Petru Rezuș

MIHAI EMINESCU

CARTEA ROMÂNEASCĂ

PETRU REZUȘ

MIHAI EMINESCU

Editura Cartea Românească
1983

INTRODUCERE

O perspectivă unitară asupra lui Mihai Eminescu, pornind de la cultura lui, de la sensibilitatea și muzicalitatea poeziilor și de la gîndirea sa poetică, profund originală și neîntrecută pînă astăzi, încă nu s-a putut realiza de biografii și interpreții săi. Ante-călinescienii au fost tributari mai mult „documentarului", „biograficului", și s-au străduit să fixeze, ca în insectare, amănuntul cronologic sau anecdotic, care proliferau începînd cu stabilirea datei nașterii, cu școlaritatea sa intermitentă cernăuțeană, apoi cu anii marelui exod prin Transilvania (Sibiu, Blaj) și prin Muntenia (Giurgiu, București). G. Călinescu introduce în studiile eminesciene *dominanta operei*, avînd marea capacitate a sintezei, după enorme acumulări, pe care n-o stăpîneau Ion Scurtu, G. Bogdan-Duică, G. Ibrăileanu, Leca Morariu, Vasile Gherasim și chiar E. Lovinescu și Nicolae Iorga. Adevăratele monumente ale lui Mihai Eminescu sînt capodoperele călinesciene. Traiectoria geniului a fost pentru prima dată cuprinsă într-o ipostază, prefigurînd întreaga sa măreție. Viața și opera se întemeiau pe studiile anterioare, în special pe ale lui Leca Morariu, dar distanța de la unele la altele era cea dintre servitutea documentară și eliberarea interpretativă creatoare. Este drept că marele critic își impunea punctul său de vedere subiectiv și unilateral, cum era și normal, producînd multe animozități, dar „miracolul eminescian" începea a fi conturat mai aproape de verosimil, fără a fi scutit totuși de acțiunea transformatoare a mitului sau de cea mutilantă a vulgarizării.

Activitatea inițiată de G. Călinescu nu s-a redus decît puțin timp la „fetișizarea" operelor sale și, după moartea sa, ea a continuat, prolifică, pe multiplele planuri ale vieții și ale operei, intensificîndu-se mereu prin monografii de tip exhaustiv. În felul acesta, *eminescologia* a fost întemeiată ca

știință, revenindu-i datoria de a ne reda adevăratul chip al poetului, nu cel inventat subiectiv, mitizat sau sofisticat metamorfic și metaexegetic. Este deci o imensă distanță de la broșurile și articolele anilor de pionierat eminescologic și pînă la excepționalele monografii, studii și chiar dicționare, care cuprind tot mai mult din universul de gînduri și simțiri al celui mai mare poet român, năzuind încă la o fixare definitivă a limesului imensului său teritoriu. Dar acest lucru aparține încă viitorului. Este o genune între profesorii de altădată : Leca Morariu, M. Dragomirescu, G. Bogdan-Duică, Vasile Gherasim și alții, și G. Călinescu, precum și între aceștia și cercetătorii de astăzi ai vieții și operei lui Mihai Eminescu. Publicarea studiilor eminesciene ale lui Vasile Gherasim ar fi trebuit să aibă ca pandant și o ediție critică a studiilor și articolelor multe și mărunte ale lui Leca Morariu, unele (destul de numeroase) citate în biografiile călinesciene.

La cele 44 de manuscrise eminesciene de la Academia Română, donate de Titu Maiorescu în 1902, ajunseseră puțini cercetători (I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Ion Scurtu, Ilarie Chendi, Nerva Hodoș, A. C. Cuza, D. Murărașu, Constantin Botez, Ion Crețu, M. Dragomirescu, Gh. Adamescu, D. R. Mazilu etc.). Explozia miracolului eminescian încă nu se produsese. De nesiguranța izvoarelor documentare profita, în felul său, Octav Minar (Popovici) cu scrierile sale industrioase despre Mihai Eminescu și Veronica Micle, în special, iar în acea epocă lipsea încă, din motive obiective, spiritul critic. A intervenit apoi frîna puternică pe care a pus-o Censor (D. Karnabat), iar după el G. Ibrăileanu, în calea publicării postumelor, invocînd motive valorice sentimentale. Mai ales G. Ibrăileanu a avut o puternică influență asupra cercetătorilor care s-au sfiit să mai publice postume, reducîndu-l, oarecumva, pe Mihai Eminescu numai la limitele poeziilor și prozelor antume.

Cei ce se întemeiau numai pe „antume“ simțeau și impuneau necesitatea unui univers eminescian închis, creat în cei 17 ani (1866—1883), redus la cele 64 de poezii din ediția lui Titu Maiorescu, după care a urmat „tăcerea cea mare“, în timp ce universul eminescian este deschis tuturor mutațiilor astrale ale minții sale, năzuind spre limitele extreme, înainte de obnubilarea sa. Chiar stadiul manuscriselor postume nu demonstrează o sfîșiere a creației în două (ceea ce este tipărit

față de ceea ce a rămas netipărit), ci o continuitate organică și perenă, dincolo de timpul numai părelnic oprit la anul 1883.

Lipsea încă preluarea critică exhaustivă a marelui poet, fără temerile false ale unei eventuale știrbiri a valorii sale, stabilindu-se artificial etaloane antume și minorizîndu-se postumele. Atitudinea era anticipată de Titu Maiorescu, care ținuse cele 44 caiete sub lacăt din 1884 pînă în 1902. Ea a aflat alți susținători în „criticii adepți ai operei publicate cu hotărîrea poetului însuși", fără să pună în cumpănă finalul abrupt al creației eminesciene în anul 1883 și implicațiile sale. Dar „explozia eminesciană" s-a produs cu G. Călinescu care a publicat : *Viața lui Mihai Eminescu* (1932) și *Opera lui Mihai Eminescu,* 5 volume (1934—1936). A urmat, ca o avalanșă, publicarea operelor de Perpessicius, 6 volume (1939—1963), inaugurînd ultimul deceniu de tipărituri eminesciene, pe care-l putem numi, fără să greșim, *„deceniul Eminescu"*, cînd la București, Iași, Cluj-Napoca, Timișoara și Craiova au apărut colecții și caiete, monografii și studii, traduceri în alte limbi etc.

Au trecut astfel cincizeci de ani, în care timp s-au înregistrat descoperirea reală, receptarea și valorificarea aproape integrală a marelui nostru poet național Mihai Eminescu. Dacă la început domina amănuntul documentarist și biografic, mai tîrziu a intervenit marea mutație critică și *opera* a devenit tot atît de importantă ca și viața, unindu-se organic și explicîndu-se. Adevărata cunoaștere a poetului a fost posibilă abia cînd s-au dezvăluit comorile manuscriselor. Cercetarea lor a schimbat punctul de gravitate de pe documentar pe structură, de pe istoric-cronologic pe hermeneutică, de pe particular pe general, de pe efemer pe axiologic, de pe critica amatoristă pe cea întemeiată pe comparatism, utilizînd metode noi de conexiune și de exegeză, scoțîndu-se în relief singularitatea operei și conturînd tot mai ferm personalitatea unică și totală a spiritualității românești. Din imprecisul inițial al cîtorva documente cercetate, din întrepătrunderea mitului cu realitatea artistică și istorică și consolidarea procesului de mitizare, din confabularea și mitomania inerente, proliferante în jurul marilor personalități, s-au făcut pași decisivi la prezentarea omului, așa cum a fost, și a artistului genial, așa cum a creat. Acesta a fost un drum de jumătate de secol, necesar pentru închegarea și cristalizarea contribuțiilor eminesciene.

Critica nouă consideră „ca un dat fundamental" opera, atribuindu-i o existență autonomă ca și autorului, ba chiar și o prioritate istorică ; ea determinînd cunoașterea individuală, formația culturală, deci biografia. Se pleacă deci de la operă spre autor și nu de la autor spre operă. Biografiile „de ultimă oră" nu mai justifică opera prin prisma pregătirii și a însușirilor psihice, ci impun autoritativ părerea că opera „își creează autorul", pe măsura ei. Chiar autorul nu s-ar cunoaște pe sine însuși, înainte de a se realiza prin operă, ci se formează și se auto-definește ca om în decursul procesului creator. Deci nu continua perfecționare a autorului contribuie la individualizarea și fixarea unei opere distincte, ci opera, de la „un moment dat al realizării sale", se impune autorului ca „o constantă creatoare independentă", cerîndu-și numai „autorul" care-i convine.

Disjungerea aceasta dintre autor și operă, preconizată de critica nouă, părăsește „mitul omului" pentru „mitul operei", fiindcă mitul operei ar impune mitificarea omului, pe cînd mitul omului nu poate determina mitificarea operei. Este o întoarcere pe dos a teoriei mitului, care fără un agent mitificator nu se poate susține pe sine însăși. A contribuit mult la geneza acestei teorii precaritatea datelor biografice în cazul lui William Shakespeare, explicîndu-se aproape totul prin opera sa genială, precum și părerea că viața unui scriitor este „neproductivă" în lipsa „textului" (Roland Barthes). Cu mult timp înainte, aceeași părere o avea și M. Dragomirescu, făcînd deosebire între „personalitatea omenească" și „personalitatea creatoare" *(Critica științifică și Eminescu)*.

Miturile au fost create de oameni și nu operele lor au creat miturile, ci numai au contribuit la mitificarea omului. Oriunde există mit trebuie să existe aprioric și acțiunea rațională a omului, activînd în coordonatele fantastice, legendare, anistorice, ale mitului. În condiții istorice egale, un autor creează opere de excepție, ca Mihai Eminescu, iar alți autori eșuează în bancurile de nisip invizibile, peste care nu poate trece carena greoaie a inspirației lor, oricîte pînze desfășurate ar avea. Dacă lucrurile ar sta altfel, opera fiecărui autor s-ar auto-perfecționa, n-ar rămîne într-o stare larvară, deci s-ar ajunge la o nivelare a tuturor operelor. Așa că nu opera hotărăște un anumit stadiu artistic, mereu perfectibil (ea fiind inertă), ci omul care nu va putea fi nicicînd eliminat. În acest sens, autorul și opera se completează reciproc, cu condiția ca produsul să nu-și înghită, ca un Leviatan, producă-

torul. Extremele sînt nefaste cercetării științifice obiective : reducîndu-se totul numai la autor și explicîndu-se opera numai prin el, sainte-beuveian sau freudian, naufragiile în anecdotic, în documentarism, în biografism și în romanțare sînt inevitabile, după cum și exclusivismul autoritar al operei se revarsă în cel mai cras subiectivism. Împletirea cercetărilor, care privesc omul cît și opera, ar fi cea mai nimerită, deci *bio-biblio*-grafia, neîncălcînd hotarele pentru a nu determina, prin călcarea acestui echilibru, în locul unei creșteri normale, organice, apariția unei diformări elefantiazice.

Complexitatea proteică te întîmpină în opera eminesciană pretutindeni. Nu se poate reduce totul nici la lirismul plurivalent, nici la erotomorfismul „ciclului veronian", nici la personalul și originalul „sistem filozofic" al poetului, distilat dintr-o excepțională lectură (Arthur Schopenhauer, I. Kant, G. W. F. Hegel, B. Spinoza, G. W. Leibniz, J. F. Herbart etc.), după cum simțul limbii nu se poate reduce numai la cunoașterea arhaică globală a folclorului, ca la Ion Creangă, sau la cercetarea cărților vechi. Mai este și inefabilul, care nu se lasă prins în rășina pietrificată, ca insecta, atrasă de aromele lichide și vîscoase. Mihai Eminescu nu caută în mod programatic polisemia ; el este un scriitor cu o propensiune permanentă spre cuvîntul adecvat, „care exprimă adevărul", mereu într-o „fugă melodică" după varianta optimă. Scrisul românesc devine la el identic cu expresia ideii, iar limba românească primește înfățișarea sa festivă, trecînd printr-o adevărată și nouă geneză a sa. Dacă Ion Creangă este întemeietorul „logologiei" epice în literatura noastră, atunci Mihai Eminescu este stilizatorul prin definiție, creatorul formei de expresie științifice și filozofice, înnoitorul stilisticii poetice. După Mihai Eminescu nu s-a mai putut scrie ca înaintea apariției lui. Saltul eminescian calitativ al literaturii române n-a mai fost întrecut de nimeni într-o altă zonă cu toate orizonturile deschise receptării miracolului unic. S-a produs deci, încă în timpul vieții marelui creator, un fenomen explicabil de necuprindere, de nereceptare și de respingere, cînd limba cea veche își sonorizase sutele sale de tuburi de orgă, ca-n clipa genezei sale, în poeziile, în nuvelele și-n publicistica celor 17 ani. Burdufurile vechi plesniseră cu vinul cel nou în ele ; suprafețele liniștite ale cuvintelor adormite de îndelunga lor întrebuințare se sparseră ca oglinzile, descoperind sensurile de dincolo de ele și întinerindu-le ; asprele și neîndemînaticele întocmiri lexicale făcură loc unei nebă-

nuite muzicalități, care, toate împreună, ridicară limba românească pe cele mai înalte culmi ale propriei sale posibilități de cuprindere.

Nereceptarea sa de către contemporanii săi (Iacob Negruzzi, Nicu Gane și alții, excepție făcînd numai Ion Creangă) este interpretabilă. Titu Maiorescu, cunoscînd principiile critice ale lui Sainte-Beuve și ale lui Taine, nu se pronunță decît cu mare prudență în timpul vieții poetului, pentru a-l consacra abia după moarte, și atunci cu o oarecare rezervă. După el, și-au spus cuvîntul critici care au fost infirmați în decursul timpului de judecata implacabilă a istoriei literare, tocmai în susținerile lor cele mai aberante, dar mai nocive în vremea cînd au fost formulate cu o totală lipsă de probitate. A înșira aceste contestații și denigrări ale operei sau chiar atacuri brutale ad hominem aproape că, astăzi, nu mai are nici un sens. Ceea ce au făcut Aron Densușianu, N. Xenopol, Al. A. Macedonski și Alexandru Grama nu mai interesează de mult biografia poetului. Denigrările, mai ales cele ad hominem, au avut nefastul rol de a-l jigni pe marele poet, conștient de valoarea poeziilor sale.

Pornind de la această nereceptare de către contemporani, se pot constata slăbiciunile de totdeauna ale criticii, chiar și în cazul lui Mihai Eminescu. Cu mult înainte de G. Călinescu, se străduise M. Dragomirescu să fundamenteze „critica științifică" a lui Mihai Eminescu, delimitînd metodele uneia de inexistentele metode ale criticii de amatori. Este astfel rizibilă critica lui Alexandru Grama. El aplică teze preconcepute poeziilor lui Mihai Eminescu, cercetîndu-le prin prisma vederilor sale etice. Nivelul artistic al acestui critic a fost al unui școlar oarecare. Apropierile de Mihai Eminescu s-au putut produce abia atunci cînd și critica s-a ridicat la înălțimea operelor sale.

„Devenirea caracterologică" a lui Mihai Eminescu nu se poate concepe redusă numai la poeziile și prozele antume. Ne-am afla în fața unui titan exprimat numai printr-o ispravă a sa, ignorînd desfășurarea totală a lumii sale, plină de miracole, și a expedițiilor gîndirii sale în cele mai variate domenii, luate în stăpînire cu o competență inegalabilă. Mihai Eminescu „s-a vrut romantic" și a fost un romantic de talia celor mondiali (Lamartine, Vigny, Musset, Hugo, H. Heine, Novalis, Uhland, Schiller, Byron, Shelley, Leopardi, Pușkin, Lermontov etc.), dar cu aptitudini universale ale spiritului și cu o deschidere multiformă a cunoașterii, care a fost egalată

numai de marile personalități renascentiste, ca Dante Alighieri, Petrarca, William Shakespeare, ori Ronsard, de cele ale clasicismului, în special de Hölderlin, și de cele ale mișcării literare *„Sturm und Drang"*, în frunte cu Herder și Goethe. Mihai Eminescu iese pe cerul literaturii române ca Luceafărul de seară, rămînînd permanent la locul său, oricînd îl căutăm cu privirile. El este steaua noastră neumbrită. Adept al clarității maxime, după munca sisifică a variantelor, fiecare capodoperă în sine, pe care o definitiva, primea investitura zborului înalt al gîndului, dar și a scufundării în adîncimea insondabilă a simțirii. Din această logodnă a sensului cu forma, a gîndului cu simțirea se naște miracolul inefabilului eminescian. Cuvîntul, la Mihai Eminescu, este și *cuvînt* care te vrăjește cu muzicalitatea sa intraductibilă, dar și *tăcere* cu o bogăție infinită de înțelesuri.

Mihai Eminescu este „descoperitorul lumii așa cum este" cu toate implicațiile acestei descoperiri. Aceasta este revelația sa și este și revelația noastră cînd îl citim. El nu se înșeală și nu ne înșeală. Conștient de adevăr, el nu se iartă nici pe sine însuși, dar nu iartă nici pe alții. A urît de moarte pe înșelătorii poporului, pe purtătorii de măști, pe „panglicarii în ale țării". Condiția sa umană excepțională îl scotea dintre contemporani ; omul se confunda și se identifica cu opera sa ; el îndeplinea o funcție premonitorie în veacul său. Ca într-un cerc concentric, totul pornește de la Mihai Eminescu și se întoarce la el, la concepția sa despre om, lume și viață ; o concepție a unui *ales*, conștient de misiunea sa. El credea în destinul benefic al omului în lume, în epoca sa ; el credea în munca sa pentru colectivitate ; el se identifica total cu acei pentru care scria, chiar dacă scrisul său încă nu afla toate porțile sufletelor deschise. Pentru el *a scrie* însemna a te elibera de servituțile vieții, a nu fi povară pentru alții, dimpotrivă, a-i ajuta. El a fost singurul dintre copiii căminarului Gheorghe Eminovici care i-a înțeles greutățile familiale și a încercat să-și ajute frații cînd au fost în restriște. *A scrie*, pentru el, însemna deci nu numai a crea, ci și a-ți cîștiga existența, *a fi liber* — de aceea s-a supus cu bună știință unei munci istovitoare, supraumane, care i-a grăbit declanșarea bolii și sfîrșitul prematur.

Preeminența lui Mihai Eminescu nu trebuie legată deci de așa-numitele „măști", sub care cercetătorii ar trebui să afle numai un singur chip, cel adevărat, al exponentului genial al generației sale și al timpului său. Poetul nu trebuie

însingurat sub masca proteismului său real, fiindcă expansiunea sa spirituală era totală, regăsindu-l în permanenta mobilitate a creației sale sub cele mai contradictorii înfățișări, deși familiare romantismului : răzvrătit pe baricade împreună cu proletarii, demiurg al lumilor, cărturar îmbătrînit între cărți, mag călător în stele, demonic și angelic, luciferian rîvnind nemurirea și setos de liniște, cucerit de ataraxie și sceptic, după eșecurile unei vieți care n-a cunoscut triumful găunos al unora și huzurul tihnit al altora. Dimensiunile sale spirituale întrec orice categorisire și încadrare în formule șablonarde sau în șiragurile scriitorilor aserviți unor anumite curente literare. Și din acest punct de vedere, Mihai Eminescu s-a simțit un eliberat ; un eliberat pînă și de vanitatea tipăririi operelor sale, care mai mult din această pricină au rămas nepublicate și se află încă necunoscute în cele 44 manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Convins de unicitatea „fenomenului Eminescu“, cum era convins și poetul de genialitatea sa, a rămîne la critica documentaristă, foiletonistă, impresionistă ; a te lega de probleme considerate insolubile altădată și de primă mărime, de care ar fi depins întreg eșafodajul biografic ; a persista la „critica de creație pe marginea creației“, exact ceea ce făceau criticii „textuali“, certîndu-se pentru stabilirea unei variante lexicale și pierzînd din vedere ideologia, deci dezertînd de la „ideocritica“ operei care conturează dimensiunile adevărate ale omului, ale valorii și ale formației sale culturale, este o atitudine depășită, anacronică. Va trece timp — cît ? — pînă ce poetul nostru național va avea adevăratele sale dimensiuni valorice în literatură și în cultură, nemairiscîndu-se enormitatea emiterii unor opinii naive și incompetente, după care Mihai Eminescu ar fi „vetust“ și poeziile sale ar fi „romanțe sentimentale“, sau îndrăzneala „protestatară“ împotriva modernității și contemporaneității sale. Asemenea opinii și îndrăzneli neîntemeiate pot genera numai într-un gol de receptare și valorificare unanimă a marelui poet național ; ele vin, fie din partea unor aculturali, adversari apriorici ai marii măiestrii formale și ai inegalabilei profunzimi ideatice care sînt cheile de boltă ale poeziilor eminesciene, fie din partea unor teoreticieni cu idei preconcepute care-l vor fi fixat pe Mihai Eminescu într-un timp revolut, atribuindu-i caracteristici ireductibile cu epoca modernă.

Biografiile lui G. Călinescu au fost evenimente — și au rămas. El, marele critic, autentifica limpede că „stearpa docu-

mentare“ nu putea forma un cap de pod în literatura românească pentru stăpînirea imensului teritoriu eminescian. Mihai Eminescu și Ion Creangă izbucniseră ca doi vulcani, schimbînd faciesul literaturii române, unul cu *Venere și Madonă*, altul cu *Soacra cu trei nurori*, rămînînd constant la specificul lor creator, la „revelația capodoperei“, permanent verificabilă de-a lungul activității lor din momentul unic al „autodescoperirii artistice“. Documentul a fost folosit întrucît ajuta înțelegerea operei și invers: opera completa diagrama intermitentă a vieții. Formația culturală, evoluția artistică, maturizarea filozofică, stăpînirea limbii și a versificației, dinamica textului, toate se adunau în focarul unic al celui care era destinat a deveni *Poetul român prin excelență.*

G. Călinescu a avut acest curaj și a creat opere nemuritoare. Biografiile lui au înregistrat nu numai o epocă de valorificare și de reconsiderare a marilor clasici, ci au avut și consecințe negative, statice și mimetice, cît a trăit marele critic. Peste viziunea sa subiectivă n-a mai îndrăznit să treacă nimeni, deși progresul e totdeauna perfectibil. S-au acreditat deci anumite „șabloane“ biografice călinesciene, aflate la toți criticii călinescieni dintr-o anumită epocă, pentru ca mult mai tîrziu să fie considerată drept o erezie critică îndrăzneala de a fi „a-călinescian“ și cu atît mai grav „anti-călinescian“. Făcînd o demarcație precisă, meritele criticului G. Călinescu nu pot fi puse la îndoială, folosindu-se „amănunte adiaforice“, cînd el își crea conștient statuia încă fiind în viață, spre a o așeza pe piedestalul capodoperelor sale.

A nu te desprinde de epoca biografică a „clasicului“, dar a nu ignora interpretările sale în postumitate, este tot ce poate fi mai important în alcătuirea unor monografii personale, fără influențe și apartenențe, fără servituți și repetări inutile, cu limitarea pînă la eliminarea locului comun. Totdeauna, mitul are tendința de a prinde rădăcini tot mai adînci, îndepărtînd chipurile unor clasici într-o ceață tot mai deasă. Dispar contururile, se estompează trăsăturile caracteristice ale feței, interpretate subiectiv, se lansează idei cît mai „docte“ cu privire la poezii, la proză, la articole (publicistică) și „schimbarea fizionomiei“ este vehiculată și, adeseori, acceptată. Mihai Eminescu nu mai este Mihai Eminescu în biografii vulgarizatoare, reduse numai la anecdotic și la senzațional, după cum în altele Ion Creangă nu mai este Ion Creangă. Se petrece, de multe ori, deodată, ceva inacceptabil. Părerea și convingerea subiectivă a unui biograf sau

documentarist încearcă să se impună împotriva evidenței, intenționînd să devină dogmatice. S-a produs o mutație explicabilă din istoric în legendar, aprobată de unii, dar se cuvine să se facă și demarcațiile necesare între mit și adevăr, fără a merge pe urmele altora, aducînd contribuții noi și un spor de cunoaștere a celor doi mari clasici.

Ca o reconsiderare a condiției sale umane, orice monografie a lui Mihai Eminescu reinterpretează printr-o prismă nouă, personală, toate datele vieții și ale operei. Numai prin această prismă „a resemnificării și a noutății" devine studiul biografic util și necesar, altcum el vehiculează un material depășit, consfințind o stare pe loc, impusă sau legată de-o anumită viziune subiectivă. Or, despre Mihai Eminescu încă nu s-a scris totul și oricît de mult s-ar scrie încă nu este destul. Această situație reală este de natură a impulsiona demersul critic și a-l diversifica. După cum se și poate constata, în nici o direcție nu s-a înregistrat un asemenea progres în cercetarea vieții unui om și a unei opere, în ultimul deceniu, ca în aceea a scriitorului nostru național. Eforturile înregistrate au mers pînă la identificarea ontologică a ființei poetului cu ființa neamului, scoțîndu-se în evidență coordonatele perene ale „insului de geniu" care poate reprezenta, ca entitate spirituală, neamul său într-o contemporaneitate perpetuă.

O delimitare inițială se impune, cînd nu se ignoră versurile marelui poet care se aștepta la adăpostirea „pigmeilor" sub umbra uriașă a numelui său. Sceptic, el nu se încredea nici în criticii viitorului, cînd se pronunța lapidar : *„Neputînd să te ajungă, crezi c-or vrea să te admire ? / Ei vor aplauda desigur biografia subțire / Care s-o-ncerca s-arate că n-ai fost vrun lucru mare, / C-ai fost om cum sunt și dînșii... Măgulit e fiecare / Că n-ai fost mai mult ca dînsul..." (Scrisoarea I).* O *„biografie subțire"*, în acest sens, divulgată de însuși poetul, n-are nici un sens. Și, totuși, canonicul Alexandru Grama a scris una pe măsura „ignoranței și tezismului", contestînd poetului orice „brumă de talent", luîndu-se după N. Xenopol și Al. A. Macedonski, pentru ca, mai tîrziu, alții să însăileze biografii, încercînd să facă exact ceea ce, premonitoriu, poetul precizase : *„Iar deasupra tuturora va vorbi vrun mititel, / Nu slăvindu-te pe tine, lustruindu-se pe el..."* Pierzînd din vedere aceste versuri ale poetului, orice biografie se înstrăinează de el și devine laudă de sine și etalare de cunoștințe superflue. *„A scrie despre Mihai Emi-*

nescu" devine astfel o participare la un cult literar și o desprindere de tine, revărsîndu-te în anonimatul „iubirii nemărginite", mai presus de impostură și de mitificare. *Pentru a-l iubi pe Mihai Eminescu nu mai este nevoie nici de legendă, nici de mit.* Lui nu-i mai sînt necesare proptelele „edulcorărilor de comentar", nici cele ale „supraistoricizării vieții sale". Ca un recul întîrziat, și de astă dată opera a acționat asupra realității, ca și în cazul lui Ion Creangă (poate mai puternic), transformînd o viață cu întîmplări obișnuite într-una cu „aura senzaționalului", legat de „anormalitatea bolii", făcîndu-i-o debitoare. Ceea ce trebuie ferit cu orice preț, chiar al dezamăgirii „metaforizanților mitici".

Mihai Eminescu a fost „preluat", de cele mai multe ori, unilateral din alte monografii, repetîndu-se numai locuri comune și truisme, lipindu-se citatele unele de altele, nu totdeauna cele mai nimerite, creîndu-i-se în felul acesta o imagine statică, fie și dacă variau numele autorilor și titlurile biografiilor. Fiind „monolitic", Mihai Eminescu nu poate fi segregat în : poetul, prozatorul, pedagogul, dramaturgul, publicistul (gazetarul), istoricul, economistul etc., cu toate justificările scolastice sau metodologice, fără a avea o vedere de ansamblu asupra lui, încercînd ascensiunea pe culmea cu atmosfera rarefiată, fără de care el nu va putea fi niciodată „apropiat" — nu cuprins — de înțelegerea noastră. Nici stabilirea unor „etape principale" ale vieții creatoare eminesciene nu se bucură de o acceptare unanimă ; periodizările suferind de subiectivism și de sciziuni cronologice arbitrare, nedovedindu-se nici una acceptabilă decît numai formal pentru sistematizarea biografică a materialului și împărțirea sa pe capitole și paragrafe. Aici stă marea și permanenta greutate a monografiilor eminesciene. Ceea ce se captează, într-o privință, într-alta scapă, ca dintr-un butoi al Danaidelor. Să nădăjduim măcar că, după cincizeci de ani de captare a izvoarelor, butoiul fără de fund din Hades va mai arăta o dată cum trece apa din cele cincizeci de vase prin el.

Cernăuți, 1931 — București, 15 iunie 1981 (La 92 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu).

AUTORUL

I

MIHAI EMINESCU

Mit și adevăr

1. PĂRINŢII DIN PĂRINŢI

Stabilirea arborilor genealogici cu înşirarea exactă a înaintaşilor (strămoşilor) cu liniile directe şi ramurile colaterale, care formează filiaţia familiilor Iminovici (Ieminovici, Iaminovici, Eminowicz) şi Iuraşcu, a făcut-o pentru prima dată profesorul Vasile Gherasim (1), după care au urmat alţii (2). Vasile Gherasim a fost în „satul Eminovicenilor", Călineştii lui Cuparencu, în 5 septembrie 1922, a cercetat trei zile condicile oficiului parohial şi a întocmit cel dintîi arbore genealogic, din care rezultă existenţa unui Petrea Eminovici, căsătorit cu Agafia (1736—1818), care a avut un singur fiu, pe *Vasile Eminovici* (1780—1844). Acest Vasile este bunicul dinspre tată al lui Mihai. Căsătorit cu Ioana (1782—1844), Vasile Eminovici a avut şapte copii : Elena (n. 1809), Aniţa (n. 1810), *Gheorghe* (n. 10 februarie 1812 — + 8 ianuarie 1884), tatăl lui Mihai, Maria (n. 1814), Ioan (1816—1877), Ştefan (n. 1819) şi Catinca (n. 1824). Într-un *Protocol* din anii 1815—1851, lui Ioan, vornic al satului, i se zicea *Iminovici* şi *Ieminovici* (3).

Continuitatea Eminovicenilor în Călineşti este neîntreruptă. Prin anul 1922, Vasile Gherasim mai consemnează în *„Tabloul genealogic al familiei Eminovici"* (4) pe Vasile Eminovici (n. 1887), care era consilier comunal. Numele Iminovici se află şi în Transilvania, unde mai sînt numeroase familii în Blaj, Vad, Răşinari, Cisnădie etc. Dintre aceste familii, unele s-au adăpostit în Călineşti, după tulburările din anii de cumpănă 1698—1701, scăpînd de persecuţiile funcţionarilor împărăteşti (5).

Gheorghe Eminovici se desprinde de satul său, umblînd la şcoala din Suceava, unde învaţă să scrie şi să citească. Vorbea destul de bine nemţeşte, limba oficială în Bucovina, „o rupea binişor" ruteneşte şi policeşte şi se înţelegea şi în idiş cu negustorii. Născut în anul 1812, acest George (Gheorghe) intră cu bruma lui de cunoştinţe în slujba unor proprietari din Ţara de Sus şi se deprinde a fi „vechil" (administrator). Mai mult a stat în slujba lui Costache Balş, ale cărui moşii erau la Dumbrăveni. Om de credinţă, cîştigă bunăvoinţa boierului, care-l ajută să cumpere titlul

de sluger, apoi de căminar, ranguri mici boierești, vîndute cu bani celor doritori de-a se împodobi cu ele.

Gheorghe Eminovici reușește a fi în rînd cu lumea prin anul 1840, cînd avea 28 de ani. Acum îndrăznește să se apropie de *Rareșa, Raluca* sau *Ralù* (1816—1876), fiica stolnicului Vasile Iurașcu (6). Filiația acestei familii este dusă pînă la marele vornic Dumitrașcu Ștefan, aflat în anul 1624 în documente (7). Pe noi ne interesează că stolnicul Vasile se trăgea din Iordachi Iurașcu, avîndu-l bunic pe un Constantin Iurașcu. Titlul și-l cumpărase și avea o moșioară la Joldești. Se căsătorise cu Paraschiva Brihuiescu Donțu și au avut nouă copii, Raluca fiind al șaselea (8).

În vremea de care este vorba, familiile binecuvîntate se bucurau de mulți copii, așa că Gheorghe Eminovici și Raluca au avut unsprezece copii : Șerban (n. 1841), Nicolae (n. 1843), Iorgu (Gheorghe) (n. 1844), Ruxandra (n. 1845), Ilie (n. 1846), Maria (n. 1848), *Mihai* (n. 1850), Aglaia (n. 1852), Henrieta (n. 1854), Matei (n. 1856) și Vasile (n. 1858) (9). Ființa firavă și sensibilă a Ralucăi s-a resimțit după atîtea nașteri. Cînd se naște Vasile, Mihai avea 8 ani, iar Șerban 17.

După mulți cercetători, Vasile Iurașcu transmisese urmașilor săi, deci și Ralucăi, o boală pe care venerologia de atunci n-o putea vindeca (10). Această moștenire ereditară va avea consecințe grave în familia căminarului. În schimb, țăranii din Călinești au fost sănătoși și robuști, iar Gheorghe Eminovici nu s-a plîns niciodată de ceva, muncind și străduindu-se toată viața să-și ajute copiii și să-i vadă oameni. A trăit pînă în anul 1884 și l-a vizitat pe Mihai în București. La bătrînețe, însă, a rămas singur și fără îngrijire.

Concluziile întemeiate pe o prezumptivă boală ereditară, venind din ascendența maternă, implică precizări și corecturi explicabile. Raluca Eminovici a murit de cancer, fără a manifesta simptome de nebunie, observate la unii copii, dar și fără alte manifestări caracteristice acestei boli. Viețile unora dintre copiii săi sînt marcate de manifestări grave : Șerban dă semne de alienație și moare într-un spital din Berlin la 26 noiembrie 1874 (11) ; Niculae se sinucide la 9 martie 1884 ; Iorgu (Gheorghe) moare la 29 septembrie 1873, în urma unei misterioase răceli ; Ruxandra moare curînd după naștere ; Ilie studiază medicina și moare de tifos în 1863 ; Maria moare la vîrsta de 7 ani în 1856 ; Aglaia este basedoviană ; Henrieta (Harieta) a fost „lovită de apoplexie" ; Matei Eminovici, căpitan în armata română, ar infirma multe afirmații eronate, fiindcă trăiește din 1856 pînă în 12 decembrie 1929, așadar 73 de ani (12).

S-a căutat o explicație a bolii lui Mihai Eminescu, care a izbucnit în anul 1883, și s-a recurs la ereditatea pe linie maternă, fără a se ține seama că Aglaia, Harieta, Ilie și Matei infirmă ipoteza, fiindcă „ipoteză este“, cu toate referințele ilustre ale lui Titu Maiorescu (13), Ioan Slavici (14), I. L. Caragiale (15), Mite Kremnitz (16) etc. N-a existat nici o posibilitate de verificare științifică a acestor supoziții hazardate. Chiar Mite Kremnitz, în *Amintiri fugare despre M. Eminescu (Flüchtige Erinnerungen an M. Eminescu)*, ne spune că Mihai Eminescu „a fost în cura bărbatului meu“, doctorul Wilhelm Kremnitz, fără ca acesta să observe ceva (17). Boala era într-un stadiu incipient în Viena (1872), dar numai mărturiile poetului sînt revelatorii. El acuza, în scrisorile sale, diferite boli : troahnă (răceală, guturai), gălbinare, catar de stomac, durere de urechi etc. (18). Ioan Slavici, neînțelegînd aceste simptome, spunea despre amicul său că este „personificațiunea trîndăviei“ (19). Numai Mihai Eminescu a înțeles că este lovit de cea mai mare nenorocire a vieții sale, văzînd ravagiile acestei boli ereditare și la ceilalți frați.

Membrii familiei ascund deliberat ravagiile bolii nemiloase. Ca Nemesis, ea lovește însă fără cruțare. Organizarea acestui secret familial este condusă cu strictețe de Raluca. Tainele acestea teribile sînt respectate și înăuntrul familiei și în afara ei, deși vor fi fost consultați medicii din Botoșani sau medicii din Berlin și din Viena de către Șerban și de Mihai. Erau încă fete în casa căminarului, ca Aglaia și Harieta, nemăritate încă. Raluca este cruțată, totuși, de veștile rele, ceea ce înseamnă că era suferindă, iar ceilalți cunoscuți și prieteni află atît cît se cuvenea : Iorgu suferă de răceală care nu se mai vindecă, fiind silit să părăsească armata ; iar cînd moare se invocă o cădere de pe cal (20). Șerban suferă de o boală de plămîni (21) ; Niculae își părăsește slujba de „scriitor al avocatului Emerich Christiani“ și vine tot la Ipotești, în anul 1881, bolnav, pentru a se sinucide în 9 martie 1884 (22), iar Ilie, student în medicină, se îmbolnăvește de tifos și moare în februarie 1863 (23).

Toate dezastrele acestea vor fi cunoscute de Mihai, iar fulgerul înțelegerii a căzut cînd ravagiile bolii îl cuprind și pe el. Ca de obicei, ascunde cauzele adevărate chiar de cei mai intimi prieteni, dar este adînc nenorocit în epoca izbucnirii bolii, scriind : „Nevoind nici să-mpărtășesc soarta fraților mei, risipiți prin streini, nici să adaug la lipsa lor, am decis să mă întorc în țară peste cîtăva vreme și (să) m-arunc iar în valurile vieții practice. Mi-e indiferent cum — eu ș-așa nu mai pot fi fericit în lume... Voiu să reintru în nimicnicia din care am ieșit...“ (24). Este înlăturată deci

definitiv ipoteza unei molipsiri venerice în Viena prin 1870—1872, așa cum a susținut I. Grămadă (25). Urmările ereditare ale bolii s-au manifestat cu o deosebită putere într-a doua generație, adică a nepoților lui Vasile Iurașcu, transmițătorul bolii. Mihai Eminescu a știut că anii vieții lui sînt numărați, dovedind o fantastică putere de rezistență morală sub cruntele lovituri ale bolii care-i îngenunchease frații rînd pe rînd.

Dacă în problema eredității lucrurile s-au rezolvat, oarecum, după grave erori, cînd a fost vorba de studiul etimologic al numelui Eminovici, cercetătorii au intrat într-un vast domeniu, rezervat pînă acum numai ipotezelor. Acest nume Iminovici, Ieminovici, Eminovici, Eminowicz „este întins de zece nații deodată, spune G. Călinescu, spre a fi pe rînd *turc, albanez, persan, suedez, rus, bulgar, sîrb, rutean, polon, armean*“ (26), sau „una dintre ipotezele recente, spune și George Munteanu, ne trimite la o categorie uitată de meșteșugari autohtoni, adică la făcătorii de iminei“ (27).

Schimbarea fericită a terminației numelui Eminovici, din *-ovici* în *-escu,* de Iosif Vulcan a fost folosită de dușmani împotriva lui Mihai Eminescu. Al. A. Macedonski afirma în *Literatorul* că „Matei Eminovici este bulgar“ (28). Nicolae Xenopol, un obscur critic dramatic de la *Românul,* îl atacă pe Mihai Eminescu direct și brutal : „...dar pe omul care se crede român și vorbește de sîngele strămoșilor, fiindcă și-a schimbat terminațiunea din *ovici* în *escu,* aceasta nu s-a mai văzut“ (29). Invidios și megaloman, plăcîndu-i adulația și împărțind sticle colorate ca un nabab care risipește comorile Golcondei, Al. A. Macedonski nu-și vedea propria terminație a numelui, iar N. Xenopol cu atît mai mult n-avea de unde cunoaște adevărata stare de lucruri și originea numelui Eminovici.

Mihai Eminescu știa și el că i s-a legat de numele de familie această terminație *-ovici* încă de la schimbarea ei în *-escu* fiind bucuros să scape de ea, dar fonemul *Emin* era ininteligibil pentru el, ca și pentru ceilalți biografi de mai tîrziu, ca Leca Morariu (30) și Vasile Gherasim (31), primii care s-au ocupat cu genealogia și antroponimia eminesciană, și sfîrșind cu G. Călinescu (32) și George Munteanu (33).

Numai lui Ion Creangă i-a spus Mihai Eminescu, fără complexe sufletești, că tatăl său se trage din țărani călineșteni. Celorlalți junimiști nu le-a trădat obîrșia rurală, neplăcîndu-i comportarea lor zeflemistă. Lor apucase să le spună că tatăl său este „căminar“, și că mama sa aparține familiei boierești a stolnicului Vasile Iurașcu. Numai terminația străină -ovici, în care s-a împiedicat și Iosif Vulcan, n-a putut-o explica nici el, nici Creangă

și tocmai de ea s-au agățat dușmanii săi. Mihai Eminescu nu se înșela asupra genealogiei sale, fiindcă avusese diferite ocazii să-și cunoască „neamurile“ de la Călinești, care veneau la „căminar“ după ajutoare. Gheorghe Eminovici le da totdeauna porumb și grîu, vorbind cîtva timp cu ele ; se interesa de cei din neamul său (de nașteri, de nunți și de înmormîntări), dar nu se lăuda cu aceste neamuri „de rînd“, așa socotind el că trebuie să-și apere starea socială, dobîndită cu greutate. Nici Raluca nu era mai concesivă, așa că și-a ținut copiii departe de aceste „neamuri oropsite“. Că atitudinea lor a fost greșită, nu mai încape vorbă, dar ea aparține mentalității de epocă. „Boieria“ căminarului Eminovici și „boieria“ stolnicului Vasile Iurașcu fuseseră cumpărate, fiindcă pe atunci se vindeau titlurile de boieri, iar căminarul cheltuise destui bani și fusese ajutat și de marele boier Costache Balș. Despre toate acestea însă copiii nu știau nimic și fuseseră crescuți de părinți ca odraslele unor oameni înstăriți, deși copilăria lui Mihai nu se va deosebi, în unele privințe, de-ale copiilor din sat. Gheorghe Eminovici își va purta băieții prin școlile cernăuțene, vieneze și berlineze, iar fetele vor primi o educație care „se acorda, în acea vreme, cu educația domnișoarelor din casă bună și de pension“.

A mai rămas astfel de împlinit de către cei ce știu și datoria sacră a lămuririi numelui lui Eminescu.

Originea numelui se caută mai întîi în *Sinaxar* care a fost folosit la naștere, apoi în alte repertoare onomastice (mitice, etnice, folclorice, inventate etc.), ținînd seama de elementarele schimbări evolutive ale formei și sensului lor, cît și de fonetică și de grafie, intervenite în lexicologia diacronică sau istorică. Numele *Eminovici* se explică deci foarte ușor, dacă avem în vedere eliminarea extravagantelor deducții lexicologice și genealogice (34). Ca toate numele de familie, și acesta venea de la prenumele unui străbun, anterior lui Vasile Ieminovici (Eminovici) din *Conscripția satului Călineștii lui Cuparenco* din 1816 : „Vasile Ieminovici, țăran“ (35). Acest nume, cu structura materială ușor de dedus, vine de la *Euminie (Sinaxar,* 18 septembrie), pronunțat popular : Euminie — Ieminie — Iminie. Vocala inițială *e* s-a schimbat, în pronunțarea populară, în diftongul *ie,* iar semivocala *u,* slab perceptibilă, cu o durată mai scurtă, din triftongul *ieu,* înaintea consonantei labiale ocluzive *m,* s-a afonizat în decursul timpului ; de unde a rezultat : *Ieuminovici,* apoi pronunțarea facilă *Ieminovici* (și *Iminovici),* după care pronunțarea cultă *Eminovici (Eminowicz),* cu afonizarea sunetelor finale. Fonemul s-a fixat definitiv la popularul *Iemin* sau la cultul *Emin,* devenit de neînțeles ca semn deo-

sebitor (diacriticon). Astfel a fost numit un urmaş oarecare, necunoscut, după tatăl său Euminie, cu numele de familie *Ieminovici*; terminaţia *-ovici* fiind des folosită în acest scop.

Această geneză antroponimică s-a produs în Transilvania, unde au fost aflate încă de Gh. Bogdan-Duică mai multe familii, care trăiesc şi astăzi la Blaj, Vad, Răşinari şi Cisnădie (36). Procesul genetic onomastic a fost identic nu numai în Transilvania, unde aflăm multe nume terminate în -ovici (Ianculovici, Popovici, Iorgovici, Teodorovici, Vasilovici, Petrovici, Marcovici etc.), ci şi în Polonia, Galiţia (chiar numele Eminowicz), precum şi în Bucovina. Eminovicenii din Bucovina sînt astfel veniţi de peste munte, din Maramureş, în timpul persecutării iobagilor români, neuniţi cu Roma. Aşezarea lor în satul Călineştii lui Cuparenco este singulară în Bucovina. Emigrarea transilvănenilor s-a făcut într-un sinsur sens, spre Moldova şi Ţara Românească. Nu s-au înregistrat niciodată emigrări şi în sensul opus. În *Conscripţia (Consignation)* a emigranţilor transilvăneni din anul 1788, ordonată de generalul Gabriel de Spleny, nu sînt înşiraţi în Bucovina şi membri ai familiei Eminovici. Emigrarea acestei familii, precum şi a altora, a avut loc înainte de anexarea Bucovinei de către austrieci (1775). Strămoşii, după tată, ai lui Mihai Eminescu, ca şi ai lui Ion Creangă (la acesta în plus şi ai mamei), au fost deci români transilvăneni.

Originea numelui Eminovici nu este astfel poloneză, suedeză, bulgară, sîrbă, ucraineană, armeană, persană, turcă etc. Folosirea limbii slavone şi obiceiul de a adăuga un *-ovici* la numele patronimic s-a obişnuit în Transilvania şi s-a extins şi diversificat şi în Bucovina (-iuc, -ac, -schi, -enco), după unirea ei cu Galiţia. Uzanţa scriptică însă era şi mai înainte cunoscută în documentele cancelariilor şi în condicele mitricale ale parohiilor, premergîndu-le uzanţa orală. Iniţial, etimologia populară ne arată deci că numele Ieminovici (Iminovici) s-a pronunţat Euminovici (Ieuminovici), vocala *u* pierzîndu-se ca şi la alte denumiri analoage sincronice din onomastica românească. De la Eufimie, fem. Eufimia (*Sinaxar*, 16 septembrie) s-a ajuns la Eufimovici, Efimovici, Efinovici (Effinowicz); de la Eustatie (*Sinaxar*, 20 septembrie) = Ieustatevici, Iestatevici, Estatevici; de la Eutimie (*Sinaxar*, 20 septembrie, 20 ianuarie) = Ieuftimovici, Ieftimovici, Eftimovici etc., aşa cum atestă condicele mitricale cercetate. Originea lui Mihai Eminescu este, aşadar, şi după tată, ţărănească şi românească (37), dovedită de generaţiile de Ieminoviceni (Eminoviceni) din Transilvania şi din Călineşti, cît şi de etimologia exactă a numelui care vine de la *Euminie*, aşa cum s-a arătat, nicidecum de la *Mina* (*Sinaxar*,

11 noiembrie, 10 decembrie) sau de la vreun fantezist *Emin* (Effendi) turcesc sau persan, nici de la numele polonez *Eminowicz*. Structurile semantice și etimologice ale numelui Ieminovici (Eminowicz), cum și ale altora (Effinovici), sînt identice și în limba polonă, unde membrii familiilor sînt polonezi, dîndu-le multă bătaie de cap, pe vremuri, filologilor : Leca Morariu, Grigore Nandriș și Vasile Gherasim.

Ipotezele lui Leca Morariu, profund greșite din punct de vedere etnic și etimologic, erau susținute și la cursurile universitare. Ele produceau reacții negative explicabile din partea auditorilor, fiindcă Morărenii erau apreciați în Bucovina (Silvestru Morariu, Constantin Morariu, Victor Morariu, Aurel Morariu), iar profesorul persevera în eroare, fără să-și susțină afirmațiile cu documente, care să ateste descendența Morărenilor bucovineni din „nobilii Kwiatkowski polonezi" (38). Aceste „năzăreli și scorneli" erau susținute cu atît mai mult, cu cît și Mihai Eminescu s-ar fi tras dintr-o familie poloneză Eminowicz, constatîndu-se existența unui Michael von Eminowicz, „kriminal-Akzessist" la tribunalul din Vijnița (39). În schimb, Vasile Gherasim vizitase „satul Eminovicenilor" și adusese reale contribuții genealogice eminesciene (40).

Semantica și etimologia numelui său (41) i-au rămas necunoscute și lui Mihai Eminescu, care nu s-a interesat de „neamurile" sale din Călinești, nemergînd niciodată pe la ele, fiindcă Gheorghe Eminovici, căminarul, rupsese legăturile cu cei din Cordun. Fără o informație genealogică precisă a tatălui și a mamei, fantezia lui Mihai Eminescu a alcătuit, în anii sumbri ai bolii, fel de fel de „arbori genealogici", cît mai ramificați, atît pentru tatăl său, cît și pentru maică-sa, fără valoare documentară, ajungînd pînă pe vremea lui Alexandru cel Bun, ceea ce denotă o preocupare obsesivă, după atacurile detractorilor săi (42). Cîntărind mult cele expuse mai sus, verificîndu-le în Bucovina și în Transilvania, socotim că unica explicație este aceasta, care dovedește o genealogie curat românească a marelui nedreptățit, înlăturînd toate ipotezele fanteziste și mitizante *.

---

* Filiația sufixului *-ovici* nu este strict legată de influența sîrbească și de „supușenia" față de mitropolia din Carloviț. Cei ce-și luau un *-ovici* sau *-evici*, uneori despărțindu-le, în coada numelui patern, erau, de obicei, preoții. Ei foloseau această denumire și acolo unde credeau că este nevoie de precizare. Sub influența mitropoliei din Carloviț însă nu erau celelalte țări ortodoxe de limbă slavă și, totuși, sufixul *-ovici* exista înainte de vreo supunere canonică și dogmatică ; el exista, ceea ce este mai important, nu numai la sîrbi, ci și la poloni, dovadă familia Eminowicz, sesizată de Leca Morariu și de Gr. Nandriș. Folosirea sufixului *-ovici* nu este indi-

2. ELEVUL CEL IMBERB (1858—1869)

Biografia lui Mihai Eminescu debutează cu neclarități ca și aceea a lui Ion Creangă. Data nașterii variază în condica mitricală și-n însemnarea lui Gheorghe Eminovici de pe scoarțele unei Psaltiri. În mitrica bisericii Uspenia din Botoșani este scrisă data nașterii : 15 ianuarie 1850, iar însemnarea lui Gheorghe Eminovici

---

solubil legată de Carloviț, nici de apartenența ortodoxă, fiindcă *Michael von Eminowicz din Vijnița* era catolic și aparținea unei familii polone.

Sufixul *-ovici* nu poate fi deci delimitat numai la influența sîrbă. Lucru evident. În toată lumea slavă, această terminație era folosită din străvechime. Slavizarea unor nume, nu a tuturora, este anterioară, în Transilvania și în Banat, influenței mitropoliei din Carloviț, începînd cu anul 1690, cînd i s-au acordat privilegiile ilirice. Numele slave ori slavizate de episcopi bănățeni sau transilvăneni atestă un proces de slavizare onomastic anterior anului 1690. Și „oamenii de rînd" se foloseau de terminația *-ovici*. Așadar, încă înainte de „supremația" mitropoliei din Carloviț, apar numele terminate în *-ovici :* Petru Petrovici, Nicolae Cherepcovici și mulți alții din secolul al XVI-lea (I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 76 și urm.), dar și Alexievici, Vasilievici, Grigorievici etc., terminațiile nereducîndu-se numai la *-ovici*. Ele se acomodau, lingvistic, antroponimelor.

În Bucovina, biserica fu supusă „în cele dogmatice și curat spirituale" mitropolitului de la Carloviț prin diploma împărătească din 5 iulie 1783. Istoricul I. Nistor, ignorînd documentele cancelaristice, scrise în limba slavonă, afirmă : „Din timpul acela datează la noi slavizarea numelor de familie cu patronimicul în *-ovici*, un fenomen care s-a produs sub aceeași înrîurință și în Banat" (*Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural*, București, 1916, p. 7). Această afirmație nebazată a fost însușită și de alți istorici, deși nu era vorba de nici o slavizare, ci numai de o „modă" sau de o precizare a apartenenței ; în locul lui „sîn=fiul" deci se adaugă un *-ovici* la patronimic. Episcopia Bucovinei întrerupe însă, în curînd, orice legătură cu mitropolia sîrbă din Carloviț, cerînd mitropolie proprie sub Eugeniu Hacman. Este probabilă și temporară influența carlovițeană tocmai în această îndepărtată provincie habsburgică. Filiația exclusiv sîrbească a terminației *-ovici* în Transilvania, Banat și Bucovina devine însă gratuită.

Numele *Eminovici*, prezent în ținuturile străvechi ale Blajului, Vadului, Rășinarilor și Cisnădiei, precum și-n altele (încă nu s-a făcut o conscripție completă), este anterior numelui *Eminovici* din Călineștii lui Cuparencu (D. Vatamaniuc, *Un alt arbore genealogic*, p. 39—43). Preeminența o are Transilvania, orice argumente s-ar mai aduce, fiindcă familia Eminovici din Bucovina este „singuratică", venită cu bejenari din Transilvania, cu

este următoarea : „Astăzi 20 Decembrie anul 1849 la patru ceasuri și cincisprezece minute evropenești s-au născut fiul nostru Mihai" (1). Între datele acestea este o diferență de 26 de zile. Ziua botezului este 21 ianuarie (Ghenari) 1850.

---

mai multă precizie pe valea Bistriței. Alte familii Eminovici, decît cea din Călinești, nu mai sînt în Bucovina, iar terminațiile în *-ovici* sînt răspîndite în Bucovina, infirmînd orice influență carlovițeană, dar afirmînd vechile denumiri încă de pe vremea documentelor domnești din secolul al XV-lea : Șandrovici, Protopopovici, Andronicovici, Coșilovici, Jumătatovici, Grincovici, Vascovici, Danovici, Nesteacovici, Dulcevici, Bîrlici, Cupcici etc. (*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, publicate de Mihai Costăchescu, vol. II, Iași, 1932, p. 12 și urm., 249, 650, 731 etc.), care atestă că o oarecare terminație antroponimică *nu poate fi legată nicidecum de o dată precisă.* Sintem de acord deci pentru o utilizare simultană a unor sufixe antroponimice, fără însă a acorda drept de preeminență sufixului *-ovici* și a-l lega indisolubil de influența mitropoliei din Carloviț. Episcopia din Bucovina și-a însușit terminația *-ovici*, ca și pe cele în *-evici*, *-schi* etc. I. Bilețchi-Albescu, influențat de I. Nistor, și-a tradus numele în românește, așa că N. A. Constantinescu (*Dicționar onomastic romînesc*, București, 1963) reduce aria influenței slavizante numai la *-ovici*, înșirînd cîteva nume, pe lingă care se mai pot adăuga și altele, iarăși nu „enorm de multe", cu sufixele : *-evici*, *-enco*, *-ac* etc. Aceste sufixe dovedesc că Bucovina a fost mai strîns legată de Galiția și de Polonia, după anexarea habsburgică din 1775, decît de miropolia din Carloviț. Așa că transformarea etimonului *Euminie* în Euminovici, Ieminovici, Iminovici, Eminowicz, spre a se ajunge la *Eminovici*, nu s-a întîmplat în Bucovina, oricît de ademenitoare ar fi această soluție care menține un statu-quo în privința originei, fără temeiuri îndreptățite (Simeon Dănilă, *Despre numele lui Eminescu*, în Luceafărul, XXV, 29, 17 iulie 1982, p. 9), ci în Transilvania, nu numaidecît sub influența mitropoliei Carlovițului, așa că *Petrea Eminovici*, căsătorit cu Agafia (1736—7 april 1818), numai el cu acest nume în Călinești (Vasile Gherasim, *Tabloul genealogic al familiei Eminovici)*, este bejenar din Transilvania, venit cam odată cu deplasările masive de populație (1763—1764). Petrea Eminovici vine tot din ținutul năsăudean, unde se adunau iobagii spre a se înrola ca grăniceri, mulți folosindu-se de acest pretext pentru a putea trece munții în Moldova. Bejenarii se rupeau de locurile lor din cauza „papistășiei, persecuțiilor și înrolărilor silite în armată". Străbunul Petrea Eminovici s-a așezat în Călinești, nu în Botoșana, unde s-au așezat străbunii lui Ion Creangă după mamă. Alți Eminoviceni, decît cei care se trag din străbunul Petrea Eminovici, așezat în satul Călineștii lui Cuparencu, nu mai sînt în Bucovina, căci am cercetat toate *Conscripțiile* și *Consignațiile* imperiale ale emigranților transilvăneni. Eminovicenii semnalați de Gr. Nandriș și de Leca Morariu la Vijnița și în diferite localități din Polonia nu sînt înrudiți cu Eminovicenii din Călineștii lui Cuparencu. Rămîne deci clar că terminația *-ovici* este generalizată spațiului slav și țărilor care au folosit limba slavă în biserică și în cancelariile domnești, fiind anterioară influenței sîrbești. Mitropolia din Carloviț a avut o influență trecătoare, fiindcă numele cu terminații în *-ovici*, *-evici*, *-schi* etc. existau cu mult înainte de sfîrșitul secolului al XVII-lea în Țările Române. Simion Dănilă (*Din nou despre numele lui Eminescu*, p. 9) mi-a oferit prilejul unor necesare clarificări, neincluse în articolul *Regula onomasticii*, în : Luceafărul XXV, (1042), nr. 17, 24 aprilie 1982, p. 1, 6).

Prima precizare a naşterii poetului a fost făcută însă de căpitanul Matei Eminovici, deodată interesat de fratele său, după moartea acestuia. Exact ca în cazul lui Constantin Creangă, tot căpitan şi tot interesat de renumele altui mare dispărut, încearcă să-şi atragă şi asupra lui o frîntură din nimbul celui neînţeles în viaţă. Şi interesul biografic al unor contemporani l-au stîrnit pe căpitanul Matei Eminovici să declare date contradictorii cu privire la naşterea lui Mihai : ba 8 noiembrie 1848, fixînd şi locul la Ipoteşti, ba 20 decembrie 1849. Confuzia se măreşte, fiindcă mai intervin şi alte date : în cataloagele şcolare din Cernăuţi se mai află 14 decembrie 1849 şi 6 decembrie 1849, pentru ca în dosarul membrilor societăţii *Junimea* să apară din nou 20 decembrie 1849 (2). Mihai Eminescu scrie cu mîna sa în *Albumul societăţii Junimea, 1878* : „Născut în anul 1849, luna decembrie, ziua 20 (Sf. Ignat), în Botoşani".

Adevărul însă ar aparţine condicei mitricale a bisericii Uspenia din Botoşani. Mihai Eminescu s-a născut la Botoşani, la 15 ianuarie, şi a fost botezat la 21 ianuarie 1850. Un asemenea act nu putea fi falsificat. Familia Eminovici mai era în iarna aceea în oraş, chiar dacă Gheorghe Eminovici se îngrijea de moşia boierului Costache Balş din Dumbrăveni şi de proprietatea sa din Ipoteşti. Naş a fost stolnicul Vasile Iuraşcu, care a venit în Botoşani, unde mai avea o fată măritată, băneasa Maria Mavrodin (Marghioala), prima fiică dintre cei nouă copii ai stolnicului (3). Semnăturile (iscăliturile) : Ioan (Stamate) iconom, Vasile Iuraşcu, stolnic, am fost naş, G. Iminovici, căminar, Raluca Iminovici, căminăreasă (4). G. Iminovici îşi va iscăli în curînd actele : G. Eminovici (5).

Mutarea Ralucăi la Ipoteşti nu s-a făcut uşor, fiindcă ea îndrăgise oraşul, avea acolo pe sora mai mare şi diferite cunoştinţe, precum şi şcoală primară pentru numeroşii săi copii. Pînă cînd se mută Raluca la Ipoteşti, cam prin vara anului 1851, Şerban (n. 1841) urmase şcoala primară în Botoşani, apoi va pleca la Cernăuţi abia în anul 1852, cînd aflăm că Gheorghe Eminovici angajase un profesor de limba germană, pe Scarlat Wojacek de Voiuski, din Bucovina, pentru a-i pregăti copiii (6). Aceeaşi pregătire va avea şi Niculae (n. 1843), care pleacă împreună cu Şerban, în anul 1852, la Cernăuţi, fiind înscrişi de Gheorghe Eminovici la *„K. K. Ober-Gymnasium"*, în clasa I. Acel „K. K.", de care va face mai tîrziu haz Mihai Eminescu, însemna : „königlich-kaiserlich". După ei vin la Cernăuţi, după ce-şi termină clasele primare şi prind ceva germană de la profesorul ambulant : Iorgu (Gheorghe) (n. 1844), deci în anul 1854, apoi Ilie (n. 1846) în anul 1857.

Nici unul dintre acești frați mai mari ai lui Mihai n-a obținut note bune la învățătură și au rămas repetenți din clasa a II-a, trecînd cu greutate clasele și iar repetînd ; nici unul n-a terminat liceul. Cînd Gheorghe Eminovici îl aduce și pe Mihai la liceu, în anul 1858, directorul Stephan Wolff, cunoscîndu-i pe ceilalți frați, a exclamat, consternat : „*Und dieser Kerl ist auch ein Eminowich !*“ (Și acest ștrengar este încă un Eminovici !). Exclamația era îndreptățită, fiindcă și Mihai nu va străluci la învățătură.

Totuși, Gheorghe Eminovici luase măsuri preventive, văzînd rezultatele submediocre ale celorlalți copii. Mihai, dat la școală în vîrstă de șase ani, face numai două clase primare la Botoșani, fiind găzduit de bună seamă de mătușa-sa Maria Mavrodin, băneasa, căci în Ipotești nu era școală, iar în Botoșani era mediocrul „pension al lui Ladislav Ferderber“, unde se învăța carte puțină, dar școlarii din „familii bune“ deprindeau limba germană. A mai învățat și de la profesorul de germană angajat de căminar ; l-au pregătit și frații săi cu puțina lor știință, așa că Gheorghe Eminovici îl înscrie în clasa a III-a la *National-Hauptschule* din Cernăuți. Căminarul dorea să-și pregătească mai bine băiatul, ca să n-aibă dezamăgirile de pînă atunci, lăsîndu-l în seama fraților săi mai mari.

Cum era și de așteptat, băiatul desprins de „dulcea mamă“ și de locurile îndrăgite de la Ipotești și de la Botoșani se leagă mai strîns de frații săi, în anul 1858, la vîrsta de 8 ani, cînd vine în Cernăuți. În anii 1856—1858 făcuse clasa I (1856—1857) și clasa a II-a (1857—1858) la Botoșani, ca toți frații săi. În Cernăuți, mai erau : Șerban, rămas repetent în clasa a VI-a (1858—1859), Niculae, rămas repetent în clasa a VII-a (1859—1860), Iorgu (Gheorghe) care da în particular clasa a VI-a (1860—1861), dar se retrăgea definitiv în 4 ianuarie 1861 (7), și Ilie, fratele îndrăgit de Mihai Eminescu, care rămînea repetent în clasa a III-a (1860—1861) și părăsea și el orașul Cernăuți (8). Mihai se bucură deci de grija fraților din 1858 pînă în 1861, apoi rămîne singur și va sta în Cernăuți cu întreruperi 8 ani. Cînd Mihai Eminowicz se înscrie în clasa I de liceu, doi frați (Șerban și Niculae) nu mai urmau cursurile (1860), numai Ilie și Iorgu (Gheorghe) mai întîrzie fără folos pînă în 1861, cînd rămîn și ei repetenți.

Gheorghe Eminovici și Raluca doreau din tot sufletul să le acorde copiilor toate condițiile materiale pentru „a scoate din ei oameni“. Gheorghe Eminovici a preferat școlilor și pensioanelor din Botoșani și din Iași „școlile nemțești“ din Cernăuți. Ambițiile lor însă n-au corespuns împrejurărilor și calităților copiilor, cel puțin în stadiul adolescenței lor, fiindcă mai tîrziu, cînd se matu-

rizează, Şerban ajunge un student excelent la Viena, apoi un chirurg deosebit de apreciat ; Niculae studiază dreptul la Sibiu şi este angajat ca „scriitor al avocatului Emerich Christiani din Timişoara" ; Iorgu (Gheorghe) studiază „ştiinţele militare" în Prusia şi este ofiţer, iar Ilie urmează medicina la Şcoala lui Carol Davila în Bucureşti (9).

Exemplul fraţilor mai mari a fost destul de nociv pentru fragedul lor consangvin. Nici reclama pe care-o aveau Eminovicenii în Cernăuţi nu era de natură să-l ajute. Cît a fost la şcoala primară, a învăţat bine cu inerentele greutăţi la limba germană. Directorul şcolii primare era Wassilie Illasiewici, diriginte în anul 1858—1859 a fost Ioan Litwiniuk, iar în anul 1859—1860 Ioan Zybaczynski. Grafia numelor nu trebuie să ne mire, fiindcă şi Mihai Eminovici devine Michael Eminowicz. Se da foarte mult pe nobleţea grafică a numelui, dublîndu-se consonantele şi punîndu-se în coadă -owicz, -ewicz, -ynski şi alte asemenea creaţii lingvistice artificiale. După cum am văzut, moda numelor înstrăinate era în floare în Bucovina.

Şcolarul Michael Eminowicz promovează clasele a III-a pe locul al 15-lea din 72 colegi, iar clasa a IV-a pe locul al 5-lea, din 82 colegi (10), ceea ce înseamnă că începuse să deprindă limba germană, fiindcă despre celelalte obiecte nu poate fi vorba, şcolarul dovedindu-se extrem de dotat. Bănuim că citise biblioteca tatălui său, curios cum era de felul său, preferînd cărţile scrise cu chirilice. Germana n-a reuşit să-i strice limba. Trecînd la liceu, lecturile sale se intensifică şi din cărţi germane şi din cărţi româneşti.

Înscriindu-se la liceu *(Königlich-Kaiserlich Ober-Gymnasium)*, cea dintîi problemă care i s-a ivit elevului a fost „gazda", locul unde trebuia să stea, să înveţe, să mănînce şi să doarmă. Cît au fost fraţii săi în Cernăuţi, Mihai a stat cu ei în gazdă la profesorul Aron Pumnul (Pumnea), împreună cu fraţii săi, cam din anul 1852 fratele Şerban, iar el din 1858—1860. Aron Pumnul venise cu acest obicei din Blaj, unde profesorii ţineau în gazdă elevi pentru diferite înlesniri (vipt) şi servicii, dar obiceiul fusese luat şi de bucovineni şi era admis de inspectoratul şcolar. Internatele acestea particulare nu puteau fi de folos pentru toată lumea din cauza înghesuielii şi vacarmului.

Profesorii pe care i-a avut Mihai Eminescu la liceu au devenit simple nume, valorificate prin contactul cu elevul lor. Cum este şi de aşteptat, nimeni nu i-a acordat, pe atunci, valoarea cuvenită. Ea consta în nota obţinută şi în şcolaritatea strictă. N-a fost remarcat nici de I. G. Sbiera, nici de istoricul Lewinski, promovat pro-

fesor la *Theresianum* din Viena, nici de Veniamin Iliuț, catihetul cu ale sale „exhortae“, nici de Michael Kalinowski (Călinescu), nici de toți ceilalți. A fost remarcat numai de profesorul Ernst Rudolf Neubauer și de profesorul Aron Pumnul.

Peripețiile venirii lui Aron Pumnul în Bucovina ne sînt cunoscute din amintirile lui Iraclie Golembiowski (Porumbescu), precum și primirea de care s-a bucurat (11). Importanța lui este însă deosebită pentru formația poetică a lui Mihai Eminescu. Ernst Rudolf Neubauer va avea influență asupra lui Eminescu mai tîrziu, în epoca de maturizare, cînd poetul împrumuta „motive de inspirație“ din scriitorii astăzi necunoscuți, dar care stau la temelia monumentului ridicat. Adevărata școală a viitorului poet a fost renumitul: *„Lepturariu rumânesc cules den scriptori rumâni*, I—IV, Viena, Editura cărților scolastice, 1862—1865“. A avut cărțile acestea în mînă de la frați, apoi au ajuns, multă vreme, cărțile sale de căpătîi. Era prima antologie de literatură românească, tot atît de subiectivă, dar nu precum sînt mai toate antologiile, polemice, alcătuite după concepții și gusturi estetice variabile.

Din *„Lepturariu“* a învățat Mihai Eminescu a versifica cu inerentele greutăți ale începutului, ajungînd la extraordinara stăpînire a versului de mai tîrziu. Elevul precoce citea și înmagazina, apoi se exercita. Aceste exerciții sînt iremediabil pierdute; ne-au rămas poeziile sale din tinerețe, care pot dovedi afirmațiile de mai sus. Poetul, nu se desprinsese încă de valorile poetice, inserate de Aron Pumnul în *„Lepturariu“*. La moartea marelui patriot (24 ianuarie 1866), Mihai Eminowicz se afla din nou în gazdă la dascălul său, rînduise biblioteca gimnaziaștilor, dăruise și el diferite cărți fondului bibliotecar, întîmplare ce ne trimite cu gîndul la cinstea sa proverbială și la zilele grele ce vor veni în Iași, cînd va fi acuzat de „furt de cărți“, de ipochimeni iresponsabili. Tragicul eveniment însemnează debutul poetic al lui Mihai Eminovici în *„Lăcrămioarele învățăceilor gimnasiaști din Cernăuți“*, 1866:

Îmbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină,
Cu cipru verde-ncinge antică fruntea ta;
C-acuma din pleiada-ți auroasă și senină
Se stinse un luceafăr, se stinse o lumină,
Se stinse-o dalbă stea!

Metalica, vibrînda, a clopotelor jale
Vuiește în cadență și sună întristat;
Căci, ah! geniul mare al deșteptării tale
Păși, se duse-acuma pe-a nemuririi cale
Și-n urmă ne-a lăsat!

Te-ai dus, te-ai dus din lume, o geniu nalt și mare,
Colo unde te-așteaptă toți îngerii în cor,
Ce-ntonă tainic, dulce a sferelor cîntare
Și-ți împletesc ghirlande, cununi mirositoare,
Cununi de albe flori!

Te plînge Bucovina, te plînge-n voce tare.
Te plînge-n tînguire și locul tău natal;
Căci umbra ta mărează și falnica-i sburare
O urmă-ncet cu ochiul în tristă lăcrimare
Ce-i simț național!

Urmeze încă-n cale-ți și lacrima-ți duioasă
Ce junii toți o varsă pe trist mormîntul tău.
Urmeze-ți ea prin zboru-ți în cînturi tînguioase,
În cînturi răsunînde, suspine-armonioase,
Colo în Elizeu!...

La vîrsta de 16 ani Mihai Eminovici scrie acestă poezie (lăcrămioară), dovedind o bună stăpînire a versificației și a dezvoltării temei poetice. Aron Pumnul este „geniul mare al deșteptării Bucovinei", pe care-l plînge nu numai provincia sa adoptivă, ci și „locul său natal". Poezia-necrolog se dorește a fi o apoteoză a marelui patriot în Elizeu. Reminiscențele însușite din „*Lepturariu*" sînt evidente. Versurile sînt alexandrine de 13 și de 14 silabe, aflate și la Vasile Alecsandri *(Dan, căpitan de plai)* și la V. Cîrlova *(Ruinurile Tîrgoviștei)* ∪ — ∪ — ∪ — ∪ ‖ ∪ — ∪ — ∪ — ∪). Bogățiile stilistice din poeziile maturității abia se ivesc ici, colo: auroasă, vibrîndă, răsunînde, falnica-i sburare, tristă lăcrimare, vădit influențate de poeții din *Lepturariu*, contribuția personală este evidentă; poetul își rînduiește excepțional, la vîrsta lui, ideile și imprimă timbrul său personal poeziei.

Cînd ne gîndim că Mihai Eminovici nu dezmințea reclama fraților săi la liceul cernăuțean, ne cuprinde mirarea. Elevul era excepțional dotat. Profesorul Ernst Rudolf Neubauer îl nota cu excepțional, în schimb ceilalți îl lăsau repetent. Este o carență de formație a elevului sau o carență pedagogică? Incontestabil, elevul era excepțional dotat, dar se dirija după impulsurile sale proprii. Nu-i păsa prea mult de programe, era absent la lecțiile care nu-l interesau, începuse să se preocupe de ideile sale, metodele scolastice îi erau nesuferite: „Eu știu chinul ce l-am avut însumi cu matematicile în copilărie, din cauza modului rău în care mi se propunea, deși în de altfel eram unul din capetele cele mai deștepte. N-ajun-

sesem nici la vîrsta de douăzeci de ani să știu tabla pitagoreică, tocmai pentrucă nu se pusese în joc judecata, ci memoria. Și deși aveam o memorie fenomenală, numere nu puteam învăța de loc pe de rost, încît îmi intrase-n cap ideea că matematicele sunt științele cele mai grele de pe fața pămîntului" (12).

În anul 1860—1861, Mihai Eminescu trece clasa I de liceu lăudabil, dar în clasa a II-a deodată intervine marea schimbare. Frații părăsiseră liceul din Cernăuți definitiv ; elevul Mihai rămăsese singur. Nu mai învață în clasa a II-a și obține note rele (1861—1862). Obișnuit cu fuga la Ipotești, Mihai fuge din nou. Drumul pe jos de la Cernăuți pînă la Ipotești era destul de anevoios. Ne închipuim că elevul a apucat calea spre Suceava, găzduind cine știe unde, a trecut hotarul pe la Burdujeni și s-a înființat acasă, slab și flămînd. Devenise o problemă pentru Gheorghe Eminovici, fiindcă măsurile lui drastice se dovediseră fără folos. Toate încercările sale de a-și instrui feciorii la Cernăuți s-au dovedit inutile. Socotim că era de vină și metodologia timpului, pe care am apucat-o și noi. De pedagogie nu mai putea fi vorba. Herbart ajunsese cunoscut abia de Titu Maiorescu, apoi de Mihai Eminescu și de Ion Creangă mai tîrziu.

Locuind la „pani Țirțec" (Dzierzek), care închiriase chiliile bisericuței Sfînta Treime, fosta catedrală, în care a slujit Dosoftei Herescul, după ce-a fost mutat de la episcopia de Rădăuți (1781), Mihai trece prin toate rigorile vieții de internat particular : zgomote, năzdrăvănii, neplăceri, iritări etc., cam așa, dar la alt nivel de cum petrecuse și Ion Creangă la Fălticeni. Indiscutabil că asemenea viață nu putea fi potrivită pentru un școlar. Lecțiile nu puteau fi făcute, notele rele curgeau ca ploaia, deci Mihai fuge acasă, parcurgînd drumul pe jos. Adus cu forța la școală, repetent în clasa a II-a (1861—1862), Mihai rămîne a doua oară repetent în clasa a II-a (1862—1863). Stephan Wolff, directorul gimnaziului, nu se înșelase asupra aptitudinilor *fraților Eminowicz* la studii, totuși elevul Mihai Eminoviciu (Michael Eminowicz) se dovedise „excepțional" la istorie, notat cum se cuvine de profesorul Ernst Rudolf Neubauer (13) și tot așa de I. G. Sbiera la limba română. Nimeni însă nu se interesa de activitatea particulară a elevului acelui „cezaro-crăiesc gimnaziu" (14). Acesta trecea, evident, printr-o criză, după ce frații lui părăsiseră, rînd pe rînd, gimnaziul. Birjarul Țirțec (Nicolai Dzierzek) avea numai interese materiale ; elevii erau lăsați de capul lor. Cei mai mari, frații Ștefanovici, Lozinski, nu se țineau de carte și-l învață pe Mihai să joace cărți (ferber cu șantel și fără) ; la școală veneau rar și atunci nepregătiți. Gheorghe Eminovici schimbă gazda și-l mută pe Mihai la alt speculant al ele-

vilor, la Victor Blanchin, în strada Domnească-de-Jos, care închiriase şi el casele cu multe odăi ale lui Samuil Morariu Andrievici (15).

Dezgustat de viaţa de elev, aşa cum o ducea el în camere igrasioase, flămînd, persecutat sau speculat de colegi, Mihai nu se mai întoarce la şcoală din vacanţa Paştilor (16 aprilie 1863). Gheorghe Eminovici care era sever îi dă pace „fugarului", apărat de Raluca, după ce l-a certat, aşa că vara anului 1863 a fost a lui. Mihai avea treisprezece ani, vîrsta tuturor închipuirilor şi amăgirilor. Lăsînd cărţile deoparte, el hoinăreşte prin preajma Ipoteştilor, preferînd pădurea şi lacul. În această vară s-a înfiripat prima sa dragoste pentru o fată a locului şi a destinului. Avem reticenţe în ceea ce priveşte vîrsta Casandrei. La 18 ani (16), mergînd pe 19, fetele se gîndesc la măritiş, oricît de romanţioase ar fi, ceea ce este cam imposibil din partea unei fete de la ţară. Numai pe simpla supoziţie că în acel an 1863 bîntuia ciuma în Moldova şi în Bucovina (şi tifosul) nu ne putem întemeia concluziile. O fată, Casandra, fiica lui Gheorghe Alupului, moare şi este îngropată în cimitirul din Ipoteşti la 20 ianurie 1864. Cauza morţii este dropica (hidropizia). Vîrsta Casandrei este mai mare decît a lui Mihai cu şase ani (17), oricît am încerca să-l maturizăm sufleteşte pe Mihai, susţinînd : „La treisprezece ani, spiritul său depăşise în multe privinţe nu numai copilăria, ci şi adolescenţa, aşa cum la douăzeci şi şase — cînd îi va face cunoştinţa Mite Kremnitz —, aceasta va intui că, sufleteşte, poetul nu mai era un om tînăr. În aspectele epifenomenale, întîia iubire eminesciană s-a putut împărtăşi, neîndoios, din toate resursele unei firi prin excelenţă imaginative, sprijinite însă şi acestea nu atît pe *lecturile romanţioase* din gimnaziu, cum s-a zis, ci pe deontologia aproape religioasă de o neostentativă solemnitate, a Erosului folcloric şi rustic românesc" (18).

Soluţia nu trebuie căutată în „firea prin excelenţă imaginativă" a elevului de 13 ani. Curiozitatea inerentă vîrstei broda destule taine în jurul fetelor de aceeaşi vîrstă, fără să fie nevoie de tutela în dragoste a Casandrei, care trecuse peste 18 ani. De obicei, fetele se maturizează mai repede decît băieţii şi Mihai nu se putea gîndi la „dragostea cu o fată de măritat", care ar fi avut preocupări mai practice, nu să doarmă o noapte întreagă sub un salcîm cu fiul căminarului, inaccesibil unor planuri matrimoniale. Apoi mai intervin şi părinţii care se interesează de odraslele lor, chiar dacă se bucură de mai multă libertate, decît copiii de la oraş. În timpul zilelor călduroase însă, Mihai s-ar fi putut întîlni cu copile de vîrsta lui, păscînd cîteva oiţe sau un cîrd de gîşte. Prozaic, dar mai adevărat ! Nu ne putem imagina nicidecum o fată mare, intrată

într-al 19-lea an, hoinărind ziua și noaptea pe coclauri, văzută cu un copil minor al căminarului Gheorghe Eminovici.

O dragoste neuitată din copilărie va fi avut desigur Mihai, dar cu o copilă de vîrsta lui, fără circumstanțele poetice ale amintirii, care mărește lucrurile avînd o optică aparte. Prima dragoste a unui băiat este totdeauna strîns legată de introducerea sa sufletească în tainele și jocurile inerente și egale la toți oamenii, de cînd e lumea. Și Mihai a avut prima sa dragoste la Ipotești cu o fată mai apropiată de vîrsta lui. Nu numaidecît în anul 1863, fiindcă pînă ce fuge cu trupa Tardini, mai revine la Ipotești. Nici nu trebuie să legăm această dragoste neapărat de singura fată din Ipotești, care a murit la 20 ianuarie 1864. Iubita lui Mihai putea să moară mai tîrziu, luînd ca termen limită poezia „*Mortua est*“ (octombrie 1866), precum și numele Elena (19), ceea ce înseamnă că poetul alcătuise poezia în țară, numai a definitivat-o și a trimis-o din Viena *Convorbirilor literare* (1 martie 1871). Apoi moartea Elenei nu se întîmplă iarna, ci vara sau primăvara, într-o noapte :

Trecut-ai cînd ceru-i cîmp e senină,
Cînd rîuri de lapte și flori de lumină,
Cînd norii cei negri par sombre palate,
De luna regină pe rînd vizitate...

Poezia aceasta redă, într-adevăr, starea sufletească a poetului care-și amintește de moartea unei ființe dragi. Fiind vorba de iubita lui, Mihai își amintește cum a văzut-o în sicriu :

Priveso la surîsu-ți rămas încă viu...

Cu brațele albe pe piept puse cruce...

Cu păr lung de raze, cu ochi de lumină,
În haină albastră stropită cu aur,
Pe fruntea ta pală cunună de laur...

„Haina albastră“ ne apropie de poezia „*Floare albastră*“ (1 aprilie 1873), deci nu este o figură de stil. Iubita lui Mihai a avut o rochie albastră, deci trebuie să precizăm că nu a fost îmbrăcată „țărănește“ cu ie și catrință, cum sînt de obicei copilele din sat. Cu mai multă precizie, iubita este acum „mititică“ și este îngrijorată :

De nu m-ai uita încalte,
Sufletul vieții mele !

De vorbit, vorbeşte mai mult ea şi-l cheamă în codrul cu verdeaţă, într-un ochi de pădure, lîngă balta cea senină. Vor şedea în foi de mure, iar poetul îi va spune poveşti ; iubita va cerca pe-un fir de romaniţă, numărîndu-i petalele, dacă-i iubită şi va fi roşie ca mărul... Amintirea este expresă ; locurile sînt cele ipoteştene ; cronologia ne îndeamnă să ne gîndim la o vară minunată ; vîrstele ne sînt dezvăluite de expresii ca „mititica", *„mi-i ţinea de subsuoară, / te-oi ţinea de după gît"*. Cunoscînd statura lui Eminescu : „Avea statură mijlocie, era cam lat în spate, dar totul era proporţional" (20), ne putem da seama că iubita lui din copilărie, îmbrăcată în rochie albastră, era mai mică de statură ca el :

Şi te-ai dus, dulce minune,
Ş-a murit iubirea noastră —
Floare-albastră ! floare-albastră !...
Totuşi este trist în lume !

Prima iubire a avut un ecou puternic în sufletul poetului, chiar dacă mai tîrziu vor interveni alte femei în viaţa lui. Depozitată în adînc, amintirea *„Florii albastre"* va mai reveni din cînd în cînd la suprafaţă, aşa cum revin amintirile în viaţa fiecărui om. Orice identificare socotim că este imposibilă, după scurgerea timpului, iar referinţele poetului la iubita sa, moartă timpuriu, nu i se pot atribui, din multe puncte de vedere, Casandrei, care la vîrsta de 19 ani îi putea fi lui Mihai „ocrotitoare şi sfătuitoare", nicidecum iubită, deşi săgeţile lui Eros sînt imprevizibile oricăror comentarii.

Moartea iubitei provoacă un adevărat traumatism psihic şi revine de-acum obsesiv în poeziile poetului. Făcînd demarcaţiile necesare, se poate preciza care este „amintirea nostalgică" a celei dintîi iubiri cu rădăcini puternice în sufletul adolescentului şi care este noua şi mistuitoarea prezenţă a altei femei iubite, adică Veronica Micle. Amintirea primei dragoste durează pînă ce Mihai Eminescu o cunoaşte pe Veronica, dragostea sa cea mare şi unică. *Floare albastră* aparţinea trecutului şi revenea cu intensitate în clipele de restrişte. Se pare că Veronica o substituise, fiindcă îi semăna : era şi ea mignonă, frumoasă, nebunatică, cu părul de aur.

Mai clară este imaginea iubitei pierdute în poezia *Fiind băiet păduri cutreieram*, semnificativă pentru intensitatea amintirii (1878):

Şi ah, era atîta de frumoasă,
Cum numa-n vis o dată-n viaţa ta
Un înger blînd cu faţa radioasă,
Venind din cer se poate arăta ;

Iar păru-i blond și moale ca mătasa
Grumazul alb și umerii-i vădea.
Prin hainele de tort subțire, fin,
Se vede trupul ei cel alb deplin.

„Fața radioasă", „îngerul blînd" din această poezie cer o situare cronologică a sa lîngă poezia *Din străinătate* (1866) și chiar lîngă poezia *Mortua est* (1871), cînd nu intervenise dragostea pentru Veronica, împingînd pe plan secund amintirile :

La ce ?... Oare totul nu e nebunie ?
Au moartea ta, înger, de ce fu să fie ?
Au e sens în lume ? Tu chip zîmbitor,
Trăit-ai anume ca astfel să mori ?
De e sens într-asta, e-ntors și ateu,
Pe palida-ți frunte nu-i scris Dumnezeu.

Poetul nu se împăcase încă cu gîndul morții iubitei sale ; e plin de revoltă, iar poezia *Mortua est* este dovada concretă, obsesivă, a icoanelor care-i stăpîneau gîndirea chiar în timpul studiilor vieneze. Imaginea iubitei revine, exact ca în poezia *Fiind băiet păduri cutreieram* și în poezia *Aveam o muză,* datată 1871 :

Aveam o muză, ea era frumoasă,
Cum numa-n vis o dată-n viața ta
Poți ca să vezi icoana radioasă,
În strai de-argint a unui elf de nea !
Păr blond deschis, de aur și mătasă,
Grumazii albi și umeri coperea,
Un strai de-argint strîns de-un colan auros
Strîngea mijlocul ei cel mlădios !

Tot imaginea acestei fete cu semnul schimbat, însă, este prezentă și-n poezia *Mitologicale* (1873), în care iubitul este „scriitor la subprefectură". Amintirea nu-l înșeală pe Mihai Eminescu. Chiar după ce el ocupă postul de practician în Botoșani, iubirea nu este zădărnicită, iar fata își făcea iluziile sale ; moartea ei fiind presupusă la „18 ghenar 1864", iar cauza morții tinerei și exuberantei fete ar fi fost „dropica" (hidropizia). Deși în 1876 publică schița *La aniversară* în care apare Tolla, numele secret al Veronicăi, alături de al lui, Gajus, totuși în decursul acestui an cu unice culmi de iubire, dar și cu prăpăstii de gelozie oarbă, Mihai Eminescu

se-ntoarce pe aripile amintirii iarăşi la prima lui iubire, în poezia *Codru şi salon* (1877) :

Apoi şi-aduce-aminte... era o zi frumoasă...
El s-a trezit pe-o punte sub ochii ei de foc...
Ea păru-şi dă-ntr-o parte din faţa ruşinoasă,
Şi pleacă ochii timizi şi el a stat pe loc...

Ce s-a-ntîmplat de-atuncea nu vrea să ţie minte,
Destul că nu mai este... şi chipul ei cel blînd,
Zîmbirea-i sfiicioasă şi ochiul ei cuminte
Sunt duse fără urmă de pe acest pămînt.
S-a stins...

Ca o sinteză a acestor sentimente care l-au urmărit toată viaţa, aşa cum se întîmplă de obicei în sufletele deosebit de sensibile, marcate puternic de întîlnirea adolescentină cu miracolul dragostei, este şi ultima strofă a poeziei *La steaua :*

Tot astfel cînd al nostru dor
Pieri în noapte-adîncă,
Lumina stinsului amor
Ne urmăreşte încă.

Toate aceste amintiri autobiografice din poeziile lui Mihai Eminescu ne ajută, totuşi, să delimităm unul dintre cele mai importante evenimente din copilăria poetului cu adînci rezonanţe în întreaga sa viaţă. Tragica moarte a iubitei a amplificat toate sunetele tuburilor de orgă care i-au anunţat tragedia. Cu cît creştea depărtarea între el şi fiinţa dispărută, cu atît se estompau amănuntele şi iubita pierdută devenea un ideal, la care poetul se va întoarce mereu în momentele sale de zdruncin sufletesc sau de supărare cu Veronica, iubirea lui mistuitoare de mai tîrziu : *„Ce ştia el pe-atunce de-a vieţii grea enigmă, de anii furtunoşi ?*

Răgazul acordat de „severul căminar" durase destul de mult timp. Cu o tenacitate caracteristică, Gheorghe Eminovici urmărea să aleagă ceva şi din acest copil al său. Şcoala era unica soluţie, fiindcă nu putea fi vorba de ocupaţia părintelui său, expusă la toate surprizele, cum s-a dovedit pînă la urmă. La vîrsta de 14 ani (1864), Mihai este nevoit să meargă nu la liceul din Botoşani, cum ar fi vrut, ci din nou la „K. K. Ober-Gymnasium" din Cernăuţi, unde nu mai avea pe nimeni. Găzduieşte tot la Aron Pumnul, care era bolnav, fiind suplinit de ignorantul Kalinowski (Călinescu).

Intervine însă un eveniment neașteptat extra-școlar. În Cernăuți, își începe trupa Tardini reprezentațiile din 1/13 martie 1864 pînă la 15/27 mai 1864. Profesorul I. G. Sbiera împărțea bilete gratuit școlarilor și Mihai este printre nelipsiții spectatori, pentru ca odată cu trupa să dispară din nou din Cernăuți, la 15/27 mai 1864. Abia în toamna anului 1864 Mihai Eminovici cere un post de practicant la cancelaria „onorabilului tribunal din Botoșani" (5 octombrie 1864) — cererea fiind semnată Mihai Eminovici (21).

Cererea a fost admisă, cu intervenția bătrînului Gheorghe Eminovici, care voia să-și strîngă de pe drumuri odrasla „și mai năbădăioasă" decît frații săi, care de bine de rău trecuseră peste clasa a II-a, ajungînd pînă într-a șaptea. Pentru familie, era o renunțare la orice gînduri de viitor pentru acest fiu recalcitrant și neînțeles de ai săi. Supus la proba caligrafică și ortografică, Mihai Eminescu se dovedește mai apt decît ceilalți „scriptologi", ca Grigore Lazu (22). Este promovat copist la Comitetul permanent al județului Botoșani, primind o leafă de 250 lei lunar. Un oarecare Vasile Vîrcol(iciu) își amintește că „acest copist (Mihai Eminovici) era foarte harnic, scria acte cu o caligrafie perfectă, care de altfel este una din caracteristicile manuscriselor sale, ba chiar devenise voinic, gras și zîmbitor" (23), ceea ce nu ne vine a crede cunoscîndu-i portretul luciferic, executat la tipografia J. Tomaš din Praga (1869).

Familia era liniștită, numai Mihai nu. La Cernăuți, obținuse promovarea clasei a II-a, dînd examene din toamna lui 1863 pînă în mai 1864. După unele informații nesigure, Mihai Eminovici trece și clasa a III-a gimnazială la Gimnaziul catolic din Sibiu, avînd un certificat văzut de Ioan Slavici (24). În orice caz, Mihai Eminowicz (cum era trecut în cataloagele cernăuțene) învăța, dar mai mult citea literatură (I. Heliade Rădulescu, Alecsandri, Bolintineanu, Schiller, Goethe etc.). În Botoșani, era mai mult atras de Heliade Rădulescu, concepînd chiar cu ortografia lui cererea de demisie (24). Din epoca aceasta, în 23 aprilie 1865, este înregistrată pe o fotografie o dedicație : „Tenerellului Michaell Eminénu elev în Gymnasiu din Cernăuți" (26), de la „rapportorul" George M. Foxănianu.

„Tinerelul" Mihai însă vine în Cernăuți cam cu vreo cîteva zile înainte de plecarea trupei Tardini spre Brașov (9/21 martie 1865) și dispare odată cu trupa. În 3/15 iunie 1865, Fani Tardini era cu trupa sa teatrală în Brașov, în toamnă venise din nou în Cernăuți (1865). Acum, în toamnă, se pare că s-a petrecut moartea tragică a iubitei din Ipotești, deci se impune o cu totul altă cro-

nologie a acestui eveniment. Din încercarea de-a face *„Un roman“*, cam în această vreme (1865), cum rezultă din indicațiile poetului (27), ne dăm seama că acesta, răvășit, se referea la o moarte survenită în anul 1865 :

Surîsul ei sfielnic și ochiul ei cuminte
Sunt duse fără urme de pe acest pămînt.
S-a stins (28).

Acum a sunat gongul și pentru Mihai Eminovici (numit și *Emineanu,* după cum am văzut, fiind preferabil *Eminescu* la care s-a oprit și el). Trecuse prin experiențe pe care un adolescent nu le are de obicei, plînsese lîngă iubita lui moartă, mai probabil, de ciuma care bîntuia, decît de hidropică, și a plecat la Cernăuți, hotărît să-și limpezească situația școlară. Trage tot la Aron Pumnul în gazdă și-și ia sarcina de bibliotecar la „Biblioteca gimnaziaștilor români“. Citește tot ce era de citit, înmulțește cărțile înregistrînd donații, printre care și pe ale sale, dar mai ales aici a fost prima școală de poetică a lui Mihai Eminovici. Am amintit de *„Lepturariu“*, dar biblioteca gimnaziaștilor cuprinde și pe : G. Asachi, C. Negruzzi, Iacob Negruzzi, Constantin Morariu, Nicolae Ritter de Flondor, Eusebiu Popovici, Alexandru Pelimon, C. D. Aricescu (29). Din bibliotecă nu lipseau Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, C. Stamati, Anton Pann și alții. Titlul catalogului era : *„Consemnăciunariul venitului, cheltuielilor și ali avutului Bibliotecei învățăceilor români gimnasiali cernăuțeni.* 1858“, titlu fixat de Aron Pumnul. Biblioteca avea și un sigiliu : *„Biblioteca gimnasiaștilor români din Cernăuți“* (30).

Aron Punul moare însă în ziua de 12/24 ianurie 1866, iar Catinca Pumnul, „femeie rea“, bucuroasă de pensie, se debarasează de „alumnii“ soțului ei. Mihai Eminescu se vede acum fără adăpost și fără sfătuitor. Se așează la o gazdă provizorie, în Feldgasse (Strada cîmpului). Aici, primea mîncare din tainul lui Vasile Morariu, fiul lui Silvestru Morariu, și scria poezii, pregătindu-se și pentru examenele particulare. Poezia lui *„La mormîntul lui Aron Pumnul“*, publicată în : *„Laecrimioarele invaețaeceilor gimnaesiaști de'n Cernaeuți la mormîntul prea iubitului lor profesoriu Arune Pumnul, raepaeusat într-a 12/24 Ianuariu 1866“*, a fost remarcată ca poezia cea mai bună din broșura comemorativă.

Tot acum, Mihai Eminescu, socotindu-se stăpîn pe arta lui, îndrăznește să trimită poezii la revista *Familia* a lui Iosif Vulcan, care și-a făcut un merit nepieritor, schimbînd numele Eminovici

în *Eminescu*, nicidecum în Emineanu, în circulație din anul 1864. De acum Mihai Eminovici nu va mai fi cunoscut decît ca Mihai Eminescu. În numărul *Familiei* din 25 februarie/9 martie 1866 se publică poezia alecsandrină : *De-aș avea* cu încurajări la *Poșta Redacțiunei*. În 15/27 mai, i se publică lui Mihai Eminescu, de acum înainte acceptînd această schimbare de nume, poezia *O călărire în zori*, o combinație complicată de ritmuri și de rime care anunță depășirea influențelor bolintiniene și alecsandrine :

A nopții gigantică umbră ușoară
Purtată de vînt,

Se-ncovoaie tainic, se leagănă, zboară,
Din aripi bătînd...

La Cernăuți, Mihai Eminescu a fost, în acest timp, „privatist", adică înscris la cursurile de clasa a II-a, pe care nu le-a frecventat, prezentîndu-se numai la examene. Depășindu-și colegii de 12—13 ani, ca formație intelectuală și culturală, fiindu-i rușine să se prezinte alături de ei, Mihai Eminescu acumulează în această perioadă a vieții sale experiențe decisive, care-i vor hotărî făgașul vieții de acum înainte. Mihai Eminescu își dă seama că fără forme școlare nu poate răzbi în viață. În Cernăuți, nu mai avea la ce sta. Murind Aron Pumnul, murise totul ce-l lega de Bucovina. Întristat, scrie acum poezia : *La Bucovina* (14/26 august 1866) cu evidente influențe bolintiniene, heliadești și alecsandrine :

N-oi uita vreodată, dulce Bucovină,
Geniu-ți romantic, munții în lumină,
Văile în flori,
Rîuri resăltînde printre stînce nante,
Apele lucinde-n dalbe diamante
Peste cîmpii-n zori.

Influența lui Vasile Alecsandri cu „dulcea lui Bucovină", „vesela grădină" este evidentă. Impresiile poetului încă nu se definitivaseră, nici nu se întemeiaseră pe realitățile istorice, așa că toate i se păreau, ca și lui Vasile Alecsandri, ocrotit în acest colț de țară de Hurmuzăchești, idilice și bucolice. Mai tîrziu, i se vor dezlega extraordinarele virtualități ale gîndirii și informației și va conferenția despre *„Situația românilor din Bucovina"*.

Cînd debutează „elevul privatist M. Eminoviciu" cu poezia : *La mormîntul lui Aron Pumnul*, deci la vîrsta de 16 ani, el dovedea că stăpîneşte versificaţia, ceea ce presupune un îndelungat exerciţiu şi o lectură asiduă din felurite cărţi de poezie, dar mai ales din *Lepturariu*, în comparaţie cu ceilalţi colaboratori (Ştefan Ştefureac, cl. a VI-a ; I. Ieremieviciu, cl. a V-a ; E. Franzos, cl. a VII-a ; B. Ehrlich, cl. a VI-a etc.).

Munca lui „unică" începuse şi nu se va alina decît în anul 1883.

Problema debutului şi valoarea poeziilor din anii 1866—1869, pînă la *Venere şi Madonă* (15 aprilie 1870) îi vor preocupa pe : Titu Maiorescu (cu rezerve faţă de poeziile pe care poetul intenţiona să le mai treacă încă o dată prin laboratorul său), A. D. Xenopol, Ion Scurtu, G. Ibrăileanu, M. Dragomirescu, N. Iorga, G. Călinescu, Vladimir Streinu etc. S-au emis diferite ipoteze şi s-au remarcat unele atitudini extreme faţă de „poeziile din tinereţe" ; unele au minimalizat importanţa lor.

Or, eliminarea acestor poezii ar fi egală cu „eliminarea naşterii" din biografia omului şi a operei. Este o aberaţie să i se pretindă, fie şi unui geniu, să înceapă cu *Luceafărul* ! Impresia subiectivă se răsfrînge asupra poetului, iar critica încearcă a-l culca în patul lui Procust. Este una dintre cele mai greşite atitudini faţă de marele poet, contestîndu-i dreptul de a debuta ca toţi poeţii. Nu este deci nici o complicaţie dacă aceste poezii îşi păstrează locul lor inalienabil. Dimpotrivă, abia eliminarea lor şi cronologizarea editorială sau conceptuală a poeziilor lui Mihai Eminescu îndrumă întreaga sa biografie pe un făgaş inventat, aruncîndu-ne în plină arbitrarietate, unii editori (G. Ibrăileanu) începînd valorificarea subiectivă cu o poezie *(Venere şi Madonă)* ; alţii cu alta, considerată ca „un embrion din care va creşte întreaga operă, cum ar fi *Floare albastră*" (A. D. Xenopol, Vladimir Streinu). Aşa ceva este însă inacceptabil. Cronologia primelor poezii ne arată traiectoria stelei în urcuşul ei spre punctul apex. Într-o biografie, trebuie să se înţeleagă corect adagiul latin : „Ex nihilo nihil".

Deocamdată, Mihai Eminescu, cum îl vom numi de aici înainte, după schimbarea numelui de Iosif Vulcan, părăseşte definitiv cursurile gimnaziului din Cernăuţi, unde nu avea nume bun. Absolvent al celor două clase inferioare (I—II), el nu mai urmează în particular alte clase gimnaziale. Elevul de 16 ani era lămurit. Cunoscînd mai multe lucruri decît eventualii săi colegi din clasa a II-a ; repudiind „exortele" lui Veniamin Iliuţ, fiind total nereceptiv la „predicile sale", murindu-i sprijinitorul Aron Pumnul, Mihai Emi-

nescu se desparte de Bucovina, pe care a iubit-o din tot sufletul său juvenil, pentru a reveni, mai tîrziu, cu aceeași dragoste, ori de cîte ori i-a fost posibil :

Mînă dorul tainic colo, înspre tine,
Ochiul îmi sclipește, genele-mi sunt pline,
Inima mi-e grea ;
Astfel, totdeauna, cînd gîndesc la tine,
Sufletul mi-apasă nouri de suspine,
Bucovina mea !

Este extrem de interesantă lupta care se dă pentru elucidarea chestiunilor privitoare la studiile liceale ale lui Mihai Eminescu. Un om cu o cultură pe cale de desăvîrșire, scriind poezii încă din anul 1866 în „*Lăcrimioarele învățăceilor gimnasiaști din Cernăuți*", deci la vîrsta la 16 ani, rivalizînd cu cei mai buni poeți ai epocii sale, nu are, după documentele existente, decît certificatul de absolvire a clasei I de la „K. K. Ober-Gymnasium" din Cernăuți, pentru ca la 18 decembrie 1872 să i se elibereze un „certificat de absolvire a primelor două semestre la Facultatea de filozofie de la Universitatea din Berlin". Încercările tuturor biografilor lui Mihai Eminescu de a-i salva „prestigiul" încep din momentul retragerii definitive a elevului de la cursurile gimnaziale, căutînd sau inventînd fel de fel de mărturii, întemeiate pe certificate (documente) de școlaritate inexistente, cu toată bunăvoința de a le considera și autentifica, ele pierzîndu-se sau rătăcindu-se în arhivele liceului din Botoșani sau ale Universităților din Viena și din Berlin, la care a fost înscris ca „auditor extraordinar" și ca „student". Ioan Slavici vorbește despre un certificat de absolvire a clasei a III-a la Liceul catolic din Sibiu (31), pe care l-ar fi văzut ; alți memorialiști insistă asupra frecventării Ober-Gymnasium-ului din Cernăuți, unde ar fi dat clasa a IV-a (32). Nu trebuie ignorați nici cunoscuții din Botoșani, care afirmă că practicantul de la tribunal și-ar fi dat aici cîteva clase (33), nici cei care-l aflǎ elev la un pension, deci la o școală particulară, din București (34).

Mihai Eminescu se pregătise pentru toate clasele liceale și obținuse nota „distincție" la istorie și geografie, predate de profesorul Ernst Rudolf Neubauer, precum și la limba română, predată de I. G. Sbiera (35). Nu se împacă deloc cu profesorii ne-metodiști, deci cu cei de la matematici, latină, greacă etc. Nici cu „exhortae-le" nu se împăca. Elevii erau adunați într-o clasă, improvizată paraclis, iar Veniamin Iliuț făcea slujba și ținea predica. Nici una, nici alta nu-i interesau pe elevi ; — poate numai pe cei care se

pregăteau să meargă la teologie — (36), dar nici pe aceștia, fiindcă totul era formal și „de mîntuială". La Blaj, unde venise pe jos o bună bucată de drum, afirmase că se va prezenta la examenele de clasa a VII-a, ceea ce nu s-a confirmat (37).

Cele ce se întîmplă însă după moartea lui Aron Pumnul, ni-l arată pe Mihai Eminescu desprins de programele școlare și de profesorii vremii. Putea, într-adevăr, să exclame cu lacrimi în ochi, cînd vine acasă : „Mai mult n-am ce face la Cernăuți. Pumnul nu mai este — au murit" (38). Plecarea lui în Transilvania a fost motivată față de familie. Mihai Eminescu era conștient de îndatoririle sale, căci împlinise 16 ani. Fiind aspru certat de Gheorghe Eminovici, care nu căuta originile răului ci-l învinovățea numai pe Mihai, nesuportînd atmosfera ostilă din casă, neaflînd nici o înțelegere pentru preocupările sale poetice, fiindcă *Lăcrămioarele* și poeziile din revista *Familia* nu făcuseră nici o impresie, oropsitul elev s-a văzut nevoit să ia toiagul pribegiei. De bună seamă avea intenția să se înscrie la un liceu din Sibiu, Blaj sau Timișoara. Pe la Sibiu mai trecuse un Eminovici și anume fratele Neculai, dar își terminase studiile și plecase la Timișoara.

Familia Eminovici era deci obișnuită cu asemenea plecări ale copiilor, care-și caută rezolvarea încurcatelor treburi de la Ober-Gymnasium-ul din Cernăuți pe alte meleaguri, numai la Botoșani și Iași nu. Plecarea lui Mihai Eminescu de acasă nu este altfel o fugă, nici n-are la bază un dor de ducă sau de hoinăreală ; cu atît mai puțin nu este un „pribeag" (39). Așa-zisa „fugă" cu trupa Fany Tardini nu trebuie exagerată. Elevul repetent obținuse note bune și ar fi trecut clasa a II-a, dacă n-ar fi plecat spre Botoșani (deci spre casă), cu actorii. Dar așa rămîne repetent a doua oară și încercările sale de a urma cursurile ca „privatist" s-au terminat cu succes abia prin mai 1866. În 15/27 aprilie, Iosif Vulcan anunța : „Cernăuți. M. E. Ți-am trămis epistolă privată", iar în 15/27 mai îi publica poezia *O călărire în zori*. Dar în 15/27 iunie, fără a mai indica numele și localitatea, Iosif Vulcan întreba : „De ce nu ne mai trămiți nescari poezii ?" Tînărul poet părăsise Cernăuții și se hotărîse să meargă la Blaj. La începutul lui iunie 1866, trece munții pe la Cîrlibaba și se oprește la Bistrița-Năsăud. Prin 3 iunie 1866, se afla la Tîrgu-Mureș (Mureș-Oșorhei). Cunoscîndu-i, la Hotelul „Calul alb", pe teologii Ioan Cotta și Teodor Cojocaru, pleacă, împreună cu ei, la Blaj (Blasiu). Cei doi teologi mergeau să se prezinte la examenele din iunie la seminar și, fiind mai înlesniți, călătoreau cu trăsura, pe cînd Mihai Eminescu, pînă la întîlnirea cu ei, făcuse drumul pe jos. Toți cei ce l-au cunoscut în această epocă insistă asupra înfățișării sale.

Tînărul făcea o impresie puternică, deşi hainele erau sărăcăcioase. Plecase de acasă încălţat cu „ciobote scîlciate", îmbrăcat cu un „surtuc de peruvian negru", cu „pantaloni de altă culoare" şi pe cap purtînd „căciulă neagră de miel". Cunoştinţele sale însă, mai ales cele literare şi istorice, erau bogate şi-i uimeşte cu ele pe studenţii teologi.

Ajuns pe Dealul Hulii, la poalele căruia se întindea oraşul Blaj, Mihai Eminescu a exclamat: „Te salut, Romă-Mică. Îţi mulţumesc, Dumnezeule, că mi-ai ajutat s-o pot vedea!" Umbra marelui animator paşoptist Aron Pumnul mai acţiona asupra fostului elev, care se îndreptase spre Blaj, ca să vadă „citadela latinistă" şi să-şi continuie studiile. Condiţiile nu i-au fost favorabile. Tot revista *Familia* ne ajută să precizăm că poetul a stat în acest oraş pînă prin 16/28 octombrie 1866, fiindcă aici i se adresa Iosif Vulcan. În toamnă însă, Mihai Eminescu părăseşte Blajul şi se îndreaptă spre Sibiu, unde se întîlneşte cu Nicolae Densuşianu. Fără mijloace, mîncînd din alimentele elevilor blăjeni, cu hainele într-o înaintată uzură, fiindcă alte schimburi nu avea, Nicolae Densuşianu îl ajută, după mărturia lui, cu haine şi cu bani. De bună seamă că acum, cu pregătirea examenelor făcută la Blaj, Mihai Eminescu obţine certificatul de absolvire a clasei a III-a de la Liceul catolic din Sibiu. Or, fără prezentarea certificatului de absolvire a clasei a II-a la Gimnaziul din Cernăuţi, acest lucru nu se putea întîmpla.

Atît a reuşit să realizeze Mihai Eminescu din planurile sale şcolare în Transilvania, dînd la Sibiu, la Liceul catolic, examenele de clasa a III-a, tot ca „privatist", după mărturia lui Ion Slavici. La Blaj, intenţionase să se prezinte la examenele de clasa a VII-a, uimindu-i pe prietenii săi cu cunoştinţe bogate şi variate. Ioan Cotta, Ştefan Cacovean, Felimon Ita, Petre Uilacanu, G. Dragoş, „credenţier la masa profesorilor", Ion Goron, Iacob Onea şi alţii citiseră poeziile lui Mihai Eminescu din *Familia* şi-l admiraseră. Încercările poetului de-a se prezenta la examene fuseseră însă zadarnice. Profesorii erau extrem de severi, mari latinişti. Eminescu fugise de matematici pentru a da aici de latină şi de greacă, materii pe care nu le iubea, deşi mai tîrziu se va ocupa intens cu ele, iar în timpul bolii va dovedi că stăpîneşte şi „cifrele", nu numai „literele".

Pus în situaţia aceasta dificilă, Mihai Eminescu, atît de pregătit la alte materii, mult mai dotat decît alţi elevi din cursul superior al oricăror licee, se vede silit a renunţa definitiv la obţinerea unui certificat de absolvire. Augurii nu i-au fost favorabili în peregrinarea sa prin Transilvania şi prin Banat. Mai tîrziu, la Bucureşti, s-ar putea ca „sufleurul" maturizat de privaţiunile de

tot felul, citind și purtîndu-și lada cu cărți după dînsul, — un preambul pentru viața lui zbucimată care se va închide în cele două lăzi cu cărți vechi și cu manuscrise, ajunse în stăpînirea lui Titu Maiorescu (1884) —, va urma vreo „școală particulară", tot fără s-o termine, așa cum a declarat cînd s-a înscris la Universitatea din Viena. Cu puținele cunoștințe din două-trei clase liceale neterminate, Mihai Eminescu n-ar fi făcut față nici ca „auditor extraordinar", venind în contact cu studenții români vienezi. Or, el nu iscă bănuieliie nimănui, ba chiar își uimește prietenii cu cunoștințele sale și cu stăpînirea limbii germane. Nu avea, prin urmare, certificat de absolvire a vreunei școli, nivelul său de pregătire presupune însă o intensă pregătire literară de autodidact, apreciată de Iosif Vulcan.

Fără să se mai oprească prin alte orașe, după ce-și vizitează fratele din Timișoara, Mihai Eminescu trece munții, ca și Aron Pumnul în anul 1848, prin „Vama cucului", coborînd la vale, spre București, ținta finală a călătoriei sale. Rupînd relațiile cu familia din motive obiective, fără mijloace de trai, neîmbrăcat, cum îl descrie Nicolae Densușianu, student la Academia de drept (Rechtsakademie) din Sibiu, pribeagul, ajutat de protopopul Bratu din Rășinari cu merinde și cu bani, se întoarce din nou în țară și, după popasuri necunoscute, își face apariția în orașul Giurgiu. Lucra la un han, dormea într-un grajd, făcea curățenie „pentru casă și masă". Așa-l găsește Iorgu Caragiali, venind cu trupa sa în turneu : recita din autorul său favorit Friedrich Schiller, culcat pe un maldăr de fîn :

Auch ich war in Arkadien geboren,
Auch mir hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen,
Auch ich war in Arkadien geboren
Doch Tränen gab der kurze Lenz mir nur...

Această poezie va fi tradusă de Mihai Eminescu în anul 1867 :

Și eu născui în sînul Arcadiei și mie
Natura mi-a jurat
La leagănu-mi de aur să-mi deie bucurie ;
Și eu născui în sînul Arcadiei, dar mie
O scurtă primăvară dureri numai mi-a dat...
(*Resignațiune*)

Fără multă tocmeală, Mihai Eminescu își schimbă stăpînul, angajîndu-se la *Teatrul de vodevil* al lui Iorgu Caragiali din București ca actor, sufleur și copist. În vara anului 1867, Mihai Eminescu, în vîrstă de 17 ani, pleacă cu trupa lui Iorgu Caragiali în turneu la: Brăila, Galați Rîmnicu-Sărat, Ploiești, Giurgiu etc. Teatrul lui Iorgu Caragiali însă nu putea rezista concurenței și Mihail Eminescu scrie cererile patronului său, adresate ministrului Cultelor și Instrucțiunii D. Gusti, pe care-l cunoaște cu acest prilej, dar toate sînt fără efectul scontat și teatrul se desființează. Mihai Eminescu a fost angajat de Mihail Pascaly (Pascali) la Teatrul cel Mare, după ce s-a constatat că pregătirea lui era surprinzătoare (pentru un „pribeag"), ca sufleur. Văzîndu-i-se seriozitatea și vrednicia, Mihail Pascali îl înaintează în grad: „sufleur II și copist". Se pare că acum, primind și un salar convenabil (450 lei lunar), Mihai Eminescu se îmbracă grijuliu și cuviincios, își cumpără cărți, își caută o gazdă mai convenabilă și se înscrie la o școală particulară. Tot acum devine membru al societăților „Orientul" și „Românismul", care urmăreau, printre altele, și valorificarea folclorului, încredințîndu-i-se culegerea producțiilor populare din Moldova, de care sarcină se va achita cu conștiinciozitate. Mihail Pascali îi face cunoștință cu tînărul I. L. Caragiale *(În Nirvana)* și îi încredințează traducerea cărții lui Heinrich Theodor Rötscher: *Arta reprezentării dramatice desvoltată științific și în legătura ei organică (Ms.*, 2254, f. 310—446).

Constatăm că Mihai Eminescu se achită de datoria sa, mulțumindu-și patronul, care-l ia în turneu în Transilvania și în Banat (15 mai — 5 septembrie 1868), trecînd prin: Brașov, Sibiu, Lugoj, Timișoara, Arad și Oravița. La Arad, Mihai Eminescu se întîlnește cu Iosif Vulcan. După întoarcerea din acest turneu, fratele său din București, Iorgu (Gheorghe) Eminovici, dă de urmele sale și-și înștiințează familia îngrijorată, spre supărarea celui care se eliberase de sub autoritatea tiranică a căminarului. Acum intervine și incidentul relatat de prietenul Ștefan Cacovean, venit și el în București. Mihai Eminescu, după o discuție violentă cu fratele său în Cișmigiu, i se destăinuie lui Cacovean: „Ce au cu mine? Pînea nu le-o mănînc, pragul nu li-l calc. Lese-mă să-mi merg calea mea și să trăiesc din puținul meu" (40).

Familia era însă în alertă și insistențele căminarului continuă. Gheorghe Eminovici nu putea concepe ca un fiu al său să fie „poet și sufleur". I se fac deci propuneri ademenitoare. Va fi trimis să studieze filozofia la Universitatea din Viena, cu gîndul de a-și termina acolo și studiile liceale. Desprins de familia sa din 1 iunie 1866 pînă în toamna anului 1869, Mihai Eminescu se întemeiase

numai pe puterile sale, ajungînd să-şi asigure existenţa. El ar fi putut deci să refuze chemările căminarului Gheorghe Eminovici, cu a cărui fire tiranică fiul său pribeag nu se împăca. Dar lucrurile nu se întîmplă aşa, dînd un alt curs vieţii şi activităţii tînărului poet. Acesta avea acum convingerile sale proprii, formate în decursul celor patru ani de înstrăinare şi-şi da seama că trebuie să iasă din acest provizorat. Structura sa psihică nu se împăca cu orizontul strîmt încă al formaţiei sale de autodidact. Mihai Eminescu devenise conştient de năzuinţele sale cele mai intime şi sigilează deschiderea sa spre cultură printr-o întoarcere acasă benevolă, dar condiţionată de trimiterea sa la studii, precum şi de asigurarea materială a stagiului său vienez.

3. LA ACESTE ACADÈMII DE ȘTIINȚI (1869—1874)

Trupa lui Mihail Pascali plecînd în turneu în Moldova, Mihai Eminescu se împacă la Botoșani cu tatăl său și se întoarce în sînul familiei, fiind smuls din mediul său, pentru a fi trimis la studii universitare la Viena. Gheorghe Eminovici nu era chiar „un om de modă veche“, avînd concepții înaintate în privința instruirii fiilor săi ; era destul de bine informat ; călătorea la Iași ; citea ziarele și ceea ce știa căuta să valorifice și-n sînul familiei sale. El își trimite astfel fiii la Universitățile din Viena și Erlangen (Șerban), la Sibiu — Rechtsakademie (Niculae) și la Berlin (Iorgu). Alegerea Universităților germane de către căminar este explicabilă. Ca bucovinean, venise în contact cu diferiți tineri care studiau la Viena, (la Cernăuți încă nu se înființase Universitatea Iosefină — 1875). Cunoscînd el însuși cultura austriacă, pe măsura pregătirii sale, vorbind destul de bine limba germană, Gheorghe Eminovici se va decide pentru trimiterea fiilor săi la Universitățile din Viena și Berlin, preferîndu-le Universității din Paris. Dealtfel și Mihai Eminescu știa mai bine limba germană, ca un prețuitor al poeților Friedrich Schiller și J. W. Goethe.

Rămas sufleur în trupa lui Mihail Pascali, formația culturală a lui Mihai Eminescu ar fi avut neîndoios de suferit. Este alt moment hotărîtor din viața sa, cînd împrejurările îi hotărăsc definitiv soarta, legîndu-l de studii și de cărți. Desprins din mediul oamenilor de teatru, el va intra în mediul cultural universitar, apoi în cel al societății *Junimea* din Iași. Tenacitatea familiei, care urmărea alte scopuri, i-a pecetluit menirea poetică ; tocmai ceea ce nu voise familia să fie Mihai, tocmai aceea reușește el în noul mediu în care este propulsat. A devenit poet — un ghimpe, deci, în propria sa familie, ai cărei membri nu și-au dat seama de geniul lui decît mult mai tîrziu.

Interesant este acum de considerat situația înscrierii la Universitatea din Viena. Mihai Eminescu n-avea actele necesare înscrie-

rii ca student. Gheorghe Eminovici îi oferea întreţinerea pe trei ani în străinătate, acordîndu-i cîte 18 galbeni pe lună, ceea ce socotea el că este suficient. Nefiind însă econom ca Ioan Slavici, cumpărînd cărţi, mergînd la teatru şi plăcîndu-i şi participarea la întrunirile studenţeşti, banii — după cum este de la sine înţeles — se topeau înainte de-a primi alţii, mai ales că Gheorghe Eminovici mai uita să-i trimită stipendiul la termenul prevăzut. Adevărata situaţie era cunoscută numai de cel în cauză. Mihai Eminescu, mereu flămînd, se pare că avea intenţia de a-şi termina studiile liceale la Viena, altfel n-ar fi dovedit acea sete de învăţătură. La ce altceva i-ar fi servit cei trei ani din Viena ?

Cu Mihai au plecat spre Viena şi Gheorghe Eminovici, Raluca, Aglaia şi Matei. La gara Dorneşti au ajuns călătorind cu trăsura de la Ipoteşti. De aici au luat trenul spre Lemberg, de unde s-au îndreptat spre Praga. Aici, cei cinci călători s-au oprit cîteva zile şi s-au fotografiat la Ján Tomaš, al cărui atelier fotografic era renumit. Aceasta se va întîmpla în luna septembrie 1869, cînd Gheorghe Eminovici îşi va fi terminat muncile cîmpului, permiţîndu-şi o mică vacanţă pentru a-şi duce soţia, fiica şi băiatul Matei la băi. Fotografia în grup nu ni s-a păstrat, în schimb s-au păstrat fotografiile separate. A lui Mihai înfăţişează un chip luciferic. Era la vîrsta de 19 ani, avea mintea plină de planuri şi geamantanul plin de manuscrise. Despărţindu-se de ai săi, Mihai a ajuns la Viena, şi-a căutat o gazdă, apoi s-a înscris la Universitate.

Foaia matricolă, cercetată pentru prima dată de I. Grămadă (1), ne dă lămuriri edificatoare. Mihai Eminescu s-a înscris la 2/10 octombrie 1869 la Universitatea din Viena, Facultatea de filozofie. Pe foaie este pusă specificaţia A. O. (Ausserordentlich), adică „auditor extraordinar“, nu student „ordentlich“. Cerîndu-i-se un certificat de absolvire, cel ce se înscria nu l-a putut prezenta, deci la rubrica : „Temeiul pe baza căruia studentul cere înmatricularea sau înscrierea“, el a declarat evaziv : „Şcoală particulară în Bucureşti“ (2). La Viena, „auditorul extraordinar“ nu era obligat să dea examene, ci îşi lua numai semnătura profesorilor audiaţi (nomen), avînd libertatea deplină de mişcare. Înscris la 18 decembrie 1872 la Universitatea din Berlin, Facultatea de filozofie (1872—1874), Mihai Eminescu posedă un caiet de cursuri *(Anmeldungs-buch)*, ca toţi ceilalţi studenţi. Acest caiet nu i se putea elibera, fără prezentarea unui certificat de absolvire a gimnaziului. Caietul de la Viena, un simplu *Index lexionum*, nu era luat în seamă. Acest Anmeldungs-buch schimbă datele problemei şcolarităţii poetului. La vîrsta de 19—22 de ani, el acumulase cunoştinţe satisfăcătoare pentru a se prezenta la examenele claselor restante

gimnaziale. G. Călinescu presupune că a dat aceste examene în „trei toamne, 1870, 1871, 1872, la Botoșani“ (3). Deși nu sînt documente doveditoare, fiindcă arhiva fostului gimnaziu a ars în timpul celui dintîi război mondial, caietul de cursuri rămîne „mărturie hotărîtoare“, pentru a nu mai face un mister din studiile gimnaziale ale lui Mihai Eminescu, pe care le-a terminat pînă la urmă tot la Botoșani, cel mai tîrziu în sesiunile de vară și de toamnă ale anului 1872, cînd se afla, prin august, la Botoșani, de unde-l recomanda pe violonistul Toma Micheru lui Titu Maiorescu (4).

Între documentele eminesciene berlineze, publicate de Stancu Ilin (*Manuscriptum*, 1, 1977, p. 144—145), este și cererea cu numărul 683 a studentului Mihai Eminescu de a i se elibera un certificat de absolvire a primelor două semestre la Facultatea de filozofie, anul 1872/1873, în care se specifică : „înscris la această Universitate la 18 decembrie 1872 în baza certificatului anexat de la Gimnaziul din Botoșani“. Specificarea existenței, la acea dată, a certificatului de absolvire, anexat la cererea de înscriere, ne scutește de alte comentarii.

Dacă n-ar fi absolvit liceul, Mihai Eminescu n-ar fi scris mai tîrziu despre „reprezentanții noii clase domnitoare“ ale căror „caractere erau incapacitatea, prostia și neștiința“ : „Și cu toate acestea, cum vine vro minune de astea cu ochi din străinătate, *care-n țară s-a strecurat cu greu prin liceu sau poate nu l-a făcut defel* (subl. n.), iar în apus și-a înjghebat de la italieni sau de la belgieni vro teșcherea, își anunță numaidecît sosirea prin vreo broșurică —, în care vorbește despre regimul catargiesc de pildă și de-a doua zi a candidat la deputăție, de-a treia zi la minister“ (*Ms.*, 2264, f. 434 v.). Dacă scria așa, înseamnă că Mihai Eminescu absolvise liceul, iar faptul era cunoscut și de contemporanii săi, altfel s-ar fi inclus și pe sine între cei vizați. Deci am putea corecta definitiv referințele la studiile sale : „înscris ca student cu acte în regulă (în ordine) la Universitatea din Berlin, care-i eliberează și *Anmeldungs-buch* (Carnet de studii), absolvent al Facultății de filozofie de la Universitatea din Viena“.

Timp de cinci ani, Mihai Eminescu a frecventat cursurile unor Universități vestite. În acest timp, mai îndelungat decît îi trebuia pentru obținerea unei licențe, poetul și-a însușit la perfecție limba germană, a alcătuit zeci de poezii, dintre care unele i-au fost publicate în *Convorbiri literare*, a învățat cele mai interesante cursuri de filozofie, de istorie, de drept etc., dovedind o fantastică putere de muncă și de înmagazinare a cunoștințelor. Față de memoria lui și de expunerile sale logice, documentate, ceilalți studenți vienezi ni se par că abia încep a se apropia de filozofie

şi de ştiinţă. Aşa îi vedem şi mai tîrziu pe Ioan Slavici (5) şi pe T. V. Stefanelli (Ştefaniuc) (6), cînd îşi scriu memoriile, folosind un stil naiv şi „dibuit literar".

Mihai Eminescu a urmat diferite cursuri universitare la Viena, care ne indică preferinţele sale, predominant îndreptate spre filozofie şi literatură; apoi şi spre drept. Profesorii de filozofie care predau: Introducerea în filozofie, Principiologia filozofică, Istoria filozofiei (Altertum; Das orientalische und Klassische Altertum, Mittelalter und neuere Zeit bis auf Kant), Exerciţii filozofice şi citiri din Descartes, Spinoza şi Leibniz, Metafizica aristoteliciană, Filozofia practică, Logica etc. erau, pe atunci, vestiţi. Robert Zimmermann preda Istoria filozofiei şi Filozofia practică (Praktische Philosophie), Theodor Vogt şi Karl Sigismund Barach-Rappaport se ocupau cu Introducerea în filozofie (istoric-critică), iar Theodor Vogt şi cu Logica şi cu Pedagogia (Pedagogik). Mai frecventaţi au fost aici trei profesori de filozofie, dar şi patru profesori de la Facultatea juridică: Lorenz Stein (Filozofia dreptului), Rudolf Ihering (Dreptul roman), Heinrich Siegel (Dreptul german şi Istoria dreptului), Ludwig Ritter von Arnds (Pandectele), precum şi vestitul profesor de limbi romanice A. Mussafia (7).

„Precum vedem, spune T. V. Stefanelli, Eminescu nu rîvnea să se specializeze în un ram anumit de ştiinţă, adică în drept, în medicină, în litere sau ştiinţe, ci căuta să-şi însuşească o cultură generală, care se cere de la fiecare om cult, şi dacă vom considera că Eminescu din toamna anului 1869 pînă în vara anului 1872 a cercetat cursurile menţionate şi poate şi altele pe care nu le cunosc, că în Berlin a urmat mai departe studiile universitare şi că acasă citia necontenit, atuncea ne vom explica uşor cultura cu care era înzestrat" (8). Acest lucru se poate constata foarte uşor, urmărind şi studiile universitare din Berlin, unde i-a audiat pe prof. Dühring (Optimismul şi pesimismul filozofic şi politic, Concepţia despre istorie, Logica, Principiile filozofiei), cel mai frecventat de studenţi, prof. Droysen (Istoria modernă), prof. Zeller (Istoria generală a filozofiei), prof. Althaus (Filozofia hegeliană), prof. Lepsius (Istoria Egiptului şi monumentele sale, Obiceiurile şi moravurile egiptenilor) etc. (9).

Manuscrisele eminesciene din aceşti cinci ani universitari sînt abundente şi ele ne arată creşterea nivelului artistic al poetului, interesat „de tot şi de toate". Ceea ce auzea sau citea devenea la el prilej de poezie. A doua natură a sa, natura poetică, intra în acţiune.

Stadiul său cernăuţean, tutelat de Heliade Rădulescu, Vasile Alecsandri şi Dimitrie Bolintineanu, este depăşit. Ambiţia justifi-

cată a lui Mihai Eminescu nu mai este de a publica în revista *Familia*, ci în *Convorbiri literare*. Uitate erau poeziile : *La mormîntul lui Aron Pumnul* (15/27 ianuarie 1866), *De-aş avea* (25 februarie/19 martie 1866), *O călărire în zori* (15/27 mai 1866), *Din străinătate* (17/29 iulie 1866), *La Bucovina* (14/26 august 1866), *Speranţa* (11/23 septembrie 1866), *Misterele nopţii* (16/28 octombrie 1866), *Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie* (2/14 aprilie 1867), *La Heliade* (18/30 iunie 1867), *La o artistă* (18/30 august 1868), *Amorul unei marmore* (19 septembrie/1 octombrie 1868), *Junii corupţi* (31 ianuarie/11 februarie 1869), *Amicului F. I.* (30 martie/11 aprilie 1869), *La moartea principelui Ştirbey* (c. aprilie 1869).

Poeziile acestea înseamnă o etapă pe drumul genialului Mihai Eminescu, o etapă care desparte două lumi poetice şi ne dovedeşte încă o dată că poeziile din etapa vieneză, apoi berlineză, ieşeană şi bucureşteană justifică pe deplin funcţionarea principiului „*ex nihilo nihil*". Cel ce scrie poezii în Viena şi le trimite *Convorbirilor literare* sau le păstrează, fără a le publica, stăpînea toate tainele versificaţiei. Ritmul, rima şi măsura veneau de la sine pentru a înveşmînta ideile poetului, care se trezise înaintea unui univers liber de a fi cîntat. Niciodată legat de convenţionalism, deschis oricărei teme, gata de a se aşeza la masă şi a lucra ziua şi noaptea, fără contenire şi fără odihnă — începînd cu epoca vieneză intră în acţiune spiritul demiurgic al lui Mihai Eminescu, care nu va înceta să activeze decît odată cu prăbuşirea minţii sale (1883).

Este semnificativ că Mihai Eminescu deplînge moartea dascălului său favorit, Aron Pumnul, scrie o poezie ocazională *La moartea principelui Ştirbey*, înşiră cîteva versuri *La o artistă*, presupuse a fi dedicate cabotinei Eufrosina Popescu, dar îi închină o poezie sinceră lui Heliade :

Astfel îţi e cîntarea, bătrîne Heliade,
Cum curge profeţia unei Ieremiade,
Cum se răzbun — un vifor zburînd din nor în nor.
Ruga-m-aş la Erato să cînt ca Tine, barde,
De nu în viaţa-mi toată, dar cîntecu-mi de moarte
Să fie ca „Blestemu"-ţi... să-l cînt, apoi să mor.

Cît o priveşte pe „cabotina" Eufrosina Popescu, de care Mihai Eminescu se îndrăgostise (a se observa că obsesia dragostei pentru *Floarea albastră* din Ipoteşti se estompase pînă la dispariţie, poetul adorînd platonic pe Fani Tardini, apoi pe Eufrosina Popescu etc., deci nu se poate susţine permanentizarea thanatică

a unei amintiri), ea nici nu se gîndea la „umilul sufleor", visînd și făcînd planuri mirifice, neinteresînd-o nicidecum poezia dedicată care se sfîrșea așa :

Ah, ca visul ce se-mbină
Palid, lin, încetișor,
Cu o rază de lumină
Ce-arde geana ochilor ;
Tu cîntare întrupată !
De-al aplauzelor flor
Dispărînd divinizată,
Răpiși sufletu-mi în dor.

Sufletul poetului va fi adeseori „răpit în dor", fiind totdeauna disponibil dragostei. Tocmai acestei mari disponibilități erotice i-a putut răspunde poetul cu minunatele și purele sale poezii de dragoste. Nu este lipsit de semnificație faptul că, în *Venere și Madonă*, el face un rechizitoriu unui „demon cu ochi mari, cu părul blond" :

O, cum Rafael creat-a pe Madona dumnezeie,
Cu diadema-i de stele, cu surîsul blînd, vergin,
Eu făcut-am zeitate dintr-o palidă femeie,
Cu inima stearpă, rece și cu suflet de venin !

Numai atît și ar fi destul să ne dovedească labilitatea sentimentelor erotice ale lui Mihai Eminescu, care trecea de la o stare de suflet, la alta, imprevizibil, după comandamentele infailibile ale creației sale. Tot așa va proceda mai tîrziu și cu problema religioasă. Celebra *Rugăciune* este o simplă incantație, iar *Colinde, colinde* și *Învierea* își au pandantul lor în *Viața*, apoi în *Dumnezeu și om*, în *Antropomorfism* :

Undelemnu-l sînt — pretinsa vatră a bigoteriei
E același ce-n amoruri pămîntene-a licurit ; —
Duhul sfînt în chip de porumb nu din cer s-a pogorît
Ci mai jos de brîu l-avuse Iosif și l-a dat Mariei.

Or, splendida strofă din *Eu nu cred nici în Iehova* :

Eu nu cred nici în Iehova,
Nici în Buddha-Sakya -Muni,
Nici în viață, nici în moarte,
Nici în stingere ca unii...

Influența studiilor filozofice este evidentă. Intervenise și mediul ateist de la *Junimea,* dar numai Mihai Eminescu a putut realiza cea mai desăvîrșită poezie ateistă din literatura noastră. Aceasta însă mult mai tîrziu (1876), în împrejurări ieșene. Dar am ieșit de pe făgașul nostru. Poeziile trimise de Mihai Eminescu din Viena *Convorbirilor literare* entuziasmează pe Iacob Negruzzi, spirit deaîtfel obtuz cu care va avea multe neplăceri poetul, și pe Titu Maiorescu. Acesta din urmă și-a dat seama că s-a ivit un mare poet român, în pofida polilogiei secretarului de redacție. Titu Maiorescu își dăduse seama că are în fața lui poezia unui poet format și maturizat, care poate să spună ceva ce nu s-a mai spus în literatura română. Poeziile *Epigonii* (15 august 1870), *Mortua est* (1 martie 1871), *Înger de pază* (15 iunie 1871), *Noaptea* (15 iunie 1871), *Egipetul* (1 octombrie 1872), *Cugetările sărmanului Dionis* (1 decembrie 1872), *Înger și demon* (1 aprilie 1873), *Floare albastră* (1 aprilie 1873) și *Împărat și proletar* (1 decembrie 1874) ne definesc pe Mihai Eminescu, ajuns în plenitudinea forțelor sale de creație (10). Așa a început marea și unica epocă a creațiilor eminesciene, care a durat din anul 1870 pînă în anul 1883, în total 13 ani, vîrfuind însă opera sa nemuritoare. Acele patru strofe cvinarii ale poeziei *Împărat și proletar*, dintre care prima începe cu „zdrobiți" și celelalte trei cu „sfărmați" sînt premonitorii :

„Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați !
Atunci cînd după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați !"

Filistinii năimiți unor scopuri obscure pot constata că nu numai Ion Creangă se ridicase împotriva unor „orînduieli crude și nedrepte", ci și Mihai Eminescu care se convinsese că „după moarte răsplată nu v-așteaptă". În numele unei concepții ipocrite obscurantiste ar însemna să ne lipsim de cele mai importante personalități ale literaturii noastre și nu am numit decît două. Poetul Mihai Eminescu își începuse marea sa operă de transformare a limbii și a gîndirii românești, conștient de menirea sa, pe care o va intensifica cu articolele publicate în ziarul *Timpul,* însemnînd fără rezerve totul ce s-a scris excepțional în acest sens. Impresionat în mod deosebit de poezia *Împărat și proletar,* G. C. Nicolescu socotea că „cea mai firească periodizare a vieții creatoare eminesciene ar fi : cea dintîi, între 1866 și decembrie 1874, adică între momentul publicării primelor poezii și acela al

publicării poeziei *Împărat și proletar...*; cea de a doua, între 1874 și 1883, adică între momentul publicării poemului amintit și cel al întunecării „Luceafărului“ (11); periodizare care, ca toate periodizările, este relativă.

Zarurile erau aruncate. Mihai Eminescu lucra enorm și la Viena și la Berlin. Ne stau mărturie poeziile sale, cursurile universitare audiate și însușite, nu după ureche, ci organic, intensiv, ceea ce presupune asidua frecventare a bibliotecilor. În ultimă instanță, cultura lui Mihai Eminescu este definitorie pentru acești cinci ani universitari. Va mai fi cîștigat și după anul 1874 multe și variate cunoștințe, dar amprenta „leului academic“ i se impregnase în suflet. Fără să-și dea seama, rebarbativ la examene și la termene fixe, Mihai Eminescu era un *universitar*. Fie din diferite scrupule, fie din alte motive, numai de el știute, Mihai Eminescu nu s-a supus examenelor de la Universitatea din Berlin, deși avea caietul de cursuri în regulă: *Anmeldungs-buch*. Fusese trimis de Titu Maiorescu să-și ia licența și doctoratul, pentru a ocupa o catedră universitară, dar el nu se prezintă la nici un examen, deși era pregătit la toate materiile. Este un mare mister — pe care cine-l va dezlega?

Sfătuit de Titu Maiorescu să-și dea doctoratul la Iena, Mihai Eminescu pare hotărît pentru această alternativă și-i scrie în acest sens „protectorului“ său, cerîndu-i sprijin material: „Suma de 300 de taleri pe care am indicat-o... e o sumă maximă și judecînd după exigențele rînd pe rînd poate cam exagerate, dar numai cînd faci abstracție de curioasa mea individualitate care se așteaptă pururea la ce e mai rău. De mă voi pierde vreodată, va fi desigur din cauza unui lucru de nimic, măruntișurile acestea fiind cei mai aprigi dușmani ai mei. Voi pleca cît se poate de curînd la Iena și sper ca deja la începutul lui august să-mi pot da doctoratul. Adică n-o sper, căci eu nu sper niciodată ceva, ci voi încerca numai cu siguranță“ (12). Totuși „curioasa individualitate“ a poetului și-a spus cuvîntul. Nu ne îndoim că el „a încercat numai cu siguranță“, dar nu s-a ales cu nimic.

Presupunem extraordinarul șoc al bolii care-și face debutul la Viena, dar nu putem înțelege de ce studentul, *„ordentlich“* din punct de vedere formal, nu încearcă să dea nici un examen, dezamăgindu-i pe susținătorii săi ieșeni, în frunte cu Titu Maiorescu. Pur și simplu, nu se prezintă la examene, deși era unul dintre cei mai pregătiți studenți berlinezi. Sînt unele din tainele lui Mihai Eminescu pe care viitorimea nu știu dacă va izbuti să le descifreze vreodată. Ni se pare că poetul renunțase la orice veleități universitare de durată, simțind moartea fîlfîind deasupra lui.

Prefera clipa, după adagiul antic, veşniciei şi începuse a fi el însuşi, aşa cum îl vom cunoaşte de acum înainte. Cele ce vin aparţin efemerului şi adiaforicului pentru Mihai Eminescu. Existenţa sa va fi de acuma totdeauna liminară, pe un hotar de vis şi de moarte, intensificat la maximum. Aşa trebuie înţeles poetul care se desprinsese de toate planurile şi vanităţile omeneşti. Nu este neglijabilă concluzia poeziei *Împărat şi proletar* din 1 decembrie 1874.

„Cînd ştii că visu-acesta cu moarte se sfîrşeşte,
Că-n urmă-ţi rămîn toate astfel cum sunt, de dregi
Oricît ai drege-n lume — atunci te oboseşte
Eterna alergare... ş-un gînd te-ademeneşte
Că vis al morţii-eterne e viaţa lumii-ntregi.“

„Eterna alergare“ trebuie să se sfîrşească însă abia după nouă ani, în 1883 !

Cei cinci ani universitari ai lui Mihai Eminescu sînt decisivi atît în formaţia sa literară, cît şi în cea filozofică. În aceşti ani a luat cunoştinţă de poeziile neoclasicului german J. Chr. Hölderlin, de mişcarea *Aufklärung,* de ideile luminiştilor şi ale preromanticilor *(Sturm und Drang)* : F. G. Klopstock, G. E. Lessing, I. Kant (în perioada precriticistă), J. G. Herder, Fr. Schiller, W. Goethe (luminişti şi preromantici) etc., apoi de operele romanticilor germani : A. W. Schlegel, F. K. W. Schlegel, A. von Chamisso, F. G. Schleiermacher, L. Uhland, Clemens Brentano, Friedrich von Hardenberg (Novalis), E. T. A. Hoffmann, H. Heine, N. Lenau etc. Sînt anii decisivi, deschişi marilor idei ale curentelor culturii europene, ai căror reprezentanţi mai de seamă : renascentistul şi preromanticul W. Shakespeare, renascentiştii Dante Alighieri, Petrarca, Boccaccio, Torquato Tasso, Niccolo Machiavelli, luminiştii Voltaire şi Diderot, pozitiviştii H. Spencer şi A. Comte, romanticii Alphonse de Lamartine, Victor Hugo, Byron, Leopardi etc., pe lîngă cei germani, fertilizează gîndirea „auditorului extraordinar“ şi a „studentului“. *Studenţia* lui Mihai Eminescu s-a anunţat de la început ca o îndeletnicire extrem de serioasă, căreia i s-a acordat aproape tot timpul disponibil. O sete de cunoaştere mistuitoare îl domină pe „moldoveanul“ venit să se adape la instituţiile vieneze şi berlineze : Universităţile, teatrele, bibliotecile, societăţile studenţeşti etc. Fără odihnă, el se iniţiază în filozofie şi în literatură, drept, economie, lingvistică, fizică şi medicină. El cunoaşte în curînd destul de bine, spre admiraţia colegilor, în special pe filozofii : Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rous-

seau, I. G. Fichte, F. W. Schelling, G. W. F. Hegel, B. Spinoza, G. W. Leibniz, L. Feuerbach, J. F. Herbart etc., precum şi budismul.

Mihai Eminescu a fost, astfel, un student într-adevăr extraordinar, nemulţumit numai cu însemnările de la cursuri, ci mergînd la izvoare, aşa cum va proceda întreaga viaţă, dovedind că era dotat pentru studii, posedînd calităţi de acumulare şi de sintetizare superioare tuturor studenţilor săi contemporani. Cei cinci ani vienezi şi berlinezi înseamnă, aşadar, perioada studiilor excepţionale, a numeroaselor şi durabilelor prietenii ale tînărului Mihai Eminescu, a marilor entuziasme pentru realizarea unităţii în spirit a neamului românesc de pretutindeni, precum şi a colaborărilor literare la *Convorbiri literare* şi publicistice la *Albina, Familia* şi *Federaţiunea*. Studiile universitare contribuie, în mod spectaculos, la înflorirea personalităţii de excepţie a poetului şi publicistului şi la recunoaşterea valorii sale. Mediul universitar, după cel histrionic, îi acordă în plus sfiosului tînăr majoratul psihic şi fizic, dar şi distincţia comportării între oameni şi respectarea convenienţelor, făcînd din el agreabilul om de societate, iubit de ceilalţi colegi, apoi de societarii junimişti. În Viena, îi cunoaşte pe Iacob Negruzzi, „redactorul respunzătoriu al revistei *Convorbiri literare*", şi pe Veronica Micle; unul reprezentînd în viaţa lui legătura permanentă cu literatura, alta devenind iubita sa şi inspiratoarea poeziilor din „ciclul veronian". De pe acum miracolul se produce şi Mihai Eminescu se anunţă colegilor şi junimiştilor ca o stea de prima mărime pe firmamentul literaturii româneşti.

Analizînd „audierea cursurilor" de către tînărul student Mihai Eminescu, după materiile predate şi inscrise în caietele de frecvenţă, după numele şi specialităţile profesorilor, cum şi după notele luate în însemnările rămase în manuscris, sîntem îndreptăţiţi a trage concluzii extrem de importante. Apetitul filozofic al studentului era dublat de cel literar. Uneori curiozitatea sa îl purta în sălile cursurilor de fizică, chiar de medicină. Ne putem da seama de ce îşi alegea materiile audiate care unor contemporani le puteau produce mirare, nu însă şi celor ce au perspectiva globală a formaţiei sale culturale. Într-adevăr, munca de informare a tînărului student era ieşită din comun. Ea se explică numai prin lipsa unei activităţi didactice organizate pînă în anul 1869, dar şi printr-o sete de cunoaştere unică. Listele de faraoni care presupun introducerea în istoria Egiptului antic se amestecă cu excerpte din lucrările filozofilor, cu maxime, cu fragmente alese din diferite cărţi, cu texte germane, cu exerciţii de versificaţie, cu înşirări de rime, cu liste de cheltuieli şi de datorii etc. Manuscrisele sînt diagra-

mele activității sale de student, apoi a anilor ieșeni și bucureșteni, în care munca de informare și de perfecționare continuă.

Dacă sondăm cursurile audiate, ne putem forma o idee parțială de preocupările și de preferințele studentului. Studiile filozofice, audiate și însușite din cursuri, nu sînt edificatoare pentru a explica pe deplin cultura stăpînită de Mihai Eminescu, cînd apare meteoric în Iași. De exemplu, stăpînirea atît de amănunțită a filozofiei lui Arthur Schopenhauer, a lui I. Kant, a lui Hegel etc. nu s-ar fi putut explica numai prin titlurile prelegerilor profesorilor de la Viena și de la Berlin. Înseamnă că Mihai Eminescu lucra intensiv acasă și la bibliotecă. Era mai mult un student care practica munca de autodidact, după preferințele sale presante. De aceea titlurile prelegerilor și numele profesorilor nu sînt decisive în conturarea formației studențești, chiar dacă existau și unele preferințe pentru profesori competenți ca : Robert Zimmermann, Theodor Vogt, Rudolf Ihering, Adolfo Mussafia etc., la Viena, și : egiptologul Richard Lepsius, E. Du Bois Reymond, Eugen Dühring etc., la Berlin, sau materii dilecte ca : Istoria filozofiei, Introducerea în filozofie, Filozofia practică, Logica, Limbile romanice etc. Sub unele titulaturi ingrate însă, trebuie căutată, pe lîngă materia predată de profesor, și divagațiile sau exemplificările favorite, care aruncă altă lumină asupra preferințelor studentului și frecventării regulate a cursurilor.

Așa este și cazul profesorului Adolfo Mussafia, filolog, deținătorul catedrei de limbi romanice la Universitatea din Viena din anul 1860. Dintre lucrările sale, cercetate cu siguranță și de Mihai Eminescu, care a frecventat cursurile sale, sînt demne de amintit : *Zur Geschichte der romanischen Sprachen,* 1862 ; *Zur rumänischen Vokalisation,* 1868 ; *Zur rumänischen Formenlehre,* 1869 etc. Bun cunoscător al literaturii italiene, Mussafia a folosit multe comentarii, necesare expunerilor sale, din : Dante Alighieri *(Divina Comedie),* Matteo Maria Boiardo, poet al Renașterii italiene, autor al poemului *Orlando Innamorato* (1486), Ludovico Ariosto, alt poet din epoca Renașterii italiene, autor al poemului eroicomic *Orlando Furioso* (1516—1532) ; Giacomo Leopardi, poet romantic italian (1798—1837), autor al cunoscutelor poezii : *Ad Angelo Mai, L'Inno ai Patriarchi, Canto notturno, Pallinodia, Ginestra, Il tramonto della luna, Aspasia, Sopra il titratto di una bella donna, Silvia* etc. Nu numai din opera lui Arthur Schopenhauer *(Die Welt als Wille und Vorstellung,* III Auflage), ci și din lecțiile audiate la cursurile lui A. Mussafia, Mihai Eminescu a cunoscut numele și operele acestor poeți, mereu amintiți cu admirație de profesor. Chiar dacă toate numele nu apar în manuscrisele și în poeziile și publicistica

poetului, cunoașterea lor nu este exclusă de plano, cum se mai întîmplă. Universul de cunoștințe eminesciene nu putea încape în paginile tipărite sau rămase în manuscrise. A ne baza numai pe similitudini (Nina Façon), pe concordanțe (P. Cornea), pe coincidențe (Nicanor Rusu) și pe afinități elective (Iosif Cheie-Pantea) nu este satisfăcător, cînd sînt prezumțiile unor cunoașteri mai apropiate, mai aprofundate, așa cum erau în firea poetului, care nu lăsa nimic la voia întîmplării, mai ales cînd aceste nume erau pe buzele profesorilor sau pe ale tuturor. Explorarea Universului eminescian este încă la începuturile sale, constituind permanent un mare îndemn cultural pentru cîștigarea unor sporuri de cunoaștere a vieții și activității marelui nostru clasic.

Între multele erori biografice sînt și cele care privesc o anumită dependență a poetului Mihai Eminescu de cultura germană, o servitute integrală, fără o cîntărire valorică. Adică poetul ar fi preluat totul ce aparținea acestei culturi, fără spirit critic, indiferent ce a fost : filozofie, literatură, politică, economie etc. Lucrurile stau însă cu totul altfel. Dacă, la început, în primii ani, „auditorul extraordinar" era îndemnat spre o idolatrizare (schopenhauerlatrie) a valorilor culturale germane, indiferent că era vorba de Kant sau de Schiller, de Schopenhauer sau de Goethe, mai tîrziu, în mod surprinzător de ascuțit, „studentul berlinez" distinge și categorisește personalitățile marcante fără greș, deși de multe ori subiectiv și cu patimă. Departe de a fi înfeudat vreunui sistem politic, literar sau filozofic, Mihai Eminescu își demonstrează libertatea sa de opinie și afinitățile fără însă a nedreptăți pe nimeni. El respinge pangermanismul și șovinismul prusac, îl apără pe Schopenhauer, filozoful său favorit, și-și arată inaderența la filozofia consilierilor aulici, în frunte cu Hegel.

Semnificativul protest al lui Mihai Eminescu împotriva pangermanismului șovin prusac (Alldeutschland über Alles), precum și împotriva filozofiei pusă în slujba lui, este cuprins într-o scrisoare din Berlin, Charlottenburg (1873), adresată unui ziar german, în care se publicase ceva în legătură cu social-democratul Johann Jacoby. Cu acest prilej, Mihai Eminescu își dezvăluie propriile sale convingeri politice, luînd apărarea lui Jacoby, „un suflet atît de nobil", și se pronunță cu o deosebită vehemență împotriva intoleranței lui Luther, „un călugăraș hîrșit și îngîmfat, slugă prea plecată a principilor și disprețuitor al țăranului oropsit", cum și împotriva lui Bismarck, cancelarul de fier. Tot din acest timp este și poezia *Bismarqueuri de falsă marcă*, îndreptată, cu ocazia decorării, împotriva excelenței sale N. Krețulescu, agent diplomatic la Berlin, cu care se afla în conflict, după cum se știe,

nu numai cancelaristic : „E o carte măsluită / Toată viața lui, licheaua, / Și noi știm ce înseamnează / De pe pieptu-i tinicheaua". Simpatia lui Mihai Eminescu pentru Johann Jacoby, evreu de origine, a fost determinată de atacuri nedrepte și șovine. În legătură cu el, Mihai Eminescu îl apără și pe filozoful Arthur Schopenhauer, care se răzvrătise pînă și împotriva obîrșiei sale germane, susținînd că este „cetățean al universului" : „Spuneți-mi, vă rog, cu ce v-a păcătuit nenorocitul cel de Schopenhauer de-l puneți în același rînd cu domnul consilier aulic Hegel, Fichte, Hartmann *e tutti quanti ?*" După apărarea lui Schopenhauer, Mihai Eminescu își exprimă admirația sa și pentru Goethe cam tot în aceiași termeni comparativi : „„...pe un alt Goethe nu-l veți mai avea ; în schimb, destui Redwitz-i, Geibel-i și un cîrd de Schelling-i, Hegel-i, Fichte, și cum s-or mai numi domnii consilieri aulici" (13).

O asemenea scrisoare, chiar dacă a fost trimisă vreunui ziar, nu se putea publica. Johann Jacoby fusese atacat, de bună seamă, nu numai de unul, ci de mai multe ziare, incitîndu-l pe Mihai Eminescu la scris. Pentru diferitele interpretări eronate ale atitudinii eminesciene, merită însă să fie restabilit adevărul și în această privință. Studentul era un admirator al culturii germane, la izvoarele căreia se adăpase, dar înțelegea să facă un *distinguo* între marile personalități ale filozofiei, literaturii, muzicii și științei, și politicienii pangermaniști, ca Bismarck, contestîndu-i în izbucnirea sa publicistică vehementă, manifestată de pe acum, chiar pe filozofii Fichte, Schelling, Hegel și Hartmann, în schimb prețuindu-i pe Kant, Schopenhauer, Schiller, Goethe etc. Cazul obscurului Johann Jacoby n-a fost decît un pretext binevenit pentru clarificarea atitudinilor sale (14). Mihai Eminescu se deprinsese a fi „în miezul lucrurilor" și la Viena și la Berlin, participînd intens la evenimentele zilei, fie ele legate de sărbătorirea lui Ștefan cel Mare, de apariția broșurii antipumnuliste a lui Dimitrie Petrino, fie de atacurile șovine împotriva lui Johann Jacoby. Poetul vizionar se pregătise în acești ani universitari, ca nimeni altul, pentru multilaterala sa activitate viitoare. Fără a se grăbi ca Titu Maiorescu ca să ajungă la barou sau la catedră, fără a vîna titluri academice cu orice preț, dovedind în această privință dacă nu o scrupulozitate maximă, atunci o indiferență totală, socotind că are mereu „multe de învățat", el își însușise tot ce crezuse că e folositor pentru cultivarea sa, formîndu-și convingeri proprii de la care nu va abdica pînă la tragica clipă a „întunecării".

Sîrguința organizată și receptivitatea intelectuală ale studentului din anii de studiu vienezi, observate și de Ioan Slavici, și berlinezi sînt ieșite din comun și nu se pot compara cu ale contemporanilor săi, reduși — cei mai mulți — la materiile Facultăților la care erau înscriși. Manifestările literare ale unora nu contează, comparativ cu acele ale lui Eminescu. În acești ani, se produce saltul calitativ, după acea înmagazinare uimitoare de cunoștințe, pe care ne-o revelează caietele sale de însemnări (15). Tendința studentului este enciclopedică, iar puterea sa de acumulare spirituală se aseamănă cu a renascentiștilor. Nelimitata sa curiozitate îl purta spre toate științele (biologia, fizica, matematica, economia, chimia, istoria, etnografia, folclorul, lingvistica etc.), fără să uităm filozofia, arta și literatura. În privința filozofiei și a literaturii nu se oprește la cîteva noțiuni propedeutice, poetice sau prozodice (precum Ion și Vasile Bumbac, Ioan Slavici etc.), ci adîncește temeinic toate sistemele filozofice, deși avea preferințe (Schopenhauer, Kant, Hegel, Herbart, Leibniz etc.) și muncește serios pentru a stăpîni nu numai poezia, ci și proza, folclorul, dramaturgia etc. Studentul nu se mulțumește cu acea comoditate academică specifică epocii, cînd joia era zi fără cursuri, iar în celelalte zile, excluzînd duminica și sărbătorile numeroase, prezența la cursuri era benevolă. Mai ales extraordinară era capacitatea electivă a acestui student, însușindu-și cunoștințele din opere contemporane de prima mînă. Notele sale sînt personale. Le-a luat la cursuri sau din diferite cărți. Ideile altuia, odată trecute prin mintea lui, chiar cele scrise în limba germană, erau originale, primeau pecetea geniului său, deveneau proprietatea sa inalienabilă.

4. UN VIS AL LUI DE AUR (1871)

Mihai Eminescu sosise în capitala imperiului habsburgic în octombrie 1869, înscriindu-se ca „auditor extraordinar" (ausserordentlicher Hörer) la cursuri de filozofie și de drept. A urmat cu regularitate la cursurile din semestrul de iarnă 1869/1870, cînd noutatea îndeletnicirilor profesorilor și studenților l-a atras în mod deosebit. Apoi s-a înscris pentru semestrul de iarnă 1871/1872 și pentru semestrul de vară 1872. Nefiind obligat să dea examene și primind numai *nomen,* adică semnătura profesorilor audiați pe carnetul său *„Index lectionum"*, poetul are mult timp la dispoziție, dar puțini bani de cheltuit. Acum se întîmplă marele salt calitativ. Poetul, care scrisese pînă acum, influențat de D. Bolintineanu, Heliade Rădulescu și Vasile Alecsandri, trimite deodată poezii uimitoare la *Convorbiri literare* : *Venere și Madonă* (15 aprilie 1870), *Epigonii* (15 august 1870), *Mortua est !* (1 martie 1871), precum și basmul *Făt-Frumos din lacrimă* (15 octombrie 1870).

Intrînd în contact cu cultura europeană, deschizîndu-se ca o floare marilor idei umaniste, Mihai Eminescu își află propriul și unicul drum. Nu există îndoială că venise la Viena cu proiectele poeziilor sale, aici însă le definitivează. Contactul cu literatura germană și cu filozofia europeană, în special cu a lui A. Schopenhauer, cu a lui I. Kant, cît și cu a lui Descartes, cu a lui Spinoza și cu a lui Leibnitz, dar mai ales munca asiduă și continuă a poetului contribuie la maturizarea sa literară. Cu *Venere și Madonă,* Mihai Eminescu își pune sigiliul său de acum înainte pe toate creațiile sale. Glasul său devine inconfundabil în literatura română ; nu-i vor trebui ani de tatonare și de nesiguranțe, ca lui Ioan Slavici, pînă ce scrie prima nuvelă mai de seamă *Popa Tanda* (1875).

În Viena acelor ani însă fierbea în inimile studenților români ideea sărbătoririi a 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii Putna (1470) a lui Ștefan cel Mare de mitropolitul Teoctist. Tot la Putna se preconiza ținerea celui dintîi Congres al studenților români de

la toate Universitățile din Europa, împreună cu cei din Iași și București, prefigurînd o unire în suflet a tuturor românilor. Asemenea idei nu puteau decît să-l entuziasmeze pe Mihai Eminescu, împrietenit cu studenții transilvăneni : Ioan Slavici, Toader Nica, Petre Uilacan, I. Neagoe, Ioan Hosan și alții, precum și cu bucovinenii : Chibici Râvneanul (Revneanul), Th. Stefanelli (Ștefaniuc), Vasile Bumbac, Pamfil Dan, Ep. Bucevschi, Vasile Morariu, Iancu Cocinschi, Samoil Isopescu, Arcadie Isopescu, Ioan Luța, Ilie Luța și alții.

Unii cercetători diminuează rolul lui Mihai Eminescu în aceste împrejurări, contestîndu-i paternitatea inițiativelor (1), dar nu acest lucru contează. Inițiativele serbării și congresului erau vehiculate de multă vreme, chiar din anul 1868 în Viena și în București, dar adevăratul promotor al acestor idei, începînd din octombrie 1869 și pînă în august 1871, a fost Mihai Eminescu și nimeni nu-i poate contesta acest merit. Comitetele *„României june“* se aleg cu alți președinți, iar Mihai Eminescu este numai bibliotecar în Comitetul din 8 aprilie 1871 (2). Ceea ce nu împiedică acțiunea lui, la care-l cîștigase pe șirianul Ioan Slavici. Se fac colecte și se întocmesc apeluri pentru autorități și ziare. El publică, pentru a lămuri motivele serbării, în *„Federațiunea“*, III, nr. 33 (365), 5/17 aprilie 1870, p. 127 : *Să facem un Congres*, editorial semnat Varro și în *„Convorbiri literare“*, 15 septembrie 1870, p. 233—234 : *„Notiță asupra proiectatei întruniri la mormîntul lui Ștefan cel Mare la Putna“*, semnat E. Tot el îi adresează o scrisoare publică lui D. Brătianu din Cernăuți, 3/15 august 1871, în care spune : „Dacă însă serbarea s-ar întîmpla într-adevăr ca să aibă acea însemnătate istorică pe care i-o doriți d-voastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbării, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei, nu ni se cuvine nouă. Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănțuirea timpilor. Și istoria lumii cugetă — deși încet, însă sigur și just : istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu. Numai espresiunea exterioară, numai formularea cugetării ș-a faptei constituiesc meritul individului ori al generațiunii, ideea internă a amîndurora e latentă în timp, e rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultatul ce atîrnă mult mai puțin de voința celor prezenți decît de a celor trecuți.

Cum la zidirea piramidelor, acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentale care e menită de-a ajunge la o culme,

astfel în viața unui popor munca generațiunilor trecute, cari pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complesul de cugetări care formează idealul lui, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oare oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esință același la toți și în toți timpii ? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase și noi, aginții unei lumi viitoare, nu sîntem decît reflesul său.

De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea ar fi o dovadă mai mult cumcă ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze ; dacă însă va trece neînsemnată, atunci va fi o dovadă cumcă a fost espresiunea unor voințe individuale necrescute din sîmburele ideilor prezintului. E o axiomă a istoriei că tot ce e bine e un rezultat al cugetării generale și tot ce e rău e productul celei individuale. De aceea meritul nostru va consista numai în formularea ideilor și trebuințelor esistente ale poporului, nu în crearea unor altora ; ne vom lăsa îndreptați de cugetarea și trebuințele poporului nostru nu de-ale noastre proprii, recepute poate de la străini, ne vom lăsa conduși de curentul ideilor națiunii și nu vom pretinde rolul de a conduce noi prin ideile noastre individuale“ (3).

Considerîndu-și generația ca „un credincios agent al istoriei“, Mihai Eminescu militează pentru prăznuirea memoriei lui Ștefan cel Mare. Stilul și conținutul scrisorii sînt dovezi concludente pentru progresul spiritual al autorului. Trecînd peste piedici care opriseră ținerea serbării în 15 august 1870 (izbucnirea războiului franco-german, concentrarea lui Ioan Slavici, emigrarea bancherului falimentar Mureșan în America etc.), Mihai Eminescu, secundat de Ioan Slavici, ridică din nou chestiunea în fața Comitetului central (martie 1871). Intervenise însă și în Comitet disensiuni grave, astfel că unii dintre membrii săi, sesizînd implicațiile politice, se retraseră. Acum s-a ales *Comitetul Central pentru serbarea întru memoria lui Ștefan cel Mare*. Se mai retrag din Comitet președintele Emanoil Logoteti și vicepreședintele Nicolae Oncu. Luîndu-se hotărîrea ca membrii Comitetului să plece în Bucovina la 1 august/19 iulie 1871, Nicolae Teclu și Vasile Bumbac pretextează că au examene de susținut, iar Ioan Pop, Valeriu P. Bologa și D. Popovici-Barcianu absentează, așa că la Cernăuți se adună Ioan Slavici, președinte, Mihai Eminescu, secretar, Petru Pitei, Pamfil Dan, Sterie N. Ciurcu, Vasile Morariu, Ioan Cocinschi și Elie Luția (4).

Mihai Eminescu plecase înainte, poate trecuse și pe la Ipotești, dar în orice caz se afla în Cernăuți la 1 august, fiindcă scrisoarea către D. Brătianu este datată 3 august 1871 (5), așa că nu se poate susține că mai era în Ipotești în 6 august 1871 și că sosește la Cernăuți în 11 august 1871, după informațiile eronate, necoroborate, ale lui I. Grămadă (6), preluate de G. Călinescu (7), apoi de Gheorghe Moisescu (8).

Activitatea neobosită a lui Mihai Eminescu este recunoscută și de Ioan Slavici : „El (Mihai Eminescu) era un om de o neistovită energie intelectuală. Căzut o dată sub stăpînirea vreunui gînd, el nu mai dormea și nu mai mînca zile întregi de-a rîndul și știa să transmită și asupra altora neastîmpărul din sufletul său“ (9). Credem că este așa, fiindcă Mihai Eminescu îi corecta și chiar îi copia manuscrisele trimise la *Convorbiri literare*, precum și colabora la întocmirea apelurilor și a cuvîntărilor !

Comitetul Central pentru serbarea întru memoria lui Ștefan cel Mare, în noua sa alcătuire, după ce a luat contact cu oficialitățile austriace, pentru a nivela asperitățile politice, ivite încă în Viena, s-a adresat și personalităților și oamenilor politici români. În Viena, Ioan Slavici fusese chemat de poliție și chestionat asupra corespondenței cu românii din comitetele studențești din Paris, Berlin, Budapesta, Leipzig, Liége, București, Iași etc., cît și asupra intențiilor și scopurilor serbării și congresului de la Mănăstirea Putna. De data aceasta, constatăm punerea în practică pentru prima dată a ideilor politice ale lui Ioan Slavici, care milita pentru o unitate culturală a românilor, nicidecum pentru una politică. Asemenea declarații din partea președintelui i-au liniștit pe „oficiali“ ca untdelemnul vărsat peste o apă în furtună. Poliția a admis serbarea și congresul, dar urmele furtunii se sloboziseră în adînc. Viena a informat capitala Bucovinei și orașul reședință al prefecturii (Bezirkshauptmannschaft) Rădăuți.

Așa se explică mai întîi prezența lui Ioan Slavici, a lui Mihai Eminescu și a comitetului în Cernăuți. Președinte al țării (Landespräsident) a fost în anul 1871 Ritter Franz von Myrbach Rheinfeld (10). Oamenii politici români și personalitățile de vază nu s-au amestecat deloc în această „chestiune scumpă pentru națiune“. Alexandru Hurmuzachi s-a sustras de la obligațiile sale de „spiritus rector“ al bucovinenilor ; Teoctist Blajevici, Isidor Onciul, Ioan Țurcanovici, Mihai Comoroșan, Constantin Lucescul, Constantin Popovici, Ioan Stefanelli, consilieri și profesori universitari (11), se remarcă printr-o totală absență. Numai Silvestru Morariu, viitorul mitropolit, și Arcadie Ciupîrcă (Ciupercovici), egumenul Mănăs-

tirii Putna, îmbrățișează cauza studenților români cu sinceritate și fățiș. Președintele țării, Franz von Myrbach, trece toată răspunderea acestor manifestări pe umerii prefectului de Rădăuți Oreste Renney de Herscheni, fiul preotului Thomas Renney de Herscheni (12).

Ioan Slavici și Pamfil Dan pleacă spre Rădăuți cu rădvanul întreprinderii (Wagenbauerei) Kornelson — Thöner — Roslawek — Kohlruss (13); Mihai Eminescu și ceilalți cu trenul, care mergea numai pînă la Dornești (Hadickfalva, sat colonizat de unguri și numit astfel în cinstea generalului conte A. de Hadick), de unde trebuiau să închirieze trăsuri pînă în Rădăuți (calea ferată Dornești-Seletin avea să fie construită abia în anul 1887 (14). În Rădăuți, Ioan Slavici și Mihai Eminescu au sosit în ziua de 5 august 1871, spre seară, deci au plecat din Cernăuți în aceeași zi, după cum rezultă din cronica locală anonimă: *„Catastivul celor de trebuință traiului zilnicesc și starea economiei"* (15).

În Rădăuți, Mihai Eminescu și Ioan Slavici au trebuit să ia contact cu prefectul Oreste Renney. Studenții nu cunoșteau omul, care era „un oficial austriac". Mihai Eminescu nu se va mai baza pe declarațiile retorice ale lui Ioan Slavici. Se temea să nu aibă vreo surpriză neplăcută din partea celui pe care-l intitulase, mai în glumă, mai în serios: „Domino, Domino Schklovaccio, sapientissimo ac doctissimo meo amico convivoque, domo veteri magnoceresiae consumatori, Magyarophilo — Michaelis Eminescus salutem" (16). Prefectul era însă patriot convins, nu numai de formă, avînd un rol hotărîtor în desfășurarea serbării și congresului de la Mănăstirea Putna (17). Fără el (sau mai bine zis: fără ca să fie în acel timp prefect un român), lucrurile s-ar fi petrecut altfel. Primar al Rădăuțului era, în anul 1871, I. Imrichowski (18), care n-a participat la serbare.

Prefectul Oreste Renney era un om cult, colabora la reviste (19), era deplin informat asupra politicii și avea prieteni buni. Printre ei, trebuie să-l menționăm pe Mihai Pitei, „pretorul ținutului Rădăuțului", care s-a declarat pentru „o unire cu Ardealul", sub mitropolitul A. Șaguna, cu care a întreținut o asiduă corespondență „pentru ca toți românii să fie una" (20). Aceasta era, de fapt, și marea idee cu care se întîlnea urmașul său, Oreste Renney, cînd intră în legătură cu Ioan Slavici și Mihai Eminescu. Aceștia erau exponenții comitetului, cei mai potriviți ca să discute cu prefectul. Ceilalți membri le-a acordat întîietatea. Ioan Slavici nu se mai putea despărți de Mihai Eminescu. Amîndoi se completau în susținerea nobilei lor cauze. În această vreme, își erau fideli precum Castor și Polux.

Prefectul i-a primit cu omenie și cu căldură. Mai ales, a ascultat cu atenție planurile celor doi reprezentanți. Ioan Slavici s-a dovedit mai puțin expansiv, constatînd, după cît se pare, că n-are în Oreste Renney un adept al părerilor lui strîmte și subiective politice, după care românii din Transilvania și din Bucovina ar fi trebuit să rămînă înglobați imperiului, iar veleitățile lor să se reducă la o unitate culturală. Mihai Eminescu însă a avut în Oreste Renney un partener plăcut. Atunci a aflat că prefectul a reușit să obțină înființarea unui gimnaziu real în Rădăuți, primind abia în 19 august 1871 decizia imperială (21). Prefectul organizase primirea oaspeților și vorbise cu ceilalți români din Rădăuți, printre care este și autorul *Cronicii anonime*, mai sigur protopopul Ioan Mîndrilă (Ioanu Mandrilla), decît Epifanie Baczinski (cooperator) sau învățătorul D. Grigorowicz, tatăl lui E. Grigorovița (care și-a schimbat numele) (22).

Din fragmentul publicat de noi, redăm ceea ce ne interesează în acest context : „Azi am găzduit la mine doi știudinți din Viana, pe Mihalaș Eminescu și pe Ionică Slavici. Mai sînt vreo zăce zile pînă la hramul monastirii Putna. S-a hotărît să se țină în vara asta și sînt așteptați oaspeți din toate părțile. Vreme caldă și secetoasă cumu-i în avgust pe la noi în Radăuț.

Tinerii aiștia doi au găzduit o noapte la bezîrchauptmanul Orest Rănea. El își zice Orestes Renney, după obicina proastă a beamterilor, măcar că-i fecior de popă din Burla. I-au trimăs la mine, căci el nu i-au putut ținea în casă, ca să nu-i iasă vorbe și bănuieli, care pînă la urmă tot au fost. (Pagina 3.)

Hramul de la Putna s-au ținut cu știrea lui Rănea și veștile au curs și au mărs pînă la Viana.

Știudenții cei doi vorbeau nemțește ca apa și mi-au cerut sfat cum să rînduiască mai bine. Era vorba mai mult de bucate, căci vor veni oameni mulți și hram fără mîncare și băutură nu se poate. Apoi eu le-am înșirat cîteva nume de oameni vrednici din Rădăuț, printre care Larionescu și Puiu, apoi din Gicove, rămînînd să-i cerceteze, ca să-i ajutoreze cu cîteva cuptoare de colaci și plăcinte. Holercă să va găsi că-i destulă. Care a putea le-a făgădui și alte bucate, că la hram oamenii vin cu merindea în coșărci și în traiste. (Pagina 4.)

A doua zi i-am adus la biserică și le-am arătat mormintele cele domnești. Au văzut și căsoaiele hergheliei împărătești. Ionică ungureanul a suduit împărăția.

Au stat după prînzare la sfat de taină. Mihalaș Eminescu moldoveanul mi-a spus cîteva vorbe mari, care m-au uns la inimă. A zis : „Românii n-or sta cît lumea împărțiți, nice călcați de ciu-

botele cătanelor împărăteşti şi-a veni şi ziua cea mare pentru Radăuţ, cînd s-or trezi voievozii din morminte. Ştefan cel Mare ne cheamă la Putna."

Moldoveanul şi ungureanul au stat la Radăuţ trei zile şi au rînduit o seamă de lucruri cu beţîrchauptmanul Rănea, care s-au purtat frumos şi le-au dat şi sfat cu priinţă, adică cum să se petreacă toate fără sminteală pentru mine. (Pagina 5.)

Azi s-au întors de la hram amîndoi şi mi-au povestit cum a fost şi cum le-a plăcut. Am fost şi eu la hram cu radvanul lui Larionescu, dar n-am stat decît o zi. A curs lume peste lume la hram. Au venit şi mărimuri din Moldova. S-au ţinut şi cuvîntări tare frumoase. Mihalaş a citit stihuri tare bine aduse din condei, iar feciorul lui Iraclie, prietenul meu, a cîntat din scripcă. Mihalaş era tare mulţămit, macarcă obosit. A spus cîte şi mărunte şi mari. Mi-a dat şi mie stihurile cele tipărite. De dormit, au dormit în turnul cel mare de la mănăstire în fîn.

Au dormit o noapte şi la mine să se întremeze.

Azi au pornit spre Suceava cu harabaua lui Colrus. Bani aveau număraţi. Am adaus şi eu două coroane şi cinci griţari.

După hram au fost în tîrg o seamă de vorbe. Altcum nimica" (23).

T. V. Stefanelli în cartea sa *„Amintiri despre Eminescu"* descrie şi el serbarea de la Putna, apreciind cheltuielile la „cam 35.000 de florini sau 70.000 de coroane" (24). „Cîtva timp înainte de serbare, comitetul aranjator s-a mutat la Cernăuţi ca să poată dirigea de aproape lucrările. Era şi Eminescu acolo, şi ca unul ce cunoştea Cernăuţul aşa de bine, lucra din răsputeri împreună cu comitetul. El era ales şi în delegaţiunea ce avea să reprezinte la serbare pe studenţii din Viena. Dela Cernăuţi comitetul se stabili apoi la Putna. Eu am sosit la Putna cu trei zile înainte de serbare. Eminescu sosise cu cîteva zile înaintea mea, avea acu cunoştinţă locală şi mă informa despre toate" (25).

În zilele putnene, Mihai Eminescu a desfăşurat o activitate febrilă. În drum spre mănăstire, s-a oprit la Vicovul de Sus, unde erau protopopul Dimitrie Serethian (Siretean) şi cooperatorul Aftanasie Ciupercovici (Czuperkowicz) (26). Din Rădăuţi, protopopul Ioan Mîndrilă îi înştiinţase pe : parohul Ioan Gribovschi şi pe cooperatorul Petru Boca din Frătăuţii Vechi (27), pe parohul Nicolae Popescu din Horodnicul de Jos (28), pe parohul Titus Turturian din Horodnicul de Sus (29), pe parohul Grigorie Popescu şi cooperatorul Mihail Percec din Marginea (30), pe parohul Ştefan Isopescul şi pe cooperatorul George Popescul din Arbore (31), pe parohul Constantin Tarangul din Volovăţ (32), pe parohul Mihai Iliuţ din Satul

Mare (33) și pe alții, care, la rîndul lor, au împrăștiat vestea cea mare. Din Putna, Mihai Eminescu s-a repezit pînă în Crasna, la parohul Samuil Piotrovschi (34) cu saci de făină „pentru colaci", trimis de parohul din Putna Ioan Piotrovschi, fratele său (35). A ajuns cu saci de făină și în Straja, la vrednicul paroh patriot Dimitrie Onciul (36).

Apele se tulburară însă iarăși la Cernăuți. Președintele țării, Franz von Myrbach, a fost informat că studenții urmăresc să dea alt caracter decît cel bisericesc serbării. Imediat a trimis adrese prefectului Oreste Renney și egumenului mănăstirii Arcadie Ciupercovici. De formă, prefectul trimite cîțiva jandarmi la Putna, care opresc lucrările la porticul festiv, clădit după planurile pictorului Epaminonda Bucevschi (37). Intervenția lui Ioan Slavici, care-și asumă responsabilitatea desfășurării serbării, aplanează lucrurile, prefectul arătîndu-se din nou înțelegător. Delegațiile studențești începuseră a veni cu o săptămînă înainte și organizatorii le-au rînduit găzduirea prin casele din sat, precum și mîncarea. Veniseră circa 3.000 de oameni, așa că pentru mulți se înjghebară adăposturi din scînduri și crengi în jurul mănăstirii.

Oaspeții mai de seamă au fost întîmpinați de președintele Ioan Slavici la Dornești și conduși la Putna. Printre ei au fost : Mihail Kogălniceanu, primarul Iașilor, Christian Cerchez, Nicolae Teclu, D. Gusti, colonelul Boteanu din Paris, Alexandru Xenopol, Gh. Dem. Teodorescu, Grigore Tocilescu, C. Istrati și alții (38). Serbarea s-a desfășurat fără incidente. Discursul de deschidere al lui Ioan Slavici a adus omagiul studențimii române marelui erou Ștefan cel Mare. Serviciile religioase au fost abundente, pentru a servi drept paravan sentimentelor patriotice răscolitoare ale celor de față. A. D. Xenopol a ținut discursul festiv, elogiind și el figura marelui dispărut, după care corul impresionant al studenților cernăuțeni a cîntat *Imnul închinat lui Ștefan cel Mare* (cuvinte de Vasile Alecsandri, muzica de Alex. Flechtenmacher). Apoi s-a încins o horă, iar Ciprian Porumbescu, pe atunci elev la Liceul din Suceava, și-a înstrunit vioara măiastră și a cîntat, spunîndu-i tatălui său Iraclie Porumbescu, după aceea : „Tată, am cîntat Daciei întregi" (39). Cei doi veniseră la serbare tocmai de la Stupca. Între toasturi și cuvîntări (I. G. Sbiera, Filaret Scriban, Arcadie Ciupercovici etc.), „taraful lui Grigore Vindireu, alcătuit din treizeci de lăutari, cei mai pricepuți din toată Bucovina, înveșmîntați în anterie negre, cînta" (40).

Mihai Eminescu, după cum își amintește T. V. Stefanelli, „avea un teanc de hîrtii subsuoară". Întrebîndu-l „ce fel de hîrtii sunt acelea", a răspuns că „este o poezie ce are s-o împărțească

a doua zi". Este poemul *La mormîntul lui Ştefan cel Mare (Închinare lui Ştefan Vodă)* (1871), pe care poetul a împărţit-o *intr-adevăr* la Putna studenţilor şi oaspeţilor. Ea este reprodusă în întregime de T. V. Stefanelli (41), există în ms. eminescian 2290, 17—17v., într-un mic carnet „vienez", legat în pînză, publicată mai întîi în : Mihai Eminescu, *Poezii postume*. Ediţia Nerva Hodoş, Bucureşti, 1902, p. 29 şi urm. Presupunem că T. V. Stefanelli a avut un exemplar al poeziei.

Această poezie, după cum va susţine apoi Perpessicius (42), a fost atribuită lui Mihai Eminescu, fiindcă „n-ar fi putut distribui poezia altuia nesemnată", producînd confuzie, nici „n-ar fi păstrat-o între manuscrisele sale". Mihai Eminescu va fi citit poezia într-un grup restrîns de studenţi ; ea însă n-a fost programată oficial de prudentul Ioan Slavici, mai ales după „îndrumările binevoitoare" ale prefectului Oreste Renney. Acesta a participat la serbare, a ascultat discursurile, a luat masa cu oaspeţii şi a admis şi toasturile. Masa a fost prezidată de Ioan Slavici, nu de Mihail Kogălniceanu, nici de Oreste Renney. Ioan Slavici a toastat pentru oficialităţi. Decurgînd totul normal, prefectul a putut informa stăpînirea că serbarea a avut un „caracter bisericesc" (43).

Cît priveşte Congresul studenţesc, Oreste Renney a fost şi mai prudent. Luni 16/28 august 1871, cînd cei din urmă oaspeţi părăseau Putna, un grup de vreo 30—35 studenţi s-a adunat în trapeza mănăstirii spre a deschide Congresul junimii academice române (44). Programul congresului a fost supus prefectului Oreste Renney şi acesta a hotărît de comun acord cu Ioan Slavici ca discuţiile să se axeze pe probleme culturale : generalizarea culturii naţionale, dezvoltarea omogenă a junimii şi condiţiile acestei dezvoltări, prioritatea culturală a dezvoltării, fixarea viitorului congres (45). Discuţiile au fost rodnice, prefectul a venit şi le-a spus congresiştilor : „Vă las să discutaţi în toată libertatea !" (46), deşi raportase guvernatorului Bucovinei că a interzis ţinerea congresului studenţesc şi a închis porţile mănăstirii.

Adevăratele discuţii însă s-au purtat în turnul lui Ştefan cel Mare de la intrare, unde Mihai Eminescu descoperise că în încăperea de sub clopote se află fînul depozitat de călugări. Acolo, la lumina lunii sau la cîte un capăt de lumînare, s-au discutat problemele arzătoare, eliminate de la serbare şi de la Congres. Tot aici, Mihai Eminescu a citit poezia : *Închinare lui Ştefan Vodă (La mormîntul lui Ştefan cel Mare)* (1871) :

Și strunele plesnite și harpa desfăcută
În salcia pletoasă, de care atîrna
L-a Isterului rîpe, acuma este mută
Și cîntul ei de aur nu pot a-l deștepta...

. . . .

De printre munți, cîmpie, din unghiuri depărtate,
Din tîrguri, municipii, cotune, un popor
De-același curat sînge, se scoală și ia parte
La zi de sărbătoare, la rugăciune-n cor (47).

. . . .

Această poezie, distribuită de Mihai Eminescu în timpul serbării, a fost publicată în „*Curierul de Iași*", IV, 15 august 1871, p. 2 și în „*Telegraful*", nr. 21, din 17 august 1871, sub semnătura lui D. Gusti, un versificator ocazional din Iași (48). Atribuindu-i-se poemul acestui poet, nimeni nu s-a întrebat cum de a ajuns ea, multiplicată, în mîinile lui Mihai Eminescu, la Putna. Teodor V. Stefanelli (49) i-o atribuie lui Mihai Eminescu, cunoscîndu-i marile volute ale gîndului și versificația caracteristică. Și alții (Perpessicius) identifică, în *Memento mori,* figurile de stil specifice eminesciene (50), precum :

Dar venit-a judecata și de sălcii plîngătoare
Cîntărețul își anină arfa lui tremurătoare...

Realitatea este însă alta. D. Gusti nu poate fi autorul integral al acestei poezii, comparînd-o cu celelalte ale sale, slabe, terne și ocazionale (51). De la Viena, Mihai Eminescu s-a repezit, înainte de serbarea de la Putna, pînă la Iași. Este evident că se cunoștea cu poetul D. Gusti încă din anul 1867. Ideea de a celebra evenimentul și printr-o poezie festivă se pare că a fost a lui D. Gusti, dacă n-ar fi și alternativa alcătuirii ei de Mihai Eminescu, gata oricînd pentru asemenea întreprinderi, dar dorind să-și păstreze anonimatul, fiindcă studia în capitala monarhiei. S-ar putea, totuși, ca și D. Gusti să fi alcătuit o poezie, pe măsura puterilor lui, și să apeleze, în acel moment, la poetul din comitetul de organizare a serbării. Ca de obicei, în acea epocă, Mihai Eminescu ajuta pe alții, contribuind la îmbunătățirea textului și chiar la transcrierea lui corectă. A intervenit masiv și-n această poezie a cărei versificație diferă de a lui D. Gusti. Cît privește zborul ideilor și utiliza-

rea aceloraşi elemente stilistice, nimeni dintre cei ce au citit-o, în special Perpessicius (52), cel mai acomodat cu verbul eminescian, nu s-a îndoit de paternitatea acestei ode, apropiind-o de poeziile din aceeaşi fază de creaţie pentru ca apoi s-o renege. Aşa se explică şi existenţa poeziei în manuscris, fiind, în ultima formă, expresia gîndirii şi patriotismului eminescian. D. Gusti, înainte ca poezia să fie răspîndită la Putna, pe foi volante, s-a grăbit s-o trimită ziarelor sub numele său. Mihai Eminescu n-a revendicat-o, deşi a păstrat-o între manuscrisele sale. Acest episod secundar explică însă cui îi aparţine de fapt poezia *La mormîntul lui Ştefan cel Mare* (1871), contribuţia lui Mihai Eminescu fiind decelabilă.

Măiestria versificaţiei şi elevaţia gîndirii şi simţirii patriotice, în consonanţă cu acel moment istoric al comemorării, ni-l arată, fără putinţă de greşeală, pe Mihai Eminescu, dacă nu ca autor integral anonim, atunci ca masiv colaborator la alcătuirea poeziei. Am citat numai două strofe, spre a constata cum începe poemul şi ce sentimente înflăcărate patriotice cuprinde. Prin prisma anilor, putem înţelege mai bine de ce poezia a circulat nesemnată la serbare. Ea este încă o mărturie că sufletul celor două manifestări de la Mănăstirea Putna, serbarea celor 400 de ani de la sfinţirea locaşului lui Ştefan cel Mare şi congresul studenţesc, a fost marele nostru poet naţional. Sub slujbele rituale, cei 3.000 de pelerini l-au cinstit pe Ştefan cel Mare, un simbol nepieritor al unităţii poporului român.

Marea sărbătoare de la Mănăstirea Putna a avut astfel alte implicaţii mult mai importante decît stabilirea paternităţii unei poezii ocazionale, care nu cîntăreşte prea mult în opera eminesciană. Ea a fost întruparea unei idei scumpe a lui Mihai Eminescu — şi anume : menţinerea trează a conştiinţei unităţii tuturor românilor, împărţiţi sub stăpîniri străine, ai căror reprezentanţi s-au întîlnit, cu acest prilej, cu fraţii lor din Moldova şi din Muntenia la mormîntul marelui străbun. Această conştiinţă a momentului istoric şi-a găsit expresia lapidară în cuvintele lui Ciprian Porumbescu, după ce şi-a pus întreaga emoţie pe strunele viorii : „Tată, am cîntat Daciei întregi !“

5. FĂRĂ O POZIȚIE MATERIALĂ ASIGURATĂ (1874—1877)

Cu tot sprijinul primit de acasă și de la junimiști, Mihai Eminescu urmează cursurile de la Universitatea berlineză (1872—1874) cu aceeași sîrguință. Adeverința eliberată de rectorat la cerere, în urma insistențelor mefiente ale tatălui său, atestă că studentul a frecventat un semestru în anul 1872 și un semestru în anul 1873 (1). Avea destulă experiență de la Viena, unde fusese numai „auditor extraordinar", pentru a ști cum să se pregătească pentru examene. Totuși el nu se prezintă la nici un examen, reeditînd comportarea sa ca elev, cînd, deși mai inteligent și chiar mai bine pregătit decît alți colegi, după ce a repetat a doua oară clasa a II-a, nu s-a mai supus rigorilor liceale decît la vîrsta de 20 de ani.

Aceeași stare de lucruri se repetă și acum. Titu Maiorescu îl sfătuise să-și dea examenele, fiindcă fără diplome nu putea pătrunde în învățămîntul superior ; îi făcuse rost și de 100 de galbeni ; Th. Rosetti îi acordase titlul de „secretar particular" pentru a-i putea da lunar 10 napoleoni, pe care N. Crețulescu îi va fixa la 30 de taleri. Deși scrie prietenilor săi din Iași după ajutoare (A. D. Xenopol), Mihai Eminescu este într-o veșnică lipsă. Banii nu-i ajung. În felul acesta lucrurile nu mai puteau continua. Fără să treacă vreun examen, studentul în vîrstă de 24 de ani se întoarce definitiv în țară.

Din aceleași scrupule care l-au urmărit toată viața, ferindu-se să cadă povară pe capul familiei, Mihai Eminescu evită Ipoteștii și se oprește în Iași. Este de la sine înțeles că Titu Maiorescu și ceilalți junimiști au rămas decepționați că toate încercările și cheltuielile lor au fost zadarnice. Numai poetul nu s-a arătat supărat sau dezamăgit. A pretextat, ca de obicei, că mai are de pregătit unele examene, dar în sinea sa se săturase să-și piardă anii tinereții prin străinătate, știindu-se minat de cumplita sa

boală. Conştiinţa zădărniciei îi alcătuise alt chip interior. Mutaţiile sufleteşti intervenite îşi fac loc şi în poeziile sale :

... Că vis al morţii-eterne e viaţa lumii-ntregi.

(*Împărat şi proletar*, 1 decembrie 1874)

Sau :

A fi ? Nebunie şi tristă şi goală ;
Urechea te minte şi ochiul te-nşeală ;
Ce-un secol ne zice ceilalţi o deszic.
Decît un vis sarbăd, mai bine nimic.

(*Mortua est*, 1 martie 1871)

Trezindu-se cu Eminescu în Iaşi, Titu Maiorescu şi junimiştii interpretează fiecare în felul său situaţia intervenită. De înţeles, poate că l-au înţeles unii, nicidecum Titu Maiorescu şi ceilalţi „diplomaţi" ai Universităţilor din Viena, Paris, Iena şi Berlin. Pentru ei, poetul pregăteşte scuza : — „Pe la mijlocul lui Noiemvrie mă-ntorc în Germania pentru examene — se-nţelege că *coelesta deorum gratia favente*, nefiind cas împiedicător. Călătoria mea va avea de scop înainte de toate depunerea doctoratului" (2). Pe Titu Maiorescu nu-l mai încălzeau asemenea declaraţii, deci nu se mai interesează de soarta lui Eminescu, lăsîndu-l în grija junimiştilor. Posibilităţi de plasare erau puţine în Iaşi. Poetul fusese primit de Vasile Pogor şi locuia la el, bineînţeles pînă ce-şi va face o situaţie ; lua parte la şedinţele săptămînale şi devenise „lectorul recunoscut al societăţii „*Junimea*".

În 1 septembrie 1874 se aranjează trecerea lui Samson Bodnărescu din postul de director al Bibliotecii centrale din Iaşi în postul de director al Şcolii Normale de la Trei Ierarhi, după retragerea lui Titu Maiorescu, ajuns ministru, iar Mihai Eminescu este numit director al Bibliotecii, în postul devenit vacant (3). În chiliile de la Trei Ierarhi locuiau : Samson Bodnărescu, Miron Pompiliu şi Mihai Eminescu. Cînd vine şi Ioan Slavici de la Viena în Iaşi, tot în „balamucul" — cum era numit — de la Şcoala normală s-a adăpostit (4). Ordinul Ministerului Instrucţiunii din 26 august 1874, semnat de Titu Maiorescu, prevedea predarea „cu forme legale a

întregului inventar al Bibliotecii Universității ieșene de Samson Bodnărescu lui Mihai Eminescu“ (5).

Cei doi poeți însă nu îndeplinesc formele legale de predare și de primire. Acest lucru va fi sesizat de veninosul Dimitrie Petrino, care-i va intenta proces lui Mihai Eminescu, „că a înstrăinat mobilierul și cărțile“. Era un fel de a zice, pentru a lovi pieziș și a-l discredita pe poet în ochii junimiștilor. Dealtfel, pînă la reconsiderarea lui Titu Maiorescu, inițiată de Liviu Rusu prin articolul : *„Insemnări despre Titu Maiorescu“*, publicat în *Viața românească,* nr. 5, mai 1963 (6), care a dovedit că nu se poate vorbi despre hegelianism la Maiorescu, personalitatea și activitatea criticului fuseseră diformate tendențios, aducîndu-i-se acuze grave : „1. Maiorescu disprețuia creația națională, disprețuia poporul susținînd că este incapabil de creație originală. Încuraja imitația și plagiatul, era exponent cras al cosmopolitismului. 2. Proclama ideea formei fără conținut în poezie, încuraja decadentismul, depravarea ideologică și morală. 3. Se lupta împotriva patriotismului și politicii în poezie. 4. Era adversar al progresului.“ (7) — acuze incredibile, concentrate din mai multe părți deodată, pentru a-l scoate definitiv pe critic din orbita culturii românești (8). Consecința imediată a fost contestarea meritelor sale, macularea tuturor acțiunilor sale, coborîrea la „meschinărie“ a sentimentelor sale. Mizeria, lipsurile, munca de rob a lui Eminescu la ziarul *Timpul,* chiar boala, toate i s-au pus în spate lui Titu Maiorescu, călcîndu-se în picioare adevărul istoric. Cînd începe procesul de reabilitare a criticului, lucrurile iau o întorsătură de 180°. Titu Maiorescu este supralicitat în cele mai diferite studii, bucurîndu-se de comprehensiunea multilaterală a meritelor sale (9).

Adevărul este, astfel, la mijloc. Distanța dintre profesor și poet a rămas totdeauna. Protocolul devenise a doua natură a criticului, care era atent la comportare, la ținută, la expresie. Este celebră întîmplarea cu „badea“ Gheorghe Coșbuc, care se aprovizionase cu tutun de Bectimis din cutia magistrului. La ședințele *Junimii,* Titu Maiorescu trona în fotoliul său, păstrînd „seriozitatea glacială a olimpianului“. Între Mihai Eminescu și Titu Maiorescu n-au fost legături de prietenie intimă, ca între cel dintîi și Ion Creangă, ci cel mult „o prietenie de idei“. Lipsit de umor sau stăpînindu-l pînă la extirpare, „lîngă el nu i-a fost cald sau rece nimănuia“, cum afirmă biografii.

O impresie deosebită nu-i făcuse lui Mihai Eminescu nici unul dintre junimiști, exceptîndu-l pe Titu Maiorescu. Iacob Negruzzi nu se pricepea nici la filozofie, nici în literatură, de unde au

rezultat multe neplăceri și atitudini nedrepte din partea redactorului răspunzător al revistei *„Convorbiri literare“*, care-și îngăduia să pună în discuție ideile și limba poetului. Cu Samson Bodnărescu, cu Miron Pompiliu, cu Nicu Gane și cu alții avea relații obișnuite, fără implicații ideologice sau discuții teoretice literare. Aceștia erau mai mult niște diletanți, fără să iasă din amatorismul lor cu ceva deosebit, inclusiv Samson Bodnărescu, din poeziile căruia foarte puține au rezistat timpului. Prietenia cu Ion Creangă era „o prietenie de excepție“, ca și prietenia cu Ioan Slavici. Acești doi „junimiști“ aveau ceva de spus și Mihai Eminescu s-a dedicat „formării lor literare“, ca mai apoi și „instruirii filozofice“ a lui I. L. Caragiale.

Cu Titu Maiorescu însă lucrurile stau altfel. De pe băncile vestitului liceu „Theresianum“, el dovedește aptitudini excepționale pentru studiu. Intențiile sale mărturisite vizau un loc conducător în cultura românească, lipsită încă de un doctrinar prestigios. Acest rol și l-a asumat Titu Maiorescu cu o competență desăvîrșită, care-l vădește pe omul cu principii și nu mai puțin și pe cel de acțiune. Terenul său de activitate a fost deosebit de vast. L-a atras școala, pregătind buni normaliști la Preparandia ieșeană de la Trei-Sfetite ; a cultivat și a îndrumat limba românească, scriind o gramatică și apărînd temeliile morfologice și sintactice adevărate fonetice față de exagerările etimologiste (*Regulele limbei române pentru începători,* Iași, Tip. Bermann, 1864 ; *Raport asupra ortografiei revizuite, făcut Academiei Române în numele Secțiunii literare,* în *Convorbiri literare,* XXXVIII, 4, 1904) ; a întemeiat prestigioasa societate literară *Junimea* și revista *Convorbiri literare ;* a precizat principiile „direcției noi“, susținînd primatul „esteticului“ și respingînd „forma fără fond“ și „beția de cuvinte“ ; a prețuit la justa valoare folclorul, inițiind un curent în favoarea valorificării lui ; a îndrumat învățămîntul de toate categoriile, inclusiv cel universitar, pe care l-a ilustrat cu personalitatea și cunoștințele sale, fiind unul dintre marii oratori, ca profesor și ca avocat ; a fost, în sfîrșit, un patriot luminat, un promotor cultural și un excepțional conducător de societate literară (10).

Meritele sale sînt incontestabile, păstrîndu-le în limitele adevărului (Nicolae Manolescu) (11), fără să fie exagerate sau mitizate. Așa, cunoștințele filozofice, juridice și literare ale lui Titu Maiorescu sînt satisfăcătoare, dar nu ieșite din comun. A fost un foarte bun profesor de logică herbartiană, dar cariera universitară este serios concurată de activitatea sa la bară și de oratoria sa. Îi plăcuse filozofia, socotită de el „divină“, dar teza sa de doctorat *„Das Vehältnis“ (Relația)* este susținută la Universitatea din Gies-

sen, spre a fi scutit de frecvenţă (1859), pentru ca la Sorbona să obţină cu lucrarea *„Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form“ (Consideraţii filozofice pe înţelesul tuturor)* licenţa în litere şi filozofie (1860), iar cu lucrarea *„De jure dotium. Du régime dotal“* (Regimul dotal), licenţa în drept (1861). Ca aport personal, Titu Maiorescu nu aducea nimic nou în filozofie ; tezele sale sînt obişnuite, didactice, urmărind obţinerea titlurilor academice (12). F. Herbart devenise filozoful său preferat ; pentru teza de doctorat în litere şi filozofie la Sorbona depusese tezele : *La Relation. Essai d'un nouveau fondement de la philosophie (Relaţia. Încercare a unui nou fundament al filozofiei)* şi *De Herbarti philosophia (Despre filozofia lui Herbart)*, apoi îi cunoscuse şi pe L. Feuerbach şi pe F. K. de Savigny. Prin Arthur Schopenhauer ajunsese la Immanuel Kant ; prin Herbert Spencer şi H. Th. Buckle, la evoluţionism, dar pe G. W. F. Hegel nu-l aprecia, nici în tinereţe, nici mai tîrziu, respingîndu-l ca neştiinţific, influenţat de antihegelienii J. F. Herbart, L. Feuerbach, F. K. de Savigny şi Arthur Schopenhauer, deşi încercase să-l cunoască în adîncime. Arta, filozofia şi religia, ca forme de realizare a ideii absolute, nu-l atrăgeau, nici panlogismul, concepţia idealist-obiectivă după care însăşi lumea ar fi *altceva* (das Anderssein) al raţiunii cosmice sau al ideii (13). Nici în literatură nu va fi poet sau prozator, ci cel mai mare critic român. Avînd formaţia culturală germană, de bună seamă că-i citise şi-i cunoştea pe marii poeţi Friedrich Schiller şi W. Goethe, precum şi pe Johann Gottfried Herder, Gotthold Ephraim Lessing, Heinrich Heine etc., iar la Paris îi cunoscuse şi pe Pierre Corneille, Molière, Jean Racine, Jean de la Fontaine, Voltaire, Victor Hugo, Alfred de Vigny, H. de Balzac, George Sand, Alfred de Musset, Hippolyte Taine etc. Pe scriitorii români i-a cunoscut din lecturi particulare şi-i aprecia pe Dimitrie Bolintineanu, I. Heliade-Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi şi pe cronicari. Gustul său literar însă nu-i infailibil, Samson Bodnărescu este mult timp poet mai bun ca Mihai Eminescu, tot aşa Nicu Gane e mai apreciat ca Ioan Slavici, Ion Creangă este „vîrtosul glumeţ“, pentru ca mai tîrziu Ioan Slavici, cel îndrumat de Mihai Eminescu, să devină „cel mai bun scriitor român“.

Cu asemenea cunoştinţe filozofice strict scolastice, deşi impresionante prin titlurile academice obţinute, şi cu principii literare uneori labile, Titu Maiorescu reprezenta în Iaşi o autoritate pentru junimişti, dar nicidecum pentru Mihai Eminescu, mult mai bine informat în filozofie, perfect cunoscător şi el al limbii germane şi — peste toate — un prozator, un publicist şi un poet. De la început, el iese din „comunul junimist“ ; are propria sa formaţie literară

definitivă, iar adîncirea filozofiei îi atrage respectul „pontifului junimist", care-l considera „cel mai informat dintre toţi". Mihai Eminescu admisese „direcţia nouă", precum şi principiile ligvistice ale *Junimii*, fiindcă erau şi ale sale, după scurta fază juvenilă de „pumnulism", dar numai atît. El nu şi-a subordonat personalitatea sa niciodată altuia, nici chiar lui Titu Maiorescu, deşi era totdeauna accesibil discuţiilor serioase principiale. Cel care revizuia însă poeziile era numai el şi tot el decidea forma definitivă sau, cum spunea Titu Maiorescu, „şlefuirea". Atitudinea tutelară a lui Titu Maiorescu trebuie amendată prin prisma puternicului simţ de libertate al lui Mihai Eminescu.

Comparativ, Mihai Eminescu, fără să facă disertaţii şi teze academice cu ample citate din J. F. Herbart, L. Feuerbach şi alţi filozofi (14), parcurgea operele filozofice dintr-o necesitate devenită organică, nepreocupat de formalităţi şi obligaţii didactice sau de obţinerea unor titluri academice, fiind la antipodul lui Titu Maiorescu din acest punct de vedere. Aşa, el cunoaşte filozofia de pe poziţii independente, neangajate, deci avînd o suprafaţă mult mai vastă de cuprindere şi o adîncire pînă la limitele măsurii sale care nu erau obişnuite. Orizontalitatea şi verticalitatea posibilităţilor filozofice ale lui Mihai Eminescu sînt net superioare. El a început iniţierea în filozofie nu cu propedeutici elementare, ci cu Arthur Schopenhauer, stăpînindu-i opera în amănunţime. De la el a trecut la alţi filozofi, formîndu-şi propria sa concepţie de viaţă, pe care o va transpune mai apoi în operă (poezie, proză şi publicistică). *Weltanschauung*-ul său se formase la Viena. Mihai Eminescu nu a fost „omul unui singur filozof", cum greşit s-a afirmat. El a cunoscut, prin Schopenhauer, pe Immanuel Kant, precum şi budismul. Dar a cunoscut încă la Viena şi hegelianismul *(Scrisoarea deschisă către Dumitru Brătianu)*, apoi pe J. F. Herbart, G. W. Leibniz, B. Spinoza, J. G. Fichte, F. W. Schelling, L. Feuerbach, D. Strauss etc., ocupîndu-se cu ei intens şi la Berlin. Prima traducere a *Criticii raţiunii pure* de I. Kant este şi prima încercare de cristalizare a unui limbaj filozofic la români.

Adversitatea antihegeliană a lui Titu Maiorescu, pilotată de J. F. Herbart, L. Feuerbach, A. Schopenhauer şi F. K. de Savigny, diferă de atitudinea lui Mihai Eminescu. Acesta n-a ajuns niciodată la respingerea globală a unui filozof sau a unui scriitor, decît atunci cînd se lovea de impostură, de megalomanie şi de ignoranţă. Nici el nu prelua totul, tale-quale, dovedind că are spirit critic chiar faţă de Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant, G. W. F. Hegel etc., precum şi faţă de Al. Macedonski, N. Xenopol etc. Nici

Titu Maiorescu nu scapă de critica îndreptățită a lui Mihai Eminescu.

Un contrast hotărîtor însă există între pregătirea literară a lui Titu Maiorescu și a lui Mihai Eminescu. Acesta cunoștea pe unii corifei ai literaturii germane încă de la Cernăuți, iar la 16 ani recita poezii de F. Schiller. Stăpînind de curînd o versificație de o măiestrie uluitoare, lui Mihai Eminescu nu-i va rămîne decît să se cultive, citind pe marii poeți : W. Shakespeare, Novalis, J. Chr. F. Hölderlin, J. G. Herder, G. E. Lessing, F. Schiller, W. Goethe, N. Lenau, V. Hugo, Alphonse de Lamartine, Alfred de Musset etc., cît și pe cei de-a doua mînă. Preluarea culturii literare a altor popoare se face pentru prima dată la cel mai înalt nivel, fiind valorificată de un geniu. Din acest punct de vedere, Mihai Eminescu îi este cu desăvîrșire superior lui Titu Maiorescu, cu atît mai mult oricărui „junimist". Numai criticul de la *Convorbiri literare* era însă conștient de valoarea unică a lui Mihai Eminescu în timpul cînd era contestat de nereceptivii Iacob Negruzzi și Nicu Gane, nefăcîndu-i niciodată o critică nemeritată epistolară, ca aceștia, dimpotrivă, sfătuindu-se și cerîndu-i ajutor în multe privințe ideologice, chiar dacă au existat și umbre inerente în relațiile lor.

Dezamăgit de eșecul doctoratului la Iena și de cei 100 de galbeni împrumutați, dar nerestituiți, Titu Maiorescu nu s-a mai îngrijit la Iași cu aceeași atenție de Mihai Eminescu. Abia mai tîrziu, la București, umorile criticului se schimbă, relațiile devin amicale, pentru ca să se răcească iarăși după întoarcerea lui Mihai Eminescu din Italia (1884), cînd ținea mai mult la Ioan Slavici, socotit „cel mai mare scriitor român".

Lăsat la bibliotecă să citească, Mihai Eminescu nu mai pleacă, la mijlocul lui noiembrie 1874, la Berlin să-și dea doctoratul. Era și imposibil, fiindcă nu-și dăduse nici un examen. În schimb publică : *Făt-Frumos din tei* (1 februarie 1875), *Melancolie* (1 septembrie 1876), *Crăiasa din povești* (1 septembrie 1876), *Lacul* (1 septembrie 1876), *Dorința* (1 septembrie 1876), *Călin* (1 septembrie 1876), *Strigoii* (1 decembrie 1876) etc. Pe lîngă poeziile publicate, manuscrisele s-au înmulțit cu superbele poezii de dragoste, eliminate de Titu Maiorescu din edițiile îngrijite de el, dintre care cităm : *Ah, mierea buzei tale* (1873), *Ea-și urma cărarea-n codru* (1876), *De ce mă-ndrept și-acum* (1876), *Gîndind la tine* (1876), *Pe gînduri ziua* (1876), *Dormi !* (1876), *În fereastra dinspre mare* (1876), *Coborîrea apelor* (1876), *Cînd te-am văzut, Verena* (1876), *Pierdut în suferință* (1876), *M-ai chinuit atîta cu vorbe de iubire* (1876), *Icoană și privaz* (1876), *Pentru*

păzirea auzului (1876), *Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci* (1876), *O dată te văzusem* (1876), *Să ţin încă o dată* (1876) etc.

Este „ciclul veronian“, scris de poet în Iaşi. Cunoştinţa cu Veronica Micle începuse în Viena, apoi Mihai Eminescu o reîntîlneşte şi participă la „şezătorile“ ei literare. Veronica Micle stăpînea destul de bine versificaţia, fără a schimba prea des ritmul, fără a căuta rime, totuşi versurile ei au o curgere plăcută. Mihai Eminescu nu i-a făcut poezii, nici nu i le-a corectat. Femeia iubită, fără să-şi dea seama, îl imita şi poeziile mai bune sînt mai apropiate de marele ei poet adorat. Ciclul veronian însă, înlăturat din motive subiective, este la înălţimea tuturor poeziilor eminesciene. Iubirea este înfăţişată în toate aspectele sale. Poeziile ne dezvăluie un Eminescu capabil de mari efuzii sufleteşti : de la gingăşia iubitului care-şi adoră iubita pînă la vehemenţa nemaiîntîlnită a poeziilor de reproş, de dragoste rănită şi de gelozie :

... Frumoasă eşti... o prea frumoasă fată.
Ca marmora-i de albă a ta faţă.
Îmi vine să alerg la tine-ndată
Şi-astfel cum dormi să te cuprind în braţă.

Dar te-ai trezi... păcat ! şi nu mă-ndur.
Dormi liniştit c-un braţ pe după cap.
Din cînd în cînd cu ochiul eu te fur,
Din cînd în cînd din mînă cartea scap.

Şi-s fericit... Pulsează lunga vreme
În orologi cu paşii uniformi...
De ce te temi ? Cu mine nu te teme !
De nu te culci, te culc cu sila... Dormi !

(*Dormi*, 1876)

Sau :

Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci
Şi eu să-mi ştiu osînda... să te iubesc în veci,
În veci dup-a ta umbră eu braţele să-ntind,
De-a genelor mişcare nădejdea să mi-o prind,
Zîmbirea gurei crude să-mi fie al meu crez —
Purtînd în suflet moarte, tu vesel să mă vezi...

Şi tu? Îmi zîmbeşti mie, cum altora zîmbeşti,
Cum poate-ai spus-o altor tu-mi spui că mă iubeşti —
Şi eu? eu sunt ca alţii? Şi tu vezi şi în mine
Pe-amantul unei zile, pe-un Don-Juan, pe-un cîne
Ce-i dai şi cu piciorul şi după ce-l dezmierzi?
O, rîde-mă, o, cască în faţă-mi... tu mă pierzi!...
Şi totuşi, totuşi, scumpo... de nu te-aş fi văzut,
Au astă bogăţie de-amor aş fi avut?...

(*Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci,* 1876)

Viaţa în Iaşi a fost deosebit de grea pentru Mihai Eminescu. Venise fără diplomele universitare cu care se făleau cei mai mulţi „junimişti" şi pe care se punea un deosebit preţ. Era astfel „avizat" la „posturi de categoria a doua" şi la funcţiuni întîmplătoare, fără calificare, deşi a dovedit o competenţă rară în toate serviciile în care a fost numit. Realitatea s-a răzbunat pe cel ce călcase „codul valorilor", stabilit după diplome străine, deşi cei care le posedau (lista junimiştilor este concludentă în această privinţă!) erau departe de-a le „acoperi" cu propria lor putere de acţiune.

Bineînţeles, Mihai Eminescu (Ion Creangă a procedat altminteri?) a călcat şi „protocolul junimist", care impunea o anumită ţinută, o comportare rigidă, precum şi anumite „maniere" cu totul deosebite de cele de la „Bolta Rece". În asemenea condiţii, Mihai Eminescu este considerat un „boem", în sensul peiorativ al cuvîntului. Lui i se putea da un post, apoi putea fi revocat, pentru a fi numit în locul lui un „baron"; lui i se putea crea o stare de nesiguranţă şi de instabilitate, putînd fi încercat şi ca revizor şcolar (post politic) şi ca redactor de gazetă. În acest stadiu ieşean al vieţii şi activităţii poetului, nu se poate vorbi de o „situaţie" sau de o „funcţie sigură". Nu putem preciza ce fel de acte justificative i s-au cerut sau nu. Contă încă, pe temeiul studiilor în străinătate, ca „doctorand", urmînd să-şi dea doctoratul.

Cum îi este specifică însă „arderea nestinsă la focul marilor idealuri", anii ieşeni 1875 şi 1876 sînt dominaţi de „sinistrul jubileu centenar habsburgic" al răpirii Bucovinei (1775—1875). Habsburgii, ca să-şi atragă simpatia bucovinenilor, potrivit concepţiei lor iosefiniste, întemeiază o Universitate la Cernăuţi şi dau o amploare deosebită festivităţilor. Cel care se familiarizase în adîncime cu starea de lucruri din Bucovina era, indiscutabil, Mihai Eminescu. Baronul fugar Dimitrie Petrino, cu versatilitatea-i bine cunoscută, pactizase cu asupritorii cît îi convenise, apoi trecuse din Cordun în Moldova, unde se transformase în „agita-

tor". Acesta era omul, care va lovi mai apoi și în Vasile Alecsandri, și în Titu Maiorescu.

Mihai Eminescu însă iubea Bucovina și-o cunoscuse destul de bine (Cernăuți, Mănăstirea Putna, Suceava, Rădăuți etc.), pribegind de cîteva ori pe jos de la gazda lui cernăuțeană pînă la Ipotești. Apoi era ținut la curent cu știri din Cordun de sora lui Aglaia și de cumnatul său Ioan Drogli, un mare patriot. La Iași, jubileul habsburgic iritase spiritele, și mai cu seamă pe junimiști. Dar cel ce pune în practică vorbele și gîndurile celor mulți este tot Mihai Eminescu. De la inspectorul districtual, Ioan Drogli din Suceava aflase de arestarea „arborosenilor", în frunte cu președintele lor Ciprian Porumbescu (15).

În cadrul conferințelor *Junimii* pe anul 1876, Mihai Eminescu ține singura lui conferință din viață, dedicată celui mai arzător eveniment al anului : *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în *„Convorbiri literare"*, X, nr. 5, Iași, 1 august 1876, p. 165—175. Vorbind despre anexarea frauduloasă a Bucovinei de către hrăpăreții imperialiști habsburgi, Mihai Eminescu își arată nu numai dragostea pentru acest colț de țară, dar și imensul său rezervor de cunoștințe istorice : „Moldova pierde două provincii. Pierde vatra așezării ei, stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat Țara de Jos, mormintele Domnilor, vechea sa capitală, Mitropolia sa veche ; Moldovenii au avut nenorocirea de a vedè înstrăinat pămîntul lor cel mai scump, și nu prin război — prin vînzare" (16).

Conferința lui Mihai Eminescu dovedește informația completă a autorului ei, fiind pilduitoare și pentru alții. În manuscrise (2306, f. 28—35), sînt transcrise : *„Întrebările din partea Bucovinei și respunsurile din partea boierilor la vl. 1782 (fevr. 19)"*. Formația istorică a poetului era deosebită : citise operele cronicarilor (ediția Mihail Kogălniceanu), descifrase documente paleoslave și se informase sistematic din izvoarele istoriografiei contemporane (Theodor Mommsen, profesorii berlinezi Lepsius, Nitzsch, Dernburg, Bonitz etc.). Manuscrisul 2263, f. 24—35 r ne introduce în laboratorul istoric al poetului. El cuprinde note succinte despre „Comitatul Unedoarei, Ungaria, Polonia, Osmani, Transilvania și Serbo-Bulgaria", cu referințe despre români, după izvoare pe care, uneori, le indică (Gebhardi, Fejer, Weil etc.).

Dar informațiile istorice ale lui Mihai Eminescu erau mult mai vaste. Pasiunea lui pentru istorie se manifestase încă pe băncile gimnaziale din Cernăuți, fiind apreciat de severul profesor Ernst Rudolf Neubauer. Mihai Eminescu dovedește în faza berlineză că îi cunoaște foarte bine pe marii istorici și geografi ai anti-

chităţii : Herodot, Strabo, Ptolemeu. Îi consulta pe Jordanes, Tacit, Titus Livius, Salustius, Marcus Porcius Cato ; se îndeletnicea cu traduceri din Horaţiu, Ovidiu, Homer (Iliada, Odisseia) etc. În acest sens, literatura şi istoriografia germană, cu numele contemporane cele mai prestigioase (Lenau, Schiller, Goethe, Mommsen, Dühring, Droysen, Nitzsch, Lepsius etc.) vor constitui o temelie solidă, pe care va construi mai departe la Iaşi, ca bibliotecar, cînd bibliografia sa se îmbogăţeşte enorm cu : cărţi vechi, miscelanee şi manuscrise, unele împrumutate şi lui M. Gaster, altele răvăşite şi intrate în posesia altora (Titu Maiorescu va dona cărţi din lada poetului Academiei române). Tot acum îi citeşte pe G. B. Niebuhr, Iulius Jung şi pe foarte mulţi alţii, interesîndu-l pînă şi E. Golubinski şi V. G. Vasilievski. În manuscrisele sale, se află referinţe la cronicarii bizantini, la cronicarii polonezi şi la diferiţi autori, majoritatea lor istorici germani, care aveau vreo contingenţă cu istoria românilor sau cu subiecte în atenţia sa, fie note de la cursuri, fie fişe (*mss.* 2254, f. 221—223 ; 2256, f. 14 ; 2257, f. 25, 204—432 ; 412 ; 438 ; 2268, f. 49 sqq. ; 2270, f. 102—104 ; 2276, f. 8 sqq. ; 2285, f. 148 ; 2286, f. 66 etc.).

Ca bibliotecar la Iaşi, îşi alcătuise şi el o bibliotecă de „cărţi vechi şi rare“, pe care o preţuia foarte mult şi o păstra închisă într-o ladă. Informarea literară şi istorică rămîn astfel pe primul plan. În această epocă, îl interesa îndeosebi originea poporului român (Decebal, Brig-Belu, Sarmis, Dochia, Deceneu, Zalmoxis etc.,) de la care s-a suit pe trepte înalte de înţelegere la întemeierea Ţărilor Româneşti, la Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare, Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Mureşianu etc. Întreaga operă a lui Mihai Eminescu este infuzată de formaţia sa excepţională istorică (*Memento mori)*. Oricînd se referă la evenimentele istorice, poetul dovedeşte că e stăpîn pe instrumentele sale de lucru. Numai de sub pana sa puteau ieşi poezii ca : *Muşat şi ursitorile, Muşatin şi codrul, Memento mori, Umbra lui Dabija-Voievod, Povestea Dochiei şi ursitorile, Scrisoarea III, Mureşanu, Dragoş-Vodă cel Bătrîn, Doina, Rugăciunea unui dac, Egipetul, Sarmis, Gemenii* etc., precum şi splendidele articole din *Curierul de Iaşi*, apoi din *Timpul.* Avem pilda grăitoare că articolul *Dorobanţii* l-a inspirat pe Vasile Alecsandri, că articolul *Nicolae Bălcescu* restabileşte valoarea permanentă a omului şi a revoluţionarului. Istoria — s-ar putea spune — că a fost *le violon d'Ingres* a lui Mihai Eminescu. Literatura şi filozofia îi vor rămîne, în schimb, aliate necontestate, despre cea din urmă spunînd : „Filosofia este oarecum resumatul şi formula generală a culturii unei epoci“ *(Ms.*, 2258, f. 184 v.).

Mihail Kogălniceanu, tot atît de bun cunoscător al situației politice din Cordun, n-a lăsat să treacă „jubileul imperialist habsburgic“ fără o ripostă românească, excepțional documentată. Din *„Colecția Eudoxiu Hurmuzachi“* s-au selectat numai acele documente care se refereau la „raptul habsburgic și la metodele folosite de ministrul împărătesei Maria Teresia, principele von Kaunitz, în tratativele cu Poarta Otomană, cînd s-a folosit mituirea, pretextul unui cordon sanitar și falsul geografic și istoric. Mihail Kogălniceanu a întocmit o documentată introducere pentru broșura apărută la timp, în aprilie 1875 : *Răpirea Bucovinei după documente autentice 1875. 7 mai/26 aprilie 1775,* București, Stabilimentul Litho-Typografic Socec, Sander & Teclu, 1875, XXI + 75 p. În limba franceză : *Rapt de la Bukovine d'après des documents authentiques,* Paris, Guillaimin et Co, Libraires, 1875, 78 p. *Archives diplomatiques, Politique allemande en Orient.* Această broșură a provocat protestele vehemente ale baronului Calice, consulul Austriei la București, și a fost confiscată de autoritățile habsburgice în frontieră, încît n-a ajuns în mîinile bucovinenilor.

Aceștia numai auziseră că s-a publicat, răspîndindu-se vestea. La alcătuirea ei, lucraseră Mihail Kogălniceanu și Ioan Slavici. Acesta din urmă selectase documentele cele mai importante din *„Arhiva bellica“* și reușise să dea peste „pachetul de acte“ din timpul Mariei Teresia, căruia nu i se mai acordase nici o atenție. Eudoxiu Hurmuzachi și-a dovedit o dată în plus competența sa istorică în depistarea documentelor care interesau istoria românilor. În felul acesta a început să se acorde o atenție deosebită arhivelor, pentru adunarea documentelor. Mihai Eminescu însuși, în vara anului 1874 (iunie-august), propune o cercetare a arhivelor din Königsberg și din Lwow. A fost, socotim noi, mai mult un pretext pentru cunoașterea Prusiei orientale și a unor orașe poloneze, strîns legate de istoria noastră, cum era Lwowul.

Problema difuzării broșurii îl menține însă pe Mihai Eminescu într-o alertă continuă, exact ca în timpul serbărilor de la Mănăstirea Putna (1871). De fapt, nici nu trecuseră decît trei ani, iar poetul venise, la întoarcere (1874), prin Bucovina și era informat. Deși era revizor școlar, deci i se impunea maximă prudență, el își face un plan ingenios pentru a trece această broșură lămuritoare în Bucovina. Pretextînd o plecare la cumnatul său, Ioan Drogli, acum, în Cernăuți, își umple o ladă cu cărți vechi, sub care ascunde broșura. Toate acestea, și cu cunoștința altora, se întîmplau prin luna octombrie 1875, cînd Mihai Eminescu trecea Cordunul cu lada de broșuri, pe care a îndrăznit să le difuzeze chiar autorităților oficiale, pregătite pentru serbarea jubileului imperial.

Ne putem da seama abia acum de completa informație, pe care o avea Mihai Eminescu în anul 1876, cînd și-a alcătuit susnumita conferință. În Bucovina, participase la diferite întruniri ale patrioților bucovineni din Cernăuți, Suceava și din Rădăuți. Se întîlnise cu prietenii săi vienezi, de care nu se va despărți niciodată (Ioan Slavici, S. Isopescu, T. Stefanelli [Stefaniuc], S. Morariu și alții).

Atmosfera de la *Junimea*, mai ales cînd se țineau ședințele, în fiecare sîmbătă, este descrisă chiar de Titu Maiorescu : „Și se formase astfel o atmosferă de preocupări curat intelectuale, care fără voie și pe nesimțite ajunsese a stăpîni pe toți, așa încît orele petrecute o dată pe săptămînă la „Junimea“ stăteau în cel mai mare contrast cu viața de toate zilele, erau o lume aparte, un vis al inteligenței libere înălțat deasupra trivialităților reale. Și așa de intensiv și așa de puternic lucra această atmosferă asupra celor ce o respirau, încît forma ea însăși o legătură între ei și îi armoniza pe toți pentru timpul cît dura, pe unii pentru toată viața lor. Cele mai disparate spirite s-au putut întîlni și s-au putut insufleți în acest contact : veselul voltairian Pogor cu sistematicul politic Carp, melancholicul Theodor Rosetti cu (pe atunci) humoristicul Iacob Negruzzi, scriitorul acestor rînduri cu militantul autodidact M. Cerchez, traducătorul lui Heine, N. Schelitti, cu franțuzitul M. Korne, închisul estetic Burghele cu vîrtosul glumeț Creangă, juristul Mandrea cu hazliul Paicu, agerul și recele Buiucliu cu sentimentalul Gane, spaniolul Vîrgolici cu obscurul german Bodnărescu, horațianul Ollănescu-Ascanio cu liricul ofițer Șerbănescu, tăcutul Tasu cu vorbărețul Ianov, viul cugetător Conta cu poligraful Xenopolu, exactul Melik cu „volintirul“ Chibici, amarul critic Panu cu blîndul Lambrior, anectotistul Caraiani cu teoreticul Misir, bunul „papa“ Culianu..., isbucnitorul Philippide „Hurul“ cu blajinul Miron Pompilie, supragingașul Volenti cu filologul Burlă, popularul Slavici cu rafinatul Naum, înaltul visător Eminescu cu nemilosul observator Caragiale, și alții și alții în umbră și în penumbră, iar din cînd în cînd în mijlocul lor întineritul Vasile Alecsandri cu farmecul povestirilor lui“ (17).

Mihai Eminescu evada astfel din mediul ieșean, arhisaturat de „cancanurile caracudei“ și pleca peste Cordun în Bucovina. Avea prieteni pretutindeni. „Volintirul“ A. Chibici-Revneanu era dintr-un sat de lîngă Cernăuți (Revna). În Suceava, la liceu, avea alți cîțiva prieteni buni încă din timpul studiilor vieneze (T. Stefanelli, Ștefan Ștefureac, Ștefan Dracinschi, Vasile Bumbac etc.), tot așa și în Rădăuți : Oreste Renney de Herșeni, Mihai Pitei (apoi în Cernăuți), în Cernăuți : Emil Cozub, cumnatul Ioan Drogli, sora Aglaia și alții. Între prieteni, se pot număra și mulți germani,

dintre care cel mai luminat era directorul gimnaziului din Rădăuţi, el însuşi poet şi scriitor, Ernst Rudolf Neubauer.

Serbările jubiliare habsburgice s-au ţinut la sfîrşitul lui septembrie şi începutul lui octombrie 1875. În 5 octombrie, s-au deschis oficial cursurile noii Universităţi iosefine. În acest timp, revizor şcolar Mihai Eminescu trece peste graniţă un „cogemite lădoi" cu cîteva sute de exemplare din broşura *Răpirea Bucovinei,* ascunse sub „cărţi vechi" şi trage la T. V. Stefanelli, pe atunci „auscultant la tribunalul din Cernăuţi". A doua zi, au difuzat broşura, iar Mihai Eminescu a trimis-o „căpeteniilor serbării", care imediat au interzis-o, prea tîrziu adică (18). Întors în Iaşi, atenţia lui Eminescu, necontenit trează, este îndreptată asupra stărilor de lucruri din Bucovina. La 20 martie 1877, publică în *Curierul de Iaşi,* X, nr. 31, p. 3, la rubrica *Noutăţi,* o însemnare despre *Liceul din Suceava,* la care funcţionau unii dintre prietenii săi : „Personalul didactic din Suceava este foarte bun, căci toţi profesorii sunt ieşiţi de la Facultatea de litere şi ştiinţe din Viena şi sunt români. Din împrejurările în care există acest liceu nu putem stabili decît un prognostic bun pentru viitorul lui. Depărtat de luptele care înveninează viaţa publică de la noi şi ferit de vecinicile fantezii reformatorii, liceul din Suceava ar fi menit să devină un foarte bun, dacă nu cel mai bun institut secundar românesc. Nu ne îndoim asemenea că literatura didactică naţională va cîştiga mult, încît înrîurirea acestui institut asupra Românilor din imperiu şi din ţară va fi mai mare decît aceea a Universităţii din Cernăuţi" (18 a). Deznodămîntul tragic al serbărilor jubiliare a fost însă în 15 noiembrie 1877, cînd membrii comitetului societăţii „Arboroasa" au fost arestaţi, fiindcă au trims o telegramă de solidaritate Primăriei Iaşi, care comemora uciderea lui Grigore Ghica-vodă (19). Ecourile îl urmăresc pe Mihai Eminescu şi în Bucureşti, fiindcă articolele legate de evenimentele dramatice ale societăţii şi comitetului Arboroasei (*Timpul,* 11 şi 18 noiembrie), care dovedesc o amănunţită cunoaştere a stărilor de lucruri, sînt tot ale lui.

Titu Maiorescu contribuie însă, în mod evident, la dereglarea ocupaţiilor poetului şi nu-l lasă director la Bibliotecă. La 15 iunie 1875, este numit, în locul lui, un „protejat", baronul Dimitrie Petrino, rudă cu Hurmuzăcheştii din Cernauca-Bucovina, fugar din Cordun, plin de datorii, contînd şi el „ca poet" în cercul junimist cu nişte poezii funebre, scrise după moartea soţiei (20). Incontestabil că Titu Maiorescu îl mută pe Mihai Eminescu ca pe-un pion pe o tablă de şah şi-i oferă, în schimb, postul de revizor şcolar peste districtele Iaşi şi Vaslui (21). Baronul deci nu putea fi stingherit cu un asemenea post, care cerea inspecţii

şi deplasări cu trăsura; Mihai Eminescu însă putea fi dizlocat şi numit într-un post politic fără stabilitate, expus schimbării guvernelor (22).

Să nu ne închipuim că „înlocuitul" s-a bucurat, nici să nu credem în comportarea colegială a „înlocuitorului", care prinde prilejul de-a se erija în „om corect", acuzînd pe Mihai Eminescu, la 22 iunie 1876, că „s-a servit de mobilele bibliotecii pentru a-şi mobila cu ele apartamentul d-sale particular" (23). Dimitrie Petrino, fire vicioasă şi megalomană, socotise că a venit vremea să se răzbune. Mihai Eminescu luase apărarea veneratului său dascăl Aron Pumnul împotriva „baronului", care scrisese broşura: *Puţine cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina,* Cernăuţi, Tip. Bucoviecki, 1869. Ea căzuse în mîinile lui Mihai Eminescu în Viena şi-l indignase, aşa că a publicat articolul: *O scriere critică*, în ziarul Albina, V, nr. 3, 7/19 ianuarie 1870, p. 2—3, punîndu-l drastic la punct pe improvizatul critic: „Critica d-sale — şi ne permitem mult numind-o astfeli — dac-ar fi avut conştiinţa puterei sale, ar fi putut să rămînă în limitele demnităţei, chiar nejudecînd astfel decît din aşa-numitul punct de vedere vulgar, fără pătrunderea ştiinţifică (lucru care n-ar fi apărat-o, se-înţelege de sine, ca adevărurile sale obiective să nu fie decît părute, decît erori subiective) — critica d-sale, pusă pe calea criticei filozofice, ar fi avut meritul adevărului absolut; sub forma însă sub care ni se prezintă, cu spărturile ei de pe ici, de pe colea, prin cari pătrund razele murdare ale politicei zilii, cu aruncătura una peste alta a unor observaţiuni fără sistemă, nepătrunse de un singur principiu, — fie acel principiu uzul, fie etimologismul, fie fonetismul, fie combinarea amîndurora, astfel... riscăm mult numind-o critică" (24).

Dimitrie Petrino n-a fost în stare să răspundă vehementului articol, care inaugura activitatea publicistică a poetului, cuprinzînd de pe acum caracteristicile sale dominante: incisivitatea, diatriba, un stil nou publicistic, amplificat nu numai de ideosincraziile sale, dar şi de izbucnirile vulcanice ale temperamentului său fugos şi complex (flegmatic—melancolic, dar şi sangvinic—coleric). Primirea bibliotecii, ca şi predarea ei, se făceau fără inventar. Aşa o primise Samson Bodnărescu, tot aşa o predase lui Mihai Eminescu. Acesta n-avusese timp s-o inventarieze într-un an, deşi se pregătise pentru o unificare a bibliotecilor donate şi cuprinse în biblioteca Universităţii. Avînd numerotări şi inventare proprii, cărţile împrumutate şi restituite nu erau aşezate totdeauna la locul lor, în biblioteca respectivă, căreia le aparţineau. Aceste erori le semnalase însuşi Mihai Eminescu, urmînd să le elimine.

Dar, noul bibliotecar tocmai de însemnările acestea se va lega, referindu-se la ele în denunțul său, fără să-l avertizeze pe Eminescu. Samson Bodnărescu și Mihai Eminescu au avut de furcă pînă ce procesul a fost clasat de tribunalul din Iași și s-au descurcat din ițele politice, dovedindu-se că sînt nevinovați (25). Schimbîndu-se însă guvernul, Mihai Eminescu este destituit și din postul de revizor școlar la 18 mai 1876, după ce-și îndeplinise serviciul într-un mod exemplar, dovedind competență pedagogică. În timpul conferințelor din iulie-august 1875, Mihai Eminescu l-a cunoscut pe Ion Creangă, unul dintre marile evenimente în viața celor doi mari scriitori.

Ion Creangă ascundea sub înfățișarea sa rustică un om hîtru, îmbrăcat în haine de șeiac, cu un zîmbet permanent pe buze, cu o anecdotă gata de spus după șartul ei, așa cum se cuvenea, fără pripeală, ca atunci cînd se mestecă la țară mămăliga pe foc și o mai iei deoparte și iarăși o întorci, lăsînd-o să fiarbă bine și mocnit, adăugîndu-i lapte, poate unt, nicidecum făină, ca să nu se facă, tocmai cînd e gata, cocoloașe. Lui Mihai Eminescu i-a plăcut imediat omul și a descoperit sub „scoarța lui rurală“ un paremiolog și un cunoscător unic al folclorului. Or, el tocmai aceasta căuta. Se „sastisise“ de ședințele cu anecdote „corozive“ ale *Junimii,* se lehămetise de observațiile anapoda ale „caracudei“, care nu-i înțelegea poeziile. Se lua încă totul „lejer“, ca în Orient, iar Mihai Eminescu devenise mult prea conștient de situația fără ieșire în care se afla.

Dragostea lui pentru Veronica Micle avea frîne nevăzute. Bătrînul profesor Ștefan Micle își dăduse seama că soția lui îi putea fi fiică, deci se resemnase ; nu participa la sindrofiile ei, mai ales se ferea de „ofițerii fercheși“ care-și zornăiau pintenii și populau saloanele neîncăpătoare. Femeia era o cochetă. Ea întreținea legături galante cu prietenii ei, ceea ce pe Mihai Eminescu nu putea decît să-l supere, bănuind că legăturile cu el sînt multiplicate la infinit :

Spuneți-mi cum că fața o mască e de ceară
Și mai mult o să crească iubirea mea amară !
Că-n lupanar văzut-o-ați jucînd, bătînd din palme,
Și o să-mi par-un înger, în gîndul lui cu psalme !
Spuneți de ea tot răul de vreți să-nnebunesc :
Că-i heteră, un monstru, că-i Satan — o iubesc !

(*Pierdută pentru mine zîmbind prin lume treci,* 1876)

E un semnal al despărțirii. Degeaba este incriminat Titu Maiorescu pentru intrusiunea sa în viața intimă a poetului, la instigațiile lui I. L. Caragiale, revizor de Neamț, care mărturisește legături amoroase cu Veronica! De fapt, ce ar fi cîștigat Titu Maiorescu sau ce ar fi „scoposit", după propria-i expresie, I. L. Caragiale? Este o intrigă ca toate intrigile, fără ceea ce i se atribuise. Eminescu știa cîte se debitau pe socoteala Veronicăi încă din Iași. Poate se convinsese și el singur de ofițerii care roiau în jurul ei, așa că manuscrisele sînt edificatoare, nu invenția de comentar.

Rămas pe drumuri, fără să se sinchisească nimeni de starea lui, Mihai Eminescu locuiește la prietenul său Ion Creangă. Dacă pot fi considerate fidele informațiile culese de Em. Gîrleanu de la Tincuța Vartic, numită „a doua soție a lui Creangă", le înșirăm și noi pentru pitorescul lor: „Cînd li se ura de oraș și de lume, luau drumul Sculenilor, unde făceau băi și rătăceau apoi ziua întreagă în pădcuricea de pe malul Prutului. Altă dată fugiau tocmai în tîrgușor, dincolo de bariera Iașului, la crîșma lui Țîru, dimpreună cu Zahei, fratele lui Creangă. Acolo, tolăniți pe iarbă, puneau de le cîntau doi țigani zdrențăroși — unul cu scripca și celălalt cu cobza — cîntecele glăsuite altădată de către Barbu Lăutarul, iar ei mîncau friptură din hîrgău, cu mămăligă; aceste se preparau lîngă dînșii, pe iarbă. Și trăiau în altă viață, în alte vremuri și-n altă lume.

Dar mai ales scoborau cărarea din vale de casa lui Creangă și suiau dealul Ciricului, pe care-l măsurau în lung pînă la via regretatului Ianov — în lat pînă în zare, plimbîndu-se pînă la vremea mesei, pregătită de către soția lui Creangă.

Eminescu stătea la Creangă cîte două și trei zile, iar alte dăți cîte o săptămînă în șir. Atunci puneau ei multe la cale și multe mai plănuiau în odaia cu ferestre mici, tăiate în peretele de vălătuci al casei" (26).

Intervențiile scriitorului Em. Gîrleanu sînt lesne de depistat, dar atmosfera este creată. Destituit din postul de revizor școlar, Eminescu trebuia să trăiască din ceva. Junimiștii încearcă să afle soluția, dar „degradarea" de la postul de director de bibliotecă și de la postul de revizor școlar este evidentă, cînd ajunge gazetar la *Curierul de Iași* sau cum îi spunea Eminescu: *Foaia vitelor de pripas*. Este de toate aici: redactor, administrator și corector și primea 100 de lei lunar, cît să-i ajungă numai pentru mîncare (27). Suferințele atinseseră marginile și așteptau numai răbufnirea, care s-a întîmplat, provocată de un accident banal cu „un oarecare Mircea, advocat și director al Tipografiei Naționale, unde se tipărea *Curierul de Iași*. Cerîndu-i-se un articol laudativ pentru pri-

marul Pastia, Mihai Eminescu refuză să se supună și își dă demisia. Dezamăgit în privința Veronicăi, lipsit de mijloace de existență, Mihai Eminescu este chemat de Ioan Slavici la București, pentru a lucra în redacția ziarului *Timpul*. Zarurile iarăși au fost aruncate. Despărțindu-se de marele său prieten Ion Creangă, poetul pleacă la București pentru a se supune altor munci. Experiența de la *Curierul de Iași* îi va fi de folos, iar Ioan Slavici tocmai aceasta urmărea : să treacă munca întreagă pe umerii altuia, iar el să se ocupe numai cu administrația ziarului, adică cu mînuirea banilor (28).

Ecourile junimiste însă îl însoțesc pe poet și în Iași și în București. Mihai Eminescu, conștient de valoarea poeziilor sale, nu mai suporta „hazul caracudei", oricînd gata să izbucnească din te miri ce motive. Or, poeziile lui Mihai Eminescu, înțelese pe măsura „caracudei" ori neînțelese, iscau hohote gratuite de rîs, ceea ce l-a afectat nespus de mult pe poet care a luat atitudine, după cum rezultă din scrisoarea lui Nicu Gane, adresată lui Titu Maiorescu (decembrie 1876) : „În privința lui Eminescu am să te rog (între noi) să fii ceva mai zgîrcit cu laudele, fiindcă se smintește băietul : de cînd prin scrisorile tale îi trimiți ici, colo cîte o vorbă de încurajare, s-a făcut nesuferit în Junimea, nu mai admite nici o critică, și se crede mai presus de toți ceilalți muritori. Mi-e frică să nu-și iasă din țîțîni, mai ales că nici pînă acum nu prea calcă pe pămînt sănătos" (29).

Scrisoarea denunță „mentalitatea joasă" a căznitului nuvelist Nicu Gane, care urmărea nu numai denigrarea lui Mihai Eminescu, dar și oprirea oricărui cuvînt de încurajare din partea lui Titu Maiorescu ; „caracuda" își cerea dreptul de-a face „critică" pe măsura ei, cu hohote de rîs. Reacțiunea sa împotriva acestor „pretinși prieteni și critici" este deci îndreptățită. Că a existat o tensiune și chiar o ruptură în acest timp cu Junimea, ne autoriză s-o credem și scrisoarea tot atît de veninoasă și denigratoare a lui Iacob Negruzzi din 12 decembrie către Titu Maiorescu. „Eminescu va veni peste cîtva timp în București, dacă se va îndeplini ceea ce speră. Mi-ar părea bine să-l văd intrînd în contact cu ceilalți tineri ce se adună la tine. Cît despre versurile lui, românul nu va primi niciodată idei obscure în formă obscură. Dar apoi gramatica ? El va avea cîțiva amatori răzleți, dar publicul cel mare nu-l va ține în seamă de nu se va îndrepta" (30). Toate profețiile acestea, venite din partea unui bun reprezentant al *Junimei*, s-au dovedit false. Mihai Eminescu avea să-și vadă de drumul său fără a se împiedica în ele.

Cu ce s-a ales, totuși, Mihai Eminescu din cei circa patru ani petrecuți în Iași? După cum viitorii ani (1877—1883) bucureșteni vor însemna consacrarea sa ca ziarist, anii ieșeni au însemnat consacrarea sa ca poet. În Iași, Mihai Eminescu a devenit membru al societății *Junimea* și a colaborat la revista *Convorbiri literare*. Tot aici a fost bibliotecar, revizor școlar și redactor șef al ziarului *Curierul de Iași*, însemnîndu-și pretutindeni trecerea cu marea sa vrednicie. Dragostea sa pentru Veronica Micle tot în Iași și-a înregistrat expresia maximă.

Ca bibliotecar, Mihai Eminescu a descoperit comoara cărților vechi. Extrem de conștiincios în serviciul său, el înregistra cărțile „cu mențiunea datelor esențiale", „așa cum nu se obișnuia pe vremea sa și chiar pînă mult mai tîrziu", fiind preocupat de achiziționarea „unor cărți vechi românești (*Șapte taine, Psaltirea în versuri, Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea, Acatist, Viața și fabulele lui Isop, Talmudul* etc.). În acest scop poartă corespondență cu Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, obținînd 585 lei pentru cumpărarea acestor cărți și manuscrise (31). Preocupările sale de a organiza metodic Biblioteca și de a o înzestra cu tipărituri românești vechi sînt evidente. După ce cunoscuse literatura populară, acesta a fost al doilea prilej mai de seamă — al treilea va fi în redacția ziarului *Timpul* — de îmbogățire a limbii și de definitivare a metodei sale stilistice, pe care o va aplica și o va perfecționa mereu, după cum ne informează M. Gaster, autorul cărții *Literatura populară română*, București, 1883: „Cînd îi plăcea vreo frază, îmi spunea: «Ia mai citește o dată că tare îmi place!», sau «Știi că bine zice!» Și din cînd în cînd lua cîte o fițuică de pe masă și copia sau o frază sau un cuvînt care-i plăcea mai mult. Nu mă îndoiesc că pe urmă aș fi putut ușor să le găsesc în poeziile sau scrierile lui. El avea obiceiul de a copia des ceea ce scria o dată și tot schimba și netezea cuvintele și nu am nici o îndoială că frumusețea limbii sale se datorește citirii textelor vechi" (32).

Tot ca bibliotecar, Mihai Eminescu a venit în contact cu fel de fel de oameni. Cu unii a păstrat legătura și mai tîrziu. Unul dintre ei a fost și alcătuitorul unui *Rumänish-deutsches Wörterbuch* (București, 1895—1925), H. Tiktin. Dintr-o mărturie a lui, ne putem da seama de competența lui Mihai Eminescu, dacă-l socotim și pe H. Tiktin ca pe un discipol al lui, pe care l-a îndrumat în domeniul lingvistic, așa cum i-a învățat pe alții tainele scrisului. H. Tiktin mărturisește: „Am petrecut cu Eminescu ore minunate în discuții filologice și filozofice și a fost o mare pierdere pentru mine cînd a părăsit Iașul pentru a intra în redacția din București a unui jurnal. El m-a inițiat în literatura română de la începuturile

ei, prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei valoare și importanță încă nu erau apreciate atunci decît de puțini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile pe care mi le dădea cu această ocazie acest rar cunoscător al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice pe care le-am înregistrat pe fișe. În modul acesta am ajuns la convingerea că limba și literatura română reprezintă un cîmp pentru a cărui desțelenire se făcuseră abia primele încercări modeste, așa că aveam în fața mea un teren vast pe care puteam desfășura o activitate rodnică“ (33).

Ca revizor școlar, Mihai Eminescu a cunoscut mai de aproape realitățile sătești și problemele pedagogice ale vremii, dovedind concepții și inițiative permanent valabile. Iar ca redactor șef al ziarului *Curierul de Iași* s-a inițiat surprinzător de repede în tainele gazetăriei. La București, mergea deci în toamna anului 1877, pe deplin format și maturizat ca om de cultură, astfel că stagiul ieșean, cu toate amărăciunile sale inerente, a însemnat o etapă decisivă în viața și în activitatea poetului.

6. SALAHOR AL MINȚII (1877—1883)

Întîmplările din Iași se repercutează adînc în sufletul lui Mihai Eminescu. Infamiile se ținuseră lanț. Poetul fusese îndepărtat sistematic din posturile de director de bibliotecă, de revizor școlar și ajunsese să trăiască la marginea vieții, cu o sută de lei, ca orice gazetar. Răspunzîndu-i lui Ioan Slavici care „nu dovedea munca" de la ziarul *Timpul,* dar primea regulat *Curierul de Iași* și își da seama de valoarea prietenului, după cîteva cuvinte de scuză, Mihai Eminescu se destăinuie : „Dar tu știi c-am fost totdeauna caracter melancolic și n-am avut niciodată destul curagiu de viață ; prin urmare tot ce gîndesc sau fac, e azi mai ticăit decît înainte. N-am inimă în mine nici cît e-ntr-o mămăligă, nu gîndesc nici la tine, nici la lume, nici la mine însumi. Singura deosebire e c-am devenit susceptibil, că orice atac, cel mai nevinovat, mă irită încît am o adevărată Berserkerwuth, că s-au înmulțit oamenii cu cari nu mai vorbesc nici un cuvînt și c-am s-ajung să nu mai vorbesc nici cu nimeni, nici cu mine însumi" (1).

Înțelegem acea „furie de războinic" (Berserkerwuth) care-l cuprindea pe Mihai Eminescu, după atîtea deziluzii în viață și în dragoste. Devenise și mai impresionabil după moartea „dulcii sale mame", Raluca, la 15 august 1876 :

O, mamă, dulce mamă, din negura de vremi
Pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi ;
Deasupra criptei negre a sfîntului mormînt
Se scutură salcîmii de toamnă și de vînt,
Se bat încet din ramuri, îngînă glasul tău...
Mereu se vor tot bate, tu vei dormi mereu...

(*O, mamă...*, 1 aprilie 1880)

Măcinată și ea de nenorocirile familiale, abătute rînd pe rînd pe capul ei, Raluca, ființa sensibilă, a cărei fire o luase Mihai, nu mai rezistase. Și poetul ajunsese la o scadență in Iași, cum va ajunge în curînd și la București. Căuta o salvare, nu mai vorbea cu nimeni, se închisese în sine, riposta la glumele neghioabe ale junimiștilor, în special ale „caracudei". Ioan Slavici pe de o parte îl cheamă pe Mihai Eminescu la *Timpul,* pe de altă parte se plînge că ziarul nu-i citit de nimeni și-i gata să-și înceteze apariția ; el însuși vrea să-și dea demisia. Iacob Negruzzi îi arată scrisoarea lui Mihai Eminescu, dar nimic nu-l mai poate reține pe poet în Iași. Și Iacob Negruzzi avea interesul lui, fiindcă știa că de departe nu-l va mai putea stăpîni pe cel mai de seamă membru al *Junimii* și colaborator al *Convorbirilor literare.* Dar poetul urma să rupă colaborarea mai bine de un an întreg și cu ei (1 decembrie 1876—1 martie 1878), scriindu-i lui Iacob Negruzzi, cam între 9—23 februarie 1878 : „Iubite prietene, spun drept că n-aveam de gînd a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datoream *Junimii* din Iași, căci desigur că pentru convulsiuni lirice rîsul e mijlocul cel mai bun și — cel mai rău. Atîrnă adică totdeauna de valoarea ce este-n ele și de valoarea ce le-o dă autorul. Acest din urmă punct e mai cu seamă important, nu pentru deșertăciunea personală (departe de mine aceasta) dar pentru convingerea că lucrezi sau nu în zadar. Eu sunt scriitor de ocazie și dacă am crezut de cuviință a statornici pe hîrtie puținele momente ale unei vieți destul de deșarte și ne-nsemnate, e un semn că le-am crezut vrednice de aceasta. Dacă forma, pe care ele a-mbrăcat-o, e vrednică de rîs, vei concede că nu aceasta a fost intenția mea și c-atunci e mult mai bine ca să nu se publice niciodată. În orice caz eu n-am vrut să le dau o formă ridiculă și dacă sunt greșeli, eu din parte-mi am cîntărit orice cuvînt.

Deci trimit această coală de versuri, făcînd trei rugăminți cît se poate de stăruitoare, a căror împlinire voi privi-o totdeauna ca un deosebit semn de prieteșug... 1. Să nu se schimbe nimic din ceea ce am scris, căci îndată de ies tipărite cu iscălitura mea, răspunderea greșelilor mă privește pe mine ; 2. să se tipărească tuspatru deodată ; 3. să nu aibă în marginile putinții nici o greșeală de tipar.

Multe închinăciuni pentru toată *Junimea* și pentru fiece „junimist" îndeosebi, iar mai cu seamă mă închin cu multă plecăciune cuconului Drăgănescu și stăruitorului întru cele bune și creștinești Creangă. Dacă n-am scris multora dintre ei, după scrisori primite, precum lui Conta, Creangă, boierului Drăgănescu și celui

„tout à fait ramoli par les petites modistes“, Xenopol, cauza e că la *„Timpul“* am în fiece zi de umplut o coală de tipar (împreună cu Slavici) și această masturbație intelectuală ne face incapabili de a ne aduna mințile“ (2).

Motivele supărării sînt dezvăluite de Mihai Eminescu cu limpezime în această scrisoare. Redactorul *Convorbirilor literare* își permitea să intervină cu modificări în textele poeziilor și ale prozelor, lăsînd la o parte numeroasele greșeli de tipar, ceea ce l-a supărat pînă la urmă pe Mihai Eminescu, încetînd colaborarea un an (1877). Exemplificăm : În poezia *Cugetările sărmanului Dionis*, din nepricepere, apare în *Convorbiri literare* cuvîntul „hemizînd“, de fapt „heinizînd“ (de la poetul Heine), în altele se face confuzie între verbele a aiuri și a aui („codrul aiurînd“ pentru „auind“) ; altundeva apar în *Convorbiri literare* cuvintele corectate : șirate, deșchise, deșcheia, tăie, hățaș, îmbrățoșa, meșcioară etc., dintre care unele, în manuscrisul fragmentar 2276 II, ff. 43, 46, 49, 50, 53, 55 au formele eminesciene : descrise, taie, hățiș, îmbrățoșă, mescioară etc. ; — probe evidente și satisfăcătoare din partea lui Iacob Negruzzi că mai mult strica decît ajuta, asumîndu-și rolul de corector al limbii. El trimite, totuși, patru poezii : *Povestea codrului, Povestea teiului, Singurătate* și *Departe sunt de tine*, dar pentru prima dată pune condiții. „Rîsul“ junimiștilor nu l-a putut stăvili ; scrisoarea însă elucidează cauza necolaborării sale de la 1 decembrie 1876 pînă la trimiterea acestor poezii. Este demn de remarcat că poetul n-a mai scris nici în Iași de la acea dată nimic în *Convorbiri literare*, nici n-a mai participat la ședințele *Junimii*. „Rîsul neghiob“, „hăhăiala“ aceea prostească erau ale celor care nu înțelegeau nici forma, nici fondul poeziilor sale.

Lui Ioan Slavici îi scrisese însă că n-are bani : „Dar n-am cu ce veni. Asta m-a făcut să-mi țin gura pîn-acuma — 100 de franci am pe lună ; din ce dracu să plec. Am și bagaje : cărți, manuscripte, ciobote vechi, lăzi cu șoareci și molii, populate pe la încheieturi cu deosebite naționalități de ploșnițe. Cu ce să transport aceste *roiuri* de avere, *mobilă* în sensul larg al cuvîntului... Așadar, bani de drum și vin“ (3). Titu Maiorescu află abia acum de starea critică a poetului și-i trimite o telegramă. Mihai Eminescu se simte dator să-i dea explicațiile cuvenite, care n-au fost de natură a-l bucura pe critic. Între altele îi spune drept, nu pe înconjurate : „... În chipul acesta însă îmi arăt nehotărîrea mea. Slavici îi scrisese lui Jacques că *Timpul* nu prea merge bine : luni întregi el nu-și primise salarul, iar scrisoarea sa era de natură să mă indispue mult, deși o scăpare din Iași mi-ar fi fost cît se poate de plăcută. Căci nime nu întrece mahalagismul ieșean, nici

vorbăria goală înrădăcinată la Junimea, nici discuţia cam trivială pe care onorabila societate, de cîtăva vreme, o face să înflorească faţă de toate producţiile literare.

Pe de altă parte, trebuie în adevăr de ţinut în samă că această societate este totuşi singura care arată oarecare pricepere în ce priveşte produsele literare. De cîtva timp această pricepere a devenit foarte strîmtă şi judecata a căpătat un caracter care în nici una din cele trei forme ale sale nu te înviorează. Prima formă, cea mic burgheză, a lui Jacques, Gane şi alţii este paralizantă; a doua, sceptică şi veşnic vrea să pară superioară, a lui Carp — la Pogor puternic amestecată cu necuviinţe — este deprimantă; a treia, superficială — Naum, Vîrgolici şi alţii — se apropie foarte mult de nepricepere.

Eu, din parte-mi, cred că am făcut cîţiva paşi înainte, Junimea este de părere că am dat înapoi... În Bucureşti, politica, ca ocupaţie intelectuală, a întunecat pentru multă vreme literatura... Astfel mie îmi pare să fi observat că Slavici a început să scrie mai rău — în ce priveşte literatura, mai bine în ce priveşte politica... De altmintrelea, voiajul meu, chiar şi cu cea mai mare bunăvoinţă, nu ar fi putut avea loc, fiindcă nu aveam (respectiv nu am) cu ce să-l fac... Dacă s-ar găsi în Bucureşti mai multă linişte, mai mult spaţiu pentru laturile colţuroase ale cuiva — aceasta-i întrebarea. Sau şi acolo eşti tot atît de aspru lovit, ca şi aici?..." (4).

Sîntem lămuriţi şi de astă dată de legăturile lui Mihai Eminescu cu *Junimea,* pe care o caracterizează cum trebuie, fără a cădea în exuberanţa unor comentarii, dar nici în contestarea totală a altora (5). Critica aceasta îl va determina mai tîrziu pe Titu Maiorescu să mute *Convorbirile literare* de la Iaşi la Bucureşti; va uita însă, ca de obicei, de starea materială a poetului şi va afirma în introducerea la ediţia a IV-a a *Poesiilor* (1889) cu titlul: *Poetul Eminescu:* „Cît i-a trebuit lui Eminescu pentru ca să trăiască în accepţiunea materială a cuvîntului, a avut el totdeauna" (6). Adică a avut atîta cît să trăiască şi să nu moară. Dar despre această *introducere* va mai fi vorba.

Primind bani de la Ioan Slavici, poetul vine la Bucureşti şi merge mai întîi la ziarul *Timpul,* unde primeşte informaţii de la prietenul său. Redacţia ziarului *Timpul,* în apropierea căreia îşi căutau Ioan Slavici şi Mihai Eminescu, viitorul redactor şef (1880), locuinţele închiriate, se afla în palatul Dacia, situat la întretăierea străzii Lipscani cu Podul Mogoşoaiei, în curte, la primul etaj. Redacţia avea „două saloane mari şi un iatac pentru slugi". Ziarul era cules în zeţăria tipografiei Thiel şi Weiss, ajungînd în mîinile cititorilor „la ora 4 după masă".

Lucrurile erau aşa cum le descrisese Ioan Slavici. Salariile celor doi redactori (Ioan Slavici şi Mihai Eminescu) nu erau sigure. În noiembrie 1877, poetul locuia în strada Speranţei, de unde a peregrinat la Caimata, iar la „muscălăgioaica" Raisa Iftimovici (28 noiembrie 1878), apoi într-o locuinţă de pe Calea Victoriei (1879), în mahalaua Sf. Constantin (1880), într-o odăiţă pe strada Enei (1881), într-alta pe strada Buzeşti (1882), apoi se mută în locuinţele de pe strada Episcopiei şi strada Ştirbei Vodă (1882), pentru ajunge în noua locuinţă închiriată a lui Ioan Slavici din Piaţa Amzei, nr. 6 (7). O viaţă agitată nu numai de munca la ziarul *Timpul*, dar şi de mutările succesive, dînd mereu de locuinţe igrasioase, mici, fără confort.

Ziarul *Timpul* devenise, dintr-un cotidian necitit, cel mai solicitat. Munca extenuantă a lui Mihai Eminescu a dat roadele aşteptate de Ioan Slavici, care îi lasă pe umeri mai toate îndatoririle sale. Tot aşa procedează şi I. L. Caragiale, pe care-l va angaja Mihai Eminescu. Slavici, tot interesat, în loc să-l trimită la odihnă, il ademeneşte cu un concediu de două luni la Floreşti-Dolj, însărcinîndu-l cu traducerea documentelor lui Eudoxiu Hurmuzachi, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. T. I, tradus în româneşte de M. Eminescu: *Fragmente din Istoria românilor* de Eudoxiu cavaler de Hurmuzachi. Ediţiunea Ministerului Cultelor şi Învăţăturilor Publice. Tomul întîiu. Bucureşti, „Socec", 1879 (376 pagini + XXXV) (8). De fapt, Mihai Eminescu colaborează numai la traducerea documentelor din anul 1878, lucrînd la ea vreo trei luni.

Din Floreşti, Mihai Eminescu, mai lăsînd traducerea deoparte, le trimite lui I. L. Caragiale şi lui Ronetti Roman, la 13 iulie 1878, o scrisoare care merită să fie cunoscută pentru umorul şăgalnic al poetului, arătîndu-ne şi altă faţă a personalităţii sale, nu numai cea umbrită şi melancolică : „Măi oameni buni Caraieli şi Ronetti Roman, mai întîi nu lipsesc a vă mulţumi pentru multele scrisori, ce mi le-aţi trimis, puindu-mă pururea în curent cu ceea ce se întîmplă în lume şi în ţară. De la voi am aflat, d. ex., îmbucurătoarele ştiri, cum că... vodă Carol e ales rege al bulgarilor şi împărat al turcilor, că se va muta în curînd la împărăţie la Ţarigrad, şi că Caraili va fi numit *acolo ministru* a tuturor mascaralelor din ţara turcească. Deci, dară, aflînd toate acestea din scrisorile voastre cele multe, s-au bucurat sufletul meu în adînc şi s-au uns cu untdelemnul veseliei băierilor inimei mele. Despre partea mea, a lui moş Iftimie Talpă-lată, veţi şti numai că tot mă ustură piciorul şi vă duc dorul şi vă trimit ciorilor în crucea hotarălor, pentru că nu-mi scriseserăţi şi nimic îmi rostirăţi din cîte s-au întîmplatără...

Fiindu-mi teamă că de lene și de frică de cheltuială mare și ruină nu veți merge nici unul la poștă, ca să cumpărați mărcuță (vedè-v-aș la Mărcuța), vă trimit una de 15 bani ca să-mi scrieți o scrisoare : tu Ronetti Roman s-o scrii, că ești mai priceput, și tu Caraieli să pui degetul, pentru ca în loc de iscălitură, și să se spue acolo în scrisoare cum vă mai merge, cum stă țara, lumea și politica și despre iubitul meu Rosetachi alias Berlicoco să-mi scrieți, dacă tot mai e mare și tare în satul lui Cremene și alte chițibușuri asemene. Apoi să-mi mai trimiteți *Timpul* ca să fac și eu haz...

Măi oameni buni, ce mai face căsuța mea ? Mai merge careva din voi pe la dînsa, nu de alta, decît să se lege de fata popii cea ochеșică.

Bre ! nu fiți pezevenchi și scrieți-mi..., orice numai scrieți, să văd că trăiesc în lume. Al vostru cu toate temenelele, M. Eminescu" (9).

De data aceasta, pentru a nu aluneca pe panta umorului, Mihai Eminescu își schimbă felul său de a scrie și-și umple scrisoarea cu „ecouri crengene", ceea ce ne arată încă o dată mai mult cît de bine se simțea el cu prietenul său, suspinînd și acum după snoavele lui moș Iftimie Talpă-lată. Sfîrșitul scrisorii este plin de amărăciune și dezminte nota forțată umoristică. În timpul absenței poetului din București, Titu Maiorescu a transportat sărăcăcioasele lucruri ale poetului la el acasă, în strada Herăstrău, nr. 27, rezervîndu-i numai pentru folosul lui „un iatac luminos". Poetul însă este neplăcut surprins de încercarea aceasta de a-l „obișnui cu viața modernă", cu recepțiile obișnuite, cu persoanele casei (alde Kremnitz). El ținea cu înverșunare la libertatea cîtă o mai avea. Titu Maiorescu obișnuia să dea nu numai sfaturi și sugestii, dar intervenea și în textele manuscriselor. După el se luase la *Convorbiri literare* și Ioan Slavici, apoi ceilalți, obligîndu-l pe Mihai Eminescu să oprească orice schimbare. Deci cei doi, criticul și poetul, nu erau intimi ; între ei rămăsese o distanță de netrecut, iar poetul nu se dorea rînduit într-o casă cu alte obiceiuri decît ale lui, nu că nu le-ar fi putut face față, ci fiindcă-și apăra ființa de intimități nedorite și se temea că se va trezi lipsit de orice clipă de răgaz și liniște.

Ce impresie îi făcuse formalistei și „cusurgioaicei" Mite Kremnitz știm din însăși subiectiva sa descriere : „În sfîrșit, avui ocazia să văd pe acest om în carne și oase. El veni într-o dimineață pe neașteptate și rămase la masă la noi — aveam atunci gospodărie comună cu Maiorescu. Îl văd încă intrînd în sufragerie, timid și stîngaci, cu toate că nu era stingherit, neîndemînatic în fiecare

mişcare, un om care după aparenţă cunoscuse tot aşa de puţin disciplina corporală, ca şi pe cea spirituală. Mai mult scund decît înalt, mai mult voinic decît svelt, cu un cap ceva cam prea mare pentru statura lui, cu înfăţişarea prea matură pentru cei 26 de ani ai săi, prea cărnos la faţă, nebărbierit, cu dinţii mari galbeni, murdar pe haine şi îmbrăcat fără nici o îngrijire. Natural că acestea toate nu le-am observat la prima vedere, dar încet, încet, în timpul mesei, le-am văzut, aproape fără să-l privesc, căci eram atît de decepţionată, încît mă durea deosebirea dintre adevăratul Eminescu şi cel care trăise în închipuirea mea. Dealtminteri nu-i adresai nici un cuvînt şi nici el nu părea să-mi dea vreo atenţie. Stimulat de cumnatul meu, vorbi foarte vioi cu el şi cu alţi cîţiva domni, mînca cu zgomot, rîdea cu gura plină, un rîs care mie îmi suna brutal. Numai cînd vorbea, peste masă, micuţei mele nepoate, vocea lui, care altfel nu era deloc atrăgătoare, devenea uimitor de dulce şi ochii împăienjeniţi dobîndeau o expresie simpatică... Seara, luă iarăşi masa cu noi şi după masă ne citi pasagii dintr-o nouă poezie... Poezia fu găsită de toţi foarte bună, dar eu nu eram de aceeaşi părere, pentru că poezia pomenea mult de licurici şi de multe alte gîngănii de tot felul care vorbeau ; un gen de poezie care nu mi-a plăcut niciodată şi mai ales pentru că atunci nu eram în stare să judec farmecul limbii, pe care n-o cunoşteam de ajuns. Cum şedea aplecat peste foile, aşa de caligrafic scrise, ale manuscriptului său, Eminescu avea o înfăţişare mai puţin masivă ; bărbia foarte pronunţată şi gura largă se atenuau ; fruntea ieşea strălucitoare de sub părul negru ca pana corbului ; sprincenele apăreau în toată frumuseţea lor şi tăietura fină a nasului lăsa numai la întîlnirea nărilor o uşoară urmă de vulgaritate. Cînd ridica ochii de pe manuscript, nu privea pe nimeni, ci părea că se uită visător în depărtare, adesea mişcînd în mod ritmic mîna, o mînă mică de copil, binevoitoare, neîngrijită, poate nespălată.

A doua zi plecă, şi nu înţelegeam de ce se vorbise aşa de mult despre Eminescu, persoana lui părîndu-mi-se de rînd, ţinînd de o clasă socială pentru care nu puteam avea nici un interes, pentru că necioplirea ei mă jignea, iar poezia sărăciei, care îmi trezeşte aşa de nemăsurat mila, nu ieşea aci la iveală. El nu părea nici muritor de foame, nici melancolic. La masă se arăta ca un bun cunoscător de vinuri, vorbea cu ochii jumătate închişi despre calitatea unui vin de Drăgăşani, aşa că nu simţeam nimic din melancolia sa : rîsese mult şi povestise glume din viaţa ţărănească cu mare poftă.

Dar îndată ce învăţai mai bine româneşte, impresia rea despre Eminescu se şterse..." (10).

Iată cum se reflecta chipul Luceafărului în ochii lui Mite, căreia-i dedică un roman E. Lovinescu (11). Convenționalismele formale, judecata omului după înfățișare, îndrăzneala superficială de a afirma că Mihai Eminescu „nu cunoscuse disciplina spirituală", apoi exprimarea neplăcerii la auzul citirii uneia dintre cele mai frumoase poezii a lui Eminescu (*Călin Nebunul*, 1875) întrec marginile prudenței și discreției feminine și ne îndeamnă să reconsiderăm „legăturile sentimentale", precum și romantismul lecțiilor de limba română (12). Explicațiile sînt deci multe și nu ne putem desprinde de ele, pentru a crea mituri, așa cum s-au creat, în jurul Veronicăi Micle (13), „Bălăuca", și Mitei Kremnitz, iar recent în jurul personalității și activității lui Titu Maiorescu (14).

De exemplu, Mite Kremnitz, femeie de salon, pretențioasă, exigentă cu manierele elegante, formalistă, ne prezintă, în fotografie, exact acest chip colțuros, cu trăsături ascuțite, frunte îngustă, buze subțiri, ochi iscoditori, la trup uscățivă, deci nicidecum pe placul lui Mihai Eminescu, care în tot timpul bucureștean n-o uitase pe Veronica. După o prezentare specific „mic-burgheză" a poetului, scoțîndu-i în relief și ce avea și ce nu avea, Mite Kremnitz încearcă să se lege, indiscretă, de memoria lui Mihai Eminescu care s-a purtat, în limitele decenței, totdeauna cu ea, deși, ca orice femeie, era dominată de curiozitate, iar mai tîrziu, după dramatica moarte a poetului, a atras-o „nimbul de genialitate". Mite Kremnitz afirmă apoi că poetul i-a dedicat poeziile: *Atît de fragedă* și *Te duci*. Aceste poezii au intrat în edițiile lui Titu Maiorescu, cea dintîi fiind publicată în *Convorbiri literare* în 1 septembrie 1879, a doua în decembrie 1883. De fapt, Mihai Eminescu, cu prilejul aniversării zilei de naștere a Mitei Kremnitz, îi dăruiește acesteia un album, legat în piele roșie, care cuprindea copiile complete ale poeziilor: *Cu mine zilele-ți adaogi, Despărțire, Foaia veştedă, Rugăciunea unui dac,* precum și copia a patru strofe din poezia *Atît de fragedă* (15).

Dacă prima poezie, neutrală, i se poate atribui Veronicăi Micle, mai puțin Mitei Kremnitz: *Atît de fragedă, te-asemeni / Cu floarea albă de cireș, / Și ca un înger dintre oameni / În calea vieții mele ieși. / Abia atingi covorul moale, / Mătasa sună sub picior, / Și de la creștet pînă-n poale / Plutești ca visul de ușor...*, apoi a doua poezie este hotărît scrisă pentru Veronica, după interminabilele scene de gelozie, împăcări și despărțiri: *Te duci și ani de suferință / N-or să te vază ochii-mi triști, / Înamorați de-a ta ființă / De cum zîmbești, de cum te miști. / Și nu e blînd ca o poveste / Amorul meu cel dureros, / Un demon sufletul tău este / Cu chip de marmoră frumos...*

Dovedind mai multă indiscreție decît talent literar, Mite îl amestecă și pe cumnatul ei Titus în pretinsa sa idilă cu Mihai Eminescu care se purta curtenitor cu femeile, fiind necăsătorit : „Cumnatul meu observase de cîtva timp că Eminescu și cu mine aveam ochi numai unul pentru altul, și nu-i plăcea deloc că totdeauna găsea pe Eminescu la noi și că el se simțea aci ca la el acasă. Vorbi cu mine în această privință, în mai multe rînduri ; începuse să-și rîdă de Eminescu în fața mea și mă întreba dacă nu care cumva uitasem să-l fac să simtă distanța socială care ne separa, spunînd că acești boemi uită adesea cuviința... Într-o dimineață, cînd se întorsese de la Iași, era foarte agitat din cauza unei știri pe care întîmplător o aflase acolo : doamna Miclea, o femeie puțin onorabilă, zise el, este aceea pe care Eminescu a cîntat-o în poeziile sale din tinerețe. Cumnatul meu îmi comunică diferite amănunte din viața acestei femei, care-i erau cunoscute, și adăugă că îi e silă gîndindu-se că eu aș putea fi, în inima lui Eminescu, succesoarea unei astfel de femei. Afară de aceasta, îmi mai spuse că Eminescu n-a rupt deloc legăturile sale — de natură dubioasă — cu această femeie“ (16).

Printre șirele unei femei care s-ar fi vrut „unica ființă adorată“ de poet, răbufnesc nu numai sentimentele femeii, ci și ale cumnatului său, Titu Maiorescu, devenit dintr-odată cavalerul fără pată și apărătorul cumnatei sale. Apare și vechea ură împotriva Veronicăi, martoră împotriva lui în procesul de la Iași, cînd a fost destituit. Ne vine a crede mai ușor apoi și intervenția sa în legăturile poetului cu Veronica, fiindcă după moartea lui Ștefan Micle, Eminescu intenționa să se căsătorească cu iubita lui (17). Minat și de boala sa care acum se manifesta prin abcese pe picioare, prin „mîncărimi“ insuportabile, prin iritări frenetice, Mihai Eminescu dă ascultare „svonurilor“ colportate de Scipione Bădescu, de I. L. Caragiale și chiar de Mite Kremnitz și de Titu Maiorescu, cum rezultă din *Amintirile* sale (18). Sătul de insistențele femeii care venise în București, Eminescu renunță la căsătorie definitiv, dar nu și la legăturile cu iubita sa, „văduva vicleană“ (19) : *„De astăzi dar tu fă ce vrei, / De astăzi nu-mi mai pasă, / Că cea mai dulce-ntre femei / Mă lasă“.*

Veronica Micle îi scrie însă următoarea scrisoare lui B. P. Hasdeu, ca să se răzbune : „Domnule și Doamnă Hajdeu ! De mult voiam să vă scriu, dar atît sunt de desnădăjduită, încît nu mai am curajul. D-l Maiorescu a trebuit pînă și în privința căsătoriei mele cu Eminescu să-și ilustreze ființa, căci după numeroase expediente, a decis pe d-l Eminescu a renunța la alianța proiectată. Nu e nici

locul, nici timpul aici pentru a face comentariu și asupra Liricului Poet, destul că s-a purtat față de mine așa cum numai persoane din cercul literar al d-lui Maiorescu puteau să se poarte. Cerc care de almintrelea însuși Eminescu îi dă grațiosul nume de : *Haremul lui Maiorescu,* în care ilustrissima *M-me Kremnitz* e sultana favorită. Dar ce vreți, scopul scuză mijloacele, acolo se face *De l'art pour l'art,* adică înaltă Literatură. Într-una din *Novelele* M-mei Kremnitz, publicate sub numele de Georges Allan, veți găsi foarte bine zugrăvit și pe profesorul de Arhiologie Maiorescu și pe cumnata d-sale, iar bărbatul — un pedant, dacă nu un nătîng !

Dar să revenim la mine. Știu că sunteți foarte bine cu d-l Chițu, vă rog, d-le și doamnă Hasdeu, vă rog de mii de ori stăruiți la d-l Chițu, să-și ție promisiunea care cu atîta bunăvoință mi-a acordat încă în anul trecut relativă la pensiunea mea..." (20).

Contextul scrisorii impune lămuriri adiaforice la cîteva afirmații :

Prin Mite Kremnitz, scriitoare și traducătoare, cunoscută sub pseudonimul Georges Allan, Clara și Titu Maiorescu o cunosc pe regina Elisabeta. Aceasta avea și ea veleități de scriitoare și era încurajată de „prietena sa intimă" Mite. Tot aceasta îi antrenează și pe cei din jurul ei, bineînțeles mai întîi pe Titu Maiorescu, ca să aprecieze poeziile, nuvelele, romanele și dramele reginei. El, la rîndul său, îl îndeamnă pe Mihai Eminescu să traducă în limba română o baladă a Carmen Sylvei, pseudonimul sub care își publica Elisabeta scrierile în Germania. Această baladă apare sub titlul : Carmen Sylva, *Vîrful cu dor,* în anul 1879, iar traducerea este semnată M. E-scu. Mite Kremnitz, „sultana favorită", publicase tot în acest an „novela" *Ein Lebensbild,* în care este „zugrăvit și Liricul Poet" (21).

Titu Maiorescu o îndrumase pe Mite, cumnată-sa, căsătorită cu fratele Clarei, Wilhelm Kremnitz, să traducă mai ales proză și versuri din literatura română în limba germană. În 1 august 1877, Mihai Eminescu publică o notă în *Curierul de Iași,* atrăgînd atenția cititorilor asupra „volumului de narațiuni" : *Romänische Skizzen,* cu traducerile Mitei Kremnitz din Ioan Slavici *(Popa Tanda, La crucea din sat),* Alexandru I. Odobescu *(Mihnea cel Rău),* Nicu Gane *(Șanta)* și I. Negruzzi *(Doi feți-logofeți).* În antologia : *Rumänische Dichtungen,* apărută la Leipzig, 1881, cu traduceri de Carmen Sylva și Mite Kremnitz, sînt cuprinse și 21 de poezii de Mihai Eminescu : *Luceafărul, Scrisoarea III, Crăiasa din povești, Scrisoarea IV, Strigoii, Lacul, Freamăt de codru, Singurătate, Sunt ani la mijloc, Melancolie, Doină, Pe aceeași ulicioară, Revedere, Ce te legeni,*

codrule, Povestea codrului, Cînd însuşi glasul, Dorinţa, O, mamă, De cîte ori, iubito, O, rămîi şi *Despărţire.*

Mihai Eminescu traduce, şi el, două poezii ale Carmen Sylvei pentru *România Jună*, pe care i le citeşte, în 3 noiembrie 1882, lui Titu Maiorescu (22). În această vreme, poetul era hotărît să-şi adune versurile în volum, fără a exista precizări dacă ele se restrîngeau numai la cele publicate în *Convorbiri literare*, cum a înţeles Titu Maiorescu în ediţia : *Poesii* din 1883, fără a îngloba şi altele din manuscrise. Se pare că poetul s-a decis şi asupra titlului, pe care-l aflăm însemnat în manuscrisul 2277, f. 123 : *Lumină de lună. Versuri lirice*. El lăsa poeziile definitivate la Titu Maiorescu, în vederea tipăririi, printre care şi *Luceafărul*.

După aceste ocupaţii efemere cu traducerile, Mite Kremnitz, înţelegîndu-se cu Titu Maiorescu, care citise la palat unele poezii ale lui Mihai Eminescu, fără succesul scontat, deşi îşi clădise nădejdi de izbîndă pe *Scrisoarea III* şi pe poemul *Luceafărul*, pregătesc o „audienţă literară“ la curte. Urmăreau să-l prezinte pe poet, ca să-l cunoască regina, care se socotea o autoritate în materie, recomandîndu-l, printre altele, şi ca „om de cultură germană“, sperînd să fie decorat cu medalia Bene-Merenti. Fiind „intima“ Carmen Sylvei, Mite o convinge să-l primească în audienţă pe poet, despre care nu va fi spus numai lucruri bune. Mai greu a fost însă să obţină decizia lui. Neavînd nici o doleanţă, socotind aceste pregătiri inutile şi formaliste, Mihai Eminescu n-a jignit, pînă la urmă, aşteptările Mitei care tipărise *Memoriile regelui Carol I*. Eforturile acesteia, conjugate cu cele ale lui Titu Maiorescu, reuşesc cu toate protestele celui în cauză (23).

Într-un frac împrumutat, ca de obicei, poetul s-a prezentat Carmen Sylvei în audienţa din 30 octombrie 1882, făcîndu-i o impresie „comună, ştearsă“, fiindcă a fost taciturn şi indispus, nereuşind să atragă atenţia regală asupra lui, lăsînd greul conversaţiei pe seama lui Maiorescu, deşi vorbise o impecabilă limbă germană literară. Nefiind din tagma „salonarzilor“ sau „politicienilor versatili“, Mihai Eminescu a demonstrat încă o dată că nu se poate acomoda cu atmosfera artificială şi protocolară nu numai de la societatea *Junimea*, ci şi de la curte, nici nu se poate transforma într-un „poet oficial“, ca alţii, cu vorbe goale pe buze, pentru a place, cu toate insistenţele „mentorului“ său. Stăruinţele Mitei Kremnitz au mai continuat şi după această primire în audienţă ratată, dar poetul a rămas definitiv rezervat, dacă nu ostil unor asemenea formalităţi de care nu avea nevoie.

Livia Maiorescu, căsătorită Dymsza, asistase la aceste „preparative şi tratative“ cu Mihai Eminescu, desfăşurate în lungi conci-

liabule în casa lui Titu Maiorescu. Mai tîrziu, amintindu-și unele amănunte semnificative, a declarat : „Pe Eminescu d. Maiorescu l-a prezentat Carmen Sylvei ; nu voia cu nici un preț, precum (de) toată publicitatea îi era groază, ținea numai la judecata unor oameni" (24). S-a necăjit deci de toată formalitatea aceasta inutilă și a afirmat că „a fost dat de Maiorescu în spectacol" (25). În consecință, Mihai Eminescu, după ce medalia Bene-Merenti, clasa I, a fost acordată multora cu merit și fără merit, iar la 23 decembrie 1881 și lui Alexandru A. Macedonski, în timpul culminării polemicii dintre ei, a refuzat aprioric decorarea, spunînd lui Titu Maiorescu că va refuza medalia și „oficial", oprind intervențiile acestuia în acest sens.

Carmen Sylva, dealtfel, ca și Mite Kremnitz, mediocră traducătoare, nu-l vor înțelege pe poet, nefiind în stare și dovedindu-se două pedestre veleitare. Aceeași Livia Maiorescu, în măsură să cunoască amănuntele, ajungînd „domnișoară de onoare" la palat, comunică, indignată, lui Iacob Negruzzi, la 8/20 ianuarie 1883 : „Regina găsește *„Luceafărul"* o proastă imitație din Alecsandri, limba și versurile rele (creer regal)" (26). Și Mite Kremnitz își va dovedi nepriceperea în plăsmuirile tardive : *„Flüchtige Erinnerungen an M. Eminescu (Amintiri fugare despre M. Eminescu)* (27), determinate de prestigiul postum al poetului. Bineînțeles că amintirile sînt minate de subiectivismul interesat al autoarei, ceea ce a atras iarăși cîteva „puneri la punct" și „cuvinte de indignare" din partea fiicei lui Maiorescu, Livia. În măsură să cunoască relațiile adevărate dintre Mihai Eminescu și mătușă-sa, Mite Kremnitz, cu acuitatea specifică adolescenților, Livia Maiorescu-Dymsza afirmă următoarele : „Pentru mine una, toată controversa cu Dna Kremnitz și Eminescu mi-e atît de scîrboasă (pentru că) a făcut dintr-o relație de entuziasm literar, și poate într-o clipă de prea mare căldură din partea lui Eminescu, imediat redusă la limitele cuvenite — ceva despre care cineva să-și poată permite a scrie..." (28).

În tot acest timp petrecut în București, Mihai Eminescu se lămurise și cu prietenii săi, rînd pe rînd : Titu Maiorescu, I. L. Caragiale, Ioan Slavici, Mite Kremnitz și în sfîrșit și cu Veronica Micle. Mitul unui extraordinar interes și al unei ajutorări a poetului trebuie readus la hotarele inflexibile ale adevărului. Titu Maiorescu îl cultiva pe poet pentru prestigiul *Junimii* și al *Convorbirilor literare*. Ajutorul i se acorda numai în perspectiva aceasta. Mihai Eminescu ridică valoarea ziarului *Timpul*, scriind articole care stau și astăzi la temelia educației patriotice, dramatice, literare, muzicale și folclorice. Tot în acest timp, deci din anul 1877 și pînă în

anul 1883, poetul reușește să-și definitiveze cele mai multe dintre capodoperele sale, unele rămînînd totuși postume : *Povestea codrului, Povestea teiului, Singurătate, Departe sunt de tine* (1 martie 1878), *Pajul Cupidon, O, rămîi, Pe aceeași ulicioară* (1 februarie 1879), *De cîte ori, iubito..., Rugăciunea unui dac, Atît de fragedă* (1 septembrie 1879), *Sonete, Freamăt de codru, Revedere, Foaia veștedă* (după N. Lenau), *Despărțire* (1 octombrie 1879), *O, mamă...* (1 aprilie 1880), *Scrisoarea I* (1 februarie 1881), *Scrisoarea II* (1 aprilie 1881), *Scrisoarea III* (1 mai 1881), *Scrisoarea IV* (1 septembrie 1881), *Luceafărul* (aprilie 1883), *S-a dus amorul...* (24 aprilie/6 mai 1883), *Cînd amintirile...* (15/27 mai 1883), *Adio* (5/7 iunie 1883).

Începînd cu cercetarea manuscriselor și selectîndu-le după gustul său, eliminînd „ciclul veronian", nedreptățind pe altele, intervenind în cele mai multe (de ex. : *Sara pe deal),* Titu Maiorescu publică în *Convorbiri literare* și în edițiile de *Poesii,* apărute în timpul anilor 1883 (din iunie) pînă la moartea poetului în 17 iunie 1889 un număr de 31 de poezii. Manuscrisele sînt deci folosite de Titu Maiorescu pentru a publica edițiile *Poesiilor,* cum și pentru a alimenta revista *Convorbiri literare,* al cărei declin începuse, nemaiputînd fi restabilit de discipolii universitari ai profesorului și criticului. După surparea minții lui Mihai Eminescu în noaptea de luni, 27 iunie/9 iulie 1883, în zorii zilei soția lui Ioan Slavici, Ecaterina Szöke Magyarossy, trimite fatidicul bilet de înștiințare lui Titu Maiorescu, care se va îngriji de internarea poetului.

Analizînd evenimentele eminesciene din acești ani bucureșteni (1877—1883), realitatea dură, fără perspective, munca de salahor al scrisului dusă pînă la extenuare, inexistența aproape totală a oricăror satisfacții, ruina sănătății se înlănțuie dureros. Existența celui mai mare poet al nostru și activitatea sa se desfășoară pe fundalul sumbru al lipsurilor materiale, al alcătuirii listelor de cheltuieli și de împrumuturi (datorii) pe paginile manuscriselor, al schimbării gazdelor, al agravării bolii și totodată al nervozității lui. Arta genialului poet și polemist atinge apogeul său în acești ani de continue eforturi și excepționale realizări. Numai cercetînd viața din acest septeniu extrem de încărcat și de agitat al poetului, ne putem da mai bine seama de coordonatele personalității sale. Cu conștiința independenței sale, Mihai Eminescu s-a deprins să nu mai depindă de nimeni și să-și impună punctele de vedere, cu întreaga lor încărcătură temperamentală. Sînt anii unor lămuriri finale cu viața, cu oamenii, cu iubita, cu prietenii, cu munca de gazetar și cu boala.

Influența junimistă asupra lui Mihai Eminescu nu se exercită „ca formație artistică“ decît cu totul secundar, el fiind într-un proces unic și personal de dezvoltare și desăvîrșire. Așa-numita „tutelă“ a lui Titu Maiorescu nu a schimbat decît ici-colo, formal, înfățișarea unor poezii. În schimb, poetul a fost de acord, avîndu-le afectiv și structural, cu unele principii lingvistice și ideologice ale *Junimei* și junimiștilor, nicidecum numai ale lui Titu Maiorescu, ceea ce nu i-a știrbit însă independența imperială în tot decursul vieții. Mihai Eminescu a fost cel dintîi prețuitor al creațiilor prietenilor săi, încurajîndu-i efectiv, îndrumîndu-i și colaborînd cu ei. Acest adevăr este valabil nu numai în privința lui Ioan Slavici, Ion Creangă, Veronica Micle și I. L. Caragiale. Chiar și Titu Maiorescu recunoaște vasta informație a poetului și-și clarifica unele idei cu ajutorul lui, acordîndu-i o deplină încredere și prețuire. Problemele personale, subiective, nu i-au schimbat niciodată lui Mihai Eminescu atitudinea principială, față de operele prietenilor săi, chiar și atunci cînd a intrat în conflict cu ei (I.L. Caragiale), sau cînd a avut alte convingeri estetice, politice sau morale (Titu Maiorescu) sau cînd a fost părăsit la greu (Ioan Slavici), neconfundînd niciodată „adiaforicul biografic“ cu perenitatea creației. Pînă și critica violentă, aplicată lui Al. Macedonski și „literatorilor“, este justificată de nivelul artistic scăzut al operelor acestora pînă în anul delimitativ 1883. Mihai Eminescu a dat un exemplu posterității și în ceea ce privește coexistența literară a marilor personalități în istoria culturii și literaturii românești, eliberîndu-le de deficiențele inerente ale vieții și de mistificație.

Grava lovitură pe care i-o dă boala necruțătoare în deliranta noapte de luni, 27 iunie/9 iulie 1883, are repercusiuni decisive asupra viitorului său. Cît a putut munci, Mihai Eminescu s-a dăruit cu toată ființa desăvîrșirii operelor sale, întrecînd puterile omenești comune, și nu a huzurit, nici nu s-a eschivat de la îndeplinirea îndatoririlor sale. În clipa cînd și-a dat seama că nu va mai putea munci, după marele cutremur al ființei sale, în clipele de luciditate pe care le mai are, Mihai Eminescu a suportat năvala ultimilor săi dușmani biologici, aliați cu boala : oroarea de a nu fi povară pentru alții și temerea în fața unui viitor incert, lipsit de elementarele mijloace de existență, umilit de starea lui și coborît la caritatea publică și la listele de subscripție. Titu Maiorescu și prietenii ce-i mai rămîneau nu l-au putut elibera de coșmarul existenței sale pînă la sfîrșitul ei.

Cu mult înainte de catastrofa sa ființială, pendularea între munca de zi și munca de noapte, între publicistica globală pe care o îndeplinea la ziarul *Timpul* și desăvîrșirea artistică a *Satirelor*

(Scrisorilor) și a poemului *Luceafărul,* între starea sa permanent conflictuală cu adversarii săi de la *Românul* și *Literatorul* și manifestările tot mai grave ale bolii, care nu mai puteau fi stăpînite decît cu eforturi extreme, începe a se manifesta pe marginea prăpastiei. Apar accentele grave de orgă, sonorizată cu toate tuburile sale la maximum, ale poeziilor testamentare, premonitorii, ale poetului care „se învăța a muri" : *„Nu credeam să-nvăț a muri vreodată..."*. Mihai Eminescu se familiarizase cu gîndul morții, trecînd prin durerile și suferințele bolii, identificate cu cele ale dragostei, tot atît de mistuitoare : *„Cînd deodată tu răsăriși în cale-mi, / Suferință tu, dureros de dulce... / Pîn-în fund băui voluptatea morții / Neîndurătoare, / Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus, / Ori ca Hercul înveninat de haina-i ; / Focul meu a-l stinge nu pot cu toate / Apele mării..."* S-a desfășurat deci un proces chinuitor de adaptare cu suferința, pînă ce-a devenit „dureros de dulce", pentru ca poetul să poată „bea pînă-n fund voluptatea morții". „Mistuit de propriul său vis, el se vaietă" ; „pe-al său propriu rug se topește în flăcări" ; starea sa nouă implică existența mutațiilor intervenite și înstrăinarea sa de sine însuși, de visul propriu de fericire și de „ochii tulburători", iviți în cale. Înaintea ivirii lor, mutațiile se produseseră, deci poetul nu se lasă înșelat, știind deznodămîntul thanatic : *„Piară-mi ochii turburători din cale / Vino iar in sîn, nepăsare tristă ; / Ca să pot muri liniștit, pe mine / Mie redă-mă !"* *(Odă, în metru antic).*

Această poezie fusese desprinsă de Titu Maiorescu din manuscrisele lui Mihai Eminescu pentru ediția primă a *Poesiilor* din decembrie 1883 (datată 1884), dar „suferința dureros de dulce" aparține anilor vienezi, berlinezi și ieșeni, cînd poetul a cunoscut și „chinurile dragostei sale", chemînd „iar în sîn nepăsarea tristă" la care ajunsese anterior. De fapt, starea de tensiune psihică fusese depășită de poet încă în Iași, începînd înstrăinarea sa de „iubită", de „junimiștii indiscreți și nereceptivi" care se obișnuiseră a rîde nu numai ascultînd anecdote ci și poeziile lui Eminescu, făcînd excepție numai Ion Creangă ; și el însă „lovit de un atac generalizat al bolii sale în timpul trecerii împăratului Rusiei prin Iași" (27 mai 1877). Ataraxia poetului este reală și la București, nemai trimițînd poezii *Convorbirilor literare*. Ca o compensație, pe un plan secund al existenței, se desfășoară tumultul său temperamental la redacția ziarului *Timpul,* unde genialul poet își va dovedi marea artă de polemist dezlănțuit. În contrast cu această activitate frenetică și clocotitoare, Mihai Eminescu își zăgăzuiește izbucnirile satirice din *Scrisori,* realizînd capodopera *Luceafărul,* definitorie pentru soarta și înțelegerea geniului, situat deasupra „patimilor

comune", la înălţimea astrală „hyper-ionică". Pe cerul acestor ani bucureşteni, el îşi proiectează conul fumegător şi eruptiv, acum, în culmea bărbăţiei şi puterii sale creatoare, cînd „finalitatea" devenise o coordonată a existenţei lui şi o stare permanentă de conştiinţă.

Cunoscînd evoluţia bolii sale, Mihai Eminescu ajunsese la acceptarea morţii, integrînd-o unui ritual cosmic ca şi cel al ciobanului din balada *Mioriţei*. Ritualul cosmic eminescian excelează prin integrarea în natură şi prin simplitate. Participarea cosmică a fenomenelor naturale şi a elementelor cosmice la finalul simfonic al vieţii (liniştea serii, marea cu întinsele ape, codrul, cerul senin, toamna, izvoarele, luna, stelele etc.) integrează omul în unitatea materială universală. Moartea este aşteptată ca un fenomen inevitabil. „Dorul de moarte", exprimat de cel mai cult fiu al unui neam de păstori, este identic, în simplitatea, seninătatea şi măreţia sa, cu atitudinea ciobanului moldovean în faţa aceluiaşi inexorabil eveniment. Deşi cauzele sînt deosebite, ele intervin în desfăşurarea vieţii tot atît de crud şi injust. Vameşi ucigători curmă pe nedrept existenţele ciobanului şi poetului, amîndouă cu extraordinare perspective, dezvăluite de valorile umane ale victimelor şi de trăirile lor complexe şi intense. Ritualizarea tradiţională thanatică, participarea şi integrarea cosmică ale celor ce sînt sortiţi morţii confirmă însă şi vîrsta tînără a ciobanului, cît şi a poetului, precum şi sensibilităţile lor tulburător de asemănătoare, care devin, prin ei, coordonate spirituale definitorii ale poporului român : *„Măicuţă bătrînă, / cu brîul de lînă, / Ion nu-i la stînă ; / Ion s-a-nsurat / şi a mîncat / dincolo de plai / c-o fată de crai. / — Mioară bîrsană, / de eşti năzdrăvană, / spune-mi tu curat / cine-a cununat ? / — Soarele şi luna / le-au ţinut cununa ; / brazi şi păltinaşi / au avut nuntaşi ; / preoţi : munţii mari ; / păsări : lăutari ; / păsărele mii / şi stele : făclii... / Şi cînd a murit, / o stea a pălit / şi s-a prăbuşit./ Şi-a avut pomană / iarba din poiană ; / apa de izvor : / paos curgător ; / i-au cîntat ca psalţi / munţii cei înalţi ; / preoţi : codrii mari ; / vînturi : lăutari ; / o privighetoare / i-a fost bocitoare ; / cîrduri de cocoare / i-au fost vestitoare ; / grangurii cei mari : / meşteri mari cobzari ; / roiuri de bondari : / meşteri isonari ; / mierlele jeleau, / cîinii toţi urlau, / cucii suri ţipau, / trei ciocănitoare / băteau toaca mare, / cerul fără soare / i-a fost umbritoare; / stele; făclioare ; / pat moale de flori, / bocet de miori..."* (*Măicuţa bătrînă*) (29).

„Mai am un singur dor : / În liniştea serii / Să mă lăsaţi să mor / La marginea mării ; / Să-mi fie somnul lin / Şi codrul aproape, / Pe-ntinsele ape / Să am un cer senin. / Şi nime-n urma

mea / Nu-mi plîngă la creștet, / Doar toamna glas să dea / Frunzișului veșted. / Pe cînd cu zgomot cad / Izvoarele-ntr-una, / Alunece luna / Prin vîrfuri lungi de brad...“ (*Mai am un singur dor*, dec. 1883).

Mihai Eminescu era deci conștient nu numai de inexorabilitatea morții, ci și de apropierea ei, trebuind să lupte cu ravagiile teribile și necruțătoare ale bolii de la vîrsta de 20 de ani, cînd apar primele simptome. El „a învățat a muri“, n-a făcut din moarte o artă, ci o învățătură. Dialectica vieții și a morții relevă o preocupare permanentă a poetului, o stare de conștiință, după gravele semne premonitorii ale bolii ereditare, începînd cu *Mortua est, Cezara, Rugăciunea unui dac* și sfîrșind cu variantele testamentare : *Mai am un sigur dor, De-oi adormi, Nu voi mormînt bogat* și *Iar cînd voi fi pămînt.*

Este cazul să insistăm acum și asupra „vieții intime“ a poetului, înțelegînd prin aceasta viața sa particulară, personală, comportarea sa ascunsă de ochii lumii în ceasurile de noapte cînd era singur, cînd scăpa de redacție și de „stinghereala“ altora și de a lui, retrăgîndu-se în „odăița închiriată“. Noima acestei odăițe era numai pentru această izolare justificată. Vizite nu primea, decît foarte rar, acasă. Cei ce-l căutau îl găseau la ziar, chiar fratele său Matei, tatăl său și Ion Creangă. Cu cei cîțiva prieteni ocazionali mai sta de vorbă prin cafenele și bodegi, unde bea o cafea sau lua masa. Momentele unice de comuniune sufletească cu Ion Creangă (1875—1877) nu s-au mai repetat niciodată. Rareori, participa la cîte o petrecere care se prelungea cu excese bahice, dar aceasta se întîmpla mai des după îmbolnăvirea sa prin Iași și Botoșani (1884—1889), cînd nu mai avea ce lucra. Mihai Eminescu nu-și alcătuia niciodată, fie articolele de ziar, fie poeziile, sub influența alcoolului. Nimeni nu l-a aflat vreodată la masa de lucru, la redacție sau acasă, într-o stare de euforie artificială. Înstrăinîndu-se de tulburătorii liniștii sale, lui Mihai Eminescu îi erau necesari cei patru pereți și ușa închisă. În viața intimă a fost înglobat, de unii biografi, „eroticul“ și adesea numai el. Parcă numai într-atîta ar consta „intimitatea“ cuiva ! Din indiscreția inclementă, mai ales a lui Ioan Slavici care-l ținea pe poet în gazdă, ca să fie sigur de prezența lui la ziar, încercînd un fel de „ordonare milităroasă“ a vieții lui, precum și a altora, primiți întîmplător în apropierea lui (Ion Russu-Șirianu), cunoaștem unele amănunte specifice, completîndu-le pe cele ale lui Tudor Stefanelli, fostul amic de la Viena și Cernăuți. Ele nu contrazic icoana formată despre om, ci ajută la conturarea ei.

Şi în Iaşi şi în Bucureşti, poetul, chiar dacă a avut din cînd în cînd două odăiţe, nu folosea decît una. Strictul său necesar se reducea, şi în casa meticulosului Ioan Slavici, la un pat, un dulap pentru haine (la Iaşi îl împrumută de la bibliotecă), la un scaun, la o masă, la un lighean de spălat şi la „vestita sa ladă" cu care a peregrinat prin Viena, Berlin, Iaşi şi Bucureşti. Stînd mai mult în faţa hîrtiilor de pe masa sa, aceasta se umplea de ziare, cărţi şi manuscrise. Poetul nu cumpăra orice carte, cum nu se împrietenea cu oricine. Era foarte bine informat, cum observă şi Titu Maiorescu, dar numai cărţile vechi erau păstrate în lada cu manuscrisele (cele 44 de caiete). După îmbolnăvire, ing. C. Simţion şi Al. Chibici-Revneanu iau pe rînd în păstrare această ladă, despre care vorbeşte mereu Mihai Eminescu. Pînă la urmă ea a ajuns în mîinile lui Titu Maiorescu. Se vede că în timpul nefericitelor zile din iunie 1883 se adunase totul în ladă (cărţile şi manuscrisele), căci camera trebuia să fie evacuată, la insistenţele presante ale gazdei.

De obicei, poetul nu dormea ziua (mai tîrziu cînd va avea teribilele dureri de cap nu va dormi nici noaptea), iar în casă nu sta decît cînd era bolnav şi nu se putea mişca din pat. Altcum, lucra, cît era ziua de mare la redacţie, ca să reia lucrul de la început, cînd venea acasă. Se scula de dimineaţă cu concursul, de multe ori, al lui Ioan Slavici, fiindcă Mihai Eminescu lucra pînă noaptea tîrziu, nu se culca odată cu găinile ca şirianul, gospodărit în Bucureşti, cu nevastă certăreaţă, cu slujnică şi cu casă cu multe odăi, din care „subînchiria" una. Împotriva unor detractori care, cind ajung la amănunte, coboară eroii de pe piedestale, impunînd o pauză, pentru acţiunea lor, apoi iar îi ridică la locul lor, Mihai Eminescu respecta cu stricteţe curăţenia în odăiţa sa. Lăsa totul curat în urma sa şi avea rînduială precisă a „rufelor date la spălat". Pe unele din manuscrisele sale sînt însemnate cămăşile şi celelalte albituri, date la spălat, cu numărul lor. Nu era numai într-o cămaşă, cum nu era nici numai într-o păreche de haine! Sărăcia constantă a poetului a fost exagerată pînă la „mizerie" fără temeiuri, pentru a lovi indirect în Titu Maiorescu.

Într-adevăr, nu avea „haine de gală", fiindcă nu ţinea la convenienţe şi la formalisme, dar la şedinţele *Junimii* ori la vizitele din casa lui Titu Maiorescu şi a dr. Wilhelm Kremnitz, precum şi la şedinţele literare ale Veronicăi Micle, venea totdeauna decent îmbrăcat, chiar impecabil, cu o cămaşă albă ca neaua, cu cravată şi cu haine curate, neuzate. (Cele de toată ziua, pentru „salahoria" de la *Timpul*, erau pătate cu cerneală albastră, uneori stropite cu noroiul de pe străzile nepavate şi destul de uzate.) Mihai Eminescu era mereu grăbit, neajungîndu-i timpul. N-avea vreme să-şi curețe

și să-și perie veșmintele îndelung, nici să-și spele cu migală cerneala de pe mîini (poate că nici nu vedea aceste amănunte !). Cu capul plin de idei, avînd în fiecare zi întreg ziarul pe cap cu rubricile sale, scria febril, se trezea flămînd și alerga la vreun birt din apropiere să mănînce ; se întorcea la redacție, punea totul în ordine, în lipsa celorlalți care chiuleau, și răsufla ușurat cînd trimitea totul la tipografie, ca să apară ziarul la ora cuvenită. Abia atunci se destindea și se întorcea, de obicei, agale, la gazda sa, cînd nu era oprit de vreo discuție, în care se implica, nicidecum de vreun prieten, chiar să fi fost I. L. Caragiale, la vreo bodegă. De fapt, acesta așa reușea să-l rețină pe poet, contestîndu-i părerile filozofice.

Dar și în asemenea prilejuri, Mihai Eminescu nu pierdea nopțile de dragul discuțiilor sau al băuturii. Presat de gîndurile sale, tocmai aceste „întîrzieri bahice" îl stîrneau la o muncă încordată. Se întorcea acasă și „se apuca să-și pună gîndurile în strofe și în versuri". Avea loc, după cum se poate înțelege, o extraordinară ardere. Această muncă se îndeplinea numai noaptea. La redacție, lucra pentru ziar ; acasă, lucra la poeziile sale. Această muncă, fără coordonate fixe, materiale sau spirituale, se împletea cu fumatul excesiv și cu cafelele tari. Uitînd de sine, poetul abuza de tutun și de cafea. Se aproviziona din vreme cu cantități necesare de tutun, de foiță, de cafea rîșnită, iar alături, pe masă, avea o mașină de spirt, la care-și fierbea cafelele tari și multe, biciuindu-și nervii și alungîndu-și somnul. Cămăruța lui se umplea de fum, încît îl puteai tăia cu cuțitul, iar, cînd deschidea fereastra pentru aerisire, ieșea în valuri negre. Înainte de asemenea scurte întreruperi, aerul din odăiță era, cu ceasurile, irespirabil. Cînd i se făcea foame, mînca vreo cîteva mere, spărgea cîteva nuci sau alerga și-și cumpăra „ceva mezelic" și pîine. Poetul nu era un gurmand. Totul se desfășura, în timpul muncii, cu multe exclamații din partea truditorului, cînd îi reușea ceva ; cu scîrțîit de podele, fiindcă din cînd în cînd se mișca prin cameră, cu foaia în mînă, ori muta scaunul, în neastîmpărul creației, trezindu-l pe „găzdoi" care protesta.

Mai tîrziu, cînd se vor accentua semnele bolii, poetul va face și mai mult „zgomot", iar Ioan Slavici „va bate în perete, sau va veni, în costumația adecvată nopții, și-i va cere liniște, poruncind ca să se stingă lampa sau lumînarea. Poetul asculta, dar combustiile sale înalte nu încetau la comandă. Aștepta cu urechile ascuțite „horăitul" găzdoiului, apoi aprindea lampa și relua toată „comportarea sa nocturnă" de la capăt, uitînd de toate, deși Ioan Slavici și soția sa credeau că face anume, pentru a-i stingheri, parcă numai această grijă ar fi avut omul neadormit. Aceste relații

tensionale sînt exagerate de soţia lui Slavici, Catherine Magyarossy Szöke, care determină unele replici ale poetului, dar numai în scris, el fiind un mare timid şi nerecurgînd niciodată în viaţa lui la atitudini violente.

De cele mai multe ori, astfel, dimineaţa îl găsea cu lumina aprinsă, aşa că Ioan Slavici i-a pus în socoteală şi gazul. Zarva din Piaţa Amzei i se strecura în odăiţă, iar soarele îi bătea în geamlîcul dinspre răsărit, răzbind pînă la el. Cu lucrul mai totdeauna neterminat, tînărul bărbat se întindea în lumina zorilor, stingea lumina, deschidea fereastra, apoi îşi da cu apă rece pe ochi. De multe ori, slujnica lui Slavici îi aducea o cafea cu lapte şi un corn sau o chiflă ; mai des însă se ducea el singur la cafeneaua din apropiere şi-şi lua gustarea de dimineaţă. Astfel începea, de obicei, o nouă zi de muncă !

Aşa numita „viaţă intimă" a lui Mihai Eminescu nu are deci nimic spectacular în ea, dacă nu ne oprim la „munca sa titanică" ; o muncă fără oprire, fără linişte şi, mai ales, fără mulţumire. Ne sînt mărturie „variantele" ; poetul reluînd gîndurile şi aşezîndu-le în strofe mereu şi mereu, pentru a le desăvîrşi, deşi care dintre variante n-ar fi — oricare — aproape de desăvîrşire ? Ideea unei dezordini exterioare nu se poate niciodată acorda cu extraordinara ordine interioară a poetului, care era suveran pe miile sale de gînduri. De teama „unei ordini insolite în aparenta dezordine a manuscriselor sale", poetul închidea, adeseori, uşa odăiţei cu cheia şi nu lăsa pe nimeni să pătrundă, în absenţa sa, temîndu-se de intervenţiile slujnicei, care-i închidea cărţile şi i le aşeza în teancuri, îi lua hîrtiile căzute întîmplător pe jos şi uneori chiar de pe masă, văzîndu-le scrise, deci „folosite şi netrebuincioase", şi le arunca la gunoi. Este explicabil că, în asemenea cazuri, odăiţa rămînea nedereticată, cu mucuri de ţigări pretutindeni, cu zaţ de cafea în lighean, cu cotoare de mere şi cu coji de nuci în saltar care determinau desperarea „grijuliei doamne Slavici", opacă la deprinderile „ciudatului ei chiriaş".

Pornind de la asemenea mici întîmplări s-a ajuns pînă la consemnarea, de biografi, a unei dezordini „totale" în vestimentaţie, în muncă, în traiul diurn şi nocturn al vieţii. S-a insistat pe „secundar", pe „adiaforic", care implică, în mod obişnuit, un chip intim diform al omului. *„Ah, boema română !"* — va exclama Titu Maiorescu în limba franceză (La Bohème roumaine !), cînd Mihai Eminescu, ocupat pînă peste cap, făcînd munca mai multor oameni, nu va avea cînd să se ducă la fotograf pentru tabloul jubiliar al

8 — c. 102

Junimii şi marele critic va trebui să se deplasese el însuşi, ca să-l ia de la redacţie. Dar, bineînţeles, îl va găsi în hainele de lucru şi nebărbierit. Meticulosul critic avea orar zilnic bine stabilit : ore de curs, ore de barou şi orele de şedinţă la Academie. În viaţa lui, totul era pus la punct ; pînă şi ţinerea exactă a unui *Jurnal* cu sindrofiile, cu cheltuielile şi cu invitaţii ! E, într-adevăr, de admirat, dar Mihai Eminescu nu putea să se încadreze unui astfel de program, mai întîi de toate neavînd alte mijloace de trai şi fiind silit să-şi vadă de slujbă. O asemenea „normalizare" l-ar fi desfiinţat, de aceea el fuge din casa lui Titu Maiorescu, unde acesta îi adusese lucrurile, înainte de întoarcerea de la Floreşti, crezînd că prin aceasta îi face un serviciu, potenţîndu-i şi normîndu-i energiile creatoare. Acesta a fost Mihai Eminescu şi în „viaţa intimă", nicidecum altul, şi n-are nici un sens fabularea impenitentă în jurul unor chestuini anodine. Agravarea stării sănătăţii a accentuat aceste comportări specifice, dar ele aparţin bolii cu manifestările ei dereglate. La toate aceste „efemeride existenţiale" se referea Mihai Eminescu, mai mult cu amărăciune, decît cu ironie :

„O, sărmane ! ţii tu minte cîte-n lume-ai auzit,
Ce-ţi trecu pe dinainte, cîte singur ai vorbit ?
Prea puţin. De ici, de colo de imagine-o făşie,
Vre o umbră de gîndire, ori un petec de hîrtie ;
Şi cînd propria ta viaţă singur n-o ştii pe de rost,
O să-şi bată alţii capul s-o pătrunză cum a fost ?"

Dăm de o experienţă liminară a existenţei, de acel Erlebniss al lui W. Dilthey, în poeziile în care poetul pendulează între contrariile viaţă—moarte. Starea de conştiinţă a acestor realităţi antinomice, fără tragism, este acceptată de Mihai Eminescu, avînd rădăcinile în fizicul său. Este totodată o acceptare şi un mod de existenţă cu „pre-vederea" limitelor existenţei sale. Pesimismul eminescian nu este „de şcoală", „de curent" sau „de paradă" ci, devenit consubstanţial felului de-a vedea viaţa, se identifică cu sine în toate poeziile sale : *„Decît un vis searbăd, mai bine nimic"* ; *„Că vis al morţii-eterne e viaţa lumii întregi"* ; *„Totuşi este trist în lume"* etc.

Între marile simfonii ale *Scrisorilor* şi *Luceafărului* şi clocotul vulcanic al lavei publicisticii, poetul se mistuia pe marginea existenţei. Ideea de dispariţie îi devenise familiară, iar presiunea timpului se transformase într-o stare de conştiinţă şi, deşi avea o singură

direcţie ireversibilă, convertise prezentul în trecut. Fiind sub demoliţia bolii şi cunoscînd acţiunea sa devastatoare, nu mai avea puterile benefice ale vîrstei sale. Nu împlinise 40 de ani, dar idealurile şi visele sale se irosiseră. Nu mai avea planuri de activitate, iar de contemporani se înstrăinase. „Îmbătrînise“ sufleteşte şi cunoscuţii i se răriseră, aşa cum se întîmplă la senescenţă cu oamenii, risipiţi treptat în neființă cu cei de o vîrstă cu ei, lăsindu-se perdele tot mai dese peste memorie. Mihai Eminescu se gîndea, ca un om foarte bătrîn şi sătul de viaţă, la contopirea cu nefiinţa : *„Şi cînd gîndesc la viaţa-mi, îmi pare că ea cură / Încet repovestită de o străină gură... / De-mi ţin la el urechea — şi rîd de cîte-ascult / Ca de dureri străine... Parc-am murit de mult.“* Mai trăia prin amintiri, din ce în ce mai departe şi mai dezlegat de prezent şi mai apropiat de re-întoarcerea în ciclica mişcare „a valurilor mării“ : *„O, valuri ale sfintei mări, / Luaţi-mă cu voi !“*

7. NU CREDEAM SĂ-NVĂŢ A MURI VREODATĂ (1883—1889)

Fiinţa poetului a rezistat treizeci şi trei de ani, fiind supusă incandescenţei bolii şi marilor combustii ale muncii sale creatoare. Treizeci şi trei de ani, dar pe care Mihai Eminescu i-a simţit de la vîrsta de 19 ani, cînd îl cearcă durerile în Viena şi este conştient că „nu mai poate fi fericit în viaţă", pînă în clipa cînd zăgazurile s-au rupt şi gîndirea sa s-a revărsat fără frîne, ca pe tot atîtea „căi de mii de ani" :

Porni luceafărul. Creşteau
În cer a lui aripe,
Şi căi de mii de ani treceau
În tot atîtea clipe...

Căci unde-ajunge nu-i hotar,
Nici ochi spre a cunoaşte,
Şi vremea-ncearcă în zadar
Din goluri a se naşte.

Nu e nimic şi totuşi e
O sete care-l soarbe
E un adînc asemene
Uitării celei oarbe...

Poetul îşi cunoştea boala, îi ştia cauzele şi-i studia efectele asupra sa. Doctorul Kremnitz, sau era un ignorant, sau a vrut să-l înşele, văzîndu-i ulcerele de pe picioare, ascultîndu-i expunerea unor crize cu exactitate şi spunîndu-i că n-are nimic, iar ceea ce este mai grav : nesfătuindu-l să ia din vreme măsuri preventive (dietă severă, fără abuz de tutun, cafea şi alcool, fără surmenaj intelectual). Nimic din toate acestea nu i-a fost prescris, iar Mihai Eminescu ducea o viaţă dereglată — mîncare pe apucate, muncă

istovitoare la ziar, nopți albe la masa de lucru, exces de tutun și de cafea și, cînd i se oferea ocazia, și de alcool. Din 21 ianuarie 1883 pînă în 11 februarie 1883, Mihai Eminescu este internat la Spitalul Brîncovenesc de doctorul Wilhelm Kremnitz, de bună seamă la sugestia lui Titu Maiorescu. Spitalizarea n-a dat însă rezultatele scontate. Aceasta nu putea dura la infinit și trupul șubrezit a cedat. Poetul, dealtfel, își scria versuri premonitorii mai mult pentru sine, cuprinzînd prăpastia de zbucium :

Ce suflet trist mi-au dăruit
Părinții din părinți,
De-au încăput numai în el
Atîtea suferinți ?

Ce suflet trist și făr' de rost
Și din ce lut inert,
Că după-atîtea amăgiri
Mai speră în deșert ?

Cum nu se simte blestemat
De-a duce-n veci nevoi ?
O, valuri ale sfintei mări,
Luați-mă cu voi !
(1880)

O, stingă-se a vieții fumegătoare faclă,
Să aflu căpătîiul cel mult dorit în raclă !
(1879)

Cu fața spre părete, mă lasă prin străini,
Să-nghețe sub pleoape a ochilor lumini,
Și cînd se va întoarce pămîntul în pămînt,
Au cine o să știe de unde-s, cine sînt ?...

. . . .

Apoi — de vor — m-arunce în margine de drum...
Tot îmi va fi mai bine ca-n ceasul de acum.
Din zare depărtată răsar-un stol de corbi,
Să-ntunece tot cerul pe ochii mei cei orbi.
Răsar-o vijelie din margini de pămînt,
Dînd pulberea-mi țărînii și inima-mi la vînt...
(*Despărțire*, 1 octombrie 1879)

După eforturi prelungite, Mihai Eminescu își da seama de starea sa — și acest distih sună cutremurător în auzul nostru :

Unde-s șirurile clare din viața-mi să le spun ?
Ah ! organele-s sfărmate și maestrul e nebun !
(*Scrisoarea IV*, 1 septembrie 1881)

Și cîte alte versuri nu se pot desprinde din poeziile sale, spre a arăta luciditatea în fața nebuniei cotropitoare, așa cum i-a cuprins și pe frații săi ! Ne mulțumim să constatăm că pentru contemporani totul părea a fi „o poză de boem", iar pentru Titu Maiorescu ceva inexorabil, ereditar (1). Poetul își lua o mască anumită față de cei cu care venea în contact ; prefera să n-aibă de vorbit cu nimeni, ca în Iași, la *Curierul* ; se ascundea cît putea, de aceea prefera locuințele izolate, fără cunoscuți. Numai cînd l-a cuprins teama că se apropie criza, a acceptat să se mute la Ioan Slavici, în Piața Amzei, nr. 6. Se întemeia pe prietenia acestuia, dar tocmai cînd toți observaseră unele „manifestări ciudate" la poet, Ioan Slavici pretextează o plecare urgentă cu toată rugămintea poetului de-a nu pleca, fiindcă nu se simte bine. Slavici îl înștiințează pe Maiorescu printr-un bilet că Eminescu pare bolnav. El se manifestase ciudat și în Iași, la dezvelirea monumentului lui Ștefan cel Mare (5 iunie 1883), unde plecase cu trenul pe caniculă. Nu-și citise poezia *Doina*, iar în bojdeuca lui Ion Creangă a scos un revolver și l-a pus pe masă, la culcare, spunînd, la întrebările mirate ale gazdei, că vrea să-l omoare „canalia liberală". Minții lui Mihai Eminescu începeau să i se rupă barierele rînduite (2).

Întors în București, poetul era evident bolnav, ceea ce remarcă Titu Maiorescu în *Însemnările zilnice* (3), pus în alertă de Ioan Slavici, care însă va dezerta, lăsînd-o pe soția sa, Ecaterina Szöke Magyarossy, să ia măsurile cuvenite. Pur și simplu, prietenul care scrisese recenzia *Novele din popor de Ioan Slavici,* în *Timpul* din 28 martie 1882 și semnase M. E., avea să fie părăsit fără scrupule, pentru ca mult mai tîrziu, aducînd vorba despre el în *Amintiri* (4), să se scuze că n-a fost acasă ! ? Cînd, de fapt, Mihai Eminescu îl conjurase să rămînă și „se prinse cu mîinile de Slavici" (5). Totuși, poetul făcînd de bună seamă eforturi imense, participă la adunările din casa lui Titu Maiorescu și intervențiile sale sînt scînteietoare. Criticul va nota : „Luni, 30 Mai/11 Iunie 1883... Astăzi la 6 1/2 la cină la mine ministrul american E. Schuyler, Beldimano, Gane, Jacques și doamna, alde Kremnitz, Annette, Eminescu. Rămas cu toții în cea mai plăcută atmosferă pînă la 11 1/2...", iar Mite va preciza în *Amintirile sale fugare despre M. Eminescu* :

„Mi-aduc aminte că diplomaţii, care erau de faţă la un dineu, îl plăceau foarte mult, şi finul american Mr. Schuyler observase numaidecît cu ce cap spiritual avea a face". Dar boala avansa cu paşi repezi şi crizele erau din ce în ce mai grave...

Titu Maiorescu se mulţumeşte şi de data aceasta, după ideea sa formată, să însemneze laconic : „Şi Eminescu, care devine din ce în ce mai alienat. Foarte excitat, sentiment al personalităţii exagerat (să înveţe acum albaneza !), vrea să se călugărească, dar să rămînă în Bucureşti" (6). Atîta observase Titu Maiorescu, luînd masa cu Eminescu în 23 iunie 1883. Nici o măsură. Ba, dimpotrivă, prietenul Constantin Simţion, inginer, membru ca şi Eminescu al societăţii transilvănenilor *Carpaţi*, îl antrenează la băutură în noaptea de 25 iunie 1883, chefuind pînă după miezul nopţii şi avînd să facă un rămăşag absurd (7). Ce mai face poetul în aceste zile şi nopţi putem bănui. De dormit, nu dormea sau dormea foarte puţin : umbla prin odaie ; vorbea singur ; scria şi se inspira din cărţi de fizică, preocupat de „calculul diferenţial" (8). În starea aceasta, poetul intră în conflict cu „găzdoaia", cum intrase şi cu „găzdoiul şirian", neaflînd înţelegere la nimeni. Planurile lui erau sfărîmate, toate punţile în urma lui erau rupte.

Acestea au fost simptomele care au anunţat criza din noaptea de 27 iunie spre 28 iunie, cînd Ecaterina Magyarossy a trimis, după indicaţiile preventive şi previzibile ale lui Ioan Slavici, biletelul cu ştirea : „D-l Eminescu a înebunit. Vă rog faceţi ceva să mă scap de el, căci (e) foarte rău". Cuvintele biletelului sînt inserate de Titu Maiorescu în *„Însemnări zilnice"* (9). Mai înseamnă şi alte amănunte : „Curînd după aceea, Simţion la mine, întîia oară. M-am dus cu el la dr. Suţu şi am pus să se pregătească în a sa «Casă de sănătate» o cameră pentru Eminescu ; am luat asupra mea plata pentru aceasta, 300 de lei pe lună ; apoi am venit acasă, am înştiinţat încă pe Th. Rosetti despre aceasta. Pe la 10 veni cu trăsura Eminescu la mine, binecuvîntă, cu privirea fixă, pe soţia mea... Potrivit înţelegerii (ce avusesem cu Simţion), i-am spus că trebuie să se ducă la Simţion, pentru societatea «Carpaţi». Mi-a cerut să-i dau 5 lei pentru trăsură şi a plecat cu trăsura acolo. De acolo e vorba să fie dus la dr. Suţu. Numai de s-ar face asta fără greutate ! A venit apoi la mine Caragiale, la masă ; a izbucnit în lacrămi, cînd a auzit ce e cu Eminescu..." (10).

Adică Mihai Eminescu a fost găsit la baia Mitraşevschi, luat de ing. Constantin Simţion, dus acasă, îmbrăcat, apoi purtat cu trăsura la Titu Maiorescu ? Acesta afirmase totdeauna că poetul e un „boem", mai tîrziu, în introducerea *„Poetul Eminescu"* la

ediția a IV-a a *Poesiilor*, va susține că „a avut totdeauna cît i-a trebuit pentru existență". În starea cumplită de suferință și boală, poetul n-are în buzunar nici un franc. Aparențele însă trebuie salvate. Mihai Eminescu era cel mai bun poet de la *Convorbiri literare* și un mare ziarist, redactor la *Timpul*. De data aceasta, mult mai tîrziu, iarăși numai de ochii lumii, Titu Maiorescu nu-și trădează prin nimic educația și corectitudinea. Numai I. L. Caragiale, care era certat cu Mihai Eminescu, avînd încurcături penibile mai întîi la ziarul *Timpul*, apoi ca revizor școlar pentru Neamț și cu Veronica Micle, izbucnește în lacrămi. Va scrie abia la moartea fostului său îndrumător și dascăl în filozofie și gramatică un necrolog *În Nirvana*, fără nici o contingență competentă cu titlul. Mai erau apoi și dușmanii politici și literari (B. P. Hasdeu), precum și Veronica Micle, de care trebuia să se țină seama.

Ceea ce scrie Titu Maiorescu în *Însemnările zilnice* se află în evidentă contradicție cu *Procesul-Verbal*, încheiat de comisarul secției 18 din Capitală, C. N. Nicolescu, care, fiind sesizat de D. Ocășeanu și V. Siderescu că „Dl Mihail Eminescu, redactorul ziarului *Timpul* ar fi fost atins de alienație mintală, că s-au dus la stabilimentul de băi din strada Poliției nr. 4 de acum 8 ore și că încuindu-se în bae, pe dinăuntru, refuză să deschidă" (11). Era în ziua de „28 iunie, orele 7 seara, anul 1883" (12). Ce s-a întîmplat după vizita de la orele 10 dimineața, cînd Titu Maiorescu îi spusese să meargă la ing. Constantin Simțion, pentru societatea „Carpați" ? Să refacem itinerariul. Titu Maiorescu și C. Simțion merg la Institutul „Caritatea", vorbesc cu dr. A. Suțu, rînduiesc internarea lui Mihai Eminescu, apoi se întorc fiecare la casa lui, avînd consemn ca poetul să vină la Maiorescu. Aici încep să se încurce firele. Maiorescu afirmă că Eminescu a venit la el la orele 10 dimineața. De la el, Eminescu nu s-a dus la C. Simțion sau s-a dus ? La stabilimentul de băi al Anei Mitraszewski se afirmă că poetul era de 8 ore, închis în baie. Procesul-Verbal imprecis și confuz nu-l numără între amici și pe C. Simțion de la început, ci abia cînd vine comisarul la baie „cu 4—5 persoane, între care și Dl. Constantin Simțion" (13). Se sparge ușa, dar Mihai Eminescu se repede „la amicii săi și la servitoarea băei, îmbrîncindu-i pe ușe, apoi aruncîndu-se în baia plină cu apă, stropea pe oricine voia să-l scoată afară" (14).

În fața acestei situații, constatăm că toate măsurile de prevenire a unor surprize, luate de Titu Maiorescu, împreună cu ing. Constantin Simțion, au fost răsturnate. „Am fost siliți să-l îmbrăcăm în camisolul de forță și astfel l-am condus la Institutul «Cari-

tatea» cu concursul D-lor : Ocășeanu și Const. Simțion“ (15). Drama acelei zile de caniculă se sfîrșise cu punerea poetului în cămașă de forță. În zilele premergătoare dramei, poetul se străduise să adune suma de 2000 de lei, fiindcă fusese înștiințat de Gheorghe Eminovici că fratele său Nicolae era „bolnav de alienație“. Știrea și căutarea enormei sume îl descumpăniseră pe Mihai. Îmbolnăvindu-se și el, Nicolae Eminovici nu poate fi salvat ; tatăl său moare la 8 ianuarie 1884, iar Nicolae Eminovici se sinucide la 9 martie 1884 (16). La 5 iulie, Dr. Al. Suțu elibera un certificat medical cu următorul diagnostic : „Subsemnatul doctor în medicină attest că dl. Eminescu adus în căutarea Institutului «Caritatea» din București la 28 Iunie 1883 de către Onor. Prefectura Capitalei este atins de alienație mintală în forma «manie acută», stare care reclamă o căutare serioasă în un stabiliment special“ (17).

Ca locul fiecăruia în lumea aceasta, și locul de redactor al lui Eminescu a fost luat de d-l Paleologu, iar ziarele inserează scurte știri, unele brutale : „D-l Mihail Eminescu, redactorul ziarului „Timpul“ a înnebunit...“ (18). Poetul Al. Macedonski a avut nefericita idee de-a se răzbuna împotriva „marelui său concurent“, publicînd în *Literatorul* acea epigramă lipsită de subtilitate care i-a atras mai tîrziu atîtea neplăceri :

Un X... pretins poet, — acum
S-a dus pe cel mai jalnic drum...
L-aș plînge dacă-n balamuc
Destinul său n-ar fi mai bun,
Căci pînă ieri a fost năuc
Și nu e azi decît nebun (19).

O epigramă nedreaptă și răutăcioasă. Marele poet simbolist a avut destule motive să se căiască mai tîrziu. Deosebit de gravă este reprimanda lui Ion Nădejde, care, după ce reproduce pedestra și plata epigramă, ține să precizeze în „*Contimporanul*“, III, nr. 2, Iași, 1883, p. 73—74 : „Dacă d-lui Macedonschy nu-i place talentul lui Eminescu, treaba d-sale, nime nu-l oprește de a spune că Eminescu n-a avut nici pic de dar poetic, că n-a știut nici a rima, că n-a întrebuințat o limbă cum se cuvine, în sfîrșit, orice ar fi poftit să născocească ; dar a ocărî un om, care nu poate să se apere, ieste o faptă sălbatecă. Numărîndu-mă și eu între cei indignați de asemenea purtare, mă grăbesc a lua loc împreună cu toți cei ce lucrează la această revistă“.

Tratamentul dr. Al. Suțu se dovedi ineficace, fiindcă era empiric și boala ereditară de care suferea bolnavul n-avea leac pe acea

vreme. Recomandînd un „stabiliment special", el își denegase competența și aștepta hotărîrea lui Titu Maiorescu, care nu renunțase la călătoria sa în străinătate. Abia la întoarcere, în toamnă, se caută soluții și mijloace, „prin contribuțiile junimiștilor ca de obicei". De astă dată, intervine și un prieten de nădejde, magistratul A. Chibici-Revneanul (Rîvneanul), fost coleg cu Mihai Eminescu la Cernăuți și la Viena. La 2 noiembrie 1883, bolnavul a fost internat în sanatoriul doctorului Obersteiner de la Ober-Döbling de lîngă Viena. Se strînseseră 1140 de lei din contribuții și 2000 de lei, realizați prin ținerea conferinței lui Vasile Alecsandri la Ateneu cu lecturi din *Fîntîna Blanduziei*. Criticul anunță, fără menajamente, pe bătrînul Gheorghe Eminovici : „Starea fiului d-voastră și amicului nostru literar M. Eminescu nu s-a îndreptat încă, și așa am hotărît cu toții, cei de aici, să-l trimitem pe cheltuiala noastră la institutul de alienați din Viena și să-l lăsăm acolo vreme de un an. Dacă nu se va îndrepta pînă atunci, va fi timpul venit să-l așezăm la Golia sau la Mărcuța, ca pe un bolnav fără leac" (20). La insistențele surorii sale, Emilia Humpel de la Iași, fratele ei, Titu Maiorescu, se vede silit să-i dea informații și lămuriri : „...Aceasta am putut-o constata în cazul lui Eminescu. Am găsit și găsesc ducerea lui la Viena cu totul nefolositoare. Nu uita, totuși, două lucruri : mai întîi, eu l-am văzut adeseori ; la mine a avut întîiul acces ; toată grija lui, eu, *numai eu*, am avut-o și numai eu am pus-o la cale. Nimeni altul nu s-a interesat de el — nici familia și nici cei mai apropiați ai săi. Cine susține altfel face o nedreptate. În al doilea rînd, bolile mentale sunt specialitatea studiilor mele. Oricum m-ai privi tu, mai mult sau mai puțin stăpîn pe știința mea, asta nu o știu. Psihologia și latura ei patologică este, o dată pentru totdeauna, specialitatea mea și eu mă țin «au courant». Ceea ce trebuie să facem pentru dementi, diagnoza și prognoza lor, înzestrarea caselor de nebuni și altele îmi sunt lucruri foarte cunoscute și biblioteca mea este chiar foarte bogată în această materie. Tu știi că eu nu mă laud cu știința mea, dar ceea ce știu — știu. Că tu ești fără nici o încredere în știința mea, în acest caz, te înțeleg, dar eu nu pot să mi-o tăgăduiesc mie însumi. Așadar, *eu știu* că Eminescu a fost bine îngrijit la doctorul Suțu și mai *știu* că ducerea sa la Viena este cu totul de prisos. El a trecut din mania delirantă în aceea de demență.

Dar, fiindcă erai de altă părere — și o ducere a lui Eminescu la Viena nu-i strică — ți-am îndeplinit dorința fără împotrivire, după cum ți-am spus-o deja la Iași. Între timp eu am adunat fondurile — pînă acum sunt disponibili 3000 franci, cea mai mare parte din ei de la mine. Mîne, la orele 9, Eminescu pleacă la Viena

în tovărășia prietenului său Chibici și a gardianului de la Suțu și vineri, la orele 2, va fi la Viena. Acolo sunt înștiințați Carp și mai mulți din prietenii săi, și el merge direct la Leidesdorf (unde e generalul Cerchez) sau în institutul universitar al doctorului Schlager" (21).

Despre „punerea la adăpost a manuscriselor" nu se specifică de nimeni nimic. Interesa mai mult ceasul de aur, cumpărat de Gheorghe Eminovici și dăruit „feciorului", pe care acesta-l amanetase la ing. Constantin Simțion. Altă dovadă de cît de bine-i mergea poetului ! Ceasul a fost răscumpărat, numai spre a încăpea în alte mîini, de data aceasta ale fratelui Matei Eminovici, căpitanul, a cărui interesare de bolnav la atît s-a redus, mai apoi interesîndu-se tot așa, material, de publicarea poeziilor (22). Ecaterina Slavici, a avut grijă să evacueze camera de lucrurile lui Mihai Eminescu, dintre care *lada cu manuscrise* a ajuns la C. Simțion, care a păstrat-o pînă în octombrie 1884, cînd îi scrie lui Mihai Eminescu la Iași, după întoarcerea acasă, să-și ia lada. Cum Simțion nu s-a grăbit s-o expedieze, proprietarul i-a scris lui A. Chibici Revneanu s-o ia de la Simțion. Luînd-o, acesta i-a adus-o lui Titu Maiorescu, la care a rămas, oricît de insistent i-a cerut-o poetul.

La 8 ianuarie 1884, cînd Mihai Eminescu se afla la Ober-Döbling, moare Gheorghe Eminovici. „La înmormîntarea lui, relatează Harieta în scrisoarea din 30 martie 1884 lui Titu Maiorescu, au fost de față și fratele meu locotenentul Matei din Rm.-Sărat ; după înmormîntare, în loc să facă fratele Matei o catagrafie, el a început a vinde în dreapta și în stînga toate obiectile mobile și imobile, sub cuvînt că el va lua pe fratele său Neculai la sine la 15 martie. El au vîndut toate vitele, la număr 27, mobile din casă, stoguri de fîn, 3 vagoane de popușoi, făcînd 3 părți, adică mie, Neculai și lui Mihai, luînd cu sine bani și toate hărtiile de valoare, mai ales o obligație de 6000 fr. și biblioteca Nicului de mare valoare, zicînd că el a sprijinit pe amîndoi frați, și mai multe lucruri le-au făcut, care, deși am o creștere de tot simplă, nu ți le pot scrie : și întrebat de mulți din familie de ce el o face, răspunse că el le va păstra pentru Mihai și pre Nicu îl va lua la dînsul. Spre a vă încredința că vă scriu adevărul o pot dovedi prin un înscris ce au lăsat el însuș, precum și marturi, mătușile și toți casnicii, în fine, satul întreg. Deci eu vă rog din inimă și suflet a vă adresa la fratele meu Matei, care este obligat a-l ține, luîndu-i toată partea lui. Eu sunt singură pribagă, deoarece în Ipotești au intrat deja posesorul cel nou și eu mă văd nevoită a mă depărta pe lîngă o mătușă la mănăstire" (23). Matei a pus mîna astfel pe toată averea rămasă de la Gheorghe Eminovici, lăsîndu-l pe drumuri pe fratele

său Neculae, care s-a sinucis „prin împușcare“ la 7 martie 1884 în Ipotești (24).

Cunoștințele medicale ale lui Titu Maiorescu se dovedesc, într-adevăr, competente, fiindcă Mihai Eminescu s-a întors, după Viena și călătoria în Italia, numai aparent refăcut. Își revine din noaptea minții, scrie cîte o scrisoare îndelung elaborată, rod al unei lucide și fără scăpare amărăciuni. Este înspăimîntat de viață și-i destăinuie lui Chibici : „Sufăr cumplit, iubite Chibici, de lovitura mortală pe care mi-a dat-o boala, o lovitură ireparabilă, care va avea influență rea asupra întregului rest al vieții ce voi mai avea-o de trăit... Fii bun, iubite Chibici, și răspunde-mi cum stau lucrurile cu mine... Neavînd nimic de lucru, închis alături c-un alt individ, hrănit rău precum se obicinuiește la spitale și lăsat în prada celor mai omorîtoare grije în privința viitorului, mi-e frică chiar de-a-mi plînge soarta, căci și aceasta ar fi interpretat ca un semn de nebunie...“ (25). În 4/6 februarie 1844 îi scrie o misivă „tot atît de cuminte“ lui Titu Maiorescu (26), în care-i vorbește de nepotul său, doctorul C. Popasu (27), care-i relatează unchiului diferite informații despre bolnav (28). Într-o scrisoare adresată poetului de critic în 10 februarie 1884, el afirmă : „... (Scrisorile) ne-au dat dovada sigură despre deplina d-tale însănătoșire... Vezi, d-le Eminescu, diagnoza stării tale trecute este astăzi cu putință și este absolut favorabilă. Se vede că din cauza căldurilor mari, ce erau pe la noi în iunie 1883, d-ta ai început a suferi de o meningită sau inflamare a învălitoarei creerilor, mai întîi acută, apoi chronică, din care cauză... ai avut un deliriu continuu de peste 5 luni, pînă cînd s-a terminat procesul inflamațiunii... Chibici pleacă poimîine, duminică la Viena... El vine... ca să te scoată din Institut și să facă împreună cu dumneata o excursiune de vro 6 săptămîni spre sudul Alpilor, poate pînă la Venezia, Padua sau Florența...“ (29).

Tot sensibila Emilia Humpel intervenise pe lîngă fratele său să-i scrie lui Mihai Eminescu și să-l liniștească (30). Și deaitfel „capul cel rece“ al lui Titu Maiorescu cedează „inimii calde“ a Emiliei și află cuvine liniștitoare : „Dar vreai să știi cu ce mijloace ești susținut deocamdată ? Bine, domnule Eminescu, suntem noi așa străini unii de alții ? Nu știi dumneata iubirea și (dacă-mi dai voie să întrebuințez cuvîntul exact, deși este mai tare) admirarea adeseori entuziastă ce o am și eu și tot cercul nostru literar pentru d-ta, pentru poeziile d-tale, pentru toată lucrarea d-tale literară și politică ? Dar a fost o adevărată exploziune de iubire cu care noi toți prietenii d-tale (și *numai* aceștia) am contribuit pentru puținele trebuințe materiale ce le reclama situația. Și n-ai

fi făcut și d-ta tot așa, din mult-puținul ce l-ai fi avut, cînd ar fi fost vorba de orice amic, necum de un amic de valoarea d-tale ?..." *(Scrisoarea din 10 februarie 1884)* (31).

În scrisoarea lui Mihai Eminescu, trimisă lui A. Chibici-Revneanu din Döbling, la 12/24 ianuarie 1884, însănătoșirea pare spectaculoasă. Dieta severă și tratamentul clinic, aplicat de doctori, restabilesc starea bolnavului la „posibilitățile unor contacte normale cu oamenii". Urmările bolii însă se manifestau prin nervozitate, saturația de „reclusiune" și grija de viitorul său. Revenindu-și, poetul se interesează mai întîi de „cărțile și de lada sa, în care se afla și ceasornicul scos de la Simțion" (32).

Titu Maiorescu, spre a-l liniști, scrie admirabila și antologica scrisoare din 10 februarie 1884. Asigurîndu-l de prețuirea prietenilor săi, îi anunță că volumul *Poesii* „l-a publicat Socec în decembrie, anul trecut" și are un „neașteptat succes". Criticul își permite chiar a glumi : „Poesiile D-tale sunt astăzi cetite de toate cocoanele de la Palat pînă în mahala la Tirchilești". Printre altele, Titu Maiorescu îi anunță că în 12 februarie 1884 vine la Viena A. Chibici, pentru a-l scoate din sanatoriu și, în înțelegere cu dr. Obersteiner, să-l ia într-o „excursiune de vreo 6 săptămîni spre sudul Alpilor, poate pînă la Venezia, Padua și Florența" (33). „Melancolia, cîntecul gîndirilor — acest tezaur pe care nu l-aș da pe orgiile împăraților romani — îmi purta inima prin Italia" *(Ms.*, 2258, f. 218 r.) își însemnase Mihai Eminescu dorința pe-o pagină a manuscriselor sale, după ce citise și reținuse minunile acestei țări, atras mai ales de vestigiile antichității romane și de creațiile giganților Renașterii. Cînd visul lui a devenit realitate, el era sufletește absent.

Cu 2 400 de franci, primiți de la Socec ca drepturi de autor, A. Chibici-Revneanu stabilise itinerarul excusiei în Italia. Sosit la Viena, prietenul A. Chibici nu-l află mulțumit pe Mihai Eminescu de călătorie, socotită, „cea mai nenorocită idee" ; el dorea să-și revadă țara și prietenii, eventual să-și asigure existența, ocupînd vreun post de ziarist. La insistențele amicului său, părîndu-i rău de banii cheltuiți, pînă la urmă Mihai Eminescu se hotărăște și pleacă spre Italia. Din Viena, au luat trenul spre Klagenfurt-Triest. De aici au sosit la Veneția, cetatea mării și a dogilor, pe care Mihai Eminescu o cîntase în sonetul cu același nume, dar impresia produsă este penibilă, demonstrînd că poetul nu mai era ceea ce a fost, cînd o asemenea călătorie ar fi însemnat un eveniment extraordinar pentru el. Chemările gondolierilor, apa din canaluri, gemetele lui Okeanos, lovindu-se de zidurile igrasioase ale cetății, îl înfricoșează pînă la o stare demențială, încît numai după

o zi Chibici a fost silit să părăsească Veneția, îndreptîndu-se amindoi spre Milano. Aici, A. Chibici, vizitîndu-și un prieten, îl lasă singur pe Mihai Eminescu pe o bancă într-o piațetă. Cînd și-a terminat vizita, care a durat, nu l-a mai găsit pe Eminescu la locul său. Acesta plecase și intrase într-o „osterie", unde a fost aflat cu ajutorul poliției. Mîncase și băuse și dorea să „se ducă în țară" (34). La Milano au stat vreo opt zile.

Plecarea mai departe spre Florența n-a mai fost calmă. Cetatea-mamă a Renașterii, în care au trăit și au creat opere nemuritoare Dante, Petrarca, Boccaccio, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Brunelleschi etc., un adevărat oraș-muzeu, impresionînd prin Domul său, capela Medici, Palazzo Vecchio, Palazzo Pitti, nu-i spune nimic lui Mihai Eminescu. Nici A. Chibici nu era în măsură să-l entuziasmeze, nefiind o fire de artist. Supărările s-au înmulțit; poetul era intratabil; el voia să se întoarcă imediat în țară, ceea ce s-a și întîmplat. Certîndu-se cu A. Chibici, acesta îl anunță pe Titu Maiorescu, prin scrisoarea din 14/26 martie 1884, despre cele întîmplate, fixînd întoarcerea pentru 17/29 martie 1884 (35). Totuși, au mai stat zece zile.

Se adunaseră destule, ca Mihai Eminescu, suferind încă de urmările vizibile ale bolii, să se supere. Cea mai mare nemulțumire era că Titu Maiorescu i-a publicat poeziile cum a vrut el. Cheltuielile făcute cu excursia îl îngrijorează, fiindcă devenise extrem de econom. Nici imposibilitatea de a mai lucra la *Timpul* nu era de natură să-l bucure. În lipsa lui, ziarul își pierduse importanța, decăzînd la nivelul celorlalte ziare, gata să fuzioneze cu *Binele public*. Genialul întemeietor al unui nou stil în publicistica românească, unic din punct de vedere al multilateralității sale culturale, al folosirii estetice a lexicului și al inegalabilei vigori polemice, împinsă pînă la pamflet, dispăruse din coloanele acestui ziar, ca și Ioan Slavici și I. L. Caragiale.

Formîndu-și convingerea sa personală, Titu Maiorescu, informat și de A. Chibici, s-a hotărît să-l trimită pe Mihai Eminescu la Iași, netinînd seama de dorința lui. De fapt, poetul, împreună cu prietenul și informatorul lui Titu Maiorescu, sosesc în București, în 27 martie 1884, seara, fiind primiți la gară de cîțiva amici, în frunte cu Maiorescu (36). Mihai Eminescu este taciturn, fără exuberanțe și fără mulțumirile la care se aștepta Maiorescu, căruia nici nu-i răspunsese la scrisori. De la gară s-a dus la C. Simțion, care-l întîmpinase. La Titu Maiorescu acasă s-au adunat „Rosetti cu nevastă-sa, Kremnitz cu Mite, Burghele, Jacques, Slavici", pentru a asculta „relatările" lui A. Chibici (37). În 29 martie 1884, Mihai Eminescu face o vizită la redacția *României libere*.

Insistențele lui Titu Maiorescu însă continuă. La 6 aprilie 1884, el nota : „Acum azi, întîi să determin pe Eminescu să plece la Iași și să-l însoțesc la gară. Apoi, de mîine încolo, posibilă liniștea sărbătorilor“ (38). Mihai Eminescu devenise *persona non grata* pentru critic în București. Cu prezența lui era amenințată „liniștea sărbătorilor“. Avînd putere de persuasiune și argumente destule, „determinarea lui Mihai Eminescu de-a merge la Iași“, deci cît mai departe, i-a succes. În puținele zile cît a stat în București (27 martie — 6 aprilie 1884), Mihai Eminescu a avut prilejul să-și exprime nemulțumirea că i s-au publicat poeziile fără știrea lui, ceea ce l-a supărat și mai mult pe Maiorescu. Judecînd acum prin optica editorului, ne dăm seama că s-a făcut bine ceea ce s-a făcut, fiindcă poetul n-ar fi fost în stare să îngrijească tipărirea și corectarea poeziilor sale, chiar dacă ar fi avut prima ediție o cu totul altă înfățișare, de care fapt nu trebuie să ne îndoim. Plecînd precipitat la Iași, Mihai Eminescu nu și-a putut lua cărțile și lada cu manuscrise. I se promisese că-i vor fi trimise mai tîrziu, dar nu i s-au mai trimis niciodată, salvîndu-se în felul acesta de la o pierdere a lor ireparabilă.

Călătoria în Italia a fost astfel un eșec. Poetul li s-a prezentat amicilor săi, pe peronul gării din București, convenabil pentru curiozitatea lor indiscretă. A vorbit puțin, nu s-a angajat în discuții, a răspuns mai mult monosilabic, dar la obiect, dovedind că are mintea limpede și înțelege totul. Era însă apatic și, rareori, preocupat de problemele cotidiene. Mereu aducea vorba despre „viitorul său“ ; devenise temător, persecutat de spectrul mizeriei și al foamei, zgîrcit cu banii, ascunzîndu-i de ochii altora — și polifag, caracteristice și ale bolii lui Ion Creangă în ultima ei fază. Titu Maiorescu avea inutila satisfacție de a-și verifica diagnosticarea, cîntărindu-l valoric pe cel care fusese marele Mihai Eminescu („vorbind cu Slavici, Simțion, Chibici despre el“) (39). Scînteia geniului se stinsese și poetul putea deveni o povară insuportabilă pentru amicii săi bucureșteni, deci să fie mai bine lăsat pe seama amicilor săi ieșeni. Din păcate însă și în Iași își trăia anii săi agonici prietenul său Ion Creangă, pe care crizele bolii îl înstrăinaseră de lume. Titu Maiorescu era reticent în acele zile de cumpănă, cînd se hotăra soarta lui Eminescu, și se interesase de ce este „nervos“. Mai avea în urechi bîrfelile subțiri : „Zizin C(antacuzino) zicea ieri că Eminescu va răsplăti ostenelile mele pentru el cu cea mai neagră ingratitudine, căci, la o minte genială ar fi avînd un caracter comun“ (40). Nici A. Chibici-Revneanu, „volintirul“, nu se pricepuse să aibă în seama lui un bolnav. În Florența

izbucnise cearta, fiindcă Eminescu nu mai voise să colinde pe drumuri. Stătuse claustrat destul la Ober-Döbling și-i era dor de țară. Se voise în București, niciunde în altă parte, deci tocmai ceea ce nu-i convenise lui Titu Maiorescu, care socotea că misiunea lui se terminase — și familia sa, *Junimea* și țara luaseră cunoștință de comportarea sa (41).

Deci stînd așa lucrurile, Mihai Eminescu, împotriva voinței sale, este trimis la Iași cu o numire de formă ca bibliotecar al Universității și cu un salariu de 289 de franci „care se va realiza din cotizații". Această „numire de formă" nu s-a putut, totuși, „realiza" din cauza directorului bibliotecii, I. Caragiani, acel „burghez borțos", cum îl numește Titu Maiorescu. Nici „cotizațiile", devenite împovărătoare pentru junimiști, nu s-au putut strînge decît pe prima lună, așa că Mihai Eminescu a fost obligat să-și îndeplinească sarcina de „subbibliotecar", cu toate intențiile bune ale prietenilor, ivindu-se critici la adresa celui numit și disensiuni cu privire la capacitatea lui de muncă și la îndatoririle sale. Titu Maiorescu îi scrie Emiliei Humpel să aibă grijă de odaie (se aranjase să locuiască cu Miron Pompiliu într-o odaie) și de controlul comportării sale, făcînd-o atentă că : „În ceea ce privește gîndirea logică, și-a revenit complet... Mai observ însă oarecari trăsături patologice : 1. Lipsa de voință... 2. Bolnăvicioasă preocupare de mijloace de existență... 3. Zgîrcenie și lăcomie de bani cu o totală lipsă a oricărei demnități personale. Primește de la oricine cîțiva franci și se plînge oricui ca să capete, deși poartă cu dînsul încă de la Viena 850 franci, pe care îi tăinuiește față de oricine... 4. Nu-l interesează de loc chestiunile spirituale, nici familiale ș.a.m.d." (42).

Sosit la Iași pentru a se rostui a doua oară, Mihai Eminescu nu mai era tînărul din anul 1874. Trecuseră numai zece ani de atunci și viața sa fusese sfărîmată. Purtarea de grijă a lui Titu Maiorescu se schimbase și ea ; avea altă nuanță pentru „salahorul trudit și bolnav". Îndepărtat cu iscusință din București, poetul desprins brutal de boală de ocupațiile sale zilnice, este pus în situația umilitoare de-a aștepta „un post de revizor", care însă nu i se mai acordă. Pînă la lămurirea situației sale de Titu Maiorescu, el este neliniștit, după cum rezultă din scrisoarea lui A. Vlahuță din Dobrovăț, 20 iunie 1884, adresată lui Titu Maiorescu : „Stimabile Domnule Maiorescu, am văzut pe Eminescu și-am stat cu el o zi. Ni-a fost cu neputință să-l induplec a veni cu mine la țară. La ce — zice el — să mai porți prin lume un om mort !

Doarme puțin, vorbește puțin și sunt zile în care uită să mănînce. Și cu toate astea se-ngrașă — asta-l amărește mult. Grozav îl tulbură și-l demoralizează lipsa de ocupație hrănitoare. El o

spune adesea. De aici, poate, în mare parte vădita umilință — sfiala copilărească din vorba și mișcările lui. E mișcător pîn' la lacrimi cînd vezi la ce e redusă vieața lui. Toată existența i se-ncheie într-o *dinamică* foarte restrînsă și înceată, cît îi trebuie cuiva ca să nu fie mort. Citește tare puțin, căci îl obosește. Nu scrie nimica. S-a încercat — mi-a spus — dar i-a fost cu neputință. L-ar trage inima la un post de revizor.

I-am propus locul de la Asil și S-ta Ecaterina, la care eu — dacă e să mi se dea — aș renunța c-o adevărată mulțămire, pentru Eminescu ; — le-ar primi și i-ar prii mult. În tot cazul — grăbiți a-l numi undeva. Altfel îl perdem — fără nădejde de-ntoarcere.

«Sunt grozav de demoralizat — mi-a spus de nenumărate ori cît am stat cu el, — aș vrea s-adorm și să nu mă mai deștept. — Cum nu poate omul să moară cînd vrea ! Nu mă-nduplec la acte de violență cu mine însumi.»

E nespus de sfîșietor. Cu adînc respect și recunoștință, A. Vlahuță“ (42 a).

Boala își urma cursul său inexorabil. Știrile din anii agonici ieșeni sînt triste. P. Missir, Miron Pompiliu, Wilhelm Humpel, Petru V. Grigoriu și Vasile Burlă se interesează îndeaproape de poetul bolnav. Missir descrie simptomele enumerate de Titu Maiorescu într-o scrisoare adresată lui (43). Acum îi scrie poetul lui A. Chibici-Revneanu din Iași, la 20 octombrie 1884 : „...Te rog dar, *să iei tu lada de la Simțion*, dacă nu mai e cu putință să stea acolo, pînă ce starea mea se va-ndrepta, dacă e cu putință să se-ndrepte vreodată...“ (44). Nu hotărăște nimic altceva cu lada, avînd în ea manuscrise, temîndu-se să încapă pe alte mîini. Cu Veronica Micle nu are nici o relație în acest timp. Pe femeie n-o mai interesa un „Eminescu bolnav“, cînd a părăsit-o un „Eminescu sănătos“. Totuși, nimeni încă nu înțelegea că genialul poet se învăța a trăi „nebun“, deși nu mai putea lucra nimic.

Numit „subbibliotecar“ la 24 septembrie 1884, Eminescu înregistra cărțile, scria statele de plată, se ocupa cu traducerea cărții lui : Fr. Bopp, *Kritische Grammatik der Sanscrita-Sprache*, rămasă în posesia Bibliotecii centrale universitare din Iași (*Ms.*, nr. 357). Abcesele de pe picioare supurau, făceau cruste și-i produceau „mîncărimi“ de nesuportat. Sfătuit, Eminescu pleacă la 1 august 1885 la Limanul de lîngă Odesa, renumit pentru nămolul său vindecător. Se mai afla acolo la 2 septembrie 1885, de unde îi scrie prietenului Novleanu, cerîndu-i bineînțeles bani pentru plățile de la *Etablissement du Dr. F. Jachimowicz*, Andrejevsky Liman (45).

Întors de la Odesa, Mihai Eminescu își reia viața sa obișnuită la Iași, peregrinînd dintr-o locuință închiriată într-alta, în orizontul său strîmt de bolnav, pe care încerca de multe ori să-l spargă în clipe de luciditate, cu preocupări stereotipe, mimînd multilaterala sa activitate de altădată. La 6 decembrie 1884, suferă un grav accident, frîngîndu-și piciorul drept (fractura ambelor oase ale gambei drepte spre mijlocul ei). Este internat la Spitalul Sf. Spiridon, iar doctorul Russ Seineur i-a pus piciorul „în gutieră", apoi i s-a aplicat „aparatul lui Scultet". A fost îngrijit de doctorul Gavrilescu și de soția sa Maria Dr. Gavrilescu. În 18 ianuarie 1885, Mihai Eminescu a părăsit spitalul și s-a mutat în casele Lapedatu, strada Lăpușneanu, împreună cu soții Gavrilescu (46). A trecut astfel și această încercare neprevăzută, care a dominat cu suferințele ei cîtva timp boala principală, care își făcea cursul.

Chemat de sora mai mică Aglaia, căsătorită cu Ioan Drogli, la Cernăuți, pentru a consulta doctorii din acel oraș, Mihai Eminescu petrece sărbătorile Crăciunului în familia cumnatului (25—26 decembrie 1885), participă la „reprezentarea piesei *Florin și Florica*" (ca sufleur), dar de „vreun consult medical" nu se interesează. În 27 decembrie 1885, se afla în Suceava, unde s-a întîlnit cu foștii săi colegi și amici vienezi : Vasile Bumbac, Ștefan Dracinschi, Ștefan Ștefureac și Samoil Isopescul. Au fost clipe de reală fericire, cînd prietenii și-au adus aminte de tinerețe, s-au veselit și-au cîntat *Gaudeamus igitur* (47).

Poetul n-avea stare în Iași și era dornic să-și schimbe locul. Devenise iarăși extrem de nervos, sîcîit de curiozitatea publică. Îi suporta cu mare greutate chiar pe binevoitorii care-l înconjurau cu atențiile lor, aducîndu-i mereu aminte că era bolnav și inutil. În 12 mai 1886, prietenul A. Chibici-Revneanu îi scrie lui Ioan Slavici : „Eminache a fost de Paști în București, dar nu-i merge prea bine cu sănătatea ; l-a apucat un fel de nepăsare, de cheltuiește fără nici o mustrare de cuget banii ce i se încredințează ca garanție pentru cărțile împrumutate de la bibliotecă..." (48). Miron Pompiliu dă semnalul de alarmă din nou în 14 mai 1886, scriindu-i lui Titu Maiorescu că starea lui Mihai Eminescu este iarăși gravă : „liberează cărți fără să le noteze în registru, cheltuiește toate depozitele de bani ce i se lasă pentru cărți" (49). Acesta nu se mai mulțumește cu știri culese din depărtare, ca și Ioan Slavici, ci vine la Iași, în 16 mai 1886, și constată că „Eminescu devine din nou direct alienat" (50), avînd „manifestări nepermise în public", „molestînd femeile pe stradă", fiind „adus la comisariatele poliției din Iași". Se iau din nou măsurile cuvenite de pază, alertîndu-se prietenii ieșeni...

Toate sînt însă paleative. Devenind agresiv pe stradă, necontrolat în atitudini, mai ales după ce indivizi inconștienți îi oferă băutură, este internat la „bolnița" de la Mănăstirea Neamțului, între 9 noiembrie 1886 și 9 aprilie 1887, unde, pentru liniștire, este supus tratamentului empiric, fiind scufundat în „butoaie cu apă rece". Urmînd acest tratament sever cu interzicerea totală a băuturilor alcoolice, prescris de dr. Ursulescu și executat de „un oarecare Balomir", Mihai Eminescu își revine iarăși (51) și este luat la Botoșani de sora sa Harieta, bucurîndu-se și de tratamentul competent al doctorului Francisc Iszac (1827—1907), un polon refugiat în Moldova (52).

Locul de subbibliotecar al Bibliotecii centrale din Iași este ocupat de Petru Gârcineanu. În cursul lunii noiembrie a anului 1886, I. Caragiani înaintează Ministerului următorul raport: „Domnule Ministru, domnul Mihail Eminescu, subbibliotecarul acestei biblioteci, atins iarăși de boala de care suferea și mai înainte, după un consult medical a fost transportat la ospiciul de alienați de la monastirea Neamțu. Postul său rămînînd vacant și lucrările în această bibliotecă fiind multe și urgente, ca să nu sufere serviciul precum a suferit pînă acum din cauza stării sănătății domnului Eminescu, am onoare a vă recomanda în locul domnului Eminescu, pe actualul custode al bibliotecii, d. Petru Gârcineanu, absolvent al Facultății de litere, iar ca custode în locul d-lui Gârcineanu, pe d-l Petru Popp, licențiat în drept" (53). După un consult medical riguros, în casa profesorului Ștefan Emilian, tatăl elevei Cornelia S. Emilian, care a format un comitet de elevi, lansînd liste de subscripție pentru poet, Mihai Eminescu este trimis la băile din Hall în Austria, avîndu-l însoțitor pe doctorandul Grigorie Focșa (de prin 15 iulie 1887 — 30 august 1887). În 12 septembrie 1887, Harieta anunța că Mihai se simte mai bine și este în îngrijirea doctorului Iszac. Fratele și sora se împăcau. Se inițiaseră „listele de subscripție" care circulau prin țară; împotriva cărora protestase poetul în scrisoarea de la Mănăstirea Neamțului din 26 ianuarie 1887, adresată lui Al. Vlahuță: „Nu te pot încredința îndestul cît de odioasă e pentru mine această specie de cerșetorie, deghizată sub titlul de subscripție publică..." S-a intervenit apoi pentru o pensie viageră mai întîi din partea orașului Botoșani, apoi din partea statului. Tratamentul riguros al doctorului Iszac alterna însă cu mese luate în oraș, continuate cu abuz de alcool, de tutun și de cafea. Poetul devenise indiferent la toate. Într-un fel tragic, realizase în sfîrșit ataraxia. Starea vestimentară arăta „într-un hal fără de hal"; Harieta strîngea banii cu zgîrcenie, hotărîtă să cumpere o casă. Dacă ar fi rămas totuși la Botoșani și s-ar fi su-

pus tratamentului medical, sfîrșitul nu s-ar fi precipitat. Dar vine „Bălăuca", Veronica Micle, în 12 aprilie 1888, la Botoșani, și-l ia pe Eminescu la București în 15 aprilie 1888, iar Harieta se lamentează : „A plecat marți... Adevărata cauză este doamna M... care a venit și pînă n-a pus mîna pe el nu s-a lăsat. Toată ziua nu-l părăsea și cine știe ce planuri și-a mai făcut d-neaei" (54).

Adus la București din nou, Eminescu nu mai era Eminescu. S-a supus din nou și unor eforturi nerecomandabile. De locuit, locuia separat de Veronica Micle. Poetul devenise iritabil și „absent" încă din Iași. Încercările lui de a se redresa nu reușesc. Colaborează la *România liberă*, apoi sprijină apariția gazetei *Fîntîna Blanduziei*, care apare la 4 decembrie 1888, cu un articol de fond semnat E., o amintire a stilului polemistului de altădată de la *Timpul*. Excesele șubrezesc din nou sănătatea precară a lui Eminescu. La 2 februarie 1889 este internat la Mărcuța, de unde ajunge din nou, după intervenția lui Titu Maiorescu, la Institutul doctorului Suțu. Căderea Luceafărului era definitivă.

„La 15/27 iunie 1889, pe la 3 ore (de dimineață)", s-a stins cea mai strălucitoare stea a literaturii române ; s-a stins ca ființă, pentru a trăi veșnic, cît poporul, prin opera sa.

Din anul 1883, medicii deveniseră personaje constante în viața lui Mihai Eminescu. Spitalele, consultările medicale, localitățile balneare intervin mereu în acești ani agonici (1883—1889). Spitalul Brâncovenesc, Spitalul Caritatea, Spitalul din Ober-Döbling, Spitalul Sf. Spiridon, Spitalul de la Mănăstirea Neamțului, băile de la Repedea, băile de nămol de la Techirghiol, băile de nămol de la Liman-Odesa, băile de la Hall în Austria ; doctorul Wilhelm Kremnitz, doctorii A. Șuțu și Alexeanu de la Caritatea, doctorii Leidesdorf și Obersteiner de la Ober-Döbling, doctorii Filipescu, Otremba, C. Botez, Negel, Iuliano, Bogdan și Ciurea din Iași, doctorul Ursulescu de la Spitalul Mănăstrea Neamțului, doctorii Francisc Izsac, Hyneck, Urzică, Palauzu și Galișer din Botoșani, doctorii Holländer și Boghean din Viena, doctorii Rabler și Pollak din Hall, doctorul Jachimowicz de la Liman-Odesa și doctoranzii Grigore Focșa și V. Gavrilescu din Iași și-au dat contribuția lor, indicînd tratamente specifice acelui timp și acelei boli incurabile. Unii dintre ei vor face observații interesante extraprofesionale, ca doctorul A. Suțu, profesor la Facultatea de Medicină din București : „Ce curios lucru ! toți poeții cei mari ai țării sunt loviți de boala aceasta. Eliade, Bolintineanu, Gr. Alecsandrescu, toți au fost victimele ei... Dar e positiv că bietul Eminescu e victima unei prea mari frămîntări intelectuale. Astăzi, cînd e nebun, și tot se vede într-însul cît a citit..." (55).

Din relatările contemporane, Mihai Eminescu a fost grav bolnav în Viena. Atunci a afirmat pentru întîia oară că „nu mai poate fi fericit în viață". A stat multă vreme închis în casă, vreo 30 de zile, acuzînd dureri de cap, de urechi, de stomac. Avea 19—20 de ani. Tulburările psihice provocate de sifilisul congenital, pe linie maternă „„au de regulă un caracter oligofrenoid sau psihopatoid, cu sau fără deficit neurologic" (56). În cazul unei infecții luetice congenitale, boala evoluează stadial ca și la adulți (57). Avînd Mihai Eminescu această boală ereditară, el nu s-a mai putut infecta din nou de la vreo „Mamzell Rezi", „infecția determinînd o stare de premuniție" cît timp există spirocheta pallida în organismul bolnavului (58). Titu Maiorescu, Ioan Slavici, Ion Creangă, I. L. Caragiale și Veronica Micle știau de această moștenire ereditară tragică. „Dacă a nebunit Eminescu, afirmă Titu Maiorescu, cauza este exclusiv internă, este înnăscută, este ereditară", iar Iacob Negruzzi vine cu precizări : „Nu este nici o îndoială că nebunia a fost o boală ereditară în familia lui Eminescu și se poate urmări la ascendenții săi din partea mamei. Din frații lui Eminescu unul s-a sinucis, alții au murit nebuni, o soră era paralizată, alta, Harieta, era isterică și a murit foarte tînără" (59). La Berlin, pe Mihai Eminescu îl mai doare brațul (cotul), iar în Iași „suferea de-o aprindere la încheietura genunchiului".

Suferințele „stadiului tardiv" se caracterizează prin suferințe meningo-nevraxiale, care se manifestă după o incubație de aproximativ 10—15 ani (60), deci la Mihai Eminescu cam la 30 de ani, prin 1880, cînd picioarele încep să se coacă și se instalează cerebrastenia, care se manifestă prin cefalee, astenie și insomnie. Irascibilitatea sa ieșeană din anii 1876—1877 se agravează în București, în redacția ziarului *Timpul*. În 1878, poetul și ziaristul se află pentru liniștire și odihnă la Florești. Întors în București, munca redacțională îl acaparează din nou. Consumul de nervi și de energie era suprauman. Meningo-nevraxita psihotică luetică (paralizia generală progresivă) debutează la poet prin simptome specifice : sugestibilitate crescută, oscilații bruște ale tonalității afective, fenomene de inatenție și dismnezii și cu precădere pierderea capacității unui autocontrol eficient asupra comportamentului" (61).

De prin anul 1880, picioarele îi sînt pline de abcese ; cefaleele devin insuportabile. Unul din accese, de prin 1882—1883, este descris de Vintilă Russu Șirianu, după relatarea tatălui său Ion : „Eminescu, după ce înghite două buline iese din redacția *Timpului* și, mai mult alergînd, ajunge în Oborul mic, unde se lasă istovit într-o căruță, șoptind : «Smulge-mi capul !»" (62). Fenomenele psihotice se accentuează progresiv pînă la perioada finală,

dementierea ireversibilă (63). Autopsia a verificat aceste lucruri. Unii (64) fac o legătură între boala și creația lui Mihai Eminescu, legînd-o pe aceasta din urmă de acțiunea agentului patogen „spirocheta pallida". Aceasta ar însemna, după ei, că acțiunea dezastruoasă, malefică a bolii ar fi impulsionat activitatea lui Mihai Eminescu. Socotim asemenea păreri neîntemeiate. Dimpotrivă, boala cu manifestările ei a fost o piedică în calea exprimării depline a marelui poet, mai ales atunci cînd suferea de cefalee, de astenie și de alte malignități specifice luesului în stadiul său ultim. Ceea ce este mai tragic însă în toată desfășurarea catastrofică a acestei boli abia urmează. Mihai Eminescu a fost conștient că este bolnav fără scăpare și a rezistat eroic. Uneori, se ocupa cu stabilirea anilor vieții lui, încercînd să uite nenorocirile fraților săi (numai Matei scapă de ravagiile acestei moșteniri ereditare). Cînd manifestările bolii au ajuns la apogeu, Mihai Eminescu nu s-a mai autoînșelat, știind ce-l așteaptă, dar muncind din toate puterile, parcă pentru a mai cîștiga din timpul care în curînd nu va mai fi al său.

Unilateral, după cum am văzut, prietenii apropiați ai lui Mihai Eminescu, cei mai în măsură să cunoască simptomele bolii lui, poate chiar de la el însuși, atestă „ereditatea pe linie maternă", eliminînd rolul tatii în transmiterea luesului congenital. Prin aceasta însă, nu este evitată infecția mamei, nici posibila infecție transplacentară a „produsului de concepțiune", după a cincea lună, pe linie paternă, deși Gheorghe Eminovici a trăit mult (72 ani). S-ar putea ca el să fi venit în căsnicie cu luesul atenuat, în urma unui tratament anterior insuficient, iar soția a suportat, în consecință, o infecție lentă. Așa s-ar explica apariția tardivă a bolii la unii dintre copiii lui Gheorghe și Raluca Eminovici (Șerban, Iorgu, Nicolae și Mihai — luetici nervoși preclinici, Ilie mort de tifos la 17 ani, înainte de apariția simptomelor, Harieta paralitică, alți copii morți de mici, dar și excepțiile Aglaei — basedoviană și a longevivului Matei). Sexul masculin este preponderent afectat de neuroluesul congenital (60%). La acestea, criticul G. Ibrăileanu mai adaugă : „Tatăl său a murit la 1884, în vîrstă de 72 ani, după ce a înnebunit Eminescu, iar mama sa la 1876, în vîrstă de 60 de ani. Tatăl său a murit de o afecțiune genito-urinară, mama sa a murit de cancer. Caragiale spune că Eminescu, cînd vorbea de moartea mamei sale, avea o atitudine din care rezulta că mama sa ar fi murit de o boală mintală. Sînt și alte știri cum că mama sa ar fi fost anormală" (65). Alte supoziții nu ne permitem să facem pe marginea acesui caz, neelucidat nici de prof. A. Șuțu, nici de prof. N. Marinescu, care s-au mulțumit să cîntărească lobii cerebrali și să constate ulcerarea.

Virulenţa luesului matern s-a manifestat, aşadar, la epoci mai îndepărtate, la Şerban, Iorgu, Nicolae şi Mihai, în urma unor tratamente pe atunci încă nesatisfăcătoare. Cunoscînd perioadele primară, secundară şi terţiară a bolii, precum şi sifiloamele şi adenopatiile satelite cu manifestări spectaculare, care scot din circulaţie organismul uman, şi verificînd manifestările luesului la Mihai Eminescu, constatăm unele realităţi elementare: I. El n-a fost bolnav, pînă în anul 1869 (anul plecării la Viena) de nici o boală, fiind sănătos şi rezistent (herculean, după fratele său Matei!). Infecţia congenitală a trecut deci latentă şi neobservată, persistînd ameninţarea apariţiei ei la orice vîrstă. Manifestările morbide au apărut pe piele (gambe), dar leziunile au afectat la Mihai Eminescu şi la fraţii săi, în mod special, creierul (Vezi raportul doctorului N. Marinescu).

II. La Viena, este deodată bolnav, acuzînd dureri osteoarticulare, viscerale şi de urechi. Ne aflăm, după toate probabilităţile, în faţa izbucnirii tardive, la 18—19 ani, în perioada terţiară, a luesului congenital. Manifestările au fost destul de serioase, dacă Mihai Eminescu a putut scrie că „nu mai poate fi fericit în viaţă". El a stat închis în camera sa vreo lună (T. Stefanelli, Ioan Slavici etc.), a consultat, desigur, un medic vienez competent, dar a putut ieşi, după criză, în societate şi a frecventat cursurile fără apariţia sifiloamelor din perioada primară şi secundară de incubaţie a spirochetei pallida, ceea ce n-ar fi fost posibil dacă el s-ar fi infectat, cum mai susţin unii, în anul 1869, în Viena. Într-un asemenea caz, el ar fi fost scos definitiv din circulaţie.

III. După adenopatiile satelite, de care n-a fost scutit Mihai Eminescu, fiindcă se plîngea de „dureri la genunchi" în timpul studiilor de la Universitatea din Berlin (oare să nu fi fost una din cauze — şi cea mai puternică — neprezentarea la examene şi repulsia pentru diplome universitare, cunoaşterea insanităţii sale ireversibile? oare să nu-i fi mărturisit lui Titu Maiorescu adevărata cauză a întoarcerii lui în ţară?), a urmat tipica perioadă de acalmie, perioada geniului (1873—1883), care a ţinut numai 10 ani lungi cît o veşnicie. De prin 1877, aflăm iarăşi că poetul e surmenat, extrem de nervos, şi e trimis la Floreşti. Are insomnii inclemente, care-l ţin treaz toată noaptea. Leziunile terţiare apar, de obicei, în al treilea an de la infecţie. Mihai Eminescu spune că „picioarele i se coc" şi are gome ulcerate pe gambe din anul 1880. Adenopatiile terţiare satelite se înmulţesc: cefalee rebele (tratate cu pilule), dureri osteotope, tumefacţii inflamatoare etc., însoţite de febră (hipertermii vesperale de 1—2° deasupra normalului).

IV. În faza finală a bolii, masca poetului este revelatoare, sifilidele acoperindu-i fața, iar autopsia a demonstrat ulcerarea profundă a lobilor cerebrali (66).

Ne întrebăm, de aceea, care ar fi fost viața și activitatea lui Mihai Eminescu dacă n-ar fi avut această moștenire ereditară care și-a pus pecetea inexorabilă pe destinul său ? Din cauza aceasta el nici nu s-a căsătorit și tot din cauza aceasta el se desprinsese de mult de lumea sa, nelegîndu-se de „efemeridele" atît de prețioase pentru alții. Această stare de conștiință a influențat foarte mult și concepția sa de viață. Adevărata legătură între boală și viață (creație) nu este astfel aceea pe care o inventează amatorii de senzațional, fiindcă într-un asemenea caz „toți bolnavii de acest fel" ar fi potențial tot atîția Mihai Eminescu în devenire, ceea ce bineînțeles este un raționament ridicol.

Titu Maiorescu și-a exprimat, după moartea lui Mihai Eminescu, „dorința expresă" ca să se facă autopsia la Institutul Șuțu, ceea ce doctorul A. Suțu, interesat și el, a îndeplinit, asistat de doctorul Alexeanu, în condiții care lasă mult de dorit. Creierul lui Mihai Eminescu avea o greutate de 1400 grame. „Emisferul stîng singur cîntărea 595 grame, cel drept 555, fără cerebel. Partea psihică a creerilor era aproape total ulcerată, în emisferul stîng ; chiar și cea psiho-motrice ; membranele creerilor, injectate și aderente. Circumvoluțiunile mult desvoltate și adînci. Inima în stare de ipertrofie pasivă cu degenerare grăsoasă a țesutului muscular ; la rădăcina aortei s-a constatat începutul unui proces ateromatos, iar valvulele inimii erau intacte..." (67).

Rezultatele autopsiei sînt expuse sumar, fără atenția mărită, unică, a acestui caz excepțional. Medicii și-au făcut datoria lor cu o stereotipie dezarmantă. Ceea ce constată ei însă confirmă simptomele finale ale paraliziei generale progresive.

Era miezul lunii iunie 1889 ; în București erau călduri caniculare. Ele agravaseră și boala lui Mihai Eminescu, care toamna, iarna și primăvara suferea mai puțin. Crizele sale mari s-au produs totdeauna vara. Tot în luna iunie, ziua 28, anul 1883, Mihai Eminescu a fost internat pentru prima dată în Institutul doctorului A. Șuțu. Tot în această lună poetul murea. Doctorii A. Șuțu și Alexeanu au făcut autopsia în grabă, tîrziu după moarte, fără să se intereseze măcar unde este „așezat creierul" de cineva din personalul de serviciu, în grabă evidentă. Creierul lui Mihai Eminescu, după ce a fost cercetat, a rămas, din neglijență, „uitat pe fereastră în bătaia soarelui de iunie". Viitorul savant, doctorul G. Marinescu, alertat și el de bună seamă tot de Titu Maiorescu, a solicitat trimiterea imediată a creierului pentru analize de la-

borator. Doctorii A. Şuţu şi Alexeanu au trimis cele două emisfere cerebrale, fără cerebel, într-un recipient de sticlă. Mult mai tîrziu, în anul 1914, doctorul G. Marinescu a declarat : „Din nefericire nu aşi putea să vă dau multe informaţii în privinţa creerului marelui şi nefericitului poet Eminescu. Creerul mi s-a adus de la Institutul Şuţu într-o stare de descompunere care nu permitea un studiu fin al structurii circonvoluţiunilor. Putrefacţiunea era datorită faptului căldurii celei mari şi probabil că s-a scos prea tîrziu după moarte. Creerul era în adevăr voluminos, circonvoluţiunile bogate şi bine dezvoltate şi prezenta ca leziuni microscopice o meningită localizată în lobii anteriori. Din nenorocire, creerul fiind, cum am spus, descompus, nu am făcut studiul istologic, ceea ce e o mare lacună. Sărmanul Eminescu ! nu a avut parte nici de acest studiu anatomic, care fie zis în treacăt, nu ştiu dacă s-a făcut în bune condiţiuni altor literaţi distinşi cari ca şi dînsul au murit de Paralisia generală (Nietzsche, Lenau, De Maupassant etc.)“ (68).

Slabă consolare pentru cel dispărut că nu a avut parte de „acest studiu anatomic“ ! Este totuşi importantă menţionarea „meningitei localizată în lobii anteriori“, fiindcă ea a dat lovitura de graţie, în canicularul iunie 1883, creierului surmenat al genialului poet, supus asalturilor continue ale bolii ereditare.

La înmormîntare, n-a fost „nimeni din partea familiei“ (69). Apare mai tîrziu din nou, tot în anul 1889, locotenentul Matei Eminovici, ca să „împiedice — pe nedrept — ediţiile de poezii eminesciene“, puse la cale de Titu Maiorescu (70). Necrologul a fost ţinut de ziaristul Grigore Ventura ; marele dispărut a fost elogiat de D. Laurian şi de studentul bucovinean Calmuschi. După sicriu, au fost văzuţi : Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu şi doamna, Teodor Rosetti, N. Mandrea, generalul G. Lahovari, directorul la Ministerul Învăţămîntului Ştefan Mihăilescu, colonelul Algiu, Steriade, M. Cerchez (71). A cîntat corul mitropolitan, condus de C. Bărcănescu (72).

Povara existenţei din aceşti ani agonici a încetat să mai apese pe sufletul celui care „s-a învăţat a muri“. Trăise aceşti ani, dîndu-şi seama în răstimpurile de luciditate că e bolnav, dar învăţînd şi *a trăi bolnav* (această ultimă lecţie amară a vieţii !), pînă ce „izbăvitoarea de chinuri“ l-a luat pe apele sale veşnice :

O, valuri ale sfintei mări,
Luaţi-mă cu voi !

8. IUBIREA PE PĂMÎNT

Nu ne interesează s-o transformăm pe Veronica Micle în „obiectul aproape unic al pasiunii lui Eminescu“ (1), ci să restabilim adevărul care este numai unul singur : Veronica Micle a fost dragostea cea mare a lui Mihai Eminescu. Fără contestări brutale și subiective, aparținînd unui temperament tumultuos, precum acel al lui G. Călinescu (2), dar și fără edulcorări și sentimentalisme ca ale altora, care le-au făcut celor doi mai mult rău decît bine, scoțînd în evidență senzaționalul, ca Octav Minar (3), dragostea lui Mihai Eminescu pentru Veronica Micle nu poate fi cumpănită cu nici o altă dragoste, chiar dacă amintirea este tiranică și readuce mereu la suprafață *Floarea albastră* (4).

Veronica Micle se născuse în același an cu Eminescu, la 22 aprilie 1850, fiind fiica lui Ilie Cîmpeanu și a Anei, soția lui, din Năsăud. Cizmarul Ilie Cîmpeanu luptase în anul 1848 „sub flamurile lui Avram Iancu“ (5), așa că trebui să „bejenească“ din Transilvania ca mulți alții în Moldova. Lichidînd ceea ce avea în Năsăud, familia se stabilește mai întîi în Tîrgu-Neamț, cumpărîndu-și o casă, păstrată și de Veronica încă prin 1880—1881. Mai tîrziu, Ana Cîmpeanu se va muta la Iași, dîndu-și fiica la școala primară, apoi la Școala Centrală din Iași, pe care o termină în iunie 1863. La această vîrstă inocentă, Ana Cîmpeanu, care-și luase numele Veronica, este implicată, fără voia ei, într-un proces infamant împotriva lui Titu Maiorescu (6).

Drept (după mărturiile Veronicăi) sau nedrept, procesul atrage excluderea din învățămîntul universitar a lui Titu Maiorescu și ura lui susținută, întreaga viață, împotriva „martorei“. Titu Maiorescu n-a iertat-o niciodată pe Veronica Micle și n-a dat mîna niciodată cu dînsa, iar de poeziile ei, apreciabile, nu se ocupă, precum s-a ocupat de producțiile minore ale atîtor „poetaștri“. Nici G. Călinescu n-o iartă pe Veronica Micle, deși el putea să verifice dragostea lui Mihai Eminescu prin zecile de poezii postume din

ciclul veronian. Ideea însă era formată și ei i s-a supus și G. Călinescu. Veronica Micle a fost pentru Mihai Eminescu „o nenorocire“, după opinia lui Titu Maiorescu. Sînt aprecieri absolut subiective, care umbresc memoria criticului, fiindcă ele au generat altele, girate — bunăoară — de prestigiul lui G. Călinescu : „Opiniunea așa dar că Veronica Micle formează obiectul unic al pasiunii lui Eminescu este cu totul greșită. Eminescu era din punctul de vedere al temperamentului un tip stăpînit mereu de obsesia funcțiunii erotice, căutînd dragostea nu femeia, victimă mereu a improvizațiunii și a absurdului. El este străfulgerat principial de orice femeie, pentru o actriță de varieteu sau pentru o tînără burgheză de periferie, întrevăzută la un geam, o urmărește cu frenezia întîiei dragoste, compune declarațiuni focoase sau versuri imploratoare și rămîne mereu în aceeași neliniște cercetătoare, nesatisfăcută“ (7).

Nimic mai puțin adevărat. Un Mihai Eminescu, văzut prin ochii lui G. Călinescu, este neverosimil. El a atribuit poetului un anumit mod de comportare și sentimente, de care memoria lui Mihai Eminescu trebuie să fie eliberată. De la mit pînă la adevăr drumul este cel mai scurt, fiindcă este drept. Criticul „divin“ greșește cînd afirmă că Veronica Micle nu formează „obiectul unic al pasiunii lui Eminescu“. Îl dezmint poeziile de dragoste din *ciclul veronian*, care sînt continuate pînă în amurgul activității sale. Prezentarea chipului fotografic al Veronicăi Micle este extrem de subiectiv : „Privim fotografiile poetei și ne aflăm în fața unei femei uscățive în tinerețe, cu proeminențele feței acute, îngroșate mai apoi și trivializate, cu o oțărîre în toate liniile feței, cu buze lungi, subțiri și supte, cu un văl de lividitate și melancolie histerică ce urîțește fizionomia și o face antipatică. Iată dar femeia, plină de farmec, văzută într-o simplă fotografie, cu subiectivitatea de neînlăturat a privitorului“ (8).

Ne interesează deci cît de mult a fost deformată imaginea poetei Veronica Micle, pentru ca G. Călinescu să-și manifeste expres repulsia pentru ea. Încercăm să ne gîndim la tot firul vieții poetei, ca să dezlegăm atitudinea lui G. Călinescu. Incontestabil că Veronica Micle era o „cochetă“, cum i se spune, o „zvăpăiată“, o „*Bălăucă*“ (Harieta), dar nu trebuie să-i ignorăm inteligența și talentul. I s-ar face o nedreptate în continuare. Mihai Eminescu s-a cunoscut cu Veronica Micle în Viena și s-a îndrăgostit de ea în Iași. Poeziile lui Mihai Eminescu au fost determinante. Pentru ea, Mihai Eminescu era o revelație, pe cînd ceilalți din jur formau „anturajul“ de care are oricînd nevoie o femeie.

Să nu ne închipuim să genialul poet avea complimente ocazionale pe buze, că se supunea rînduielilor galante, că se lua la întrecere cu „admiratorii“ doamnei Veronica Micle. În această privință există o timiditate generală la tinerii care sînt handicapați de zornăirea pintenilor și de răsucirea ostentativă a mustăților.

La dreptul vorbind, toate idilele lui se reduc, după cunoștințele noastre, la încercări platonice de-a cunoaște femeia și dragostea. Idila sa din tinerețe, *Floarea albastră,* care a rămas obsesivă, în memoria lui sensibilă, apare și dispare, așa cum se întîmplă cu amintirile. Dragostea lui Mihai pentru Veronica este însă cu totul altceva. Veronica era o femeie cu un deosebit farmec fizic. Nicidecum, nu se poate compara cu descrierea lui G. Călinescu. După toate informațiile, Veronica era o femeie împlinită cum trebuie, departe de a fi uscățivă sau a fi grasă. Mult mai tîrziu, după 1883, formele sale se mai rotunjesc, dar rămîne tot grațioasă. Glasul ei era extraordinar de personal și de muzical. Încînta toată lumea. Să se mai adauge că ea era sufletul așa-numitului cenaclu literar de la ea de acasă, că tot ea citea poezii cu vădită influență eminesciană, și ne putem imagina, în acei ani (1874—1877), că Veronica Micle era cea mai cunoscută poetă din Iași.

Ciudățeniile sînt mai multe. Ștefan Micle, om bătrîn, cînd s-a însurat avea 44 de ani, iar mireasa 14 ani (9). Apoi el nu mai putea face față cerințelor „mondene“ ale soției lui, care îi dăruise două fete. Mai trebuie adăugat că Ștefan Micle era un om sub media normală de înălțime, un pitic, cum este descris de contemporani, deci împlinirea obligațiilor conjugale era pur formală, iar soțul a înțeles situația fără nici o ieșire și nu participa la șezătorile soției sale. Nici nu-i plăceau poeziile. Sînt și oameni întotdeauna rebarbativi la ritmuri, rime, măsuri, precum sînt și astăzi și pretutindeni în lume.

În Iași, Mihai Eminescu s-a apropiat de Veronica Micle. La Viena n-a fost decît începutul idilei. Femeia îl va fi privit mult pe acest tînăr „luciferic“, comparîndu-l cu soțul ei „pitic și bătrîn“. Nici Mihai Eminescu nu era prea mare : avea 1,66—1,67 m (sînt precizări în această privință în scrisorile lui Matei Eminovici) ; nici Veronica nu era prea înaltă, dar erau oameni normali. Căsătoria Veronicăi se făcuse „la comandă“, urmau acum consecințele.

Nimeni nu poate contesta că dragostea cea mare a lui Mihai Eminescu a fost Veronica Micle. S-au iubit amîndoi, ca „doi nebuni“, din prima clipă a cunoașterii lor în Viena :

Ce s-alegea de doi nebuni, iubito,
De ne-ntîlneam de mult și nu pierdeam
O tinerețâ care-am risipit-o ?

De dragul tău de mult înnebuneam,
Sau că muream de-atîta fericire,
Dar numai sara vieții n-ajungeam...

Și ne-am fi fost atît de dragi...

Dar azi, loviți de ale sorții goane,
Viața-mi pare-un istovit izvor
Și plină de-ale toamnei reci icoane.

A noastre visuri cad pe rînd și mor
Precum în vînt rotiri de frunze-uscate...
Statornic nu-i decît al nostru-amor...

Renunț silit la el căci nu se poate
Și lungi iluzii, ca un înțelept,
Naintea mea le văd căzînd pe toate...

Nu cer nimic, nimic nu mai aștept
Și nici întreb la ce o mai simțesc
Sărmana inimă bătînd în piept.

La ce ? Ca viața mea s-o risipesc
Într-o-ndelungă, tristă văduvire,
Lipsită de-al tău chip dumnezeiesc :
Să-l cat în veci, să nu fii nicăire.

Poetul era disponibil atingerilor fugare, dar dragostea lui mare pentru Veronica este unică. Nu contează aventurile sau iluziile pentru te-miri-ce artistă ; poetul era dominat de dragostea lui pentru Veronica Micle. Prin această permanență și continuitate, dragostea lui Mihai Eminescu pentru iubita lui este exemplară și nu poate fi niciodată repudiată din biografia poetului, cum s-a încercat (10). Nu sîntem nici pentru mitificare, dar nici pentru un „simplism biografic", expurgat de orice valori erotice, adică să optăm pentru prezentarea unui „Eminescu naiv, inocent, desprins de cele pămîntești, un copil", după prezentarea sa greșită, în această privință, de Titu Maiorescu, dar nici pentru afirmația lui G. Ibrăileanu, care neconsultînd postumele, spune : „...*Pe lîngă plopii fără soț*, care cîntă cea mai mare mîhnire produsă în viața pasională a lui Eminescu — și care este probabil inspirată de amorul lui poate cel mai puternic (pentru d-na Poenaru) (12).

Să ne înțelegem de la bun început. Mihai Eminescu a iubit ca oricare om. Dragostea lui cea mare n-a fost nici „mamzell Rezi“, nici „Milly“. De dragostea lui cea dintîi nu uitase, cum nu uită nimeni, dar *Floarea albastră* era moartă. A susține o „obsesie erotică“ pentru o dragoste revolută este o greșeală. Mihai Eminescu era accesibil oricăror aventuri, fără eficiență. „Fericirea lui cea mare“ era dorința ca Veronica Micle să fie a lui. Dar femeia calină și „schimbătoare“ l-a adus în starea de „iubit“ și de „gelos“. Este veșnica putere a femeii de a stăpîni bărbații. Impresia puternică, produsă în Viena, a fost reciprocă. Ea s-a intensificat în Iași, în anii 1875—1877, cînd Mihai Eminescu este fericit, cît putea fi el de fericit. În acești ani, el scrie cele mai minunate poezii de dragoste din cîte au văzut lumina tiparului în românește. Este, într-adevăr, „perioada veroniană“, cum a numit-o mai întîi Perpessicius (13).

Tot atît de greșită este și afirmația criticului G. Ibrăileanu, căruia rezervele apriorice față de postume i-au jucat feste : „Eminescu nu cîntă incidentele unei iubiri, ci iubirea ; nu cîntă farmecele unei femei, ci femeia... Dar ceea ce vrea să ne dea e generalul, iubirea, femeia, natura“ (14). Dar manuscrisele eminesciene sînt pline, în această perioadă, chiar și mai tîrziu în București, între anii 1878—1882, de numele drag al Veronicăi Micle. Gîndindu-se la ea, poetul îi anagramează numele : Acinorev, Enorvica, Verona, Vreona, Aronev, Neociovra, Anorev, Aquinore, Aornev, Aronique, Enorvica, Vicenora, Acivrone, Civraneo, Neocivra, Vranceora, Norviace, Narvioce, Voerna, Vnoera, Vanoer, Arnoev, Aernoev, etc. (15). Dar numele apare și în poezii :

Alei, Veronică dragă,
Uite, frunza cea pribeagă
E ca viața noastră-ntreagă ;
Alei, dulce Veronică,
Despărțirea rău ne strică,
Viața trece, frunza pică.

Cu monograma V.M. poetul îi dedică versuri iubitei :

Nimărui nu am să spun că
Ea în brațe mi se-aruncă
Cu ochi mari de fată mare,
Cu surîs curat de pruncă
Și că fruntea ei cea albă
O-ncunun cu flori de luncă...

Nici despre „o dragoste abstractă“ nu poate fi vorba în poeziile erotice ale lui Mihai Eminescu, fiindcă mai întîi a fost Veronica Micle și apoi notele distinctive ale persoanei sale devin notele generale ale frumuseții sau ale femeii divine adorate. Pretutindeni, unde poetul elogiază femeia și dragostea, unele dintre caracteristicile iubitei sale unice apar intenționat, alteori chiar numele Ana, pseudonimul Tolla sau anagramele numelui Veronica. Aceste semne distinctive sînt invocate în scopul generalizării și de Sextil Pușcariu, cînd ele de fapt ne-o amintesc numai pe Veronica : „Eminescu era omul senzual cu o fantezie plină de halucinații, pentru care femeia atît de rar întîlnită de el în viață, era ținta dorurilor sale. Femeia cu păr bălai, cu brațe reci, cu sînii goi, cu pielița albă catifelată, cu ochii mari în care el nu dorea să citească gînduri înalte ci misterul de nepătruns al sufletului femeiesc, îngeresc și demonic în același timp, iubitor și trădător, femeia care te respinge și te chiamă, te fericește și te nenorocește, fără să-și dea seama, urmînd numai niște instincte pe care ea însăși nu le înțelege. În femeie el vedea înainte de toate întruchiparea frumuseții și o vedea cu atîta luciditate, încît poeziile sale nu descriu numai strălucirea exterioară a corpului femeiesc, ci ne arată armonia întreagă ce există în mlădierea lui, în mișcarea liniilor neasemănat de armonioase. Pentru Eminescu, femeia e tot ce natura a creat mai desăvîrșit, dar în același timp ea e o parte a naturii. Atît de mult, încît el, îndrăgitul frumuseților firii, n-a pictat un tablou, nu ne-a lăsat nici un peisaj din care să lipsească femeia pe care o cere firea întreagă“ (16).

Cea mai autentică descriere a iubitei este aceea pe care i-o face însuși iubitul. El reușește să generalizeze acele însușiri feminine, apropiindu-le de eternul uman ; prin ochii lui pot privi toți îndrăgostiții lumii și nu vor găsi vreo știrbire a femeii iubite, ci toți vor recunoaște că e descrisă iubita lor. Orice descriere pe care o face altcineva din afară, după o fotografie sau după imaginația sa, nu mai este autentică. Subiectivitatea și individualizarea fotografice strică autenticul și originalul care aparțin numai insului îndrăgostit. Toți marii iubiți ai lumii se întîlnesc în această zeificare a ființei iubite, care nu mai este legată de amănunte, nici de timp și de spațiu, ci-i înălțată în zonele pure ale lirismului :

„De vrei ca toată lumea nebună să o faci,
În catifea, copilă, în negru să te-mbraci —
Ca marmura de albă cu fața ta răsari,
În bolțile sub frunte lumină ochii mari
Și părul blond în caier și umeri de zăpadă —
În negru, gură-dulce, frumos o să-ți mai șadă !

De vrei să-mi placi tu mie, auzi ? și numai mie,
Atuncea tu îmbracă mătasă viorie.
Ea-nvinețește dulce, o umbr-abia ușor,
Un sîn curat ca ceara, obrazul zîmbitor
Și-ți dă un aer timid, suferitor, plăpînd,
Nemărginit de gingaș, nemărginit de blînd.
Cînd îmbli, a ta haină de tine se lipește,
Ci gingaș-mlădioasă tu rîzi copilărește.
De șezi cu capul mîndru pe spate lin lăsat,
Tu pari sau fericită, sau parc-ai triumfat...“

(*Icoană și privaz*, 1876)

Veronica Micle avea doi copii : Valeria, născută la 29 aprilie 1866, și Virginia, născută la 7 martie 1868. Mama le-a rostuit pe amîndouă cum s-a putut mai bine, Valeria îi va semăna mamei, moștenind și vocea ei de mezzo-soprană, apreciată în diferitele concerte pe care le-a dat în Paris, Viena și Milano. Virginia a studiat fizica și chimia la Iași și a fost profesoară (soțul ei, Eduard Gruber, s-a interesat de publicarea operelor lui Ion Creangă). Cînd se încheagă idila lui Eminescu cu Veronica, ea avea 24 de ani, ca și poetul. Începutul dragostei lor este ceremonios. Poetul primește o invitație la *serata literară* a doamnei Micle și răspunde la 8 noiembrie 1874 : „...Mi-am amintit de invitația primită, de a veni într-o joi, la serata Dv. literară... Nu merit laudele aduse pentru poezia *Epigonii*... Trecutul m-a fascinat întotdeauna. Cronicele și cîntecele populare formează în clipa de față un material din care culeg fondul inspirațiunilor. Cred că voi putea ceti în salonul Dv. o poezie, avînd un subiect cules din acest material“ (17).

În Mihai Eminescu se deșteptase iarăși „vînătorul de talente“. În familia Micle se făcea literatură. Veronica Micle versifică bine; forma însă nu înveșmîntează un fond deosebit. Totuși, pe vremea aceea, poeziile Veronicăi nu sînt mai prejos decît ale Matildei Cugler-Poni. Ea colaborase cu poezii și proză la revistele *Noul curier român* (1872) și *Columna lui Traian* (1874, 1875). Intrînd însă în școala lui Mihai Eminescu, poeziile Veronicăi Micle se înalță la alt nivel, așa că poetul îi dă sfatul să trimită poeziile : *Fugi îți zic, În zadar* și *Drag mi-ai fost* lui Iacob Negruzzi, care le publică în *Convorbiri literare*, 1 decembrie 1875. Mihai Eminescu s-a interesat personal de publicarea poeziilor, care i-au produs imensa bucurie a debutului talentatei poete. Ea își împletea astfel destinul literar cu al lui Mihai Eminescu. În anii 1875—1877, Vero-

nica Micle va publica în *Convorbiri literare* 55 de poezii, dintre care sînt memorabile cele legate de Mihai Eminescu : *Cînd îmi plec, De-ai şti, Fugi..., Ar fi destul..., Singură, Pe ceruri..., Ai plecat..., Şi pulbere, ţărînă..., Pasăre cu pene-albastre, Am plecat..., Luminează-n ceruri luna..., Dor de trecut, La portretul unui poet, Şi te urăsc..., Să pot întinde mîna..., S-a pus vălul, M-am gîndit..., Aş vrea să viu, De-aş putea..., Că astăzi..., Sînt lăcrămioarele-nflorate..., Lui X, La un portret, Şi dacă-un dor..., Scrisoare, Să ştii că oriunde* etc. Surprinzător, biografii insistă numai asupra dragostei în aceşti ani de beatitudine ieşeană, cu toate catastrofele inerente de la bibliotecă, revizorat şi *Curierul de Iaşi*, şi nu-şi dau seama că Mihai Eminescu se transformase în „dascăl" al iubitei sale, învăţînd-o cum să scrie, exact ceea ce făcuse cu Ioan Slavici, şirianul, care n-ar fi fost niciodată scriitor fără şcoala eminesciană. Tot în Iaşi, Eminescu dăduse şi de Ion Creangă, pe care însă nu avea ce să-l înveţe, iar la Bucureşti se va ocupa de cultura lui I. L. Caragiale, discutînd cu el filozofie, gramatică, literatură şi politică. Incitarea la scris era intrinsecă prezenţei lui Eminescu, negelos pe nimeni, dar doritor să-i ajute.

Aceasta urmărea şi Veronica Micle şi tot aşa s-a ajuns la intimitatea lor. Ea s-a consumat în locuinţele poetului din această epocă, cînd era vizitat de poetă :

Vii la spate, vezi ce scrie
Peste şiruri tu alergi
Şi iei pana chiar din mînă,
Singură v-o vorbă ştergi.

Şi să crezi că ştearsă-o lasă
Dacă tu vei zice nu,
Te aprobă, căci în minte-i
Şi în inimă eşti tu...

Poezia *Icoană şi privaz* este chintesenţa erotică a lui Mihai Eminescu din aceşti ani ieşeni ai şedinţelor de la Junimea, ai seratelor literare de la Veronica Micle, ai prieteniei cu Ion Creangă, ai teiului vechi şi sfînt şi mai ales ai mistuitoarei sale iubiri. În anii aceştia Veronica este *Ana,* cum era numele ei adevărat — prototipul etern şi universal al femeii iubite. În această privinţă, cînd era vorba de creaţia sa, poetul îşi depăşeşte condiţiile existenţei, înălţîndu-se peste măsura comună a contemporanilor săi : exprimarea patetică a dragostei sale atinge extazul :

„O, bate-ți joc de mine, pigmeu deșert, nedemn,
Ce am crezut o clipă de tine că sunt demn.
O, marmură curată, o, înger, o, femeie,
Eu să te-ating pe tine cu-a patimei scînteie,
Eu, eu să fiu în stare o clipă să-mi închipui
C-al meu e trupul dulce ? c-a mele : fața-i, chipu-i... ?
Nebun ce sunt... Nu rîzi tu ? O, rîzi de mine... Rîzi.
Plîngînd cu-amărăciune, eu ochii să-mi închiz,
Să nu mai văd nainte-mi acea frumoasă zeie,
Cu capul ei de marmur pe umeri de femeie...
Astfel îmi trece viața, astfel etern mă chinui
Și niciodată, Ana, nu m-a lăsat la sinu-i,
Căci ea nu vrea iubire... vrea numai adorare..."
(*Icoană și privaz*, 1876)

Amîndoi trecuseră peste vămile începutului înfrigurat de căutare și de taină. Femeia îl adora pe poet. El era pentru ea întruchiparea poeziei. Femeia reușise cu instinctul său infailibil să-l descopere pe Eminescu înaintea criticilor junimiști. Pe o carte împrumutată filologului M. Gaster, poetul își descarcă sufletul, ca dealtfel într-o asemenea ocazie și Ion Creangă, cu cuvinte exaltate care înseamnă preludiul simfoniei erotice : „Ziua de 4/16 fevr. 1876 a fost cea mai fericită a vieții mele. Eu am ținut pe Veronica în brațe, strîngînd-o la piept, am sărutat-o. Ea-mi dărui flori albastre pe care le voi ține în toată viața mea" (18). Femeia citise *Floare albastră* (publ. 1 aprilie 1873) și aflase de dragostea cea dintîi a poetului cu toate amănuntele pe care numai curiozitatea iscoditoare a ei le-a putut smulge din sufletul iubitului. Nu mai era geloasă, odată ce-i aduce „flori albastre". O intenție de-a lua locul amintirii ? Nu credem. Femeia era excepțional de frumoasă în acei ani. Poate forma nasului umbrește ușor gingășia chipului (ne referim la fotografia din atelierul lui Nestor Heck din Iași, cînd Veronica Micle avea 19 ani, 1869) — altcum, are un păr bogat și superb, mai mult castaniu decît blond, urechile puțin îndepărtate de cap cu loburile fără rotunjire, lipite de obraz. Nu este nicidecum voluminoasă ; nici mai tîrziu în 1888 nu va fi, ci numai se va rotunji, după capriciile vîrstei. Pieptul nu este bogat și rochia se mulează pe un trup de fată. Ochii sînt cercetători, gînditori, fața este serioasă, severă, gura puțin prea largă și cu buzele subțiri. Cea de jos este senzuală. Totul ne arată un chip deziluzionat, răvășit de experiențele vieții începute de timpuriu cu un bărbat pe care nu l-a iubit.

După episodul descris de Mihai Eminescu, care s-a petrecut într-una din locuințele sale din Iași, putem presupune că poetul închiria odăi cu intrări separate, pentru a nu aduce prejudicii reputației soției profesorului universitar Ștefan Micle. Totuși, lucrurile au ieșit la suprafață, ca în orice oraș „provincial“, avid de cancanuri. Ion Creangă, cel puțin, știa de dragostea poetului chiar din gura lui; junimiștii, în special „caracuda“ care se ținea de scandaluri și de bîrfeli, aflase și ea. Nu mai rămînea să afle decît soțul. Dar ne întrebăm a aflat vreodată? A încurajat el activitatea Veronicăi și „seratele ei literare“? Omul se dovedește a fi o fire concesivă. Și-a dat seama că s-a căsătorit cu o copilă, care abia la 24—25 de ani îndrăznea să-și trăiască viața. Știa că n-a fost iubirea ei cea dintîi, — or, Veronica se schimbase: nu-i ajungea că este soție de profesor universitar, voia să se afirme, iar protipendada ieșeană nu putea fi învinsă decît prin talent. Iată a doua intenție a celei ostracizate; totul pornind de la procesul intentat lui Titu Maiorescu de către „adversarii săi politici bărnuțieni“ între care era și Ștefan Micle. Depoziția martorei Veronica Cîmpeanu fusese decisivă și catastrofală: „Doamna Veronica Cîmpeanu, care și dumneaei e numai în vîrstă de 15 ani, arată că în timp cînd a fost elevă la Școala Centrală de fete, în clasa cincia, viind o dată d. Maiorescu la școală, ar fi intrat drept în odaia d-șoarei Riquerd; după un sfert de oră ar fi venit și soția d-sale și vroind și d-nei să intre în acea odaie, ar fi bătut la ușia, însă nu s-ar fi deschisu; atunce, d-na Maiorescu ar fi trecut peste sală, și, bătînd în ușia d-nei Gros, i-ar fi deschis, în interval însă s-ar fi deschis și ușa de la odaia d-șoarei Riquerd, unde era d. Maiorescu“ (19).

Veronica determină alegerea unui nume de taină. Veronica devine *Tolla,* iar Mihai devine *Gajus*:

Optzeci de ani îmi pare
În lume c-am trăit
Că sunt bătrîn — că Tolla
De mult va fi murit...

Avînd ca dascăl pe marele maestru, a fost cu neputință ca Veronica Micle să nu „eminescianizeze“, imitînd cu fidelitate forma, de multe ori și ideile, repetîndu-le sau continuîndu-le. Dacă era în impas erotic, tot la poeziile lui Mihai Eminescu recurgea. Tot ce scrie Veronica Micle este mai întîi dovada sigură că citea versurile iubitului ei și era fermecată de ele. Barbu Ștefănescu Delavrancea este indignat de procedura epigonică a poetei, dar nu

va mai fi indignat de epigonii care vor trăi în robia spirituală a lui Eminescu. Nici Veronica Micle, pusă pe două coloane de Delavrancea, nu reușește decît o pastișă — dar nu cumva la mijloc este vorba de o replică, în cel mai curat sens al termenului ?

Și dacă norii deși se duc
Și iese-n luciu luna,
E ca aminte să-mi aduc
De tine-ntotdeauna.

Și dacă-un dor mai simt în piept
Cînd se ivește luna
E ca să nu te mai aștept
Și azi ca-ntotdeauna.

Sau continuînd ideile poetului, epigonizează acceptabil :

Nu-ți mai tulbura gîndirea cu nimicurile-aceste...
Nu știi tu că, de cînd lumea, dragostea e o poveste ?
De-o auzi a zecea oară, dulce-ți sună în ureche,
Ți se pare că e nouă, deși știi că este veche ;
Și pe clina-nchipuirii lunecînd fără de voe,
Rătăcești așa departe și simțești că anevoe
Te mai poți întoarce iarăși la perduta-ți nesimțire
Cînd cu-o ironie-amară răspundeai la orișicine
Îți vorbea cu-mpătimire de amoru-i pentru tine,
Și cu inima ușoară tu treceai prin astă lume,
Nelegat fiindu-ți gîndul, nici viața de vreun nume.
Astăzi prismele iubirii ți-au întunecat vederea ;
S-au schimbat în juru-ți toate și tu ți-ai schimba părerea.
Unde-ți este-nțelepciunea ce-o aveai în alte vremuri ?
Cînd îți zic să fii cuminte, de ce plîngi și de ce tremuri ?
Nu știi tu că, de cînd lumea, dragostea e o poveste ?
Nu-ți mai frămînta gîndirea cu nimicurile-aceste !...

Dar ritmurile eminesciene vin în cascadă, și în vremuri de fericire liniștită, și în vreme de zbucium sufletesc :

Ar fi destul ca un cuvînt
Și-o lacrimă de foc
Să-ți spuie că pe-acest pămînt
Ești singuru-mi noroc ;

Și-atunci cînd crezi că s-a sfîrșit
Și patimă și dor,
Să simți trezindu-se cumplit
Uitatul tău amor.

Era un răspuns evident la minunata poezie a lui Mihai Eminescu *La steaua* :

La steaua care-a răsărit
E-o cale-atît de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

Poate de mult s-a stins în drum
În depărtări albastre,
Iar raza ei abia acum
Luci vederii noastre.

Icoana stelei ce-a murit
Încet pe cer se suie ;
Era pe cînd nu s-a zărit,
Azi o vedem și nu e.

Tot astfel cînd al nostru dor
Pieri în noapte-adîncă,
Lumina stinsului amor
Ne urmărește încă.

Însemnează că poetul nu numai că o introdusese pe Veronica în tainele meseriei (pe care, cel puțin, formal, le deprinsese, dovedind un auz bun) dar că îi și citea din manuscrisele sale — dovadă că poezia *La steaua* va apărea ulterior, la 1 decembrie 1886.

Indiscrețiile incalificabile ale contemporanilor le-au produs foarte nult rău celor doi iubiți în timpul vieții. „Caracuda" ieșeană întina totul ce i se ivea în cale, iar subiectul discuțiilor lor favorite deveniseră, la un moment dat, Mihai și Veronica. Aceștia numai grija lor n-o aveau. Cu toate precauțiile lor, ascunzîndu-se sub alte nume : *Tolla* și *Gajus* sau făcînd diferite combinații cu consonantele și vocalele în număr de opt ale numelui iubitei, sau scriindu-și întors numele : *Uxe Nime,* iubirea lor ajunsese în „gura lumii". Mare parte din înverșunarea lui Mihai Eminescu în acești ani ieșeni se acumulează și din cauza glumelor deplasate care se făceau pe seama lor (Ștefan Micle trăia și vorbele puteau ajunge la urechile acestuia). Abia după moartea soțului ei, în 4 august 1879, Veronica Micle își adună poeziile în volumul : *Poesii,* București, Haimann, 1887.

După „cea mai fericită zi a vieții mele" (4/16 fevr. 1876), Mihai Eminescu se bucură de dragostea Veronicăi, urmînd să scrie în

anii 1876—1877 cele mai frumoase poezii „veroniene". Era însă necontenit asaltat de grijile existenței, cărora, în conjunctura politică schimbătoare, nu le putea face față. După ce părăsește și redacția *Curierului de Iași,* în paginile căruia debutează Veronica Micle cu două schițe, semnate Corina, Mihai Eminescu se vede silit să părăsească Iașii, chemat la ziarul *Timpul* de Ioan Slavici. Ca-n orice dragoste, au intervenit și mici tensiuni cu supărări trecătoare. Mihai Eminescu devenise gelos, iar Veronica Micle înțelegea să-și joace rolul de amfitrioană după toată rînduiala. La „seratele sale literare" pătrund și invitați pe care Mihai Eminescu nu-i putea suferi : tineri sclivisiți, punînd mare preț pe îmbrăcăminte, nasturi strălucitori, fireturi, pinteni etc. : „Sau erai a mea pe deplin și îmi urmai oriunde-n lume, lăsînd pe Menelaos și pe acea progenitură fără frumusețe și fără generozitate, sau îmi spuneai că voiești să guști viața ca femeie tînără și-atunci mă închinam, pentru că rolul de Cicisbeo nu-mi convine..." Decepțiile și revoltele poetului depășesc marginile răbdării în rîndurile scrisorilor, trimise Veronicăi în acest an furtunos 1877 : „Mi-ai omorît orice idee bună în cap ; am stat aicea în acest oraș pe care nu-l pot suferi pentru a te vedè «en société» o dată pe săptămînă și pentru a fi ridicol în ochii lumei și, ceea ce-i mai mult, în ochii d-tale". Veronica se apără : „Erai așa de puțin stăpîn pe tine, încît cel mai prost om își dădea seama că ești îndrăgostit de mine ; de aceea, nu trebuia oare ca să dau o desmințire și să ascund ochilor scrutători, reciprocitatea unei dragoste tot așa de mari ?" (20). Reproșurile n-au ajutat la nimic, fiindcă Veronica era ambițioasă, pusă să joace și un rol monden în detronata capitală. Mihai Eminescu pleacă, iar poeta va evoca această despărțire :

Ai plecat mînat de dor
Și te-ai dus tot înainte,
De cumplitul meu amor
Nu ți-ai mai adus aminte.

Eu cu sufletul zdrobit
Am privit în a ta cale,
Și cu lacrimi am stropit
Urma pasurilor tale.

Și mă-ntreb de ce-au apus
O iubire-atît de-adîncă,
Și mă-ntreb de ce te-ai dus,
Și de ce te mai plîng încă ?

Deşi departe unul de altul, gîndurile lor se întîlnesc şi se destăinuie în poezii şi-n aforisme. Era, atunci, la modă să se scrie aforisme în albume, simple platitudini, sau să se tipărească prin reviste. Aforismele Veronicăi Micle dovedesc o gîndire matură şi destul de suplă :

„Cînd îţi scrii cea mai frumoasă pagină în cartea vieţii tale, soarta cu vecinica ei ironie varsă cerneală peste foile care urmează."

„Pierzînd cerul fericirii tale, cu anevoie mai poţi găsi pămîntul de unde ai plecat."

Acum, Mihai Eminescu a scris superba sa poezie *Departe sunt de tine*, mistuit de nestinsul său dor după Veronica :

Departe sunt de tine şi, singur lîngă foc,
Petrec în minte viaţa-mi lipsită de noroc
Optzeci de ani îmi pare în lume c-am trăit,
Că sunt bătrîn ca iarna, că tu vei fi murit.
Aducerile-aminte pe suflet cad în picuri,
Redeşteptînd în faţă-mi trecutele nimicuri ;
Cu degetele-i vîntul loveşte în fereşti,
Se toarce-n gîndu-mi firul duioaselor poveşti,
Ş-atuncea dinainte-mi prin ceaţă parcă treci,
Cu ochii mari în lacrimi, cu mîini subţiri şi reci ;
Cu braţele-amîndouă de gîtul meu te-anini
Şi parc-ai vrea a-mi spune ceva... apoi suspini...
Eu strîng la piept averea-mi de-amor şi frumuseţi,
În sărutări unim noi sărmanele vieţi...
O, glasul amintirii rămîie pururi mut,
Să uit cum dup-o clipă din braţele-mi te-ai smult...
Voi fi bătrîn şi singur, vei fi murit de mult !
(1 martie 1878)

Veronica Micle a fost totdeauna gata de răspuns. La o asemenea poezie ea nu putea să rămînă datornică şi, de fapt, n-a rămas niciodată :

De ce-ţi mai numeri anii să vezi de eşti bătrîn,
Cînd ştii ce grea durere tu porţi în al tău sîn,
Şi pentru ce oglinda întrebi privind în ea
Să-ţi spună că nu-i încă sbîrcită faţa ta,

Cînd ştii c-a tale lacrimi ce curg neîncetat
Adînci şi triste urme în suflet ţi-au lăsat,
Şi crezi c-o vecinicie amară e de cînd
O clipă fericită avut-ai pe pămînt ?

Profesorul Ștefan Micle a murit la 4 august 1879, în vîrstă de 59 de ani, fără să aibă anii legali de pensie, slujind 23 de ani și jumătate. Veronica a rămas fără ajutor și săracă, împreună cu cele două fete; cererile sale adresate oamenilor de seamă aflînd ecou cu multă întîrziere în sufletul lui Mihail Kogălniceanu, deși problema nu era rezolvată nici în 1883 (21). De la Mihai Eminescu primește o scrisoare lungă din care desprindem: „Veronică — e întîia oară că-ți scriu pe nume și cutez a-l pune pe hîrtie — nu voi să-ți spun, dar tu nu știi, nici poți ști cît te-am iubit, cît te iubesc. Atît de mult încît mai lesne aș înțelege o lume fără soare, decît pe mine fără ca să te iubesc.

Tu nu m-ai făcut fericit, și poate că nu sunt nici capabil de a fi, tu nu m-ai făcut nici atît de nefericit încît să mă nimicesc, dar ceea ce era mai adînc ascuns în sufletul meu, privirea ta le-au scos la lumina zilei. Văzîndu-te, am știut că tu ești singura ființă în lume, care în mod fatal, fără să vrea ea, fără ca eu să voiesc, are să determineze întreaga mea viață.

Tu știi prea bine că nici să te amăgesc nu voi, nici îmi pare bine de pierderea ce-ai suferit-o, și Dumnezeu știe de n-aș muri ca s-o fac nefăcută. Tu știi asemenea că nu fericirea mea o am în vedere și că doresc toate nefericirile cu putință, dacă aceasta ar putea fi prețul fericirii tale. Tu știi dar bine că nu voiesc fericire și deși tu ești în stare a-mi da — și numai mie — mult mai mult decît ai tu însăți, tu care în zîmbete neînsemnate pentru altul pe mine mă îndumnezeești, totuși am renunțat de mult de la toate și fii cu toată fericirea, care pentru mine e una cu persoana ta; eu aș putea să mor, nedorind alt nimic decît liniștea ta. Dumnezeu nu e în cer, nu-i pe pămînt: Dumnezeu e în inima noastră. Am înțeles că un om poate avea totul — neavînd nimic și nimic avînd totul" (22).

În 5 septembrie 1879, Veronica a venit în București. Pînă atunci Mihai Eminescu s-a interesat de obținerea pensiei și i-a comunicat greutățile întîmpinate. Au stat împreună din 5 septembrie pînă în 18 octombrie; au fost văzuți solicitînd audiențe; legile însă erau inflexibile și trebuia o hotărîre a Camerei deputaților. Totuși, eforturile lor au așezat această problemă, insolubilă pe vremea aceea, pe o cale bună. Cît a fost căsătorită cu Ștefan Micle, relațiile lui Eminescu cu Veronica au fost caste, reduse la sărutări și la îmbrățișări cum a însemnat poetul pe coperta unei cărți. În București, n-a mai fost nici o opreliște între ei; Eminescu o recomandă pe Veronica „logodnica mea", deci problema căsătoriei se pusese și amîndoi erau de acord.

„Micile şi marile supărări“ interveniseră între cei doi iubiţi încă în Iaşi, cînd Mihai Eminescu îi ceruse Veronicăi să se despartă de soţul ei, fiindcă „nu vrea să împartă cu nimeni iubirea“ şi „să fie a lui oricum ar trăi şi oriunde“ (23). Din acest timp ieşean, mai mult fericit decît nefericit, este sonetul *Gîndind la tine* (1876):

Gîndind la tine fruntea-acum mă doare.
Nu ştiu ce rost mai are-a mea viaţă
Cînd n-am avut o clipă de dulceaţă:
Amar etern şi visuri peritoare!

De ce în noapte glasul tău îngheaţă!
Vedea-vor ochii-mi încă-o dată oare
Frumosul trup, — femeie zîmbitoare! —
Ce mi-a fost dat să-l strîng o clipă-n braţă?

Tu, blond noroc al unui vis deşert,
Tu, visul blond unui noroc ce nu e,
De-i mai veni, să ştii că nu te iert.

Căci dorul meu mustrări o să-ţi tot spuie
Şi sărutîndu-te am să te cert
Cu desmierdări cum n-am spus nimăruie.

Cu intensitatea resimţirii plecării din Iaşi şi întreruperii spaţiale şi temporale a dragostei cu Veronica, Mihai Eminescu trimite, după un răstimp de tăcere, printre alte poezii, la *Convorbiri literare*, şi deznădăjduita *Despărţire*.

Să cer un semn, iubito, spre-a nu te mai uita?
Te-aş cere doar pe tine, dar nu mai eşti a ta;
Nu floarea vestejită din părul tău bălai,
Căci singura mea rugă-i uitării să mă dai.

La ce simţirea crudă a stinsului noroc
Să nu se stingă-asemeni, ci-n veci să stea pe loc?
Tot alte unde-i sună aceluiaşi pîrău:
La ce statornicia părerilor de rău,
Cînd prin această lume să trecem ne e scris
Ca visul unei umbre şi umbra unui vis?
La ce de-acu nainte tu grija mea s-o porţi?
La ce să măsuri anii ce zboară peste morţi?
Totuna-i dacă astăzi sau mîine o să mor,
Cînd voi să-mi piară urma în mintea tuturor,
Cînd voi să uiţi norocul visat de amîndoi.

Trezindu-te, iubito, cu anii înapoi,
Să fie neagră umbra în care-oi fi pierit,
Ca și cînd niciodată noi nu ne-am fi găsit,
Ca și cînd anii mîndri de dor ar fi deșerți —
Că te-am iubit atîta putea-vei tu să ierți ?
Cu fața spre părete, mă lasă prin străini,
Să-nghețe sub pleoape a ochilor lumini,
Și cînd se va întoarce pămîntul în pămînt,
Au cine o să știe de unde-s, cine sînt ?
Cîntări tînguitoare prin zidurile reci
Cerși-vor pentru mine repaosul de veci ;
Ci cu aș vrea ca unul, venind de mine-aproape,
Să-mi spuie al tău nume pe-nchisele-mi pleoape,
Apoi — de vor — m-arunce în margine de drum...
Tot îmi va fi mai bine ca-n ceasul de acum.
Din zare depărtată răsară-un stol de corbi,
Să-ntunece tot cerul pe ochii mei cei orbi,
Răsară-o vijelie din margini de pămînt,
Dînd pulberea-mi țărînii și inima-mi la vînt...

Ci tu rămîi în floare ca luna lui april,
Cu ochii mari și umezi, cu zîmbet de copil,
Din cît ești de copilă să-ntinerești mereu,
Și nu mai ști de mine, că nu m-oi ști nici eu.
(1 martie 1878)

Starea depresivă a poetului este accentuată și de afirmația că „iubita nu mai este a lui". „Te-aș cere, dar nu mai ești a ta !" Deci singura dorință este să fie dat uitării. Intensitatea simțirii este atît de mare, încît este dusă pînă la ultimele consecințe ființiale : iubita să uite că l-a cunoscut, să fie lăsat printre străini (despărțirea era proaspătă !), să moară necunoscut, iar pulberea să fie împrăștiată în vînt. Dorința ultimă, totuși, a celui depărtat, părăsit și uitat este ca „unul, venind de mine-aproape, să-mi spuie al tău nume pe-nchisele-mi pleoape". Dintre multele dorințe, exprimate în testamentul liric al poetului, n-a fost împlinită nici aceasta. Poate „femeia în negru", prezentă la înmormîntarea lui Eminescu, deci însăși Veronica Micle, a avut posibilitatea de-a se apropia de „pămîntul poetului" și de-a-și șopti propriul nume pe pleoapele închise ale poetului iubit.

Un lucru este însă sigur. Plecarea lui Mihai Eminescu din Iași, în anul 1877, determinată de multe cauze : incertitudinea existenței sale, după experiențele triste pe care le-a avut ca bibliotecar, revizor școlar, apoi redactor-șef la *Curierul de Iași*, deziluzia în

dragoste, fiindcă Veronica Micle nu se putuse hotărî să-şi părăsească soţul, numit de poet „Menelaos", ruperea de junimişti care întrecuseră măsura suportabilă prin hazul glumelor deplasate, îmbolnăvirea gravă a unicului său prieten bun, Ion Creangă, care devenise posomorît şi anxios, nu i-a desprins pe cei doi iubiţi unul de altul. Veronica Micle îi scrie din Iaşi lui Mihai Eminescu : „Nu găseşti rezonabil din partea mea ca după ce mi-am sacrificat copilăria, pentru a spune aşa, acestei legături, să o susţin pînă la capăt, spre a putea beneficia cînd se va ivi ocazia de o viaţă liniştită avînd micul meu venit ?... Titi al meu, tu eşti foarte inteligent, însă dragostea nu te lasă să judeci, tu nu ştii că pentru ca doi să se iubească trebuie ca imaginaţia să fie întreţinută continuu prin iluzii şi speranţă, mizeria şi nevoia distrugîndu-le ?... Titi, nu-i aşa că vei veni de sărbători la I... Îţi jur că nu voi mai fi răutăcioasă cu tine ; dacă ai şti cît de mult regret şi cît de mult îmi blestem sufletul, dar la ce bun, tu ai plecat şi eu nu sunt în stare măcar să plîng plecarea ta. Te îmbrăţişez din toată inima, *Tolla* cea nenorocită" (24). Despărţirea şi depărtarea sînt însă biruite tot de Veronica Micle, care vine în Bucureşti, în anul 1878, după cum rezultă din scrisoarea tragică din 7 octombrie 1882 : „Îmi vei permite să aştept un răspuns de la d-ta, voi muri în ziua de 27 octombrie (1882), cînd pentru prima oară într-o casă mică şi modestă ţi-am dat dovadă despre iubirea mea (27 octombrie 1878), vor fi tocmai patru ani în acea zi" (25). Veronica Micle trecuse peste hotarul reticenţelor.

După 18 octombrie 1879, vin unele ecouri îngrijorătoare din Iaşi, de la Veronica. Ele pun într-o lumină nouă şi problema bolii ereditare a lui Mihai Eminescu : „La informaţiile cari mi le ceri prin scrisoarea ta din urmă, nu pot să-ţi răspund mai nimic, sunt lucruri cari cu greu le-aşi putea confia unei scrisori ; dacă răul n-a existat la tine, atunci e o închipuire a mea şi o frică, care m-a făcut să-mi imaginez cine ştie ce ; dacă însă vreun rău a existat, apoi pozitiv că s-a transmis ; în tot cazul nu-i nimic, îţi voi explica cînd vom fi împreună ce-i şi cum. Însă, ca o afirmaţiune a presupunerei mele, şi a temerilor mele, primesc scrisoarea ta din 31 Octombrie care, iartă-mă, e o mărturie tainică a multor lucruri : viaţa ta compusă din *suferinţi* fizice şi *rele morale*, doreşti ca amorul unui nenorocit ca tine, să nu fi *aruncat o umbră* în viaţa mea senină, iubeşte-mă şi-mi *iartă păcatele*, ce înseamnă toate acestea ? Şi eu care descoperisem ceva nu aveam dreptul să cred că deşi tîrziu, dar totuşi voeşti a-mi destăinui lucruri, pe cari din cine ştie ce cauze mi le-ai negat înainte ?" (26).

Veronica Micle dorea să legitimeze legătura sa prin căsătorie, iar Mihai Eminescu era nehotărît. Poate puţin spus. Fără vreo situaţie stabilă, sărac, se gîndea mult la complicaţiile unei căsătorii în condiţiile sale materiale. Ne gîndim, evident, şi la boala sa şi, fiindcă a fost aşa de uşor transmisibilă, renunţăm total la ipoteza lui I. Grămadă că poetul s-ar fi putut îmbolnăvi la Viena în timpul studiilor sale. Nicidecum, Mihai Eminescu, nu se mai putea infecta, beneficiind de o stare de premuniţie — dar putea transmite luesul.

Evident, contradictorie, ne pare comportarea lui Mihai Eminescu faţă de iubita sa unică, Veronica Micle, la o trecere în revistă a poeziilor sale de dragoste. Erotismul eminescian nu putea fi decît extrem de complicat, dacă ne gîndim la distilarea lui prin retortele uneia dintre cele mai ample şi mai dăruite simţiri. „Iubita viselor şi gîndurilor" trebuia să fie în exclusivitate a sa, după concepţia dominatoare şi acaparatoare a iubiţilor celebri, iar Mihai Eminescu nu era unul de rînd, aşa că el nu poate fi simplificat şi redus numai la „obsesia funcţiunii erotice" : *„Căci te iubeam cu ochi păgîni / Şi plini de suferinţi, / Ce mi-i lăsară din bătrîni / Părinţii din părinţi..."*

Marile dificultăţi fuseseră însă ridicate în calea fericirii lui de împrejurările familiale şi sociale ale Veronicăi Micle. Ca femeie măritată cu profesorul Ştefan Micle şi ca mamă, avînd două fetiţe de care era foarte ataşată, ea nu riscă „aventura vieţii sale", nu-şi părăseşte soţul, nici nu-şi lasă copiii pe mîini străine, deşi Mihai Eminescu era nerăbdător, cerîndu-i să se desprindă de familia sa imediat. Intensitatea sentimentală a iubitului, liber de orice servituţi, se lovise de stavila unor convenienţe peste care iubita nu a putut trece. Sînt explicabile astfel şi „furtunile" care intervin în relaţiile lor, oglindite în poezii şi în scrisori. Veronica se temea să nu intre în „gura lumii", ceea ce pînă la urmă, cu toate măsurile preventive, tot s-a întîmplat ; junimiştii dovedindu-şi mentalitatea lor specific provincială. Pentru ca „soţul bătrîn" să nu afle de marea lor dragoste — de fapt aşa cum şi era —, deci ca să evite un eventual scandal şi să salveze aparenţele, este explicabil că Veronica a fost prudentă şi se va fi purtat „en société" rece, distantă cu Mihai Eminescu, pentru a-l tempera şi a masca, pe cît posibil, relaţiile dintre ei. Comportarea aceasta ambiguă era însă greu de suportat de Eminescu, sensibil la schimbările iubitei, intolerant faţă de alţi bărbaţi care se „învîrteau" în jurul frumoasei gazde la „seratele sale literare".

Numai aşa ne putem explica iubirea constantă a Veronicăi din tot acest timp, dar şi „izbucnirile de revoltă", convulsiile lui

Mihai Eminescu, care nu putea suporta acest tratament erotic, silind-o pe iubita sa să recurgă la fel de fel de mijloace „mondene“, reușind doar să-l enerveze și mai mult; poetul devenind din ce în ce mai irascibil. Așa ne explicăm poeziile de adorare, dar și poeziile de reproș; poeziile de dragoste supremă și poeziile deziluziilor și mustrărilor care ating de multe ori vehemența fără egal a stigmatizării femeii adorate. Sînt poezii în care icoana iubitei este admirabil descrisă cu mijloace populare, înălțate la maxima expresivitate: *„Iar cînd merge legănată / Tremur sînii și de-odată / Tremură frumsețea-i toată. / Nu-i subțire, ci-mplinită / Cum e bună de iubită, / Nici prea mică, nici prea mare, / Plinuță la-ncingătoare, / Plinuță la sîn, la față, / Încît ai ce strînge-n brață. / Tot ce-ar zice i se cade, / Tot ce-ar face bine-i șade, / Și la vorbă de s-o-ntinde, / Vorba dulce bine-o prinde, / Și de tace iarăși place, / Că are pe vino-ncoace; / Oacheșă și sprîncenată / Și la umblet alintată — / Ar trebui sărutată“.*

Dar sînt și poezii pline de amărăciune și de disperare din cauza împrejurărilor potrivnice, pe care i le impunea iubita, dar pe care el nu le înțelegea. Trebuie de remarcat și aici că Mihai Eminescu luase dragostea în serios, așa cum se întîmpla de obicei; pentru el dragostea era „sfîntă“, iar iubita lui unică pe pămînt, tot ce avea mai prețios în viața lui de „salahor al minții“. Deci se iscau reproșurile: *„Cum ai putut a-ți bate joc / De patimele mele, / De dulci petreceri la un loc / Din ceasuri ca acele? / Cum le-ai menit pe toate rău, / De s-au ales deșerte? / Dar care-i acel Dumnezeu / În stare să te ierte? / Cînd amîndoi vom fi pămînt, / Căci el pe toți ne-adună, / S-or stinge dor și jurămînt, / Cu viețile-mpreună, / Ce numai tu n-ai vrut să știi / O lume va cunoaște. / În mintea vremilor ce vin / Va răsări cuvîntu-mi, / Cu-ntreg al sufletului chin, / Ca iarba pe mormîntu-mi. / Și-n versul meu ce va trăi / Infamă apărè-vei. / Cum n-a fost alta, nici va fi / În neamu-ntreg al Evei.“*

Această situație tensională între cei doi mari iubiți a durat pînă la moartea lui Ștefan Micle (4 august 1879). Atunci nodul gordian părea tăiat, dar au intervenit alte motive, care au întrerupt brutal încercările poetului de-a se căsători, iar dragostea lui a rămas să se zbată mai departe între certuri și împăcări, între furtuni mistuitoare — uneori durabile — și liniștiri scurte. Ele au durat pînă în anul 1883, anul dărîmării finale a viselor de fericire ale poetului. După acest an, el este altul nu numai în viața ce-o mai duce, dar și în dragostea sa. Odată cu pierderea minții se irosiseră și toate amintirile lui erotice, precum și organica legătură

dintre dragoste și intensificarea ei rațională. De acest lucru și-a dat seama și Veronica Micle. Mihai Eminescu rămăsese iubitul ei, dar nu mai era el.

Oricum, Veronica se dovedește pe deplin dăruită lui Mihai Eminescu și toate tensiunile dintre ei sînt pricinuite de insistențele femeii de-a deveni *„Doamna Veronica Eminescu"* —, ceea ce nu s-a întîmplat niciodată, spre nefericirea acestei femei. De fapt, traiul lumesc cu asemenea posedați de idei, recalcitranți, nemulțumiți de sine, plini de boli închipuite sau grave, cu mari combustii sufletești și cu drame de conștiință, mult prea încărcați de soartă cu cunoștințe de multe ori de prisos, dar cu care nu au ce face (le-ar lepăda, dar se tem să nu se lepede și de sine !), este în majoritatea cazurilor un calvar. Lîngă ei, trebuie să existe ființe de fier sau total insensibile, pentru a putea rezista la măcinarea lor între pietre de moară invizibile pentru alții, dar pentru ei inexorabile !

Pentru aniversarea *Junimii* din noiembrie 1879, Mihai Eminescu vine de ziua lui onomastică (8 noiembrie) în Iași și locuiește la Veronica, scriind pastelul :

Stau în cerdacul tău... Noaptea-i senină.
Deasupra-mi crengi de arbori se întind,
Crengi mari în flori de umbră mă cuprind
Și vîntul mișcă arborii-n grădină.

Dar prin fereastra ta eu stau privind
Cum tu te uiți cu ochii în lumină.
Ai obosit cu mîna ta cea fină
În val de aur părul despletind.

L-ai aruncat pe umeri de ninsoare,
Desfaci visînd pieptarul de la sîn,
Încet te-ardici și sufli-n lumînare...

Deasupră-mi stele tremură prin ramuri,
În întuneric ochii mei rămîn,
Ș-alături luna bate trist în geamuri.

(1879)

Amîndoi se întîlnesc apoi în București, în 1880, dar căsătoria este tărăgănată, din motive obiective, de Mihai Eminescu. Amîndoi, acum, bolnavi de aceeași boală, și loviți de același destin năprasnic, se tratau de lues cu fier iodat. Intervin și certuri și încer-

cări de rupturi definitive. Cît a trăit Mihai Eminescu a fost legat de Veronica Micle și tot așa și ea, chiar dacă este solicitată de alți bărbați, pentru a se mărita cu ei, chiar dacă gurile rele ale junimiștilor împroașcă noroiul asupra uneia dintre cele mai sfinte iubiri —, și unul și alta rămîn fideli dragostei lor. Legăturile nu se întrerup niciodată. Intrigile se demască singure.

I. L. Caragiale are un rol, pe măsura lui, în accentuarea dramei. Plecînd de la ziarul *Timpul,* după cîteva scene cu Mihai Eminescu, din pricină că și el se luase după Ioan Slavici și-l lăsa pe Mihai să fie „salahorul“ amîndurora, apoi mai dispărînd și niște documente importante din saltarul redactorului care-l priveau pe „Costake Roseti“ este explicabilă răbufnirea poetului față de fratele său Matei : „Nu se poate, măi Matei, trădare fără grec la mijloc !“ (27). În 21 octombrie / 2 noiembrie 1881, I. L. Caragiale este numit, prin decret regal, revizor școlar al circumscripției Neamț — Suceava. El se stabilește în Piatra-Neamț și intră în legătură cu Veronica Micle care avea o casă în Tîrgu-Neamț. Apostrofele lui Mihai Eminescu îl usturau ; ruperea relațiilor dintre cei doi este definitivă. Mergînd pe sfoara antipatiei maioresciene împotriva Veronicăi Micle, I. L. Caragiale adaugă impostura și calomnia, dacă e să dăm crezare tardivelor amintiri ale lui Al. Brătescu-Voinești, fiind copărtași la amîndouă I. L. Caragiale și Titu Maiorescu, care pentru a împiedica hotărîrea lui Eminescu de a se căsători îi spune, incredibil dar adevărat : „Eminescule, te rog iartă-mă de sfîșierea pe care știu că o să ți-o pricinuiesc, dar aceea pe care ți-ai ales-o drept tovarășe de viață nu merită această cinste, n-o merită. Înainte de d-ta a fost prietena altora, a fost și-a lui Caragiale. Mi-a mărturisit-o chiar el“ (28). Mihai Eminescu a rostit numai un cuvînt care stigmatizează un fost prieten pentru totdeauna : „Canalia !“ (29).

Intervin, cum și era natural, multe scrisori de explicație. Veronica se scuză că a acordat încredere „grecului“ ; lucrurile se aplanează, apoi iar se strică, în orice caz o ruptură totală nu există între cei doi nici după cele mai categorice scrisori de despărțire, cunoscute de toată lumea și speculate de biografi. Încă în anul 1881, la 16 iunie, Mihai Eminescu îi scrie Veronicăi una dintre frumoasele sale scrisori, care dovedesc că a cunoscut Marea : „Draga mea Veronică,... O să mă-ntrebi ce efect mi-a făcut marea pe care-o văz întîia oară ? Efectul unei nemărginiri pururea mișcate. Dar abia de două zile aici, n-am văzut-o în toate fețele — căci ea e schimbăcioasă la coloare și în mișcare, de unde unii autori o și compară cu femeia. Constanța sau Chiustenge este un mic orășel,

dar îndestul de frumos. Nu are a face de loc cu Rusciucul. Casele au oarecare eleganță în clădirea lor, căci piatra e ieftină aici și clădirile sunt de piatră pătrată, iar primăria, de cînd stăpînesc românii și există un consiliu comunal, a făcut foarte mult pentru orînduiala și înfrumusețarea orașului. O terasă pe țărmul înalt dă o frumoasă priveliște pe toată întinderea mării, și cînd luna e deasupra apei, ea aruncă un plein de lucire slabă, care plutește pe-o parte a apei. Restul rămîne în întuneric și noaptea marea își merită numele ei de neagră... La anul să știi că venim amîndoi aici... Șed într-o mansardă și privirea mi-e deschisă din două părți asupra mării, pe care aș vrea să plutesc cu tine..." (30).

Intrigile dirijate de „junimiști", ca Pompiliu Miron, atins de aceeași boală gravă, de I. L. Caragiale, de Iacob Negruzzi și de Vasile Pogor, „gura spurcată", nu-l atrag, în capcana lor, pe Mihai Eminescu. După „bubuituri stilistice" și „răbufniri enervate", poetul se liniștea și revenea la sentimente mai bune. De Veronica nu se putea despărți. Ar fi însemnat să se despartă de tot trecutul său. Aici stă grava eroare în biografia lui Mihai Eminescu în ceea ce privește dragostea lui. Cel ce-a început a o denigra pe Veronica Micle este Titu Maiorescu pentru motive personale, deși își permitea „libertățile sale erotice" (să amintim divorțul de Clara Kremnitz și recăsătoria cu Ana Rosetti). Este necesară o reconsiderare a nedreptului tratament aplicat de critic, după cum am văzut. El a făcut dîră. După el s-a luat G. Călinescu cu o vădită antipatie pentru Veronica, dar fără să cîntărească toate dovezile pro și contra. De la început, el s-a pronunțat împotriva poetei. Nu interesează aici poeziile, ci interesează femeia sinceră și devotată lui Eminescu. Valoarea poeziilor este dependentă, fiindcă dascălul ei a format-o, după putință, pe calapodul său. Femeia însă a putut delibera, a ales dintre cei posibili pe cel *miruit cu geniu* și acesta este meritul Veronicăi. Ea a crezut în Mihai Eminescu cu instinctul ei de femeie, înainte de a fi crezut alții sau de a fi așteptat verdictul istoriei, Ea, cu toate schimbările umorale feminine, nu s-a desprins niciodată de Mihai, l-a iubit dar l-a și urît, fiindcă un om ca Eminescu, putea fi iubit și urît, după cum se iubea și se ura el însuși.

Completa schimbare a opticii biografilor în ceea ce o privește pe Veronica Micle a fost determinată, de la bun început, de Titu Maiorescu, care și-a plătit astfel polița, modificînd total biografia poetei, după cum am văzut. Pe urmele lui au mers majoritatea biografilor și însuși G. Călinescu, incontestabilul critic autorizat al

marelui poet, dar reticent și cu aversiuni nemascate împotriva Veronicăi. Este mai veridic și mai obiectiv, în această privință, Octav Minar (31).

Să cer un semn, iubito, spre-a nu te mai uita?
Te-aș cere doar pe tine, dar nu mai ești a ta.
Nu floarea veștejită din părul tău bălai,
Căci singura mea rugă-i uitării să mă dai...

Este imposibil ca să nu se audă vaietul adînc al acestor versuri de iubire:

Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci
Și eu să-mi știu osînda... să te iubesc în veci,
În veci dup-a ta umbră eu brațele să-ntind,
De-a genelor mișcare nădejdea să mi-o prind,
Zîmbirea gurei crude să-mi fie al meu crez —
Purtînd în suflet moarte, tu vesel să mă vezi...

Și tu îmi zîmbești mie, cum altora zîmbești,
Cum poate-ai spus-o altor tu-mi spui că mă iubești —
Și eu? eu sunt ca alții? Și tu vezi și în mine
Pe-amantul unei zile, pe-un Don Juan, pe-un cîne
Ce-i dai și cu piciorul și după ce-l dezmierzi?
O, rîde-mă, o, cască în fața-mi... tu mă pierzi!

Cochetă, lunecoasă, lingușitoare, rece —
Cu viața-mi sfărîmată urîtul tău petrece;
Și să te vezi privită cu patimă, cu jind,
Să vezi că cel mai tare se face om de rînd,
Cu gura numai spumă se pleacă în genunchi,
Priveliștea aceasta te bucură-n rărunchi...
(1876)

Concluzia criticului G. Călinescu este nedreaptă: „Opiniunea așa dar că Veronica Micle formează obiectul aproape unic al pasiunii lui Eminescu este cu totul greșită" (32). Criticul n-a avut la dispoziție documentele complete și s-a lăsat influențat de „părelnice rupturi" în dragostea celor doi sau a interpretat și a folosit poeziile „mînioase" ale poetului, împrumutîndu-i vorbele „cochetă, lingușitoare, rece". O și descrie după o fotografie cunoscută subiec-

tiv: „Privim fotografiile poetei și ne aflăm aci în fața unei femei grațioase, aci uscăţive în tinereţe, cu proeminenţele feţei acute, îngroşate mai apoi şi trivializate, cu o oţărîre în toate liniile feţei, cu buzele lungi subţiri şi supte, cu un văl de lividitate și melancolie, ce urîţeşte fizionomia şi o face antipatică. Iată dar femeia, plină de farmec, văzută într-o simplă fotografie poate rău executată, cu subiectivitatea de neînlăturat a privitorului" (33).

Într-adevăr, criticul este influenţat de atmosfera nefavorabilă, creată femeii de junimişti. Aceştia erau interesaţi şi filistini, nepermiţîndu-i nici „dramul de noroc în dragoste" poetului, temîndu-se pe drept cuvînt că va fi „pierdut" pentru *Convorbiri literare*, chiar aşa exprimîndu-se el faţă de Titu Maiorescu. Atunci a bruscat lucrurile criticul, care, altminteri, era ponderat şi prudent: a întrecut măsura bunei-cuviinţe. Tot aşa fac şi cei ce vor urma. Dar memorialistul N. Petraşcu (34) ne prezintă un cu totul alt chip al Veronicăi Micle, pe care ne mirăm că nu l-a cunoscut G. Călinescu. N. Petraşcu spune: „De talie mijlocie, plină şi rotundă la formele corpului, cu părul blond ruginiu cu reflexuri de aur vechi, amintind pe al Florei de Tizian, cu o carnaţie trandafirie ce părea că se revarsă palpitînd de tinereţe şi catifelată la atingere, cu ochii mîngîioşi, cu gîtul graţios deasupra unui sîn decoltat puţin, pe care fluturau tulburătoare efluvii voluptoase, ea seducea de la prima vedere. Dar ceea ce făcea fiinţa ei mai atrăgătoare, era natura-i fericită, pururea bine dispusă, pururea rîzînd cu o gură frumoasă şi sensuală, cu ceva insinuant, sincer şi familiar. Cînd rîdea, şi rîdea, des şi din toată inima, o vedeai parcă copilă de 17 ani. Pe lîngă aceasta, adăugaţi o drăgălăşenie particulară în glas şi în vorbă, întîlnită la unele femei moldovence, care era la ea un farmec nebiruit" (35).

G. Călinescu, ca şi Şerban Cioculescu nu vor vedea în scrisorile Veronicăi decît „păcatul" subiectiv interpretat, greşelile gramaticale sau alintările hipocoristice cu care femeile în elanurile lor erotice îşi împodobesc iubiţii: Mimi, Miţul meu, Miţulică, Miţicule iubit şi drăgălaş, Titi al meu, Bebe, Bebeluş, Sgrăbunţule, chiar „Miţule, măi Miţule, mînca-ţi-aş ochii!" etc., care par caraghioase cuiva, nedeprins cu necesitatea feminină de a alinta. Şi apoi ce alte diminutive ar fi putut folosi Veronica în *Corespondenţa* sa (36), ca să fie mai potrivite? Doar ea nu se adresa indiscreţiei posterităţii! Nici soluţia încă problematică a dragostei obsesive a lui Mihai Eminescu pentru Casandra Alupului nu este fericită (37), fiindcă amintirile sînt extraordinar de puternice, dar Casandra (dacă se va fi numit aşa *Floarea albastră*?) nu domină

toată erotica eminesciană, nici n-o poate elimina pe Veronica Micle. Veronica a fost dragostea cea mare a lui Eminescu și după intrigile și defăimările junimiștilor, pe care femeia le-a suportat cu stoicism, fără să se desprindă de iubitul ei.

În timp ce Mihai Eminescu „se certa cu Caragiali" la sindrofia pomului de Crăciun, după cum notează, direct interesat Titu Maiorescu (38), cea care suferă este Veronica. Miron Pompiliu comunică, imprudent și neîntemeiat, legături ale lui I. L. Caragiale cu Veronica la Tîrgu Neamț. Oricum, nu sîntem de acord că acesta, „foarte disponibil dinspre partea sentimentală la această vîrstă, găsi drumul cel mai scurt spre disponibilitățile, încă mai acute, ale celei ce nu gusta mult *poezia depărtării,* cu care voia s-o obișnuiască Eminescu" (39). I. L. Caragiale s-a lăudat cu „aventuri imaginare", cum îi era felul, iar Scipione Bădescu le-a dat, argumentîndu-le, mai departe. Aceasta este realitatea tristă. Mihai Eminescu, gelos, era gata să creadă cele mai mari infamii și, totuși, să revină asupra unor atitudini pripite de care-i părea rău mai tîrziu.

După intrusiunea brutală a lui Titu Maiorescu, care urmărea cu orice mijloace să-l împiedice pe poet să se căsătorească cu Veronica, Mihai Eminescu scrie iubitei sale renumita confesiune: „Bolnav, neavînd nici o poziţiune socială sigură, prin care să-ți pot pregăti un trai modest și poate fericit alături de mine; sărac precum bine știi că sunt și avînd pururea grija zilei de mîni, tu crezi că eu aș putea fi atît de nelegiuit să pot veni lîngă tine și să nu vreau să vin; crezi că în starea în care mă aflu, îmi abate a-ți face infidelități, mă crezi în sfîrșit de o sută de ori mai mizerabil de cum sunt în stare a fi... Te-am rugat, femee dulce și fermecătoare, să ierți că am îndrăznit a te iubi, să ierți că am aruncat această umbră de mizerie asupra vieții tale, care, după caracterul tău, trebuia să fie veselă și luminoasă... Nu văd nici o perspectivă deocamdată de-a trăi împreună, pentru că nu mi s-a oferit pînă acum nimic în Iași cu care aș duce o viață convenabilă cu tine și în mizerie nu voi să trăiești... Te sărut dulce, femeea mea iubită și dragă, și, dacă, după toate cele zise, tu poți să mă mai iubești, iubește-mă, dacă nu, dă-mă uitării, dar nu crede că vreodată te voi uita sau voi înceta a te iubi" (40).

Sînt și vorbe de-ale lui Titu Maiorescu; sînt și imputări geloase de infidelitate din partea Veronicăi; sînt și reticențe din partea poetului nervos și bolnav; sînt de toate, dar nu sînt semnele unui despărțiri definitive. Mihai Eminescu bagatelizează presupusele iubiri pentru Mite Kremnitz și pentru Cleopatra Poenaru-Lecca; amîndouă trăind doar prin faptul că l-au cunoscut pe Mihai Emi-

nescu. Convulsiile erotice și traumatismele psihice trec, ca de obicei, și-n poeziile lui Mihai Eminescu :

O, demiurg, solie cînd nu mi-ai scris în stele,
De ce mi-ai dat știința nimicniciei mele ?
De ce-n al vieții mijloc, de gînduri negre-un stol
Mă fac să simt în minte și-n inimă un gol ?
De ce de pe vedere-mi tu vălul ai rărit,
Să văd cum că în suflet nu am decît urît ?
Viața mea comună s-o tîrii uniform
Și să nu pot de somnul pămîntului s-adorm ?...
(*O, stingă-se a vieții...* /, 1879)

Cuprinsul poeziei *Urît și sărăcie* (1879) este strîns legat de scrisoarea trimisă Veronicăi :

Urît și sărăcie sunt acei doi tovarăși
A căror urme crude le aflu pururi iarăși
Pe orice chip și-n orice-ndrăznii de a iubi...
Iubit-am poate cîntul, voit-am a robi
Cu el un suflet dulce, al meu întreg să fie...
Zburat-au chip și cîntec — urît și sărăcie !...

Urmează cu accente de gelozie una din odele erotice închinate iubitei :

Dară acea iubire adîncă și curată
Care-n viață vine o dată, num-o dată,
Acea eternă sete ce-o au dupăolaltă
Doi oameni ce-și pierdură privirea una-ntr-altă,
Acel amor atît de nemărginit, de sfînt,
Cum nu mai e nimică în cer și pre pămînt,
Acea înamorare, de tot ce e al ei,
De-un zîmbet, de un tremur al gingașei femei,
Cînd pentru o privire dai viață, dai noroc,
Cînd lumea-ți este neagră de nu ești la un loc
Cu ea... Unde-i norocul ce l-a promis ea ție ?
Ce vă rămîne vouă ? Urît și sărăcie !

Veronica răspunde : „Ne desparte o prăpastie săpată de împrejurări — recunosc — fără ca totuși să fiu vinovată eu, care-ți scriu din chiar inima disperării mele. Ți-ai dat cel puțin seama, fie și numai o clipită, la ce-ai redus nefericita mea ființă ? Te-ai gîndit vreodată pînă la ce punct mi-ai zdrobit inima ? Eu cred că voi avea curajul să sfîrșesc fără să cunoști vreodată cît m-a durut

că te-am pierdut și cum sufletul meu — sărman în de sine — este acum golit de orice mulțumire. Este o nebunie ceea ce-ți mărturisesc; dar ești al meu atîta vreme cît voi trăi și zadarnic nădăjduiesc că prin lacrimi te voi șterge din sufletul meu — căci mereu te regăsesc“ (41). Despre I. L. Caragiale, pricina de ceartă, Mihai Eminescu comunică: „Pe domnul în chestiune l-am bruscat în societate, dar a tăcut frumușel, ca un om de nimic ce este... Te rog, dar, cere-i scrisorile... Dacă s-ar lăuda cumva la Maiorescu, precum s-a lăudat față de Bădescu, o poate în orice caz. Nu te mai îndoi că e de absolută rea-credință. E un om care nici nu poate fi altfel“ (42).

Dar episodul Caragiale continuă, ceea ce înseamnă că el se infiltrase într-un timp de criză psihică în casa Veronicăi, iar aceasta i se destăinuise. Printre altele *îi spusese de boala lui Mihai Eminescu și de molipsirea ei,* ceea ce-l vindecase pe „foarte disponibilul adorator“. Acesta este *păcatul* de care vorbește Veronica și nu altul, fiindcă recunoașterea altui păcat ar fi însemnat pentru ea definitiva ruptură cu Mihai Eminescu. Mult mai tîrziu, au fost oameni reticenți și ponderați care nu au avut de apărat personalități literare, deci au fost obiectivi, și au căutat să explice mult tribulatul păcat al Veronicăi. Iată, de bună oară, ce afirmă Nicolae V. Baboeanu, în lucrarea sa: *Iubire-Durere. M. Eminescu — Veronica Micle, Scrisori, note, impresii, epilog,* București, 1905, passim, înainte de-a intra toate scrisorile în stăpînirea lui Octav Minar: „Păcatul de care vorbește ea aci sînt unele mici *afirmațiuni* pe care Veronica le-a anunțat cu ocazia curtenirii ce d-l X i-o făcea, afirmațiuni care întăresc destul de mult prin încheierea definitivă a lor, iubirea perfectă a Veronicăi tot pentru Eminescu. Ea era atît de sinceră, că nu i-ar fi putut ascunde nimic lui, și chiar micile și inocentele greșeli naturale ce le făcuse ea le mărturisește însușindu-și neimportanta vină“ (43). Or, acesta îi spune, într-o scrisoare din 21 februarie 1882, că „d-l în cestiune va fi permutat la Curtea-de-Argeș“. „Cererea a făcut-o de acum opt sau zece zile la ministeriu și i s-a acordat... Vorbă să fie. Asta încă o dată pentru a arăta că nu există un sîmbure solid în acest om.“ Veronica Micle, credulă, gata să se atașeze de prietenii lui Mihai (și acesta a fost mijlocul „aflat“ de I. L. Caragiale pentru a se apropia de femeea singură și a se folosi de destăinuirile ei), n-a știut că relațiile între iubitul său și proaspătul și improvizatul revizor erau rupte. Mihai Eminescu n-o informase. Au urmat toate amănuntele și la ele face Veronica aluzie, la 23 februarie 1882: „Într-adevăr, recunosc că

ființă mai arhicanalie — după cum ai numit-o tu! (D. Car.) — nici că poate să mai existe vreuna. L-am întîlnit azi!... Mi-a zis că eu nu ți-am mărturisit păcatul meu decît ca să sfărim prietenia ce există între tine și el — et il m'a traité un peu par dessus la jambe!... Il enrage... Eu m-am făcut că nu știu că el a clămpănit pe la ușă la mine și l-am întrebat: «Ce v-ați făcut aseară?» El mi-a răspuns: «Nu se spune!»... A-propos, zice: «Hai, ai să-l faci pe Eminescu să se bată cu mine, să mă împuște!», și cîte alte prostii... E un adevărat spion. Mi-e groază de tot ce poate fi capabil acest om, dar să-l lăsăm dracului" (44).

Veronica Micle a fost sinceră în scrisoarea aceasta. Tratamentul aplicat „foarte disponibilului individ" nu se referă decît la „păcatul" destăinuirilor, altfel nu l-ar fi putut „repezi", nici n-ar fi făcut aluzie la „clămpănitul la ușă". Totul ce-a făcut astfel împotriva Veronicăi se datorește refuzului, de aceea turba și tot de aceea l-a înșelat și pe Titu Maiorescu cu „legături iluzorii". Cu mutarea lui I. L. Caragiale la Curtea-de-Argeș, episodul acesta dirijat a luat sfîrșit. Între Mihai Eminescu și Veronica Micle continuă corespondența. Mai ales scrisorile Veronicăi erau lungi și nerăbdătoare (45). Cum în general își făcea gînduri și era geloasă, amintea de infidelități, își comunica dragostea și dorea să se mărite oricum cu Mihai Eminescu, numai să scape de calomniile din jurul ei. Dar nici Mihai Eminescu nu era mai puțin nervos, iar boala îl măcina zi și noapte. Se plînge că are „cumplite nevralgii de cap", că „nu poate dormi", că „scrie noaptea scrisoarea", apoi răbufnește iarăși cu mînia lui în celebra scrisoare din 28 februarie 1882: „Eu nu tăgăduiesc că am făcut o crimă iubindu-te, o crimă ce zilnic o espiez. Nu tăgăduiesc că făgăduindu-ți lucruri ce nu le-am ținut, pentru că n-am fost în stare a le ținea, n-am comis cel mai mare păcat față de singura ființă în lume care mie, neiubit de nimeni și antipatic tuturor muritorilor, mi-a dăruit o rază de fericire ce n-o merit... Dar azi tu-mi spui că te-ai săturat de-a mai aștepta, că vrei să mergi la Viena, că ești tînără și viața ți-e deschisă, c-un cuvînt, îmi faci din nou tabloul unei vieți pe care eu n-o înțeleg. Eu nu mă opun fericirii tale... Un lucru crede-l. Nu voi iubi nicicodată o altă femeie și tu rămîi în mintea și în sufletul meu ceea ce ai fost totdeauna: visul de aur al vieții mele, singura mea aspirație și viața cu tine singura mea speranță..." (46).

Din această epocă și poezia *Gelozie* (1881), din care desprindem cîteva versuri:

Dar m-ai învins... Pătruns-ai a inimei cămări
Şi-acum luceşti ca steaua fatală peste mări
Pe gîndurile mele... şi treci aşa frumoasă,
Ca marmura de albă, cu gene lăcrămoasă,
Şi cum pluteşti n-atinge piciorul pe pămînt...
Atîrni precum atîrnă nădejdile... de vînt.

Mă mişc ca oceanul cu suferinţi adînci,
Ce braţele-i de valuri le-atîrnă trist de stînci.
Se nalţă şi recade şi murmură într-una
Cînd lunecă pe negre păduri de paltini luna :
Pătruns e el de jalea luminei celei reci...
În veci de el departe şi el iubind-o-n veci.
De s-ar lăsa pe sînu-i, din cer vrodinioară,
El ar simţi că-nluntru-i cu ceru-ntreg coboară
Şi-ar cadenţa durerea-i pe-al veacurilor mers
C-un univers deasupră-i şi-n el c-un univers.

Boala se agravează. Mihai Eminescu se mută la Ioan Slavici, pe Podul Mogoşoaiei, nr. 102, lîngă Biserica Albă, apoi în Str. Buzeşti, nr. 5. Durerile de cap se accentuiază, totuşi corespondenţa continuă, tot cu planuri „de-a trăi împreună", care se dovedesc, pe zi ce trece, irealizabile : „...mi-e dor de tine şi sunt trist, atît de trist şi nervos, atît de obosit şi sufleteşte atît de bolnav, incît simt trebuinţa de a scăpa de întristarea aceasta scriindu-i sufletului tău, al Veronicuţei mele..." (47). Dar „picioarele iar mi se coc, căci tu, ducîndu-te, mi-ai luat şi sănătatea cu tine", scrie Eminescu într-o scrisoare după 27 mai 1882, fiindcă Veronica venise în Bucureşti şi încercase toate căile, pentru a se mărita, dar „imposibilităţile materiale", invocate şi de Titu Maiorescu, le stăteau în cale (48). Din acest an este şi poezia cutremurătoare din „ciclul veronian" cu starea de criză erotică şi de depresiune, care a durat pînă în ultimul an al minţii limpezi a lui Mihai Eminescu :

Nu mă iubi ! Ca robul să fiu pe lîngă tine,
De-i trece,-n jos pleca-voi a ochilor lumine,
Desmoştenit de toate, la viaţă abdicînd,
Să nu-mi rămînă-n minte decît un singur gînd :
C-am aruncat un sceptru, cu dînsul lumea-ntreagă,
Păstrîndu-mi pentru mine durerea că-mi eşti dragă ;
Înamoraţi de tine, rămînă ochii-mi trişti
Şi vecinic urmărească cum, marmură, te mişti.
În veci după-a ta umbră eu braţele să-ntind,

De-al genei tale tremur nădejdea să mi-o prind,
Să-mi razim a mea frunte de zidurile goale,
Atinse de-umbra dulce a frumuseții tale.
(*Renunțare*, 1882)

Acum răsună și acordurile grave ale disperării Veronicăi, fiindcă la 7 octombrie 1882 îi scria poetului că se va sinucide (49). Ideea o domina de mai multă vreme și-o va pune în practică în anul 1889 : „Voi muri iubindu-te și blestemîndu-te în același timp !“, spunea mult nefericita femeie care alergase în toți acești ani după o iluzie ! Virginia Micle destăinui, în 1909, lui Victor Eminescu, nepot de frate al poetului, că în mai-iunie 1880 Veronica Micle, avusese un copil de la Eminescu, care „s-a născut mort“ (50).

Cam din această vreme de întîlniri în București ale lui Mihai cu Veronica este și duioasa poezie :

După ce atita vreme
Laolaltă n-am vorbit,
Mie-mi pare că uitarăm
Cît de mult ne-am fost iubit.

Dar acum te văd nainte-mi
Dulce, palidă cum șezi —
Lasă-mă ca altădată
Umilit să-ngenunchez,

Lasă-mă să-ți plîng de milă,
Să-ți sărut a tale mîni...
Mînușițe, ce făcurăți
De atîtea săptămîni ?

Ascunzîndu-și dragostea de priviri indiscrete, Mihai Eminescu s-a mutat pe strada Buzești, nr. 5. Aici, izolați de lume, mai ales de „spionii junimiștilor“, între care se număra și Ioan Slavici, rugat să-i comunice lui Titu Maiorescu tot ce privea pe poet (din cauza aceasta îi trimite chiar bilețele cu Eminescu !), cei doi iubiți se mai înșeală cu cîteva zile de lumină, prin februarie 1882. Dar nerăbdarea femeii care obținuse unele promisiuni incerte îl enervează din nou pe Eminescu :

Fugi, fugi ! Ce te așteaptă cu mine într-un veac,
În care poezie și visuri sunt un fleac ;
Nu te îndemn eu însumi ca să-mi urmezi în cale,
Să fiu nemernic martor nefericirii tale.
Decît să scriu la versuri, mai bine-aș bate toba :
Cu rime și cu strofe nu se-ncălzește soba.
Chiar inima-mi de-aș da-o să bei dintr-însa sînge :
Nevoia este gheața ce-amoru-n grabă-l stînge.
(*Icoană și privaz*)

Măsura dragostei celor doi ne-o redă numai vehemența conflictului grav, intervenit în acești ani (1881—1883) cu scurte și delirante împăcări, urmate de lungi și furtunoase certuri și despărțiri. Variantele poeziilor erotice din acești ani, stabilite de Perpessicius (M. Eminescu, *Opere, III, Poezii,* p. 26, 54, 63, 66, 68), sînt edificatoare. Ele ne arată zbuciumul sufletesc al poetului, regretele sale, imputările aduse iubitei, dezvăluind greșelile amîndurora : recea luciditate a Veronicăi din anii ieșeni, cînd Eminescu voia să se însoare cu dînsa, apoi temporizarea impusă de poet pînă la izbucnirea conflictului : *„Dar cine e veți întreba, / Nebună și infamă : / Nici voi să știu cărarea sa / Și nici chiar cum o cheamă“.* / (*Și oare tot n-ați înțeles,* 1882) ; *„Și-n cîntul meu ce va trăi / Sperjură rămînè-vei, / Cum n-a mai fost, nici o mai fi / O alta-n neamul Evei... / ; Pe-orice infamă-ntre femei / De-or vrea să o blesteme / Numele tău în urma ei / Să-l strige și s-o cheme“...*

Revolta luciferă a iubitului este atotmistuitoare și atotdărîmătoare. Iubita va rămîne în „cîntul eminescian“ precum Doamna Brună în *Sonetele* lui W. Shakespeare, dar nu glorificată, ci ca „sperjură“. Nici Veronica nu va fi mai îngăduitoare în decursul acestei crize acute și va publica în *Convorbiri literare* (1 decembrie 1880) această poezie, care va adînci ruptura : *„Străin îmi ești acuma mie ! / Și nici nu vreau ca să mai știu / De-n lume ai vreo bucurie, / Dac-ai murit ori de ești viu. // Suspinuri grele și avară / Ce pieptul meu au sfărîmat / Și care viața mi-o doboară / Din sufletu-mi te-au alungat“.* Confesiunea Veronicăi devine publică ; ea este un răspuns și pentru mulții zeflemitori ieșeni, din pricina cărora se mută la Tîrgu-Neamț, la București, apoi la Văratic, unde o urmăresc aceleași bîrfeli, puse de Mihai Eminescu în versuri :*„Cu ochii tineri și fierbinți / De văduvă vicleană, / Credeai c-o să mă scoți din minți / Sărmană... // Am fost atît de neîntreg / Și-ai fost atît de mică, / Că dintr-o viață nu aleg / Nimică !“*

Dezgustată de intrigile junimiste, pe care le socotea principala cauză a nefericirii sale, cum rezultă dintr-o scrisoare adresată lui B. P. Hasdeu, Veronica Micle nu mai are ce căuta la ședințele simandicoasei societăți *Junimea*, ci-și trimite colaborările lui Al. A. Macedonski, la *Literatorul*. Aceasta învenineează și mai mult relațiile ei cu junimiștii și în special cu marele ei dușman Titu Maiorescu. Dar poetul innebunește în noaptea de 28 iunie 1883 și este adus în cămașă de forță la Spitalul Caritatea al dr. A. Șuțu. Punțile se rup între cei doi mari îndrăgostiți, după internarea la Ober-Döbling, în sanatoriul doctorilor Obersteiner și Leidesdorf.

După o aparentă însănătoșire, Mihai Eminescu revine în țară, dar este trimis la Iași. Aici se pare că nu se mai întîlnește cu Veronica, deși ea scrie două strofe sensibile :

Să pot întinde mîna s-o pun pe fruntea ta
Încetul la o parte șuvițele le-aș da,
Senină să rămîie, curată ca un crin,
Icoană de iubire la care să mă-nchin.

Iar tu ca un luceafăr departe strălucești,
Abea cîte o clipă în cale-mi te ivești,
Apoi dispari ; — și-n urmă rămîi în gîndul meu
Vedenie iubită la care mă-nchin eu.

Iubitul trece prin momente penibile. Are din nou accese în Iași ; este trimis la Odesa pentru „băi de nămol" unde se afla din 4 august 1885 pînă prin 13 septembrie 1885, apoi la băile Hall din Austria și, în sfîrșit, după unele „incidente", sub pază, la bolnița Mănăstirii Neamțului, apoi se retrage la Botoșani, la sora sa Harieta. Se fac liste de subscripție. Pe toate le știa Veronica. Împotriva voinței Harietei, ea-l smulge pe Mihai Eminescu din mijlocul unor prieteni dubioși din Botoșani și-l duce la București, unde voia și el să stea. Veronica Micle se mutase în București din anul 1887 într-o locuință pe strada Dreaptă, nr. 5, apoi pe strada Soarelui, nr. 11 bis (actual strada Theodor Aman, sectorul I). Poeta își adună poeziile din *Convorbiri literare* și le publică în volumul : *Poesii* la editorul I. Haimann (1887). Pe exemplarul dăruit lui Mihai Eminescu a scris : „Scumpului meu Mihai Eminescu, ca o mărturie de neștearsă dragoste. Veronica Micle, București, 6 februarie 1887". Relațiile lui Mihai Eminescu cu olimpianul Titu Maiorescu, cu Ioan Slavici, cu I. L. Caragiale sînt ca și inexistente. Aceștia aveau treburi mai importante, nu să se ocupe de „nebun".

Recidiva veni inexorabil, la 3 februarie 1889, cînd este internat la Mărcuța, apoi la Caritatea. Întrebată de prieteni ce face Mihai Eminescu, Veronica Micle, sătulă de intrigile provinciei, răspundea : „Regret că nu vă pot da alte detalii despre starea lui Eminescu decît cele pe care le găsesc și eu prin jurnale, și-aceasta din cauză că nu știu unde se află internat, la Mărcuța sau la Șuțu. Îndată însă ce voi afla precis unde se află, voi căuta să-l văz, deși, drept să vă spun, îmi este destul de dureros a mă duce să-l văd într-o casă de sănătate. Lumea m-au acuzat de lipsă de simțire și de umanitate față de Eminescu. Sunt lucruri mai presus de puterile cuiva. Vă mărturisesc sincer, nu pot să-l văd lipsit de minte, eu care am cunoscut pe Eminescu în cea mai splendidă epocă a vieții sale intelectuale. Și așa sunt fără nici o lege și fără nici un Dumnezeu — să-mi rămîie cel puțin acel al poeziei, care pentru mine s-a fost întrupat în ființa lui Eminescu“ (51).

Mihai Eminescu a murit în „zorii zilei“ de 16 iunie 1889. Veronica Micle a participat la înmormîntare, fiind remarcată prezența unei doamne îndoliate. Poeta, care-și scosese volumul de versuri, nu mai pusese condeiul de mult pe hîrtie. Totuși, în ziua de 20 iunie 1889, a apărut poezia *Raze de lună — Lui*, datată 16 iunie 1889 :

„Ce n-ar da un mort din groapă pentr-un răsărit de lună !“
Ai zis tu și eu atuncea, cînd pe-a dorului aripe
Duși de al iubirei farmec — privind cerul împreună —
Noi visam eternitatea în durata unei clipe.

„Ce n-ar da un mort din groapă pentr-o jerbie de rază“
Ce din lună se coboară și pămîntul îl atinge ;
Să mai simtă înc-o dată fruntea că i-o luminează
Și că-n pieptul său viața cu căldură să răsfrînge !
. . . .
Dac-ar da un mort din groapă pentr-un răsărit de lună
A sa liniște eternă, eu aș da de voie bună
Toate razele de lună, toate razele din soare
Să te pot uita pe tine, să simt sufletu-mi că moare. (52)

Cam după vreo două săptămîni de la tragicul eveniment, deci pe la sfîrșitul lui iunie 1889, Veronica Micle a plecat din București, unde sta în ultima vreme. S-a îndreptat spre locurile ei dragi ; s-a oprit cîteva zile la casa ei din Tîrgu-Neamț, pe care o dăruise mănăstirii Văratic, ca să-i fie metoh ; în schimbul găzdu-

irii în timpul verii. Toate gîndurile lumești par să se fi depărtat de ea. Avusese destui pretendenți, printre care căpitanul de cavalerie Alexandru Teohari (53), apoi poetul Iuliu I. Roșca (54), precum și bărbați cu stare bună materială, încît Virginia Micle-Gruber, fiica, putea afirma : „Veronica a iubit pe Eminescu, altminteri nu s-ar putea explica cum după moartea lui Șt. Micle a refuzat să se mărite cu persoane a căror situație socială și materială ar fi tentat pe orice femeie afară de Veronica, care s-a exprimat într-o scrisoare că preferă să fie metresa lui Eminescu decît nevasta unui prinț..." (55).

Edificatoare este scrisoarea-testament a Veronicăi din 9 februarie 1882, ca răspuns la reproșurile pe care i le face Mihai Eminescu, care auzise de „curtenirile" unora și ale altora, răstălmăcite de Scipione Bădescu și de alți colportori impenitenți de vești senzaționale : „Iubitul meu, eu știu bine ce ar fi dorit domnișorul și măsor adîncimea temerii că eu într-o clipită de rătăcire aș putea să te fac jertfă lui. Îmi pare destul de rău, scumpul meu, că nu crezi în cureția sufletului meu față de tine. Apoi făptuit-am vreodată ca o cochetă cu tine ? Și m-ai crede tu pe mine în stare de vreo înjosită răzbunare ca să te nesocotesc față cu cineva și să-mi fac o glorie din faptul că mai sunt și alții cărora pot să plac ?

La ce s-ar reduce atunci toată iubirea cîtă o am pentru tine ? Crezi tu în ea ? Sau crezi că joc o comedie ? De ce ești slab tocmai acolo unde ai trebui să fii bărbat și pentru ce ai avut tăria de a mă lăsa să-ți plîng doi ani urmele tale, și azi, cînd soarta ne-a reconciliat, pentru ce mă tulburi cu neliniștea ta, pentru ce te lași răpit de sentimentul dușman al ființei tale, de gelozie ?

Dacă prin o sfîntă mărturisire, care pot să ți-o fac, aceea de-a-ți jura o absolută credință trupească și sufletească, aș putea să-ți redau liniștea, eu cu drag ți-o fac și, ceva mai mult, te rog să fii sigur că, deși m-ai făcut să sufăr, deși m-ai uitat de tot o dată, niciodată eu nu te voi face să suferi nimic și nici nu voi pune nimic mai presus de tine. *Je t'aime tant que je suis incapable, tant que je suis avec toi, d'être abjecte.* Domnului îi voi scrie să-mi trimită scrisorile prin poștă, îi voi spune că e superflu de a mi le remite personal și presupune-mi, te rog, atîta tact de femeie, de a ști cum să-l pun la respect cînd întîmplător ar veni fără veste la mine. Dragul meu, am nesocotit persoane influente, jur pe cruce, pentru tine, de care atîrnă soarta mea și a copiilor mei și te-aș uita, crezi tu, pentru Domnul cutare ?...

Lasă-mi-te acolo unde iubirea mea te-a așezat — pe punctul cel mai înalt în lume și în sufletul meu. Și fii gentil și-mi scrie totdeauna cînd primești scrisori de la mine, căci le poți da și la 10 seara la cutia de la vagoanele ce pleacă spre Iași.

Mimi, mai vorbește cu Gane și Maiorescu despre pensiunea mea.

Lui Mihai Eminescu să-i spui că-l doresc, că-l iubesc, că-i sînt credincioasă ca un cîne, că-l sărut, că-l desmerd, că-l rog să-mi trimită poezia făgăduită și nefăgăduită. Veronica ta, care se stinge după tine". (56).

Marile efluvii ale dragostei eminesciene s-au stins. Este de necrezut cum de au putut prolifera „intrigile și cancanurile" junimiste, stricînd viața celor doi mari îndrăgostiți. Temerea lui Titu Maiorescu își are și reversul ei. El se temea că Eminescu nu va mai crea, dar noi opunem viața liniștită și organizată de familie cu bucuriile lor și îngrijirile Veronicăi. Nu era numaidecît ca geniul, după părerea lui Maiorescu, să trăiască mai departe în mizerie, pentru a crea, lipsindu-l de cele mai elementare condiții familiale : singuratic, lipsit de atmosfera caldă a căminului. Cu atît mai mult nu este just cînd Titu Maiorescu avea familie și aventuri încă din Iași, iar cu Eminescu „îl făcea pe moralistul".

Sosită la Mănăstirea Văratic, limanul ei de liniște și de odihnă, Veronica Micle este măcinată de durerea dispariției lui Mihai Eminescu. Se mai adaugă intense dureri de cap, stări depresive, febrile și de insomnie. Se plimba mult și se oglindea în apă. Avea asupra ei un aforism al lui Mihai Eminescu, scris caligrafic de el : „Heraclit zice că niciodată același om nu s-a coborît de două ori în același rîu. Ca toate ideile cari cuprind un joc cu infinitul timpului și spațiului, și aceasta culminează într-o antinomie încît și contrariul e adevărat. Adecă, din contra, același rîu oglindește în liniștita-i adîncime aceleași umbritoare păduri, acelaș cer. Materia numai — acest Ahasver neobosit al formelor — e pururi alta, formele însă aceleași, încît în ape vecinic călătoare îți vezi chipul rămînînd pe loc. Rîul timpului pare a curge ; suma de viață și de forme posibile coexistă într-un vecinic prezent".

„Spre sfîrșit, Veronica Micle purta pelerină albastră, pălărie florentină cu boruri largi și umbrelă subțire" (57). Așa a rămas în amintirea celor care-au văzut-o pe vechile cărări. I se părea că merge alături de Mihai Eminescu spre Pădurea de argint, că-i aude glasul, că-i vede chipul printre mesteceni. La 1 august 1889, poeta încearcă să scrie o poezie premonitorie :

O ! Moarte vin de treci
Pe inima-mi pustie... și curmă-a mele gînduri
S-aud cum uraganul mugind în grele cînturi,
Se plimbă în pustie mînat de aspre vînturi,
Mi-e dor de-un lung repaos... Să dorm,
Să dorm pe veci.

În liniștea-mi eternă, să am sub limpezi reci
Un somn fără de vise, un vis fără suspine ;
N-aștept nici recompensă, n-aștept lumini divine,
Acestea-s toate basme, sunt toate vis himeric ;

Viața-i licărire ce piere-n întuneric.
Destul... aș vrea repaos... Să dorm...
Să dorm pe veci.
(*Văratic, Poiana Țigăncii,* 1889)

Procurîndu-și arsenic de la fratele Smarei Gîrbea (Maica Smara), prietena sa, Veronica Micle, nemaisuportînd situația ei, s-a sinucis și, după chinuri fizice, și-a închis ochii în ziua de 4 august 1889, orele 23. Un comentator remarcă : „în a cincizecea noapte de la moartea lui Eminescu" (58). Circuitul acestor două vieți nefericite s-a închis ; a rămas viitorului ca să stabilească adevărul, marile greșeli și marile trădări, din care numai Veronica Micle a ieșit cea mai nedreptățită. Cei doi mari iubiți, cum istoria literaturii mai cunoaște și pe alții, și-au încheiat crugul dragostei lor. Au fost puțin timp fericiți, mai mult timp nefericiți, dar nu mai pot fi lăsați pentru eternitate nedreptățiți. Adevărul stabilește locul unic al Veronicăi Micle în viața lui Mihai Eminescu și o nimbează cu apoteoza marilor iubite din literatura universală.

Erotica eminesciană s-a desfășurat pe registrele cunoscute, nerămînîndu-i nimic străin sau neexplorat ; distanțele dintre această erotică și cele de pînă la dînsa sînt însă enorme. Ca și-n alte privințe, Mihai Eminescu se bucură de o singularitate totală și în dragoste. Clipele fericite nu se dilată bombastic într-un senzualism excesiv, nici nu eșuează în indiscrete și impudice descrieri naturaliste. Asemenea manifestări necenzurate de bunul simț al bărbaților superficiali, îndrăgostiți de mai multe „ibovnice", deodată sau succesiv, tiranici și geloși, dar și lacrimogeni și aparent disperați, amenințînd cu moartea și cu sinuciderea, au putut fi Văcăreștii și mai ales Costache Conachi, boierul Don Juan

și latifundiarul de la Țigănești, „înamorat de Zulnia“ (Smaranda Negri), dar avînd „ibovnice slăvite“ și pe Elenco, Marghioala, Marioara, Casandra, Lucsandra, Anica și multe altele. Tranzițiile acestea erotice sînt, dealtfel, caracteristice poeților „înaintemergători“, fiindcă dragostea „de iatac“ era exclusiv „corporală“, cîntîndu-se „trupușorul femeii“, fără nici o corespondență sufletească. Numeroase nume de femei se perindă și prin poeziile Văcăreștilor (Elenco, Lucsandra, Zoica etc.), dar și prin poeziile lui Anton Pann (iarăși Elenco, Lucsandra, Zoica, Marioara, Anica, nume la modă în acea vreme, precum și Sultana, Paraschiva, Safta, Ecaterina etc.) și prin cele ale lui Dimitrie Bolintineanu (probabil unele inventate : Zilia, Tilia, Milia, Lilia, Dilia, Elia, Tedica, Dilica, Binica, Adica, Esmé, Fatmé, Rabié etc.). Erotica ante-eminesciană fusese corporală și pedestră ; ea începea și se sfîrșea cu împlinirea unei funcții fiziologice, fără consecințe durabile, de unde și varietatea ibovnicelor, dar și identitatea mijloacelor superficiale de cucerire, de atingere a scopului, îndepărtate de cele din celebrul *Canzoniere,* în care Francesco Petrarca (1304—1374) o cîntă pe Laura de Noves. Bărbații din *Spitalul amorului,* antologia antonpannescă a celor 298 de poezii erotice, între care sînt și cele ale lui : Ienăchiță, Alecu, Nicolae și Iancu Văcărescu, C. Conachi, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, C. Aricescu, G. Sion, Vasile Cîrlova etc., nu sînt monogami, ci mai degrabă ginecomani sau erotomani ; ei pot schimba „ibovnicele“ fără complicații sentimentale și joacă aceeași piesă în zeci de exemplare, folosindu-se de aceleași mijloace exclamative, nerepugnîndu-le repetiția și întemeindu-se pe „eternul feminin“. „Nurul și duhul“, „potopul de tînguire“, „mîhnăciunea mare“, impudica „năvală“, „lacrimile curgînd pîrău“, „suspinele“, „acht-urile“, „vaietele“, „leșinurile“, „jalea“ etc. acordă numai o aparentă superioritate femeii, căci sînt simple vorbe, artificii din arsenalul unui seducător, o rudimentară „artă erotică“. Față de o asemenea erotică anterioară lui, sinceritatea totală, trăirea și arderea lui Mihai Eminescu pe rugul dragostei sale sînt structural deosebite, ca intensitate și durabilitate. Erotica eminesciană este o dominantă a existenței, un mod de a privi și de a explica viața. Ea cuprinde întreaga multitudine de aspecte ale acestui fenomen uman, pe care Mihai Eminescu îl privește de la înălțimea destinului său unic. Rezultatele trăirii acestui sentiment complex sînt poeziile din „ciclul veronian“, roadele crescute în anii iubirii. *Floarea albastră* va deveni o amintire obsesivă, dar dragostea Veronicăi se va desfășura ca un vifor permanent de „patimi și de

gînduri". Şi în timp senin şi în timp furtunos, poetul va dovedi legătura erotică indisolubilă între el şi femeia iubită. Ion Creangă, după dizolvarea familiei sale, va rămîne numai cu adversitatea sa faţă de „femeia rea, mîrşavă şi risipitoare" ; Mihai Eminescu însă izbucneşte ca un vulcan, pulverizîndu-şi conul şi răspîndind în întreaga sa existenţă pulberile dragostei sale sfărîmate. Adunîndu-se iarăşi lava în adîncurile sale, el nu trece la altă femeie, ca mai toţi ceilalţi poeţi antemergători, dar şi ca Titu Maiorescu (Ana Rosetti) şi ca Ion Creangă (Tincuţa Vartic), ci se întoarce tot la Veronica Micle. Într-adevăr, Mihai Eminescu ajunsese, cu toate vicisitudinile vieţii sale, dar şi ale iubitei, nu atît la o *Ars amandi*, teoretică şi imaginară, cît la o ştiinţă unică şi tragică de a iubi.

9. UN DASCĂL AL LUI MIHAI EMINESCU : ERNST RUDOLF NEUBAUER (1829—1890)

Mihai Eminescu a fost remarcat încă de pe băncile gimnaziului german din Cernăuţi, la care îl întîlnim înscris în clasa I, în anul 1860. La acest „K. K. Ober-Gymnasium", specific învăţămîntului austriac cu care nu se va împăca viitorul elev, numai limba română mai amintea elevilor că Bucovina este o „provincie anexată", care a aparţinut Moldovei pînă în anul 1775. Catedra de limba română a fost a lui Aron Pumnul (Pumnea), marele patriot, apoi a lui I. G. Sbiera. Tocmai cînd este elev al acestui gimnaziu Mihai „Eminowicz" (cum se numea încă), Aron Pumnul se îmbolnăveşte şi nu mai este prezent la cursuri. În anul 1865, Mihai Eminescu va sta în gazdă la profesorul bolnav, urmînd cursurile ca „elev privatist" şi avînd grijă de „Biblioteca gimnasiaştilor". Suplinitorul lui Aron Pumnul, Mihai Călinescu (Kalinowski), îl notează pe elevul favorit al titularului catedrei cu „hinreichend" (abia suficient) (1).

În clasa a II-a încep a se evidenţia preferinţele elevului pentru limba română, istorie, mitologie, geografie etc. Elevul îşi manifesta propriile sale înclinări, dar prin prisma deosebitelor sale dotări naturale putem verifica şi nivelul pedagogic al profesorilor săi. După suplinitorul Mihai Călinescu, total nepregătit pentru a preda limba română, vine I. G. Sbiera, care-l notează „vorzüglich" (eminent) la *Romanische Sprache*. Tot acum pătrunde în viaţa tînărului Eminescu şi profesorul său de istorie, excepţionalul Ernst Rudolf Neubauer.

Acest profesor era „prea sever", cum îl descriu cei ce au auzit de el, dar pe Michael Eminowicz îl notează cu „ausgezeichnet" (distincţie la istorie şi la geografie). Rămas repetent în clasa a II-a (1862—1863), cu note rele la matematici, latină şi la alte materii (ungenügned — insuficient), mai mult din cauza absenţelor din cursul anului, multe şi nemotivate, notele de la istorie şi geografie, acordate de cel mai sever profesor al gimnaziului superior, sînt comentate. Asemenea „medie" nu reuşise nimeni s-o

cucerească", spune I. Scurtu. Într-adevăr, profesorul acesta nu se conformează, ca toţi ceilalţi, impresiei false despre acest elev. Pe cînd ceilalţi îl notează pe viitorul „repetent" cu „zumeist unterbrochen" (mai mult distrat) şi numai „thätig" (activ), la sîrguinţă, Ernst Rudolf Neubauer îşi scoate în evidenţă elevul preferat cu notele: „stets rege" (totdeauna activ), la atenţiune, şi cu „sehr lobenswerth" (foarte lăudabil) la sîrguinţă (2). Sistemul pedagogic austriac rămîne deficitar în cazul lui Mihai Eminescu. Profesorii nu au reuşit să descopere calităţile elevului afară de Neubauer. Îndepărtarea acestui elev de la lecţiile aride şi înstrăinarea lui de gimnaziul cernăuţean, multele sale absenţe în timpul cărora se ocupa, totuşi, cu cititul, agonisindu-şi cunoştinţe variate, apreciate numai de profesorul de istorie, ne divulgă starea reală a învăţămîntului liceal austriac, redus la învăţarea mecanică a lecţiilor, ceea ce îi era insuportabil nu numai lui Eminescu. Aici trebuie căutată originea delăsării sale de la învăţătura unor profesori improvizaţi, cum era chiar suplinitorul Mihai Călinescu.

Informatorii acestei vîrste sînt edificatori. Radu Sbiera (3) comunică impresiile profesorului Ilie Luţia, fost coleg al lui Mihai în anul 1862—1863, că „Neubauer fiind cam comod şi văzînd că Eminescu ştie aşa de bine mitologia grecească, mai ales poveşti, ca expediţia argonauţilor, războiul troianic, Odiseea etc., cînd avea să dea lecţii nouă, nu istorisea singur, ci anunţîndu-se de obicei Eminescu îl punea pre el de povestia lucruri de acestea, ascultîndu-l ceilalţi elevi cu mare atenţie" (4). T. Stefanelli mai adaugă că „Eminescu se ocupa cu predilecţiune cu istoria grecilor, romanilor, egiptenilor, babilonienilor, asirienilor, persienilor şi a Indiilor" (5). Elevul se delecta cu *Weltgeschichte* de Welter şi cu *Mythologie für Nichtstudierende* de G. Reinbeck, ultima: proprietate personală, dăruită mai tîrziu „Bibliotecii gymnasiaştilor Români de'n Cernăuţi de M. G. Eminoviciu (1865/72)" (6).

Prin plecarea lui Mihai Eminowicz din Cernăuţi, relaţiile între profesor şi elev pare că sînt rupte definitiv. Cel puţin aşa susţin informatorii. Mihai revine în martie 1864 la gimnaziul din Cernăuţi, dar iarăşi dispare cu trupa Ştefaniei Tardini, apoi se înscrie ca „elev privatist" în toamna anului 1865 (7). Legăturile lui cu directorul gimnaziului, Stephan Wolff, cu părintele catehit Veniamin Iliuţ, cu profesorul I. G. Sbiera sînt, într-adevăr, întrerupte, dar nu şi cu profesorul Ernst Rudolf Neubauer.

Acesta, fiind socotit un profesor eminent, este însărcinat cu organizarea *Gimnaziului de stat din Rădăuţi* (Staats-Gymnasium in Radautz) în 28 august 1872. Gimnaziul se înfiinţase însă, prin decizie imperială, în 19 august 1871, exact cînd se ţinea serbarea

de la Mănăstirea Putna (15/27 august 1871). Era o abilă manevră a politicii habsburgice de-a atrage simpatiile românilor din Capitanatul (Bezirckshauptmannschaft) sau prefectura de Rădăuţi.

Mihai Eminescu, după documentele epocii, n-a putut avea vreo legătură, în acest timp, cu fostul său profesor Ernst Rudolf Neubauer. El s-a oprit în Rădăuţi, în acel an 1871, împreună cu Ioan Slavici, aşa cum ne relatează *Cronica anonimă rădăuţeană*. A stat în gazdă la Oreste Renney, căpitanul districtual, pe vechea stradă cu numele său (astăzi Vasile Conta, nr. 6), un adevărat patriot care a sprijinit acţiunea celor doi studenţi, apoi i-a trimis la protopopul Ioan Mândrilă (Mandrilla), trăitor în Rădăuţi între anii 1868—1895, care notează: „Azi, am găzduit la mine doi ştiudinţi din Viana, pe Mihalaş Eminescu şi pe Ionică Slavici. Mai sunt vreo zăce zile pînă la hramul monastirei Putna. S-a hotărît să se ţină în vara asta şi sunt aşteptaţi oaspeţi din toate părţile... Tinerii aiştia doi au găzduit o noapte la beţîrchaupmanul Orest Rănea...“ (8).

Era o acţiune patriotică temerară, dar Oreste Renney şi protopopul Ioan Mândrilă au fost la înălţime. Mai tîrziu, Ioan Mândrilă s-a abonat la *Convorbiri literare,* urmărind colaborările celor doi tineri pe care-i găzduise. Ernst Rudolf Neubauer, ajunsese, între timp, cunoscut în Rădăuţi şi în întreaga Bucovină. El este autorul excepţionalului text pentru albumul: F. X. Knapp, *Erklärender Text zu F. X. Knapp's „illustrierter Bukowina“*. Verfasst von Ernst Rudolf Neubauer. In das Romanische übersetzt von Johann Mitkiewicz, Wien, 1857. Ajuns director de gimnaziu în Rădăuţi, acest scriitor, deosebit de dotat, dar ignorat, se ocupă cu istoria, legendele şi poveştile locale, fiind cel dintîi prozator, poet şi folclorist rădăuţean. El tipăreşte: *Erste Jahresschrift des Staats-Gymnasiums im Radautz für das Schuljahr 1873—1874*, în care sînt preţioasele *Schulnachrichten*, p. 38. Tot el culege legendele trecutului şi publică: *Erzählungen aus der Bukowina; Grundzüge zur Geschichte von Serethland,* Radautz, Selbstverlag, 1874; *Lieder aus der Bukowina,* Wien-Mainz, 1855 *(Den bukowinern Volksliedern nachempfundene Gedichte)* şi *Nogaia oder die Steppenschlacht. Ein Gedenklied aus Serethland,* Radautz, Verlag von I. Kirner, 1875 (9).

În *Erzählungen aus der Bukowina* (Povestiri din Bucovina), scriitorul austriac se închină la mormîntul lui Ştefan cel Mare de la mănăstirea Putna şi exclamă: „Sein Grab!... Sohn der Bukowina! (Mormîntul său!... Fiu al Bucovinei!) (10).

Nogaia este o „carte de poezie“. După titlu, se poate constata că Ernst Rudolf Neubauer s-a inspirat din istorie şi din legendă.

Dealtfel, directorul culegea și folclor din satele din jurul Rădăuților, deprinzîndu-se a vorbi românește. Amintirile năvălirilor tătarilor nogai, de unde și titlul cărții, erau păstrate în povestirile autohtonilor. O asemenea povestire în versuri a fost localizată de Ernst Rudolf Neubauer în Țara Siretului (Serethland), deși lîngă comuna Bădeuți, la Varnița, în apropierea orașului Rădăuți, la circa 5 km spre sud, se mai dezgropau vase și căpățîni de oameni.

Mihai Eminescu a cunoscut cu siguranță cartea : *Nogaia oder die Steppenschlacht* (11), dar abia cînd revine în Bucovina, înainte de a crea și definitiva *Glossa*. Poetul a făcut frecvente vizite în Bucovina, între anii 1874—1885, primii ani aparținînd celei mai active epoci, ca s-o vadă pe soră-sa Aglaia, pe cumnatul său Ioan Drogli și pe mulții săi prieteni suceveni și cernăuțeni (12), deci după călătoria în Bucovina din anul 1876, dintre cele multe făcute : 1875, 1876 (13), 1881 (14), 1885 (15), Mihai Eminescu a primit cartea *Nogaia*, despre care aflase c-a fost tipărită de la prietenii săi și de la cumnatul său Ioan Drogli. În felul acesta, putem stabili că Mihai Eminescu a lucrat la poezia *Glossă* după anul 1875, data apariției cărții *Nogaia*, și anume în anul 1876, cînd poetul a fost la Iași și a scris poeziile *Glossă, Melancolie* etc. în ms. 2276 II, apoi în anii 1879—1881, cînd din nou apare poezia în mss. 2261, 2279 și 2282, într-un miscelaneu și în două caiete „de București", pentru a fi publicată de Titu Maiorescu în *Convorbiri literare* în decembrie 1883.

Vizitîndu-și prietenii cernăuțeni și suceveni, cum avea obiceiul, Eminescu s-a repezit și pînă la Rădăuți, unde știa că se află fostul său profesor de istorie și geografie Ernst Rudolf Neubauer. A fost găzduit la Ioan Mândrilă, la care a mai stat și în 1871. Cunoscînd preocupările istorice, folclorice și literare ale directorului de gimnaziu, Mihai Eminescu a evocat anii de școală de la Cernăuți și s-a simțit bine între prietenii care-i cunoșteau activitatea literară din revista *Convorbiri literare*. Aprecierea fostului său profesor rămăsese constantă, deși Mihai Eminescu publicase articolul *Influența austriacă asupra românilor din Principate* (1 august 1876) și se ocupase cu *Numirile la Universitatea din Cernăuți* (23 iulie 1876), comentîndu-le. Pe un fost coleg de liceu, Carol Emil Franzos, care scrisese impresii deformate din Bucovina *(Culturbilder)*, îl criticase, pe drept cuvînt, în timp ce scrierile lui Ernst Rudolf Neubauer erau în asentimentul său, prețuindu-le.

Ernst Rudolf Neubauer a fost director al Gimnaziului real din Rădăuți din 28 august 1872 pînă în anul 1883, cînd s-a îmbolnăvit de nervi și a fost pensionat (16), luîndu-i locul Heinrich

Klauser. Alfred Klug, în lucrarea sa : *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und das Werk*, I, Czernowitz, 1933, passim, accentuiază prea mult influența poetului austriac asupra lui Mihai Eminescu. De fapt, genialul poet român a cunoscut operele fostului său profesor. Strofa primă din *Nogaia* este gnomică, versificația este identică cu a *Glossei*, însă Mihai Eminescu a creat una din capodoperele sale. Incontestabil că i-a rămas în minte strofa introductivă la peripețiile luptei cu nogaii :

Zeiten flieh'n und Zeiten kommen ;
Formen wechseln immer dar ;
Doch das Wesen bleibt beständig ;
Was es ist und was es war...

În românește, o traducere aproximativă ar fi : „Vremea trece, vremea vine ; / Toate-și schimbă forma lor, / Doar ființa-n veci se ține ; / Ce e azi e trecător..."

Versul gnomic: *„Zeiten flieh'n und Zeiten kommen"*, precum și înțelesul celui de-al doilea vers, sînt identice, ca metrică și ca expresie, cu primele versuri ale *Glossei :*

Vremea trece, vremea vine ;
Toate-s vechi și nouă toate...

Informațiile filozofice și literare ale lui Mihai Eminescu sînt mereu surprinzătoare. Tot așa și puterea sa unică de acumulare și de prelucrare. Asemenea apropieri, fără a fi determinante în opera poetului, sînt numeroase. Pe ce punea mîna însă poetul se cunoștea, fiindcă se schimba în aur, ca la atingerea fermecată a miticului Midas. Așa s-a întîmplat și cu *Nogaia* a lui Ernst Rudolf Neubauer, cum s-au mai petrecut lucrurile și cu basmul lui Kunisch (ms., 2275 Bis, f. 56 v.) ori cu poeziile lui Cajetano Cerri, Gottfried Keller, N. Lenau etc.

Ilustrul dascăl al lui Mihai Eminescu s-a scufundat în anonimatul neființei la 9 mai 1890, după ce se aflase de îmbolnăvirea și de moartea lui Mihai Eminescu în întreaga Bucovină. El este înmormîntat în cimitirul romano-catolic al orașului Rădăuți (17). Admiratorii săi i-au pus pe mormînt un obelisc de marmoră pe care este gravată o liră, semnul memorabil al celui dintîi poet rădăuțean (18). Astăzi, fiind necunoscut, i se potrivesc versurile :

„Mormînt făr' de noroc
Și fără prieteni..." (19)

10. ÎNDRUMĂTORUL ALTORA

Între prietenii lui Mihai Eminescu este greu să faci o ierarhizare. Unii sînt pînă acum așezați în „zidul biografic“ cu toate amănuntele, constituind o parte din viața poetului. A rezolva această „parte biografică“ în afara biografiei sau a o rezerva unei tratări separate este imposibil, fiindcă n-ai putea clădi mai departe, iar dacă ai scoate-o — zidul s-ar prăbuși. Unii biografi ai acestor prieteni ai poetului au încercat să facă abstracție de legăturile lor cu Mihai Eminescu, atribuindu-le o valorificare prin ei înșiși. Aceste încercări nu pot avea izbîndă.

Titu Maiorescu poate fi tratat și separat, dar biografia eminesciană solicită atît de mult relațiile între critic și poet, încît repetările ar fi inevitabile. Titu Maiorescu este legat de viața și de opera lui Mihai Eminescu din anul 1870, cînd *Venere și Madonă* apare în *Convorbiri literare*, și pînă în anul morții criticului (1917), cel care s-a îngrijit de publicarea edițiilor *Poeziilor* și de renumele poetului. Despre el s-a spus totul, după cum s-a spus totul și despre alții, între care îi înșirăm pe dascălul său Aron Pumnul, pe amicul său Samson Bodnărescu, pe cumnatul său Ioan Drogli și pe atîția alții. Am socotit însă că trebuie de spus totul, cu umbre și cu lumini, și despre Ioan Slavici, Ion Creangă și I. L. Caragiale. Nu l-am uitat nici pe cel dintîi profesor iubit care l-a apreciat pe elevul Michael Eminowicz, iar mai tîrziu și pe poet. Dintre dușmani, lăsîndu-l deoparte pe Dimitrie Petrino, nu vom trece peste Al. A. Macedonski.

Mihai Eminescu a avut vocația prieteniei în cel mai înalt grad, dovedindu-și marea deschidere sufletească față de cei mai mulți cunoscuți ai săi, dar legîndu-se și dăruindu-se mai ales lui Ioan Slavici, lui Ion Creangă și apreciindu-l, fără legături intime sufletești, pe I. L. Caragiale, deși acesta „a urmat și el școala lui Mihai Eminescu“, incitîndu-l la vorbă și ascultîndu-i sfaturile. De fapt, și el s-a format lîngă Eminescu, adus de acesta la redacția

ziarului *Timpul*. Ca prietenia cu Ion Creangă n-a fost nici una, dar tocmai aceste relaţii umane ne folosesc pentru conturarea celei mai generoase figuri din istoria literaturii noastre. El nu este numai prieten, el este şi îndrumător. Fără el, Ioan Slavici şi Ion Creangă s-ar fi împotmolit unul în graiul lui „şirian“, altul s-ar fi oprit la închegarea cîtorva povestiri de abecedar. I. L. Caragiale ar fi scris articole şi chiar piese de teatru, dar nu i s-ar fi despicat catapiteazma înţelegerii, dacă n-ar fi fost în preajma lui Mihai Eminescu. El a fost un deschizător de epocă în istoria literaturii române, merit niciodată destul de accentuat. Neexistînd Eminescu, n-ar fi existat nici ceilalţi trei mari clasici şi o întreagă epocă n-ar fi primit numele lui, aşa după cum se şi cuvine.

a) ȘIRIANUL IOAN SLAVICI

Ioan Slavici s-a născut în ziua de 18 ianuarie 1848 din părinții Sava Slavici și Lenii Savului, gospodari înstăriți din satul Șiria (1). A învățat carte în sat de la dascălul Avram Voștinar, apoi a fost dat la școala primară din Arad, la vîrsta de unsprezece ani (2), după terminarea căreia s-a înscris la gimnaziul maghiar. După ce a urmat cinci clase gimnaziale la Arad, trece în anul 1865 la Timișoara, unde a deprins limba germană, terminînd clasa a șasea și a șaptea. Își dă examenul de maturitate, în anul 1868, tocmai la Satu Mare (3), iar toamna se înscrie la Facultatea de drept a Universității din Pesta. Sărăcindu-i părinții, se întoarce acasă. Abia în toamna anului 1869, Ioan Slavici este încorporat în capitala imperiului — Viena, unde se va înscrie din nou la Facultatea de drept (4).

În acea toamnă de răscruce a drumurilor, venise la Viena și Mihai Eminescu ca „auditor extraordinar" și urma cursuri de filozofie și de drept. Așa se face că Eminescu vede „cătana împărătească" din Șiria în sălile de cursuri și pe coridoare. „De bună seamnă, Ioan Slavici aflase multe despre acest tînăr, care-i făcuse o impresie deosebită". Medicinistul Ioan Hosanu, neștiind că astfel va determina soarta șirianului, îl prezintă lui Mihai Eminescu. Făcînd cunoștință, cei doi tineri se împrietenesc și ajung nedespărțiți.

Mihai Eminescu era un îndrumător neobosit, cînd era vorba să ajute pe altul, descoperindu-i vocația, fără să-și precupețească timpul sau să-l părăsească pe cel ce-i cerea sprijinul în decursul muncii. Abia după ce observa că prietenul lui este pe drumul cel bun și se poate descurca singur, îl lăsa să lucreze după principiile date, cu munificiența unui autentic Mecena literar. Fără să fie niciodată invidios pe munca altora, — doar el însuși o pregătise —, se bucura de succesele obținute, retrăgîndu-se în umbră. Această

retragere în umbră a lui Mihai Eminescu era strategică. El lăsa, după îndrumările preliminarii și insistențele depuse, pe novicele neinițiat să-și formeze propria sa individualitate, fiind convins că fiecare își are steaua lui (5).

Mihai Eminescu este, astfel, cel ce i-a îndrumat și i-a îndemnat să scrie sau i-a incitat prin discuții interminabile tot la exprimarea prin scris pe Ioan Slavici, pe Veronica Micle, pe Ion Creangă și pe I. L. Caragiale; pe fiecare în felul său cu nuanțele specifice personalității lor, ceea ce arată și capacitatea deosebită de acomodare psihică a marelui „profesor", fiind și din acest punct de vedere „unicul" în literatura română. La dreptul vorbind, Ioan Slavici deprinde fundamentele gramaticii și ale compoziției literare cu Mihai Eminescu la Viena. Puternica personalitate a poetului a impresionat foarte mult pe fiul țăranilor din Siria. Tot vorbind despre literatură, Ioan Slavici, care studia dreptul, începe a se interesa tot mai mult de activitatea prietenului său. Aceștia au fost anii de învățătură literară ai lui Ioan Slavici și Mihai Eminescu a putut constata că șirianul *are ce spune*, deci l-a încurajat. Acest lucru se poate constata din primele producții ale lui Ioan Slavici. Puritatea aproape exemplară a stilului, prezența sporadică a ardelenismelor, care trebuie să fi împănat vorbirea șirianului, sintaxa impecabilă denotă existența unui îndrumător în anii trimiterii comediei ***Fata de birău*** la ***Convorbiri literare*** (martie 1871), apoi a poveștilor : *Zîna Zorilor* (iunie 1872), *Ileana cea șireată* (septembrie 1872) și *Florița din codru* (decembrie 1872) (6).

După cum putem constata, Ioan Slavici prinsese gustul scrisului, își formase unele idei proprii cu privire la literatura populară, îndrăznise să facă o comedie. Începuse, adică, tot cu materialul literar mai cunoscut, cu poveștile ; nu se hazardase să scrie poezii. Poate c-a încercat, dar și-a dat imediat seama de neputința sa, așa că n-a perseverat să scrie poezii, nici să versifice. Ion Creangă va încerca, dar poeziile lui sînt pentru abecedare și nu se ridică peste nivelul plat al versificatorilor de ocazie. Numai I. L. Caragiale va dovedi și-n privința aceasta că are îndemînare, dar și versurile lui nu sînt excepționale ca proza sau comediile.

Ascendența lui Mihai Eminescu asupra celorlalți studenți români vienezi este incontestabilă. Ioan Slavici nu s-a atașat de alți studenți care scriau poezii, cum erau frații Vasile Bumbac și Ion Bumbac. Aceștia erau adepții curentului latinist, deci dușmani ai junimiștilor, incluzîndu-i printre ei și pe Mihai Eminescu și Ioan Slavici. Instinctul fără greș al țăranului din Șiria l-a îndemnat pe acesta să se atașeze lui Mihai Eminescu. Deși unul se

născuse la 18 ianuarie 1848, iar altul la 15 ianuarie 1850, deci cu o diferență de doi ani, Mihai Eminescu este „sfătuitorul și îndrumătorul“ lui Ioan Slavici și nu invers. Acesta din urmă era un adept convins al sistemului monarhic austro-ungar, în ceea ce privește politica naționalităților din vastul imperiu. Filohabsburgismul său se înfiripase în școala din Timișoara și se accentuase la Universitatea din Viena. Mihai Eminescu evita discuțiile pe această temă, el avînd alte convingeri formate la Cernăuți, sub îndrumarea lui Aron Pumnul. Fiind un tînăr maturizat și formîndu-și de pe acum convingeri durabile, Mihai Eminescu a înțeles că Ioan Slavici este orbit de „luminismul cultivat“ al monarhiei, marea „închisoare a popoarelor“, și se mulțumea să ia în derîdere apologiile șirianului și ditirambele aduse celei de două ori K. K., folosind jocul de cuvinte *Kakania*, care avea darul să-l nemulțumească profund pe Slavici. Mihai Eminescu nici nu bănuia cîte neplăceri îi vor aduce lui Ioan Slavici filohabsburgismul său în timpul și după primul război mondial, militînd pentru aceste idei ale sale în ziarul *Tribuna*, apoi în *Ziua*, al căror redactor responsabil a fost.

Au evitat, deci, discuțiile politice, zadarnice și sterile. Mihai Eminescu își aștepta proaspătul prieten în fața cazarmei Francisc Iosif I a regimentului Ramming, pentru a discuta apoi filozofie și literatură. În aceste discuții peripatetice s-a consolidat nevoia lui Ioan Slavici de-a scrie. Practicul fecior șirian a înțeles să se folosească de Mihai Eminescu pînă ce acesta a ieșit cu mintea zdrobită din marile sale combustii. Măsurat și ordonat, cum se deprinsese la cazarmă, Ioan Slavici și-a organizat meticulos viața și munca, neluîndu-le în tragic, îndeplinindu-și sarcinile pe măsura puterilor sale.

După ce s-a întors Mihai Eminescu în Iași de la studiile berlineze, Ioan Slavici sosește și el în octombrie 1874 și este găzduit în „balamucul“ lui Samson Bodnărescu, cum erau numite odăile lui de la Școala normală de la Trei Sfetite. Aici locuia și Mihai Eminescu, de care avea nevoie șirianul. El venise cu Miron Pompiliu. Toți trei, împreună cu Samson, se lansau în discuții literare interminabile. Acum, Ioan Slavici se desprinsese de povești și lucra la nuvela *Popa Tanda*. Avea prin urmare nevoie de sfaturile prietenului său. Ședințele de la *Junimea*, precum și întrunirile de la Veronica Micle și Matilda Cugler-Poni — sînt frecventate de toți. Cizelarea nuvelei, definitivarea ei, mai ales încă problemele formale ale închegării și stilizării, aparțin incontestabil și contribuției lui Mihai Eminescu. Cînd e citită deci nuvela la *Junimea* și pu-

blicată în *Convorbiri literare* (7), Ioan Slavici reușește să fie remarcat de toți. Trecuse cu ajutorul lui Mihai Eminescu de la povești la nuvela realistă (8).

Popa Tanda va constitui de acum înainte un barem în creațiile scriitorului, căutînd să aplice mai departe lecția eminesciană în toate povestirile sale și în romanul *Mara*. De la această constantă pornind, observată imediat, Titu Maiorescu va afirma că „Ion Slavici este cel mai mare scriitor român". Neaflîndu-și un post convenabil în Iași, Ioan Slavici este numit secretar al comisiei pentru publicarea documentelor lui Eudoxiu Hurmuzachi (9). Desprinzîndu-se de Iași, Ioan Slavici se stabilește în București, fiind numit profesor de română și filozofie la liceul „Matei Basarab". Curînd însă, întreprinzătorul șirian ajunge redactor la ziarul *Timpul* și-l cheamă la București și pe Mihai Eminescu. Sătul de gazeta *„Curierul de Iassi" (Foaia vitelor de pripas,* cum o numea), poetul vine și el redactor la *Timpul* în toamna anului 1877 și se înhamă la o muncă zdrobitoare (10). Ioan Slavici era redactor și administrator. Amîndoi erau plătiți cu cîte 350 de lei lunar, pe care nu-i primeau regulat ; în schimb munca de „salahori intelectuali" trebuia îndeplinită zi de zi. A început deci o „trudă inumană" și o peregrinare a poetului prin diferite odăițe sordide și igrasioase, atît permițîndu-i salarul. Toată munca ziarului, inclusiv citirea articolelor lui Ioan Slavici, și din anul 1878 și ale noului angajat, I. L. Caragiale, cade încet, încet pe umerii lui Mihai Eminescu. Cei doi mai lipseau și îi lăsau grija ziarului lui, fiindcă amîndoi știau că pînă ce nu isprăvește ce are de făcut nu pleacă nici la masă, nici acasă. I. L. Caragiale îi mai răpea din timp cu discuții de amator de filozofie și de istoria religiilor. Îl agita pe poet, făcîndu-l „moftangiu" pe I. Kant, iar Mihai Eminescu izbucnea în adevărate prelegeri, pentru a-l iniția pe diletant.

Ca să-l aibă aproape, Ioan Slavici îl ia pe Mihai Eminescu în gazdă la el în anul 1881, în casa închiriată pe Podul Mogoșoaiei, lîngă Biserica Albă. Mutîndu-se și de aici, Mihai Eminescu ajunge din nou în odăițele sordide disponibile, de data aceasta într-o odăiță tocmai în strada Știrbey-Vodă, într-o „căsuță veche", pentru ca din nou să fie luat de Slavici în casa din Piața Amzei, nr. 6, la etaj (11). Acești doi prieteni deci nu se despart, ci se țin la un loc, iar cauzele sînt cunoscute de toți contemporanii. Mihai Eminescu era „robul" ziarului *Timpul,* el și nu altul ușurase munca lui Ioan Slavici și a lui I. L. Caragiale. Aceștia își puteau permite să absenteze sau să lase articolele lor să fie continuate de colegul lor, fără grijă că se vor compromite. Mihai Eminescu nu pleca pînă ce nu

umplea „nenorocitul ziar“, storcîndu-se de vlagă și precipitîndu-și, simptomatic, tragicul deznodămînt, deși ceilalți își puteau da seama de aceste consecințe ale unei munci extreme, trecute de limita de rezistență a unui om (12).

Își puteau da seama, fiindcă Mihai Eminescu devenise extrem de nervos și irascibil. I. L. Caragiale are un conflict cu el și preferă să-și vadă de drum (1881), iar Ioan Slavici observa din apropiere comportările poetului, care locuia la el, ca subchiriaș. Devenind din ce în ce mai alarmante, aceste comportări îl silesc pe Ioan Slavici să-l informeze pe Titu Maiorescu, apoi să încerce, în orice chip, chiar preferînd fuga de răspunderi și denigrarea prieteniei, să scape de prezența celui care devenise indezirabil, mai ales la presiunile doamnei Slavici. Intervin, așadar, tensiuni inerente vieții în comun a chiriașilor Slavici cu subchiriașul lor Mihai Eminescu. Mai întîi, a acționat Slavici, care a început a-i face observații dure poetului. Eminescu trăia marile agitații de dinaintea izolării sale de lume, arzînd la înaltele combustii ale vieții sale interioare, iar munca sa gigantică se prelungea pînă la orele dimineții. Furtunoasele lui plimbări prin cameră cutremurau întreaga colivie de porumbei, închiriată de Slavici. și nu puteau fi înțelese de un om pozitiv din cap pînă-n picioare. Dezordinea din cameră trebuie să fi fost fantastică (13).

În loc să cerceteze cauza acestei degringolade de la începutul ei, să se intereseze și să ia măsuri, Ioan Slavici i-a interzis poetului să lucreze noaptea. Eminescu stingea, atunci, lumina ; aștepta să adoarmă Slavici, firitisindu-l cu fel de fel de ocări pe el, dar mai ales pe consoarta lui. În agenda de la vestă, Mihai Eminescu a scris în aceste zile de coșmar : „Nu ți-i rușine madam S(lavici) ? Am auzit servitoarea c-ai spart oglinda din cauza ei, din gelozie în contra ei. Bine-ți stă una ca aceasta D-tale femeie serioasă ?“ (14). Lucrurile începuseră să se încurce în mintea poetului, chiar și la nivelul — dealtminteri cel mai revelator — stilistic.

Începuse vara toridă a anului 1883 cînd se vedea că Mihai Eminescu se află în cumpănă. Ioan Slavici îl informa pe Titu Maiorescu, dar nimeni nu lua nici o măsură. Dimpotrivă, Eminescu este lăsat de capul lui. Ioan Slavici își dăduse seama că Mihai Eminescu era pe marginea prăpastiei. Pretextînd că este bolnav sau numai acuzînd diferite dureri, el își părăsește prietenul, la nevoie, care s-a agățat cu mîinile de el, rugîndu-l să nu plece — „un adevărat strigăt de alarmă în pustiul unui suflet de om interesat“. L-a lăsat deci pe prieten pe seama celeia care-l ura, soția sa, care primise

indicații precise cum să procedeze și cum să se scape de sfătuitorul și îndrumătorul său din tinerețe.

Ecaterina Slavici trimite agramatul bilețel, în zorii zilei de marți, 20 iunie/10 iulie 1883, lui Titu Maiorescu, anunțînd cumplita veste : „*D-l Eminescu a înnebunit !*". Așa a scăpat ea de nebun, iar Ioan Slavici așa și-a manifestat interesele. Cît a fost Mihai Eminescu sănătos, a fost util, după „înnebunire" nu s-a mai interesat de el. I. L. Caragiale măcar a vărsat cîteva lacrimi, oricum vor fi fost ele interpretate, țăranul șirian nu mai avea nici un interes. Pentru el, Mihai Eminescu, din clipa înnebunirii, a fost ca și mort ; nici n-a participat la înmormîntarea lui, nefiind pomenit în listele înșirate de Titu Maiorescu. Este o extraordinară scadență a unei prietenii, care se vestise nemuritoare.

Amintirile tîrzii ale solitarului de la Crucea de Jos, orașul Panciu, jud. Vrancea, vin după foarte multă vreme, ca să nu fie estompate de vîrstă sau interesate din nou, valoarea poetului atingîndu-și apogeul. Așa că el pune în spinarea lui Titu Maiorescu infamia că nu s-a îngrijit de Eminescu (15), îl apără pe fostul său prieten de „calomnii cu alde Kremnitz" (16) ; vorbește de „legăturile sale intime", numindu-le „slăbiciunile sale cu Veronica Micle cu desăvîrșire platonice" (17). Ioan Slavici are chiar îndrăzneala să falsifice adevărul. Își îngăduie chiar să critice *Făt-Frumos din lacrimă,* aducîndu-și aminte că i-ar fi imputat lui Mihai Eminescu că n-a scris basmul cum trebuie ; nici acum, la bătrînețe, șirianul nu suprinsese deosebirea dintre basmul cult, și basmul popular cu valoarea sa documentară. Eminescu i-ar fi răspuns : „Scrie tu alta mai bine, ca la voi la Șiria" (18). Observăm că basmul eminescian fusese tipărit în anul 1870, iar *Zîna zorilor* de Ioan Slavici abia în 1873. Dealtfel, A. Chibici-Revneanu a intervenit pe lîngă Mihai Eminescu, în timpul călătoriei prin Italia, ca să-i scrie lui Ioan Slavici, iar poetul a răspuns hotărît : „N-am ce scrie d-lui Slavici" (19).

Prietenia dintre cei doi a fost „rescrisă" deci pe temelii contestabile, cum sînt, de obicei, toate memoriile sau amintirile. La 20 de ani, după moartea lui Mihai Eminescu, fostul său prieten, Ioan Slavici, dovedește că încă nu l-a înțeles pe cel care-l onorase cu prietenia sa. A fost, pur și simplu, o prietenie interesată, cum sînt atîtea între literați. Uitate erau îndrumările teoretice, corecturile gramaticale și stilizările laborioase, ba chiar transcrierile textelor, făcute cu entuziasm de marele său sfătuitor între-ale scrisu-

lui. În articolașul : *Este fericire ?* (Academia Ortodoxă. 1884—1909. *Almanach jubilar,* Cernăuți, Soc. tipografică bucovineană, 1909, p. 43—44), Ioan Slavici interverteşte sensul unei afirmaţii imaginare a lui Mihai Eminescu, folosind un sofism extra dictionem : „...şi dacă Eminescu zice că cel ce nu este nu simte dureri, oamenii, care sunt stăpîni pe sine înşişi îi răspund că cel ce nu este nu simte mulţumiri". Parcă mulţumirile ar anula existenţa durerilor ! Numai Ion Creangă a sărit „pîrleazul" dintre veridic şi inventat, dar acest lucru nu l-a putut face decît el. Slavici a trăit enorm faţă de cel ce a fost „geniul său bun". A murit la 17 august 1925, în vîrstă de 77 de ani.

b) MARELE HUMULEȘTEAN ION CREANGĂ

În ordine cronologică, după „îndrumarea literară“ a lui Ioan Slavici, începută în Viena, vin la rînd Veronica Micle și Ion Creangă în Iași, între anii 1874—1877. Marele prieten al lui Mihai Eminescu a fost Ion Creangă. S-au cunoscut la Conferințele pedagogice din vara anului 1875. Revizorul școlar Mihai Eminescu i-a făcut o adîncă impresie învățătorului Ion Creangă. Acesta se ostenise cu alcătuirea abecedarelor și învățase a fi „ticăit și migălos“ cu povestioarele pentru copii, care cereau o temeinică stăpînire a gramaticii și o expunere clară (învățătorul Ion Creangă prefera oralitatea, ca povestitor înnăscut ce era). Întîlnirile celor doi prieteni devin frecvente. Ion Creangă, care nici nu visa pe atunci că va ajunge „marele“ de mai tîrziu, intră în „școala literară“ a lui Mihai Eminescu.

Acesta observase că se află înaintea unui talent nativ, care trebuie îndemnat să scrie și îndrumat. De astă dată, Mihai Eminescu nu se mai afla dinaintea unor probleme ce țin de expunerea corectă și de stăpînirea gramaticii, ca în cazul Ioan Slavici. Și mai surprinzător ni se pare faptul că îndrumătorul nu se mai opune moldovenismelor nemțene ale lui Ion Creangă, cum s-a opus hotărît „ardelenismelor“. Este probabil că Eminescu nu s-a opus din principiu acestora din urmă — ci folosirii lor de către un condei care nu stăpînea îndeajuns de bine sintaxa limbii române pentru a-și îngădui alunecarea riscantă într-un domeniu ce presupune un auz muzical fără greș.

Totuși, Ion Creangă nu era încă format ca scriitor și aici intervin mîna și creierul providențial al lui Mihai Eminescu. Acesta tipărise povestea *Făt-Frumos din lacrimă* pe care Ion Creangă a citit-o. A citit și poeziile. Nu și-a permis să critice basmul cult al prietenului său, cum a făcut Ioan Slavici. Pentru el, Mihai Eminescu era „cel mai mare poet al românilor“. Nici Eminescu nu și-a permis a schimba ceva din structura poveștilor. Își dase seama că

se află în fața unei extraordinare descoperiri și totul depindea de posibilitatea de a-l determina pe Ion Creangă să scrie. Măcar una sau două povești, fiindcă mentorul literar știa că, după primele apariții în *Convorbiri literare*, Ion Creangă nu va mai avea nevoie de îndemnul altuia.

Greutatea era să-l pornească la lucru. Stăpîn pe-o oralitate extraordinară, povestind anecdote fără să obosească sau să-i fie silă, ci doar din simplul gust de a povesti, de-a împleti cuvintele, de-a le da sensuri duble, Ion Creangă făcuse o impresie definitivă. Discuțiile deci se refereau nu la poeziile lui Eminescu, ci la literatura populară. Oral, Ion Creangă era unic, nu se putea prevedea cum va fi în scris. S-a discutat pe marginea poveștilor lui Ioan Slavici și Miron Pompiliu ; s-a cercetat felul de-a scrie al lui I. Pop-Florantin ; s-au ocupat cu basmele lui Petre Ispirescu și cu culegerile de folclor ale lui Simeon Florea-Marian care devenise membru al Academiei române. Diferențierile stilistice au fost făcute de Mihai Eminescu, care i-a atras atenția lui Ion Creangă asupra originalității. In acestea constau discuțiile lor interminabile. Mihai Eminescu înțelesese exact că Ion Creangă trebuie să rămînă așa cum este. Nu ne putem explica altfel cum Ion Creangă se pune la lucrul chinuitor al scrisului, știindu-se cît de migălos era, impunîndu-și originalitatea cu prima poveste tipărită în *Convorbiri literare* și păstrîndu-și-o pînă la cele din urmă creații. Este un fenomen literar care nu se poate explica decît prin existența unui îndrumător, care a fost Mihai Eminescu. Ioan Slavici n-a putut fi original cu poveștile sale, deși își închipuia că a întrecut basmul cult al lui Eminescu. A devenit original abia cînd folosind stilul poveștilor a trecut la scrierea nuvelei *Popa Tanda*, tot sub îndrumarea și supravegherea lui Mihai Eminescu.

La Ion Creangă, mai dificilă a fost statornicirea la scris. El socotea această îndeletnicire fără importanță, gîndindu-se mai mult la veniturile ce i le aduceau „cărțuliile“ sale pentru școlari. Rîdea de propunerea „chisnovată“ a marelui său amic și întîrzia în alcătuirea unei povești. Pînă la urmă însă, muncind și asudînd, Ion Creangă a terminat prima poveste, *Soacra cu trei nurori*. Miracolul se înfăptuise. Mihai Eminescu a constatat că povestea scrisă este pe măsura celei povestite. Bucurîndu-se amîndoi de reușită, după vreo două-trei ulcioare de vin, s-au înființat la *Junimea*. Iacob Negruzzi spune : „Eminescu veni cu el (adică cu Creangă, n.n.) într-o sîmbătă seara la mine acasă, dar la intrarea lor în „Junimea“ un zîmbet a zburat pe buzele tuturora. Și Creangă și Eminescu erau roși la față, aveau ochii turburi, și rîdeau liniștit cu fericirea omu-

lui bet : ei veneau împreună direct de la «Borta rece», o cîrciumă vestită pentru vin vechi de Cotnar. Intrarea aceasta în «Junimea» i-a fost spre bine lui Creangă ! Tot ce s-a cetit și discutat în acea seară el le-a auzit mult mai frumoase prin perdeaua beției, a visat de ele noaptea și a doua zi dimineața s-a deșteptat junimist înfocat, precum a și rămas pînă la moarte" (1).

C-a fost citită *Soacra cu trei nurori* de data aceasta sau altădată interesează mai puțin. Povestea a fost publicată în *Convorbiri literare*, IX, 7, 1 octombrie 1875, iar după ea a urmat *Capra cu trei iezi*, *Convorbiri literare*, IX, 9, 1 decembrie 1875. Drumul capodoperelor lui Ion Creangă începuse, ca să nu se mai sfîrșească decît odată cu moartea. Pare deci verosimil îndemnul primit de la Mihai Eminescu : „Scrie, măi tată Iancule, scrie tot ce-ai spus s-o audă și alții, că e minunat de bine !" (2). După cum sînt tot atît de sigure și încurajările venite din partea aceluiași : „Lasă, Creangă, ai să citești în «Junimea», tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni !" (3).

Viața celor doi prieteni este de acum strîns legată ca a lui Castor și Polux. Erau văzuți mereu împreună, avînd ce povesti lîngă un pahar de vin, în bojdeuca din Țicău sau înconjurînd Iașii pe jos. Nici lui Mihai Eminescu, nici lui Ion Creangă nu le plăceau dichisurile și formalismele protipendadei ; preferau mîncările Tincuței Vartic sau cîte o tochitură moldovenească cu mămăliguță. Vicisitudinile sorții îi leagă și mai mult unul de altul. Cînd Mihai Eminescu rămîne pe drumuri, află un culcuș cald, o mîncare bună și sățioasă și un pahar de vin în bojdeuca lui Creangă și a Tincuței, unde și locuiește cu zilele și cu săptămînile (4).

Atît Ion Creangă, cît și Mihai Eminescu, se simțeau bine în bojdeucă, așa că este surprinzător comentariul lui E. Lovinescu la afirmația lui S. Mehedinți : „Pe Ion al lui Ștefan din Humulești l-a împiedicat oare bojdeuca de pe dealul Sărăriei, ori lefușoara de institutor, ori gălăgia copiilor... și alte neajunsuri ca să scrie *Amintirile* și *Harap Alb* ?" „— Nu, firește, răspunde E. Lovinescu ; nu înseamnă însă că nu i s-ar fi cuvenit altă locuință decît înspăimîntătorul lui bordei de troglodit — și putem presupune, fără exagerare, că, în alte condiții de viață, producția lui literară n-ar fi avut decît să cîștige" (5). Dreptatea ar putea fi de partea criticului, minus exagerarea condițiilor locative ale scriitorului și inexplicabila lipsă de înțelegere psihologică. Pentru gustul subțire al lui E. Lovinescu, amator de confort modern, bojdeuca țărănească a lui Ion Creangă este „înspăimîntătorul bordei de troglodit", ceea ce însă nu schimbă realitatea. Dacă E. Lovinescu n-ar fi putut concepe să trăiască într-așa o locuință primitivă, lipsită de avantajele civilizației, Ion Creangă și Mihai Eminescu s-au simțit în ea ca

acasă — ceea ce nu înseamnă o pledoarie pentru ruralism. Cei doi prieteni se născuseră și trăiseră în mediul țărănesc. Aceste realități originare sînt uitate de amatorul de rafinament modern, oripilat de starea de înapoiere a bordeiului. El uită că acești doi prieteni își făcuseră deprinderile lor de copii într-așa locuințe din Ipotești — și Humulești și mai uită, în sfîrșit, și marea putere de acomodare a lui Ion Creangă. Acestuia îi plăcea să-l joace pe „țăranul", deci se cuvenea să aibă și o casă pe măsura rolului pe care-l juca, iar Mihai Eminescu desigur că zîmbea în sinea sa și se împăca și cu acest fel de viață, neavînd nimic de zis.

Prietenia lor este un exemplu de prietenie totală. Amîndoi își deschideau sufletele și-și spuneau toate gîndurile. Ion Creangă era un om sincer, așa cum îi plăceau oamenii lui Mihai Eminescu. Ceea ce îi citea Ion Creangă poetului era ascultat cu atenție și cu dragoste. Cît privește convingerea lui Ion Creangă despre prietenul său, o aflăm scrisă pe o carte dăruită lui de acesta : *De obște geografie* de Amfilohie Hotiniul, 1795 : „Din cărțile subscrisului. Ion Creangă, 1878. Dăruită mie de d-l Mihail Eminescu, eminentul scriitor și cel mai mare poet al românilor. 1878. Nu lipsește din ea nici o filă. I. Cr." (6).

Din acest timp însorit al prieteniei cu Ion Creangă în Iași sînt semnificative unele expresii paremiologice și jocuri de cuvinte ambigue care se ivesc în povestirea *Părintele Ermolachie Chisăliță,* cum și în publicistica lui Mihai Eminescu. În ziarul *Curierul de Iași,* redactorul șef, în uimitoarea sa activitate de gazetar, trece peste greutățile inerente inițierii, dovedindu-și încă o dată maturizarea genială ce intervenise în viața sa și își impune stilul său unic publicistic. Desființarea etapelor, multilateralitatea culturală, excepționala putere de adaptare și simțul infailibil al limbii se constată și-n folosirea unor expresii pline de tîlc, dar și de haz, atestînd existența umorului eminescian, știute de el sau „prinse" de la Creangă. Așa, referindu-se în nota *Potcoave ortografice* la folosirea cuvintelor „quu quare" (cu care), „que" (ce), „aqueste" (aceste), „quăqui" (căci), „quote" (cîte), „niqui" (nici) etc., Eminescu spune : „Bravo Qurierul Bolgradului, ziar politiqu, quomerquial, agriquol ! Minte la el cît glas la pește" (7).

Anii ieșeni, cu toate micile și marile lor mizerii, au fost și anii minunați ai dragostei lui Mihai Eminescu cu Veronica Micle și ai prieteniei cu Ion Creangă. Destituirea din revizoratul școlar și apoi demisia lui Mihai Eminescu de la ziarul *Curierul de Iași* au pecetluit și soarta prieteniei lor. În toamna anului 1877, Mihai Eminescu pleacă la București, chemat de Ioan Slavici la ziarul *Timpul.* Intervenise o mică supărare și cu Veronica Micle, care se va dovedi

trecătoare, dar și prietenul Ion Creangă a suferit primul atac epileptic generalizat, după terminarea *Poveștii lui Harap-Alb,* prin luna mai sau iunie 1877, cînd a stat 12 zile bolnav în casă. Ion Creangă avea 38 de ani și nu va reuși să-și stăpînească marele cutremur al ființei sale pînă la moarte.

După plecarea lui Mihai Eminescu la București, urmează scrisori patetice din partea prietenului său, la care însă Mihai nu mai răspunde, copleșit de munca sa și de mizeria în care se zbate. Va veni Ion Creangă la București, în toamna anului 1880, și va merge la redacția *Timpului.* Prietenul său de inimă însă era și el bolnav și surmenat. „Omul din Iași" nu mai putea fi recunoscut în „omul din București". Două boli groaznice îi măcinau încet, dar sigur, pe cei doi mari clasici ai literaturii române, înstrăinîndu-i unul de altul, pînă ce îi vor despărți definitiv prin moarte. Parcă o gură de mare prieten ne citește mereu scrisoarea aceasta minunată: „Bădie Mihai, ce-i cu Bucureștiul de ai uitat cu totul Eșul nostru cel nenorocit?

O fi numai viață burlăcească pe acolo, dar nu se cade să ne uiți prea de tot.

Veronica a fost azi pe la mine și mi-a spus că și cu dînsa faci ca și cu mine. De ce? Ce rău ți-am făcut noi?

De Crăciun te așteptăm să vii.

Tinca a pregătit de toate și mai ales „sarmalele" care ție îți plăceau foarte mult...

La Eși ninge frumos de ast-noapte, încît s-a făcut drum de sanie.

Ciricul parcă e mai frumos acuma.

Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sunt străin.

Te sărut pe frunte, Ion Creangă" (8).

Ocupat cum era cu redactarea zilnică a ziarului *Timpul,* Mihai Eminescu nu putea ține o corespondență ordonată cu nici unul dintre prietenii săi, deci nici cu Ion Creangă. Acesta, ca și Veronica Micle, se plînge de tăcerea prietenului său, care însă nu-l uitase. Încă fiind în Iași, Mihai Eminescu, fiind revizor școlar, trimite Ministerului Cultelor și Instrucțiunei publice „raportul cărții pedagogice: *Povățuitoriu la cetire prin scriere*", alcătuit de Ion Creangă și colaboratorii săi, în care, după ce remarcă noua metodă, afirmă că e „cel mai bun abecedar românesc" și-l recomandă cu asemenea cuvinte: „Aceste laude s-ar părea exagerate în alte țări, dar într-a noastră nu sunt decît juste. Oricît de modestă în aparență ar fi cartea, ea însemnează începutul unei reforme adînci în instrucțiunea elementară, ea a rupt-o cu dogmatismul; izvorul metodei propuse este însăși natura inteligenții, procesul ei de dezvoltare" (9). Abecedarul este recomandat și-n paginile ziarului *Curie-*

rul de Iași, IX, nr. 59, 21 mai 1876, p. 3, la : *Noutăți,* sub titlul *Carte pedagogică* (10).

Dar Mihai Eminescu își prețuia prietenul la justa sa valoare și ca scriitor. Aprecierile sale competente erau cunoscute de Titu Maiorescu și de ceilalți junimiști, totuși poetul în *Notițe bibliografice,* tipărite în ziarul *Timpul,* V, nr. 101, 6 mai 1880, p. 2—3, scrie : „In vremea din urmă s-au ivit într-adevăr un șir întreg de scriitori cu totul naționali, unii din ei chiar intraductibili și pe deplin înțeleși numai pentru cel ce știe bine românește. Goethe zicea că partea cea mai bună a unei literaturi e cea intraductibilă, și avea cuvînt. Cel mai original dintre ei pîn-acum e povestitorul Ion Creangă, ale cărui basme, traducîndu-se, ar pierde tot farmecul și mai cu seamă tot hazul lor" (11). Recomandînd apoi *Învățătorul copiilor,* carte de citit în clasele primare de băieți și fete, de C. Grigorescu, I. Creangă și V. Răceanu, Ediția IV, Iași, 1880, Mihai Eminescu apreciază de astă dată în mod special partea literară : „De aceea, făcînd cu totul abstracție de la destinația ei, estragem cîteva probe din care se va vedea cîtă originalitate de stil ascunde și cum e una din puținele cărți din care copiii învață într-adevăr *românește.* Iată o poveste... Povestea aceasta pare a fi scrisă de Creangă (*Prostia omenească,* n.n.). Ce este original în ea ? Materia ? Am putea dovedi că, deși populară românească, ea se află și la alte popoare, la cel german bunăoară. Tezaurul comun de povești și anecdote al popoarelor e mare în aparență, dar totuși se sleiește într-un număr oarecare de prototipuri. Aproape toate basmele noastre populare, cîte sunt strînse, cîte nu, se reaflă sau în germene sau întregi în Scandinavia, în Germania, în alte locuri. O seamă de povești din ale lui Păcală se află în Basmele lui Andersen și-n alte colecții. Ceea ce e original, e modul de a le spune, e acel grai românesc cu care se-mbracă ele, sunt modificațiunile locale, potrivite cu spiritul și cu datinele noastre" (12).

În ultimele cuvinte stă aprecierea maximă a scriitorului Ion Creangă. Din ele desprindem concepția cu privire la folclor a lui Mihai Eminescu, precum și substratul multelor și fecundelor discuții purtate de cei doi prieteni, care-i intrigau atît de mult pe junimiști. Ne putem închipui deci cum se legaseră sufletește unul de altul. Ion Creangă s-a interesat mereu de Mihai Eminescu din îndepărtatul Iași, l-a vizitat cînd a putut la redacția *Timpului,* apoi boala sa s-a agravat. Cînd a auzit că Mihai Eminescu a suferit și el crudul atac al bolii, a plîns desnădăjduit, fiindcă el își legase viața de-a prietenului său. De fapt, acesta a fost postludiul eminescian. Anii săi agonici după 1883 sînt strîns împletiți de anii agonici ai lui Ion Creangă, sfîrșindu-se din viață unul în vară, altul în iarna acelui veșnic cernit an.

c) JUNELE I. L. CARAGIALE

După propria mărturie a lui I. L. Caragiale, cuprinsă în articolul, din multe puncte de vedere contestabil, *În Nirvana,* fiindcă amintirile vechi din 1868 sînt viciate de amintirile mai noi, de cearta din 1881 și de separația lor definitivă pînă în clipa morții, el l-a cunoscut pe Mihai Eminescu cînd era sufleur în trupa lui Mihail Pascali, în Bucureștii anului 1868 sau 1869. Deci se cunoșteau și trebuie să admitem ca verosomilă informația cuprinsă în articol, minus exagerările impuse, I. L. Caragiale „izbucnește în plîns". Să ne îndoim de sinceritatea histrionului ? (1). Să punem în cumpăna îndoielii și articolul *În Nirvana* din ziarul *Constituționalul* din 20 iunie 1889 (?) (2).

Așa că al treilea scriitor clasic care-i datorează lui Mihai Eminescu formația sa culturală, începînd cu gramatica și sfîrșind cu noțiunile elementare de filozofie, pe care, totuși, nu le deprinsese, a fost I. L. Caragiale. Din anul 1878, I. L. Caragiale a fost adus de Mihai Eminescu în redacția ziarului *Timpul* (3), unde a dat de doi scriitori formați, el nefiind încă experimentat și neavînd stilul său propriu de exprimare. Dacă nu intra în contact cu Mihai Eminescu, cu extraordinarele sale idei în toate domeniile, I. L. Caragiale ar fi rămas necunoscut. Aici, la *Timpul,* i se hotărăște și lui destinul. I. L. Caragiale era un „graeculus" înfigăreț și foarte agil, deci a observat că în literatura română nu putea să-l întreacă pe Mihai Eminescu în poezie, nici pe Ioan Slavici în proză realistă. Rămînea domeniul comediei, stăpînit de Vasile Alecsandri, dar posibil de depășit, cum fusese întrecut „prințul poeziei" și în propriul său fief medieval, ceea ce a recunoscut el însuși :

E unul care cîntă mai dulce decît mine ?
Cu-atît mai bine țării, și lui cu-atît mai bine.
Apuce înainte, s-ajungă cît mai sus,
La răsăritu-i falnic, se-nchină-al meu apus.

Este ceea ce şi-a ales I. L. Caragiale, adică să scrie comedii, sfătuit de Mihai Eminescu, care-i cunoscuse spiritul „negativist" din sute de convorbiri. Cei trei porniseră la drum cu gîndul de-a scrie o gramatică, într-atît îi interesau problemele de limbă. Era timpul cînd se năştea limba noastră clasică, reprezentată de Mihai Eminescu, Ion Creangă, I. L. Caragiale, şi mai puţin de Ioan Slavici. Redacţia ziarului *Timpul* a fost astfel prima şcoală literară a lui I. L. Caragiale, care nu se făcuse remarcat pînă atunci. Nu-şi dezvăluise personalitatea proteică, se cumpănea între traduceri şi între producţii slabe ; „lovitura de trăsnet" cade asupra lui cînd l-a cunoscut a doua oară pe Mihai Eminescu. Acesta „s-a pus pe capul lui", ca de atîtea ori pe capul lui Ioan Slavici, al Veronicăi Micle şi al lui Ion Creangă. Nu l-a lăsat in pace pînă ce nu s-a convins că I. L. Caragiale va scrie. Şi a scris şi el, rămînind veşnic debitor lui Mihai Eminescu.

„Junele pesimist, sceptic şi cinic", cum a fost numit I. L. Caragiale de Mihai Eminescu, se desfăşura în voie. Lipsit de scrupule, persiflant, dărîmător de valori, indiferent faţă de morala obişnuită, zeflemist, negativist din principiu, polemist redutabil, încrezut peste măsură în puterile lui, I. L. Caragiale nu se putea să nu intre într-un conflict iremediabil cu Mihai Eminescu, om de altă talie etică şi artistică. De lucrat, I. L. Caragiale lucra foarte puţin la ziarul *Timpul* şi-şi vedea de treburile sale. Deci afinităţi spirituale n-au existat niciodată între unul şi altul. Legăturile lor se reduceau la munca zilnică, apoi la diferite controverse ce izbucneau, pe motive filozofice, determinate de I. L. Caragiale. Acesta cunoştea inepuizabilul izvor al cunoştinţelor eminesciene şi urmărea să profite de ele „după ureche", cum s-a şi întîmplat.

În redacţie, fiecare avea masa lui la care lucra, iar Mihai Eminescu se retrăgea în sine sau devenea absent cînd se apuca să-şi scrie articolul, în care punea, de obicei, tot sufletul. Atunci se insinua I. L. Caragiale cu diverse întrebări, care atacau probleme filozofice de gnoseologie, cosmologie sau ontologie — cu întrebări „miticiste" : „Kant al tău este un moftangiu !" Aşa ceva irită pe oricare pretins filozof, darmite pe Mihai Eminescu, care începea o prelegere adevărată, continuînd o oră-două, pînă cînd intervenea practicul Ioan Slavici.

I. L. Caragiale, după ce a fost intimul şedinţelor *Junimii* din Bucureşti, dintr-odată îşi schimbă atitudinea şi-l atacă pe Titu Maiorescu, care l-a primit în casa lui şi l-a publicat în revistă. Ţine chiar conferinţe împotriva lui (4). Mai tîrziu, degeaba a folosit I. L. Caragiale linguşeli şi telegrame, marele critic l-a calificat „canalie" şi n-a mai vrut să aibă relaţii cu el decît „literare" (5).

Cele mai multe din tribulațiile sale, inclusiv familiale cu Mateiu I. Caragiale, sînt întristătoare pentru biograf, întrucît ni-l pot arăta ca pe un ahtiat după moșteniri (6). Înduioșătoare sînt azi și infatuările lui autodidacte, dacă ar fi să ne amintim de „competența" în materie de muzică — vezi Mozart, Haydn, Haendel, Gluck, Grieg și Beethoven (7).

La ziarul *Timpul* însă, I. L. Caragiale este adus chiar de Mihai Eminescu, descoperitorul de oameni. În sala redacției, unde munceau, se porneau și discuțiile de tot felul : politice, filozofice, culturale etc. Caragiale era un autodidact, dar avea un extraordinar apetit intelectual. Era interesat de toate și metoda lui predilectă era provocarea discuțiilor ; era un tip auditiv, învățînd mai mult după ureche, de unde și îndreptarea sa spre oralitatea dramaturgiei. La un moment dat, Ioan Slavici, Mihai Eminescu și I. L. Caragiale proiectaseră o *Gramatică română,* mergînd pe urmele elementarei gramatici a lui Titu Maiorescu (8). Discuțiile filozofice erau mai mult prelegeri ale lui Mihai Eminescu despre Kant, Schopenhauer, Hegel, Herbart etc., sau despre filozofia indică (9).

Amintirile lui Ioan Slavici sînt edificatoare din acest punct de vedere : „Îndeosebi Caragiali, născut în ceas bun, ar fi fost în toate împrejurările un om însemnat ; el n-ar fi putut însă să fie ceea ce a fost dacă n-ar fi trăit o parte din viața sa împreună cu Eminescu, care pentru dînsul era o nesecată comoară de știință și de îndemnuri binecuvîntate. Ca să-și facă parte de comoara aceasta, el îl zgîndărea pe Eminescu, puindu-se în pismă cu el. Voia a bunăoară să se dumirească asupra filosofiei lui Kant, ale cărui scrieri nu era în stare să le citească : «— Măi, îi zicea lui Eminescu, drept să-ți spun, mie Kant al tău mi se pare un mare moftangiu». Eminescu, indignat că el îndrăznește să vorbească despre Kant pe care nu-l cunoaște, se întețea și-i vorbea ceasuri întregi despre filosofia lui Kant și despre rostul ideilor lui în istoria filosofiei. Caragiali, ca să-l ție mereu cald, era totdeauna nedumerit și pornit pe contraziceri. «Bine, omule, îi zicea cîteodată Eminescu, dar mai deunăzi erai de altă părere». «— Știi că ai haz ! îi răspundea Caragiali. Cum am mai putea să discutăm dacă am fi amîndoi de aceeași părere ?» Eminescu se supăra, dar urma cu rîvnă îndoită, și în felul acesta trecea știința de carte de la Eminescu la Caragiali și se apropiau din ce în ce mai mult unul de altul. În același timp li se dedeau însă pe față și deosebirile de vederi și de temperament" (10). Prietenie adevărată deci nu exista, dar „contrariile" se atrag, iar lui Mihai Eminescu îi plăcea să aibă pe cine învăța. Numai așa a făcut și I. L. Caragiale saltul calitativ de la un simplu „traducător" la cel mai mare dramaturg român.

Intervin însă în anul 1881, pe la sfîrşitul lunii iunie, deci după aproape patru ani de colaborare, tensiuni intre Mihai Eminescu şi I. L. Caragiale. Acesta din urmă, după ce şi-a făcut stagiul la ziar, nu mai înţelegea să rămînă în situaţia aceasta, fiind slab plătit şi fără nici o perspectivă. În plus, Mihai Eminescu devenise redactor şef al ziarului şi peste el nu putea trece. Se pare că acum îi spunea Mihai Eminescu lui I. L. Caragiale că „generalul Florescu (sau Manolake Costake Epureanu) i-a dat nişte acte compromiţătoare pentru Costake Roseti". Aceste acte au dispărut din saltarul lui Eminescu, „luate" de I. L. Caragiale, care le-a dat lui Costake Roseti. Acesta l-a numit, după opt zile, inspector cu 800 de lei pe lună (10).

Amănuntele acestea aparţin fratelui poetului, Matei Eminescu (11), care-i comunică lui Corneliu Botez, cu data de 20 aprilie 1909, următoarele : „Ia gîndeşte, mă Matei... mi-a dat... (nu-mi amintesc cine mi-a spus că i-a dat, generalul Florescu sau Manolake Epureanu, dar aşa mi se pare că unul din aceşti doi) nişte acte compromiţătoare pentru Costake Roseti să le public în ziar şi Caragiali mi le-a furat din birou şi le-a dat lui Costake Roseti. N-a mai dat pe aici şi a 8-a zi a fost numit inspector (nu-mi amintesc unde mi-a spus că l-a numit inspector) cu 800 de lei pe lună. — Nu se poate, mă Matei, trădare fără grec la mijloc !"

Lucru cert este însă că, din pricina aceasta, Mihai Eminescu s-a certat cu I. L. Caragiale, care a trebuit să părăsească redacţia ziarului *Timpul*, denigrîndu-l tot pe Mihai Eminescu că devenise nervos, încît G. Panu îi ia apărarea şi dă vina plecării lui I. L. Caragiale pe iritabilitatea lui Eminescu, care-l persecuta pe I. L. Caragiale, „acest simpatic şi limpede scriitor" (12). Scrisoarea lui Matei Eminovici este însă edificatoare, iar omul nu avea imaginaţia atît de bogată ca să inventeze totul, nici să tragă concluziile celui păgubit „pe seama aşa-zisei graeca fides". Că au fost discuţii între cei doi şi că Mihai Eminescu l-a apostrofat cu violenţă pe cel adus de el la ziar, nu mai încape indoială, deoarece George Panu plasează una dintre răutăţile sale în cartea *Amintiri de la „Junimea" din Iaşi*, aşa cum îşi plasau „răutăţile" prin scrisori şi alţii : Iacob Negruzzi şi Vasile Pogor. În orice caz, relaţiile între cei doi colaboratori se rup definitiv, cum s-a rupt definitiv şi între Maiorescu şi I. L. Caragiale. Evidenţa acestei situaţii grave, fără putinţă de aplanare, este remarcată şi de alţii : „Adevăratul motiv al plecării lui Caragiale de la *Timpul* probabil că este altul, de vreme ce el îi scria învăţătorului D. Scureiu : «Despre ieşirea mea de la *Timpul*, care a fost silită, ţi-oi povesti eu cînd ne-om

vedea»". În aceeaşi scrisoare, Caragiale îi solicita lui Scureiu un împrumut : „...n-am para chioară, şi nu sper a intra în lucru decît peste vreo lună. Aş voi să am cîteva parale să le las acasă mamii şi eu să viu să răsuflu vreo săptămînă la tine, că n-am ieşit din acest oraş de putregaiu moral şi material de doi ani..." (13).

Numit revizor şcolar pentru circumscripţia Neamţ-Suceava, I. L. Caragiale o asaltează pe Veronica Micle cu atenţiile şi veştile sale în vara anului 1881. Bineînţeles că fostul prieten îl critică pe Mihai Eminescu, iar Veronica tocmai trecea prin altă epocă de supărare cu singura ei dragoste adevărată. Scipione I. Bădescu, alt prieten al poetului din Botoşani, îi comunică acestuia despre „legăturile lui I. L. Caragiale cu Veronica la Tîrgu-Neamţ" ; legături fanteziste şi exagerate de informator. Veronica Micle a făcut imprudenţa de a-l primi pe I. L. Caragiale şi de a-l asculta. A contribuit şi ea prin divulgarea bolii lui Mihai Eminescu. Acesta a fost „păcatul", pentru care Mihai Eminescu a iertat-o. Nu l-a iertat niciodată însă pe I. L. Caragiale pentru comportarea sa, i-a cerut să restituie scrisorile primite de la Veronica. O asemenea scenă dură între cei doi a avut loc pînă şi la una din şedinţele *Junimii*, pe care Titu Maiorescu o consemnează : „Joi 24 dec. Pom de Crăciun la alde Kremnitz, Julklapp, vioi şi spiritual. Încîntători D-na Rosetti şi Teodor, Annete şi Chibici, Slavici (adus novelele lui), dimpotrivă Eminescu şi Caragiali certîndu-se unul cu altul" (14).

Nu este deci adevărat că „Veronica era disponibilă şi a făcut prostia". (15). Junimiştii, în frunte cu Titu Maiorescu, au fost ostili Veronicăi Micle, iar Titu Maiorescu intervine brutal în viaţa poetului, cînd acesta îi comunică dorinţa de a se căsători. Titu Maiorescu s-a confesat mult mai tîrziu lui Al. Brătescu-Voineşti cum s-a petrecut discuţia cu Mihai Eminescu. Interesul criticului era ca poetul să rămînă necăsătorit, temîndu-se că viaţa familială îl va împiedica să scrie, ceea ce era profund greşit (16). Văzînd hotărîrea fermă a poetului, Titu Maiorescu recurge la ultimul argument care aparţine „intrigăriei specifice caragialiene", spunînd că I. L. Caragiale i-a înşirat „pe toţi prietenii intimi ai d-nei Micle, printre care el însuşi" (17) : „Eminescule, iartă-mă te rog de sfîşierea pe care ştiu că o să ţi-o pricinuiesc, dar aceea pe care ţi-ai ales-o drept tovarăşe de viaţă nu merită această cinste, n-o merită. Înainte de d-ta a fost prietena altora, a fost şi a lui Caragiale. Mi-a mărturisit-o chiar el". Teribilă coaliţie împotriva nenorocitei femei. Afirmaţiile nedrepte aduceau prejudicii mortale celei pe care Mihai Eminescu n-a încetat s-o iubească pînă în clipa morţii sale.

Este surprinzător astfel să aflăm tot de la Titu Maiorescu că : „A venit apoi la mine Caragiali, la masă ; a izbucnit în lacrămi, cînd a auzit ce e cu Eminescu..." (18). Era în ziua de 28 iunie 1883. La moartea lui Mihai Eminescu, I. L. Caragiale a publicat în ziarul *Constituționalul* din 20 iunie 1889 articolul-necrolog *În Nirvana,* în care, încearcă să-l caracterizeze subiectiv pe marele dispărut, înșirînd multe inexactități : „Și au fost oameni, nu de rînd, oameni de seamă, cărora le-a plăcut să facă sau să lase a se crede că nenorocirea lui Eminescu a fost cauzată de viciu.

Era, în adevăr, un om dezordonat, dar nicidecum vițios. În lumea asta, mulțimea celor de rînd crede că plăcerile materiale ale vieții sunt privilegiul lor exclusiv și că oamenii rari nu au voie să aibă și ei defecte.

Avea un temperament de o excesivă neegalitate și cînd o pasiune îl apuca era o tortură nepomenită. Am fost de multe ori confidentul lui.

Cu desăvîrșire lipsit de manierele comune, succesul îi scăpa foarte adesea... Atunci era o zbuciumare teribilă, o încordare a simțirii, un acces de gelozie, cari lăsau să se întrevază destul de clar felul cum acest om superior trebuia să sfîrșească.

Cînd ostenea bine de acel cutremur, se închidea în odaia lui, dormea dus și peste două trei zile se arăta iar liniștit ca «Luceafărul lui» — «nemuritor și rece».

Acuma începea cu verva lui strălucită să-mi predice *budismul,* și să-mi cînte *Nirvana,* ținta supremă a lui Buda-Sakamuni.

O așa încordare, un așa acces a avut în ultimele momente bune : acela a fost semnalul sfîrșitului. După cutremur, el nu s-a mai închis în odaie să se culce și să mai facă ce făcea mai înainte Luceafărul. A pornit înainte, tot înainte, pînă ce a căzut sub loviturile vrăjmașului pe care-l purta în sînu-i încă din sînul maicii sale. Copil al unei rase nobile și bătrîne, în el se petrecea lupta decisivă între flacăra celei mai înalte vieți și germenul distrugerii finale a rasei — geniul cu nebunia.

Lupta a fost groaznică. Încercarea, drumul spre Nirvana, a fost tot așa de dureroasă cît și de strălucită.

În capul cel mai bolnav, cea mai luminoasă inteligență — cel mai mîhnit suflet în trupul cel mai trudit ! Și dacă am plîns cînd l-au așezat prietenii și vrăjmașii, admiratorii și invidioșii, sub «teiul sfînt», n-am plîns de moartea lui ; am plîns de truda vieții, de cîte suferise această iritabilă natură de la împrejurări, de la oameni, de la ea însăși.

Acest Eminescu a suferit de multe, a suferit și de foame. Da, dar nu s-a încovoiat niciodată : era un om dintr-o bucată și nu dintr-una care se găsește pe toate cărările.

Generații întregi or să suie cu pompă dealul care duce la Șerban-Vodă, după ce vor fi umplut cu nimicul lor o vreme, și o bucată din care să scoți un alt Eminescu nu se va mai găsi poate" (19).

Sînt semnificative cuvintele acestui necrolog. Printre rînduri răzbate sentimentul unei tardive *mea culpa,* dar în aceeași măsură de limpede înțelegem că dramaturgul este unul dintre foarte puținii care au intuit cu o precizie uimitoare dimensiunile fostului său dascăl. Ruptura definitivă, intervenită în relațiile lor, în anul 1881, era cunoscută de toată lumea. Articolul este semnat numai cu inițiala C. Autorul nu uită de prefața maioresciană și, aflat și el sub presiunea celui ce se socotea obligat să dea explicații — îl descrie pe Eminescu ca pe un „om dezordonat", cu un „temperament de o excesivă neegalitate", un om „torturat de pasiuni", „teribil de zbuciumat", cu „accese de gelozie", cu o „natură iritabilă", deci cu defecte. Așa se consolidează mitologia biografică, sprijinită și pe introducerea la ediția a IV-a a *Poeziilor lui Mihail Eminescu,* cu titlul *Poetul Eminescu,* din care extragem celebrul pasaj : „Ar fi crescut Eminescu în România sau în Franța și nu în Austria și în Germania; ar fi moștenit sau ar fi agonisit el mai multă sau mai puțină avere; ar fi fost așezat în hierarchia Statului la o poziție mai înaltă ; ar fi întîlnit în viața lui sentimentală orice alte figuri omenești ; Eminescu rămînea același, soarta lui nu s-ar fi schimbat" (20). Pentru generarea miturilor sînt necesare asemenea documente de epocă, dar cu atît este mai necesară și restabilirea adevărului, apărînd pe marele nedreptățit de cei ce n-au înțeles obiectiv marea lecție a *Scrisorii I :*

Începînd la talpa însăși a mulțimii omenești
Și suind în susul scării pîn' la frunțile crăiești,
De-a vieții lor enigmă îi vedem pe toți munciți,
Făr' a ști să spunem care ar fi mai nenorociți...

Ca încheiere vom apela la edificatoarele comentarii ale lui E. Lovinescu pe marginea corespondenței lui Duiliu Zamfirescu cu Titu Maiorescu (21) : „Dar Caragiale ? îi scria el lui Titu Maiorescu la 6 august 1893 : Ce păcat ! Știți, cu legea privirii înapoi care stă în raport direct cu meritele reale ale omului, eu ajung să uit caracterul lui și să nu-mi amintesc decît minunata inteligență a omului... Vreau să vă spun că l-am întîlnit astă iarnă, după ce-i muriseră copilașii, sărmanu, l-am întîlnit în poarta Ministerului de Externe, și nu l-oi uita niciodată din cauza felului cum era

răsfrînt gulerul paltonului, a căciulei, de imitație de astrahan, din care ieșea cleiul, a ochilor miopi, pe care-i supăra frigul, a modului cum mi-a zis «ce mai faci, mă Duilă ?»... Era o așa trivială deznădăjduință în bietul om, încît mi-am zis : «haiti, a zburat păsărica și a rămas numai cloșcăria»". Cu un an înainte de a se fi petrecut scena cu „ce mai faci, mă Duilă ?" îl judecase tot atît de plastic formulatoriu : „Ce păcat că nu se poate face nimic dintr-un asemenea om ! Firea l-a înzestrat bine și viața l-a tentat cu toate prefăcătoriile și bunurile ei : a fost sărac, a fost bogat, a avut slujbe, le-a pierdut ; o fi iubit probabil și o fi fost iubit, — niciodată nu și-a uitat menirea, pe care cel ce l-a zămislit se pare că i-a suflat-o la ureche, după ce l-a gătit, zicîndu-i, cu un picior în spate : «du-te și să fii trivial» (22).

Disociația personalității artistice de cea umană, după critica socială a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (23), începuse să se facă în timpul vieții lui I. L. Caragiale. Ca și Mihai Eminescu, dar mult mai mult și mai puternic, el lovise în contemporanii săi, începînd cu Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu și ceilalți. Ajunsese astfel să culeagă roadele din semințele semănate. Exilarea sa benevolă la Berlin are și alte semnificații în afara celor relevate de biografii săi.

Semnificativă, este comportarea lui Mihai Eminescu în timpul desfășurării acestui episod complex din viața sa, care implica mai multe persoane : Veronica Micle, I. L. Caragiale, Scipione Bădescu, Miron Pompiliu și Titu Maiorescu. Violența din scrisori, cearta „deschisă și publică" cu Caragiale din ședința *Junimii*, la care asistă, fără a lua parte, Titu Maiorescu, nu mai răbufnesc în creațiile poetului, cum s-a intîmplat, de pildă, cu Dimitrie Petrino. Sînt cunoscute variantele sonetelor *Petri-Notae* și *Le baron de trois étoiles* (24). Mihai Eminescu își descărcase mînia în ele, veștejind fără cruțare pe cel care-i înscenase procesul sustragerii cărților din Biblioteca universitară din Iași — însă nu le publicase, rămînînd între manuscrisele sale (25). Cît privește conflictul cu I. L. Caragiale, manuscrisele sînt mute. Cel ce a avut prilejul de a scrie despre fostul prieten este, după cum am văzut, I. L. Caragiale, iar impresiile lui sînt discutabile. Mihai Eminescu n-a scris nimic. Ceea ce a avut de spus i-a înșirat în obraz, la ședința *Junimii*, nu s-a mai ostenit să le treacă și-n vreo poezie, cum avea obiceiul. Au rămas numai scrisorile poetului și ale Veronicăi, din care se pot trage anumite concluzii.

A mai scrie ceva în plus despre om și despre conflict ar fi fost deosebit de interesant, cunoscînd violența atacurilor sale, dar Mihai Eminescu a socotit că n-are sens să-și mai piardă

vremea. Constatase el singur care trebuie să fie atitudinea adevărată a cuiva în asemenea conflicte. Această atitudine este cristalizată cu demnitate și seninătate, în *Necrologul* lui Dimitrie Petrino : „Talent a avut, poet era ! Cît despre celelalte calități ale caracterului, nu ale inteligenții, ele astăzi nu mai sunt. E bine chiar, că de la cei mai mulți oameni, cari se deosibesc întrucîtva de turma cea mare și neagră, de turma celor răi și mărginiți totodată, nu rămîn în urmă decît fapele inteligenții“ (26).

Mihai Eminescu a rămas consecvent acestei atitudini și in timpul conflictului său cu I. L. Caragiale. N-a scris nimic, cum n-a scris nici despre Ioan Slavici decît admirabila recenzie : *Novele din popor de Ioan Slavici* (27). În scrisoarea trimisă din Florești, la 13 iulie 1878, lui Ronetti-Roman și lui Caragiale, mai in glumă, mai în serios, Mihai Eminescu mulțumește ironic : „pentru multele scrisori, ce mi le-ați trimis“, apoi continuă : „De la voi am aflat, d. ex., îmbucurătoarele știri cum că... vodă Carol e ales rege al bulgarilor și împărat al turcilor, că se va muta în curind la impărăție la Țarigrad, și că Caraili va fi numit *acolo ministru* a tuturor mascaralelor din țara turcească“ (28). O intimitate prea mare, între cei doi deci, n-a fost, fiindcă erau firi deosebite, iar conflictul intervenit din cauza lui I. L. Caragiale explică înstrăinarea lor definitivă. Cel ce a trăit mai mult, I. L. Caragiale, a avut și el destul timp să reflecteze, scriind articolul-necrolog *În Nirvana*, în care sînt dominante mai mult părțile luminoase ale amintirilor. Relațiile frînte între cei doi foști prieteni sînt insă semnificative pentru determinarea altor trăsături de caracter ale lui Mihai Eminescu : marea sa comprehensiune umană, atașamentul său față de prieteni, reținerea sa de a ataca opera valoroasă a cuiva, fie el Dimitrie Petrino, fie el I. L. Caragiale. Chiar și atunci cînd respinge scrierile lui Frédéric Damé (29), cronica sa nu avea in vedere omul, legîndu-se de genealogia lui, cum procedau ziariștii de la *Românul*, sau de defectele sale — o lecție de demnitate scriitoricească, pe care a dat-o poetul nu numai celor din vremea sa (30).

11. POETUL NOPȚILOR — AL. A. MACEDONSKI

Cu totul altfel de relații a avut Mihai Eminescu cu poetul Al. A. Macedonski, deosebindu-se structural unul de altul. Acesta din urmă n-a putut intra în sfera de acțiune modelatoare a marelui îndrumător, fiindcă se socotea pe sine însuși superior tuturor poeților contemporani, inclusiv lui Vasile Alecsandri. Cu o superbie caracteristică, accentuată cu vîrsta pînă la megalomanie, afirmîndu-și incerta origine nobiliară, punînd nume ducale și princiare copiilor săi, împărțind cu mîinile pline sticle colorate discipolilor și instalîndu-și un tron regesc în odaia unde aduna cenaclul *Literatorului,* Al. A. Macedonski, evident marcat de complexul genialoid, debutase cu poezii slabe (*Prima verba,* 1872). Totuși, folosind și „politica liberală", publicînd articole antidinastice, apoi antiliberale, ducînd o viață extrem de agitată, fiind și arestat, reușește să atragă atenția asupra sa, primește un post de „director la prefectura județului Bolgrad", din care demisionează, apoi continuîndu-și campania antiguvernamentală, C. A. Rosetti îl numește „director la prefectura județului Silistra Nouă". Aici, își atrage dușmănia altor funcționari, indignați de „fumurile sale aristocratice", care trimit „o corespondență publicată în ziarul *Timpul*", însoțită de un comentar nesemnat, în care era acuzat că „a comis excrocherii și falsuri în acte publice". La data publicării acestei corespondențe (*Timpul,* 8 aprilie 1879), Mihai Eminescu era redactor, pentru a ajunge redactor șef în ianuarie 1880.

Al. A. Macedonski va afirma deci mai tirziu că este sistematic „lovit" în coloanele ziarului *Timpul,* dar nici Mihai Eminescu nu era „cruțat" în *Telegraful, Românul* și *Literatorul.* Coaliția detractorilor era condusă de Al. A. Macedonski. Din ea făceau parte Nicolae Xenopol, Pantazi Ghica și Bonifaciu Florescu, tustrei antijunimiști. Cel din urmă scrie : „*Drepturile criticei* (*Românul* din 22 februarie 1876) ; în *Literatorul* apar : *Cronici* (I, 1880), *Frunze găsite prin volume* (I, 1880), *Poetica „Convorbirilor literare"* (II,

1881), semnate Luciliu şi Rienzi, *Portret* (III, 4, 1882), semnat N. Xenopol etc., emiţînd păreri subiective şi denigrînd poeziile lui Eminescu, mai ales din punct de vedere formal *(Călin. File din poveste)* şi nuvelele lui Ioan Slavici. Mihai Eminescu aduna mult venin din cauza acestor detractori, răbufnind şi el în articole polemice. O *Epistolă deschidă către homunculul Bonifaciu,* rămasă în manuscris, se referă la Bonifaciu Florescu, presupunînd că sub pseudonimul Rienzi se ascundea el :

Azi venind din întîmplare şi sub ochii noştri „Pruncul",
Am citit critica-adîncă-a renumitului homuncul.
El cu mintea sa cîlţoasă şi cu stil greoi, bombastic —
Cearcă să ni-arate nouă ce-i frumos şi ce e plastic,
Întinzînd pe-a noastre versuri groasa minţii sale labă,
Ei ni spune cum se cade să rimeze-un om de treabă...

O posibilă apropiere între cei doi era deci definitiv zădărnicită. Mihai Eminescu nu s-ar fi împăcat niciodată cu încrezutul Al. A. Macedonski, chiar dacă n-ar fi apărut „corespondenţa din Silistra" cu ştirea sa în coloanele *Timpului.* Nici din punct de vedere ideologic nu era posibilă apropierea lor, Macedonski nerecunoscînd altă valoare literară, erijîndu-se în mentor şi — în altă privinţă — pactizînd cu liberalii împotriva junimiştilor şi „poeţilor de la Borta rece". Pe linia unei afirmări grăbite, fără substanţă filozofică, Al. A. Macedonski încearcă să se impună, ţinînd la Ateneu, în 8 martie 1878, conferinţa : *Mişcarea literară în cei din urmă zece ani* (1), în care înşiră diverse nume de scriitori, fără nici un criteriu valoric. Avînd o imensă ambiţie de a atrage atenţia asupra sa, tînărul conferenţiar se lovea de „valoarea recunoscută" a lui Mihai Eminescu, deci se vedea silit de împrejurări să-şi caute un drum personal. De astă dată, Mihai Eminescu acţionează indirect, stimulînd destinul unui mare viitor poet. Fără a cădea în mrejele liricii eminesciene, Al. A. Macedonski se îndreaptă spre simbolismul francez. Ca o ripostă dată *Scrisorilor,* el va crea *Nopţile* şi va atrage asupra lui atenţia lui Titu Maiorescu, fiind invitat să citească *Noaptea de noiembrie* în şedinţa *Junimii,* la 5/17 martie 1882, cînd au fost de faţă, printre alţii, şi Mihai Eminescu şi P. Carp (2) : „Citit Macedonski (teatral şi arogant), va nota Maiorescu, poesia lui *Noaptea de oct(ombrie)* sau *noiembrie.* Carp neplăcut în ocazia asta..."

Ceea ce a urmat denotă că Mihai Eminescu acumulase destulă revoltă, ca să izbucnească împotriva *Literatorului* şi a „literatorilor". Publicînd recenzia : *Novele din popor de Ioan Slavici (Timpul,*

28 martie 1882) și semnîndu-l cu inițialele M. E., după ce laudă nuvelele *Popa Tanda, O viață pierdută, La crucea din sat, Scormon, Budulea Taichii* etc., Mihai Eminescu, exact cum procedează antitetic în partea a doua a *Scrisorilor,* atacă scrierile tributare Occidentului : „Ceea ce face meritul scrierilor unui Slavici, Creangă, Nicu Gane nu este numai talentul autorilor, concepția lor curat românească, ci și împrejurarea că într-un mediu pe deplin stricat, cum e pătura superpusă de plebe din România, în mijlocul unei corupții care împreunează în ea viciile orientului turcesc cu ale occidentului, și-au păstrat sănătatea sufletească, reflectă tinerețea etnică, curățenia de moravuri, seninul neamului românesc. Cînd vede cineva ce soi de literatură se prășește în România, cum o revistă literară din București, care întrunește într-un snop o adunătură de tineret semistrăin, își duce cititorii prin locuri malfamate sub pretextul de-a face poemuri *à la Alfred de Musset,* cum spitalul, balamucul și cîrciuma sunt singurele locuri care furnizează sujete artistice literatorilor de la *Literatorul* și de la alte întreprinderi scandaloase, acela cată să fie recunoscător puținelor pene în adevăr românești, care ne scapă de atmosfera infectă a spitalurilor, ce se pretind reviste literare. În aceste spitaluri, unde mărginirea intelectuală a pretinșilor autori nu e întrecută decît de malonestitatea lor plagiară și de obrăznicia cu care ei pe ei înșii se proclamă mari autori, literele române au relații, firește, sterpe cu niște catîri intelectuali, ceea ce nu oprește ca o seamă din acești catîri să fie împodobiți cu medalia *Bene merenti.* Atîta aveam de zis despre mediul mlăștinos și bolnav, cu care trebuie să lupte literatura română sănătoasă pentru a-și scoate capul la lumina soarelui" (3).

Această exemplară punere la punct declanșează atacurile furibunde ale oarecarelui gazetar N. Xenopol, de la ziarul *Românul,* instigat de Al. A. Macedonski. Acest N. Xenopol, rămas în chihlimbarul epocii prin atacul *ad hominem,* a răspuns cu un articol publicat în *Telegraful* din 2 aprilie 1882 : *Un critic de la „Timpul": d-l Mihail Eminescu,* reprodus și în *Literatorul* din aprilie 1882 : „Înțelegem că într-unul din acele articole care împodobesc prima pagină a *Timpului,* d-l Eminovici să scrie asemenea insanități ; lumea s-a deprins de mult cu ele și cetește bazaconiile d-sale cu aceeași seriozitate cu care ar ceti, bunăoară, *Perdaful* sau *Cucurigugagu* de la Galați. Dar cu aceeași pană cu care scrie un articol de fond să mînjească și o critică literară ?!

Totuși, acei cari cunosc de aproape cine e d-l Eminovici, poate că nu se vor mira peste măsură de aceasta. Adeseori privirile trecătorului sunt atrase de un individ cu un ciudat cap în patru

muchi, astfel cum bucureştenii vor fi văzut uneori la lucrătorii bulgari. Acest individ poartă pantaloni vineţi, un ghieroc negru de împrumut şi o pălărie mare neagră, întocmai ca aceea a nemţilor care umblă cu flaşnetele în spate ; e pururea plin de noroi, şi faţa şi mîinile sale poartă nenumărate urme de cerneală violetă. Cizmele le înlocuieşte adeseori prin papuci, şi în acest hal, i se întîmplă uneori să intre la Hugues, spre a căuta vreun stăpîn din ai săi, care nu ştie sărmanul unde să se ascundă mai curînd, spre a nu fi văzut de fostul grădinar. Cine a cetit *Împărat şi proletar*, *Strigoii*, nuvela sa *Sărmanul Dionis*, care, pe lîngă o necunoştinţă deplină a limbii române, cuprind nenumărate exemple de aberaţiune mentală, acela de sigur îl va ocoli cale de o poştă... Dăm aici signalmentul exact al acestui bizar personagiu, căci pe la ora mesei de-l întîlnim pe stradă e bine să te fereşti de dînsul" (4).

Răspunsul lui Mihai Eminescu n-a întîrziat. Poetul era, în aceste momente grele, măcinat de boala sa necruţătoare, extrem de nervos. El publică în *Timpul* din 8 aprilie 1882 articolul : *Materialuri etnologice privind în parte şi pe d. Nicu Xenopol, criticul literar de la „Pseudo-Romînul"*, semnat cu numele întreg. În acest articol, „oglinda eminesciană a lumii" reflectă cîteva din ideile şi convingerile sale favorite : „Întîmplarea m-a făcut ca, din copilărie încă, să cunosc poporul românesc... în cruciş şi-n curmeziş pînă în Tisa şi-n Dunăre şi am observat că modul de-a fi, caracterul poporului este cu totul altul, absolut altul decît acela al populaţiunilor din oraşe din care se recrutează guvernele, gazetarii, deputaţii ş.a.m.d. Am văzut că românul nu seamănă nicăieri nici a C. A. Rosetti, nici a Giani, nici a Carada, nici a Xenopulos, că acest popor e întîi fizic cu mult superior celor numiţi mai sus, intelectual asemenea, căci are o inteligenţă caldă şi deschisă adevărului, iar în privirea onestităţii cugetării şi înclinărilor e incomparabil superior acestor oameni [...]

Din cele ce preced d. N. Xenopulos se va fi convins cît de puţin mă poate atinge ori supăra ceea ce spune despre mine.

D-sa îmi face onoarea de a-mi batjocori scrierile. Îi pot spune că singura insultă gravă ce mi-ar putea-o aduce ar fi de-a mă lăuda în coloanele *Pseudo-Românului*. Lauda în acel organ, pentru care însuşi numele poporului nostru e o marfă ce se vinde pe 20 de bani numărul, o asemenea laudă m-ar face să mă îndoiesc de mine însumi şi să cred c-am încăput a fi de-o teapă intelectuală şi morală cu roşii. Şi aceasta m-ar durea, căci nu ştiu să fi greşit ceva lui Dumnezeu şi oamenilor, pentru a merita o atît de amară pedeapsă..." (5).

Polemica are consecințe din cele mai neașteptate. Al. A. Macedonski nu va uita punerea la punct a „literatorilor".Vindicativ, cu o ambiție nemăsurată, temperament sanguinic ca al tatălui său generalul, va publica în *Literatorul*, nr. 7, iulie 1883, p. 413, nefericita epigramă :

Un X... pretins poet, — acum
S-a dus pe cel mai jalnic drum...
L-aș plînge dacă-n balamuc
Destinul său n-ar fi mai bun,
Căci pînă ieri a fost năuc
Și nu e azi decît nebun.

Epigrama ripostează, folosind recenzia *Novele din popor de Ioan Slavici*, unde Mihai Eminescu afirmase că „spitalul, balamucul și cîrciuma sunt singurele locuri care furnizează sujete artistice literatorilor de la *Literatorul*". Crud și cinic, Al. Macedonski a crezut că-i poate întoarce polița rămasă neplătită celui lovit de nenorocire. Epigrama declanșează, instantaneu, oprobiul public. Gr. Ventura publică în *L'Indépendance roumaine* articolul *Un homme mort* împotriva lui Al. Macedonski, declanșînd o campanie de presă susținută. Cel atacat află azil numai la ziarul liberal *Românul*, dar nu reușește decît să ațîțe și mai tare spiritele pornite împotriva sa. Cît a fost sănătos și activ, Mihai Eminescu devenise o *prezență* incitantă în viața celui ce se socotea concurentul său cu merite superioare ; după publicarea epigramei, bolnavul pe care-l lovise imprudent se transformă într-un coșmar. Încercările de dezvinovățire nu-i sînt luate în seamă, iar *Literatorul* i se refuză de abonați. Al. Macedonski a trebuit să părăsească țara pentru un timp, totuși lumea nu l-a uitat, iar *Literatorul* a apus. Ecourile acestei drame literare au persistat în *Literatorul* și după apariția epigramei. Aceeași înverșunată contestare, împletită cu încercări de lămurire, se pot urmări în articolele : *Polemică* (IV, 1883) ; *Către cititori* (V, 1884) ; *Cestiuni ortografice, literare și politice* (XI, 1890), *Cuvînt inițial* (XIII, 1892) ; *Reapariția „Literatorului"* (XXVI, 1918).

Prezentarea acestui caz : „Mihai Eminescu — Al. A. Macedonski" este necesar, pentru a arăta și altă față a poetului, nu numai pe aceea de „sfătuitor și îndrumător". În privința lui Al. A. Macedonski, care-l socotea ca pe un rival, uzurpator de merite închipuite, Mihai Eminescu s-a dovedit un critic exigent, nemilos cu „infatuarea și cu impostura". Pe cît de blînd și de îngăduitor

cu cei care se dovedeau „talentați", pe atît devenea de inaccesibil și de intratabil cu cei care se erijau în critici literari, fără să corespundă chemării lor. De obicei, Mihai Eminescu nu-și semna articolele, iar diferitele poezii scrise împotriva lui Dimitrie Petrino nu le-a publicat. Recenzii scria foarte rar. A scris despre *Logica* lui Titu Maiorescu și a elogiat nuvelele și poveștile lui Ioan Slavici și Ion Creangă. Cu atît mai semnificativă devine astfel atitudinea sa inflexibilă față de Al. A. Macedonski, care, indiscutabil, a meritat lecția eminesciană, dar invers de cum era obișnuit. Al. A. Macedonski este singurul scriitor care a avut de învățat din atitudinea negativă, de respingere, a marelui poet. Și nu se poate spune că și acest procedeu al lui Mihai Eminescu a dat greș. Dimpotrivă, adevăratul Al. A. Macedonski s-a născut abia după anul 1883, dar Mihai Eminescu n-a mai putut recunoaște meritele poetice ale aceluia cu care se războise, după cum nu l-a mai interesat activitatea lui rodnică și merituoasă de mai tîrziu. Eclipsa minții sale nivelase toate asperitățile dintre el și ceilalți adversari ai săi. Tîrziu, unul dintre aceștia, răsfoind manuscrisele poetului, donate de Titu Maiorescu Academiei Române, va mai scrie apăsat pe-o pagină, maculînd-o „Alienație mintală ?" (*Ms.,* 2255, f. 350).

Dominat spiritual de Mihai Eminescu din 1877 pînă la moarte (24 noiembrie 1920), poetul capodoperei *Noaptea de decemvrie* (1902) și al *Rondelurilor* nu poate fi pus în afara acestei dominante poetice. Deosebit temperamental de genialul său rival, el a avut multe asemănări cu Eminescu, dintre care cele mai evidente sînt *romanticele sale teorii literare*. Antijunimismul său se manifestă nu numai prin contestarea lui Vasile Alecsandri, ci mai cu seamă prin respingerea constantă a eminescianismului. Totuși coloanele edificiului său poetic sînt marii romantici (Shakespeare, Byron, Musset, Hugo, Dante etc.). Atenția sa susținută însă a fost îndreptată asupra marelui romantic român. Prezența vie însă a acestuia a determinat perfecționarea formală și abordarea subiectelor de largă respirație, deci *Nopțile* sînt o replică în stil macedonskian, dată *Scrisorilor* (6).

Desprinderea formației sale poetice în epoca dominată de Mihai Eminescu este deci imposibilă (7). Erotica sa nu se bucură de lirismul unic al lui Eminescu, iar motivele romantice (întoarcerea spre trecut, cinstirea străbunilor, visul, dorul, melancolia etc.) sînt palide, înlocuite prin grandilocvență. Cel puțin în timpul cît Mihai Eminescu a putut citi și cîntări creația lui Al. Macedonski nu s-a produs saltul calitativ așteptat, ceea ce l-ar fi îndreptățit pe cel din urmă să se creadă superior tuturor scriitorilor junimiști. Proporțiile valorice trebuie să fie păstrate, pentru a nu nedreptăți astăzi

pe cel care li se pare unora c-a fost prea drastic și ireconciliabil, adică pe Mihai Eminescu, scoțîndu-i-se în evidență pe nedrept „sentimentalitatea de romanță, fie ea cît de adîncă“ sau „aspectul pesimist, depresiv“ al operei sale (8).

În competiția valorică pe care o propun sau o întrețin criticii care se ocupă, subiectiv și unilateral, cu opera lui Al. Macedonski, trebuie să se țină seama de ireductibilitatea celor două temperamente, precum și de specificul fiecăruia (9). Din ciocnirea lor, nu Mihai Eminescu a profitat, ci Al. Macedonski, care și-a creat întreaga sa operă cu conștiința necesității de-a se diferenția de genialul său contemporan, de-a nu călca în mrejele sale, de a fi altul. Și, lovindu-se reciproc, Al. Macedonski, a reușit să fie el însuși. Cel ce a suferit mai mult a fost Al. Macedonski, dar fără suferință nu mai era el, fiindcă la școala suferinței a învățat și Mihai Eminescu. Parcă spre a arăta nedreptatea care i se făcea, Al. Macedonski, într-o însemnare manuscrisă pe un exemplar din *Excelsior*, 1897, spunea : „Poeți de odinioară cîntau din casă în casă și erau iubiți și onorați. Cînd cei moderni își trimit cărțile spre a fi citite, ei sunt disprețuiți. Cu toate aceste, gloria lor este gloria națiunilor“ (10).

Deși „antijunimist“, Al. A. Macedonski a încercat să treacă în tabăra „adversarului“ Titu Maiorescu, cu arme și bagaje, în septembrie 1881, cînd cere „o întrevedere“, spre a citi, „tragedia *3 Decemvrie*“, și „traducerea în versuri a lui *Romeo și Julieta*“ (11). Este invitat să participe la ședințele *Junimii*, unde citește din „producțiunile sale“. Fiind bine primit, solicită permisiunea dedicării volumului de *Poezii* noului său „patron“ de care avea nevoie pentru realizarea ambițiilor sale nemăsurate, ceea ce Titu Maiorescu, și el orgolios, acceptă (12). Citirea „arogantă“ a *Nopții de noiemvrie* demască însă inaderența poetului la „direcția junimistă“ și legăturile sînt definitiv rupte. Așa se explică și atitudinea lui Mihai Eminescu față de „literatori“ din recenzia *Novelele din popor de Ioan Slavici*.

Prezența lui Al. A. Macedonski la ședințele literare ale *Junimii* nu înseamnă *ipso facto* că l-a cunoscut personal pe Mihai Eminescu. Erau două firi opuse, care se respingeau. În „seara literară“ a citirii *Nopții de noiemvrie*, 5/17 martie 1882, cînd Al. A. Macedonski a urmărit să se impună tuturor, erau de față, după înșirarea valorică a lui Titu Maiorescu : „Seară literară la mine : vreo 26 de persoane : Alecsandri, Stirbey, Hasdeu, Bariț, Roman, Florea Marian de la Cernăuți, I. Cerchez, Th. Rosetti, Negruzzi, Burghelea, Laurian, A. Dimitrescu, Mihăilescu, Zizin Cantacuzène, tînărul Rosetti, Jipescu, Baican, Eminescu, Nica, Slavici, Chibici, Frollo, Macedonski Al. A., Carp“ (13). În comparație cu impresiile lui Titu Maiorescu,

potrivit cărora : „Citit Macedonski (teatral și arogant) poezia lui *Noapte de oct(ombrie) sau noiembrie*" (14), poetul își notează propriile sale impresii discordante și încrezute : „Îmi aduc aminte că rugat chiar de d. Maiorescu, o citi (*Noaptea de noiembrie*, n.n.) într-o serată literară a d-sale. Față se aflau domnii Hajdău, Alecsandri, G. Barițiu, prințul Al. Știrbey, D. Aug. Laurian, Șt. Michăilescu, Angel Demetrescu și alții, între cari se afla și d. Eminovici („citiți Eminescu, vă rog")... Cu toată prezența d-lui Eminovici („citiți Eminescu, vă rog"), d. Hajdău se sculă entuziasmat și declară că este cea mai frumoasă poezie din cîte s-au produs de cîțiva ani încoa. D. T. Maiorescu, Alecsandri și cei mai mulți din auditori mă felicitară, de asemenea, asupra ei și mărturisiră că este în adevăr «admirabilă», făcînd oarecare rezerve asupra părților politice sau personale din coprinsul ei" (15).

Al. A. Macedonski nu amintește nimic de critica lui Carp, despre care Titu Maiorescu menționează : „Carp neplăcut cu ocazia asta..." (16), în schimb scoate în evidență prezența „d-lui Eminovici" și elogiul lui B. P. Hasdeu. Complexul antieminescian al lui Macedonski este vizibil.

Totuși, el nu l-a cruțat pe Luceafăr de atacurile sale maniacale nici după apunerea lui. Oricînd va avea prilejul, va contesta valoarea lui Mihai Eminescu. Un asemenea prilej i l-a oferit apariția broșurii lui Alexandru Grama, căruia-i scrie în 1891 : „Din întîmplare îmi căzu în mîini prețiosul dv. studiu asupra lui „Eminescu"... V-a fost rezervat să fiți dincolo de Carpați, singurul care să nu se închine minciunii. Eu această glorioasă onoare o am aici... Eminescu nu a fost ridicat decît spre a mă zdrobi pe mine... Dați-mi dar voie să întind mîna cordială unui confrate de luptă pentru triumful luminei. Vă felicitez cu entuziasm" (*Scrisoarea către Grama* din 1891 (17).

„Glorioasa onoare" a lui Al. A. Macedonski de a-l denigra pe Mihai Eminescu, cît și a canonicului *a-grama-t A. Grama*, s-a dovedit a fi deșartă, demonstrînd opacitatea urii într-un domeniu în care trebuie să domnească seninătatea și înțelegerea reciprocă a marilor spirite, fiind destul loc pentru manifestarea plenară a fiecăruia, fără complexe și polemici distructive. Și în această privință, timpul și-a spus cuvîntul hotărîtor, împotriva tuturor detractorilor, situîndu-i pe fiecare la locul care i se cuvine în istoria literară (18).

În relațiile lui Mihai Eminescu cu contemporanii săi (Veronica Micle, Ernst Rudolf Neubauer, Ioan Slavici, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Al. Macedonski etc.), necesare pentru conturarea

personalității poetului, evenimentele s-au derulat strîns legate de eroii lor, „ca la teatru" (19). Mihai Eminescu s-a vrut „privitor", dîndu-și seama de „aceeași piesă" care se joacă pe marea scenă a lumii. Fiind dată această realitate, descrisă în poezia *Glossă*, care implică actorii așa cum sînt în complexitatea scenologică a vieții lor, cu umbrele și luminile inerente, constatarea, plină de insatisfacție critică a lui G. Călinescu: „Moartea izbăvi opera de om" este profund nedreaptă.

Oamenii de seamă au fost, ca toți oamenii, cu defecte și calități, dar la ei defectele au sărit cu preeminență în ochii contemporanilor. Aceleași cusururi fac ravagii și la oamenii obișnuiți de rînd, fără talent, fără geniu, ba chiar în proporții mai grave, considerînd că aceștia n-au controlul unei minți excepționale. Dar aceeași minte excepțională poate intensifica nu numai valoarea operei, ci și comportarea umană, care ar întrece-o pe a oamenilor comuni, după cum se constată și în confluențele înșirate. Să nu se uite însă că oamenii de seamă polarizează nu numai atenția contemporanilor, dar și invidia filistină și ura năprasnică, mai ales ale celor becisnici, diformi sufletește. Mentalitatea de rînd nu va admite niciodată oamenilor „ieșiți din comun" tocmai tarele morale de care suferă ceilalți, din cauza opacității și labilității criteriilor valorice, lipsite de perspectivă. Lui Ion Creangă nu i s-a admis să-și scurteze părul, să meargă la teatru, să tragă cu pușca, să se bucure de viață și de dragoste, ca tot omul. Culmea este că dușmanii săi nu concepeau că omul poate fi altfel croit ca alții, iar sancțiunile au fost monstruoase, în contrast cu culpa.

Aici stă altă sursă a nedreptății, pe care-o fac contemporanii oamenilor de geniu (20). Ei nu pot înțelege, nici admite, ca un ins ca ei, comportîndu-se aidoma, pe care pretind cu suficiență că-l cunosc, să fie considerat deodată „superior" lor, fiind „un mare scriitor" sau „un mare poet", cu atît mai mult „un geniu". Doar și ei pot scrie povești (ce este mai ușor decît a scrie!) ca Ion Creangă (vezi Gheorghe Ienăchescu). Poeziile lui Mihai Eminescu sînt pline de greșeli de limbă (Iacob Negruzzi, Nicu Gane, N. Xenopol etc.). Ceea ce făcuseră mulți din interes în timpul primului război mondial, pactizînd cu dușmanul (P. P. Carp, Conon Arămescu, Alexandru Marghiloman, Nifon Ploieșteanu, Iuliu Scriban, Virgil Arion, Alexandru Sturdza și alții), s-a răsfrînt cu toată gravitatea asupra lui Ioan Slavici și a lui Tudor Arghezi — numai în parte și asupra lui Gala Galaction. Tot așa lui Al. Macedonski nu i s-a iertat o epigramă răutăcioasă, dar nu atît de gravă încît să aibă urmări

catastrofale, iar lui I. L. Caragiale i s-a imputat critica ascuțită din comediile și schițele sale tocmai de cei ce s-au găsit imortalizați în chihlimbarul lor. Stejarii și piscurile atrag totdeauna fulgerele, cum le-au atras, tragic, și atîți oameni de seamă ai neamului nostru, așa că nedreptatea care aparține unui spirit critic comun de receptare a omului și a operei trebuie reconsiderată, ținînd seama de un întreg complex de împrejurări, dintre care auto-apărarea violentă a celor loviți, care de multe ori deviază personalitatea lor (Tudor Arghezi), nu este fără importanță.

Opera, odată ce merită a fi *operă,* nu infirmă valoarea omului, ci o confirmă. Pe drept cuvînt, opera este legată organic de autorul ei, fiind expresia concepției sale despre lume și viață. În cazul cînd omul „a dăunat mult operei", aceasta nu mai poate fi operă, iar un om care „dăunează" nu poate crea opere. Adevărul este, ca întotdeauna, la mijloc. Creatorii de opere sînt și ei oameni „cu defecte și calități", iar operele lor sînt strîns legate de „umanitatea lor", nu sînt exterioare ei, abstracte, desprinse de coordonatele culturale, sociale, economice, politice etc. Separarea artificială a operei de creator este imposibilă. Opera este oglinda omului, dezvăluindu-ne măsura puterilor sale creatoare, realizarea sa umană maximă, biruința sa asupra vremelnicului, deși biruitorul este urmat de corul denigratorilor și hulitorilor, ca odinioară „marii conducători de oști" la întoarcerea lor triumfală pe Via Appia. A te ocupa biografic de om, ignorînd opera, și invers: a cerceta artistic numai opera, eliminînd omul, biograficul, documentarul, înseamnă a ignora unitatea organică dintre om și operă, dintre viață și creație. Acesta este adevărul nu numai în cazul altor oameni de seamă ai poporului român, ci și într-al lui Mihai Eminescu, căruia Tudor Arghezi i-a spus: „sfîntul prea curat al ghiersului românesc".

II
EMINESCIENE
(1932—1982)

12. POEZIE — SĂRĂCIE

Numai din datele biografice documentare nu se poate alcătui statura fizică şi psihică a unui scriitor. Eliminarea operei de cei ce se ocupă cu viaţa şi invers : a vieţii de cei ce se ocupă cu opera — duce la rezultate dihotomice. Fără a da extindere operei decît în limitele necesare ale delimitării coordonatelor biografice, ea trebuie menţinută şi folosită mai cu seamă pentru a contura biograficul complet faţă de biograficul fragmentar. În acest sens, pentru a avea pe Eminescu cel adevărat, trebuie să se expună şi activitatea sa, pe care el şi-a lăsat „gheara leului". Din această activitate se vor extrage numai elementele necesare reconstituirii staturii sale fiindcă, nu se poate concepe procesul de formare a unei vederi generale asupra subiectului propus, fără a cerceta creaţia poetului, mărturisirile sale în clipele maxime de tensiune, exprimarea celor mai alese sentimente, dezvăluirea epistolară, precum şi pătrunderea în atelierul intim al făuririi capodoperelor, folosind imensul material postum (mai ales în cazul lui Mihai Eminescu). Neţinîndu-se seama deci de cele mai importante şi valoroase documente pentru alcătuirea adevăratei biografii a lui Mihai Eminescu, orice lucrare de acest gen rămîne scindată, cu afirmaţiile fără fundamentare deplină. Asemenea statui fără socluri suspendă omul şi elimină opera cu elementele ei necesare care-i atestă existenţa. De fapt, alcătuirea unei biografii se justifică numai prin ceea ce a realizat cineva ; altcum intră toate existenţele umane, fără acoperirea unei activităţi, fără realitatea unor fapte demne de consemnat în arhiva umanităţii, în anonimatul din care au ieşit.

Diferitele impresii unilaterale despre Mihai Eminescu îşi au originea aici. S-a vorbit, în ceea ce-l priveşte, despre un „pesimism total", fără nici o manifestare de alt gen, ceea ce contrazice adevărului biografic. Mihai Eminescu, cu toate amărăciunile, chinurile şi boala sa, a fost sociabil, amical, glumeţ, ba chiar un conviv vesel, avînd şi clipe euforice în scurta sa viaţă. Or, uneori,

se trag concluzii pripite, pornindu-se de la o servitute totală schopenhaueriană, ceea ce este iarăși inexact și-n dauna formării unei imagini clare despre poet. Cercetînd opera eminesciană cu atenție, se constată asimilarea unică a unei culturi contemporane lui, precum și originalitatea creației, esențial deosebită de sursele de la care s-a adăpat. Mihai Eminescu mai trebuie să fie desprins de molozul și așchiile pietrei de marmură din jurul statuii sale. Apăsînd pe faptul real că a fost unul din geniile noastre tutelare, nu înseamnă că acest lucru acoperă sau justifică toate celelalte afirmații care proliferează. Climatul fals care s-a format în jurul lui Eminescu, permițînd „toate exagerările" și „toate revărsările de comentar, de comparație și de invenție" nu trebuie să ducă la formarea „unei religii pline de mituri" a marelui poet. Dacă rămînem numai la ceea ce s-a produs într-un singur deceniu, în domeniul cercetării eminesciene, este destul de semnificativ pentru cultura noastră actuală, ca să liniștească orice cuget îngrijorat de personalitatea poetului. Este, dealtfel, și singura cale care trebuie urmată, fiindcă despre Mihai Eminescu nicicînd nu se va scrie destul. De aceea o biografie exhaustivă va include și capitole care pînă acum păreau inutile în biografiile canonice, adică reflectarea personalității poetului, prozatorului, folcloristului, dramaturgului, gazetarului etc. și în operele sale, pe lîngă ceea ce se socotea exclusiv biografic (origine, copilărie, adolescență, dragoste, boală și moarte). O viziune globală nu se poate obține numai din frînturi sau din aplicarea unei metodologii dihotomice.

Volumul : *Poesiile lui Mihail Eminescu*. Cu o prefață de T. Maiorescu, Bucuresci, Socec, 1884, cuprinde toate poeziile lui Eminescu, publicate în revista *Convorbiri literare* și *Familia* (1869—1883). Maiorescu precizează în *Prefață :* „Colecția de față cuprinde toate poeziile lui Eminescu, publicate în «*Convorbiri literare*» de vreo doisprezece ani încoace, precum și cele aflate pînă acum numai în manuscript pe la unele persoane particulare..." Revista *Familia* nu este amintită ; meritele sînt numai ale revistei junimiste. „Poesiile, așa cum se prezintă în paginile următoare, nu sunt dar revăzute de Eminescu și sunt prin urmare lipsite de îndreptările ce avea de gînd să le facă, cel puțin la cele mai vechi (*Venere și Madonă, Mortua est, Egipetul, Noaptea, Înger de pază, Împărat și proletar, Rugăciunea unui dac, Înger și demon)*" (1). După data de 20 octombrie 1884, cînd Mihai Eminescu i-a scris lui A. Chibici-Revneanu : *„Să iei tu lada de la Simțion,* dacă nu mai e cu putință să stea acolo !", deci nu altcineva, acesta împlinește dorința poetului, dar predă manuscrisele și cărțile lui Titu Maiorescu. Între cărți, erau unele vechi și rare, folosite și de Tiktin,

care ne arată sorgintea parțială a extraordinarelor cunoștințe lexicale ale poetului, precum și cunoașterea trecutului și a limbii din cazanii (2).

Cu apariția poeziilor din ediția I-a : *Lasă-ți lumea ta uitată, Ce te legeni, codrule, Odă, La mijloc de codru des, Iubind în taină, Trecut-au anii, S-a stins viața falnicei Veneții, Se bate miezul nopții, Cu mîne zilele-ți adaogi, Din valurile vremii, Glossă, De-or trece anii, Te duci, Peste vîrfuri, Somnoroase păsărele, Mai am un singur dor, De-oi adormi curînd, Nu voi mormînt bogat, Iar cînd voi fi pămînt* și *Criticilor mei* (21 de poezii republicate și în *Convorbiri literare*), iar în celelalte ediții ale poeziilor : *Sara pe deal, Nu mă înțelegi, La steaua, De ce nu-mi vii, Kamadeva, Dalila* (fragment), *Pe un album, Între păsări, Rugăciune, Ori cîte stele, Diana* etc., criticul Titu Maiorescu începuse a explora continentul necunoscut al manuscriselor, cunoscînd laboratorul intim al poetului și lămurindu-se definitiv că a fost un geniu. După cunoașterea manuscriselor, Titu Maiorescu îi va acorda o superioritate indiscutabilă lui Mihai Eminescu față de ceilalți poeți (Vasile Alecsandri, Samson Bodnărescu etc.). Cît privește manuscrisele, Titu Maiorescu alege subiectiv, intervine în text, corectează sau elimină strofe întregi. Intervențiile nu sînt fericite, mai ales din punctul de vedere al versificației, răpindu-le muzicalitatea și îngreuind ritmul. Mai ales criticul se bizuie pe cunoștințele lui, să recunoaștem, extrem de sărace poetice, și a îndrăznit a corecta și-a elimina. La strofa (catrenul) a cincea a poeziei *Sara pe deal*, versul al patrulea în ediția T. Maiorescu (După *Convorbiri literare*, unde tot el a trimis-o) sună :

Ore întregi spune-ți-voi cît îmi ești dragă.

În poezia *Ecò* este inclusă *Sara pe deal*, de unde a scos-o T. Maiorescu. Același vers sună :

Ore întregi spune-ți-oi cum îmi ești dragă.

Acest „voi" folosit în ediția maioresciană întrerupe ritmul curgător, iar nuanța semantică a lui „cît" diferă de nuanța semantică a lui „cum".

După această intervenție în text, Titu Maiorescu a eliminat două catrene :

Te-i rezima, dulce copil, de-al meu umăr —
Și fir cu fir păru-ți aurit am să-l număr,
Ap-am să beau din a ta gură, frumsețe,
Dulci sărutări din ai tăi ochi de blîndețe.

Îmbrățișați noi vom ședea la tulpină,
Fruntea-mi în foc pe ai tăi sîni se înclină,
Ce-alături cresc dulci și rotunzi ca și rodii —
Stelele-n cer mișcă auritele zodii.

(*Ecò*, 1872)

Titu Maiorescu nu acorda același interes poeziilor altor poeți junimiști. Incontestabil, el era atras de poeziile eminesciene, iar intervențiile sale erau făcute cu intenții bune, referindu-se mai ales la claritatea și puritatea ideilor. Mihai Eminescu era solicitat, în repetate rînduri, să citească poezii în ședințele Junimii, după aceea începea lucrul pe manuscris. Titu Maiorescu își spunea obiecțiile, Mihai Eminescu le cîntărea din punctul său de vedere, prezentîndu-și argumentele. Dacă era clătinat în convingerile sale intime, se apuca din nou de lucru și se prezenta din nou la o nouă ședință cu poezia refăcută sau „șlefuită", cum obișnuia să spună Titu Maiorescu. Poate și din pricina aceasta, poetul a tergiversat adunarea poeziilor sale în volum, încercînd diferite variante, înfruntînd imposibilul, potrivit cu firea lui exigentă, dar căutînd să nu fie nici o spărtură în închegarea definitivă a poeziilor.

Ca și Ion Creangă, nici Mihai Eminescu n-a reușit, în timpul vieții, să-și vadă adunate scrierile într-un volum. Sarcina a căzut pe umerii lui Titu Maiorescu, care se înțelesese cu poetul încă înainte de anul 1883 să se ocupe cu publicarea poeziilor sale. În acest scop, el primise de la Mihai Eminescu multe poezii în forma definitivă și reținuse și manuscrisele. Publicînd din ele însă postumele alese în *Convorbiri literare*, apoi în edițiile *Poesiilor*, St. O. Iosif și Ilarie Chendi s-au interesat de manuscrisele poetului și au deschis campania în presă. Revista *Floare albastră* apare festiv la împlinirea a 10 ani de la moarte, la 15 iunie 1899, cu titlul *Mihail Eminescu*, cuprinzînd articolul celor doi scriitori: *„La cine sunt manuscrisele lui Eminescu?"* din care se poate constata că se întreprinsese o anchetă și deținătorul era cunoscut: „Doamna L. domiciliată în strada Știrbei Vodă din București, la care Em. a stat în locuință înainte de a cădea a doua oară bolnav atestă existența multor manuscrise pe care domniasa «le-a adunat în teancuri și le-a pachetat într-un geamantan». După 3 luni au venit 3 domni, «prieteni» ai răposatului și le-au ridicat. «Chestiunea a fost misterioasă»... A transpirat numai că un fruntaș literat și bun cunoscător al lui Eminescu posedă vreo 15 poezii inedite de-ale poe-

tului, pe cari are de gînd a le scoate la iveală mai tîrziu. În fața acestor stări de lucruri, ne credem în drept a întreba :

1. Cine sunt acei «prieteni», acei fericiți și egoiști posesori ai unor hîrtii de valoare atît de mare pentru literatură ?

2. Este oare vorba de un egoism rău înțeles, de vanitatea de a avea în arhivul privat scrieri inedite de-ale genialului nostru poet, sau misterioșii prieteni rețin acele hîrtii în scopul meschin de a le utiliza și preface în bani, îndată ce intră prescripția dreptului de autor ?

Somăm pe cei ce știu da, în privința aceasta, lămuririle necesare, să le facă fără nicio rezervă și considerație la persoane, căci vor aduce astfel un mare serviciu literaturii și memoriei aceluia, pe care astăzi cu slavă îl amintim" (3).

Alte întrebări ridică revista *Semănătorul,* la Poșta Redacției, în legătură cu chestiunea manuscriselor la 2 decembrie 1901 și la 10 februarie 1902, cînd i se răspunde lui I. Scurtu că „manuscrisele s-au depus la Academie" (4).

Referințele lui St. O. Iosif și Ilarie Chendi din anul 1899, menite a alerta pe deținătorii manuscriselor, nu sînt din păcate adevărate. Ele îl vizează pe „un fruntaș literat și bun cunoscător al lui Eminescu", care poate fi Titu Maiorescu. Acesta ar deține numai 15 poezii. Dar de la doamna L., domiciliată în strada Știrbei Vodă, se susține că 3 prieteni au ridicat „multe manuscrise, adunate în teancuri și pachetate într-un geamantan". Mihai Eminescu nu primise însă nimic din lăzile ridicate de A. Chibici-Revneanu de la Constantin Simțion cu toate insistențele sale. Cei trei prieteni, probabil Titu Maiorescu, A. Chibici și Al. Vlahuță, ridică manuscrisele poetului din anii 1884—1889 : piesa *Laïs,* tradusă după *Le joueur de flûte* de Emile Augier, diferite articole scrise pentru *Fîntîna Blanduziei* și — puțin probabil — poezii. De bună seamă că Titu Maiorescu s-a interesat imediat după moartea lui Mihai Eminescu, nu abia după trei luni, de manuscrisele rămase la gazda de pe Știrbei Vodă, dar edițiile *Poesiilor* nu aduc alte noutăți pe lîngă cele pe care editorul le selecta din „manuscrisele luate în anul 1884" de la C. Simțion de Al. Chibici. Supozițiile lui St. O. Iosif și Ilarie Chendi, apoi apelul lui I. Scurtu din Leipzig, unde lucra la teza de doctorat, cu subiectul *M. Eminescu (Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften. Inaugural-Dissertation,* Leipzig, 1904), au avut darul, fie să-l jignească, fie să-l îngrijoreze pe Titu Maiorescu, singurul posesor al manuscriselor eminesciene, astfel că s-a hotărît să le „doneze" Bibliotecii Academiei Române, temîndu-se de dezvăluirile cunoscuților săi.

Pînă în anul 1902 deci, Titu Maiorescu a posedat manuscrisele poetului și a procedat cu ele după cum a socotit de cuviință. A publicat ce-a vrut, a respins ce-a vrut. Poetului, după catastrofa sa fizică, îi cerea „poezii noi“, iar acesta răspundea că „n-are de trimis nimic“, fiind „amarnic supărat pe Titus fiindcă i-a publicat poeziile“ (5). La 24 ianuarie 1902, cînd Titu Maiorescu își terminase activitatea editorială eminesciană și explorare, după măsura sa subiectivă și formația sa culturală, toate manuscrisele, se hotărăște *a dărui* Academiei Române, după propria sa expresie, 43 de caiete, văzute și legate de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, cum s-a nimerit, fără nici o pricepere din partea donatorului sau a celui ce le-a folosit pentru a tria și a ordona masivul material. La 28 mai 1904, Titu Maiorescu își completa donația cu „25 volume manuscrise vechi și 72 volume și broșuri tipărite“. Și acestea aparținuseră lui Mihai Eminescu și fuseseră primite de critic în lada luată de la ing. C. Simțion de A. Chibici-Revneanu.

Această donație, extraordinar de prețioasă, este însoțită de o scrisoare a lui Titu Maiorescu, care încerca să justifice ținerea manuscriselor lui Eminescu din anul 1884 pînă în anul 1902, deci timp de 18 ani, pentru a nu ajunge în alte mîini : „De la Mihail Eminescu posed — dăruite mie de dînsul în diferite ocaziuni — multe manuscripte, parte poezii publicate, parte încercări, fragmente și variante de poezii nepublicate, parte studii, traduceri și articole în proză. Toate aceste manuscripte, așa cum se află : în cărți cartonate, în caiete cusute și în foi volante, vi le trimit alăturat și le dăruiesc la rîndul meu Academiei Române, pentru a servi celor ce se vor ocupa în viitor cu cercetări mai amănunțite asupra vieții și activității marelui nostru poet“ (6).

După predarea manuscriselor, fără o aranjare a lor într-o ordine cronologică, cei dintîi care s-au interesat de ele au fost Nerva Hodoș și Ilarie Chendi, funcționari la data aceea ai Bibliotecii Academiei Române, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, apoi poetul Al. Vlahuță (7). Ilarie Chendi își comunica impresiile în *Tribuna Poporului* (Arad, VI, 22, 2/15 februarie 1902), sub pseudonimul Fidelio : „Am văzut aceste manuscrise. Sunt vreo 25 de caete mari și mici și un mănunchi de file nelegate. În cea mai mare parte ele cuprind material inedit și prin urmare un tesaur întreg, care va da mult de lucru bărbaților noștri de litere, iar publicului îi va procura nouă plăceri estetice. E de prevăzut că cu începerea publicării acestui material, o nouă eră eminesciană își ia începutul, de astă dată poate și cu mai adînci urme. Mai precis se va putea vorbi despre toate aceste după ce hîrtiile vor fi coordonate și tre-

cute definitiv în registrele Academiei. Probabil peste vreo două trei săptămîni se va şti mai mult" (8). „Coordonarea" s-a făcut în două-trei săptămîni legîndu-se caietele şi foile volante, fără a se respecta nici un criteriu ştiinţific. Al. Vlahuţă, pe de altă parte, va începe a publica poezii postume în revista *Semănătorul*, începînd cu data de 17 februarie 1902 (An. I, nr. 12), iar Nerva Hodoş va edita chiar în acelaşi an : M. Eminescu, *Poezii postume*. Prefaţa Nerva Hodoş, Bucureşti, Editura Minerva, 1902 ; volum urmat abia în 1905 de : M. Eminescu, *Poezii postume*. Ediţie nouă, Bucureşti, Editura Minerva, 1905, cu prefaţa editorului Ilarie Chendi. Poeziile postume ale lui Mihai Eminescu intrau astfel în circuit, dezvăluind o întreagă lume necunoscută publicului cititor şi mărind popularitatea poetului, în pofida temerilor neîntemeiate ale celor care încercaseră evitarea impactului lor cu lumina tiparului şi cu critica.

Ce s-a legat, cum s-a legat, se vede şi astăzi în manuscrisele poetului, încît a trebuit muncă de descifrare cu răbdare sisifică din partea cercetătorilor, care şi-au lăsat unii urmele „copitelor măgarului", alţii urmele „ghearelor leului" pe manuscrisele geniului. Cunoscîndu-se scrisorile lui Mihai Eminescu, care specifica limpede lui Chibici : *„să iei tu lada de la Simţion"*, deci nimeni altul, ne întrebăm : Cine a dăruit lui Titu Maiorescu manuscrisele grămadă, încît să fie nevoit a inventa că le-a primit în dar în *diferite ocaziuni* ? Această stare de lucruri n-a observat-o nici prof. Liviu Rusu în excepţionalele sale studii asupra lui Titu Maiorescu, care i-a evidenţiat meritele într-o privinţă, fără să pătrundă în psihologia intimă a criticului. Prof. Liviu Rusu, faţă de studiile căruia avem cuvenita recunoaştere, se referă, după ce atrage atenţia asupra unor merite necontestate, la studiul *Eminescu şi poeziile sale* (9). Noi ne limităm la introducerea la ediţia a IV-a a *Poesiilor*, intitulată *„Poetul Eminescu"* (10).

Imediat, după un preambul de cîteva şire, criticul Titu Maiorescu începe : „Ar fi fost crescut Eminescu în România sau în Franţa şi nu în Austria şi în Germania, ar fi moştenit sau ar fi agonisit el mai multă sau mai puţină avere, ar fi fost aşezat în ierarhia Statului la o poziţie mai înaltă, ar fi întîlnit în viaţa lui sentimentală orice alte figuri omeneşti : Eminescu rămînea acelaşi, soarta lui nu s-ar fi schimbat". E curioasă nu numai construcţia frazei, dar şi logica gîndirii. Eminescu fusese *pecetluit* — altă soartă n-ar fi avut, chiar dacă ar fi fost „în ierarhia Statului la o poziţie mai înaltă"! Dar ce poziţie ar fi putut avea Eminescu în ierarhia Statului ? Criticul se lasă cu bună ştiinţă în capcanele

unui determinism vulgar, care anihilează voința și libertatea omului. De ce i se aplică numai lui aceste legi inexorabile ? El, Maiorescu, profesorul universitar, academicianul, ministrul, se supunea oare acelorași legi ?

Lăudîndu-i inteligența, și mai ales memoria, criticul continuă : „A vorbi de mizeria materială a lui Eminescu însemnează a întrebuința o expresie nepotrivită cu individualitatea lui și pe care el cel dintîi ar fi respins-o. Cît i-a trebuit lui Eminescu pentru ca să trăiască în accepțiunea materială a cuvîntului, a avut el totdeauna. Grijile existenței nu l-au cuprins niciodată în vremea puterii lui intelectuale ; cînd nu cîștiga singur, îl susținea tatăl său și-l ajutau amicii.“ (11). Nimic mai puțin adevărat și mai sofisticat documentat. În Iași, rămăsese pe drumuri și se aciuise la Ion Creangă ; cere 100 de lei ca să poată veni la București ; împrumută de la prieteni ; are liste de creditori scrise pe marginea poeziilor, își amanetează ceasul de aur pentru o oarecare sumă la Simțion ; n-are cu ce plăti trăsura și cere 5 lei de la Maiorescu etc. Unde este adevărul ?

Ca unul ce trebuia să dea explicații opiniei publice (aceasta, pentru întîia oară la noi, interesată de destinul unui poet), sub presiunea acesteia, știind că asupra sa anume sînt îndreptate toate privirile interogative ale contemporanilor (nimic mai firesc !), Titu Maiorescu colabora, nolens-volens, la crearea mitului lui Mihai Eminescu : om desprins de cele terestre, boem, nebun ereditar, comparabil cu alți poeți geniali : „Dacă a nebunit Eminescu, cauza este exclusiv internă, este înnăscută, este ereditară. Cei ce cunosc datele din familia lui, știu că la doi frați ai săi, morți sinuciși, a izbucnit nebunia înainte de a sa și că această nevropatie se poate urmări în linie ascendentă. Și de altmineri și în vremea, în care spiritul lui era în vigoare, felul traiului său făcuse pe amici să se teamă de rezultatul final. Viața lui era neregulată ; adesea se hrănea numai cu narcotice și excitante ; abuz de tutun și de cafea, nopți petrecute în citire și scriere, zile întregi petrecute fără mîncare, și apoi deodată la vreme neobișnuită, după miezul nopții, mîncare și băuturi fără alegere și fără măsură : așa era viața lui Eminescu. Nu această viață i-a cauzat nebunia, ci germenele de nebunie înnăscut a cauzat această viață. Ceea ce o dovedește este că toate încercările, adeseori și cu stăruință repetate de unii prieteni ai săi, n-au fost în stare să-l aducă la un traiu mai regulat“ (12).

Motive îndestulătoare pentru proliferarea miturilor. Titu Maiorescu este cel dintîi făuritor al mitului lui Mihai Eminescu, ființă

ieşită din comun, căzut în ghiarele malefice ale bolii — lucru pe care nu l-au observat toţi comentatorii marelui poet, inclusiv G. Călinescu.

Cu toate că se recomandă surorii sale Emilia ca specialist în psihologia patologică, Titu Maiorescu se hazardează în speculaţii şi afirmaţii care nu se mai pot susţine : „Şi nici de nefericiri, care ar fi influenţat sănătatea intelectuală sau fizică a lui Eminescu, nu credem că se poate vorbi. Dacă ne-ar întreba cineva : a fost fericit Eminescu ? am răspunde : cine e fericit ? Dar dacă ne-ar întreba : a fost nefericit Eminescu ? am răspunde cu toată convingerea : nu ! Ce e drept, el era pătruns de ideile lui Schopenhauer, era prin urmare pesimist. Dar acest pesimism nu era redus la plîngerea mărginită a unui egoist nemulţumit cu soarta sa particulară, ci era eterizat sub forma mai senină a melancoliei pentru soarta omenirii în deobşte ; şi chiar acolo, unde din poezia lui străbate indignarea în contra epigonilor şi a demagogilor înşelători, avem a face cu un simţămînt estetic, iar nu cu o amărăciune personală. Eminescu, din punct de vedere al egoismului, cel mai nepăsător om ce şi-l poate închipui cineva, precum nu putea fi atins de un simţămînt prea intensiv al fericirii, nu putea fi nici expus la o mare nefericire. Seninătatea abstractă — iată nota lui caracteristică, în melancolie ca şi în veselie. Şi lucru interesant de observat : chiar forma nebuniei lui era o veselie exultantă. Cînd venea în mijlocul nostru cu naivitatea sa de copil, care îi cîştigase de mult inima tuturor, şi ne aducea ultima poezie ce o făcuse, o refăcuse, o rafinase, căutînd mereu o formă mai perfectă, o citea parcă ar fi fost o lucrare străină de el. Niciodată nu s-ar fi gîndit măcar să o publice ; publicarea îi era indiferentă, unul sau altul din noi trebuia să-i ia manuscrisul din mînă şi să-l dea la «Convorbiri»" (13).

Formula *naivitatea sa de copil* derivă din A. Schopenhauer, deci de la el a împrumutat-o Titu Maiorescu : „Cine nu rămîne în tot cursul vieţii lui, într-o măsură oarecare, un copil, ci se transformă cu timpul într-un om serios, calculat, aşezat în toate şi rezonabil, poate fi, la nevoie, un cetăţean folositor şi vrednic al lumii acesteia, dar nu poate fi niciodată un geniu" (14). Ca şi alte concluzii : „La toate acestea se mai adaugă şi faptul că geniul este, prin esenţa lui, un singuratic. Oamenii geniali sînt prea puţini la număr ca să-şi găsească cu uşurinţă un egal şi prea diferiţi de ceilalţi ca să le poată deveni tovarăşi. Căci, majoritatea oamenilor sînt călăuziţi de voinţă, în timp ce la genii predomină cunoaşterea ; de aceea, plăcerile acelora nu pot fi şi ale sale şi nici plăcerile lui nu le pot împărţi şi alţii. Ceilalţi sînt doar nişte fiinţe morale

și ei raportează totul numai la persoana lor ; geniul însă este, totodată, și o inteligență pură și el aparține — ca atare — întregii umanități“ (15). Totuși, la ediția a IV-a a *Poesiilor,* criticul, căruia în vara anului 1871, „îi venea greu să-l citeze pe Mihai Eminescu în dată după Vasile Alecsandri“, dar recunoștea că e „poet în toată puterea cuvîntului“ (16), în introducerea publicată și în *Convorbiri literare : Eminescu și poeziile lui* (1889), precizează fără reticențe : „Eminescu este un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturii europene de astăzi. Cu deosebita lui stăruință de a ceti, de a studia, de a cunoaște, el își înzestra fără preget memoria cu operele însemnate din literatura antică și modernă... Acesta a fost Eminescu, aceasta este opera lui. Pe cît se poate omenește prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui, și forma limbei naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire pînă astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată desvoltarea viitoare a vestmîntului cugetării românești“ (17).

Cîntărind edițiile de poezii ale lui Mihai Eminescu, nu ne oprim la separarea în poezii publicate în timpul vieții și poezii postume. Poeziile postume aparțin aceluiași timp de creație (1869—1883), numai unele dintre ele s-au publicat de autor sau de editor (T. Maiorescu) în timpul vieții. Dacă ar fi trăit autorul, el ar fi hotărît asupra publicării și sîntem convinși că multe din ele n-ar fi fost publicate niciodată. Nu sîntem apoi de acord nici cu rînduirea poeziilor după genuri și criterii subiective : *Destăinuiri, Între credință și revoltă, Meditații, Simbolice, Elegiace, Iubire, Romanțe, Pasteluri, În chip de balade, În gen satiric social, În gen popular, Traduceri* și *Poezii din adolescență,* ca în ediția : M. Eminescu, *Poezii din viață și postume,* București, Editura Luteția, f.a., p. 440—445. La Mihai Eminescu, genurile se întrepătrund și speciile de poezie : balada, cîntecul, doina, ditirambul, egloga, elegia, epistola, epitalamul, epoda, începuturile de epopee, glosa, idila, imnul, meditația, oda, pastelul, romanța, satira, sonetul etc. nu sînt ordonate pe cicluri decît rareori (vreo trei-patru sonete, vreo patru-cinci scrisori), ci vin organic, după cerințele inspirației, temei și momentului.

Considerînd acum, fără diferențieri valorice, cronologice sau terminologice, poeziile lui Mihai Eminsecu ne vom conduce după firul vieții și al creației, singurul valabil în geneza și dezvoltarea unei opere.

Apartenența etnică a poetului devine o stare de conștiință încă din anul 1868, implicînd mesianismul său patriotic care va străbate

ca un fir roşu întreaga sa operă, întoarsă permanent cu faţa spre istoria poporului său *(Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie, Decebal, Rugăciunea unui dac, Sarmis, Gemenii, Muşat şi codrul, Horia, Andrei Mureşanu, Scrisoarea III, Închinare lui Ştefan-Vodă* etc.), spre marile probleme contemporane (războiul pentru independenţă, ţărănimea, dorobanţii etc.), spre viitorul de aur pe care-l visa pentru ţară, plecînd de la realităţile grave politice, sociale, economice şi culturale ale timpului. Acestea sînt coordonatele perene ale patriotismului lucid eminescian. Mihai Eminescu era conştient că existenţa sa nu va fi zadarnică în istoria „naţiunii" sale :

Şi tu crezi, geniu negru, că fără scop şi ţintă
A lumei und-amară mă-neacă, mă frămîntă ?
Tu crezi că eu degeaba m-am scoborît din stele
Purtînd pe frunte-mi raza a naţiunii mele ?
(*Întunericul şi poetul,* 1868)

Preamărirea trecutului, elogiul adus ţării, adîncirea în cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce sînt strîns legate de cultivarea progresivă a limbii. Încă din primele poezii răzbate, sincer şi curat, sentimentul patriotic al poetului. Din munca multilaterală a lui Eminescu n-a lipsit niciodată această comuniune organică cu istoria poporului. Rădăcinile patriotismului luminat sînt adîncite în sufletul său de marele dascăl Aron Pumnul. Acest început fast are o continuitate neîntreruptă în întreaga viaţă a discipolului. Călătoria la Blaj adaugă noi valenţe spirituale în anii cristalizării viitorului „fenomen". Studiile vieneze contribuie la descătuşarea, organizarea şi desfăşurarea celor mai sublime manifestări ale tînărului student extraordinar, într-o vreme cînd se năşteau cele mai interesante poezii ale sale, conturînd o *epopee naţională.*

Trecutul a fost una dintre coordonatele temporice ale poeziilor lui Mihai Eminescu. Coborîndu-se pînă la *Sarmis,* alcătuind *Rugăciunea unui dac,* baladînd cu *Umbra lui Istrate Dabija-voievod,* reînviind timpurile de glorie ale lui Mircea cel Bătrîn *(Scrisoarea III),* Ştefan cel Mare *(Doina),* Dragoş-vodă *(Dragoş Vodă cel Bătrîn),* Muşat *(Muşat şi ursitoarele, Muşat şi codrul),* Mureşanu *(Mureşanu)* şi altele, poetul contrapunctează trecutul cu prezentul în excepţionalele sale *Scrisori* I—V, *Ai noştri tineri, Epigonii, Luceafărul, Junii corupţi, În zadar în colbul şcolii, Preot şi filozof, Uşoare sunt vieţile multora, Viaţa* şi altele.

Fără a fi o constantă, ci mai mult o componentă a romantismului eminescian, *dacismul* este prezent mai ales în anii vienezi,

berlinezi și ieșeni, cînd iau naștere poeziile premonitorii, prin miticul lor, ale celorlalte integral dacice : *Odin și Poetul, Memento mori, Mureșanu, Povestea magului călător în stele* (Viena, 1871—1872), *Decebal* (Berlin, 1873), urmate de *Strigoii* (1876), *Rugăciunea unui dac* (1879), *Dochia și ursitorile* (1880), *Sarmis* (1881), *Gemenii* (1881) etc. Întoarcerea cu fața către trecut, galofobia, chiar xenofobia, determinate de „exagerările latiniste", militantismul său pentru cunoașterea unei lumi ignorate, a *mumelor* și a *părinților*, pentru receptarea obiectivă a genezei poporului român și a cinstirii străbunilor, fără a cădea în „tracomania" lipsită de borne ideologice marginale și de criterii, aparțin unui timp fecund de creație (1870—1881). Fără a fi părăsite, motivele dacice se estompează în ultimii ani ; ele rămîn prezente în operele nefinisate, în stare de proiect (*Decebal, Mureșanu* etc.), ale poetului pînă în preajma declanșării bolii (18), fiind concurate de celelalte figuri mari ale istoriei, care, oarecum, le iau locul (*Mușatin, Dragoș Vodă, Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Horia, Istrate Dabija-voievod* etc.).

Surprinzător este suflul stenic al poeziilor lui Mihai Eminescu. Ele par desprinse de viitor, dar sînt o carte de învățătură a viitorului. Citindu-le, ai extraordinara impresie că numai așa ar trebui să se scrie poezie. Predomină în cele mai multe poezii iubirea de țară și sentimentul patriotic, cum numai el le-a putut exprima, de aceea versurile rămîn veșnic legate de popor și de pămînt. Cîteva din figurile istorice alese de poet sînt reprezentative : Decebal, Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Dragoș cel Bătrîn etc.

Mihai Eminescu are o concepție filozofică proprie. El cunoștea în amănunt filozofia unor A. Schopenhauer, I. Kant, Hegel, Spinoza sau Leibniz. Prin Schopenhauer ajunge și la budism și se inițiază în teoriile nirvanei, migrației sufletelor (samsara) etc. Era atras de limba sanscrită, depistînd asemănări cu celelalte limbi indo-europene, de aceea traduce gramatica lui Fr. Bopp. Să profeseze, oarecumva, filozofia cuiva, ca epigon, se opunea, chiar dacă unele idei au stat la baza unor poeme importante. Din punctul acesta de vedere, era un sincretist subiectiv : contopind elemente culturale, filozofice, sociale, folclorice și umanitare, de multe ori contradictorii, pe măsura sensibilității lui. Era un selectiv de tip artistic, mai mult decît Maiorescu și cu mai mari posibilități de receptare și de redare. Astfel îl cunoaște pe Herbart, dar nu rămîne la teorie, ca Maiorescu, ci-l pune în practica pedagogiei, ca revizor școlar; îl cunoaște și-l traduce chiar pe I. Kant (*Critica rațiunii pure*), reușind cea dintîi modelare a limbii românești cu

ajutorul ideilor filozofice, dar nu este kantian. Ipoteza cosmogonică Kant-Laplace îi era cunoscută, ca și imnul creației dintr-un text sanscrit.

Nici din punct de vedere gnoseologic, Mihai Eminescu nu rămîne la I. Kant. *Lumea-i cum este... și ca dînsa suntem noi* (*Epigonii*, 15 august 1870). La 20 de ani, Eminescu formula veșnic neschimbabila materialitate a lumii. Teologia, tot la vîrsta aceasta, este : *„Ce e cugetarea sacră? Combinare măiestrită / unor lucruri neexistente ; carte tristă și-ncîlcită, / Ce mai mult o încifrează cel ce vrea a descifra“* (*Epigonii*, 15 august 1870). Motivele de inspirație ale poetului le găsim pretutindeni. Oricînd este accesibil inspirației ; oricînd se lasă dominat de sentimentele autentice și puternice omenești.

Am putea spune că poetul ne-a lăsat numai un fragment din vastul său univers la vîrsta de 33 de ani. A scris de la 16 ani (1866) pînă la 33 de ani (1883, iunie), deci în total aproape 17 ani. Acesta este miracolul eminescian.

Lui Mihai Eminescu i se datorează, în eternitate, că s-a putut scrie în limba românească *Luceafărul*. Pornind de la acest poem care atinge perfecțiunea, motivele de inspirație, ideea centrală și dezvoltarea ei, versificația adecvată și vocabularul folosit dau măsura maturizării lirice finale a poetului. Poemul este simfonic terminat. Mihai Eminescu însuși spune următoarele în această privință : „În descrierea unui voiaj în țările române, germanul K. povestește legenda *Luceafărului*. Aceasta este povestea. Iar înțelesul alegoric ce i-am dat este că, dacă geniul nu cunoaște nici moarte și numele lui scapă de simpla uitare, pe de altă parte însă, pe pămînt, nu e capabil a ferici pe cineva, nici capabil de a fi fericit. El n-are moarte, dar n-are nici noroc... Mi s-a părut că soarta Luceafărului din poveste seamănă mult cu soarta geniului pe pămînt și i-am dat acest înțeles alegoric“ (19).

Textul poveștii lui Richard Kunisch : *Fata în grădina de aur*, din volumul său : *Bukarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn-Rumunien und der Türkei*, Berlin, 1861 (20) trece prin transformări radicale, ca dealtfel toate izvoarele folosite de poet, pentru a umple tuburile de orgă ale poemului său. Mihai Eminescu a trăit într-un mediu cultural, social, politic și economic precis conturat căruia nu i s-a putut abstrage. Acesta este „cercul vostru strîmt“. Ca orice poet, și el și-a însușit ceea ce se apropia sau se identifica cu spiritul său, care plana deasupra lucrurilor și oamenilor. După ce-și definitiva gîndurile, poetul citea poeziile în ședințele *Junimii* sau numai lui Titu Maiorescu și familiei sale. Avea deplină încredere în cultura și în gustul Olimpianului, care notează : „Seara

Luceafărul lui Eminescu, cu el și Anette și familia mea, citit, corectînd“ (21) sau : „Aseară Junimea... frumosul *Luceafăr* al lui Eminescu, *șlefuit*“ (22).

Mihai Eminescu a fost accesibil observațiilor criticului Titu Maiorescu și lucra la desăvîrșirea poeziilor sale. Faza finală, *Luceafărul șlefuit*, se referă la înlăturarea a patru strofe din poezie și la schimbarea a două versuri :

Cere-mi cuvîntul meu dintîi
Să-ți dau înțelepciune ?

Ele sînt schimbate :

Tu ești din forma cea dintîi,
Ești vecinică minune.

Cele patru strofe eliminate sînt următoarele :

Ei numai doar durează-n vînt
Deșerte idealuri —
Cînd valuri află un mormînt
Răsar în urmă valuri ;

Vrei să dau glas acelei guri
Ca dup-a ei cîntare
Să se ia munții cu păduri
Și insulele-n mare ?

Vrei poate-n faptă să arăți
Dreptate și tărie ?
Ți-aș da pămîntul în bucăți
Să-l faci împărăție.

Îți dau catarg lîngă catarg
Oștiri spre a străbate
Pămîntu-n lung și marea-n larg,
Dar moartea nu se poate.

„Corectarea și șlefuirea“, după indicațiile criticului Titu Maiorescu, se reduceau cam la atît. Poetul respecta ideile criticului, care urmăreau evitarea contradicțiilor dintre nemurirea geniului și moartea pămîntenilor. Ceea ce i se oferea Luceafărului cuprindea implicit și „soarta celor muritori“, deci strofele trebuiau sacrifi-

cate. Exemplul este tipic pentru „tutela critică“ exercitată de Titu Maiorescu, care va interveni și după fatidicul an 1883 în textul poeziilor eminesciene. În privința acestei „tutele maioresciene“ sînt edificatoare rîndurile desprinse de criticul G. Ibrăileanu dintr-o scrisoare a lui Mihai Eminescu către Veronica Micle : „D. Maiorescu a căutat să-mi impuie modul său de a vedea, dar eu îl priveam în ochi fix așa ca să creadă că-l înțeleg, pe cînd de fapt zburam cu gîndul în alte părți. Le citeam poezia, apoi, desinteresat cu totul de ceea ce creasem, îi lăsam să facă ce vrea cu dînsa. Ei o corectau, o publicau, însușindu-și și dreptul de autor și critic“ (23).

Reîntorcîndu-ne la motivele de inspirație și la tematica poetului Mihai Eminescu, se observă că ele nu sînt exclusiv ale romantismului. „Temele“ romantice sînt, de fapt, temele eterne ale poeziei și ale filozofiei. Fără ele, nu numai romanticii, dar și clasicii, și simboliștii, și tradiționaliștii, și moderniștii de toate nuanțele n-ar mai putea scrie poezie. Marile teme romantice își află în poezia lui Mihai Eminescu o realizare desăvîrșită, care ne obligă, într-adevăr, să recunoaștem că poetul, conștient de afinitățile sale, de permanenta sa stare de deschidere, putea să afirme pe deplin încredințat :

Eu rămîn ce-am fost : romantic.

Există astfel note dominante romantice în creația poetului. Iubirea trecutului și respectul pentru figurile sale mărețe ating culmi expresive patriotice în *Scrisoarea III*.

Umbra lui Istrate Dabija-voievod nu este o satiră, cum se susține, la adresa trecutului, ci lauda adusă unui domn blînd și pașnic care iubea mai mult paharele decît războaiele :

Cînd de mănușa lungii săbii
Mă rezimam să nu mă clatin,
Cîntau cu toți pe Basarabii,
Pe domnii neamului Mușatin,
Pîn' ce-ncheiau în gura mare
Cu Ștefan, Ștefan domnul sfînt,
Ce nici în ceriuri seamăn n-are,
Cum n-are seamăn pe pămînt !

În opoziție cu acest trecut glorios, Mihai Eminescu era scîrbit de „prezentul“ în care era silit să trăiască, pe care ajunsese să-l cunoască ce plătește din acei cumpliți ani de gazetărie la *Timpul*. Prin contrast deci, nu de suprafață, ci de adîncime, Mihai

Eminescu își exprimă disprețul pentru venalii și corupții săi contemporani. Poetul nu s-a referit, în „filipicele" sale furibunde, la prietenii săi din Iași și din București. Chiar manifestările sale sînt edificatoare. Îi place să se întîlnească cu Ion Creangă, Ioan Slavici, Titu Maiorescu, I. Scipione Bădescu, I. Baican etc. ; are relații cărturărești cu M. Gaster și H. Tiktin (24) ; erotismul său, cu toate deziluziile, este năvalnic. Mihai Eminescu nu era rupt de societate, xenofob, mizantrop și misogin (25). Multe din impresiile acestea false s-au format datorită tematicii romantice, altele din necunoașterea intimă a sufletului marelui poet (26).

Pentru munca sa intensă și concentrarea sa maximă, poetul avea, așadar, nevoie de liniște și de singurătate (*Singurătate*). Ea se obține numai în timpul nopții, cînd vuietul străzii contenește și mișcarea din casă este stăpînită de somn. Unele dintre cele mai izbutite poezii eminesciene sînt închinate nopții, lunii și stelelor (*Oricîte stele, Se bate miezul nopții, La steaua, Sara pe deal* etc.). Cu noaptea, stelele și luna am intrat însă în domeniul legăturii poetului cu natura înconjurătoare — la care vom reveni.

Iubirea sa pentru femeie cunoaște realizări unice în literatura mondială, *ciclul veronian* stînd cu cinste lîngă *Sonetele* lui William Shakespeare. Suferința poetului atinge sublimul în *Odă (în metru antic)*, în *Despărțire*, în *Ce suflet trist* etc. Avînd conștiința morții organice, poetul nu improvizează (ca Al. A. Macedonski : *Noaptea de noiembrie*, visîndu-se mort). Este o deosebire radicală între poeziile care se vor tragice și nu reușesc a fi și între *Mai am un singur dor, De-oi adormi, Nu voi mormînt bogat, Iar cînd voi fi pămînt, Despărțire*... Mihai Eminescu își trăia moartea ; învăța a muri.

Acceptarea inexorabilelor fenomene ale vieții și ale morții și împăcarea poetului cu ele sînt identice cu ale păstorului din balada *Mioriței*. Păstorul spune :

Și de-a fi să mor
În cîmp de mohor,
Să spui lui Vrîncean
Și lui Ungurean
Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape...

Iar poetul :

Mai am un singur dor :
În liniştea sării
Să mă lăsaţi să mor
La marginea mării ;
Să-mi fie somnul lin
Şi codrul aproape
Pe-ntinsele ape
Să am un cer senin...

Identică este şi participarea cosmică la acest eveniment final cu codrul aproape, cu cerul senin, cu eternele ape adînci, cu luna alunecînd pe vîrfuri lungi de brad, cu luceferi de foc, cu sunet de bucium şi de talangă, aşa cum la moartea ciobanului mioritic au participat soarele, luna, stelele, munţii, brazii, păltinaşii şi păsările.

De aceea poeziile lui Mihai Eminescu, atacînd marile subiecte ale vieţii, dragostei şi morţii, au o aură de gravitate, desăvîrşită, care se comunică. Poetul urăşte pe saltimbanci şi pe măscărici. Poeziile sale sînt expresia demnităţii artistului, ştiutor să nu cadă niciodată în mrejele deriziunii, facilului, burlescului şi comicului. Predilecţia romantică din tinereţe pentru macabru şi demonic, s-a estompat cu vremea. *Mortua est, Strigoii* nu-şi află continuări în anii creaţiei mature.

Revărsarea lirică a poetului în natură, identificarea sa cosmică, descifrarea tainelor Universului sînt însă şi ele dominante în poeziile lui Mihai Eminescu. Singurătatea l-a făcut să iubească noaptea, luna, stelele. Poetul este însă şi solar, iubind ziua, pădurea cu freamătul ei (codrul), anotimpurile cu schimbările lor, apa în veşnica sa mişcare, vîntul, pămîntul etc. (27). Îl interesau tipuri umane ca geniul, eroul, eremitul, filozoful, învăţatul, femeia (măr de ceartă), iubita, natura întreagă cu elementele sale : codrul, marea, luna, stelele, pămîntul, apele (Dunărea, rîurile, izvoarele şi lacurile), munţii şi cîmpiile, plopii, salcîmii, teii sfinţi şi cireşii. Este uşor de constatat prezenţa acestor elemente în creaţia poetului. Marea este cîntată în poeziile : *Adînca mare, Cînd marea, Cînd priveşti oglinda mării, Cum oceanu-ntărîtat, Dintre sute de catarge, Între nouri şi-ntre mare, Murmură glasul mării* etc. ; luna şi stelele în poeziile : *Cum universu-n stele, Dacă treci rîul Selenei, Doi aştri, La steaua, Luceafărul, Lumineze stelele, Luna iese dintre codri, Nu e steluţă, Oricîte stele, Sara pe deal, Stelele-n cer* etc. Dorurile, visele, gîndurile şi sentimentele umane sînt prezente pretutindeni în creaţia poetului, nefiind nevoie a le mai înşira, pre-

cum este prezent și „ruralul", ba chiar aflăm și poezia citadină *Privesc orașul furnicar*. Exemplificările servesc numai spre a constata cuprinderea umanistă a operei lui Mihai Eminescu.

Marile teme romantice, fără a fi proprietatea sa exclusivă, se referă la om în special, la omenire în general, cuprinzîndu-i toate aspectele spirituale, la trecutul istoric, la valorile umane ale prezentului și la cadrul cosmic cu elementele sale constitutive. Poeziile lui Mihai Eminescu au reușit să fie o icoană fidelă, genială, a acestor „năzuințe tematice", extraordinar de complexe și de variate. În esența sa, aceste poezii, cu tematica lor specifică, rămîn, totuși, poezii ale încrederii în om, în popor și în puterile sale înnoitoare (*Împărat și proletar, Rugăciunea unui dac, Scrisoarea III* etc.). Ele vor rămîne totdeauna o expresie pură a celor mai autentice idealuri ale poporului din care Mihai Eminescu s-a zămislit. Identificarea a fost și va rămîne veșnic reciprocă (28).

Poetului nu i-a fost străin nimic din ceea ce este uman. Excepționala sa dorință de a ști, de a învăța, de a se iniția în cele mai variate domenii ale cunoașterii era dublată de munca sa fără preget, pînă la epuizarea problemelor care-l preocupau. În plus — o mare putere de asimilare și de sintetizare. Pentru puterea sa de muncă, ne sînt mărturie revelația postumelor. Ele sînt diagramele inspirației și muncii sale artistice. Deși nu era mulțumit totdeauna de rezultatele muncii sale și se ostenea în plus cu „variantele", Mihai Eminescu n-a fost niciodată în „criză de inspirație" și lucra ușor și, în general, cu plăcere.

„Onticul" eminescian, în sensul filozofic aristotelician al „existenței ca existență" sau al „ființei", nicidecum heideggerian, este împins de eul cugetător pînă la extremele limite, deci pînă la o descifrare personală definitivă. Mihai Eminescu a devenit conștient de existența sa destul de timpuriu din cauza suferințelor fizice, distilate prin gîndire pînă la „o stare anumită de conștiință a acestei existențe". Este cu totul alta situația sa față de o teorie de împrumut schopenhaueriană sau budistă. El trăia această stare de conștiință ; mutațiile psihice se produseseră ; ciclul trecerilor prin totul ceea ce este uman posibil de suferit se încheiase. Prin prisma aceasta, Mihai Eminescu considera ființa tuturor lucrurilor și fenomenelor (das Sein) printr-o optică specifică, personală. Esența lirică posedă sigiliul de foc al personalității poetului. Nașterea, viața, dragostea și moartea au aceeași unitate filozofică de rezolvare ; perspectiva este aceeași : a omului condamnat („ich bin ein aufgegebener Mensch"), de aceea ceea ce face aparține domeniului realizărilor supreme ; geniul provoacă, ba chiar sfidează moartea cu „răceala și nemurirea". Peste lume, peste oameni, peste

lucruri, planează propriul său văl ontic. Fiind supus el însuși apriori unui destin cert, imuabil, deși în esență nimeni nu se deosebește ca finalitate de el, numai etiologia variază, efectele sînt aceleași, inexorabile. Fără categorisiri pedante sau scolastice (optimist, pesimist, schopenhauerian, budist, existențialist, conservatorist etc.), onticul eminescian este specific formației sale proprii, concepției definitive despre ființă, care l-au maturizat, desființînd etapele, de tînăr, astfel că era *adevăr trăit* ceea ce era considerat „bravadă" sau „modă romantică" de către contemporani.

Fixarea definitivă a concepției ontice s-a produs, cum rezultă și biografic, în trieniul vienez, cînd este definitivată și poezia *Mortua est :*

Ș-apoi... cine știe de este mai bine
A fi sau a nu fi... dar știe oricine
Că ceea ce nu e, nu simte dureri,
Și multe dureri-s, puține plăceri.

A fi ? Nebunie și tristă și goală ;
Urechea te minte și ochiul te-nșală ;
Ce-un secol ne zice ceilalți o dezic.
Decît un vis serbăd, mai bine nimic.
(*Mortua est,* 1 martie 1871)

Cu o putere unică de variație, aceleași gînduri se înveșmîntează mereu în alte haine, luînd trup în poezii și în proză de-a lungul întregii activități creatoare. Mai cităm spre întărirea celor spuse :

În veci aceleași doruri mascate cu-altă haină,
Și-n toată omenirea în veci același om —
În multe forme-apare a vieții crudă taină,
Pe toți ea îi înșală, la nime se distaină,
Dorinți nemărginite plantînd într-un atom.

Cînd știi că visu-acesta cu moarte se sfîrșește,
Că-n urmă-ți rămîn toate astfel cum sunt, de dregi
Oricît ai drege-n lume — atunci te obosește
Eterna alergare... ș-un gînd te-ademenește ;
Că vis al morții-eterne e viața lumii-ntregi.
(*Împărat și proletar,* 1 decembrie 1874)

Eternele probleme ale vieţii, existenţei, dragostei şi morţii intră astfel în structura tuturor poeziilor lui Mihai Eminescu. Uneori rezumîndu-le la cîte un cîntec de iubire sau la cîte un poem fără problematică, mai totdeauna intervenind intensitatea trăirii momentului poetic, una dintre caracteristicile eminesciene. Marile probleme ale filozofiei sînt prezente în opera lui Mihai Eminescu. Cosmogonia din *Scrisoarea I* sau din *La steaua* sînt pretexte ingenioase pentru o trecere justificată la „enigmele vieţii" : *„De a vieţii lor enigmă îi vedem pe toţi munciţi"* ; *„Tot astfel cînd al nostru dor / Pieri în noapte-adîncă, / Lumina stinsului amor / Ne urmăreşte încă".*

„Problema vieţii" îl preocupă pe poet în cele mai multe poezii: *„Dacă tu ştiai problema astei vieţi cu care lupt"*, arătînd contradicţiile de care se loveşte, ajungînd pînă la ontologia existenţei sociale încă de cînd definitiva poezia *Junii corupţi* (31 ianuarie/11 februarie 1869), apoi *Epigonii* (15 august 1870). Filozofia este întreţesută în versurile marelui poet. Sînt excepţional de rare cazurile cînd el nu este preocupat de o problemă şi scrie cîte o poezie, descătuşat de arderile necontenite ale ideilor sale, dezertînd de la ceea ce precizase în *Criticilor mei*. Această atitudine poetică începe chiar a fi prezentă în *Venere şi Madonă*, în care versurile sînt premonitorii : *„Eu făcut-am zeitate dintr-o palidă femeie, / Cu inima stearpă, rece şi cu suflet de venin !"*. Această poezie, publicată la 15 aprilie 1870, prefaţează întreg ciclul veronian de mai tîrziu. În *Cugetările sărmanului Dionis* sînt embrionare toate marile probleme filozofice care-l vor preocupa mai tîrziu : existenţa, religia cu tabla legii şi ateismul, creaţia şi ontologia *(Nu vedeţi ce-n ţelepciune e-n făptura voastră chiară ?)*, chiar destinul poetului, copleşit de : *Poezie — sărăcie !* Motivele romantice nu sînt preluate şi tratate plat, ci devin numai pretextele desfăşurării insondabilei gîndiri a poetului. A rămîne numai la motive, a le descifra şi a le înşira, înseamnă a nu cunoaşte poezia eminesciană.

Mihai Eminescu nu a fost „mistic", nici nu-l făcea pe „misticul", cum se mai întîmplă, aşa că diversele teme mitice îi servesc pentru a scoate în relief contrastele *(Înger şi demon*, 1 aprilie 1873 ; *Strigoii*, 1 decembrie 1876) sau pur şi simplu din cauza generozităţii subiectului mitic pînă la urmă demitizat *(Învierea*, 1878 ; *Rugăciune*, 1878). Marile întrebări filozofice de totdeauna : Ce sîntem ? De unde venim ? Care este scopul existenţei noastre ? Care este începutul ? Dar sfîrşitul ? îl preocupă pe Mihai Eminescu încă de la vîrsta primelor sale poezii : *„Toate-s praf... Lumea-i cum este... şi ca dînsa suntem noi"*. Este o atitudine juvenilă specifică.

Ea va suferi corecturi totale în decursul anilor, cînd se vor ivi mereu probleme noi.

Mihai Eminescu creează totdeauna ceva determinat de un gînd anume, de un dor anume, de un vis anume. Inspirația lui ține de realitatea imediatelor sale nevoi. El nu se așază în fața foii albe fără un plan precis : *E ușor a scrie versuri / Cînd nimic nu ai a spune...* Scrisul pentru el era o necesitate și, adeseori, un chin. Se cunosc nopțile sale albe și zbuciumul său pentru aflarea „adevărului“ sau pentru alegerea uneia dintre variante. Contradicțiile din sînul unei poezii sau din titluri sînt numeroase, punîndu-i poetului înainte munca de limpezire care-i plăcea. Această realitate poetică trebuie de observat de la început în opera eminesciană : *Veneră și Madonă, Împărat și proletar, Înger și demon, Frumoasă și jună, Dumnezeu și om, Preot și filozof, Venin și farmec, Icoană și privaz, Codru și Salon, Mușatin și codrul* etc. N-are nici un sens să înșirăm toate poeziile, în care sînt prezentate aceleași contradicții, deși unele ne par curgătoare ca o apă lină, fără cascade și fără stăvilare : *Azi cînd a mea iubire e-atîta de curată..., / Azi văd din a ta vorbă că nu mă înțelegi !* (*Nu mă înțelegi,* 15 martie 1886).

Problema *Luceafărului* a iscat cele mai multe controverse și explicații. După cum Mihai Eminescu însuși însă a notat, el a desprins din legenda Luceafărului de Richard Kunisch numai elementele care-i erau consubstanțiale : conștiința geniului și nefericirea sa. Nemurirea este plătită cu un noian de suferințe, fiindcă „starea geniului“ între contemporani este solitară, neînțeleasă. El aparține altei lumi. Neavînd noroc în „istoric“, el nu poate fi fericit, nici nu poate ferici pe altcineva (29). *Luceafărul* trebuie pus în drepturile sale ; el nu se poate reduce la interpretările simpliste, dintre care cea mai cunoscută este a lui Al. Brătescu-Voinești : „Scriitorul amintit povestea că în poem este vorba despre dragostea lui Eminescu pentru Veronica Micle, «căzută în lațul Cătălinului Caragiale»“, precum și de «intervenția, paternă, a demiurgului Maiorescu»“ (30). Interpretarea, infirmată și de Perpessicius, este neverosimilă nu numai din cauza „Cătălinului Caragiale“, dar și din pricină că poemul se lucra în laboratorul lui Mihai Eminescu cu mult înainte de „presupusa întîmplare din viața erotică“ a celor doi iubiți. Apoi Al. Brătescu-Voinești nu cunoștea „postumele“ în care nu intervine nici o aluzie la Caragiale cum intervenise, la vremea sa, după supărările de la Bibliotecă, la Dimitrie Petrino (*Petri-Notae,* 1878).

Din extrema aceasta însă nu trebuie să cădem în alta, reducînd poemul la un „model ontologic“ și la o „reinterpretare“ (31).

Dominanta poemului este, mai întîi de toate, iubirea: pe primul plan — a Luceafărului și a „fetei din rude mari împărătești"; pe plan secund — a lui Cătălin și a Cătălinei. Mihai Eminescu nu poate fi eliminat din poem, chiar dacă s-ar admite că „hyper-ion" este „pe deasupra mergătorul" în greacă, cel ce nu este fixat într-o condiție individuală, ca noi toți, ci trece peste destinele noastre, cum trec sensurile mari ale istoriei și ale omului, cu natura lor generală (32). Poemul *Luceafărul* este sinteza ontologică a lui Mihai Eminescu, privind, în primul rînd, cum este și normal, existența sa. Destinul omului de geniu este cel vizat, interesîndu-l de aproape pe poet, fără a fi o explicație plată. Nici refuzarea stării de conștiință a geniului, pe care Mihai Eminescu o avea cu siguranță și nu o rezerva „învățaților" (33), dimpotrivă este ironic cînd se referă la ei (*Scrisoarea II,* 1 aprilie 1881), nu rezolvă problema ontologică. Poemul cuprinde avatarurile existenței sale, dominînd relația dintre Luceafăr, prefigurarea astrală a poetului (a bărbatului), și fată; unul înălțat în sferele senine ale gîndirii, alta legată, de efemer și de contingent. În contrast, cunoscînd măsura geniului său, poetul îl opune pe Cătălin, „viclean copil de casă", „guraliv și de nimic". Această „măsură" este și a fetei, Cătălina, aprobată și de ea: *„Încă de mic / Te cunoșteam pe tine, / Și guraliv și de nimic / Te-ai potrivi cu mine..."*.

Cătălina deci numai visează la ceva nerealizabil, iar Luceafărul trece prin cutremurătoarele sale transformări, pentru a cîștiga iubirea pămîntească cu riscul schimbării ontologice a ființei și existenței sale. Dragostea impune, după capodopera poetului, asemenea cutremurări ființiale. „Tremurător", Luceafărul se aruncă în mare și i se arată fetei ca „un tînăr voievod" cu „fața albă ca de ceară, un mort frumos cu ochii vii ce scînteie-n afară". Chemarea cea dintîi a Luceafărului ca fata să-i fie „mireasă" este semnificativă, amintind „chemarea poetului din Iași". Fata îi răspunde: *„O, ești frumos, cum numa-n vis / Un înger se arată, / Dară pe calea ce-ai deschis / N-oi merge niciodată; / Străin la vorbă și la port, / Lucești fără de viață, / Căci eu sunt vie, tu ești mort, / Și ochiul tău mă-ngheață"*.

Sub aceste versuri sînt ascunse obiecțiile fetei, legată de contingent, trădîndu-și visul, dar revenind la el și chemîndu-l din nou pe Luceafăr. Acesta urmează calea pămîntească a poetului, nu calea sa astrală, și din nou porni în *călătoria sa printre stele,* unică în întreaga literatură mondială, în timp ce pe pămînt începe idila dintre pajul Cătălin și fata Cătălina. Ceea ce era atît de complicat ontologic între Luceafăr și fată devine extrem de simplu pentru Cătălin. Ontologic, poetul cunoștea din experiența proprie

aceste comportări feminine, legate de pămîntesc și de efemer. Luceafărul încearcă din nou s-o cucerească pe Cătălina, închegîndu-se din „ale haosului văi“, dar este respins din nou. Acum îi apare fetei ca un demon, al cărui tată este soarele, iar mamă — noaptea. Aceste două ipostaze ale iubitului din poem : ca un mort, ca un demon, trebuie să ne arate comportamentul său în dragoste, strîns legat de boală sau de temperament.

Ridicarea „individualului“ la „general“, a „normalului la genial“ se dovedesc imposibile din punct de vedere ființial. Încercările Luceafărului sînt eșecuri. Este eșec și încercarea sa de a se lepăda de nemurire. El se roagă să fie dezlegat de „greul negrei vecinicii“, să i se ia „al nemuririi nimb“ de către Părintele său. Argumentele acestuia sînt respinse, iar ofertele de a-i da înțelepciune, cuvîntul cel dintîi, creațional, deci puteri nelimitate, de a-i da „glas acelei guri“, „ca dup-a ei cîntare / să se ia munții cu păduri și insulele-n mare“, deci darul cîntării, de a-i da „dreptate și tărie“, spre a stăpîni pămîntul, nu află ascultare, nici dorință. Atunci intervine priveliștea finală a iubirii lui Cătălin și a Cătălinei, pe care o contemplă Luceafărul și întreaga sa problemă ontologică se lămurește. Conștient de genialitatea sa, fiindcă poetul nu s-ar fi putut referi cu atîta intensitate la alții, socotiți „învățați“ (34), consecințele firești ale existenței sale sînt singurătatea și nefericirea, exact ce-a adnotat pe foaia manuscrisului. Strofa finală a poemului are sunete de orgă cosmică :

Trăind în cercul vostru strîmt
Norocul vă petrece,
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor și rece.

Respingerea altor interpretări sofisticate, eliminarea poetului din poemul care devine icoana ontologică a existenței sale, după care desprinderea de iubire înseamnă nefericire, se impune de la sine ***„Ce-ți pasă ție, chip de lut / Dac-oi fi eu sau altul ?“*** Existența sa mai era legată și influențată de Veronica Micle, dar întîmplările lăsaseră cicatrici nevindecabile. Ontologia eminesciană are în centrul ei astfel dragostea, motorul tuturor actelor omenești, precum și scopul esențial al speciei. Luceafărul, omul de geniu, nu putea fi supus efemerului, lutului și norocului. Nefericirea Luceafărului este astfel ființială ; ea constă în diferența inexorabilă dintre ființa astrală a geniului și ființa telurică (chip de lut) a Cătălinei.

Această realitate nu este singulară și aparține numai *Luceafărului,* ci ea este prezentă în zeci de poezii, în care iubitul, fără a aparține ordinului general, proiectîndu-se deasupra, peste lume, într-o ontologie biologică abstractă, denunță nefericirea sa. El se revoltă împotriva morții : *„Tu stingere ! Tu chaos — tu, lipsă de viață, / Tu, ce pîn' și la geniu spui numai ce-i în cărți"*, pentru ca s-o stingă o femeie „cu tainicele-i șoapte" *(Femeia ?... Măr de ceartă,* 1876). *„Chipul de lut"* este despuiat de podoabe și de carne, încît părea *„a fi începutul frumos al unui leș" (Cînd te-am văzut, Verena,* (1876) ; *„credeam întîia dată că te iubesc — dar simt / că sîngele meu este dușman la al tău sînge" (M-ai chinuit atîta cu vorbe de iubire,* (1876) ; *„ș-atuncea, ca în ceruri o steauă, să te-ador — / o, dulce chip de înger și totuși muritor" (Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci,* (1876) etc., nu sînt decît versuri fragmentare din poeziile care anunțau marea simfonie.

„Ordinul individual" căruia îi aparține Cătălina nu este o abstracție ontologică, ci o realitate ființială. Ea aspiră, ca orice om, în cazul poemului ca orice femeie, spre idealul astral, spre realizarea supremă, spre Hyperion, dar se lovește de contingențele sale proprii, de firea sa telurică, ispitită, dar neputincioasă de încercarea zborului astral. Izbucnirile poetului din poeziile erotice ale anului 1876 încep să se tempereze ; vin altele la rînd mai liniștite, cele din anul 1878 *(Ce se-alegea de noi, a mea nebună..., Ce se-alegea de doi nebuni, iubito..., Atît de dulce...,* 1878), cele din anul 1879 *(Stau în cerdacul tău, După ce atîta vreme, Urît și sărăcie,* 1879), cele din ultimii ani *(Gelozie, Din cînd în cînd,* 1881), *(Apari să dai lumină, Renunțare, Nu mă-nțelegi, Ochiul tău iubit, Dacă iubești fără să speri, Și oare tot n-ați înțeles, Să fie sara-n asfințit,* (1882). Versurile devin gemene cu ale poemului *Luceafărul : „Zîmbește trist cu raze reci / Speranțelor deșarte : / În veci iubi-o-vei, în veci / Va rămînea departe". (Dacă iubești fără să speri,* 1882). Pretextul basmului se transformase în ultima realizare ontologică erotică a lui Mihai Eminescu.

Mihai Eminescu, excepțional cunoscător al filozofiei, știa că Leibniz susține că forța activă primitivă este actul creator al unei Divinități. După Immanuel Kant, între cele patru antinomii este și relația dintre caracterul finit sau infinit al spațiului și timpului iar după G.W.F. Hegel dialectica lumii, a fenomenelor, cunoaște calea triadică a tezei, antitezei și sintezei, cînd spiritul absolut se realizează în lume, în om etc. (panlogism), ideea și lumea devenind o unitate. Concepția este deci idealist-obiectivă, conform căreia există o Rațiune supremă, ordonatoare a Universului. Mihai Eminescu are în cosmologie o concepție idealistă-creaționistă, ca

reflex al posibilităților filozofice din vremea sa de a rezolva această problemă fundamentală, adică raportul dintre materie și spirit, care a făcut pași decisivi abia cu interpretarea materialistă (35). Mihai Eminescu însă ne spune că Hyperion s-a adresat unui Părinte : *„De greul negrei vecinicii, / Părinte mă deslegă / Și lăudat pe veci să fii / Pe-a lumii scară-ntreagă ; // O, cere-mi, Doamne orice preț / Dar dă-mi o altă soarte, // Căci tu izvor ești de vieți / Și dătător de moarte...“* Aici trebuie făcut un *distinguo* între adevărata concepție filozofică a poetului și transpunerea în versuri a basmului *Fata în grădina de aur (Das Mädchen im goldenen Garten)*, cules în Muntenia de călătorul german Richard Kunisch (36), în care aflăm expresiile : „scaunul lui Dumnezeu“ (zum Throne Gottes) ; „Doamne, îți aduc înapoi toată puterea și nemurirea ce mi-ai dăruit“ (Herr, ich bringe Dir alle Macht und Unsterblichkeit, die Du mir verliehen hast) (37). Mihai Eminescu a schimbat complet basmul ; în locul zmeului apare Hyperion, apoi dispar sfînta Miercuri și sfînta Vineri, precum și țesătura mitică naivă. Totuși, miticul a rămas dominant din punct de vedere ontologic, dar la alt nivel de accepție și de expresie. Excepționala putere de topire a materialului folosit a avut ca rezultat final, precum și în alte cazuri de prelucrare (*Der Stern* de Gottfried Keller, *Venedig* de Cajetano Cerri, *Imnul creației* din *Rigveda* etc.), nașterea capodoperei eminesciene.

Poemul *Memento mori,* subintitulat *Panorama deșertăciunilor,* este o vastă frescă a istoriei universale, în care se succed imperii după imperii ce ajung în culmea măreției lor, apoi decad și se prăbușesc în pulbere. Pentru viziunea aceasta nu era satisfăcătoare cartea Legii Vechi : *Kohelet (Ecleziastul)* cu adagiul *Vanitas vanitatum et omnia vanitas,* cum se mai intitulase poemul, ci o temeinică stăpînire a istoriei. Mihai Eminescu iubea istoria încă din liceu : a cunoscut *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Creșterea și descreșterea curții otomane)* de Dimitrie Cantemir și *History of the decline and fal of the Roman Empire,* 1787 *(Istoria declinului și căderii imperiului roman)* de Edward Gibbon, care evidențiau aceleași realități, precum și alte scrieri de istorie universală (Johann Gottfried Herder, Leopold von Ranke, Theodor Mommsen, George Șincai, Joseph von Hammer, F. A. Wickenhauser, Karl Lepsius etc.), chiar și dicționare și enciclopedii (Diderot et D'Alembert, *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts ou des métiers,* I-XXVIII, 1751—1772 ; F. A. Brockhaus, *Konversations-Lexikon,* 1807—1811 ; W. Vollmer, *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen,* Stuttgart, 1836 ; Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle,* I—XVII, 1865—1876 etc.). „Deșertăciunea“ este fundamentată istoric.

Derularea poemului are majestatatea și lentoarea unui fluviu ; poetul „paște turma visurilor sale", iscînd din colbul cronicilor trecutul : preistoria, Babilon, Ninive, Egiptul sau Memphis, Theba, piramidele și templele sale, Palestina sau Sionul și regii săi, Grecia cu colonadele sale, Roma cu împărații, Dacia cu Zamolxe și Decebal, marea migrație a popoarelor, Parisul cu Bastilia, Robespierre, Napoleon I Bonaparte, Pacea eternă kantiană. Împărățiile vechi ajung pe culmile dezvoltării lor, apoi se prăbușesc. Un spațiu excepțional i se acordă Daciei și luptelor sale. Ceea ce a urmărit Mihai Eminescu în acest poem uriaș, comparabil cu *La légende des siècles* de Victor Hugo (1859), se realizează în închipuirea cititorului, așa cum poetul își sintetizează ideile în strofa :

Dar la ce să beau din lacul ce dă viață nesfîrșită,
Ca să văd istoria lumii dinainte-mi repețită,
Cu aceleași lungi mizerii s-obosesc sufletu-mi mut ?
Și să văd cum nasc popoare, cum trăiesc, cum mor. Și toate,
Cu virtuți, vicii aceleași, cu mizerii repetate...
Vrei viitorul a-l cunoaște, te întoarce spre trecut...

Poemul cuprinde cîteva din dominantele filozofice (schopenhaueriene și kantiene) și romantice ale gîndirii poetului : „*Căci gîndirile-s fantome cînd viața este vis*". Întoarcerea spre trecut este specifică în anii vienezi, iar *Memento mori* este lucrată și terminată în acești ani (1870—1872), de aceea multe imagini și idei vor fi reluate sau vor apărea și în alte poezii : „*Căci eternă-i numai moartea, ce-i viață-i trecător*" ; „*sara sună glas de bucium*" ; „*ale stelelor icoane umede se nasc*" ; „*codrii aiurează negri sub a stelelor povară*" ; „*și de sălcii plîngătoare cîntărețul își anină arfa lui tremurătoare*" etc.

Poemul magului călător în stele este prologul *Luceafărului*, anticipînd călătoria astrală a lui Hyperion. Un împărat bătrîn își adună sfatul. Înainte de a-i lăsa tronul feciorului, îi cere să se ducă la un bătrîn mag, trăitor pe muntele Pion, ca să învețe „cari cărări a vieții-s deșarte, cari mărețe". Tînărul se supune și urcă pînă la mag, a cărui existență și înțelepciune sînt asemenea cu ale marelui preot din mitologia dacilor. Retras într-o sală mare de marmoră, magul filozofează, vorbind singur. Subiectul preocupărilor sale este antropogonia. Un om se naște, se aprinde o stea ; un om moare, se prăbușește o stea. În ceata de genii, Dumnezeu cearcă pe oricare de-i rău ori de e bun, întrupînd îngeri : „*De-aceea-n om ce naște, din îngeri orișicare / Odată-n vecinicia-i coboară spre cercare*". Evident, motivul este hegelian, iar concepția angelologică este eminesciană, deosebită de cea dogmatică : sînt și excepții cînd anu-

miți inși n-au nici stea, nici îngeri, sînt greșeli în planul eternității. Geniile beau vinul uitării cînd se coboară din ceruri; excepțiile umane, nebînd, li-s deschise „ale lumii misteruri". Viața deci e un prilej „la visuri și la somn". Tînărul fiu de împărat își anunță sosirea. Magul îl înștiințează că „viața bătrînă curînd se sfîrșește", dar că feciorul de împărat n-are nici o stea în tot cerul. Magul îl duce într-o sală și-l închide, apoi îi dă să bea vin dintr-o cupă. Tînărul adoarme...

„Magul rămas în munte, din el ieși afară..." O stea coboară din cer și magul zboară în infinit:

Deasupra vedea stele și dedesuptu-i stele,
El zboară fără preget ca tunetul rănit;
În sus, în dreapta,-n stînga lanurile de stele
Dispar. — El cade,-un astru în caos azvîrlit...

Magul ajunge la un călugăr tînăr, frumos, trăind în „scorburi de părete". Este feciorul de împărat, retras din lume, așteptînd să vină pe fereastră „umbra blîndă". „Ești nebun ori lunatic?" întreabă bătrînul mag. Tînărul răspunde însă că-i place visarea; „gîndirea lui pribeagă străbate cu-aripi mîndre nemărginirea-ntreagă". Dominat de gîndul nebuniei și de gîndul morții, tînărul voievod nu se teme nici de una, nici de alta, dar versurile rămîn premonitorii pentru soarta poetului, care se identifică și în acest poem cu eroul său. Visarea i se arată tînărului în chip de femeie, dar „ea nu-i de aici, e sufletul unei moarte". Încheierea poemului: *„Aicea de viață n-are parte. Vom merge-n lumea unde trăiește mai departe"*. Nemuritoarele ecouri ale *Florii albastre* au luat altă înfățișare, după procesul de inițiere în filozofia schopenhaueriană, început la Viena. Poemul prevestea însă închegarea poemului poemelor în decantarea supremă: *Luceafărul.*

Un alt poem postum, *Sarmis,* cuprinde unul dintre imnele dragostei din zilele de acalmie ale lui Mihai Eminescu și ale Veronicăi Micle, după furtunile erotice care tulburau liniștea lor. Sarmis, craiul tînăr din Geția cea veche, este poetul, iar mireasa este Veronica, pe care el visa, în acel an 1881, după mari supărări, să-i fie soție. Folosirea altor nume în poem nu este întîmplătoare. Iubitul era, alteori, Galus, iar iubita — Tolla. Descrierea iubitei și declarația iubitului nu lasă nici o îndoială asupra identității Veronicăi, fiindcă semnele ei sînt cuprinse și-n alte poezii din „ciclul veronian". Iubita-i ca „marmora de albă", are „mîni subțiri și reci", strînge o „mantă neagră pe sînul său" (caracteristică

vestimentară a Veronicăi), lăsînd să cadă „în valuri frumosul păr“ etc. Chiar faptul că iubita lui scrie versuri este destăinuit: *„De ce zîmbeşti tu oare? Vrun cîntec blînd de jale / Au deşteptat în taină glasul gîndirii tale?“* Poemul este scris înaintea altei furtuni erotice, cea declanşată de indiscreţia prietenilor şi de intervenţia inoportună a lui Titu Maiorescu. Numai înainte de această violentă ceartă, gravă prin consecinţele sale, nimicitoare a planurilor de fericire ale lui Mihai Eminescu, puteau fi scrise asemenea versuri:

Am stat pe loc, cu ochii doar te urmam mereu,
Tu, gingaşă mireasă a sufletului meu...
De-atuncea cu pustiu-mi stătut-am să mă cert,
Urmînd cu-a mele braţe o umbră în deşert...
Pîn' ce-n sfîrşit ajuns-am să mîngîi chipul sfînt
Al celei mai frumoase femei de pe pămînt.
Ce zeu din cer te puse în calea mea să ieşi,
O, fragedă fiinţă ca floarea de cireş!
Cum s-a putut ca-n lume aşa minuni să steie,
Căci tu eşti prea mult înger şi prea puţin femeie!
Şi fericirea-mi, scumpo, nici îndrăznesc s-o cer.
Tu eşti? Tu eşti aievea? Sau poate că visez...
Dacă visez, te-ndură, rămîi la al meu piept
Şi fă ca pe vecie să nu mă mai deştept.

Iubita cade în genunchi şi cuprinde grumazul iubitului cu braţele amîndouă:

Copile, n-o să mîntui?
Căci fioros de dulce pe buza ta cuvîntu-i...
Şi cît de mult ridici tu în gînd pe-o biată roabă!
Comoara ta din suflet e singura-mi podoabă,
Cu focul blînd din glasu-ţi, iubite, mă cutremuri,
De-mi pare o poveste de-amor din alte vremuri.
Şi ochiul tău adînc e şi-n adîncime tristu-i,
Cu umeda-i privire tu sufletul îmi mistui!
O, dă-mi-i numai mie şi nu-i întoarce-n laturi,
De noaptea lor cea dulce în veci nu mă mai saturi...
Las' să orbesc privindu-i, iar tu ascultă-ncoace
Cum stă la sfaturi marea cu stelele proroace
Şi codrii aiurează, — izvoarele-i albastre
Şoptesc ele-nde ele de dragostele noastre.
Luceferii, ce tremur sclipind prin negre cetini,
Pămîntul, marea, cerul cu toate ni-s prietini,

Cît ai putea departe lopeţile să lepezi,
Ca-n voie să ne ducă a mării unde repezi.
Oriunde ne vor duce în farmecul iubirii,
Chiar de murim, ajungem limanul fericirii.

Poemul *Sarmis*, cuprinzînd această declaraţie de iubire, se înalţă pe culmea erotismului eminescian şi se înşiră printre cele mai frumoase poezii de dragoste din „ciclul veronian".

Poemul *Gemenii* este legat de poemul *Sarmis*. „Regii dacici", „tăiaţi în marmur cu steme şi hlamide se înşirau în sală sub negrele firide", iar „în fruntea salei, pe-un tron acoperit c-un negru văl de jale" zace Sarmis. Ultimul din lungul şir de regi, Sarmis a murit. În criptă, pătrunde Brigbelu, ţinînd în mînă o făclie aprinsă de răşină. El este „frate mic de-a gemeni" cu Sarmis. Ridicînd făclia, Brigbelu vorbeşte. Mai are un ceas de aşteptat şi va ajunge rege, astfel că-şi poate destăinui gîndurile : Fără păsare, pentru a-şi atinge lăcomia de putere, şi-a dat fratele „la o parte", iar, ca să fie domn, va aplica principiile sale, luîndu-i „adînc pe oameni". Pentru a i se închina şi a-i stăpîni, va aplica preceptul *divide et impera*, născînd în ei „pornirea duşmănoasă" şi botezînd invidia şi ura cu numele virtuţii. Pe gîde-l va numi erou, pe viclean — înţelept ; celui nobil îi va zice nebun şi celui drept — om simplu. Va cultiva patimile mulţimii din care-şi va face „scară la mărire" ; va mîngîia deşertăciunea lor cu laude şi va „presura pămîntul cu sînge şi cenuşă". Ferindu-se a spune adevărul, va dispreţui pe cei mulţi şi-i va jertfi pentru o „vorbă goală", măsurîndu-i „cu a lor micime de suflet", iar lauda lui va fi o ocară, căci „toţi cei ca dînşii sînt sortiţi peirii".

Înşirarea acestor principii de guvernare este asemănătoare cu cea din opera *Il principe* a ideologului renascentist Niccolò Machiavelli (1469—1527), adept al monarhiei absolute, pentru înstăpînirea căreia principele poate folosi orice mijloace, chiar vărsarea de sînge, violenţa şi crima, precum şi lipsa de scrupule spre atingerea scopului, trecerea peste cadavre şi înlăturarea oricăror piedici din cale. Mihai Eminescu a cunoscut cuprinsul celebrei opere a lui Machiavelli, deoarece destăinuirile lui Brigbelu ne dezvăluie planurile de guvernare ale unui asemenea monarh absolut (*Ms.*, 2257).

După acest episod, vin în sală „voievozii de ţări şi de olaturi", în frunte cu un preot bătrîn, încununat cu laur, care ridică toiagul şi spune că a venit ora alegerii noului domn. Pentru îndeplinirea acestui ritual, el îl va striga de trei ori, în gura mare, pe fostul rege, ca să se convingă că-i mort, apoi îi va oferi coroana lui

Brigbelu. Chemările preotului rămîn însă fără răspuns. Sarmis e mort, iar noul rege Brigbelu se repede la fereastră și vede „mii de facle lucind și mii de suliți..."

Sala tronului rămîne pustie, numai Brigbelu singur umblă ca o stafie, cînd, ieșind din umbră, se-apropie de el o femeie mai albă ca omătul, Tomiris, și-l întreabă dacă acum e mulțumit. Brigbelu își destăinuie iubirea pentru Tomiris, spunîndu-i că-l are drag și ea, mai mult decît pe Sarmis. Tomiris este atrasă de cuvintele lui, dar totodată e cuprinsă de spaimă ; îl urmează ca o umbră, dar îl urăște și-l îndeamnă să fugă, cînd dintr-o tainiță adîncă se auzi un vaier... (Unele ecouri shakespeareane sînt identificabile).

Urmează nunta lui Brigbelu cu Tomiris, la care sînt invitați „zeii vechii Dacii". Zamolxe, zeul getic, stă în fruntea mesei ; cimpoiul „skytic" își „pornește dulcea larmă" ; tinerii dansează, iar cîntărețul spune povești din alte vremuri : venirea „stăpînului pe Egipet", apoi a lui Tezeu „ce-a frînt pe Minotaur" și a lui Dariu al lui Istaspe, cerșind pămînt și apă... Mirii, Brigbelu, întunecos, și Tomiris, învelită în păru-i lung de aur, ascultau, cînd deodată apare nebunul Sarmis. El venise, cu întîrziere, la întreita chemare a preotului. Brigbelu pune mîna pe pumnar, dar Sarmis se uită la el, încremenindu-l, apoi i se adresează lui Zamolxe : „Nu mai vrea nici țara, nici coroana, le dăruie" ; pe femeia sa, Tomiris, în care s-a unit „atîta farmec cu-atîta necredință" i-o aruncă la picioare. Nu mai cere o țară „în care nu-i credință, unde un frate pe-altul s-ucidă-i cu putință". Lui Brigbelu îi înșiră, profetic, nenorocirile viitoare, blestemîndu-l, dar pe necredincioasa Tomiris o iartă :

Tomiris ! vis de aur în viața-mi, să te cert ?
Durerea-mi, nebunia-mi, pustiu-mi ți le iert !
Ce să te blestem oare ? Căci visul mîngîios
A trebuit să piară... Prea, prea era frumos,
Cu-amor atît de fără de margini și de nalt
Nu se cădea să ție un om la celălalt.
Prea nu aveam în lume nici sfînt, nici Dumnezeu,
Prea ne uitasem astfel de tot și tu și eu.
Cereasca fericire nu se putea să țină,
Nu se cădea s-o aibă o mînă de țărînă,
În lumea de mizerii și lacrimi nu e loc
Pentru atîta milă și pentru-atît noroc...
De-aceea-n codri negri mă-ntorc să rătăcesc.
În umbra lor eternă eu umbra-mi mistuiesc...

Legătura acestui poem cu cel de dinainte este evidentă. După intensitatea ideilor și sentimentelor exprimate, intervine ca și în celălalt poem un interludiu cu același laitmotiv :

Se clatin visătorii copaci de chiparos
Cu ramurile negre uitîndu-se în jos,
Iar tei cu frunza lată, cu flori pîn-în pămînt,
Spre marea-ntunecată se scutură de vînt...

Este, fără îndoială, partea centrală a poemului proiectat de Mihai Eminescu, care cuprindea și pe *Sarmis* și pe *Gemenii*. Brigbelu își omoară fratele geamăn, pentru ca Tomiris să fie a lui. La chemarea preotului, el vine în sala ospățului de nuntă ca să dezvăluie trădarea, dar este numai umbra celui de altădată. Minunatul său vis de iubire și de fericire s-a spulberat ; iubita l-a trădat. Este cruda realitate, Tomiris este Veronica Micle, iar poemul s-a închegat în orele de cruntă dezamăgire, după intrigile prietenilor. În *Sarmis,* Mihai Eminescu este fericit, în *Gemenii* este nefericit. E destul de greu de precizat dacă amîndouă poemele sînt concepute și scrise înaintea declanșării dramei erotice sau chiar în decursul ei. Mai potrivit ni se pare să le fixăm pe amîndouă în același timp, anul 1881, cu mici diferențe cronologice, an cu mari intensități de trăire. Aceleași motive dacice devin mai puternice și mai conturate în *Gemenii,* pe cînd în *Sarmis* nu se spune nimic de Brigbelu, trădătorul, iar numele miresei nu este amintit.

Finalul poemului este neașteptat ; nu-i pe linia de dezvoltare machiavellică. Brigbelu rătăcește nebun prin sălile palatului și se luptă cu umbra lui Sarmis, vrînd s-o străpungă, dar Sarmis nu mai este prezent. Mîna încleștată pe pumnar atunci lovește din nou și Brigbelu cade mort.

E riscant totdeauna „a căuta în opera de ficțiune elemente biografice precise“ (38). „De aceea G. Călinescu, susține Al. Piru, a extras din opera lui Eminescu numai spiritul general al biografiei, lăsînd neatins caracterul de ficțiune al creației, care trebuie interpretat în ea însăși, fără obsesia factorului viață, deoarece în literatură viața e absorbită în ficțiune“ (39). Desprinderea operei, care e ficțiune, de viață, fiindcă are elemente pozitive, reale, trebuie făcută cu multă prudență, pentru a nu cădea în cealaltă extremă, opusă „biografismului agresiv“. Fără „doar și poate“, fiecare operă are un caracter autobiografic, fiind legată de o anumită individualitate, strict delimitată prin caracteristicile sale creatoare. Fiecare poezie a lui Mihai Eminescu presupune o anumită stare de spirit specifică numai autorului ei, fiindcă, pornind

chiar de la același motiv de inspirație, rezultatele diferă. Poetul ne justifică această afirmație, purcezînd chiar de la prelucrarea unor poezii ca *Venedig* de Cajetano Cerri ori ca *Der Stern* de Gottfried Keller și punîndu-și apăsat pecetea măiestriei sale pe poeziile proprii : *Veneția* și *La steaua*.

Autorul nu poate fi desprins astfel de operă. Opera nu este un produs abstract ori un rezultat al generației spontanee prin eliminarea creatorului și a vieții sale. Incontestabil că numai în *Memorii* sau în *Amintiri din copilărie* putem constata existența unor „elemente biografice precise" și nici în ele totdeauna, alunecînd în ficțiune, în fabulații subiective și în edulcorare. Dar ceea ce este prezent și în opera pură de ficțiune nu trebuie desființat, cerînd primatul impersonalității și himericului (40). Și Mihai Eminescu a scris *Amintiri din copilărie* — Cernăuți (Ms., 2291), dar n-a persistat în această direcție ; un jurnal, ca Titu Maiorescu, n-a ținut, în schimb flăcările mistuitoare ale vieții au ars pînă la incandescență cuvintele care au alcătuit trupul versurilor sale unice. El însuși se ferea de indiscreția vulgară, cu atît mai mult trebuie ferit de biografii săi și prezentat așa cum a fost. Sînt necesare și elementele autobiografice, dar ele trebuie să fie adevărate, ferite de legende și de mituri sau de trivializări. Ecourile vieții răsună pretutindeni în opera lui Mihai Eminescu, căci el a creat o operă a vieții, nu a ficțiunii și a abstracției. De vulgarizarea contemporană a poeziilor și a prozei sale s-a ferit cum spuneam, el însuși. Subiectele favorite ale „caracudei" junimiste au fost genealogia și dragostea (erotismul). Mai tîrziu și ziaristul N. Xenopol de la *Românul* tot de genealogia poetului se va lega, instigat de Al. Macedonski. În consecință, Mihai Eminescu își va ascunde numele sub altele de împrumut : Gajus, Uxenime, Minunescu, iar Veronica va fi Tolla, Verena etc. De fapt, el a publicat puține poezii de dragoste din „marele ciclu veronian", iar dragostea din copilărie și-a ascuns-o sub metaforicul titlu *Floare albastră* sau folosind alte nume (Elena, Marta), de aici și greutatea identificării (Casandra Alupului, Eufrozina Popescu, Cleopatra Lecca-Poenaru, Mite Kremnitz, Veronica Micle etc.). Disponibilitatea erotică a poetului, exacerbată uneori de gîndurile și reveriile sale, se revărsa în afara albiilor identificabile, după îndelungi perioade de claustrare. În manuscrisele sale dăm peste poezii erotice cu anumite licențe, amintitoare în plin de Villon, versuri scrise în joacă, poate pentru distracția prietenilor junimiști, pe care Mihai Eminescu le înșira în goană, apoi le lăsa uitate cu lumina zîmbetului lor trecător : *„Cînd tu treci, atuncea murul / Fură umbra-ți și conturul. / Ah, cum nu sunt eu, copilă / Tinereții tale furul* —

/ Mai puţin platonic poate / Ţi-aş gusta eu dulce nurul, / Te-aş atrage pe genunchi-mi / De-ai sălta cu zîmbet...“ (*Ms.*, 2287, f. 69). În poeziile rămase în manuscris sînt amintite „blonda Liză“ (*Cristalografie*, 1879), „blonda Milly“ (*Din Berlin la Potsdam*, cca 1873), „Madam Maier“, „Mamzell Rezi“ *„Prin ferestre uliţernici / Noi priveam la Madam Maier / Şi priveam cum Mamzell Rezi / Şi cu Sepi joacă ştaier...“*) ; în *Scrisoarea II* se ridică la suprafaţă din amintirile vieneze o „trandafirie şi sălbatică Clotildă“, iar T. V. Stefanelli îşi aduce aminte de „cunoştinţa lui Eminescu cu artista Frederica Bognar“. Demonstrînd cît de pripit este de-a scoate precizări erotice obiective din anumite poezii din trieniul vienez cînd labilitatea sentimentelor s-a manifestat ca la oricare tînăr, iar poetul visa : „Să citesc din nou pe Casanova şi să duc viaţa lui“ (*Ms.*, 2292, f. 50 v.).

Nici mai tîrziu, cînd dragostea pentru Veronica Micle devine dominantă şi are suişuri şi coborîşuri, nu se pot clădi episoade biografice apocrife, precum e acela relatat de I. Al. Brătescu-Voineşti. Titu Maiorescu credea că posedă chiar cheia *Luceafărului*, folosind paralelisme şubrede, odată ce este cunoscută geneza poemului, anterioară evenimentelor implicate, după care Titu Maiorescu ar fi Demiurgul-Părinte, Luceafărul — Mihai Eminescu, Cătălina — Veronica Micle, iar Cătălin, vicleanul copil de casă, — I. L. Caragiale. Este astfel o imposibilitate de-a ajunge la „elemente biografice precise“, oricîte eforturi s-ar conjuga în atingerea acestui scop nobil (41), după cum e imposibil să desprindem opera de viaţă, cercetînd-o ca şi cum ar fi dezlegată de creator prin cine ştie ce tainice resorturi. Mitizarea operei, suspendarea ei în atemporal şi aspaţial nu sînt mai puţină dăunătoare — în cazul ințemeietorilor — decît mitizarea biografiei.

Erorile de cronologizare au fost şi mai sînt frecvente, Mihai Eminescu nedatîndu-şi poeziile şi prozele, pe cele mai multe lăsîndu-le fără titlu, avînd să revină, fireşte, asupra lor. Fragmentul *Şi era albă ca zahărul* (*Ms.*, 2290, f. 16 v. — 17 v.) aparţine anilor vienezi, aflîndu-se într-un caiet cu alte creaţii din acest timp (*Demonism, Miradoniz*), precum şi poezii populare, caracterizate printr-o libertate de expresie specifică poporului, dar care şochează spiritele pudibonde (*Ms.*, 2290, 69 v). Gh. Bogdan-Duică, altfel bine informat şi documentat, publică acest fragment, intitulîndu-l : *Veronica Anadyomene* (42). Portretul femeii din epoca vieneză este pur şi simplu o creaţie literară, neidentificabilă cu precizia voită de criticul clujean. Descrierea este însă magnifică şi i se poate atribui nu numai Veronicăi Micle, ci oricărei femei frumoase (43),

individualul transfigurîndu-se ca în majoritatea poeziilor eminisciene în universal-uman.

Oprindu-ne, în sfîrşit, la altă poezie mult discutată, la *Glossă*, publicată după îmbolnăvirea sa (*Convorbiri literare*, 1 decembrie 1883), predilecţia poetului, ajuns pe culmea măiestriei sale, este evidentă pentru poeziile cu forme fixe (sonet, glossă, gazel etc.). Versificaţia nu mai constituie o piedică în calea exprimării poetului, devenind mijlocul ideal pentru redarea întocmai a cuprinsului de idei şi de sentimente. *Glossa* eminesciană cuprinde zece strofe de cîte opt versuri. Prima şi ultima strofă sînt formate din ultimele versuri ale celor opt strofe îmbrăţişate de ele, numai versurile componente sînt inversate (1—8, 8—1). Pentru a realiza o asemenea poezie cu strofa iniţială şi finală identice, alcătuite din versurile concluzive ale celorlalte opt strofe, deşi inversate, versurile trebuie să fie independente, cuprinzînd maxime sau reflexii etico-filozofice, iar strofele trebuie să dezvolte pe rînd cele opt versuri într-o înlănţuire organică, unitară.

Cunoscută din antichitate, forma aceasta de expunere a unor precepte morale este folosită de Solon (*Exhortaţii*), de Heraclit, de Pitagora etc. În evul mediu, este renumit rapsodul Walter von der Vogelweide, care cultiva acest gen (*Spruchdichtung*); în epoca modernă sînt cunoscuţi Boileau, Corneille, Hugo etc. Chiar vestitele catrene ale poetului persan Omar Khayyam sînt alcătuite din versuri gnomice. Dar apropierea *Glossei* a fost făcută cu multă uşurinţă de Arthur Schopenhauer, care a cultivat reflexiile precise şi scurte în cartea sa de *Aforisme*, traduse de Titu Maiorescu. Atît *Glossa*, cît şi poezia *Cu mîne zilele-ţi adaogi* (*Convorbiri literare*, 1 decembrie 1883), cuprinzînd şi ea numeroase maxime, n-ar fi decît o „literaturizare" a ideilor filozofice schopenhaueriene. De fapt, s-ar putea afirma acelaşi lucru despre dependenţa acestor poezii de *Ecleziast*, de *Pildele lui Solomon*, de *Cartea lui Iov* sau de *Cartea înţelepciunii lui Solomon*, pe care Mihai Eminescu le cunoştea foarte bine, pentru ca să nu folosim citate. Chiar Schopenhauer era debitor Ecleziastului: „Mai bine să te uiţi cu ochii decît să pribegeşti cu dorinţa" (Cap. 6, v. 9); „Este un mare rău în tot ceea ce se face sub soare..." (Cap. 9, v. 3); „Şi am găsit femeia mai amară decît moartea, pentru că ea este o cursă, inima ei este un laţ şi mîinile ei sînt cătuşe" (Cap. 7, v. 26); „Ceea ce a mai fost, aceea va mai fi, şi ceea ce s-a întîmplat se va mai petrece, căci nu este nimic nou sub soare" (Cap. 1, v. 9) etc. Fragmente de gînduri cristalizate în versuri, sînt şi cele din manuscrisul din 1790, cuprinzînd *Gîndurile lui Oxenstierna*, din care Mihai Eminescu des-

prinde cîteva și le publică în *Curierul din Iași* (13 iunie 1876) : „Lumea este priveliște, oamenii sînt comedianții, norocul împărtește jocurile și întîmplările le alcătuiesc... Lumea-i ca o oglindă în care se gătește omul ca să arate precum nu este, ea-i ca o comedie în care fiecare joacă rola sa și unde cel mai de rîs prinde locul cel mai bun... Lumea-i ca un bîlci unde unii cîntă, alții joacă... Cel ce vrea să aibă zăbavă cu liniște să se puie într-un colț de unde să poată cu odihnă să fie privitoriu..."

Sunetul versurilor eminesciene ne vine în minte : „*Vreme trece, vreme vine, / Toate-s vechi și nouă toate ; / Ce e rău și ce e bine / Tu te-ntreabă și socoate ; / Nu spera și nu ai teamă, / Ce e val ca valul trece ; / De te-ndeamnă, de te cheamă, / Tu rămîi la toate rece*". Situația de privitor, dar și de judecător al lumii este mai apropiată de *Ecleziast* sau de înțelepciunea populară, decît de filozofia lui Schopenhauer, și ea debitoare. Chiar în cazul cunoașterii, prin imposibilitate, a tuturor izvoarelor eminesciene, atitudinea cea adevărată trebuie să fie pentru afirmarea și susținerea originalității gîndirii lui Mihai Eminescu. El n-a înșirat tale-quale diferite maxime, ci a înălțat o construcție unică în versuri. Ni se pare că unele idei seamănă cu ale lui Ernst Rudolf Neubauer, altele cu ale lui Schopenhauer, dar nu se insistă categoric că ideile seamănă întocmai numai cu ale lui Mihail Eminescu însuși, ele fiind constitutive personalității lui.

Expesivitatea maximă și muzicalitatea versurilor n-ar fi putut fi realizate dintr-o înșirare searbădă de maxime etico-filozofice. Ce poate fi mai personal eminescian decît strofa care este un laitmotiv al poetului :

Nu spera cînd vezi mișeii
La izbîndă făcînd punte,
Te-or întrece nătărăii,
De ai fi cu stea în frunte ;
Teamă n-ai, căta-vor iarăși
Între dînșii să se plece,
Nu te prinde lor tovarăș ;
Ce e val, ca valul trece...

De te-ating, să feri în laturi,
De hulesc, să taci din gură ;
Ce mai vrei cu-a tale sfaturi,
Dacă știi a lor măsură ;
Zică toți ce vor să zică,
Treacă-n lume cine-o trece ;
Ca să nu-ndrăgești nimică,
Tu rămîi la toate rece.

Finalul *Luceafărului* : *„Ci eu în lumea mea mă simt nemuritor și rece“* este prezent și în *Glossă*. E mai mult o impasibilitate, o neparticipare la spectacolul efemer și zadarnic al lumii, o păstrare a cumpătului, care refuză o aderență deșartă, înfierbîntată și prilejuitoare de dezamăgiri. Este înțelepciunea matură a celui ce-a fost lovit și a suferit, înțelepciunea lui Mihai Eminescu cu toate afinitățile sale constitutive, care par, prea ușor, că sînt ale pesimismului schopenhauerian, dar numai ale spiritualității poporului nostru nu. Poporul nostru, ca și alte popoare, are imensități de simțire și de gîndire care au fost și sînt proprietatea inalienabilă a fiilor săi, așa că nu trebuie să căutăm în afară ceea ce avem în interiorul nostru psihic (44). Strofele atît de moderne ale poeziei gnomice *Cu mîne zilele-ți adaogi* sînt atît de apropiate de sufletul nostru și al poporului, încît parcă sînt rostite de un rapsod popular, fără a le mai căuta sorgintea în exteriorul spiritualității românești :

Cu mîne zilele-ți adaogi,
Cu ieri viața ta o scazi
Și ai cu toate astea-n față
De-a pururi ziua cea de azi.

Cînd unul trece, altul vine
În astă lume a-l urma,
Precum cînd soarele apune
El și răsare undeva.

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-acelaşi vad,
Se pare cum că-i altă toamnă,
Ci-n veci aceleași frunze cad.

Naintea nopții noastre îmblă
Crăiasa dulcii dimineți ;
Chiar moartea însăși e-o părere
Și un visternic de vieți.

Din orice clipă trecătoare
Ăst adevăr îl înțeleg,
Că sprijină vecia-ntreagă
Și-nvîrte universu-ntreg.

De-aceea zboare anu-acesta
Și se cufunde în trecut
Tu ai ș-acum comoara-ntreagă
Ce-n suflet pururi ai avut...
(*Cu mîne zilele-ți adaogi*, 1 decembrie 1883)

Încercările de-a stabili o unică filozofie dominantă în operele lui Mihai Eimenscu și o tutelă exclusivistă din partea unuia sau altuia dintre gînditorii lumii sînt tot atîtea știrbiri ale originalității mesajului lor. Este bine să cunoaștem formarea culturală a poetului, mediul contemporan, văpăile ideilor care s-au consumat pe vatra minții sale geniale, dar nu trebuie să depășim limitele care aparțin oricărei personalități creatoare. Operele lui Mihai Eminescu sînt creații personale. Cînd critica stabilește filiații comparatiste, influențe și servituți, ea-și depășește menirea sa și contribuie la umbrirea originalității. Este o tendință generală a criticilor comparatiști de-a afla asemănări și influențe în operele scriitorilor chiar și acolo unde ele nu sînt, pentru a-și arăta complexa și completa informare, vastitatea cunoștințelor și competența verdictelor. Nimic mai nociv decît această exagerare. În felul acesta fiecare formulare poate fi sincronă cu alte formulări, chiar dacă scriitorul n-a avut cum îi cunoaște pe confrații de pe alte meridiane ale globului și ale spiritului.

S-a obișnuit să se scotocească pretutindeni în viața și în opera lui Mihai Eminescu, stabilindu-se apropieri sau depărtări, alăturîndu-se numele lui cu numele mari ale altor literaturi. S-a crezut că prin procedeul critic comparatistic este slujit poetul, fiind înălțat de critici lîngă marile genii ale altor literaturi. Nimic mai greșit decît această confecționare artificială de celebritate și de genialitate. Este destul de bine cunoscută încercarea eșuată de-a impune valori calpe din exteriorul unor lucrări mediocre și de-a promova talente și genii, debitoare momentului conjectural, care au fost spulberate imediat. Valoarea unei opere se află în interiorul ei, nu este impusă din afară, și consacrarea aparține timpului. Adevărata operă genială se impune prin sine însăși și menirea criticii este de a consemna acest lucru, nu de a contesta și submina ceea ce este deasupra denigrărilor. În felul acesta i s-a aplicat uneori un tratament critic greșit și lui Mihai Eminescu, depistîndu-se — unde erau și unde nu erau — influențe și identități de gîndire și chiar de simțire cu alți scriitori sau cu filozofi, înregistrîndu-se o adevărată jubilație din partea criticilor care ignoră incidența părerilor lor subiective cu versurile :

„O, sărmane ! ții tu minte cîte-n lume-ai auzit,
Ce-ți trecu pe dinainte, cîte singur ai vorbit ?
Prea puțin. De ici, de colo, de imagine-o fâșie,
Vre o umbră de gîndire, ori un petec de hîrtie ;

Și cînd propia ta viață singur n-o știi pe de rost,
O să-și bată alții capul s-o pătrunză cum a fost ?
Poate vreun pedant cu ochii cei verzui, peste un veac,
Printre tomuri brăcuite așezat și el, un brac,
Aticismul limbii tale o să-l pună la cîntari,
Colbul ridicat din carte-ți l-o sufla din ochelari
Și te-o strînge-n două șiruri, așezîndu-te la coadă,
În vro notă prizărită sub o pagină neroadă...“

(*Scrisoarea I,* 1 februarie 1881)

Tot așa și încercările de a transforma opera în „document biografic“, mai ales poeziile, sînt, în majoritatea cazurilor, hazardate. Deși legate de viața creatorului lor, avînd numeroase elemente autobiografice și cuprinzînd stări sufletești autentice, poeziile și unele nuvele, schițe și fragmente se eliberează de concret, de precizări și de identificări, aparținînd domeniului pur literar. Interferențele sînt inevitabile, dar trebuie o cumpănă neclintită între „biografic“ și „poetic“. Activitatea poetică a lui Mihai Eminescu este o icoană a vieții sale ; această viață a fost decantată însă pînă la cele mai pure licori ale lirismului, devenind operă de artă. Oricît de senzațional ar fi amănuntul biografic, destinul unei opere de artă nu este înfeudat amănuntelor, chiar dacă unele din ele sau toate la un loc au contribuit la geneza ei, așa cum măreția unei clădiri nu este legată de o cărămidă oarecare, ci de toate cărămizile componente și de concepția arhitectonică. Niciodată „individualul“ n-a asigurat perenitatea artei, ci capacitatea ei universală de cuprindere ; fiecare regăsindu-se pe sine în opera creată, aspirațiile sale și pe semenii săi.

Mihai Eminescu nu este un poet exclusiv „neptunic“, al apelor și al mării (Zoe Dumitrescu-Bușulenga) (45), nici „plutonic“ (I. Negoițescu (46) ; el poate fi tot atît de ușor etichetat — mereu etichetele critice care fragmentează viziunea unitară a operei și schimbă centrele de gravitate — și ca poet luciferic, astral, uranic-solar, teluric, selenar, apollinic, venerian, prometeic ș.a.m.d.

Poetica eminesciană nu este ternă, ca apele unui fluviu îmbătrînit care produc vîrtejuri numai la adînc, în timp ce suprafața este liniștită, fără a permite sensibilizarea marii curgeri către ocean. Ea este învolburată, surprinzătoare, tunătoare, plină de căderile cascadelor, anunțîndu-și imediat prezența lichidă, acaparatoare și copleșitoare. Rostogolirea versurilor are ceva din forța elementelor constitutive. Poeziile lui Mihai Eminescu nu au avut timp de îmbătrînire, de sedimentare, de alinare, ca ale lui Goethe, ale lui Hugo sau ale lui Arghezi. Ele mai sînt încă la zenitul

maturității și n-au avut încă timpul necesar de coborîre ; munții lirismului n-au fost măcinați și relieful liric n-a devenit uniform și plat. O perspectivă justă menține creația poetului încă la apex. Ea este încă în zbuciumul său suprem de realizare, înveșnicind călătoria Luceafărului printre astre, nicidecum prăbușirea sa sau coborîrea finală pe pămînt. „Nemurirea și răceala" lui sînt condițiile menținerii sale în înălțimea rarefiată astrală, în opoziție cu arsura și cenușa patimilor.

Degradarea lirică, edulcorarea și abstractizarea n-au fost deci încă posibile în creația lui Mihai Eminescu, ca fenomene specifice, și n-ar fi fost niciodată posibile, iar detectarea lor nu este definitorie. A le căuta cu obstinație, a le impune din exterior și chiar a le inventa dovedește aberația spiritului critic, care prin „coborîre" crede că „înalță". Opera eminesciană nu are nevoie de „coborîre", nici de etalarea măiestriei critice negative. Ceea ce se evidențiază ca „lipsă" aparține procesului de dezvoltare și de cristalizare, iar critica se cuvine să țină seama de etape și de definitivare, neimpunînd criterii de comparare a poeziilor din tinerețe sau a celor aflate în diferite stadii de formare cu cele care aparțin maturității, nici aplatizînd și uniformizînd. Criza criticii este mai ales evidentă atunci cînd invențiile de comentar nu-și află acoperire în opera cercetată, fiind superflue, gratuite și extranee cu toată subtilitatea sofismelor și calofilia formală a expunerilor. Originalitatea cu orice preț a criticii nu se poate obține prin alienarea sa, încercînd descifrarea unor „rune" presupuse aprioric în opera lui Mihai Eminescu. Este un drum falimentar, de pe care pașii trebuie să fie întorși spre aflarea și apărarea adevărului.

Marile antiteze din *Veneră și Madonă, Epigonii, Înger și demon, Împărat și proletar, Scrisoarea I, II, III, IV, V, Luceafărul, Glossă, Viața, Dumnezeu și om, Preot și filosof, Venin și farmec, Icoană și privaz, Codru și salon, Minte și inimă* etc., dezvăluie o modalitate dialectică favorită de lucru a poetului, pe care o mai aflăm întrebuințată din plin la Shakespeare, mai ales în *Sonete* :

De toate dezgustat, strig după moarte,
cînd văd cerșind pe omul drept și pur,
pe sec și ticălos ajuns departe,
credința dalbă stinsă de sperjur,
onoarea scumpă — lucru de ocară
și fericirea — marfă de vîndut,

17 — c. 102

desăvîrșirea stînd umil la scară,
puterea oarbă zăngănind din scut,
iar arta, la sătui netrebnici — roabă,
știința — ucenică a prostiei,
spunînd minuni pe cel cu mintea slabă
și binele slujindu-i mișeliei.
Scîrbit de toate, ca să mor aș vrea,
dar, mort, ar ispăși iubirea mea.
(*Sonet LXVI*, tradus P. R.)

Mihai Eminescu a cunoscut capodoperele marelui dramaturg, mai ales *Hamlet*, *Regele Lear*, *Macbeth*, *Timon din Athena* etc., apoi *Sonetele*, prin intermediul traducerii lui Gottlob Regis (Berlin, 1836) — vezi *Sonetul XXVII* și *Sonetul XXX* (47) :

Ich eil' ins Bett, ermüdet von Beschwer,
Zur holden Ruhsstatt weitgereister Glieder...
Sătul de lucru, caut noaptea patul,
Dar al meu suflet un drumeț se face...
(*Sonet XXVII*)

Din *Sonetul XXX* numai versul prim declanșează inspirația lui Mihai Eminescu, amintindu-i de „iubita-n veci pierdută, vecinic adorată" :

Wenn ich in schweigender Gedanken Rat
Erinnrung des Vergangnen traulich lade...
Cînd însuși glasul gîndurilor tace,
Mă-ngînă cîntul unei dulci evlavii...
(*Sonet XXX*)

Antiteza este prețuită de Mihai Eminescu, care-i descoperă valențele poetice, mult apreciate de William Shakespeare, de Petrarca și mai cu seamă de romantici (Victor Hugo, Alfred de Musset, Novalis etc.). Antiteza la Mihai Eminescu constă nu numai din oponența unor termeni sau expresii cu sensuri contrarii, ci din vaste construcții poetice, clădite pe contradicția dintre teză (prezentarea unor realități negative, prozaice, malefice) prin dezvoltarea ingenioasă a antitezelor simple : bine — rău, viață — somn (vis), ideal — real, cer — pămînt, plăcere — durere, iubire — ură etc. Antitezele sînt dominante în opera lui Mihai Eminescu, după cum am văzut, începînd cu *Epigonii*, și au rămas constante. De realitatea aceasta era conștient poetul cînd constata în *Ms.*, 2258, f. 222 : „Antitezele sunt viața".

Folosindu-le sub toate formele, Mihai Eminescu le-a dat o amplă dezvoltare în operele de maturitate, care le continuă organic pe cele din tinereţe ; planurile contrastante şi contradictorii din *Epigonii* sînt amplificate la maximum în *Scrisori* şi în *Luceafărul* sau sintetizate gnomic în *Glossă.* În *Scrisori,* modalitatea realizării antitezelor este polemică, scoţînd în relief contradicţiile dintre trecut şi prezent, dintre geniu şi contemporani, dintre dragostea pură şi ideală şi venalitatea prozaismului Dalilei, dintre patriotism şi demagogie etc. ; în *Luceafărul* planurile sînt multiple şi contradicţiile se ascut la maximum, lăsînd la latitudinea înţelegerii soarta omului astral faţă de soarta omului de rînd (Hyperion — Cătălin), existenţa nemuritoare faţă de existenţa contingentă, iubirea total comprehensivă faţă de iubirea practică, redusă la efemeridele umane cu scadenţă imediată, imutabilitatea arhetipală faţă de transformările naturale :

Voi credeaţi în scrisul vostru, noi nu credem în nimic !
(Epigonii)

Din demon făcui o sfîntă, dintr-un chicot, simfonie,
Din ochirile-ţi murdare, ochiu-aurorei matinal...
(Veneră şi Madonă)

De-aşa vremi se-nvredniciră cronicarii şi rapsozii ;
Veacul nostru ni-l umplură saltimbacii şi irozii...
(Scrisoarea III)

Trăind în cercul vostru strîmt
Norocul vă petrece,
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor şi rece.
(Luceafărul)

De te-ating, să feri în laturi,
De hulesc, să taci din gură ;
Ce mai vrei cu-a tale sfaturi,
Dacă ştii a lor măsură ;
Zică toţi ce vor să zică,
Treacă-n lume cine-o trece ;
Ca să nu-ndrăgeşti nimică,
Tu rămîi la toate rece.
(Glossă)

Dar mijloacele poetice ale lui Mihai Eminescu nu se pot înşira deplin decît atunci cînd se ridică stăvilarele lirismului său şi marele torent al poeziilor sale curge la vale (48). A reţine atenţia asupra unor mijloace şi a o fixa înseamnă de cele mai multe ori păgubirea viziunii globale pe care ţi-o oferă numai opera. Mai necesare sînt sugestiile care se fac pe marginea textelor şi încercarea de-a ghida, fie mintea, fie gustul cititorului de poezie, pentru a sesiza măreţia unică a marelui maestru al logosului românesc. Cuprinderea integrală a fenomenului eminescian se află încă în albia viitorului, iar pentru înfăptuirea ei este necesară o continuă pregătire şi o progresivă apropiere, putîndu-i-se atribui versurile pe care el le închinase lui Shakespeare :

Ca Dumnezeu te-arăţi în mii de feţe
Şi-nveţi ce-un ev nu poate să te-nveţe...

Oprindu-ne, în sfîrşit, din nou asupra cronologizării, precizăm că o datare precisă a poeziilor lui Mihai Eminescu, stabilind chiar „faze" (49) de lucru este, de multe ori, imposibilă. Poetul nu a fost niciodată adeptul primei forme poetice. Fiecare poezie avea iniţial o perioadă de gestaţie pînă ce ajungea să fie trecută pe hîrtie. Poetul revenea mereu la poeziile sale, le rescria, împătimit de armonia lor, oglindindu-se în adîncimea lor, practicînd un fel de narcisism specific firilor înzestrate. Nu se nelinişte a cînd le rînduia pe foile caietelor sale sau le închidea în celebra lui ladă. Mai degrabă se nelinistea cînd trebuia să se despartă de ele. Transcriindu-le caligrafic, le dona, conştient de valoarea lor, celor mai iubite sau mai respectate persoane din apropierea sa, dintre femei : Veronicăi Micle, Mitei Kremnitz, Cleopatrei Lecca-Poenaru — iar dintre bărbaţi : numai lui Titu Maiorescu în vederea pregătirii unei ediţii. Dar şi femeilor iubite, cît şi lui Titu Maiorescu, nu le-a oferit decît ceea ce a socotit el că se poate oferi, nu numai pentru că poeziile erau finisate. În lada lui, zăceau în caiete sau pe foi volante sute de poezii, gata oricînd de tipar. Poetul însă avea reticenţe şi un simţ exagerat al răspunderii pentru cuvîntul tipărit. Cu cît înainta în vîrstă, cu atît scrupulele sale par să se fi înmulţit.

Unele poezii apar în caiete încă din Viena, altele din Iaşi, cele mai multe, apoi din Bucureşti. Poetul evoluase şi ideile lui se schimbaseră. La unele poezii din Viena, cît şi la piesele de teatru nu se mai întoarce ; nu mai revine nici la proza avîntată şi juvenilă a romanului *Geniu pustiu*. Exerciţiile şi le valorificase în nuvelele ieşene, apoi în publicistică. Ceea ce scria în Bucureşti

aparținea altor stări sufletești. Mihai Eminescu ar fi vrut să ridice toate poeziile sale la un nivel ideal, pe care-l visa și pentru care se pregătea. Nu-i preda lui Titu Maiorescu decît ceea ce credea că e perfect ; perfectibilul rămînea pentru noi cazne de care nu se temea, ci chiar se pregătea pentru ele. Criticul știa de aceste manuscrise ; aprobase munca poetului, dar nu se oprise a le folosi după îmbolnăvirea demiurgului, mărturisind totuși în *Prefață* că poetul „avea de gînd să mai lucreze" la unele din ele, deci chiar la cele publicate în *Convorbiri literare* în timpul anilor vienezi și ieșeni. Aceasta este situația și ceea ce s-a schimbat sau s-a întîmplat cu manuscrisele poetului nu mai este un secret pentru nimeni.

13. CARTE DE CALICIE

Numai „carte de calicie“ nu putea fi povestea *Făt-Frumos din lacrimă*, nuvelele *Sărmanul Dionis* și *Cezara,* precum și o schiță *La aniversară*. Așa se scuză Mihai Eminescu, într-o precuvîntare a unei intenționate „novele originale“, explicînd și sintagma (arhaism : declarare de faliment). Că nu poate fi vorba de așa ceva, cum insinuează poetul *(Contrapagină),* ne sînt martore prozele, atestînd excepționala dotare multilaterală a poetului, precum și incontestabila „latură biografică“ a acestor creații. O autoeliminare a unui scriitor din opera sa este foarte dificilă. Prin simplul fapt că scrie, poetul, prozatorul, dramaturgul se implică în propria sa creație. El ia totdeauna dintr-al său, deși unora li se pare că ia dintr-al altora. Obiectivarea deplină într-o operă de artă nu există, fiindcă atunci ar trebui să se facă abstracție de creator, iar în cazul acesta n-ar exista însăși opera.

Mai mult ca la oricare dintre clasicii noștri, opera lui Mihai Eminescu este oglinda fidelă a trăirii sale reale sau fantastice, un seismograf al gîndurilor și sentimentelor sale. A face „tabula rasa“ cu aceste date și a impune o reducție strictă numai la „documentarul creațiilor“ sale în proză (căci despre ele va fi vorba pentru o cunoaștere cît mai deplină), ignorînd imensul fond spiritual, ar însemna a recurge, neorganic, la metoda scolastică dihotomică a tratării vieții fizice, insistînd mai mult pe genealogie, pe ereditate, pe dezvoltarea biologică, pe manifestările inerente vîrstelor, cuprinzînd dragoste, suferințe, progenituri și moarte cu marele risc al ignorării vieții spirituale, pe care numai în operă o putem găsi. Fără a avea deocamdată intenția cuprinderii hermeneutice globale a operei eminesciene, ceea ce vom oferi servește numai pentru înțelegerea omului, a creatorului. Neîndeplinind această datorie elementară pentru oricine, biografia ar fi „un trup fără gură“, redusă la „fizic“ sau la „patologic“, necuprinzînd imensi-

tatea zborului gîndului și adîncimea insondabilă a visului eminescian. De cele mai multe ori, abia de unde încetează biografiile încep să se deruleze, chiar pe marginea paginilor lor, icoanele imaginațiilor cititorilor.

Și cu proza eminesciană s-a întîmplat același lucru ca și cu poeziile. Mihai Eminescu a definitivat și a publicat : *Făt-Frumos din lacrimă* (*Convorbiri literare*, 1 și 15 noiembrie 1870), trimisă din Viena, *Sărmanul Dionis* (*Convorbiri literare*, 1 decembrie 1872 — 1 ianuarie 1873), *La aniversară* (*Curierul de Iași*, nr. 76, (1876) și *Cezara* (*Curierul de Iași*, nr. 87—91, 1887). La poveste și la cele două nuvele, Mihai Eminescu a lucrat mai mult, mai puțin la schiță. A lăsat în părăsire încercarea de roman *Naturi catilinare*, devenită ulterior *Geniu pustiu*, apoi *Avatarii faraonului Tlà*, *Poveste indică*, *Archaeus*, *Moartea lui Ion Vestimie*, *Părintele Ermolachie Chisăliță*, *La curtea cuconului Vasile Creangă*, *Visul unei nopți de iarnă*, *Iconostas și fragmentarium*, *Aur, mărire și amor* etc. (1).

Din romanul *Geniu pustiu* au trecut unele fragmente în nuvela *Sărmanul Dionis*, cum din aceasta din urmă poezia *Cugetările sărmanului Dionis* a devenit independentă. Nu de aceeași întindere ca timp, egală cu ocupația dominantă poetică ori cu cea ziaristică de la *Curierul de Iași* și de la *Timpul*, proza lui Mihai Eminescu, atît cît s-a publicat, precum și cea postumă, demonstrează o personalitate artistică inconfundabilă, care ar fi făcut mai mult, dacă nu era mînat din urmă de neliniștea lui inexorabilă. Din literatura populară, adevărata perlă rămîne basmul fantastic *Făt-Frumos din lacrimă*, deosebit structural de celelalte basme în proză : *Călin Nebunul*, *Frumoasa lumii* (fragmente), *Borta vîntului*, *Finul lui Dumnezeu* și *Vasilie-finul-lui-Dumnezeu* (2).

Basmul *Făt-frumos din lacrimă* provoacă discuții și emulații, tocmai ceea ce-i plăcea lui Mihai Eminescu. Ioan Slavici, care întreținea o corespondență separată cu Iacob Negruzzi, insistentă la antipodul corespondenței elevate și distante a lui Eminescu, începe a avea idei proprii literare, după „dădăceala eminesciană", după corectarea stilului și după transcrierea caligrafică — de către însuși dascălul său — a manuscriselor. Prin prisma unor opinii folclorice pe care nu le respecta nici el însuși, Slavici afirma că nu-i place *Făt-Frumos din lacrimă*. Mihai Eminescu nu s-a supărat, ci l-a încurajat : „No, apoi, fracie ge gincolo, scrie tu mai gine !". Și Ioan Slavici a scris *Zîna zorilor* (*Convorbiri literare*, VI, nr. 3, Iași, iunie 1872), apoi alte povești (3). Abia mai tîrziu, Ioan Slavici va recunoaște : „Ani de zile de-a rîndul nu am publi-

cat nimic mai-nainte de a-i fi citit și lui (lui Eminescu, n.n.) ceea ce am scris, căci mulțumirea mea era să-l văd pe el citind cu mulțumire cele scrise de mine“ (4).

Mihai Eminescu a valorificat la maximum elementele episodice folclorice și a creat un basm cult. Icoana Veronicăi este integrată perfect : „...iar pe prispă torcea o fată frumoasă. Haina ei albă și lungă părea un nor de raze și umbre, iar părul ei de aur era împletit în cozi lăsate pe spate, pe cînd o cunună de mărgăritărele era așezată pe fruntea ei netedă. Luminată de razele lunei, ea părea muiată într-un aer de aur“. Iar mai departe : „Cine-o vedea cu părul ei galben și lung, despletit și împrăștiat, ca creții unei mantii de aur pe sînul ei rece, cine-ar fi văzut fața ei de-o durere mută, săpată parcă cu dalta în trăsăturile ei, ar fi gîndit că-i o înmărmurită zînă a undelor, culcată pe un mormînt de prund“.

Asemenea basme nu se creaseră pînă atunci în literatura românească, așa că improvizații teoreticieni folclorici care cunoșteau povești de la ordonanțele cîte unui ofițer, de la slujnici și bucătari, iscodeau teorii de autohtonicitate și de autenticitate. Folclorul trebuia scris așa cum era auzit de la informatorii populari, participanți activi la redarea peripețiilor basmului sau baladei. Altfel nu era „literatură (lătrătură) populară“, cum ziceau junimiștii, dar nu era nici „literatură cultă“. Basmul fantastic *Făt-Frumos din lacrimă* va fi respins de puriștii folclorici, iar *Poveștile* lui Ion Creangă nu vor fi admise printre culegerile de folclor cu informatori și alte date cronologice și profesionale (5).

Poate și din cauza opacității contemporane, a criticilor improvizați și a tratamentului de „povestitor popular“, aplicat lui Ion Creangă, Mihai Eminescu, cu disponibilități folclorice uimitoare, nu-și mai prelucrează basmele culese, lăsîndu-le postumității, în starea lor originală.

Toată atenția lui s-a îndreptat spre o nuvelă fantastică : *Sărmanul Dionis*.

În proză, sînt mai ușor detectabile motivele kantiene, schopenhaueriene, hegeliene și budiste. Nuvelele și schițele, precum și fragmentele de roman se nasc în epoca de contact cu sistemele de gîndire ale marilor filozofi. Așa cum era scrisă proza literară românească pînă la el, n-avea cum să-l atragă și nici nu putea să rezolve problemele care-l preocupau. Noutatea prozei literare a lui Mihai Eminescu este tot atît de surprinzătoare ca și a poeziilor sale, iar mai tîrziu a publicisticii de la *Curierul de Iași*, și de la ziarul *Timpul*. Problemele care-l preocupau erau de natură filozofică. Mihai Eminescu își permitea să le pună în discuție chiar

şi în scrisorile sale către Dimitrie Brătianu şi Titu Maiorescu, în special, mai puţin sau deloc în scrisorile către ceilalţi. Prima sa nuvelă filozofică deci *Sărmanul Dionis* se întemeiază pe un motiv kantian al apriorismului logic al categoriilor înnăscute, spaţiul şi timpul, pe care, stăpînindu-le Dionis, „poate trăi aievea în trecut şi poate locui în lumea stelelor şi soarelui", cît şi pe motivul schopenhauerian al visului, dominant şi-n alte opere. *Cezara* este nuvela care cuprinde mai ales motive schopenhaueriene şi budiste. *Umbra mea* ne aminteşte de *Peter Schlemil* al lui Chamisso, schiţa *La aniversară* întrerupe şuvoiul torenţial al amintirilor legate de *Floarea albastră* şi acordă drept de prioritate iubirii mature pentru Veronica Micle ; *Avatarii faraonului Tlà*, *Archaeus*, *Poveste indică* etc. vehiculează idei budiste, pretexte ca şi celelalte pentru noutatea prozei sale literare.

Îndreptîndu-se spre nuvelă, Mihai Eminescu nu intenţionează să meargă pe drumul lui Nicu Gane, devenit stereotip şi plictisitor, sau pe drumul lui Ioan Pop-Florantin care mînuieşte fantezist datele istoriei. El încearcă să fie verosimil într-o nuvelă fantastică. Se foloseşte de pretextul unei ipoteze kantiene şi face un salt îndărăt în epoca lui Alexandru cel Bun, are prilej să înşire gîndurile maistrului Ruben : „Ai văzut că în om e un şir nesfîrşit de oameni. Din acest şir lasă pe unul să-ţi ţie locul pe cîtă vreme vei lipsi din el. Se înţelege că acesta nu va putea fi întreg căci, întreg fiind, ţi-ar nega existenţa ta. În faptă însă, omul cel vecinic, din care răsar tot şirul de oameni trecători, îl are fiecare lîngă sine, în orice moment — îl vezi, deşi nu-l poţi prinde cu mîna — este umbra ta. Pe o vreme vă puteţi schimba firile — tu poţi să dai umbrei tale toată firea ta trecătoare de azi ea-ţi dă ţie firea ei cea vecinică, şi, ca umbră înzestrată cu vecinicie, capeţi chiar o bucată din atotputernicia lui Dumnezeu, voinţele ţi se realizează după gîndirea ta... se-nţelege, împlinind formulele, căci formulele sunt vecinice ca cuvintele lui Dumnezeu pe care el le-a rostit la facerea lumei, formule pe care le ai toate scrise în cartea ce ţi-am împrumutat-o."

Citind numai acest pasaj, ne închipuim plictiseala junimiştilor, pe care ne-o descrie G. Panu (6). Nu se plictisise deloc Titu Maiorescu. Este inutil a mai contesta afirmaţia lui G. Călinescu, că „filosoficeşte vorbind, Eminescu făcea o gravă eroare. Apriorismul formelor sensibilităţii nu pune universul în dependenţă de conştiinţa individului, ci numai explică valoarea obiectivă a percepţiei" (7). Kant nu este decît un pretext pentru saltul într-un timp revolut. Mai mult decît filozofia kantiană, au un rol major

„*formulele magice*“ din cartea lui Ruben, iar întoarcerea în timp a devenit un subiect predilect al literaturii fantastice, mai întîi fiind al basmelor populare cu oprirea timpului, cu trăirea lui revolută, cu stăpînirea viitorului (8).

Nicidecum speculaţiile kantiene asupra subiectivităţii noţiunilor de timp şi de spaţiu determină despărţirea de umbra sa a lui Dan, apoi a Mariei, fiica spătarului Tudor Mesteacăn, ci formulele magice. Cei doi îndrăgostiţi trăiesc în lună ; aselenizarea fiind posibilă cu ajutorul cărţii lui Zoroastru. Cînd se trezeşte, Dan are friguri şi delirează, dar vine Maria, îmbrăcată în haine de băiat, şi totul se încheie cu sărutări. Explicaţia finală este însă edificatoare : „Şi nu s-ar putea, ca cineva trăind, să aibă momente de-o luciditate retrospectivă, care să ni se pară ca reminiscenţele unui om ce de mult nu mai este ?“.

După un obicei, încetăţenit nu numai la noi, s-au căutat şi se mai caută influenţele altora în opera eminesciană. Dacă artistul devenise unic şi n-avea termen de comparaţie la noi, ci devenise el însuşi imitat, atunci i s-au căutat în afară, spiritele tutelare. Cu orice preţ ! S-a comis chiar impietatea de a i se atribui lui Mihai Eminescu „numeroase erori şi limite de înţelegere“ (9), precum şi de a fi comparat defavorabil cu A. Toma : „Dumneata (A. Toma, n.n.) ai răspuns eminescianului *memento mori* prin *memento vivere ;* şi moartea o priveai cu admiraţie..., în loc să împrumuţi aerul funinginos din *Mortua est*“ (10).

Or, poeziile, romanul, nuvelele şi articolele lui Mihai Eminescu sînt prin excelenţă afirmarea genială a scrisului românesc în lume. Ieşeam din epoca încercărilor de tot felul şi ne afirmam. Mihai Eminescu absorbise tot ce i se potrivise din cultura lumii, fără a deveni robul ei.

Aşa că „vînătoarea“ după influenţe în poezii şi în proză nu-şi are rostul decît strict documentar, spre a ne dovedi munca de atelier a unei minţi geniale, nicidecum vreun semn de servitute sau lipsă de originalitate. Dimpotrivă, un motiv oarecare dintr-un scriitor obscur (11) dă prilej unei poezii de geniu, fiindcă Mihai Eminescu prefăcea în aur totul pe ce punea mîna, ca legendarul Midas.

Într-adevăr, în cultura europeană a dominat *pesimismul.* El a fost, pentru cei mai mulţi, o poză, o criză de creştere a unor artişti. Cazul lui Mihai Eminescu nu este mimetic, precum va fi al epigonilor săi. Mihai Eminescu a avut o stare fizică determinantă pentru poeziile sale ; ele nu trag la carul nimănui, nici al lui Schopenhauer. Ecourile grave ale filozofiei acestuia nu se

stinseseră, dimpotrivă — era considerat ca unul dintre marii gînditori ai lumii. Nu-i este tributar nici filozofului Ed. v. Hartmann. Filosofiile pesimiste ale acestora, teoretice, au intensificat filozofia practică a „nefericitului", a celui care din motive obiective „nu mai putea fi fericit pe lume". Ideile circulau în Europa, dar nu toate dădeau de sau se întîlneau cu creiere geniale. *Maniile* se năşteau şi dispăreau.

Mania pesimismului cucereşte o anumită vîrstă, dar numai teoretic, acordînd ceva romantic tinerilor plini de vise, gata să suspine după vreo fată revărsîndu-şi sănătatea şi graţiile. Ea aparţine unor crize de creştere şi de dragoste. Apoi dispare. Nici Ed. v. Hartmann, care preconiza sinuciderea universală în semn de protest împotriva existenţei fără sens, n-a pus individual în practică teoria lui catastrofică.

Starea de rău fizic era însă organică la Mihai Eminescu. Şi totuşi sînt oaze de fericire şi de linişte şi-n viaţa, şi-n creaţia lui. Nu i se poate cere însă exuberanţă, cînd durerile de cap teribile, durerile de stomac, durerile de oase, plăgile de pe fluierele picioarelor îl ţineau într-o stare continuă de tensiune. Erau semne premonitorii şi poetul nu se înşela, nici n-avea rost să se înşele meditînd la nenorocirile fraţilor săi. Noi trebuie să-i mulţumim că a smuls durerii perlele sale lirice. Învelind mereu pricina durerii, perla devine mai mare. Nu deci pentru „manii pesimiste" trebuie să fie citite poeziile lui Mihai Eminescu, ci pentru imnul de laudă adus omului ce-i cuprins în ele, ca firul de nisip în perlă. N-are decît un sens minor stabilirea mediului cultural în care s-a format şi a creat poetul. Nicidecum, de a căuta servituţi şi influenţe. Opera lui Mihai Eminescu este (formează) un tot monolitic şi-i în întregime autentică şi originală, aşa că un vers, un oarecare ritm există, poate, şi în *Nogaia* lui Ernst Rudolf Neubauer, dar *Nogaia* a rămas un poem al unui poet oarecare, fost profesor al lui Eminescu, în schimb *Glossa* este unică şi genială. Şi tot aşa, cu toate „apropierile" filozofice şi literare care se fac (12).

Apetitul intelectual al lui Mihai Eminescu era „urieşesc". Nu i-a rămas nimic necunoscut din ceea ce-l interesa. De la poeţii antici (Homer, Horaţiu, Ovidiu) la Schiller *(Ector şi Andromache, Mănuşa)*, Goethe *(Cîntec de nuntă)*, N. Lenau *(Foaie veştedă, Stai de-asupră-mi)*, W. Shakespeare *(Sătul de lucru)*, Wernike *(Un om de stat)*, Hoffman von Fallersleben *(Germanu-i foarte tacticos)* etc., fără să înşirăm toate numele din *Lepturariu*, trecute şi-n *Epigonii*, ale căror „producţii" le savurase la 14—16 ani, Mihai

Eminescu cunoscuse tot ce i-a fost posibil, formîndu-şi asiduu o cultură completă pentru vremea aceea la Universităţile din Viena şi din Berlin. Spre a căuta imensul material citit şi aprofundat, un cercetător ingenios n-are decît să consulte fişierele unor biblioteci, urmărind scrierile literare şi filozofice din anii de formaţie şi de inspiraţie, spre a veni în mod sigur cu noi descoperiri de cărţi citite.

Este evident că un asemenea „auditor extraordinar", în sensul propriu al atributului, citea şi asimila teancuri de cărţi cu o putere de analiză şi de sinteză caracteristice numai minţii lui. O *maturizare fantastică* are loc numai în cîţiva ani, începînd — să zicem — din anul 1869. Această maturizare însă n-a fost statică, ci dinamică. Ea n-a stăvilit acumularea de noi cunoştinţe şi perfecţionarea versurilor nici o clipă, ci le-a intensificat mereu pînă în anul 1883. Munca de perfecţionare şi auto-exigenţa, fără să i le ceară nimeni decît conştiinţa sa, a geniului, mergeau pînă la încercarea imposibilului, adică producînd „variante", ca să constate dacă nu cumva pornind de la alte idei nu realizează perfecţia. Or, toate variantele sînt capodopere.

Tot aşa stau lucrurile şi cu *budomania*. Mihai Eminescu merge la izvor ; nu se mulţumeşte cu datele subiective filozofice din operele lui A. Schopenhauer. Indiscutabil că a reţinut foarte multe informaţii, ca şi din filozofii consultaţi (Spinoza, Leibniz, I. Kant, Hegel, Ed. v. Hartmann, Herbart etc.), fără ca prin aceasta să-şi aroge o „poză". De fapt, să nu uităm că Mihai Eminescu a scris limpede pentru toţi amatorii de budomanii :

Eu nu cred nici în Iehova,
Nici în Buddha-Sakya-Muni,
Nici în viaţă, nici în moarte,
Nici în stingere ca unii.

Visuri sunt şi unul ş-altul
Şi totuna mi-este mie
De-oi trăi în veci pe lume,
De-oi muri în veşnicie.

Toate-aceste taine sfinte
— Pentru om frînturi de limbă —
În zadar gîndeşti, căci gîndul,
Zău, nimic în lume schimbă.

Şi fiindcă în nimica
Eu nu cred — o, daţi-mi pace !
Fac astfel cum mie-mi pare
Şi faceţi precum vă place.

Nu mă-ncîntaţi nici cu clasici,
Nici cu stil curat şi antic —
Toate-mi sunt de o potrivă,
Eu rămîn ce-am fost : romantic.
(1876)

Am înşirat toată poezia, fiindcă vine întrebarea centrală, după atîtea cercetări de izvoare literare şi filozofice şi încercări de-a stabili influenţe : A avut Mihai Eminescu o concepţie despre om, viaţă, dragoste, moarte şi lume sau numai a vehiculat ideile altora ? Se poate vorbi despre originalitatea lui Mihai Eminescu în contextul prozei sale, unde s-ar părea că sînt mai evidente transporturile de idei şi influenţele ?

Se poate vorbi, intrucît Mihai Eminescu, glosînd despre adevăr, spune : „Care-i adevărul ? Cel văzut clar de un gînsac — sau acela întrevăzut abia ca printr-o negură de Kant ?" (13). Se îndoia deci de adevărul filozofic, indiferent al cui ar fi fost. Concepţia sa despre dragoste este nesofisticată, neplatonică, precum nu vor unii, ci universal-umană. „Amiciţia se-ntemeiază pe stimă, prin urmare pe calităţi ale sufletului. Amorul pe calităţi ale corpului. Pentru o persoană cu suflet frumos putem avea multă amiciţie — amor nu" (14). Despre oameni avea convingeri deplin formate : „Caracterul oamenilor e întipărit pe faţa lor. Toate pasiunile causează trăsături deosebite în faţă. De durată lungă fiind, trăsăturile rămîn neşterse" (15). „Inteligenţe se găsesc adese — caractere foarte rare" (16). „Şi oamenii cei mai mari sunt nevoiţi a suferi batjocură şi dispreţ mai ales de la oamenii ce nu sunt în stare a le recunoaşte meritele şi care au alte închipuiri şi altă manieră de a gîndi" (17). „Fiecăruia-i dată de natură măsura de minte, pe care a fost s-o aibă. Educaţiunea poate să dezvolte puterile minţii existente, nu poate pune însă ceea ce nu-i" (18).

Mihai Eminescu a avut noţiuni precise despre aproape toate problemele ce i se pun omului în viaţă, cristalizate în maxime şi în aforisme de mintea sa genială. Filozoful creează, de obicei, un sistem ; Mihai Eminescu a creat un univers de idei, cristalizat în opera sa (şi antumă şi postumă). El n-a creat un sistem şi prin aceasta mărimea sa nu suferă nici o ştirbire. Dar, mai mult, nu există filozof în întregime original. Chiar şi A. Schopenhauer

este un filozof idealist tributar filozofiei lui I. Kant și teoriilor filozofice budiste, precum și Kant nu poate fi conceput fără filozofii de dinaintea lui, iar „lucrul în sine“ (Das Ding-an-sich), pînă a ne arăta mărginirea rațiunii, ne informează despre agnosticism și misticism. Maximele lui Mihai Eminescu se referă la propria sa viață și de multe ori la convingeri intime : „În genere bunătatea sau răutatea faptelor omenești se judecă după potriveala lor cu interese plănuite. Dacă cel căruia-i faci nedreptatea o dorește, atunci deși din punct de vedere absolut ești culpabil, totuși fapta ta e bună. Așa dară iei unui om muierea, de care el nu dorea decît să scape“ (19). „A iubi ? — a avea vreme de pierdut. Cine n-are vreme nu iubește“ (20). Să se refere aceste cugetări la Veronica Micle ? Tot ce se poate.

Nu poate fi vorba însă decît de accese de mizantropie și misoginism, nicidecum de defecte dominante ale personalității lui Mihai Eminescu. După marile sale decepții, se înțelege de la sine că poetul trăia accese de furie și de revoltă, după care se întorcea iarăși la dragostea de oameni : „E un bold nefericit în om care-l revoltă contra superiorității altora. Tămîiază mai bine pe un Apis dezgustător, fără spirit, nedemn, spre a umili pe Apollo, care merită tămîie. Merit și calități sunt pentru lume o provocare la duel“ (21). „Un om înțelept cunoaște pe nerod, căci nerod a fost fiecare în viață-i ; dar un nerod nu cunoaște pe-un înțelept, căci n-a fost niciodată înțelept“ (22). „Viața noastră e o cărare perpetuă“ (23).

Ca la sfîrșit, înșirăm din același manuscris 2258, f. 168 și o cugetare despre scriitori : „Mulți scriitori nu stimează pe nimeni și nu-l cred pe nime de geniu, decît după ce-a dovedit în o sută de coale că-i un nebun“ (24). Să se fi referit Mihai Eminescu la sine însuși ? El îi stima pe alții, în schimb era contestat cu vehemență de Al. A. Macedonski. Totuși, poetul știa să întoarcă și o mască rîzătoare ca-n teatrul antic : „A se *tăvăli* de rîs este o expresie foarte adevărată. Cine rîde din toată inima, aceluia-i vine gustul să se tăvălească pe jos“ (25).

Constatăm, așadar, că în proză fiecare cercetător poate afla rădăcini solide ale lecturilor din anii de studiu vienezi și berlinezi ai lui Mihai Eminescu. Citind cu atenție *Lumea ca voință și reprezentare (Die Welt als Wille und Vorstellung)*, Mihai Eminescu a cunoscut teoria metempsihozei (mai corect metensomatozei — deci trecerea din trup în trup) și cum ne aflăm în timpul grandioaselor sale proiecte tot în acest timp, cînd studia *Istoria Egiptului*, se nasc *Avatarii faraonului Tlà*, în care autorul se ocupă cu

un caz de metempsihoză, precum și *Archaeus* și *Poveste indică*. Cu *Avatarii faraonului Tlà* s-a ocupat G. Călinescu, susținîndu-și teza de doctorat. El ajunge, totuși, la concluzia logică a alcătuirii acestei lucrări în timpul studiilor universitare, dar acordă o importanță exagerată influenței filozofului A. Schopenhauer : „Pe Schopenhauer l-am recitit cu atenție sau mai bine zis l-am urmărit în toată opera lui cu probabilitate consultată de poet și am constatat că Eminescu este mai schopenhauerian decît se bănuiește" (26). Mare merit de a-l afla pe poet impresionat de scrierile filozofice citite cu siguranță, nu cu probabilitate ! Aceste manuscrise au fost exerciții pentru Mihai Eminescu, ca și *Archaeus*, ca și încercarea embrionară de roman : *Aur, mărire și amor* (Ms., 2255, f. 85—91).

Cînd tînărul „auditor extraordinar" venea la Universitatea din Viena, prestigiul filozofului Arthur Schopenhauer (1788—1860) era la apogeu. Trecuseră nouă ani de la moartea sa, dar ideile din opera sa *Die Welt als Wille und Vorstellung (Lumea ca voință și reprezentare)* erau dominante în procesul de formație al studenților. Concepția filozofului era eclectică. Lumea este o reprezentare subiectivă, ceea ce ne întoarce la filozoful George Berkeley (1685—1753) care susținea că materia este o abstracție. Selectînd din budism elementele care se apropiau de teza sa sau o susțineau, realitatea devine o iluzie a simțurilor. „Lumea ca voință" este obiectivarea unei forțe oarbe ; „lumea ca reprezentare" este o iluzie. Fiind dată această situație, viața umană este un șir de deziluzii, în procesul său de manifestare și de realizare ; un izvor nesecat de dorințe care alimentează durerile și suferințele umane. Egoismul este motorul tuturor acțiunilor umane ; el imprimă fiecărui individ „setea de viață și instinctul de conservare și perpetuare a speciei ; femeia, prin care se perpetuează specia și deci și suferința în lume, folosindu-și mijloacele de atracție, este ființa cea mai nocivă. Calea de urmat este indicată de Schopenhauer și constă în „răscoala" individului, folosind voința, împotriva inteligenței, spre a birui egoismul, spre a nimici dorința de a trăi, spre a ajunge la moartea plăcută, la euthanasie, și la trecerea în nirvana. Revolta lui Mihai Eminescu împotriva egoismului ne arată și devenirea acestor motive schopenhaueriene în afirmarea lui originală : „Nu e destul că egoismul determinează toată viața individului, ci trebuie ca el să se perpetueze și-n fiii lui, în numele lui, în neamul lui. O familie de o mie de ani e o familie în care egoismul străbunului s-a perpetuat o mie de ani" (*Ms.*, 2285, f. 68 v.). De aceste manifestări inexorabile ale existenței omul poate scăpa prin contemplație și meditație. Cu ajutorul lor vre-

melnic, omul se poate ridica într-o altă ordine de existență, în lumea platoniciană a ideilor preexistente, cultivînd artele (muzica) și literatura. Salvarea definitivă, eliberarea din coșmarul vieții, cere desființarea voinței de a trăi și deci, ca o consecință implicită, anihilarea finală a durerii și trecerea în nirvana. Această concepție filozofică eclectică, închegată din idealism subiectiv, idealism obiectiv și budism, l-a atras și pe Mihai Eminescu, dar și pe Titu Maiorescu, care afirma : „Astfel, stilul cel mai frumos, dintre filozofii germani, îl posedă neîndoielnic Schopenhauer, deoarece este cel mai clar, evident și intenționat cel mai clar" (27). Filozoful Schopenhauer a fost deci preferat de Mihai Eminescu, cînd deprindea propedeutica filozofică. Mai tîrziu însă el se desprinde de el, adîncește pe cont propriu budismul și se ocupă cu sistemele filozofice ale lui I. Kant (traducînd *Critica rațiunii pure — Ms.*, 2268), Georg Wilhelm Friedrich Hegel etc. Eclectismul filozofic dăduse astfel roade bogate și în complexa formație a acestui într-adevăr „auditor extraordinar" (28), care încerca să-l inițieze în filozofie și pe prietenul său Ioan Slavici, împrumutîndu-i *Parerga und Paralipomena* (29).

Evitînd proliferarea unei considerații subiective, se poate recurge la scrisoarea lui Mihai Eminescu din anul 1874, cînd îi scrie lui Titu Maiorescu despre studiile sale filozofice : „Kant mi-a căzut în mînă relativ tîrziu, Schopenhauer de asemenea, ce-i drept, îi cunosc, însă renașterea intuitivă a cugetărilor în mintea mea, cu specificul miros de pămînt proaspăt al propriului meu suflet, nu s-a desăvîrșit încă. La Viena, am trăit sub influența nefastă a filozofiei lui Herbart, care prin firea ei te dispensează de studiul lui Kant. În această prelucrare a înțelesurilor s-a prelucrat și însuși intelectul meu ca un înțeles herbartian, pînă la tocire. Cînd însă după această frămîntare și luptă de două luni de zile, vine la sfîrșit Zimmermann, zicînd că există într-adevăr un suflet, dar acesta e un atom, aruncai indignat caietul meu de note la dracu și nu m-am mai dus la cursuri... Metafizica schopenhaueriană e exactă în împărțirea lumii ca voință și reprezentare ; «*lucru în sine*», întrucît nu poate fi cercetat nici prin observație interioară, nici exterioară, trebuie să-l treci asupra ta. Însuși Schopenhauer nu găsește o expresie pentru aceasta decît imposibilitatea exprimărei, anume *nimic*, ceva relativ, totuși nimic... Filozofia dreptului, de stat și a istoriei sunt indicate numai la Schopenhauer, și totuși cheia unei expuneri adevărate a acestora e cuprinsă în metafizica sa... Cred că am găsit acum deslegarea problemelor privitoare la aceste materii grupînd opiniunile și sistemele doveditoare ce întovărășesc fiecare fază de evoluție în antinomii

în jurul intemporalului în istorie, drept şi politică, dar nu în sensul evoluţiei ideii lui Hegel. Căci la Hegel cugetarea şi existenţa sînt identice. Aici, nu. Interesul practic pentru patria noastră ar consta, cred, în înlăturarea teoretică a tuturor îndreptăţirilor pentru importarea nechibzuită a unor instituţii streine, care nu-s altceva decît organizaţii speciale a societăţii omeneşti în lupta pentru existenţă, care pot fi primite în principiile lor generale, a căror cazuistică trebuie însă să rezulte în mod empiric din împrejurările particulare ale fiecărui popor şi ale fiecărei ţări..." (30).

Fără a nedreptăţi pe înaintaşi, fiindcă Mihai Eminescu i-a slăvit în poezia *Epigonii*, servind drept pildă tuturor care vor să se desprindă cu sunet de „clasici" şi invocă motive neîntemeiate în numele unei „noutăţi iluzorii" şi unei „eliberări a versului modern de orice servituţi vetuste", poezia marelui liric încetează de-a fi o joacă cu cuvintele. Idilismul dominant la precursori, sonoritatea stearpă a versificaţiei, rămînerea la suprafaţă — sînt înlăturate de Mihai Eminescu, luîndu-le locul saltul în adîncime, supremaţia ideilor în locul factologiei, cultivarea poeziei filozofice. Numai el a putut trece peste greutăţile începutului. Mihai Eminescu şi-a integrat mai întîi organic ideile filozofice care îi erau structural potrivite, apoi le-a încorporat tot organic, nu forţat, expozitiv, abstract, în operele sale. Ceea ce a adunat selectiv s-a întrupat într-un *lirism filozofic de profunzime*. Mihai Eminescu nu expune idei filozofice abstracte. El integrează atît de organic filozofia în cuprinsul poeziilor sau nuvelelor, încît numai un specialist poate să depisteze motivele kantiene, schopenhaueriene, hegeliene, leibnitziene, budiste etc., dar şi atunci ele sînt trecute prin retortele fine ale poetului, primind înfăţişarea lor, originală şi personală, *eminesciană*. Este, aşadar, o *filozofie trăită* de cel ce-o gîndeşte, implicîndu-l pe creator chiar şi atunci cînd versurile devin gnomice ca-n *Glossă*, sau confesiune intimă ca-n *Sărmanul Dionis* şi în *Archaeus*. Inepţiile aculturalului George Panu deci nu au nici o îndreptăţire de-a mai fi vehiculate, mai ales că sînt invenţii ale unei sărăcii gnoseologice, care îi era specifică slab înzestratului memorialist al *Junimii*, cu asemenea consideraţii plate: „Această nuvelă a întrecut ca elucubraţie filosofică tot ce se produsese pînă atunci la «Junimea»" (31). După cum folosind folclorul la înaltul său nivel creator, Mihai Eminescu nu poate fi identificat cu un folclorist, după accepţiunea curentă a acestui termen, tot aşa întrepătrunderea unor poezii sau nuvele de motive filozofice, devenite modalităţi de gîndire şi de expresie, nu pot fi considerate ca dovezi de înfeudare. Mihai Eminescu îşi integrase aceste idei, cum îşi integrase anumite producţii populare, precum şi o limbă

expresivă și bogată, folosind din plin expresivitatea latentă a cărților vechi. Pare, de aceea, și astăzi, nu numai atunci cînd trăia, că Immanuel Kant are o „influență abstractizantă, sterilizatoare" (32), mai ales asupra prozei (*Sărmanul Dionis*), ca și Schopenhauer și Hegel (33).

Împotriva evidenței, nu se poate face din Mihai Eminescu nici în poezie, nici în proză, un produs al unui curent oarecare, un tributar vreunui filozof, oricît de mare și copleșitor ar fi el, fără a comite grave erori de interpretare. Deși poetul afirmase, el însuși : „*Eu rămîn ce-am fost, romantic*", auto-definirea se referă și la o stare de spirit, și la motivele romantice, existente în operă, dar lasă necuprinse largi zone ale creației, dincolo de hotarele vreunui lesne depistabil curent.

Mihai Eminescu cel adevărat a avut de suferit, considerat adeseori ca un receptacul al unor idei streine, ceea ce este profund păgubitor pentru prezentarea lui ca om și ca scriitor genial. Din toate aceste prezentări tradiționale, depășite, întemeiate pe mușuroiul documentărilor comparatiste, Mihai Eminescu ieșea știrbit, nu mai era el ; lirismul său era păgubit ; receptarea lui era inegală și fragmentară, dominante fiind exasperantele descoperiri de tributarism (filozofic, literar, folcloric, publicistic, dramaturgic, pedagogic etc. — deci în toate domeniile în care el și-a cheltuit energia, talentul său multilateral și viața). Dacă lăsăm toate aceste pe de lături, ca probleme secundare, aparținînd epifenomenalului, îl avem curat, desprins de toate excrescențele biografice pe adevăratul Eminescu, fiindcă toate aceste încercări de a-l surprinde pe om și pe creator au contribuit la o mistificare totală, la minorizarea poetului și la considerarea lui peiorativă ca „romantic întîrziat", deci nici egal cu ceilalți, ca posibil de egalizat și de pus alături de alți scriitori, trecînd peste elementarele și imuabilele legi de diferențiere a personalităților, deci cu atît mai mult în acest caz nevralgic al literaturii române. Ontic, Mihai Eminescu trebuie repus în drepturile sale, fără a i se mutila înfățișarea prin utilizarea acelorași metode tradiționale depășite, prin dozarea atentă și corectă a concluziilor comparatiste și hermeneutice, mai ales fără exagerări de comentar și amplificări ale problemelor marginale.

Pendularea între o extremă și alta, în prezentarea vieții și operei genialului clasic, nu este de natură a lămuri lucrurile și a fixa măcar unele repere, admise unanim. Poezia și proza lui Mihai Eminescu cuprind cele dintîi capodopere ale literaturii române, înălțate și pe o temelie filozofică, dar nu numai pe ea. Întoarcerea spre trecut, fără a fi exclusiv de sorginte romantică, are la temelia sa cunoașterea excepțională a istoriei naționale și universale, nu-

mai aşa putînd lua ființă capodopere ca : *Memento mori, Sarmis, Gemenii, Scrisorile, Sărmanul Dionis, Influența austriacă asupra românilor din Principate, Dorobanții* etc. Cunoașterea limbii este pe măsura stăpînirii filozofiei și istoriei. Începînd cu el, limba românească devine capabilă de exprimarea tuturor ideilor și sentimentelor — încît putem vorbi de o a doua geneză a acestei limbi, cum s-a întîmplat și cu William Shakespeare, cu Martin Luther și cu atîția alții. Mihai Eminescu i-a dăruit limbii românești facultățile sale plenare de cuprindere și de expresie, dînd naștere cu ajutorul ei —, după ce a îmbogățit-o lexical și i-a decantat sensurile sintactice pînă la capacitatea de a reda cele mai înalte gînduri și mai complexe sentimente —, poemului *Luceafărul.* Limba română exista, cînd s-a ivit pe cer steaua polară a lui Eminescu, și trecuse prin forjele pre-eminescienilor, dar numai Mihai Eminescu i-a acordat toate posibilitățile de a fi o limbă modernă, capabilă de a cuprinde lirismul său și idei filozofice. Mihai Eminescu este deci desăvîrșitorul limbii literare românești.

Limba românească are la Mihai Eminescu o pluralitate de sensuri, o expresivitate plenară ; nefragmentară, umbrită, ca la alții. O rupere tragică a creației eminesciene în antume și postume, urmare a ruperii intervenite în existența sa, a determinat cunoașterea marelui poet „pe bucăți“ și ivirea unor atitudini rigide de receptare a creației sale, redusă — din anul 1883 pînă în anul 1902, cînd Titu Maiorescu a predat manuscrisele eminesciene Academiei Române —, la nivelul de înțelegere stabilit de critic și la numărul de poezii publicate în edițiile îngrijite de el. Din manuscrise, criticul alesese surprinzător de puține postume, deși multe dintre cele cercetate fuseseră definitivate de Mihai Eminescu și nu mai aveau nevoie de îndreptări și completări. Dintre poezii, putem numi *Memento mori, Povestea magului călător în stele, Sarmis, Gemenii, Scrisoarea a V-a, Umbra lui Dabija-Vodă, Ce suflet trist, Codru și salon,* întreg *ciclul veronian* și multe altele. Nu tot așa au stat lucrurile și cu proza literară, rămînînd decisive numai basmul *Făt-Frumos din lacrimă,* nuvelele *Sărmanul Dionis* și *Cezara,* precum și schița *La aniversară.* Publicistica rămăsese și ea răspîndită prin reviste și ziare. Impactul cu postumele lui Mihai Eminescu a fost deci brusc pentru unii (G. Ibrăileanu), fiindcă ele veneau nu cu un „alt Eminescu“, ci cu un „Eminescu deplin“. Ponderea, astfel, după unii, ar avea-o antumele, iar după alții, postumele. Distincția aceasta s-a impus prin edițiile *Poeziilor,* îngrijite de Titu Maiorescu și s-a păstrat prin inerție și-n edițiile de opere complete pînă la Perpessicius, deși, valoric, calitativ și cantitativ, n-ar trebui să se rupă în două creația lui Mihai Emi-

nescu, deoarece ea este unitară. Criteriile critice ar trebui să fie uniforme, cuprinzînd creația în totalitatea sa, așa cum demiurgul i-a dat ființă, observîndu-se — pe cît posibil — cu strictețe cronologia operelor.

Mihai Eminescu nu și-a părăsit marile poeme „postume“, lăsîndu-le într-o „zonă prepoetică“ (34). Păstrarea lor între manuscrise este semnificativă. Ele n-au fost distruse. Dacă nu intervenea prăbușirea gîndirii sale, opera sa tipărită ar fi avut înfățișarea voită de el și ar fi dispărut ceea ce nu i-ar mai fi convenit. După prăbușire, însă, manuscrisele au rămas așa cum s-au adunat, fără definitivarea unora, fără o selecție valorică a autorului, așa cum rămîn lucrurile cînd cineva dispare subit. Postumitatea a inclus deci și indiscreția celor ce au răscolit manuscrisele, au încercat să pătrundă în laboratorul intim de lucru al marelui faur și au dat judecăți de valoare. Abia în ultima vreme s-a înțeles că totul ce-a rămas de la Mihai Eminescu reprezintă un tezaur național.

Bineînțeles că nu se pot stabili priorități valorice, cînd se cercetează comparativ poezia și proza în dauna celei dintîi. Mihai Eminescu a fost, mai întîi de toate, marele și genialul poet. Proza sa literară cuprinde cele patru capodopere tipărite : *Făt-Frumos din lacrimă, Sărmanul Dionis, Cezara* și *La aniversară*.

Cunoașterea lui Mihai Eminescu presupune, deci, trepte de receptare așa cum a avut și formația sa artistică și culturală. Ea nu trebuie să reflecteze, ca apa, frîngerea unei concepții subiective, care apucă altă direcție sub oglinda lichidă. Mihai Eminescu nu poate fi înțeles din afară sau aplicîndu-i-se alte măsuri decît a lui. Iată numai cîteva încercări de falsificare : *Abstractivism filozofic* (în continuarea unor Nicu Gane sau George Panu), *romantism întîrziat, lirism degradat, edulcorare* în abuziv numitele „romanțe“, a căror cantabilitate este de natură să-i înșele pe mulți (35).

Mihai Eminescu a publicat în *Curierul de Iași*, IX, nr. 76, 9 iulie 1876, p. 1-2, schița *La aniversară*, în care apar numele alese de cei doi îndrăgostiți, adică de poet și de Veronica Micle : Gajus și Tolla. În schiță, tinerii, încă niște copii cu mentalitate adolescentină, se numesc Ermil și Elis. Din cauză că Ermil nu primește, de ziua numelui, deci la onomastică, nici un dar de la Elis, are primele îndoieli și suferințe din dragoste, redate cu multă finețe psihologică. Dar, conducîndu-și verișoara spre casă, lucrurile se limpezesc. Elis îi spune lui Ermil că-l iubește, dar îi dă o cutie mare cu păpuși, făcute de el cadou, îndărăt. Deschizînd-o, află scris pe fruntea unei păpuși : „Gajus nu-și are mințile toate“. În cutie mai era „o mică carte de notițe“. La sfîrșitul fiecărei notițe, ca o întrebare, era „cugetarea asupra adormirei“ : „Ermil, te iu-

besc !“ Este o descriere plină de sensibilitate a unor clipe de dragoste, petrecute cu Veronica, precum sînt aluzii și-n unele poezii postume.

Nuvela *Cezara* face parte și ea dintre capodoperele în proză. Publicată în *Curierul din Iași,* în foileton (IX, nr. 87—91, 6, 11, 13, 15 și 18 august 1876), nuvela are o acțiune dezvoltată și un conflict puternic, care angajează personajele centrale, scoțîndu-le în relief caracterele. Ca și tematica nuvelei *Sărmanul Dionis,* și tematica *Cezarei* folosește anecdotica medievală. Toți eroii lui Mihai Eminescu sînt excepționali de frumoși. De cele mai multe ori, poetul se descrie pe sine sau o zugrăvește pe femeia iubită. În această nuvelă, călugărul Ieronim este auto-portretul : „O frunte naltă și egal de largă asupra căreia părul formează un cadru luciu și negru stă așezată deasupra unor ochi adînciți în boltele lor, și deasupra nasului fin...“ Cezara este Veronica : „Fața ei era de-o albeață chilimbarie, întunecată numai de-o viorie umbră, transpirațiunea acelui fin sistem vînos, ce concentrează idealele artei în boltită frunte și-n acei ochi de-un albastru întuneric, care sclipesc în umbra genelor lungi, și devin prin asta mai dulci, mai întunecoși, mai demonici. Părul ei blond părea o brumă aurită, gura dulce cu buza dedesupt puțin mai plină părea că cere sărutări, nasul fin și bărbia rotundă și dulce ca la femeile lui Giacomo Palma. Atît de nobilă, atît de frumoasă, capul ei se ridica c-un fel de copilăroasă mîndrie, astfel cum și-i ridică caii de rasă arabă, ș-atunci gîtul nalt lua acea energie marmoree și doritoare totodată ca gîtul lui Antinous“.

Cît este de mare deosebirea între descrierile femeii iubite de Mihai Eminescu și descrierea subiectivă și caricată a lui G. Călinescu (36). Ne interesează mai puțin intriga nuvelei. Călugărul Ieronim este invitat să fie modelul pictorului Francesco, iar Cezara se îndrăgostește, refuzînd insistențele marchizului Castelmare. Ieronim primește o scrisoare de la bătrînul sihastru Euthanasius, nume cu tîlc, și se îndrăgostește de Cezara. Intervine surprinderea îndrăgostiților de marchiz, apoi duelul și uciderea lui Castelmare. Ieronim se refugiază în insula utopică a lui Euthanasius, lăsată lui moștenire de bătrîn care murise. Aici își petrece Ieronim zilele. Cezara, fără a ști nimic despre el se călugărește. Într-o zi, însă, înotînd, departe de mănăstire, Cezara descoperă insula lui Euthanasius și pe iubitul său. Interesantă nu este atît intriga, cît planurile și visele pe care și le făureau cei doi îndrăgostiți în anul 1876, anul fericirii lor, desprinși de „spațiu și timp“.

Ceea ce a rămas nepublicat de Mihai Eminescu fusese întrecut de triada capodoperelor în proză. *Geniu Pustiu* ar fi prima încercare de a scrie un roman, în parte autobiografic. Toma Nour își povestește viața, deci ea cuprinde o copilărie nefericită și o dragoste de asemenea nefericită. Sofia, sub numele căreia se ascunde Casandra probabil, moare. Toma are un prieten bun, Ioan, care se îmbolnăvește. (Nu se putea să lipsească propria boală a lui Mihai Eminescu, descrisă în acest roman !) După moartea Sofiei, Toma Nour se îndrăgostește de sora sa, actrița Poesis. Și aici Mihai Eminescu devine autobiografic, fiindcă și el se îndrăgostise de Fani Tardini, apoi de Eufrosina Popescu, amîndouă actrițe. Deci autorul se întemeia pe ceea ce cunoștea, pe experiența lui. Începînd cu revoluția din 1848, Mihai Eminescu părăsește autobiografia și intră în miezul evenimentelor din acel an, la care participă Toma Nour și prietenul său Ioan. Se precipită evenimente crunte : atacarea unui castel, omorîrea amantului lui Poesis, rănirea lui Ioan și moartea lui, înăbușirea revoluției. Abia acum, printr-o scrisoare, Poesis dezvăluie sacrificiul său, spre regretul lui Toma Nour.

Părțile confesive ale romanului sînt și rămîn de o deosebită importanță a sufletului adolescentului și a năzuințelor sale. Cînd intră într-un domeniu pur al fanteziei, revoluția din 1848, pe care o cunoștea mai ales din povestirile prietenilor de pe la Blaj, cînd era peregrin și cînd se născuse ideea acestui roman, Mihai Eminescu are îndoielile sale, și romanul rămîne în lada cu manuscrise (37).

Se pot afla multe dintre gîndurile lui Mihai Eminescu, în *Archaeus*, despre pasiunea sa pentru cărți vechi și rare, manuscrise. Un paria încearcă de-a se căsători cu fata unui împărat. Cucerește lumea, dar, cînd se întoarce biruitor, află că iubita lui a murit. Iarăși interesantă este icoana acelui tînăr paria, de fapt un autoportret. Mai putem remarca din prozele postume : *La curtea cuconului Vasile Creangă*, începută și neterminată. Vasile Creangă nu are nici o legătură cu Ion Creangă. A fost o proză concepută înainte de prietenia celor doi, fiindcă nu aflăm nici o similitudine. Interesantă este și proza *Părintele Ermolachie Chisăliță*, scrisă de astă dată parcă anume să-i placă lui Ion Creangă. Mihai Eminescu nu folosește stilul prietenului său, deși cîteodată îl va folosi în scrisori. Acidulat, anti-clerical ca și Ion Creangă, descrierea lui Ermolachie Chisăliță, a dascălului Pintilie Buchilat și a palamarului Nicodim Parpalac au tot hazul. Toată intriga stă în presupusa apariție a diavolului la fereastra bisericii, cînd Ermolachie dormea. O intrigă mai complicată nu există, deși autorul

anunța alt capitol, pe care nu l-a mai scris. Oricum, Mihai Eminescu încerca să-și distreze prietenul, dar nu-i încălca teritoriul.

Mihai Eminescu a fost mai întîi de toate poet, apoi a fost prins de „gazetărie", unde a înțeles să „oficieze" ca-n toate funcțiile pe care le-a avut. Prozei i-a acordat mai puțin timp și mai puțin interes. A creat și-n această privință patru capodopere, dar a lăsat postumității celelalte manuscrise în proză. S-a întîmplat exact așa precum cu poeziile postume. Lovitura năprasnică din anul 1883 l-a luat pe poet prin surprindere. Păstrase manuscrisele prozelor pentru eventuale reluări, dar sabia atîrnată de un fir a căzut și totul a rămas neterminat, parcă pentru a fi reluat de la capăt într-o altă viață.

14. POVEȘTI ȘI DOINE, GHICITORI, ERESURI...

Titu Maiorescu a făcut, în revista *Convorbiri literare*, un elogiu poeziei populare în general și volumului *Poezii populare române*, „adunate de d. Vasile Alecsandri" (1) în special, care a determinat altă atitudine din partea scriitorilor români. „Cu toate acestea, a scris criticul, autorii și publicul «din societate» s-ar înșela foarte mult cînd ar crede că simțimîntul naiv al poporului nu este compatibil cu ideile cele înalte. Lumea se poate aprofunda tot așa de bine pe calea inimei ca și pe calea reflexiei, și din aceea că poporul își exprimă numai simțirile sale nu rezultă că i-ar lipsi meditațiunea și delicatețea în exprimarea ei. Îndrăznim chiar să credem că mulți poeți de salon ar fi încîntați cînd ar putea descoperi în fantazia lor idei cu o umbră numai de frumusețea celor populare..." (2).

Titu Maiorescu desparte în poezia populară „inima" de „reflecție" și crede că ea izvorăște numai din „plenitudinea simțimîntului" (3), neridicînd probleme grave. Adică ar fi o poezie naivă, fiindcă atunci cînd poporului „inima îi saltă, încetează sarcina reflexiei" (4). Nimic mai puțin adevărat pentru cine s-a ocupat cu adunarea folclorului. Între inimă și reflexie este o legătură organică și sub „cuvinte aparent naive" poporul ascunde și „inimă și reflexie". E destul să ne oprim la gravele implicații ale uciderii ciobanului moldovean din balada *Miorița*, culeasă tot de Vasile Alecsandri, pentru a ne da seama că ciobanul gîndește, reflectează la moartea sa fixînd-o într-un cadru cosmic. Nici despărțirea dintre „poezie și politică" nu ține, fiindcă poporul are o atitudine precisă cînd spune :

Împărate, împărate !
Răspunde-mi tu cu dreptate :
Unde duci catanele ?
Iar la foc sîrmanele ?

Nu le duce așa tare
Că se strică de picioare ;
Îs catane tinerele
Nu-s dedați la drumuri grele.
Împărate, împărate !
Lasă-te, nu te mai bate ;
De cînd focul ai pornit,
Mulți voinici s-au prăpădit,
Fete multe-au bătrînit,
Ș-alt nimic n-ai isprăvit !

Convorbirile literare au încurajat folcloriștii. Curentul valorificării creațiilor populare era pornit de mai înainte. Chiar Mihai Eminescu era printre membrii *Cercului literar Orientul,* înființat în București, la 1 aprilie 1869, pentru a aduna folclor din toate regiunile țării. Lui Mihai Eminescu i se încredințează adunarea folclorului din Moldova (5). Și, de fapt, ca-n toate privințele, Mihai Eminescu, foarte conștiincios, s-a hotărît să adune folclor, iar munca sa este consemnată în : M. Eminescu, *Literatura populară.* Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Acad. R.P.R., 1963, passim. Munca sa, începută la *Cercul literar Orientul,* este continuată în anii vienezi (mai ales) și berlinezi, apoi se maturizează în Iași, între anii 1874—1877, în contact direct cu scriitorul Ion Creangă.

În Viena, observînd intenția de a scrie a lui Ioan Slavici, îl îndreaptă mai întîi către folclor, deși el se ostenise cu comedia *Fata de birău,* publicată în *Convorbiri literare* (6). Acestuia însă nu-i plăcea basmul cult, realizat de Mihai Eminescu. Mai întîi din cauza neputinței de-a se ridica la nivelul eminescian, apoi din cauza concepției folclorice. Ioan Slavici, spre deosebire de Mihai Eminescu care crea, voia să „prelucreze" din mai multe variante un basm nou (7). Să zicem că așa a procedat, deși n-a folosit „variante", cu basmele publicate, rînd pe rînd, în *Convorbiri literare : Zîna zorilor* (1872), *Ileana cea șireată* (1872), *Peșcele pe brazdă* (1872), *Florița din codru* (1872), *Doi feți cu stea în frunte* (1874) etc. (8).

Concepția folclorică a lui Mihai Eminescu era însă deosebită de a lui Ioan Slavici (9), ale cărui povești nu excelează prin savoarea formei sau adîncimea fondului (10). De fapt, Mihai Eminescu a fost și un culegător de folclor în adevăratul, strictul sens al termenului, și a meditat deasupra textelor citite, reușind să-și

formeze o convingere proprie, apoi s-o pună în practică. De ce n-am recunoaşte că la el folclorul se înalţă pe o altă treaptă, treapta supremă de virtuozitate ?

Pe alt drum, dar cu aceeaşi concepţie creatoare, va merge prietenul lui Mihai Eminescu, Ion Creangă. Nici el nu va fi un culegător de folclor în sensul mecanic şi sterp, ci va fi un scriitor creator. Altcum numele lui nu l-ar fi întrecut nici pe cel al lui Simeon Florea-Marian. Aşa că aceşti doi mari scriitori se deosebesc fundamental de Ioan Slavici, Miron Pompiliu, I. Pop-Florantin şi alţii, care nu s-au putut elibera de stereotipia tiranică a modelelor populare (11). Analiza complexă a culegerii de literatură populară a lui Mihai Eminescu este, de la început, inutilă, fiindcă poetul nu s-a supus, ca şi alţii, unor canoane prestabilite şi fixate de specialiştii de cabinet, care nici n-au adunat folclor, nici nu l-au pus în practica activităţii lor.

În schimb, observaţiile folclorice ale lui Mihai Eminescu sînt deosebit de importante. Poetul nu concepea să scrie cineva poezie sau proză, fără să cunoască în prealabil literatura populară (12). Este ceea ce a făcut şi el mai întîi, ostenind la închegarea basmului fantastic *Făt-Frumos din lacrimă,* neînţeles de Ioan Slavici. Dar criticul G. Ibrăileanu spune limpede : „Basmul, povestea valorează cît valorează talentul celui care povesteşte. Şi Creangă a avut un aşa de mare talent, încît în toate poveştile sale oamenii trăiesc cu o individualitate şi cu o putere de viaţă extraordinară" (13). În acest sens şi Mihai Eminescu va observa : „Ceea ce e original e modul de a le spune, e acel grai românesc cu care se îmbracă ele, sunt modificaţiunile locale, potrivite cu spiritul şi datinile noastre". Deosebirea dintre simplii şi banalii culegători ai folclorului şi genialii interpreţi Mihai Eminescu şi Ion Creangă este ca aceea a viorii mînuite de un oarecare lăutar faţă de mîna genialului George Enescu. La Mihai Eminescu, producţiile populare au intrat pe mîinile unui faur inegalabil. Nu cu toate (multe au rămas în culegerile sale de basme şi poezii), dar cu cele cu care s-a ocupat a făcut adevărate minuni. Avea şi un gust infailibil de selecţie, avea — ceea ce era esenţial — geniu. Poezia populară, trecută prin forjele acestui Vulcan liric, îţi pare a fi ea, deşi nu mai e. Forma a fost ciocănită pînă la filigranare ; fondul a fost distilat prin cele mai subţiri şi fine retorte :

— Ce te legeni, codrule,
Fără ploaie, fără vînt,
Cu crengile la pămînt ?
— De ce nu m-aş legăna,

Dacă trece vremea mea !
Ziua scade, noaptea crește
Și frunzișul mi-l rărește.
Bate vîntul frunza-n dungă —
Cîntăreții mi-i alungă ;
Bate vîntul dintr-o parte —
Iarna-i ici, vara-i departe.
Și de ce să nu mă plec,
Dacă păsările trec !
Peste vîrf de rămurele
Trec în stoluri rîndunele,
Ducînd gîndurile mele
Și norocul meu cu ele...
Și se duc pe rînd, pe rînd,
Zarea lumii-ntunecînd,
Și se duc ca clipele,
Scuturînd aripele,
Și mă lasă pustiit,
Vestejit și amorțit
Și cu doru-mi singurel,
De mă-ngîn numai cu el ! (14)
(decembrie 1883)

Între *Poeme originale de inspirație folclorică*, Perpessicius, în vol. VI, n-o așează. Sînt 19 poeme, basmele *Călin Nebunul, Fata-n grădina de aur, Miron și frumoasa fără corp, Povestea Dochiei și ursitorile, Ursitorile* (15), apoi urmează *Mușatin și codrul, Dragoș Vodă cel Bătrîn*, după care alte 12 poeme (16). Infuziunea „popularului cu cultul" în poeziile lui Mihai Eminescu este organică ; nu se poate face o separație brutală între unul sau altul sau o compartimentare strictă. De fapt, este greu observabil și în așa zisele „poeme originale de inspirație folclorică" pînă unde merge „elementul popular" și de unde intervine poetul cult. După cum poetul a intercalat în basmul *Călin* poezii populare cu altă metrică, adică după ritmul trohaic cu 10 și 11 picioare veneau versuri numai cu 8 și 6 silabe, tot așa a procedat și în *Scrisoarea III*. Să dăm exemplele :

Greeruș ce cînți în lună
Cînd pădurea sună,
Cum nu știi ce am în mine
Greiere străine ?
Că te-ai duce de-ai ajunge

Noaptea de te-ai plinge,
Ca o pasăre măiastră
La noi la fereastră...
Spune-i mamei : „Ce-am făcut
De-m-a mai născut,
Căci ar fi făcut mai bine
Să mă ia de mîne,
Prefăcută că mă scapă
Să m-arunce-n apă,
Căci de cer ar fi iertată
Și de lumea toată".

Și-acum un oștean din oastea falnicului domn Mircea cel Bătrîn îi scrie „dragei lui", cum i-ar scrie oricare oștean, numai la alt nivel :

„De din vale de Rovine
Grăim, Doamnă, către Tine,
Nu din gură, ci din carte,
Că ne ești așa departe.
Te-am ruga, mări, ruga
Să-mi trimiți prin cineva
Ce-i mai mîndru-n valea Ta :
Codrul cu poenele,
Ochii cu sprîncenele ;
Că și eu trimite-voi
Ce-i mai mîndru pe la noi :
Oastea mea cu flamurile,
Codrul și cu ramurile,
Coiful nalt cu penele,
Ochii cu sprîncenele.
Și să știi că-s sănătos,
Că, mulțămind lui Cristos,
Te sărut, Doamnă, frumos".

Chiar și pentru Veronica poetul folosește același ritm trohaic :

Alei, Veronică dragă,
Uite frunza cea pribeagă
E ca viața noastră-ntreagă.
Alei, dulce Veronică,
Despărțirea rea ne strică,
Nu ne-alegem cu nimică,
Viața trece, frunza pică...

Inexorabil, cel ce se ocupă cu viața și cu opera celui mai mare dintre clasici nu poate rîvni la o antologie, ci doar la o selecție subiectivă, încadrată textului.

Mihai Eminescu a învățat enorm din *Lepturariul* lui Arune Pumnul (Pumnea), dar adevăratul lui învățător a fost poporul. Versificația lui a fost, la început, populară, baladescă, apoi s-a diferențiat. Trecerea de la influența dominantă a lui D. Bolintineanu, Heliade Rădulescu și Vasile Alecsandri la cristalizarea personalității sale artistice s-a făcut sub influența literaturii populare. Aceasta va deveni o constantă permanentă a operei sale. Împletită armonios cu coordonatele omului de gust și de cultură, tustrele vor da literaturii române pe cel mai autentic geniu al său. Depozitul sacru al formației poetului Mihai Eminescu, care stă la temelia lui, este literatura populară, adică folclorul pe care l-a adunat și de care nu sînt prea mulțumiți specialiștii. Nu-și pun problema că atît Mihai Eminescu, cît și Ion Creangă, dacă și-ar fi adunat și expus tot „folclorul lor personal", nu ar mai fi avut nevoie, nici putință, să se mai ocupe cu ceva.

Mihai Eminescu și Ion Creangă cunoșteau folclorul în esența sa și în producțiile sale. Ei nu se limitau, ca Simeon Florea-Marian, la o culegere prin alții și la o catalogare meritorie, dar mecanică. Folclorul devenise pentru ei o „modalitate de viață". Ioan Slavici, Miron Pompiliu, I. Pop-Florantin își puteau vedea, nestingheriți, de platitudinile lor. Ceea ce se întîmpla la Eminescu și la Creangă era senzațional. Aceștia doi topeau materialul folcloric ca niște fauri și realizau capodopere nemuritoare, conștienți cui le datoresc. Mihai Eminescu se împrietenise cu Ion Creangă. Nu trebuie să coborîm prietenia aceasta minunată, cum a fost coborîtă de documentariști și de biografi, numai la senzațional, la ospețe pantagruelice, la „anecdote corosive" și la fabulațiile care alimentează cărțile vulgarizatoare despre cei doi mari. Pentru atît și spre a se reduce la atît o prietenie, Mihai Eminescu nu era accesibil în anii săi excepționali de creație. Altundeva este explicația. Mihai Eminescu, pasionat de folclor, dar ocupat cu fel de fel de treburi funcționărești, în acea vreme, se întîlnise cu fenomenul Ion Creangă, o literatură populară ambulantă. Din vorbele lui izbucneau, pe lîngă hohotele de rîs, proverbele, anecdotele, întîmplările și sfaturile lui Moș Bodrîngă și ale lui Moș Terinte Barbă-lată. Totul trebuie să fi avut o savoare, pe care noi nu ne-o mai putem reînvia. De aceea, cunoscîndu-l, ca revizor școlar de Iași și Vaslui, Mihai Eminescu, obișnuit a corecta compozițiile școlărești ale lui Ioan Slavici, înțelege că se află în fața unui geniu și nu-l corectează, ci-l aduce să

citească poveştile, aşa cum le-a scris, la şedinţele *Junimii*. Este una dintre marile lecţii, pe care şi-au servit-o cei doi titani reciproc. Astfel nu ne surprinde, după atîtea discuţii, definiţia pe care o dă Mihai Eminescu literaturii populare tocmai în acest timp: „Literatură populară nici nu se poate numi altceva decît cugetarea şi productele fantaziei poporului însuşi, care devin literatură în momentul în care se produc prin scriere, sau reproduceri a clasei culte care se potrivesc însă aşa de bine cu gîndirea poporului, încît dacă acesta *nu* le-au făcut, le-au putut însă face“ (17).

Este evident că acest articol, scris în *Curierul de Iaşi,* 10 august 1877, cînd încă Mihai Eminescu locuia sau se mutase din bojdeuca lui Ion Creangă, se referă la reflexiile şi la gîndurile celor doi, care-şi căutau o cale proprie în literatura română. Problema îl priveşte mai mult pe Ion Creangă, recunoscut ca „povestitor popular“, fără să i se dea titlul de „scriitor român“, creator original, structural deosebit de culegătorii de folclor. Distincţia încă nu se făcuse şi nu se face nici astăzi cu hotărîre.

Creatorul original, care foloseşte materialul folcloric, cum orice creator foloseşte imensul depozit literar al secolelor, nu rămîne sclav la textul înregistrat de la un informator, mai fidel sau mai puţin fidel, ceea ce specialiştii nu disting, ci creează ceva nou, unic şi inimitabil. Mihai Eminescu şi Ion Creangă au înţeles marea taină a valorificării folclorului român. Folclorul trebuie valorificat, nu depozitat static în arhive; el trebuie interpretat şi introdus în circuitul culturii româneşti. Chiar atunci cînd intervine în text sau „stilizează“, după expresia „puriştilor folclorici“, producţia este eminamente literară, ca poezia *Codrule, Măria-ta*:

Codrule, Măria-Ta,
Lasă-mă sub poala ta,
Că nimica n-oi strica
Fără num-o rămurea,
Să-mi atîrn armele-n ea,
Să le-atîrn la capul meu,
Unde mi-oi aşterne eu,
Sub cel tei bătut de vînt,
Cu floarea pîn' la pămînt.
Să mă culc cu faţa-n sus
Şi să dorm, dormire-aş dus,
Dar s-aud şi-n visul meu,
Dragă, codrii, glasul tău...

Mai mult decît de la poezia cultă contemporană, Mihai Eminescu a învățat limpezimea expresiei, puritatea simțirii, intensitatea lirică, versificația și estetica formală de la literatura populară. Procesul de formație al literaturii populare impune neapărat existența originară a unor creatori de mare talent. Ei au dat naștere unicatului folcloric, însușit imediat. Balada, doina, cîntecul, strigătura, care plăceau ascultătorilor, își începeau lungul drum, fiind purtate din gură în gură. Cele mai frumoase producții populare sînt deci cele ce-au circulat mai mult, prin urmare și cele mai vechi. Noutatea se observă imediat prin stîngăcii formale care se răsfrîng și asupra fondului, răpindu-i cursivitatea și adîncimea simțirii.

De această realitate era conștient Mihai Eminescu. Manuscrisele sale ilustrează o preocupare permanentă pentru folclor —, o dominantă a creației sale. Poezii populare și povești apar mai în toate caietele, încă din vremea societății *Orientul*, apoi din anii vienezi și berlinezi, cînd aduna folclor de la studenții români, în majoritatea lor feciori de țărani bucovineni, transilvăneni, munteni și moldoveni. Aduna numai ceea ce se acorda cu afinitatea sa, indiferent de categorisiri și genuri. Mihai Eminescu nu era un teoretician folcloric, ca Mozes Gaster, ci un practician, un creator. Totuși și părerile sale teoretice, pronunțate cu diferite prilejuri, sînt extrem de prețioase, fiindcă elimină tocmai încercarea de-a transforma folclorul într-o știință aridă. Din studiul abstract al folcloristicii și din principiile subiective statornicite artificial se pot naște teoreticieni, dar niciodată nu se va învăța „crearea producțiilor folclorice" (18), ceea ce este esențial. De aceea Mihai Eminescu n-a devenit „teoretician folcloric", ci „creator" de capodopere folclorice. Dovadă că de la culegerea unor poezii populare și basme a trecut la poemele originale de inspirație folclorică (*Călin Nebunul, Fata-n grădina de aur, Miron și frumoasa fără corp, Cîntec vechi, Codrule, Măria-Ta, Doină, doină, greu îmi cazi, Povestea Dochiei și ursitorile, Ursitorile, Mușatin și codrul, Dragoș-vodă cel bătrîn, Peste codri sta cetatea, Între nouri și-ntre mare. Dragoste adevărată, Mă-ntrebi, dragă,-ntr-o zi, Alei mică, alei dragă, Lumineze stelele, Doina, Luceafărul* etc., acoperind deci timpul dintre anii 1868—1882, după cum atestă și manuscrisele. În acest timp, au fost adunate sau create și basmele : *Făt-Frumos din lacrimă, Frumoasa lumii, Borta vîntului, Finul lui Dumnezeu, Vasilie-finul-lui-Dumnezeu* etc. (19). Mihai Eminescu a adunat și proverbe, locuțiuni diverse, zicale, cimilituri etc. (20).

Dispersarea numerosului material folcloric în manuscrise este interesantă, arătîndu-se trecerea spontană a poetului de la cele mai

variate ocupații la cîte o doină, la cîte un basm sau la cîte o strigătură. Ținem seama că foile unor manuscrise miscelanee au fost legate la întîmplare, integrînd poezii populare unde nu te aștepți, dar chiar în caietele de-sine-stătătoare amestecul este inextricabil. Pline de producții populare sînt manuscrisele : 2277, ff. 139—143 ; 2306, ff 6—10 v, 21—27 — *Irmoase*, 2307, ff. 2—3, 26, 27 — *Proverbe*, 2308, ff. 65—80 — *Cîntece de lume*, ff. 39 v — 40 v, 80—83 — baladele *Serdariu, Doncilă*, 2285, f. I—XLII *Poezii*, 1—13 ; — *Poezii*, 14—54 — *Povești în proză*, 54 v — 64 — *Poezii populare*, 2283, ff 23—32 — *Călin — File din poveste*, 2282, ff. 1—5 — *Cîntece de lume*, 2280, ff. 13—14 — basmul versificat *Frumoasa lumii* 2279, ff. 70 v — 74 — *Poezii populare*, 2276 I, ff. 14, 18, 68, 123, 297 v — 3 cov — *Poezii populare*, 2276 II f. 41 — Călin Nebunul, 2275, ff. 3—4, 65, 102—103, 142. — *Locuțiuni diverse*, 2254, f. 72 — *Călin Nebunul*, 2270, ff. 68, 76, 78, 81—82, 83 — *Mușatin și codrul, Miron și Frumoasa fără corp*, 2268, ff. 1—14, 16, 19 — *Călin Nebunul, Frumoasa lumii, Fata în grădina de aur*, 2262, ff. 64, 125—136, 147, 157—160 — *Poezii populare, Călin Nebunul* etc., 2260, ff. 274—284 — *Ursitorile* etc., 2258, ff. 169 v — 170 v, 174, 176—178 — *Fata în grădina de aur*, 2266, ff. 163 — *Legenda Luceafărului* etc.

Culegerea materialului folcloric nu a fost un scop in sine ; poetul n-a respectat anumite regule de culegere, nici nu și-a categorisit producțiile populare adunate după specii și genuri. Insistența asupra lor era pur și simplu activă, creatoare, după cum se poate constata din diferitele variante. Materialul era prelucrat mereu, încă din Viena și pînă prin anii 1878—1882 —, ecourile fiind puternice în *Scrisori* și în *Luceafărul*. Folclorul era deci pentru Mihai Eminescu ceva viu ; versurile nu erau adunate, ca să stea ca într-un insectar, fetișizîndu-se faza în care au fost culese, indiferent de valoarea informatorului sau culegătorului. Aici este marea originalitate a poetului. El însuși devine un arhetip, un demiurg creator de folclor. Numai așa s-au putut naște capodoperele eminesciene de inspirație populară. Cu altă „concepție folcloristică" de pură teoretizare și înregistrare pasivă ele nu s-ar fi născut. Este și deosebirea mare între culegătorul mecanic, fără nici un aport personal, și prelucrătorul genial al folclorului sau „stilizatorul", cum i se mai spune, fără a se pune în evidență meritele sale incontestabile. Deosebirea valorică este ca între diamantul brut și cel șlefuit.

Culegînd deci folclor, Mihai Eminescu nu l-a instrăinat, precum alții, nici nu l-a edulcorat, ca Vasile Alecsandri cu diminutive. Fantasticul a rămas fantastic, miticul a rămas mitic, mentalitatea

populară a rămas mentalitate populară. Intrusiunile insolite ale propriei fantezii, care transformă viziunea despre om, lume și viață din colectivă în individuală, au fost evitate. Culegerea eminesciană este autentică și originală. El spune : „Cu toate considerațiile de decență literară, am dori mai cu seamă elementele literaturii populare să se adune fără scădere și nealterate prin pruderie. *Tale quale*“ (21). Surprind astfel numai pe cei ce nu înțeleg accepțiunea științifică a producțiilor populare, așa cum s-au născut, cele din manuscrisele : 2306, ff. 30—31 ; 2291, f. 20 ; 2289, ff. 19—21 ; 2290, ff. 69 v ; 2286, ff. 15 v, 23 v etc. Mihai Eminescu le-a cules, așa cum le-a auzit ; așa cum circulau în popor și cum circulă și astăzi. Poporul nu consideră rușinoase, anumite funcții fiziologice și organe anatomice dintr-o falsă „pudibonderie“, a „duducăi din Vaslui“. Tocmai din cauza aceasta făceau haz Mihai Eminescu și Ion Creangă de pudibonzii de la *Junimea*. A le socoti deci „culegeri triviale“ (22) sau „licențioase“ este injust ; înseamnă a nu cunoaște spiritul specific al poporului. Este drept că nu toți cititorii ar înțelege corect asemenea „relicve foclorice“, atestînd altă stare de lucruri față de cea de astăzi, așa că trebuie să fie circumscrisă circulația unor „asemenea cîntece“ care-l interesau pe Mihai Eminescu din punct de vedere filologic. Ecourile lor nu se aud în opera sa. „Național și popular, continuă Mihai Eminescu, nu va să zică trivial. Nu se cere, se-nțelege, în nici o scriere bună, ca cineva, avînd să zică lucruri mai de rînd, să aleagă vorbe subțiri ; trivială e espresia numai atunci cînd se caută anume să fie mai de rînd decît lucrul pe care-l spui“ (23).

Preocuparea dominantă însă rămînea „graiul viu al poporului“ și-n această privință Mihai Eminescu a scris pagini memorabile, în legătură cu ieșirea de sub tipar a scrierii lui Eliad : *Michaiada* : „Ceea ce voim însă să amintim scriitorilor noștri, în genere, sunt următoarele : «Nu în imitarea formelor străine consistă adevărata propășire. Luați de la străini gustul de-a pili și a lucra cu dalta toate scrierile voastre, luați de la ei iubirea de adevăr, lipsa de suficiență, respectul ce ei îl au atît pentru obiectul pe care-l tratează, cît și pentru publicul căruia se adresează. Dar o adevărată literatură, trainică, care să ne placă nouă și să fie originală pentru alții, nu se poate întemeia decît pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradițiile, obiceiurile și istoria lui, pe geniul lui. Tot ce-ați produce înafară de geniul într-adevăr național (nu patriotico-liberalo-politic), nu va avea valoare și trăinicie, nici pentru noi, nici pentru străinătate»“ (24).

15. LADA CU CELE 44 DE CAIETE

Salvatorul manuscriselor lui Mihai Eminescu a fost Titu Maiorescu. El a pus la adăpost lada unde fuseseră depozitate caietele și cărțile cele vechi, după fatidica zi a îmbolnăvirii (28 iunie/10 iulie 1883), în odăița închiriată la Ioan Slavici, Piața Amzei, nr. 6 (1). Dîndu-și seama de valoarea manuscriselor din care a selectat și a publicat cîteva poezii, Titu Maiorescu a încredințat Academiei Române caietele eminesciene, la 25 ianuarie 1902. Gestul ni-l recomandă peste veacuri.

Dar caietele și foile predate bibliotecii și-au avut mai departe destinul lor. Nu se poate garanta astăzi că au fost păstrate și inventariate toate hîrtiile. Pentru o asigurare a lor, caietele au fost legate de funcționari incompetenți, fără să se poată ține seama de legătura lor organică, de succesiunea cronologică, de specificul valoric. Nici nu era posibil așa ceva. Apoi aceste inestimabile comori au intrat în circuitul bibliotecii. Diferiți indivizi le-au consultat cu folos sau din curiozitate, insistînd mai ales asupra versurilor și expresiilor licențioase din epoca *Junimii*, cînd erau apreciate „anecdotele corosive" și versurile vesele „de pahar". Mîini sacrilege și-au permis a face însemnări marginale și sublinieri în text, ba chiar a scrie *„Alienație mentală"*, la care altă mînă străină a adaus semnul (?) (2).

Referindu-se la publicarea unei ediții complete a operelor lui Mihai Eminescu, Nicolae Iorga spunea-: „Dar e o datorie pentru noi, păstrătorii prețioaselor caiete, pentru noi cari am îngrijit atita timp moștenirea literară a lui Alecsandri, să începem printr-o comisiune la care bucuros aș primi să mă alipesc, ediția integrală a lui Eminescu care trebuie să fie un monument național și pe care n-o poate face decît Academia Română". „Același gînd revine în rîndurile în care glosă în *Revista istorică* din 1933 prețioase contribuții eminesciene : «Dar o întrebare se pune : cine oare va avea curagiul să ne dea opera însăși a lui Eminescu, întreagă ?» Iar mai

dăunăzi, distingînd între feluritele categorii de ediţii critice, d-l. N. Iorga săpa în cîteva cuvinte însăşi norma şi temelia unei atari ediţii integrale : «Orice rînd din Eminescu merită să fie tipărit»" (3).

Intre editorii operelor lui Mihai Eminescu se înşiră multe nume, începînd cu : *Poesii*. Prefaţă T. Maiorescu, Bucureşti, Socec, 1884 ; Ediţia a IV-a cu Prefaţă şi notiţă biografică : *Poetul Eminescu ;* după care au urmat : V. G. Morţun, Gh. Păucescu, A. D. Xenopol, Ilarie Chendi, Nerva Hodoş, Ion Scurtu, Nicolae Iorga, Octav Minar, A. C. Cuza, Lucian Blaga, G. Bogdan-Duică, E. Lovinescu, G. Murnu, G. Ibrăileanu, D. Murăraşu, Constantin Botez, C. Gerota, M. Dragomirescu, G. Călinescu, Ion Creţu, D. Panaitescu-Perpessicius, Petru Creţia, D. Vatamaniuc, Gr. Scorpan, Al. Calcrian, M. Toneghin, I. D. Bălan, Eugen Simion, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Gh. Bulgăr, Marin Bucur, Mihai Bordeianu etc. Dintre aceştia, N. Panaitescu-Perpessicius a realizat monumentala sa ediţie critică : *Opere,* ingrij. şi introd. Perpessicius, vol. I—III : *Poezii tipărite în timpul vieţii,* Bucureşti, F.R.L.A., 1939 ; vol. IV—V : *Poezii postume,* Bucureşti, E.A., 1952—1958 ; vol. VI : *Literatura populară,* Bucureşti, E. A., 1963 ; vol. VII : *Proza literară,* ingr. Petru Creţia, D. Vatamaniuc, Anca Costa-Foru, Eugenia Oprescu. Introd. Perpessicius, Bucureşti, E.A., 1977.

După volumele îngrijite de Perpessicius, reproduce *Poeziile* şi Petru Creţia (4), introducînd numeroase postume, omise din ediţiile de mare tiraj, precum şi cele 18 „poeme originale de inspiraţie folclorică", tot postume, care lipsesc pînă şi din ediţia bibliofilă publicată în 1958 de Perpessicius însuşi (5). Petru Creţia, în *Notă asupra ediţiei,* mai precizează : „În ceea ce priveşte textul poeziilor, cu excepţia îndreptării unor erori de tipar şi a unificării ortografiei, nu am adus modificări textului consacrat de Perspessicius în *Opere alese,* în aşteptarea lucrărilor pregătitoare necesare rectificării unora dintre lecţiuni. Am păstrat chiar şi grafia *sunt,* despre care avem convingerea fermă că nu corespundea, la Eminescu, unei pronunţări reale" (6).

Criticul G. Ibrăileanu, ocupîndu-se cu *„Postumele" lui Eminescu,* îşi exprimase mari rezerve cu privire la publicarea lor. Deşi recunoştea că „publicarea manuscriselor lui Eminescu este îndreptăţită şi este folositoare", continua : „Publicarea lor, însă, în colecţia «autorilor clasici», ca «poezii de Eminescu» nu poate fi justificată. Dacă pentru oamenii din generaţia trecută, adevăratul Eminescu este şi rămîne acela din ediţia Maiorescu, apoi, pentru generaţia tînără, care a avut de la început în mînă două volume de Eminescu, «Eminescu» este altul. Am văzut mulţi tineri citind pe Eminescu, indiferent din volumul cel vechi ori din cel nou, de

«postume». Evident că în mintea acestora există un alt Eminescu decît în mintea oamenilor de la sfîrșitul veacului trecut" (7).

Aceste considerații ale lui G. Ibrăileanu s-au dovedit profund nedrepte pentru opera integrală a celui care intra cu mintea sa genială în umbră. I se întrerupea brutal activitatea creatoare. Ceea ce nu-i plăcea lui Eminescu era „rupt și dat deoparte", nu era păstrat. Or, manuscrisele eminesciene sînt ținute în ladă, fiindcă unele erau desăvîrșite (alegînd dintre ele și Titu Maiorescu cîteva pentru edițiile pe care le-a publicat) ; altele erau ținute încă de autor pentru o nouă posibilă prelucrare, cuprinzînd splendidele sale poezii de dragoste. Multe manuscrise erau utilizate de poet pentru alcătuirea altora. Unele poezii erau desprinse din contextul lor și publicate separat. Atelierul poetului era unic prin varietatea și complexitatea preocupărilor lui.

Dacă ediția Maiorescu publică poezii de Mihai Eminescu stind încă sub influența lui Eliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Costache Conachi și Vasile Alecsandri, cum însuși criticul G. Ibrăileanu recunoaște (8), atunci de ce nu s-ar publica poeziile scrise, aproape toate, în timpul stăpînirii maxime a uneltelor de muncă de către poet ? Să fie vitregite numai din cauză că au rămas nepublicate de poet după brusca sa trecere peste hotarul celor inteligibile în lumea cețoasă și răsturnată a ultimilor săi ani agonici (1883—1889) ?

Publicînd volumul al V-lea al operelor eminesciene care cuprinde *Poezii postume,* Perpessicius precizează în *Prefață :* „Acestor curiozități, întru totul legitime, încearcă să le răspundă acest al V-lea volum, complement organic al celui de dinaintea lui. Căci fără a ne subestima nici truda și nici cîtă pricepere vom fi putut deprinde din familiarizarea cu nisipurile acestea mișcătoare ale manuscriptelor eminesciene, modestia, unită cu prudența, ne îndeamnă să nu privim lucrul nostru altminteri decît sub semnul celor provizorii. Actualul stadiu al bibliografiei românești, în genere și al celei eminesciene, în particular, nu îngăduie ambițiuni nemăsurate" (9).

Cu acest volum de *Poezii postume* s-au depășit observațiile lui G. Ibrăileanu (10), Censor (D. Kernabat) (11), Cezar Papacostea (12), care își exprimă rezervele îndreptățite sau nu. Au biruit părerile lui Nicolae Iorga (13), Al. Vlahuță (14), Ilarie Chendi (15), Ion Trivale (16) etc. Munca depusă de D. Panaitescu-Perpessicus s-a dovedit pînă acum competentă și necesară.

Observațiile, care se pot aduce acestei laborioase editări a *Poeziilor postume,* nu se leagă de oportunitatea stringentă a publicării tuturor manuscriselor eminesciene ci se referă la „lecțiunile

îndoielnice", notate cu asterisc, cum și la „locurile cu cuvinte indescifrabile", puse între ghilimele drepte. În total, sînt numai în volumul al V-lea 629, o cifră impresionantă. Din studiul textelor, rezultă că editorul n-a epuizat toate metodele de cercetare și de confruntare a manuscriselor pe care le-a avut la îndemînă, nefiind accesibile altora. În unele locuri, ca de exemplu cel de la pagina 680, vers 11, sensul însuși denunță cuvîntul arătat (indesc.), care este fără putință de greșeală *vîntul* :

Și iarăși vîntul bate
Cu freamăt în păduri...

În celelalte locuri, apar cuvinte bizare, fără legătură organică cu textul, cuvinte mutilate de-o citire greoaie, pe care asteriscul nu le vindecă de opacitatea și nesonoritatea lor. În multe locuri, editorul a avut mînă fericită. Aș fi dat sugestia însă ca în locurile dificile (în număr de 629 !) să se fi procedat cu mai multă exigență și prudență, epuizînd metodele științifice, obișnuite în asemenea cazuri. Ar fi trebuit să se prezinte manuscrisele sau numai cele cu locurile nesigure, îndoielnice, mai multor lectori, de preferință poeți, stăpîni pe versificația clasică, care să-și prezinte și „lecțiunile" lor. Din ele, s-ar fi putut face un studiu comparativ, urmînd să fie definitivate lecțiunile adevărate, unice, în toate cazurile de nedescrifrare sigură sau de neputință. În această muncă de editare a *Poeziilor postume*, deci de redare a unui Eminescu genuin, trebuie să rămînă hotărîtoare : contextul, versificația, grafia și mesajul ideatic. În sfîrșit, mai observăm că, în cazul unor lacune în manuscrise, suplinite de editor, intervențiile se dovedesc, în majoritatea lor, insolite, schimbînd metrica, alteori sensul. Și în aceste cazuri, sînt valabile cele de mai sus.

Vom oferi cîtexa exemple edificatoare :

1. După epuizarea tuturor posibilităților grafiei și ortografiei eminesciene și ținînd seama și de accentele tonic și ritmic (ortoepic), cuvîntul indescifrabil de la pagina 278, vers 10, este „scînteе".

2. Lecțiunea îndoielnică de la pagina 38, vers 3 : „stanuri" este „steiuri".

3. Lecțiunea îndoielnică de la pagina 82, vers 167 : „und* oie*" este „undoaie" sau „unduie".

4. Lecțiunea îndoielnică de la pagina 210, vers 9—11 subsol, ilustre* este „scribe". „Ilustre" strică și metrica versului.

5. Lecțiunea îndoielnică de la pagina 358, vers 21 : „viață*" este „viță".

6. Lecțiunea îndoielnică de la pagina 423, vers 10 : „moarte+" este „moarte" cu toată siguranța ! etc.

Rectificarea științifică a tuturor lecțiunilor îndoielnice ar trebui neapărat făcută la o nouă ediție. Fiind atîtea reverze cu privire la editarea *Poeziilor postume* ale lui Mihai Eminescu, este absolut necesar să se evite nu numai erorile de tipar, dar și inerentele greutăți de lectură, scutind cititorii de asemenea lipsuri care se răsfring, în ultimă instanță, asupra autorului lor. Iar Mihai Eminescu trebuie scutit de neputințele noastre editoriale, fiindcă merită a fi pus în adevărata lumină și valorificat in totalitatea operei sale. Ceea ce a reușit să facă Titu Maiorescu cu *Poeziile antume* trebuie să constituie un îndemn și pentru editarea tuturor postumelor, reducînd la minimum orice lipsuri și scăderi. Totuși, cel dintîi scormonitor în lada cu manuscrise a lui Mihai Eminescu, rămasă la prietenul său, inginerul Constantin Simțion, apoi luată de A. Chibici-Revneanu, este chiar Titu Maiorescu, Chibici, luînd lada la cererea lui Eminescu, i-o dă criticului care începe a publica numai poeziile alese de el. Ceea ce a publicat, după 28 iunie/10 iulie 1883, se poate considera oricum că aparține postumității, deoarece poetul n-a mai putut fi consultat. (Nu este exclus ca Titu Maiorescu, așa cum afirmă în *Prefața* din 1883 (1884) a *Poesiilor*, să fi folosit „manuscrisele care se aflau la persoane particulare", deci și cele din lada de la inginerul Constantin Simțion, împrumutîndu-le, inainte de a intra în posesia lor.)

Poezia *Criticilor mei*, publicată în *Convorbiri literare*, XVI, 1883, p. 423, apare și în : *Poesii*, București, Socec, 1883 (1884), cu o prefață de T. Maiorescu. Dar nimeni n-a observat decît mult mai tîrziu, inclusiv G. Ibrăileanu, că, după drama îmbolnăvirii, care l-a scos din acțiune pe poet, volumul tipărit de Titu Maiorescu cuprindea, pe lingă poeziile publicate în *Convorbiri literare* și în *Familia*, și poezii inedite, incluse după tragicul sfîrșit activ, intervenit în ziua de 28 iunie/10 iulie 1883, și anume : *Trecut-au anii, Iubind în taină, Glossă, Odă (în metru antic), S-a stins viața, Lasă-ți lumea ta uitată, Somnoroase păsărele, Din valurile vremii, De-oi adormi, Te duci, Se bate miezul nopții, Peste virfuri, De-or trece anii. Cu mîne zilele-ți adaugi, La mijloc de codru des, Ce te legeni, codrule, Iar cînd voi fi pămînt, Nu voi mormînt bogat, Mai am un singur dor* și *De-oi adormi curînd*. În ediția a III-a (1888) sînt introduse poeziile : *La steaua, De ce nu-mi vii* și *Kamadeva*, publicate mai întîi în *Convorbiri literare* (1 decembrie 1886, 1 februarie 1887 și 1 iulie 1887). În : *„Poesii de Mihai Eminescu*. Ediția a cincea. Cu o notiță biografică de T. Maiorescu, București, Socec, 1890", sînt introduse, tot de T. Maiorescu, poeziile : *Diana*

(publicată mai întîi în *Convorbiri literare,* 1 februarie 1880), *Sara pe deal* (*Conv. lit.*, 1 iulie 1885, *Dalila* (*Conv. lit.*, 1 februarie 1890); în ediția a VII-a (1895) apar și poeziile : *Pe un album, Între păsări, Fragment, Rugăciune ;* în ediția a VIII-a (1901) se mai adaugă : *Ori cite stele* (*Conv. lit.*, 1 februarie 1890). Titu Maiorescu umbla, deci, în manuscrisele poetului încă în anul 1883, alimentîndu-și edițiile cu poezii noi, înainte de-a le preda Academiei, publicîndu-le, ulterior sau anterior, și în *Convorbiri literare,* precum și cu șase poezii în revista *Familia : Pe lingă plopii fără soț, Și dacă ramuri bat în geam, Adio, S-a dus amorul, Ce e amorul* și *Cind amintirile* (cu unele modificări). Ce socoteală și-o fi făcut cu imensul material, rămas neexplorat, Titu Maiorescu, ne putem da seama cînd ne gîndim la păstrarea manuscriselor, ca să nu se piardă precum ale lui Ion Creangă, și la modestul început de valorificare a lor, subiectivă, dar bineintenționată.

Titu Maiorescu a adăugat astfel poezii inedite, pe care le publica și în revista junimistă, la volumul din 1883, antedatat, apoi la celelalte ediții, cercetînd cu ochi critic postumele și hotărînd valoarea lor, bineînțeles subiectiv. Poetul a încercat, în repetate rînduri, să intre în posesia lăzii sale cu manuscrise, dar s-a lovit de refuzul net al criticului. Acesta, după ce-l văzuse pe Mihai Eminescu în noua sa stare, nu mai avea încredere în manifestările lui debusolate. Nu-l mai socotea apt de-a hotărî publicarea operelor sale manuscrise, cu atît mai puțin nu-l mai credea capabil de-a crea poezii noi.

Este surprinzător că G. Ibrăileanu nu și-a dat seama că Titu Maiorescu începuse deja valorificarea *Poeziilor postume ;* o valorificare parțială, fiindcă Titu Maiorescu vitregește total, de bună cară, din cauza aprehensiunilor sale, poeziile din ciclul postum veronian. N-a fost cruțată nici o poezie, toate au fost înlăturate. Criticul Titu Maiorescu, apoi, nu s-a oprit deloc asupra poeziilor care ne arată urcușul viitorului maestru. Evită poeziile de largă respirație, ca : *Memento mori* (1872), *Mitologicale* (1873), *Antropomorfism* (1875) etc., și se oprește numai la poeziile scurte pe care le putea stăpîni și clasifica. Trebuie să fi fost deosebit de surprins de poeziile antijunimiste și de „luarea în deriziune a numelui și a demnităților sale“ (17). Mai gravă era apostrofa la adresa *Convorbirilor literare :*

Tu revistă agiamie, convorbiri mult lăudate,
O, tu moară de palavre, ce lucrezi atît de harnic
Contra oamenilor vrednici al tău glas este zadarnic
Sumuțînd a tale javre tu la capăt n-o vei scoate.

Vînt şi pleavă-a ta ştiinţă, visul tău e o nălucă ;
Rătăceşti pe pîrtii veche vrînd să scoţi din rătăcire,
Dar menit îţi este capul, tonţii sunt meniţi din fire
Flori să poarte la ureche, şarlatani de nas să-i ducă.

Poetul adunase destule în sufletul său şi era supărat pe acei junimişti superficiali care-l înlăturaseră din postul de bibliotecar, îl puseseră pe drumuri ca revizor şcolar, şi-şi permiteau pe deasupra să critice poezii la care n-aveau oricum acces, în special Iacob Negruzzi. Spirite reduse la preocupări minore, pe măsura lor, o bună parte din junimişti nu-i înţelegea nici pe Mihai Eminescu, nici pe Ion Creangă. Critica lor era de suprafaţă şi de moment, ceea ce irita teribil pe poet, cînd se vedea pus în discuţie de cineva care n-ar fi putut bănui niciodată travaliul său artistic. Cu hohote de rîs nu se putea face literatură înaltă şi dacă n-ar fi fost pleiada lui Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ioan Slavici, I. L. Caragiale, A. D. Xenopol, Vasile Conta şi — indiscutabil — mentorul Titu Maiorescu, *Junimea* ar fi fost o societate de bărbaţi, după „tipic" occidental, iar *Convorbirile literare* n-ar fi făcut epocă în literatura românească.

Poeziile postume au o unitate organică cu poeziile publicate de Mihai Eminescu. Titu Maiorescu a selectat subiectiv poezii din marele „corpus" al manuscriselor. Dacă se poate spune aşa ceva, între poeziile postume, publicate ulterior de diferiţi editori, sînt poezii care ne indică mersul ascendent spre desăvîrşire ; sînt poezii, cele mai multe, identice valoric. Înţelegem rezerva poetului faţă de unele, socotite depăşite (dar necesare nouă pentru înţelegerea formaţiei sale poetice) şi faţă de altele, pline de revoltă, adresate „ad personam" sau strict-confesive, aparţinînd domeniului erotic, cu neputinţă de divulgat în epocă ; sînt însă şi poezii desăvîrşite din toate punctele de vedere care erau precis în curs de publicare, dacă n-ar fi intervenit disensiunile între poet şi junimiştii zeflemitori. Este semnificativă grija poetului pentru manuscrisele sale din tinereţe şi pînă în anul 1883, precum şi mai tîrziu, nedespărţindu-se niciodată de ele, decît silit, purtîndu-le cu cărţile cele vechi în două lăzi pe la toate gazdele sale numeroase. Supărîndu-se pe *Junimea* şi pe *Convorbiri literare*, Mihai Eminescu întrerupe orice colaborare timp de peste un an, în plină putere de creaţie (18). De scris, poetul a scris mai mult la ziarul *Timpul ;* a scris şi poezii pînă în clipa izbucnirii seismului.

Poetul este iritabil şi susceptibil (19). Pe cît era de blînd şi înţelegător, pe atît de grav se simţea lezat în demnitatea sa de poet, dacă ajunsese să se declare „amator", cînd alţii se socoteau maeş-

tri — ca Dimitrie Petrino, Theodor Șerbănescu, N. Scheletti și alții. El nu înțelegea să se lase criticat de indivizi nepregătiți, nici nu admitea hohotele de rîs ale „caracudei". S-au pierdut astfel zeci de poezii eminesciene care, în alte condiții publicistice, ar fi văzut mai grabnic lumina zilei. Aici avem de divulgat și înfierat, pe bună dreptate, neînțelegerea crasă a mediului junimist, zeflemeaua fără reticențe, tergiversarea tipăririi poeziilor în *Convorbiri literare* de obtuzul Iacob Negruzzi, intervențiile supărătoare în text ale „caracudei", dar și ale lui Titu Maiorescu, care l-au scîrbit pe poet.

Poeziile postume au aceeași versificație desăvîrșită și aceeași elevație ideatică. Stăpîn pe toate formele de versificație, neavînd pentru poet dificultăți nici alexandrinul, nici hexametrul, turnînd în formele potrivite gîndurile sale și iambul, troheul, anapestul, spondeul etc., venind de la sine pentru înveșmîntarea ideilor, fără un efort chinuitor, Mihai Eminescu săltase de mult peste formă, care i s-e supunea fără căutări chinuitoare. Descătușarea maximă a gîndirii sale se producea tocmai în forme fixe.

Excepționalul Mihai Eminescu traducea din poezia latină (Horațiu), păstrînd metrica :

Mi-am zidit monument decît acel de fier
Mult mai trainic și nalt ca piramizi cerești ;
Ploaia nu-l va mînca, nici aquilonul slab,
Nici al anilor șir, vremile care fug.
Nu de tot voi muri, partea mai bună a mea
Vă scăpa de mormînt...

Din *Iliada* :

Cîntă-ne, zînă, a lui Ahil Peleidul mînie
Carea cumplită făcu aheilor jale nespusă,
Suflete mii viteze de fii de eroi în Aidi
Au trimis, pe ei înșii de pradă la cîni lăsîndu-i
Și la paseri...

Din *Odisseia* :

Spune-ne, muză divină, de mult iscusitul bărbat ce
Lung rătăci după ce-au dărîmat Troada cea sfîntă,
Multe cetăți de oameni văzu și datini deprinse,
Multe-n inima lui supărări pe mare avut-au,
Chibzuind pentru sufletul lui, alor săi înturnare...

E ușor să ne închipuim cum a creat Mihai Eminescu superba sa *Odă (în metru antic)* :

Nu credeam să-nvăț a muri vreodată ;
— U / — — // — U U / — U / — U
Pururi tînăr, înfășurat în manta-mi,
— U / — — // — U U / — U / — U,
Ochii mei nălțam visători la steaua
— U / — — // — U U / — U / — U
Singurătății.
— U U / — U

Cînd deodată tu răsăriși în cale-mi,
Suferință tu, dureros de dulce...
Pîn-în fund băui voluptatea morții
Nendurătoare.

Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus,
Ori ca Hercul înveninat de haina-i ;
Focul meu a-l stinge nu pot cu toate
Apele mării.

De-al meu propriu vis, mistuit mă vaiet,
Pe-al meu propriu rug mă topesc în flăcări...
Pot să mai renviu luminos din el ca
Pasărea Phoenix ?

Piară-mi ochii turburători din cale,
Vino iar în sîn, nepăsare tristă ;
Ca să pot muri liniștit, pe mine
Mie redă-mă !
(1883, decembrie)

Oda (în metru antic) a fost definitivată în București, prin anul 1878. Mihai Eminescu a publicat, în *Convorbiri literare*, *Foaia veștedă* (după N. Lenau), la 1 octombrie 1879. Cam tot acum a cunoscut și oda lui N. Lenau : *Sehnsucht nach Vergessen (Dor după uitarea de sine)*, asemănătoare numai formal, avînd aceeași versificație anticizantă ca și *Oda (în metru antic)*, cu alt cuprins, fără intensitatea stării de conștiință a morții, după cum se poate constata :

Frühling kommt mit Duft und Gesang und Liebe,
Primăvara cu mireasmă, cîntec şi dragoste,
Will wie sonst mir sinken uns Herz, doch schlägt ihm
Vine şi vrea ca alt'dată să-mi cadă la inimă,
Nicht das Herz entgegen wie sonst. — O, Lethe :
Dar ea nu bate-n tîmpine ca odinoară, — O, Lethe :
Sende die Welle !...
Valul trimite !...

Poezia cuprinde cinci strofe safice, fiecare fiind formată din trei versuri endecasilabice şi unul adonic. Versul endecasilabic cuprinde cinci picioare : un troheu, un spondeu, un dactil şi doi trohei, deci silabă lungă, silabă scurtă, / două silabe lungi, / o silabă lungă, două silabe scurte, / silabă lungă, silabă scurtă, / silabă lungă, silabă scurtă. Versul adonic cuprinde un dactil (o silabă lungă, două silabe scurte), un troheu (silabă lungă, silabă scurtă) sau spondeu (două silabe lungi), dar şi un dactil, vers acatalectic şi alt dactil, vers catalectic (— U U / — U). Cezura versurilor safice urmează după al doilea picior :

(— U / — — // — U U / — U / — U)

Versurile safice şi adonice ne dau o măsură a măiestriei eminesciene în versificaţie. Poetul se iniţiase în stăpînirea tuturor tuburilor de orgă ale versurilor sale şi într-această artă, dusă la perfecţie, stă una din tainele muzicalităţii poeziilor sale, nedescifrată de nici un poet pînă la el, nici după el.

Ţinem însă să precizăm o dată pentru totdeauna că diferenţierea poeziilor eminesciene în antume şi în postume este pur formală şi poetul trebuie studiat global în dezvoltarea sa cronologică, organică. Tot aşa nu sînt indicate nici alte împărţiri metodice şi compartimentări pe specii ale genului liric sau epic.

Oda (în metru antic) atinge o culme tragică a existenţei poetului. Experienţa morţii, parcursă zi de zi, noapte de noapte, este transfigurată de artist, încît unor comentatori li s-a părut că este o „odă a iubirii". Mihai Eminescu declarase că „nu mai poate fi fericit în viaţă" : „Mi-e indiferent cum — eu ş-aşa nu mai pot fi fericit în lume ; iar muncind nu-mi vor lipsi cele trebuitoare de toate zilele, precum îmi lipsesc adeseori azi..." (20). Fragmentul acesta este dintr-o scrisoare, adresată unui prieten din Iaşi, în anul 1872, după ce poetul se îmbolnăvise şi constatase că soarta lui este pecetluită ca a fraţilor săi.

Sentimentul suferinței este dominant, devenind „dureros de dulce". Identificarea suferinței cu arderea lirică, cu însuși cîntecul, devenit o învățătură thanatică, devine mult prea simplă. Poetul nu se vaietă din pricina actului de creație, oricît de anevoios ar fi și oricît ar munci. Școala suferinței este alta și nu se acoperă cu concepția sa filozofică, diametral deosebită de a lui Schopenhauer, inclusiv și de cea budistă, ci cu realitatea tragică a bolii sale. Suferința, dureros de dulce, nu este nici dragostea, ci conștiința scadenței inexorabile, a sfîrșitului izbăvitor prin moarte. Conștient că altă scăpare nu are, descrierea chinurilor cu care se învățase, adevărată școală a morții, este edificatoare. Unica salvare a celui suferind este moartea. Edificat, poetul, prin intensitatea trăirii supremei învățături a morții, reușește a se detașa de pasiuni, a se „purifica" ajungînd la starea katharctică ; el se desprinde de „ochii turburători din cale", deci de orice dorință de-a mai trăi, chemînd „nepăsarea tristă", pentru a intra în starea finală a seninătății sufletești, a indiferenței, a regăsirii de sine și-apoi a morții liniștite. E un adevărat recviem. Prin intensitatea trăirilor sale nu poate fi comparat decît numai cu *Sara pe deal.*

Poezia *Odă (în metru antic)* s-a cristalizat în anii de suferință, înaintea de declanșarea furtunii (1873—1882). Poetul este lucid și are o putere extraordinară de a-și trece în versuri starea sa de conștiință, detașîndu-se katharctic de spaimă și înălțînd o odă celei care i-a oferit această tragică experiență. Poezia începe cu un vers care condensează această experiență :

Nu credeam să-nvăț a muri vrodată... Din starea sa de fericire tinerească, din vîrsta sa cînd se credea „pururi tînăr", nemuritor, visînd la *steaua singurătății,* este readus la realitate de „boala sa necruțătoare". Suferința care pune stăpînire, fiziologic, pe poet devine „a doua natură" ; el se obișnuiește cu ea, pînă a o numi *„suferință tu, dureros de dulce".* În asemenea situație, Mihai Eminescu își dovedește rezistența sa psihică unică ; nu cade în disperare, ci se acomodează cu prezența permanentă a bolii ; *„Pînă-în fund băui voluptatea morții nendurătoare".* Strofele sînt scrise după cunoașterea durerii, fizice, fără nici o îndoială. Poetul arde jalnic de viu chinuit ca Nessus sau ca Hercul înveninat de haina-i ; febrele lui formidabile, arșițele zilnice și nocturne nu le putea alina cu nimic, nici cu „apele mării". Conștient de inexorabila sa boală, poetul se desprinde de totul ce-l reține pe pămînt și în viață, rîvnind la o stare de ataraxie, de nepăsare, pentru ca să poată muri liniștit. Ultima sa dorință

este ca nepăsarea tristă să-l facă, după atîtea avataruri, conștient de sine însuși — măcar atît: *„ca să pot muri liniștit, pe mine mie redă-mă!“*

Muzicalitatea versurilor atinge o altă culme în poezia *Sara pe deal.* Poetul își folosește întreaga măiestrie, combinînd fericit troheul, iambul și dactilul. Mare creator de atmosferă poetică lirică, Mihai Eminescu își îmbracă fiecare poezie în haina-i formală cuvenită. Măsura versurilor este aceeași, cadența (mișcarea) curge perfectă, rimele bogate și noi, surprinzătoare, parcă vin de la sine; totul se transformă în ritm și în melos ca într-o armonioasă simfonie a cuvintelor. *Sara pe deal* este poezia primei sale iubiri, petrecută în cadrul feeric al Ipoteștilor. Tot aici o localizează și I. D. Marin (21). Oricum, pastelul acesta ne descrie cadrul cunoscut al copilăriei, cînd poetul era fericit și se iubea, nevinovat, cu fata Casandra a lui Gheorghe Alupului. Mihai Eminescu avea numai 14 ani: vîrsta la care se îndrăgostise, iar Casandra — 18 ani (22). Fiind greu de precizat ce-a fost adevărat între cei doi copii, constatăm că *Sara pe deal* readuce în amintirea poetului o asemenea dragoste idilică, posibilă în anul 1863, cînd Mihai Eminescu și-a întrerupt cursurile gimnaziale din Cernăuți și s-a întors acasă (23). În acest sens își exprimă convingerile mai mulți cercetători.

Bineînțeles însă că poezia n-a fost concepută acum. Ea aparține maturității poetului, sensibilizat de amintiri.

Împletirea ritmică a troheului, iambului și dactilului reușește a ne da o muzicalitate unică eminesciană care caracterizează nu numai *Sara pe deal*:

(— U / U — // — U U / — U U / — U)

Cezura a împărțit versul în două hemistihuri inegale, pentru a produce efectul fonic:

Sara pe deal buciumul sună cu jale,
Turmele-l urc, stele le scapără-n cale,
Apele plîng, clar izvorînd în fîntîne;
Sub un salcîm, dragă, m-aștepți tu pe mine.

Luna pe cer trece-așa sfîntă și clară;
Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
Stelele nasc umezi pe bolta senină,
Pieptul de dor, fruntea de gînduri ți-e plină.

Nourii curg, raze-a lor șiruri despică,
Streșine vechi casele-n lună ridică,
Scîrțiie-n vînt cumpăna de la fîntînă,
Valea-i în fum, fluiere murmură-n stînă.

Și osteniți oameni cu coasa-n spinare
Vin de la cîmp; toaca răsună mai tare,
Clopotul vechi împle cu glasul lui sara,
Sufletul meu arde-n iubire ca para.

Ah! în curînd satul în vale-amuțește;
Ah! în curînd pasu-mi spre tine grăbește;
Lîngă salcîm sta-vom noi noaptea întreagă,
Ore întregi spune-ți-voi cît îmi ești dragă.

Ne-om rezima capetele-unul de altul
Și surîzînd vom adormi sub înaltul
Vechiul salcîm. — Astfel de noapte bogată,
Cine pe ea n-ar da viața lui toată?

(1885, 1 iulie)

Este în fapt de seară și versurile cuprind mișcările și priveliștile caracteristice unui sat de țărani: buciumul sună, turmele urcă dealul, apele murmură în fîntîni, luna răsărită trece pe cer, stelele prind a sclipi pe boltă, nourii curg, razele apusului îi despică, streșine vechi ridică-n lună casele, cumpăna de la o fîntînă scîrțîie, se pregătește cina, fumul s-a lăsat pe vale, fluierele se aud de la stînă, oamenii vin de la lucru cu coasele în spinare, începe să răsune toaca și clopotul umple cu glasul lui sonor seara...

Umanul se îmbină armonic, în acest poem, cu firea. Totul participă la intensificarea amintirii poetului. Iubita pare eternizată sub mireasma unui salcîm; ea îl mai așteaptă acolo; ciclul elementelor a fost întrerupt; buciumul sună mereu, transhumanța continuă de atunci neîncetat, stelele se nasc într-un proces cosmic nesfîrșit, fluierele murmură, toaca dă semnul rugăciunii de seară, iar clopotul intensifică această participație a tuturor elementelor la dragostea fetei care-și așteaptă iubitul. Pastelul este rupt de poet din șiragul de stampe al trecutului său, anumit alegînd un episod erotic, închinat iubitei sale, posibilei Casandra. Puritatea emoției sale veșnicește în amintire iubita, așa cum este înveșnicită și această seară. Poetul dezvăluie starea sa de limpezime ca a apelor din fîntîni și de duioșie ca a stelelor care

se nasc. Nu neintenționat a fost ales amurgul, starea crepusculară a poetului, cînd poezia putea fi nocturnă, demnă de sonoritatea lui Chopin. Poezia *Sara pe deal* este sigur creată intr-o epocă de intensă nostalgie.

Mihai Eminescu și-a lăsat manuscrisele în voia sorții, sub lovitura brutală a bolii. Presupunem că ele n-au fost închise în ladă, fiindcă el lucra la definitivarea lor necontenit. Ceea ce definitiva, preda lui Titu Maiorescu. Problema editării fusese pusă chiar de critic, fiindcă poetul, așa cum îi era firea, nu se grăbea, deși se gîndise și la un titlu eventual al volumului. În caietele, registrele, carnețelele și foile volante numai el știa să umble, stabilind cronologia. Definitivarea multor poezii era foarte avansată ; unele primiseră chiar forma finală. În această privință ne sînt mărturie variantele unora dintre poezii. Poetul revenea la unele dintre ele și le lucra din nou. În manuscrisele numerotate din Biblioteca Academiei, variantele sînt dispersate, indicînd anii vienezi, berlinezi, ieșeni și bucureșteni. Prezența acestor prelucrări laborioase și-n anii bucureșteni (1877—1883) ne atestă continuitatea muncii și intențiile poetului de a le publica în revista *Convorbiri literare* sau în volumul proiectat. Doar cîteva manuscrise erau în ladă, pe celelalte, de pe masa de lucru, le va fi răvășit cineva care a umblat la ele, în neagra zi a evacuării lucrurilor poetului din camera subînchiriată la familia Slavici, și răvășite au rămas.

Fără voia lor, Titu Maiorescu, mai apoi Garabet Ibrăileanu, au contribuit la scindarea operelor în antume și postume, rezervîndu-le acestora din urmă o soartă ingrată. Titu Maiorescu, după publicarea *Luceafărului* (1883), citit și recitit în ședințele *Junimii*, devenise foarte exigent și ar fi dorit ca toate postumele să fi fost definitivate. Selecția sa are toate cusururile unui editor subiectiv, fiindcă unele poezii de dragoste din ciclul veronian, precum și altele ca *Sarmis, Gemenii, Povestea magului călător în stele, Memento mori, Umbra lui Istrate Dabija-Voievod, Ce suflet trist* etc. fuseseră definitivate de Mihai Eminescu și rămăseseră printre postume din diferite motive. Cel mai de seamă trebuie să fi fost rezerva ce-o avea față de totala nepricepere și neaderență la zborul ideilor lui din partea unor junimiști (Iacob Negruzzi, Nicu Gane etc.).

Cercetarea celor 44 de manuscrise de la Biblioteca Academiei, întîmpină greutăți inerente, chiar și atunci cînd cronologia este restabilită, fiindcă Mihai Eminescu a folosit caietele pentru toate preocupările sale concomitente : note de la cursurile frecventate, fișe din cărțile consultate, poezii, proză, maxime, liste de rime,

însemnări personale, extrase din poeți, bibliografie, vocabule germane, latine, cîntece și basme populare, irmoase, extrase din Oxenstiern etc. Inegale ca valoare, păstrînd și așchiile rămase de la cioplirea marmorei, așa cum se prezintă dealtfel manuscrisele autentice ale unui mare scriitor, nu contrafăcute sau anumit regizate, manuscrisele eminesciene nu numai că ne introduc în laboratorul lui, dar ne dezvăluie și preocupările sale continue, multiple și susținute, pentru a deveni ceea ce a fost. Este dovada înaltei seriozități a „studentului" în munca sa extraordinară de a se înălța pe culmile culturii sale, a continuității în această muncă la Iași și la București, fiind pe deplin informat în cele mai variate domenii (literatură, filozofie, istorie, lingvistică, folclor, dramaturgie, economie, politică etc.), lucru recunoscut și de Titu Maiorescu. Manuscrisele sînt un exemplu de muncă perseverentă, de uriaș apetit cultural pînă în ultimele clipe ale activității sale conștiente. Prin aceste realități incluse, manuscrisele devin atît de importante pentru cunoașterea poetului, așa cum sînt seismogramele pentru sesizarea mișcărilor pămîntului dintr-o regiune mereu în instabilitate și în devenire.

Pînă la facsimilarea integrală a manuscriselor, nu strică o inventariere valorică a cuprinsului lor. Una dintre valorificările cele mai competente este cea a lui G. Călinescu. Alte valorificări ale prozei, precum și a însemnărilor de tot felul, se face organizat de cercetători competenți, dintre care trebuie amintit *în primul rînd* Perpessicius.

Lista manuscriselor din Biblioteca Academiei R. S. România are o numerotare accidentală, fără respectarea criteriilor științifice. După o privire generală asupra lor, ordinea cronologică poate fi restabilită, uneori cu aproximație, cea tematică mai greu, fiindcă Mihai Eminescu folosea caietele, registrele și carnețelele pe rînd, pînă ce le epuiza cu note, impresii, traduceri, poezii, proză etc. Asemenea caiete, registre și carnețele pot fi datate și după proveniența lor, nu numai după cuprins, fiind cumpărate în Viena (cele mai vechi), Berlin, Iași și București. Restabilirea cronologică ar avea deci de respectat și ordinea procurării materialului de scris. Mai dificilă este cercetarea miscelaneelor, la legarea cărora a intervenit un bibliotecar care a avut în vedere numai asigurarea manuscriselor împrăștiate pe foi volante. Totuși, ele pot fi rînduite, cercetîndu-le cuprinsul. Cu aproximație, ținînd seama de criteriile cronologice stabilite, putem pune în altă ordine manuscrisele eminesciene, dînd nu numai datele cronologice verosimile, dar și preocupările dominante ale auditorului extraordinar, studentului, bibliotecarului, revizorului școlar și publicistului (ga-

zetarului), așa cum au rămas în creațiile sale variate și complexe din timpul respectiv. Intervențiile ulterioare în texte, marginaliile, chiar unele variante cu altă cronologie, inerente creatorului care-și cerceta des manuscrisele, imprumutind din ele versuri, idei, sugestii, rime etc., nu produc decît dificultăți aparente, ușor de înlăturat prin studiul comparativ și cronologizarea operelor utilizate.

Din creațiile *ante-vieneze* (1866—1869), Mihai Eminescu a păstrat, relativ, destul de puține, dacă ne gîndim la cei dintîi ani cînd scria poezii, încerca să facă un roman *(Naturi catilinare)* și se acomoda cu scena și cu dramaturgia. În manuscrisul miscelaneu 2254 este inclus tratatul de dramaturgie al lui H. Th. Rőtscher, *Arta reprezentării dramatice,* tradus la îndemnul lui Mihail Pascali (1869), cum și piesele de teatru : *Histrio* (trad. după G. Ierwitz), *Mira, Amor pierdut — Viață pierdută, Emmi, Andrei Mureșanu, Bogdan-Dragoș.* Tot ante-vieneze sînt și copiile pieselor de teatru din repertoriul trupei lui Iorgu Caragiali (1868), păstrate în caietul cu numărul 3215 : *Zmeul nopții,* comedie de H. Lucas, vodevilul francez *Margot contesa,* comedia franceză *O palmă sau Voinicos dar fricos,* apoi poeziile : *Frumoasă-i, Lida, Amicului Filimon Ilia, Resignațiune* (după Schiller), *Junii corupți, Phylosophia copilei, Horia, O călărire-n zori, Din străinătate, La mormîntul lui Pumnul, Os magna sonaturum (La Heliade), Ector și Andromache* (după Schiller), *De ce să mori tu, Ondina, La o artistă, De-aș muri ori de-ai muri, Din lyra spartă, E îngerul tău ori umbra ta, Care-o fi în lume, Nu e steluță, Cînd marea (Ms.,* 2259 cu sms.. *Marta* și *Elena), Amorul unei marmure* (2262) etc.

La Viena (1869—1872), activitatea lui Mihai Eminescu începe a se desfășura pe ariile vaste ale geniului său : note de la cursurile frecventate *(Ms.,* 2276 II, 2286), note germane *(Ms.,* 2257, 2285), bibliografie *(Ms.,* 2285), însemnări *(Ms.,* 2286, 2290), poezii populare, basme în proză, *Memento mori (Ms.,* 2257, 2259, 2284), *Mortua est, Venere și Madonă, La moartea lui Neamțu, Copii eram noi amîndoi, Aveam o muză, Doi aștri, Cînd crivățul cu iarna, Povestea magului călător în satele (Ms.,* 2259), *Andrei Mureșanu, Frumoasă și jună, Iubită dulce, Cîntecul lăutarului, Odin și poetul, Demonism, Înger și demon, Furtuna, Melancolie (Ms.,* 2290), *Miradoniz (Ms.,* 2291), *Am pus sofa la fereastră (Ms.,* 2284), *În căutarea Șeherazadei (Ms.,* 2284), romanul *Geniu Pustiu,* scris în Viena, cum atestă scrisorile către Iacob Negruzzi din 6 februarie și 16 mai 1871, *Avatarii faraonului Tlà (Ms.,* 2255), *La moartea lui Eliade (Ms.,* 2286), concepte de scrisori către Iacob Negruzzi *(Ms.,* 2291), extrase din poeți germani, *Amintiri din copilărie (Ms.,* 2291) etc.

20 — c. 102

La Berlin (1873—1874), activitatea lui Mihai Eminescu devine mai febrilă, fiindcă Titu Maiorescu pe de o parte și Gheorghe Eminovici pe de altă parte îl îndeamnă să-și termine studiile și să-și dea teza de doctorat. Aici traduce : *Critica rațiunii pure* de I. Kant (*Ms.*, 2258), umple caietele de note germane (*Ms.*, 2286, 2287, 2291) de la cursurile lui Lepsius, Zeller, Helmholtz etc., dar scrie și folclor (*Ms.*, 2284), precum și poezii : *Dacă treci rîul Selenei, Ghazel, Diamantul Nordului, Un roman (Codru și salon), Pustnicul* (*Ms.*, 2286), *Dumnezeu și om* (*Ms.*, 2285), *Privesc orașul furnicar* (*Ms.*, 2262), *Mitologicale* (*Ms.*, 2285), *O, adevăr sublime* (*Ms.*, 2287), *Hochzeitlied* (după Goethe) (*Ms.*, 2257), *Călin* (*Ms.*, 2268), *Codrule, Măria Ta* (*Ms.*, 2280), *Gemenii* (*Ms.*, 2280), *Uber die Prinzipien der hegelschen Phylosophie* (*Ms.*, 2280), bibliografie (*Ms.*, 2285), traducerea unor fragmente din *Il principe* de Niccolò Machiavelli (*Ms.*, 2257) etc.

Revenit în țară (1874) și numit bibliotecar, apoi revizor, pentru ca să ajungă redactor șef la *Curierul de Iași*, Mihai Eminescu are cea mai fecundă perioadă din activitatea sa : *Antropomorfism* (*Ms.*, 2281), iarăși *Călin, Strigoii, Dezgust, Mureșanu* (reluat), *Nunta lui Brigbelu (Gemenii)* (*Ms.*, 2262, 2283), *Petrinotac* (*Ms*, 2265), *Diamantul Nordului* (din nou), *Gemenii* (*Ms.*, 2256), *Pierdută pentru mine* (*Ms*, 2262), *Cărțile (Shakespeare), Basmul lui Arghir* (*Ms.*, 2262), *Icoană și privaz, Sonet satiric* (*Ms.*, 2278, 2281), *Tu cei o curtenire* (*Ms.*, 2306), *Dormi* (*Ms.*, 2260), *În fereastra dinspre mare* (*Ms.*, 2283), *Maria Tudor* (*Ms.*, 2287), *O, dulce înger blînd* (*Ms.*, 2262), *Cu gînduri și cu imagini* (*Ms.*, 2259), *Eu nu cred nici în Iehova* (*Ms.*, 2260), *Ai noștri tineri* (*Ms.*, 2262, 2278), *În liră-mi geme* (*Ms.*, 2262), *Femeia, măr de ceartă* (*Ms.*, 2269), *Cînd te-am văzut, Verona* (*Ms.*, 2260), *Pierdut în suferința* (*Ms.*, 2278), *M-ai chinuit atîta* (*Ms.*, 2276 II), *Pentru păzirea aurului* (*Ms.*, 2262), *Sătul de lucru* (*Ms.*, 2260), *Albumul* (*Ms.*, 2260, 2265, 2289), *Oricare cap îngust* (*Ms.*, 2306), *Rugăciunea unui dac* (*Ms.*, 2306), *Minte și inimă* (*Ms.*, 2306), extrase din Oxenstiern, *Vedenie, O satiră în versuri, Întrebările Bucovinei*, proverbe (*Ms.*, 2275, 2307), comedia *Gogu Tatii* (*Ms.*, 2254), *dicționar de rime* (*Ms.*, 2265, 2271—2274, 2308), *irmoase, balade* (*Ms.*, 2306, 2308), însemnări revizorale (*Ms.*, 2306) etc.

Venind la București ca redactor la ziarul *Timpul*, activitatea lui Mihai Eminescu atinge apogeul și este cuprinsă în cele mai multe manuscrise : *Ce s-alegea de doi nebuni, iubito, Ca o făclie* (*Ms.*, 2279), *Alei mică, alei dragă* (*Ms.*, 2262, 2276), *Umbra lui Istrate Dabija Voievod* (*Ms.*, 2256, 2260, 2261, 2277), *Fiind băiet* (*Ms.*, 2259), *Iambul* (*Ms.*, 2268), *Învierea* (*Ms.*, 2254, 2259, 2261),

Răsai asupra mea, Sarmis, Gemenii (*Ms.*, 2260, 2261), *Ta twam asi* (*Ms.*, 2276), *Viața* (*Ms.*, 2261), *După ce atîta vreme* (*Ms.*, 2261), *Urît și sărăcie* (*Ms.*, 2279), *O stingă-se a vieții* (*Ms.*, 2276, II, 2306), *Ce suflet trist, Dintre sute de catarge* (*Ms.*, 2260, 2277), *Apari să dai lumină* (*Ms.*, 2276, 2282), *Renunțare* (*Ms.*, 2261, 2282), *Ochiul tău iubit* (*Ms.*, 2260, 2261, 2276, 2277), *Dacă iubești fără să speri, Și oare tot n-ați înțeles, Să fie sara-n asfințit, Un farmec trist și ne-nțeles* (*Ms.*, 2261, 2262), *Mușat și ursitorile* (*Ms.*, 2270, 2279), *Atît de fragedă, Afară-i toamnă, Glossă, Freamăt de codru, Te duci, Stau în cerdacul tău, De cîte ori, iubito* (*Ms.*, 2279), *Povestea Dochiei și ursitoarele, Apari să dai lumină, Scrisoarea I, Luceafărul* (*Ms.*, 2276 I, 2260, 2288, 2261, 2266, 2275 B, 2277), *Scrisoarea II, Scrisoarea III, Nu voi mormînt bogat, S-a dus amorul, Sonete, Glossă* (reluare), *O, rămîi* (*Ms.*, 2261), *La steaua, Ștefan cel Mare* (*Ms.*, 2279), *Odă (în metru antic)* (*Ms.*, 2277), traducerea *Vîrfului cu dor* de Carmen Sylva (*Ms.*, 2254, 2260), note istorice (*Ms.*, 2263), articole politice (*Ms.*, 2264), fiziografie I, II (*Ms.*, 2270, 2267, 1829), magnetism, energie, electricitate etc. (*Ms.*, 2270), exerciții lingvistice (*Ms.*, 2276, I), exerciții de gramatică greacă și latină (*Ms.*, 2266, 2278), *Ad Mercurium* etc. (2277), corespondență primită de la Veronica Micle, copiile scrisorilor trimise lui Titu Maiorescu (*Ms.*, 4850), *Caietul anonim* (*Ms.*, 2260), însemnări din lunile și zilele premergătoare izbucnirii bolii — 1883 (*Ms.*, 2255) etc.

Manuscrisele eminesciene sînt încă o *terra incognita*. Explorarea s-a făcut pînă acum numai de unii privilegiați, așa că numai ceea ce au descoperit ei este cunoscut de alții. Descoperirile sînt personale, legate de fiecare explorator. Această *terra incognita* merită, totuși, să fie cunoscută de toți cei doritori. De aceea se vor ivi încă multe surprize, chiar după masiva explorare a lui G. Călinescu (*Opera lui Mihai Eminescu*, 5 vol., *Avatarii faraonului Tlà*), cînd cele 44 de manuscrise vor fi facsimilate și puse la îndemîna fiecăruia. Nereducîndu-se cercetările noi numai la impresiile subiective ale altora, precum și la anumite metode specifice, în consecință unele dogmatice, altele fragmentare, mozaicul eminescian va putea fi restabilit în întregimea sa, după o altă pluralitate de receptări și interpretări. Numai cei ce-au avut în mînă manuscrisele lui Mihai Eminescu ca pe niște scumpe odoare și-au putut da seama că prețul lor stă în înțelepciunea celui ce le-a scris, în zbaterea minții lui cu chinul cunoașterii și în roadele pe care le-a lăsat altora. Altcum nu se iscă acel cutremur sacru, acel *mysterium tremendum* în fața realității acestor manuscrise

care mărturisesc existența pămînteană a lui Mihai Eminescu, rămînind pentru întreaga viitorime dovada palpabilă a geniului acestui fiu al poporului său.

Anticul principiu estetic *mimesis,* conform căruia „arta imită realul", are valabilitatea pe care i-o acordă creatorul de frumos, fără a deveni tributar realului. Mihai Eminescu a respins orice formă de exclusivism din opera sa, avînd cea mai largă deschidere estetică și cea mai deplină comprehensiune umanistă pentru toate întrupările artei și înfățișările sufletului omenesc pe care el însuși le-a experimentat. A i se atribui o înfeudare totală vreunui sistem filozofic, literar, politic etc. sînt tot atîtea grave impietăți și neputințe interpretative ale celor ce dovedesc că au mai multă îndrăzneală decît respect și înțelegere pentru genialul poet. În această privință, Leca Morariu devenise exemplificativ. Multele sale note, însemnări, articole și broșuri aveau în vedere mai mult documentarismul legat de genealogie, onomastică și anii de școlaritate cernăuțeană decît de operă, iar referințele puține privesc mai mult antumele decît postumele. Manuscrisele nu au fost astfel cercetate, iar etimologia numelui Eminovici devenise pentru el, cea mai importantă problemă eminesciană, dezbătută polemic în articolele sale, după precizările prețioase ale lui Vasile Gherasim care cercetase condicile mitricale și conscripțiile satului Călinești, de unde-i obîrșia familiei dinspre tată a poetului (24).

Marile surprize ni le rezervă, deci, numai manuscrisele, după secătuirea documentaristă, după cum atestă cei ce se ocupă cu ele, interpretîndu-le sau pur și simplu publicîndu-le cu respectul cuvenit (*Manuscriptum, Caietele Mihai Eminescu* etc.). Cîteva exemple vor fi edificatoare. Constantin Noica, frunzărind manuscrisele, descoperă un vers, „despre care s-ar putea scrie un întreg eseu" :

Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit... (25).

Versul este izolat (*Ms.*, 2254) și a trecut neobservat de alți cercetători, dar a lovit gongul sensibil al lui Constantin Noica. Tot așa au trecut neobservate rîndurile din *M-sul* 2262, f. 138 v., care elogiază *ochii,* reținute de George Munteanu și înșirate într-o formă nimerită :

Se atîrnă de suflet și din rudenia minții
cei doi luminători ai trupului,
cei doi luminători ai feței,

cei doi întîi tîlhari ai păcatului;
ochii sunt cele două mîini fără trup, cu care sufletul apucă
pe cele ce le iubește și de departe și pre acelea
ce nu le poate apuca cu mîinile.
Mai ales ochii cei frumoși iarăși cu ochii îi apucă.
Vederea este pipăire mai subțire decît pipăirea mîinilor,
dar mai grea decît pipăirea nălucirii și a minții;
amăgind spre dezmierdare
cu aruncături de ochi
Ca cu mîni fără de trup,
atingînd orice voiesc,
de departe
le cuprinde
cu-mpătimire (26)

Fiecare cercetător al manuscriselor vine cu metoda sa, cu formația sa culturală, cu deschiderea sufletească specifică și — de ce nu? — cu gustul său. Considerate global, manuscrisele ne dezvăluie stilul de lucru al auditorului extraordinar de la Viena și al studentului de la Berlin. Notele luate la cursuri sînt surprinzătoare prin puterea de selectare și sintetizare. Mihai Eminescu merge la izvoare, însemnîndu-și liste bibliografice, frînturi de idei care-i veneau în minte, aforisme care vădesc maturitatea sa de gîndire și eliberarea timpurie de sub servitutea profesorilor audiați și a filozofilor studiați. Multilateralitatea auditorului extraordinar îi produce fiecărui cercetător primul șoc la impactul cu manuscrisele. Notele de la cursuri, fragmentele de gînduri, poeziile dispersate pretutindeni, reluările și variantele, însemnările istorice, lingvistice, fizice, mecanice, electrice etc. presupun existența ulciorului întreg, gîndirea unitară, formația artistică și culturală mereu ascendentă de la poezia *Epigonii* pînă la simfonia lirică a *Luceafărului,* de la copiile unor comedii sau vodeviluri pînă la magistralele articole politice.

Mihai Eminescu era un caligraf fără cusur. Se deprinsese a scrie frumos ca practicant la Tribunalul din Botoșani. Pe acea vreme, a uceniciei sale, copiștii de acte erau admiși numai atunci cînd erau „caligrafi și ortografi". Caligrafia era proba decisivă la admitere; ortografia avea încă principii variabile, etimologice și fonetice, în care se încurcau chiar funcționarii superiori și scriitorii. Ca practicant, Mihai Eminescu își perfecționează scrisul după cerințele cancelaristice. La Botoșani, va avea un scris în-

grijit, remarcabil prin eleganța caracterelor grafice folosite. Ortografia va fi, cum era și de așteptat, cea etimologică pumnulistă, evitînd însă exagerările sale și creațiile lingvistice hazardate care iscau și pe atunci oponențe hotărîte, ca aceea venită din partea lui Vasile Alecsandri. Practicantul însă, „gimnasiast de la Cernăuți", a deținut acest post din 5 octombrie 1864 pînă la 5 martie 1865, cînd demisionează, cerîndu-și salarul (250 de lei). Scrisoarea de demisie are o caligrafie impecabilă și influențe etimologiste (collegiale, querute, que, quăci, aquesta, essercită, melle, quare, consequante relle, quererei etc.). Întors la Cernăuți, caligrafia sa este relevabilă în : *„Cumsemnăciunariul venitului, kieltuielilor și all avutului bibliotecei învățiăceilor români gimnasiali cernăuțeni"* în care sînt înregistrate de „elevul privatist" cărțile donate de el, precum și „venitul bibliotecei în anul 1867" etc. Elevul scria frumos și corect, atît cu litere latine și chirilice, cît și gotice (27).

Acest scris va fi apoi remarcat de Iorgu Caragiali, folosindu-l pe Mihai Eminescu la copierea unor comedii și vodeviluri, iar Mihail Pascaii îi va cere să-l traducă pe Th. Rötscher, ceea ce cunoscătorul limbii germane a și făcut. Așa a ajuns tînărul să-și perfecționeze mereu caligrafia. Incontestabil că-i plăcea să scrie și să-și copieze manuscrisele definitivate, ba chiar să copieze, caligrafic și ortografic, și manuscrisele altora, cum a făcut cu unele producții ale lui Ioan Slavici, trimise *Convorbirilor literare*. Din timpul petrecut la Viena au rămas manuscrise eminesciene care atestă maturizarea și definitivarea grafică a poetului. Scrisul său este același și-i ușor de recunoscut în toate manuscrisele. Șuvoiul inspirației de multe ori grăbea mîna pînă la scrierea indescifrabilă a unor cuvinte, dar în totalitate manuscrisele, cu foarte mici eforturi, sînt lizibile. Tendința spre perfecționare se poate observa și aici. Poetul își scrie numele de zeci de ori, pînă ce este mulțumit de semnătura sa ; alcătuiește monograme ; transcrie unele poezii de dragul scrisului sau pentru a le dărui Veronicăi, Mitei Kremnitz, lui Titu Maiorescu și unor prieteni. Grafic, scrisul îngrijit, caligrafic, fără să fie pedant, ca al altora, ne arată un om ordonat, ca gîndire și exteriorizare a ei, care vrea să fie înțeles și receptat corect, evitînd extravaganțele de orice fel, preferînd cursul fluvial al gîndurilor într-un vad cunoscut și personal, alcătuit din litere pe care și-a pus pecetea unică a personalității sale. Văzînd o pagină scrisă de Mihai Eminescu, înainte

de-a o citi, presimți omul de excepție care-a alcătuit-o; fără a migăli literele, fără podoabe inutile, vrînd să redea limpede ceea ce are de comunicat. Scrisul său este format și maturizat, primind o identitate proprie, nu este încă la începutul său grafic, șovăitor și dibuitor, neprecizat caracterologic, așa cum rămine scrisul cuiva, încă nedat cu sine însuși, fără vad propriu, variabil. Aceasta este încă o constatare a celui care cercetează manuscrisele lui Mihai Eminescu. Ca în toate privințele, și grafia este o oglindă a gîndirii și a personalității celui ce și-a lăsat semnele marei sale treceri prin această lume.

16. PRIVITOR CA LA TEATRU...

Dacă Mihai Eminescu n-ar fi fost convins de familia lui să plece la Viena, înscriindu-se ca „auditor extraordinar“ la Universitate, probabil că ar fi rămas sufleur și ar fi făcut teatru toată viața.

A părăsit Ober-Gymnasium-ul din Cernăuți, la o vîrstă fragedă, pentru a se ține după trupa Fani Tardini. Repertoriul trupei nu era bogat : *Baba Hîrca,* vodevil de M. Millo, *Chirița în Iași,* comedie-vodevil de Vasile Alecsandri, *Iașii în carnaval,* tablou în trei acte tot de Vasile Alecsandri, *Iancu Jianu, căpitan de haiduci,* melodramă în 4 acte de I. Anestin și altele. Școlarul repeta clasa a II-a, în schimb era nelipsit de la toate reprezentațiile. Cînd trupa a părăsit Bucovina și s-a îndreptat spre Botoșani, școlarul a plecat și el, pe urmele ei, acasă. N-are nici un sens să credem că Fani Tardini și Vlădescu au luat un minor cu ei, fără o utilitate imediată !

După alte peripeții ipoteștene, școlarul „renitent“ revine la Cernăuți și se înscrie ca privatist, dar, după moartea lui Aron Pumnul, părăsește definitiv sumbrul gimnaziu habsburgic. Mihai Eminescu s-a îndreptat spre Transilvania, spre a-și termina studiile, pe urmele fraților săi. Dar, în loc să-și asume obligațiile școlii, adolescentul trece munții în România și, într-o cumplită mizerie, ajunge hamal în Giurgiu cînd dă peste el Iorgu Caragiale. Școlarul nu renunțase la pasiunea cititului și a scrisului. Traducea din Schiller și trimitea poezii la *Familia.* Prin Iorgu Caragiale, Mihai Eminescu îl cunoscu pe actorul Mihail Pascaly. Acesta purtă de grijă, ca un părinte, misteriosului școlar ajuns pe drumuri. Mihail Pascaly îl ia „sub îngrijirea sa“. Prin aceasta înțelegea să-l introducă în culisele teatrului, și să-l familiarizeze cu tainele compunerii dramatice. Oriunde ajunge acest tînăr cuviincios și extraordinar de talentat se făcea imediat remarcat. Mihail Pascaly îl ia cu trupa sa într-un turneu prin Transilvania (Brașov, Sibiu,

Lugoj, Oravița, Timișoara, Arad) și-l folosește ca interpret sau sufleur. Întors în București, Mihai Eminescu este hotărît să rămînă mai departe sufleur. Susținut de Mihail Pascaly și de ceilalți actori (P. Velescu, I. Gestianu, S. Bălănescu, Maria Gestianu, Maria Vasilescu, Catinca Dumitrescu etc.), Mihai Eminescu este numit „sufleur II și copist". Va primi „450 lei vechi lunar", începînd cu 29 septembrie 1868.

Cam în vremea aceasta l-a cunoscut pe Mihai Eminescu viitorul dramaturg I. L. Caragiale care spune : „Sunt peste douăzeci de ani de-atunci. Locuiam într-o casă unde trăsese în gazdă un actor. Stagiunea migrării actorilor se sfîrși : era toamnă, și aceste păsări călătoare se întorceau pe la cuiburile lor.

Văzîndu-mă că citeam într-una, actorul îmi zise cu un fel de mîndrie :

«Îți place să te ocupi cu lectura... Am și eu un băiat în trupă care citește mult ; este foarte învățat, știe nemțește și are mult talent : face poezii ; ne-a făcut cîteva cuplete minunate. Eu crez că ți-ar face plăcere să-l cunoști.»

Și-mi povesti cum găsise într-un otel din Giurgiu pe acel băiat — care slujea în curte și la grajd — culcat în fîn și citind în gura mare pe Schiller.

În ieslele grajdului, la o parte, era un geamantan — biblioteca băiatului — plin cu cărți nemțești.

Băiatul era foarte blînd, de treabă, n-avea nici un vițiu. Era străin de departe, zicea el, dar nu voia să spună de unde. Se vedea bine a fi copil de oameni, ajuns aici din cine știe ce împrejurare.

Actorul îi propusese să-l ia sufler cu șapte galbeni pe lună, și băiatul primi cu bucurie. Își luase biblioteca și acuma se afla în București.

Seara trebuia să vie la directorul lui — astfel puteam să-l văz. Eram foarte curios să-l cunosc...

Tînărul sosi. Era o frumusețe ! O figură clasică încadrată de niște plete mari negre ; o frunte înaltă și senină ; niște ochi mari — la aceste ferestre ale sufletului se vedea că cineva este înăuntru ; un zîmbet blînd și adînc melancolic. Avea aerul unui sfînt tînăr coborît dintr-o veche icoană, un copil predestinat durerii, pe chipul căruia se vedea scrisul unor chinuri viitoare.

«Mă recomand, Mihai Eminescu».

Așa l-am cunoscu eu..." (1)

Datele biografice, dintr-o epocă obscură eminesciană, sînt interesante. Cel ce scria *„În Nirvana"* mai adăuga însă de la el cînd

vorbea despre „un copil predestinat durerii, pe chipul căruia se vedea scrisul unor chinuri viitoare". Scris după moartea poetului, articolul este completat prin date biografice mult mai recente, legate de suferințele celui ce-i fusese prieten. Este interesant însă de stabilit că Mihai Eminescu scria, în această vreme, poezii, făcea cuplete, traducea și încerca să alcătuiască și piese de teatru. Proiectele sale dramaturgice sînt extrem de interesante. De pe acum, Mihai Eminescu se gîndea la un repertoriu cu subiecte din istoria noastră : *Nunta lui Dragoș, Alexandru Lăpușneanu, Doamna Chiajna, Mureșeanu,* etc. Plecînd la Viena, toate aceste planuri rămîn în stare de proiect (2).

Pînă la ascultarea sfaturilor familiei însă și despărțirea de Mihail Pascaly, Mihai Eminescu a avut destulă vreme ca să se inițieze, cu toată pasiunea tinereții, în problemele teatrale (ale actorilor) și dramaturgice. Ca să se afle în temă, traduce lucrarea lui Heinrich Theodor Rőtscher : *Arta reprezentării dramatice,* apoi îndrăznește și joacă „rolișoare" potrivite pentru el, cum a fost „ciobanul" din *Răzvan-Vodă* de B. P. Hasdeu, dar nu se gîndea să se facă actor ; avea alte planuri (3). Încă din vremea aceasta visa să scrie piese și să facă și critică teatrală. Preocupările acestea au format o constanță a vieții sale, fiindcă pînă în ultimele clipe ale vieții se ocupa și cu teatrul. Așa, în toamna anului 1888, el citea traducerea piesei *Le joueur de flûte* a lui Émile Augier, căreia-i pusese titlul *Laïs* (4).

Copiind, la început, piesele altora sau traducîndu-le, nu se putea ca marele Eminescu să nu se aventureze el pe cont propriu în acest domeniu. A început să se ocupe de timpuriu cu teatrul, iar mintea lui alcătuia încă din Cernăuți temele potrivite ale unor piese de efect. Considerînd lucrarea la aceste proiecte din punct de vedere cronologic, constatăm că prin anii 1868—1869, Mihai Eminescu lucra la *Amor pierdut — Viață pierdută. Emmi* și *Mira ;* în anul 1869 a început tabloul dramatic *Mureșeanu,* continuat în 1871 *(Andrei Mureșeanu.* Tablou dramatic într-un act) ; în anii 1871—1873 — *Decebal ;* în 1872—1873 — *Infamia, Cruzimea* și *Desperarea* sau *Peștera neagră și cărțile proaste* sau *Elvira în desperarea amorului ;* în 1875—1876 — *Gogu tatii.* Comedie în trei acte ; în 1876—1879 — *Bogdan Dragoș* etc. (5).

Dovedind și-n această privință imaginație și stăpînire a artei compoziționale, Mihai Eminescu lucra la unele piese și în anul 1879. Toate piesele sînt scrise în versuri desăvîrșite, organic legate între

ele, fără a îndepărta firul acțiunii pe alte căi. Versificația lui Eminescu era superioară celei din *Răzvan-Vodă*. Vom exemplifica :

Dragu

Ușor trecea odată Domniei-noastre vremea ;
Pe-a bucuriei pasuri ne număram noi anii ;
De zece luni acuma de cînd cuprinși de-o vrajă
Noi numărăm cu spaimă ce-ncet a noastre zile
Se strecur, de ne pare din ele-oricare-un an...

Acțiunea piesei *Bogdan Dragoș* începe în sala gotică a cetății Arieșului : Dragul este voievod de țară în Maramureș. Între personaje este Bogdan, fiul lui Dragul. Vin, la rînd, voievozi de neamuri : Balcu, Dragu, Dragomir, Ștefan, Pahomie episcop de Rădăuți. Sas este vărul lui Dragul, Bogdana este soția lui Sas. Un boier Toader Lăpușneanu și soția lui Crăciuna au o fiică frumoasă, pe Ana. Apoi urmează Pepelea și scutierul Strolea, precum și alte personaje secundare. Mihai Eminescu cunoștea istoria, dar nu devenea sclavul ei. Era, în schimb, un desăvîrșit creator de atmosferă istorică dramatică. Pentru piesa ***Cel din urmă Mușatin,*** Mihai Eminescu își însemnase numai actele, în număr de cinci, și personajele. Acțiunea o știa în întregime, dar n-a mai avut timp să înceapă lucrul (6).

Alcătuind acțiuni și înșirînd personaje, este de la sine înțeles că Mihai Eminescu era în stare să facă și critică teatrală, ceea ce și face, trimițînd studiul *Repertoriul nostru teatral* lui Iosif Vulcan, care l-a publicat în Familia, VI, nr. 3 din 18/30 ianuarie 1870, p. 25—28, în care își spune părerile sale despre comediile lui Vasile Alecsandri și Matei Millo. Are cuvinte de apreciere și pentru piesele d-lui Urechia ; critică aspru încercările „dramatice — mizerabile și reci" ale lui A. Lăzărescu. Nu ne oprim cu un pasaj, decît asupra considerațiilor critice făcute cu privire la „creaturile dramatice" ale lui D. Bolintineanu. Prin acest studiu, Mihai Eminescu devenea cel dintîi și cel mai competent critic dramatic român :

„Cauza căderii celei adînci a d-lui Bolintineanu în aceste creature pare a fi împrejurarea cum că a aruncat ochii pe geniala acvilă a Nordului : pe Shakespeare. Într-adevăr, cînd iei în mînă operele sale cari se par așa de rupte, așa de fără legătură între sine, ți se pare că nu e nimica mai ușor decît a scrie ca el, ba poate a-l și întrece chiar prin regularitate. Însă poate că n-a esistat autor tragic care să fi domnit cu mai multă siguritate asupra materiei sale, care să fi țesut cu mai multă conștiință toate firele

operei sale ca tocmai Shakespeare ; căci ruptura sa e numai părută și unui ochi mai clar i se arată îndată unitatea cea plină de simbolism și de profunditate care domnește în toate creațiunile acestui geniu puternic" (7). Activitatea de cronicar dramatic și-a continuat-o cu strălucire la ziarul „*Curierul de Iași*" în anul 1876, apoi la ziarul *Timpul*, din anul 1877 pînă în anul 1883.

Să dăm și o portretizare remarcabilă, demnă de pana celui ce devenise la ziarul *Timpul* „cel mai luat în seamă cronicar dramatic" : „Aseară, duminică, D. Matei Millo a jucat din nou cu toată verva neistovită rolul lui Jean Grivel din piesa *33.333 de franci*. Seara de ieri a fost cu totul excepțională în stagiunea de estimp a teatrului românesc. Încă o dată am putut constata cu durere că în locul lui Millo nu va veni nimenea care să-i ajungă măcar la umăr, necum să-l întreacă. Talentul de caracterizare, bogăția mimicei, ușurința mișcărilor, vorbirea atît de naturală și atît de spirituală, încît se pare o improvizațiune momentană, toate calitățile acestea care-i dau bătrînului artist o netăgăduită superioritate și o dominare deplină a scenei, nu sunt ajunse de nici unul din colegii săi. Cînd comparăm pe bătrînul încă tînăr cu tinerii deja bătrîni ai scenei române, recunoaștem lesne pe omul care face parte din generația unui Alecsandri, Cogălniceanu, C. Negruzzi ș.a., generație care răsare atît de sus asupra Misaililor, Urechilor și a altora, ce-au venit imediat în urmă și a căror adîncă și vădită inferioritate ne este neexplicabilă" (8).

Ideile lui Mihai Eminescu cu privire la teatrul românesc vădesc competența sa deosebită și în acest domeniu îndrăgit din tinerețe. Cunoscător al vieții actorilor, al artei lor, el dă judecăți de valoare obiective, caracterizînd jocul scenic al fiecăruia. Interdependența dintre scenă, piesă și actor este cheia de boltă a cronicilor sale. Nereducîndu-l numai la piesele autohtone, cronicarul recomandă dramaturgi italieni, spanioli, germani, englezi, francezi etc. Dintre ei, preferințele sale se îndreptase mai ales spre William Shakespeare, Lope de Vega, Goldoni, Molière, Schiller, etc. Avea opinii favorabile însă și pieselor lui Vasile Alecsandri, plăcîndu-i, în mod special, *Despot-Vodă*. Recomanda însă cu căldură și piesa *Răzvan-Vodă* a lui B. P. Hasdeu, chiar *Grigorie-Vodă* de Alexandru Depărățeanu, *Rienzi* de Samson Bodnărescu etc.

Respingea însă hotărît invazia melodramelor și vodevilurilor, fie traduceri din repertoriul bulevardier francez, fie confecționări autohtone, după aceleași calapoade. Dintre cronicile sale negative merită a fi amintite cele făcute dramatizărilor unor romane : *Două orfeline* de D'Ennéry și Cormon ; *Cerșetoarea* de A. Bourgeois și

Masson etc., care cuprindeau numai senzații tari, iscate de o factologie inventată, anormală, care purta spectatorii între extremele groazei și milei, repulsiei și lacrimilor. Aceeași atitudine hotărîtă și competentă o are Mihai Eminescu și față de prelucrările dramatice ale lui Frédéric Damé, scriitor franco-român. Acesta introduce în piesele sale marile figuri ale istoriei naționale : Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul etc., cu intenții bune, dar cu nepricepere, ceea ce atrage fulgerele lui Mihai Eminescu la : *Visul Dochiei, poem într-un act — Oștenii noștri, comedie în trei acte*, publicată în ziarul *Timpul* din 12 noiembrie 1877 : „*Oștenii noștri* consistă din următoarele peripeții și conflicte cumplit de dramatice. Un ofițer asupra însurătorii pleacă la război. Mai întîi își ia adio de la tatăl său și plîng, apoi ia adio de la iubita sa și plîng, apoi de la mumă-sa și plîng, în fine de la tot personalul piesei și plîng. Actul întîi. Actul al doilea are două scene. În cea dintîi ofițerul scrie acasă. În a doua are ziua-nămiaza mare o viziune și începe un atac turcesc, cu mult foc de puști și s-au mîntuit. Al treilea act se petrece la ambulanța din Turnu Măgurele. Vine un soldat rănit, din ale cărui vorbe se poate deduce că ofițerul a murit : iubita plînge. Află tatăl și plînge. Află mama și plînge și mai rău, află toți și plîng. Dar iată că armata se întoarce glorioasă în țară (întoarcerea pe scurt, înainte de a se fi întors) și ofițerul asemenea teafăr și sănătos. Plînset general și defilare de trupe ; cortina cade impresionată pînă la lacrimi“ (9).

La scrisoarea lui Frédéric Damé, după apariția acestei cronici dirimante, prin care scriitorul întreba nedumerit pe cronicar „ce va să zică ura în contra unui om care nu vă cunoaște, pe care nu-l cunoașteți și care nu v-a făcut nimic“, primește răspuns din partea lui Eminescu în *Timpul* din 15 noiembrie. Acesta publică scrisoarea și o comentează, dezlănțuit : „Tocmai fiindcă nu-l cunoaștem (pe d-l Frédéric Damé), nu ne cunoaște și nu ne-a făcut nimic, nu îl putem urî pe d-sa personal. Cunoaștem însă scrierile d-sale și pe aceste le urîm... Cine știe dacă nu mai bucuros l-am vedea pe d-l Damé batjocorînd pe eroii noștri, decît lăudîndu-i în modul în care îi laudă. Ei bine ! Mihai, Ștefan și Mircea sunt în gîndul nostru niște chipuri atît de sfinte, încît ne cuprind fiori cînd le privim ; vine apoi un om neastîmpărat și strein de pietatea noastră, vine, ia aceste sfinte icoane, la tîrăște prin noroiul zilei, face din ele niște caricaturi puse la vînzare și apoi zice că nu ne-a făcut nimic...“ (10).

Criticul dramatic nu cruță nici comediile lui Vasile Alecsandri, cărora li se impută o frivolitate exagerată, inutilă, nici comediile lui Pantazi Ghica și Matei Millo, franțuzite. Piesele lui Dimitrie

Bolintineanu sînt artificiale, greşit construite, haotice, călcînd principiile elementare ale dramaturgiei. Cît priveşte producţiile dramatice ale lui Şt. Mihăileanu, E. Carada, A. Lăzărescu, Mavrodoilu, Halepliu etc. — acestea nici nu merită a fi luate în seamă. Autorii călcau în picioare şi regulele gramaticale, iar cronicarul acorda limbii o excepţională importanţă. O piesă bună trebuia să fie scrisă şi într-o limbă corectă, fiindcă aşa cum vorbesc actorii vor vorbi şi cei ce-i ascultă. „Deşi rostirea normală a limbii româneşti e indicată fără abatere prin scrierile din veacurile trecute, totuşi românii moderni n-au găsit încă mijlocul de a o scrie în mod unitar. Cîte capete, atîtea ortografii. Literatura populară stagnează, căci afară de doi, trei scriitori, nimeni din noi nu mai e-n stare a reproduce graiul viu al poporului. Limba săracă a gazetarilor a scos din uz miile de locuţiuni frumoase şi caracteristice cari formau avuţia lexicală a limbei. Cît despre legi, e de prisos să vorbim. Nimeni nu ştie în ce consistă obiceiul pămîntului. Peste noapte şi prin surprindere s-au introdus codici, traduşi rău din franţuzeşte, o organizare comunală tradusă, regulamente traduse; toate formele exterioare ale unei civilizaţii streine s-au introdus la noi; scumpe, sterpe, ultraliberale..." (11).

Mihai Eminescu s-a străduit, aşadar, să spună ce avea de spus şi în problemele teatrului românesc, devenind un precursor în multe privinţe al celor ce vor veni după dînsul şi vor milita pentru punerea în viaţă a acestor învăţăminte.

17. UN ASEMENEA REVIZOR

Destituit din funcția de bibliotecar, Mihai Eminescu a fost numit revizor școlar peste județele Iași și Vaslui. Manevra era caracteristică „politicianismului" și n-a scăpat de ea nici Eminescu. I se făcea loc lui Dimitrie Petrino la Biblioteca centrală din Iași, iar lui Mihai Eminescu i se arunca postul de revizor școlar.

Mihai Eminescu n-a dorit funcția de revizor școlar, nici nu s-a socotit pregătit pentru ea. A primit-o, fiindcă n-avea de ales. Rămas fără post, încerca și el să se acomodeze cu „tribulațiile politice", dar munca și-a luat-o în serios. A constatat slaba pregătire pedagogică a învățătorilor — și imediat a organizat cursuri de perfecționare în lunile de vară ale anului 1875. N-au participat la ele decît 24 de învățători din 54 (1). Noul revizor școlar se implicase în activitatea sa.

La aceste cursuri de perfecționare, Mihai Eminescu a trebuit să se inițieze în tainele pedagogiei și s-a pus cu temei pe lucru. Cunoștea filozofia lui Herbart, pe care-l stima în mod deosebit și Titu Maiorescu, dar el voia să aplice teoriile la realitățile românești. Constatările lui sînt dezastruoase. Făcea inspecții în districtele rînduite, dar afla școli goale, iar învățătorii erau sub nivelul cerut pedagogic, improvizați. Este penibil de greu să ceri unui singur om să pună ordine în această „harababură pedagogică". Mihai Eminescu proceda sever — dar totul era lăsat pe ziua de mîine și se spera în schimbarea acestui „revizor școlar fioros", ca să lase lumea în pace.

Și, de fapt, Mihai Eminescu a trebuit să lase această stare de lucruri în pace! Cu toate inspecțiile, cu toate rapoartele sale unice ca expresie și divulgare a adevărului, Mihai Eminescu nu va face multă pedagogie cu învățătorii, ci va fi destituit, odată cu schimbarea guvernului, cînd un trepăduș politic, fără nume, îi va cere socoteală, fiindcă n-a aflat la prefectură un „indice" cu învățătorii și un „tablou" cu situația școlară. Mihai Eminescu avusese însă destul timp să cunoască realitățile școlare din cele două districte,

funcționînd aproape un an (1 iulie 1875—4 iunie 1876), ca revizor școlar. Trebuia să-și ia deci și el revanșa. El constată că în cele mai multe școli „se învață mecanic“ și recomandă din nou manualele lui Ion Creangă prin raportul înaintat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice în 26 mai 1876 : „Cartea alăturată pe lîngă acest raport, intitulată *Povățuitoriu la citire prin scriere*... e cel mai bun abecedariu românesc, aprobat atît de comisia examinatoare, cît și de onor. ministeriu. Deosebirea între metoda propusă de această broșură și învățarea rutinară și mecanică, precum se profesează ea în genere în școalele noastre, este deosebirea dintre învățămîntul viu și intuitiv și mecanismul mort al memorărei de lucruri neînțelese de copii ; este deosebirea dintre pedagogie și dressură...“ (2). Denunță starea de sărăcie a școlilor și completa dezinteresare a autorităților sătești (3).

Ce făcea Mihai Eminescu în inspecțiile sale ? De multe ori afla școla închisă ; cînd o afla deschisă și în funcțiune, constata că lecțiile erau predate mecanic, fără nici o preocupare de „treptele formale ale lui Herbart“. Ce putea să schimbe un revizor școlar într-un an ? Nimic. Se alegea, în cazul lui Mihai Eminescu, cu învățăminte pe care le va asimila, apoi vor apărea mai tîrziu în articolele sale pedagogice. Cu mult înainte de a-și fi terminat îndatoririle de revizor școlar, Mihai Eminescu care-și luase și de astă dată sarcina în serios este destituit. I se mai impută „neglijențe în servici“, ca de obicei, de un „trepăduș politic“, la care Mihai Eminescu ține să răspundă : „Dacă există un asemenea revizor în țară, rog a mă informa unde-i acel prețios individ, ca să apelez la vasta sa experință și să aflu în care mod — mai mult sau mai puțin apostolic — își îndeplinește susmenționata datorie“ (4). Pentru ca, în cele din urmă, după ce pedagogul improvizat, dar competent, a fost destituit, să ne aflăm in fața protestului unui om conștient și răspunzător de faptele sale : „Un om nu poate face nimic într-o țară rău întocmită și măcar să tot poruncească, rămîne la vorba aceea : A poruncit cîinelui și cîinele pisicii și pisica șoarecelui, iar șoarecele și-a atîrnat porunca de coadă. Cît despre tablouri, ce vor fi lipsind la prefectură, chestiunea în sine nu mă privește, mă oblig eu ca astăzi, cînd nu mai sunt revizor și nici am la dispoziție asemenea tablouri, să-i comunic pe de rost d-lui prefect școalele, învățătorii, învățătura cîtă o au aceștia, numărul copiilor, prevederile bugetelor comunale etc. Toate acestea, ca un semn, cît de fără grijă și nepăsătoare au fost administrația trecută față de școalele rurale. Tot atunci voi împărtăși de ce multe școli sunt neocupate, care de sigur astăzi se vor ocupa — după același sistem și cu același soi de oameni cu care se ocupă mai toate funcțiile la noi.

Iar la făgăduințele d-lui Prefect, vom spune și noi vorba veche de baștină a moșului Terinte-Barbă-lată, rezeș și el la Funduri în ținutul Vasluiului : tînărul spune cîte face, bătrînul cîte a făcut, nebunul cîte are de gînd să facă.

În împrejurările (acestea) școalele din județul Vaslui sunt cele mai bune posibile, precum lumea lui Leibnitz cu toată mizeria și nimicnicia ei vădită este cea mai bună lume posibilă, căci posibilitate și existență sunt identice și ceea ce e posibil există. Precum soarele stă locului de milioane de ani, oricare ar fi fost părerile omenești, fie geocentriste, fie heliocentriste, tot astfel părerile oamenilor nu schimbă nimic din mersul firesc, material, al lucrului. Părinții mizeri și vițioși, copii goi și bolnavi, învățători ignoranți și rău plătiți, administratori superficiali, toate acestea îngreuiate de creșterea impozitelor, menite a hrăni această stare de lucruri, nu sunt condițiunile normale pentru școli bune, precum lemn de brad putregai, gelău de plumb și meșter prost nu-mi dă o masă bună. Școala va fi bună, cînd popa va fi bun, darea mică, subprefecții oameni ca să știe administrație, finanțe și economie politică, învățătorii pedagogi, pe cînd adică va fi școala școală, statul stat și omul om...“ (5).

Acesta era crezul lui Mihai Eminescu. Voia ca „școala să fie școală“, condiționînd dorința lui de circumstanțele politice, sociale, culturale și religioase, ceea ce evident nu era posibil. Or, revizorul școlar constata mereu că învățătorii nu au pregătire pedagogică, iar școlile sînt închise cu lunile. Gramatica nu se face, lecțiile se țin mecanic, școlarii nu știu „mai nimic“. Schimbîndu-se guvernul și venind ministru al învățămîntului un oarecare G. Chițu, lui Mihai Eminescu i se fac tot felul de șicane, cerîndu-i-se dări de seamă, inspecții și rapoarte. Revizorul a protestat arătînd că-și face în limita posibilităților datoria (6). Consiliul permanent însă cere „destituirea lui Eminescu din postul de revizor“, ceea ce ministrul Chițu aprobă la 3 iunie 1876.

Cercetînd sumedenia de rapoarte, adrese, telegrame și dări de seamă pe care trebuie să le facă tot revizorul școlar, deci o scriptologie în majoritatea cazurilor fără nici un folos, precum și diferitele studii și articole publicate sau postume *(Cultură și știință)* referitoare la învățămînt, ne putem face o idee mai precisă despre activitatea pe teren a revizorului, cît și despre concepția sa pedagogică. Nu vom reține decît ceea ce ni se pare mai semnificativ (7).

Așa într-un „raport asupra conferințelor ținute cu învățătorii rurali din județul Iași“, revizorul școlar Mihai Eminescu, referindu-se la tematică, arată : „Obiectul conferințelor au fost : parte

prelegeri asupra metodei de-a propune diferite obiecte, ținute de pedagogi practici — recunoscuți de la școalele din Iași, parte în prelegeri, ținute de învățătorii rurali înșiși, parte în convorbirile exegetice asupra metodologiei.

D-nul A. Darzeu, directorul școalei primare de băieți nr. 1 de la Trei-Ierarhi, au ținut în toate zilele prelegeri și convorbiri asupra metodului de a propune gramatica limbei române;

D-nul I. Creangă, învățător la școala de băieți nr. II din Păcurari, asupra metodului de a învăța pe copii citirea și scrierea (metodul legografic)... Din prelegerile învățătorilor rurali am putut vedea însă mari lipsuri atît în privința metodei cît și a cunoștințelor. Cunoștințele lor consistă în genere în vorbe moarte, a căror realitate vie n-o pricep. Sigur că în această privință nu sunt pe atît ei de vină, pre cît sistemul învățămîntului, de sub a(l) cărui regim au ieșit..." (8).

Observăm că la aceste conferințe se remarcă Ion Creangă, viitorul mare prieten al lui Mihai Eminescu, expunînd metoda cea nouă de care aveau atîta nevoie învățătorii rurali și învățămîntul primar (9).

La 5 septembrie 1875, într-alt raport „cu tabloul pentru reorganizarea școalelor rurale din județul Vaslui și alte zece anexe"(!), Mihai Eminescu remarcă: „Impresia generală care mi-au făcut-o școalele rurale din acest județ a fost rea. Pretutindenea frecvența mică și incuria administrativă mare, pretutindenea sărăcia muncitorului agricol, mortalitatea adesea înspăimîntătoare, greutățile publice și angajamentele de muncă născute din aceste greutăți aproape insuportabile. Atît mediul soțial cît și administrația fac ca școala să fie aproape un lucru de prisos. Nu cutez încă a mă pronunța asupra cauzelor acestei stări de lucruri, însă cred de pe acuma că ea nu se poate schimba decît prin un alt sistem de dări și prin organizarea mai liberă a muncii" (10).

Lovindu-se de tot felul de greutăți și de abuzuri care aduceau grave prejudicii învățămîntului, revizorul școlar Mihai Eminescu are curajul totdeauna să le denunțe ca în raportul nr. 299, adresat prefectului de Iași: „Inspectînd în 29 noiembrie a.c. școalele din comuna Șipotele, pl. Bahlui, le-am aflat pe amîndouă închise. Învățătorul din comuna Andrieșenii au pretextat că lipsa de lemne îl silește să ție școala închisă, iar cel din Șipote nici n-au fost vizibil pentru mine, de vreme ce lipsea din sat sub pretext de boală. Din izvoare private însă am aflat că școalele în această comună stau închise de aproape 6 luni, că primarul din localitate e într-un

fel de unită complicitate cu învățătorii, că învățătorul din Șipote servește de ajutor de perceptor și nu are domiciliul fix, ci locuiește mai mult la d-l primar. Localul de școală din Șipote l-am găsit prefăcut în locuință a notarului, ușa din tindă care dă în clas, am găsit-o zidită, și deschisă, în peretele de nord, o altă ușă, încît de afară copiii intră de-a dreptul în școală. Școala nu funcționează de fel. În clas d-nul notar își păstrează peste iarnă curechiul și nutrețul pentru vite. Toate acestea sub ochii d-lui primar" (11). La 6 decembrie 1875 printr-o adresă către Inspectoratul școlar, Circumscripțiunea Iași, revizorul revine asupra acestei stări de lucruri de la școala din Andrieșeni, învățător Nic. I. Ionescu, și de la școala din Șipote, învățător Alex. Lefteriu, dar totul este zadarnic (12), ca și-n alte multe cazuri raportate (13).

Abia în 25 octombrie 1878, cînd Mihai Eminescu era redactor la ziarul *Timpul*, aflînd din ziarul *Românul* al partidului liberal, că ministrul George Chițu, „avocat de peste Olt", și-a dat demisia din postul de ministru al Învățămîntului, și-a putut da părerea despre activitatea lui într-un articol de fond, publicat în *Timpul*, III, nr. 227, din 25 octombrie 1878, din care spicuim : „Un alt merit necontestabil al d-lui Chițu este încărcarea și încurcarea programelor. Desfidem pe cineva de a ne arăta programe atît de monstruoase încărcate ca cele actuale din România. Uitînd vechiul și nestrămutatul adevăr pedagogic : *non multa sed multum*, d. Chițu a presupus că copiii români sunt toți excepționali prin memorie și judecată și i-a încărcat cu materii atît de multe și atît de diverse, încît nici profesorii, nici școlarii nu se mai pot orienta în capetele lor. D-sa a crezut că, dacă copiii învață vorba, apoi învață în genere ceva. Nimic nu învață, pentru că memoria nu păstrează nimic nepriceput, nerumegat, unde interesul viu și judecata copilului n-a jucat nici un rol.

Singurul efect al încărcării memoriei cu lucruri pe care nu le poate mistui, e sila și scîrba copilului de carte. La acest rezultat au ajuns aproape toate școalele la noi.

Vezi tineri care au învățat latinește, grecește, istoria universală, logica și psichologia, științe naturale, geografia, în toate clasele, drept administrativ, economie politică, au trecut bacaloriatul și... cu toate astea nu știu a scrie o frază corectă, iar, a doua zi după ce au părăsit școala, au uitat tot.

Meritul d-lui Chițu e că sau a distrus, sau a încercat a distruge orice început bun și temeinic în școalele noastre. Că n-a stricat și mai mult, e vina d-sale" (14).

Arătînd nepriceperea și incuria administrativă, Mihai Eminescu era în măsură să scrie articolul definitoriu *Educație și învățămînt*

în *Timpul*, V, nr. 146 din 12 iulie 1880, arătînd că problemele pedagogice îl preocupau tot timpul, fiindcă le cunoştea din propria sa activitate de revizor şcolar: „Caracterul însă al unei şcoli bune e ca elevul să învețe în ea mai mult decît i se predă, mai mult decît ştie însuşi profesorul. Odată interesul inteligenței trezit pentru obiecte, odată simțirile şi judecata deprinse la observație, elevul ajunge prin proprie gîndire la rezultatele care nu stau în carte. Dar să lăsăm aceasta; destul că şcoala n-ar trebui să fie o magazie de cunoştințe străine, ci o gimnastică a întregii individualități a omului; elevul nu (e) un hamal care-şi încarcă memoria cu saci de coji ale unor idei străine, sub care geme, ci un om care-şi esercită toate puterile proprii ale inteligenței întărîndu-şi aparatul intelectual, precum un gimnast îşi împuterniceşte pînă-n gradul cel mai mare aparatul fizic, fie-n vigoare, fie-n îndemînare" (15).

Instruirea copiilor de țărani a fost ținta lui Eminescu, atît cît a colindat satele județelelor Vaslui şi Iaşi. Ca totdeauna, el viza viitorul şi lega mari speranțe de deşteptarea norodului prin şcoală. A pus suflet ca peste tot unde-l duceau nevoile vieții. A făcut într-un timp, incredibil de scurt pentru o asemenea activitate, desfăşurată în inspecții şi-n scrieri birocratice, mult mai mult decît ceilalți revizori care se mulțumeau cu formule stereotipe şi n-aveau nici un interes decît cel pecuniar şi politic. Dacă Mihai Eminescu ar fi rămas mai departe revizor şcolar, multe din stările de lucruri observate de el s-ar fi schimbat în bine. Dar, să ne întoarcem la observațiile juste ale acestiu precursor al învățămîntului modern: „O carte de citire nu e numai o enciclopedie națională; ci, dacă e bună şi cu îngrijire lucrată, precum au început a se lucra, ea revarsă în mii de capete aceleaşi cunoştințe, fără de nici o silă, căci nu se-nvață pe de rost; ea inspiră la zeci de mii de cetățeni viitori aceeaşi iubire pentru trecutul şi brazda pămîntului lor; ea preface, după o justă observație, o masă de indivizi, ce se-ntîmplă a trăi pe aceeaşi bucată de pămînt, într-un popor ce menține o țară" (16).

Preocupările pedagogice ale lui Mihai Eminescu rămîn constante şi după înlocuirea sa din postul de revizor şcolar. Ca profesor de liceu, atît cît a funcționat, mai mult suplinind pe alții, el nu se împacă cu metodele celorlalți profesori. Aflase lucruri grave la Institutul academic şi la Şcoala normală. De fapt, limba germană nu fusese predată sistematic de Samson Bodnărescu care plecase ca director la Institutul Başotă din Pomîrla. Mihai Eminescu nu înțelegea să facă nici o concesie elevilor la materia pe care o preda.

Punînd temeiul pe gramatică și pe îmbogățirea vocabularului, începuse a preda noțiunile elementare care fuseseră neglijate și făcea exerciții temeinice cu *der, die, das,* cu *sein* și cu *haben* în clasa I, înaintînd progresiv în celelalte clase. Profesorul își făcuse un carnet cu numele elevilor și cu lecțiile predate. Notele erau judicios cîntărite (slab, mijlociu, bine), exercițiile urmărite cu grijă și examinările dese și riguroase. Înțelegînd să-și facă impecabil datoria și urmărind rezultate spectaculare cu elevii săi, Mihai Eminescu s-a lovit de starea de lucruri de la școlile de-atunci. Limba germană era considerată, ca dealtfel și alte materii, numai formal o „materie de învățămînt“, ceea ce profesorul nu a aprobat. Sever, în limitele pedagogiei, fără să se folosească de mijloace drastice, el își făcea datoria conștiincios și cerea de la elevi cunoștințele predate, deci nu i se poate imputa că era „naiv de nepedagogic“ și de-o „pedanterie barbară“ (17).

La Iași, Mihai Eminescu se lovește dureros, pentru prima dată, de pedagogia caricaturală, aplicată de ceilalți profesori cu multă indulgență pentru odraslele familiilor bogate, vrînd s-o curme din rădăcină și nețînînd seama de interesele materiale ale Institutului, nici de presiunile bogătașilor (Pruncu, Vîrgolici, Naum, Moțoc, Stroici, Orleanu, Nanu, Voinescu, Vidrașcu, Tăutu, Buicliu etc.) care susțineau școala (18). Învățătura era astfel numai de formă ; nu se aplica nici o metodă pedagogică, deși între profesori se numărau și : P. Poni, Gr. Cobălcescu, N. Culiano, St. Vîrgolici, A. D. Xenopol și directorul I. M. Melik — Mirmilic. Intransigent, rezistînd la presiuni, incoruptibil, Mihai Eminescu se trezește cu revolta clasei a II-a superioară, după pedepsirea elevului V. Dimitriu, ignorant și obraznic, viitor profesor universitar (19).

Această grevă a elevilor din clasa a II-a superioară, cărora li s-au asociat și elevii altor clase, l-a surprins pe Mihai Eminescu. Starea de lucruri din Intitutul academic era viciată din punct de vedere pedagogic. Vizîndu-l numai pe Mihai Eminescu, elevii din familiile protipendadei ieșene arătau că sînt mulțumiți de ceilalți profesori. Dacă noul profesor de limba germană ar fi procedat ca ei, nu i s-ar fi întîmplat nimic. Dar și dacă principiile elementare pedagogice ar fi fost respectate de colegi în această școală, elevii s-ar fi ales cu cunoștințe bogate și nu ar fi făcut grevă, absentînd toți de la lecțiile de limbă germană. În asemenea situație, conștiinciozitatea profesională a lui Mihai Eminescu n-a schimbat nimic din starea de lucruri. El a fost înlocuit, în semestrul II al anului 1875,

cu P. Paicu și lucrurile au intrat în normal la Institutul academic, condus de I. M. Melik.

Suferind acest tratament din partea consiliului școlar, după impactul cu elevii nedisciplinați din Iași, ne explicăm mai ușor atitudinea lui Mihai Eminescu față de „cazul de la liceul Matei Basarab“ din București, cu care prilej ies în evidență din nou principiile pedagogice ale fostului profesor de limba germană. Și de această dată, elevul Armășescu, „repetent și o adevărată calamitate pentru clasa I-a a acelui liceu“, fiul unui maior, scoțîndu-l din sărite cu obrăzniciile și ignoranța sa, patronate de familie și de ceilalți profesori, pe profesorul excepțional pregătit I. Filibiliu, primește o palmă binemeritată de la acesta. Tatăl elevului insubordonat, în loc să ia măsuri de îndreptare, ia partea acestuia, avînd multe și mărunte de împărțit cu profesorii liceului. Intervenind factorul politic, maiorul Armășescu este susținut împotriva evidenței și dintr-un „bagatel“ se face un cap de țară. Părintele „lezat în demnitatea lui de tată“, fiindcă i se lăsase băiatul repetent, scrie „articole injurioase“ în ziarul *Războiul*. I se asociază imediat ziarul *Românul* și măruntul caz de la liceul Matei Basarab ia proporții. Maiorul Armășescu face scandal în sala profesorală și sesizează Ministerul care a fost obligat să numească un juriu, format din profesori de la Sf. Sava, ca să ancheteze „cazul”.

Juriul anchetează și recomandă profesorului de limba franceză I. Filibiliu mai „multă moderațiune”. I se ia și o declarație prin care promite că nu va mai aplica pe viitor asemenea pedepse. Presiunile de ordin politic și zarva stîrnită de ziarul *Românul* sînt pe cale de-a compromite învățămîntul. Ministerul „dispune, drept pedeapsă, permutarea d-lui Filibiliu la gimnaziul din Focșani“, pentru a da satisfacție unilaterală maiorului Armășescu, indirect fiului său, „repetent și insubordonat“.

Profesorul I. Filibiliu participa la ședințele *Junimii*, fiind cunoscut și apreciat de ceilalți membri, inclusiv de Titu Maiorescu și Mihai Eminescu. Considerînd nedreptatea care i se face profesorului ca „o măsură arbitrară a Ministerului“, deci intolerabilă, Mihai Eminescu ia apărarea celui năpăstuit, ducînd o adevărată campanie de presă prin articolele și referințele la acest caz, publicate în ziarul *Timpul* din 5 martie pînă în 18 martie 1882, care au o deosebită valoare pedagogică și ne dezvăluie principiile sale neschimbate. Participarea poetului la această polemică este „pasionată“, fiindcă ea-i amintea de propria sa pățanie. Lucrurile nu se schimbaseră deloc în învățămînt din 1875 pînă în 1882,

așa că Mihai Eminescu, apărîndu-l pe profesorul I. Filibiliu, se apără pe sine: „Pălmuirea e o calamitate, la care oamenii mai puțin nervoși pot fi adeseori ademeniți față c-o absolută insolență sau înrăutățire. Societatea e plină de copii rău crescuți care au mîncat, vorba Românului, mai multă bătaie decît pîne și sunt atît de deprinși cu ghionturile încît par iremediabili. Față cu asemenea copii, palma nu e o pedeapsă, ci un act de mișcare reflexă ca tusea și strănutul: i-am dat o palmă și ne ducem să ne spălăm pe mîna cu care l-am atins. E știut, după aceea, că, nu o dată, părinții înșiși cer, pentru odraslele lor și cînd prilejul se ivește, binemeritatele corecții din partea profesorilor, după cum e iarăși dovedit că un singur copil stricat ține întreaga clasă în loc și încetul cu încetul o strică dacă nu-l vom indepărta din ea la timp" (20).

Observațiile pedagogice sînt juste. Mihai Eminescu n-a fost niciodată partizanul violenței, cu atît mai puțin în școală, profitînd de situația de profesor față de situația de elev, în evidentă inferioritate, și lovind pe cel care nu se poate apăra, cum au fost destule exemplare în învățămîntul nostru de-o sălbăticie și de-o „pedanterie barbară", cum zice G. Călinescu, dar nu era cazul lui I. Filibiliu, cum n-a fost în anul 1875 nici în cazul lui Mihai Eminescu. I. Filibiliu nu era un pedagog bătăuș, iar elevul repetent Armășescu îl scosese din sărite. Ziarul *Românul* însă caută nod în papură, deși acțiunea sa era dizolvantă, și menține „scandalul" în atenția unui public neformat și interesat. Mihai Eminescu atrage atenția că pentru o asemenea întîmplare minoră „nu e cuvînt ca să se facă numaidecît gaură în cer, ca cele două virtuți de iască ale adunărilor, P. G. din Senat (Petrache Grădișteanu) și P. G. din Cameră (Pantazi Ghica), să se aprinză, ca pressă, ministeriu și legislațiunea să se înfioare ca frunzele codrului la suflarea de vînt. E un nimic, o escitație involuntară și momentană, de care mai totdeauna profesorului îi pare cu mult mai rău decît elevului, ceva ce se explică lesne și trebuie trecut cu vederea, după ce se va fi făcut o remonstrare verbală din partea autorității școlare" (21).

Morile de vînt ale politicii însă măcinau în gol, dar determinau măsuri nedrepte. „Permutarea dlui Filibiliu la gimnaziul din Focșani este socotită de Mihai Eminescu ca o destituire mascată", în fața căreia ziaristul sensibil la toate „deviațiunile vieții publice" nu putea rămîne indiferent. O astfel de pedeapsă consfințea amovibilitatea profesorilor cu titlu definitiv, aspect și nou și nemaipomenit în țara noastră, pe care ziaristul îl glosează cu îndreptă-

tită ironie : „Nu mai rămîne decît să se voteze o lege prin care să se hotărască ca de aici înainte copiii să-și aleagă singuri profesorii, ca să avem și în instrucție corolarul celebrei electivități a magistraturei“ (22). Este clar că Mihai Eminescu asemăna cazul elevului Armășescu cu cazul elevului V. Dimitriu și vorbea din propria sa experiență, dar ziarul *Românul* diformează cuvintele poetului susținînd că acesta ar fi cerut ca „învățătorii să pălmuiască, dar să-și spele mîna pentrucă a atins pe copilul mojicului“ (23). În ripostă, Mihai Eminescu își precizează atitudinea : „Nu admitem nici bătaia, nici pălmuirea în școală, nu pentru cuvintele democratice sau politice pe care le citează «Românul» — ci, pur și simplu, pentrucă puținele noțiuni de psihologie și pedagogie cîte au ajuns pînă acum să se formuleze exact, ne-au dovedit inutilitatea acestor mijloace de îndreptare. Deci nu ca un mijloc pedagogic am considerat ceea ce a făcut I. Filibiliu, ci ca o eroare, care n-are gravitatea ce i-o atribue «Românul»“ (24).

Referindu-se apoi la „copilul mojicului“, cum insinuau cei de la „*Românul*“, Mihai Eminescu scrie cele mai frumoase observații pedagogice : „Copilul mojicului n-are nevoie de bătaie. O știm din experiență, că nici un elev nu e mai ascultător, mai harnic, mai în bună orînduială în toate ale lui decît copilul țăranului. Acesta își îndrăgește învățătorul și-i intră în voie. Dacă vr-o unul dintre ei e îndărătnic, departe de-a convinge el clasa, clasa-l îndreptează pe el. Profesorul n-ar avea decît să se plîngă de un elev către clasă, pentru ca copiii de țărani, constituiți în mică republică, să-i dea celui rău și singuri din proprie inițiativă, bani pe miere și să-l facă om. Aceasta o poate spune oricine din experiență. În orașe e altceva. Aici copiii trăiesc uneori în împrejurări produse de amestecul nostru de pseudocivilizație și de orientalism, necunoscute în sat, împrejurări ce le viciază instinctele ; aici copiii au uneori ocazia de a-și număra tații ori mamele consecutive, ca merele ; aici se află părinți care dau fetelor sfatul să cocheteze, băieților sfatul să nu spue adevărul, sau alte lucruri de aceste, care au — *chic*. Sunt oameni în orașe a căror viață e un șir de destrăbălări, in care sunt atrași și copiii ; sunt copii care în viața-le n-au fost naivi, care, din părinți degenerați moralicește, s-au născut bătrîni. Cînd te uiți în ochii clari și naivi ai copilului de țăran, îți aduci aminte de ochii celor doi îngeri de sub Madona Sixtină a lui Rafael ; dar în orașe vezi uneori ochi de copii cu clipirea ascuțită, vicleană și rea, cari dovedesc că sufletul acestor mici și de plîns ființe e pîngărit de instincte nepotrivite vîrstei lor. Cine se interesează de deosebirea aceasta n-ar avea decît să viziteze o școală

normală, populată de copii de țărani și s-o compare cu elevii unui liceu populat de orășeni“ (25).

Articolele acestea, publicate în *Timpul,* între 5 și 18 martie 1882, sînt apreciate de Perpessicius : „De reținut articolele lui Eminescu din *Timpul,* asupra cazului Filibiliu de la liceul Matei Basarab. *Studii de înaltă pedagogie*“ (26). Fără alte glosări, concepția pedagogică a lui Mihai Eminescu ne dovedește încă o dată cît de completă era informația sa în domeniile de activitate, în care a avut prilejul să se manifeste. Chiar și după îmbolnăvire, își exprima dorința lui A. Vlahuță că i-ar conveni un post de revizor școlar care nu i s-a mai dat (27). Dar, cît a făcut pentru școala românească este de ajuns, pentru ca să fie socotit unul dintre ctitorii învățămîntului nostru modern.

18. SCRIU DE MESERIE...

Este bine cunoscută auto-ironica recomandare a lui Mihai Eminescu: „D. Michalis Eminescu, vecinic doctorand în multe științe nefolositoare, criminalist în sensul prost al cuvîntului și în conflict cu judecătorul de instrucție, fost bibliotecar cînd a prădat biblioteca, fost revizor la școalele de... fete, fost redactor en chef al foii vitelor de pripas și al altor jurnale necitite colaborator" (1). *Foaia vitelor de pripas* era *Curierul de Iași,* numit așa de Mihai Eminescu, fiindcă era o „foaie" în care se publicau diferitele „înștiințări și comunicări" ale Curții de Apel din Iași. Ceea ce rămînea neocupat din „curier", adică „partea tipografică", trebuia umplut de cineva. De aceea junimiștii îl „ajută" — este un fel de a zice — pe poet să fie numit redactor, administrator și corector al foii cu 100 de lei lunar, ceea ce era egal cu împingerea sa în marginile existenței.

Dacă ne gîndim bine, mai întîi ar fi fost revista *Convorbiri literare,* care devenise cunoscută mai ales prin colaborările lui Mihai Eminescu, fiindcă poeziile lui Samson Bodnărescu sau nuvelele interminabile ale lui Nicu Gane nu ieșeau din normalul lor. Ne dăm seama că problema existenței lui Mihai Eminescu în Iași se va fi pus... Lipsit de mijloace, poetul se aciuise la Ion Creangă, în bojdeuca din Țicău, și nu se mai interesa de poezii. Iacob Negruzzi îndeplinește funcția de secretar al revistei, fără să fie plătit. Adică junimiștii aveau o revistă, unde ar fi fost locul potrivit pentru Mihai Eminescu, dar neretribuit. Nu s-a făcut nici o încercare de a fi angajat la *Convorbiri literare.* Mai întîi de toate Iacob Negruzzi se credea de neînlocuit, deși rolul lui se reducea la „pescuirea manuscriselor", revista fiind totdeauna în criză de material, ceea ce nu s-ar fi întîmplat și sub eventuala conducere a lui Mihai Eminescu, care umplea de obicei toate rubricile. O tăcere desăvîrșită îl înconjură, în aceste clipe grele, cînd poetul fusese destituit din postul de revizor școlar. De posibilitatea primă de a fi ajutat, adică de *Convorbiri literare,* nu se vorbește nimic, în schimb poetul era bun la *Curierul de Iași* cu 100 de lei pe lună!

Neavînd nici o posibilitate de alegere și fiind legat de politica *Junimii*, inclusiv a lui Titu Maiorescu, nefiind din fire versatil, nedîndu-se și cu unii și cu alții, ci rămînînd fidel junimiștilor, Mihai Eminescu ne apare dintr-o dată ca o *victimă* a lor și la *Curierul de Iași* și mai apoi la *Timpul*. Era de prevăzut că adversarii politici și ideologici vor lovi, fără cruțare, și în Mihai Eminescu și în Ion Creangă. Și chiar așa s-a întîmplat. Unul este destituit și lăsat pe drumuri, fără să-l intereseze pe nimeni valoarea sa ca poet, altuia i se înscenau critici la manualele școlare. Erau loviți deci tocmai cei fără mijloace de existență, fiindcă marii proprietari, protipendada ieșeană, nu sufereau nimic, luați rînd pe rînd. Numai Samson Bodnărescu se va dezgusta și el, retrăgîndu-se ca director de liceu tocmai la Pomîrla — Dorohoi, la Institutul „Anastasie Bașotă", persecutat de „mărunte canalii politicianiste", la începutul anului 1879 (2), unde-l va chema mai tîrziu și pe Mihai Eminescu ca profesor de limba latină.

De cum ajunge Mihai Eminescu, la începutul lui iunie 1876, la conducerea *Curierului de Iași*, lucrurile se schimbă. Deși n-avea experiență în conducerea unui ziar, poetul și-o însușește din mers, parcă ar fi fost „gazetar" de cînd lumea. Este extraordinara capacitate a poetului de a se acomoda cu cele mai dificile situații. Nu fusese bibliotecar, dar ținuse cărțile în ordine cu toate obiecțiunile lui D. Petrino ; nu fusese pedagog, în schimb „nu mai fusese un revizor școlar ca el". *Curierul de Iași* publică mai departe înștiințările și comunicările Curții de Apel, dar coloanele gazetei sînt umplute acum de scrisul lui Mihai Eminescu care-i atrage și pe cititori. De la revista internă și revista externă a știrilor, de la revista economică și revista teatrală pînă la cronică și la informații, totul este alcătuit de noul redactor. Acesta folosește și foiletonul gazetei, pentru a publica schițe și nuvele, așa își publică schița *La aniversară*, semnată Gajus, în nr. 76, 1876, apoi *Cezara* in nr. 87—91, 1876, iar Veronica Micle publică traducerea nuvelei *Morella* de Edgar Allan Poe, nr. 121 din 8 octombrie 1876, semnată Tolla.

Hîrțuit din toate părțile, Mihai Eminescu colaborează sporadic la *Convorbiri literare* : în 1875 numai cu poezia *Făt-Frumos din tei* (1 februarie), deci propriu-zis a stat deoparte din februarie 1875 pînă la 1 septembrie 1876 cînd publică : *Melancolie, Crăiasa din povești, Lacul, Dorința*, apoi *Călin* (1 noiembrie) și *Strigoii* (1 decembrie). Tensiunea însă rămîne și, după plecarea poetului la București, urmează iarăși o perioadă de tăcere. E de presupus că în acele momente grele poetul avusese mari supărări cu *junimiștii* și-și

rărise participările la ședințe și citirile de poezii. Se mulțumea cu dragostea copleșitoare, în acest timp, a Veronicăi și cu prietenia sinceră a lui Ion Creangă.

Curierul de Iași devenise însă o gazetă citită. Ca de obicei, Mihai Eminescu nu-și semnează articolele și cronicile, dar se simte mîna sa de maestru. A semnat numai recenzia *Observații critice* din numărul din 12 august 1877 și doar cu inițialele M. E. un articolaș intitulat *Clubul studenților din Iași (3)*. În *Observații critice*, Mihai Eminescu răspunde la o critică nedreaptă a lui Dr. Zotu. Acesta îl acuza de plagiat pe Titu Maiorescu, care-și tipărise *Logica. Partea I: Logica elementară,* București, 1876. Nimeni nu fusese capabil dintre junimiști să răspundă recenziei din *Columna lui Traian* din București, condusă de marele adversar al junimiștilor B. P. Hasdeu (4). Pulverizînd criticile Dr. Zotu, Mihai Eminescu spune printre altele, ca să ne dăm seama de atitudinea filozofică și de atît de trîmbițatele servituții schopenhauriene, kantiene și hegeliene: „Dar să admitem — deși nu concedem — că în cartea d-lui Maiorescu ar fi nu o contrazicere — ci zece. De unde și pînă unde vine recenzentul să deducă din contrazicerі neștiința autorului? De cînd contrazicerile sunt o dovadă de neștiință?... Ce ignorant ar trebui să numim pe Kant, care se contrazice cîteodată, care dă cîte două definiții despre un lucru, din care nici una nu-i bună, ba se exclud... Insinuări, buiguiri confuze despre cosmopolitism, bănuieli de neștiință, acuzări de plagiat, toate acestea se aruncă asupra unui spirit care în fiece șir e de transparența cristalului și nu lasă nimănuia îndoieli asupra celora ce voia să zică“ (5).

După cum vedem, redactorul șef al *Curierului de Iași* publica, în această gazetă periferică, recenzii de ținută științifică, transcrieri din „gîndirile“ din *Pentru Comedia cea de obște* din manuscrisul din 1790 al lui Gabriel Thureion, conte de Oxenstierna, precum și comentarii la filozofia lui I. Kant (6). Materialul publicat era foarte variat. Mihai Eminescu reproduce pasajele mai importante din conferința sa: *Răpirea Bucovinei,* apoi pagini din cronicari despre Grigore Ghica-Vodă (1 octombrie 1876), despre împotrivirea sa, despre moartea sa martirică și „luarea bucății de pămînt unde zac oasele domnilor noștri de la Dragoș Voievod pînă la Petru Rareș“ (7). Pentru varietate, urmau informații și notițe culturale despre cele întîmplate la Iași, ceea ce denotă prezența redactorului la conferințe, la teatru etc.

Dar mai ales, redactorul șef urmărește cu atenția încordată preliminariile și apoi izbucnirea războiului pentru independență (1877—1878), informînd cititorii cu știri culese din ziarele străine.

Convulsiile interne ale Porţii (9 martie 1877, 12 martie 1877), mişcările de trupe din Rusia, evenimentele din Muntenegru etc. sînt inserate în ziar cu obiectivitate, culminînd cu bombardarea Calafatului, la 26 aprilie 1877, şi intrarea României în război. Urmează, apoi, ştiri *De pe cîmpul de luptă (război)*, lupta de cavalerie de la Bechet, venirea împăratului Rusiei, Alexandru al II-lea, la Iaşi (27 mai 1877), coincizînd cu îmbolnăvirea gravă a lui Ion Creangă, victoriile turcilor de la Biela şi respingerea ruşilor din Karakilissa (3 iulie 1877), retragerea ruşilor în Armenia, victoria turcilor la Plevna sub comanda lui Osman Paşa, ultimul general de oşti al unui imperiu în agonie (8/20 iulie 1877), lupta vaporului român *Fulgerul* cu monitoarele turceşti (14 august 1877), luptele din strîmtorile de la Şipca (19 august 1877), luptele de la Rahova (18 septembrie 1877) etc., luptele de la Plevna, împresurarea Plevnei şi a Rusciucului, cucerirea redutei Griviţa (9 octombrie 1877) etc. (8) Războiul pentru independenţă devenise, cum era şi explicabil, preocuparea permanentă a lui Mihai Eminescu, aşa cum fusese şi comemorarea austriacă a răpirii Bucovinei.

Totuşi, Mihai Eminescu n-a fost lăsat să lucreze nici la *Curierul de Iaşi,* aşa cum înţelegea şi-i plăcea, deşi avea un salar de mizerie. Aceleaşi interese meschine politice intervin din nou în viaţa poetului şi i se pretinde ca să-şi pună pana in slujba apărării primarului Pastia. I se cerea aceasta din partea „advocatului Mircea, director al Tipografiei naţionale din Iaşi". Cererea era un fel de „ultimatum", cînd Mihai Eminescu refuză cu indignare să se pună făţiş în slujba „acoperirii unor matrapazlîcuri" care determinaseră atacarea primarului în *Steaua României.* Conştiinţa curată a poetului refuza transacţia. Prietenii junimişti nu mai intervin, poate nu interveniseră nici la numirea sa. Mihai Eminescu se vede silit să-şi dea demisia şi din acest post şi să rămînă pe drumuri. O poezie din această vreme explică mai bine decît comentariile ruptura ce-a intervenit cu junimiştii şi cu Veronica, fiindcă poetul nu fugea de bine, avusese discuţii aprinse cu Iacob Negruzzi şi nu mai suporta atitudinea iubitei sale, avidă de-a juca un rol important în Iaşi cu :

Nu ştiu este al meu suflet mestecat atît cu fiere
Cît preface bucuria, fericirea în durere,
Este inima-mi bolnavă că preface-amoru-n ură
Sau că gheaţa o-ncălzeşte şi îngheaţă la căldură,
Este mintea mea altminteri, de privesc în lume-amar
Ca prin negură şi ceaţă şi prin negru ochelar ?

Dară știu cum că iubirea mie-mi face neplăcere,
Tot ce-i dulce, blînd, mă imple de dispreț, de chin, de fiere.
Altu-n ochii dragei sale mii de lucruri văd că-nvață.
Eu? Iubirea mă respinge, frumusețea-mi face greață (9).

Mihai Eminescu ajunsese la o situație-limită. Pentru junimiști nu mai avea decît dispreț, ceea ce explică necolaborarea sa la *Convorbiri literare*, spre iritatea lui Iacob Negruzzi, mereu în criză de material. Revista nici nu mai contează, în lipsa colaborărilor lui Mihai Eminescu, și va lua altă înfățișare după dispariția sa, nemaifiind prima revistă literară a țării (10).

Devenit furios pe viață și pe lume care-l aduseseră într-această stare, stăpînit de o „furie de războinic" (Berserkerwuth), Mihai Eminescu caută o ieșire din impas, ceea ce nu se mai putea rezolva în Iași, ci numai în București, scriindu-i în acest sens lui Ioan Slavici, căruia-i spunea Ieni (11). Ioan Slavici avea necazuri cu redacția ziarului *Timpul;* nu putea răspunde la toate îndatoririle. Văzuse ce-a realizat Mihai Eminescu cu gazeta obscură *Curierul de Iași,* deci își pune nădejdea în prietenul său că va munci și va suplini lipsurile, așa că-i trimite poetului 100 de lei, ca să aibă de drum, și acesta vine în octombrie 1877 la București și începe lucrul la *Timpul,* pus și aici pe fapte mari ca oriunde era prezent.

Salariile însă nu erau achitate la timp. Mihai Eminescu era plătit cu 300 de lei lunar, deci în București o sumă a funcționarilor de rînd, fiindcă salariile urcau și pînă la 500 de lei și pînă la 1 000 de lei. Iacob Negruzzi își arată arama pe față, criticînd poeziile lui Mihai Eminescu: „Cît despre *versurile* lui (ale lui Mihai Eminescu, subl. n), eu unul tot nu împărtășesc părerea ta. Cu tot talentul, românul nu va primi niciodată idei obscure în formă obscură. Dar apoi gramatica? El va avea cîțiva amatori răzleți, dar publicul cel mare nu-l va ține în seamnă de nu se va îndrepta" (12). Pe de altă parte, Vasile Pogor, reprezentînd opinia junimistilor, îi răspunde lui Titu Maiorescu care cerea urgentarea contribuțiilor *Timpului:* „Am rîs mult de chimera ce urmărești, în privința celor 600 franci ai lui Slavici și Eminescu. Ai dori în România, unde toate stau ca frunza pe apă, numai Slavici și Eminescu să fie scutiți de fluctuațiile mării și de spuma talazurilor. Vis încîntător și prea quetistu, pe care însă mă voi încerca de a-l realiza dacă se poate, însă fără mare speranță de succes" (13).

Cu toate intervențiile lui Titu Maiorescu, junimiștii din Iași rămîn cinici. Iacob Negruzzi se găsea să conteste „gramatica" lui Mihai Eminescu, iar proprietarul Vasile Pogor răspundea în zeflemea cînd „poetul murea de foame" (14). Titu Maiorescu

adăuga și el la această știre un comentar „agonia poeților români" (15), de natură a ne dezvălui adevărata față a lucrurilor. Ne întrebăm : Cine mai agoniza dintre poeții români ? Și de ce persevera Titu Maiorescu într-o atitudine greșită de a-l menține într-o agonie permanentă pe Mihai Eminescu, cînd știa că asigurarea zilei de mîine l-ar liniști, redîndu-l scrisului cu mai multă forță ? (16).

Așa că Mihai Eminescu își începe munca, zi de zi, la ziarul *Timpul* cu Ioan Slavici — neplătit la timp, flămînd, locuind în odăițe mizerabile, igrasioase. Celor de la *Junimea* din Iași le venea a zburda. Pregăteau o fotografie comună (tablou) a tuturor junimiștilor și Iacob Negruzzi cere „portretele celor doi" („cîte două fotografii busturi" (Brustbilder), una pentru Album, alta pentru portret). Dar, fiind cunoscută situația bănească a celor doi, Mihai Eminescu nu trimite nimic, așa că se apelează iarăși la Titu Maiorescu, care, deși cunoștea lucrurile, își permite să răspundă : „cu Eminescu am să mă duc mîine la fotograf, mai înainte însă la bărbier să se radă. La bohème roumaine" (17). Da, boema românească ! Fotografiile au fost strînse și rînduite pe portretul colectiv. Locul central este ocupat de Vasile Alecsandri ; deasupra lui este Titu Maiorescu, de-a dreapta și de-a stînga lui Vasile Alecsandri sînt așezați, bineînțeles, Vasile Pogor și Iacob Negruzzi, apoi vin membrii „marcanți". Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ioan Slavici și I. L. Caragiale sînt împinși spre margine.

Cercetarea colecției ziarului *Timpul* din anul 1877 pînă în anul 1883, deci timp de peste șapte ani și jumătate, este deosebit de instructivă. Munca lui Mihai Eminescu este atotcuprinzătoare, abordînd toate domeniile vieții publice : politica antiliberală mai întîi, manifestările culturale și sociale. Articolele sale nu sînt scrise de mîntuială, ca ale lui Ioan Slavici, iar mai tîrziu ale lui I. L. Caragiale, angajat la același ziar. Mihai Eminescu este un doctrinar și fiecare prilej este bine venit pentru a-și dezvolta și plasa ideile sale excepționale (18). Îi fusese dat să nu aibă catedră ; nu i se acordase încrederea cuvenită de-a conduce o revistă ; acum el înțelegea să transforme *Timpul* în catedră și-n revistă. În curînd, ziarul ajunge cel mai citit, fiindcă Mihai Eminescu făcea și școală, dar își ridica și mulți dușmani în cap, fiind necruțător cu adversarii.

Articole ca : *Bălcescu și urmașii lui, Icoane vechi și nouă* (*Timpul*, 13 decembrie — 23 decembrie 1877), *Dorobanții* (*Timpul*, 30 decembrie 1877) etc. produc o enormă impresie chiar din primele luni ale colaborării sale. La ele se adaugă cronicile sale, comentarea actualității culturale etc. Depunea eforturi peste puterile unui

om. Consecințele se arată în curînd. Este surmenat, dar concediul de la Florești n-a fost concediu, fiindcă a făcut muncă de traducător la documentele lui Eudoxiu Hurmuzachi. Entuziasmul dispare. Mihai Eminescu scrie cutremurătoarea sa scrisoare, care denunță condițiile sale vitrege de viață : „Tu trebuie să-ți închipuiești astăzi sub figura mea un om foarte obosit, de vreme ce sunt singur la negustoria asta de principii și peste acest bolnav, care ar avea nevoie de cel puțin șase luni de repaus pentru a-și veni în fire. Ei bine, de șase ani aproape o duc într-o muncă zadarnică, de șase ani mă zbat ca într-un cerc vicios în cercul acesta, care cu toate acestea e singurul adevărat ; de șase ani n-am liniște, n-am repausul senin, de care aș avea atîta trebuință pentru ca să mai pot lucra și altceva decît politică...

Eu rămîn cel mai amăgit în afacere, căci am lucrat din convingere și cu speranța în consolidarea ideilor mele și un mai bun viitor. Dar nu mai merge. În opt ani de cînd m-am întors în România, decepțiunea a urmat la decepțiune și mă simt atît de bătrîn, atît de obosit, încît degeaba pun mîna pe condei să-ncerc a scrie ceva. Simt că nu mai pot, mă simt că am secat moralicește și că mi-ar trebui un lung, lung repaus, ca să-mi vin în fire. Și cu toate acestea ca lucrătorii cei de rînd din fabrici, un asemenea repaus nu-l pot avea nicăieri și la nimeni. Sunt strivit, nu mă mai regăsec și nu mă mai cunosc.

Aștept telegramele Havas, ca să scriu, iar scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormînt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc" (19).

Fiind scrisă după opt ani, „de cînd s-a întors în România", presupunem că scrisoarea este adresată Veronicăi Micle în anul 1882, cînd de fapt autorul se afla bolnav, în plină criză. Pînă atunci se ocupase cu redactarea ziarului, desfășurînd o muncă intensă. *Notițele bibliografice* sînt totdeauna interesante. Scriind *Limba română din secolii trecuți,* comentează favorabil cartea *Cuvinte din bătrîni* a lui B. P. Hasdeu, dar toretizează ca de obicei : „Limba scrisă are ceva determinat, nemișcător, mort ; dialectele produc cu asupra de măsură formațiuni nouă, care cîteodată trec în scriere, cîteodată nu" (20). Ca să umple coloanele ziarului, Mihai Eminescu reproduce diferite articole mai vechi ale lui Titu Maiorescu (*Beția de cuvinte, Răspunsurile „Revistei contemporane"*), cu subtitlul *Studii de patologie literară,* face traduceri din revista *Deutsche Revue,* unde Titu Maiorescu publicase articolul *Despre situația politică a României* (21), sau un fragment dintr-o lucrare a lui C. Höfler : *Românii intemeietorii imperiului al doilea bulgar al Asanizilor,* 1186—1257 (22), dar mai ales încrucișează spada tot

mai des cu adversarii politici, răspunzîndu-le la lovituri cu contralovituri dureroase, necruţînd pe nimeni. Aşa publică, sub forma unor scrisori deschise, semnate *Censor*, „studii interesante asupra stării noastre actuale“, în care atacă pe cei care „din nenorocire sunt oameni avuţi şi capabili (dar) nu se ocupă îndestul de buna guvernare a ţării... Altul are moşii multe care trebuiesc îngrijite, avere mare... Altul în fine are o mulţime de daraveri, o mulţime de interese... Şi toţi aceştia nu simt, pentru nenorocirea ţării şi pentru ruşinea lor, că cea dintîi datorie a oricărui om este de a se ocupa de soarta concetăţenilor săi...“ (23).

Lucrurile devin aspre. Mihai Eminescu îşi concentrează tirul şi în februarie 1880 publică seria de *Studii asupra situaţiei (Despre program, Independenţa română, Ideea statului monarhic, Ficţiunea parlamentară, Declasarea)*, stabilind adevăruri dureroase pentru naţional-liberali : „Neatîrnarea noastră a fost pururea reală, ca drept pururea în vigoare, ca fapt ştirbit din cînd în cînd...“ (24). Parcă n-ar fi avut destui duşmani, Mihai Eminescu îşi atrage ura mortală a lui Al. A. Macedonski, denunţînd că „în calitate de director al prefecturii Silistra Nouă a comis excrocherii şi falsuri“ (25), şi calomniile unui ziarist N. Xenopol de la ziarul *Românul*. În interiorul redacţiei, viaţa devine un infern după afirmaţiile invidiosului G. Panu (26). Ceea ce se întîmplase la Iaşi, unde ajunsese să nu vorbească cu nimeni, se repetă la Bucureşti. Conflictul cu I. L. Caragiale duce la părăsirea redacţiei de către acesta. Substraturile „afacerii“ nu se cunosc, dar se pare că omul trecuse cu arme şi cu bagaje în tabăra duşmanului. Nici Titu Maiorescu nu este cruţat şi Mihai Eminescu îi aduce acuza „unei erori grave cu privire la alegerile din 1883“ (27).

Mihai Eminescu era, însă, aproape de izbucnirea primului acces de îmbolnăvire gravă. Titu Maiorescu ştia acest lucru ; fusese informat în repetate rînduri de I. A. Cantacuzino. Şi de data aceasta el îl informează pe critic : „Ştiţi cu cîtă sinceritate v-am arătat spontan simpatiile mele pentru Eminescu şi cît am fost de satisfăcut că-l pot număra printre colaboratorii noştri. Ei bine, tare mă tem că voi fi forţat zilele acestea să-mi impun o separaţie. Tînărul acesta e atît de pătruns de ură..., încît cu toate sfaturile mele, ba ce e mai mult, desconsiderînd şi ale d-voastră, stăruie a face din *Timpul* organul personal al antipatiilor sale. Fiţi bun şi înnoiţi insistenţele etc.“ (28).

Se pare că-i rămăsese un singur prieten, Ion Creangă, căruia-i publică în *Timpul* din producţiile sale, în special *Amintiri din copilărie*. Cam tot în vremea aceasta, Mihai Eminescu îl cunoaşte pe Elie Baican într-o crîşmă şi are prilejul să asculte taclalele

acestuia, după cum își amintește chiar acest povestitor: „Ajunși la un loc cu ei, începem — vorba veche — a face cu mîna să mai vie cîte una, și ne încingem la taclale, ori palavre, și la fel de fel de zicători, care de care mai desculțe și mai dezbrăcate... Și rîdeam și ciorbăiam: cum s-a făcut ciobanul popă și s-a uitat în fîntînă ca să-și vadă chipul ș-a zis: „Să fiu cîne, de nu-s popă". Cum se ducea Ileana la pîrîu cu tufele să-și întindă rufele. Cum joacă nunta pe surcele. Cum se suie Ion în prepeleag să vadă oile ce fac. Cum își pune Măriuța iapa la căruță... și nu-mi mai aduc aminte de toate cîte le-am spus, pînă de către ziuă, cînd ne hotărîrăm să plecăm spre casă; dar iubitul Eminescu se ținea să meargă la mine ca să-i dau să tipărească la gazeta *Timpul*, la care el era prim redatcor, cîteva palavre din cîte le-am spus..." (29). De fapt, anecdotele predate de Elie Baican au fost publicate în *Timpul* (30). Deci „vînătorul de oameni" își mai încerca măiestria și în București, numai că Elie Baican nu era de talia marilor isprăvi de la Viena, Iași și București, omul fiind un glumeț cum sînt cu miile în poporul nostru.

A amănunți activitatea jurnalistică a lui Mihai Eminescu este a înșira ideile sale din anii rodnici bucureșteni, 1877—1883, ani de mari suferințe, dar și de mari bucurii. A fost și în meseria aceasta nobilă, dar epuizantă, același vizionar pasionat de munca lui pînă la asprime, același spirit înalt dominat de idealuri pentru cultura românească, același genial polemist. Ceea ce scria el în ziarul *Timpul* inaugura o nouă epocă în jurnalistica românească. C. A. Rosetti, care conducea ziarul *Românul*, citea mai întîi articolele lui Mihai Eminescu, recunoscîndu-le valoarea politică și literară. Talentul portretistic al ziaristului era extraordinar. Folosind pseudonimul *Nemesis*, poetul a semnat portretele lui Petrache Grădișteanu, Nicu Fleva, C. A. Rosetti etc. Pamfletul și satira ajung la apogeu în portretul lui C. A. Rosetti: „De cîte ori mi-a fost dat să văd pe Rosetti la tribună, fie ca ministru sau deputat, fie ca orator de adunări populare, fără voia mea am simțit o trebuință irezistibilă de a pufni în rîs. Nu m-am putut decide niciodată să iau în serios gravitatea personajului, pe care am considerat-o ca un decor, ca o paradă impusă de împrejurări. În momente solemne, cînd fibra patriotismului răsuna puternică, cînd emoțiunea coprindea auditoriul și făcea să-i bată inima, văzînd in fața-mi acea figură caracteristică între toate, încadrată în pletele-i tradiționale, privind cu acei ochi bobosați și fără expresiune, din cari n-a scăpat niciodată vreo scînteie, auzind acea voce cadaverică atît de nemerită pentru invocațiunile mesmeriane, un geniu batjocoritor venea să-mi șoptească la ureche: „Comedie!"... Mă uitam

cu neîncredere la comedian și, reamintindu-mi trecutul lui, iluziunea înceta îndată gîndindu-mă la paiața ce amuză și sperie copiii în zile de Moși..." (31).

Tot atît de reușit este și portretul lui Nicu Fleva, „copilul răsfățat al d-lui C. A. Rosetti" : „D-l Nicu Fleva se afla la postul de luptă ; el venise să vorbească mulțimei și s-o încurajeze la rezistență. Nu mai știu ce searbăd orator vorbea, în mijlocul zgomotului și conversațiunilor generale. Acel nenorocit fusese suit acolo pentru a prepara succesul, ce zic ? triumful idolului, căci la un moment dat, mulțimea, pierzînd răbdarea, începu să strige : „Fleva, să vorbească Fleva !".

„Domnilor !.... murmură d. Nicu Fleva și, cu buzele întredeschise de un surîs inefabil, arătă mulțimei un șir de mărgăritare. Apoi, tot cu acest surîs, preumblă o privire asupra publicului ; își scărpină nițel vîrful nasului în semn de satisfacțiune, și începu să vorbească... Ah, muze propice ale Eladei, inspirați-mă in aceste momente, ca să pot reproduce, fie cît de palid, frazele revărsînde de elocuență și de patriotism ale marelui orator !..." (32).

Multilaterală și legată de oameni și de evenimentele zilnice, activitatea ziaristică a lui Mihai Eminescu a rămas exemplară și unică, ridicînd la rangul de artă munca fără preget, de zi și de noapte, a „gazetarilor", deși, temperamental și estetic, stilul său publicistic mai întîmpină obiecții și astăzi, fiind socotit în prima perioadă „apolinic", mai tîrziu „surpat sub năvala unor reacții intempestive, pătimașe, a unei subiectivități exasperate", „catastrofic, pesimist și apocaliptic" (33). Cu o pasiune fără egal, poetul s-a identificat cu munca sa, de care nu s-a desprins decît în flăcările mistuitoare ale minții sale geniale. De fapt, ziarul *Timpul,* intemeiat în anul 1876, n-a mai putut dura mult timp după absența redactorului șef. Sub noua conducere și sub noua sa înfățișare, ziarul și-a pierdut cititorii și și-a încheiat apariția. Marele său animator nu mai era prezent în redacție, iar interesul publicului nu mai era susținut în cele 20 de pagini de articolele și informațiile, cernute de mintea ziaristului excepțional.

19. CUGETAREA SACRĂ

Interpretările teologizante ale unor poezii eminesciene cu amprenta „amintirilor" (sau pur și simplu cu atracția melodică a unor versuri incantatorii) ca stări poetice, fără o corespondență reală psihică, modifică *trăsăturile spirituale* ale marelui poet, de aceea este necesară restabilirea adevărului și în această privință. Mai întîi, scriitorul Gala Galaction s-a apropiat cu asemenea intenții de poet, după ce „literatura l-a pierdut pe scriitor", care intenții nu pot fi luate în considerare *(Viața lui Eminescu)*. Apoi Rosa del Conte a încercat să-l explice pe Mihai Eminescu cu ajutorul existențialismului, în special apropiindu-l de filozoful Martin Heidegger și prin el de Sören Kierkegaard, ceea ce este cel puțin un anacronism, chiar dacă se scot în evidență unele atitudini universal-umane care pot fi ușor detectate în opera cu vaste sonorități filozofice eminesciene *(Mihai Eminescu o dell'Assoluto)*. În biografia poetului trebuie instaurată o ordine și în această privință, dacă vrem să ne apropiem de omul cum a fost și de concepția sa de viață.

Problema n-a format o preocupare susținută la cercetătorii vieții și operei lui Mihai Eminescu, lăsînd un mare gol în cunoașterea integrală a concepției sale despre lume, om, viață și moarte. Expedierea în cîteva șire a problemei sau înconjurarea ei din diferite motive nu sînt justificate, cînd atitudinea poetului față de creație (cosmologia), față de Dumnezeu (teologia), față de Iisus Hristos (hristologia) și Fecioara Maria (mariologia), față de îngeri (angelologia) și demoni (demonologia) ca și față de moarte (tanatologia) conturează o dogmatică personală de un deosebit interes. Cine cercetează cu atenție opera tipărită, precum și manuscrisele, își poate da seama că Mihai Eminescu era foarte bine informat asupra dogmelor creștine, cît și asupra filozofiei și religiilor Indiei. Cît privește religiile Indiei, el se informase din scrierile filozofului Arthur Schopenhauer, apoi din diferitele lucrări de specialitate care i-au stat la îndemînă în bibliotecile din Viena și din Berlin (1).

Dar preocupările cu problemele religioase erau mult mai complexe. Tînărul „auditor extraordinar" a frecventat cursurile de filozofie, dar era profund interesat de Confucius, Zoroastru și Budha. Nu ignora nici *Cabala* și amintește, în *Sărmanul Dionis*, de *Ghemara*. La Berlin aflăm că studentul audia : Ebel, *De iusta ratione linguae sanscritae in linguarum comparatione* (miercuri XI—XII) ; Weber, *Kalidasae Malakagnimitra* (luni și joi, III—IV) ; Zeller, *De natura religionis* (miercuri și sîmbătă, IX—X) ; Bellermann, *Historia musicae aevi medii inde ab initio doctrinae Christianae usque ad Franconem de Colonia* etc. (2). Dealtfel, întîlnim în manuscrise însemnat pe Max Müller (3), apoi numele lui Brahma și titlul . *Cosmogonie der Inder* (4). Inițierea lui Mihai Eminescu în filozofia și religiile Indiei era continuă și organizată.

La început, pentru cunoașterea religiei creștine, Mihai Eminescu s-a restrîns numai la exhortele catihetului Veniamin Iliuț, slab pedagog, și la citirea istorioarelor biblice din cărțile de religie. Mai tîrziu, i-au folosit pentru clasele superioare de liceu cărțile lui : Protosingel Melchisedec, *Teologia dogmatică a Bisericii ortodoxe catolice de răsărit,* Iași 1855 și : Silvestru Morariu Andrievici, *Învățătura ortodoxă din religiunea creștinească a unei sînte, catolice și apostolice Biserici pentru clasele liceale,* Viena, 1862. În Viena, s-a informat și din dogmaticele lui : I. Kuhn, *Katholische Dogmatik,* II Bde, Tübingen, 1857, și Fr. X. Dieringer, *Lehrbuch der katholischen Dogmatik,* V. Aufl., Mainz 1865. Nici lucrările protestante nu i-au lipsit, mai ales cele ale corifeilor *Școlii din Tübingen :* D. Fr. Strauss (5), Fr. Chr. Baur (6), Bruno Bauer (7) etc. Deci Mihai Eminescu venise cu puține cunoștințe teologice de la Cernăuți și de la Blaj. Abia la Viena își organizează studiile. Dintre prietenii săi vienezi, numai Epaminonda Bucevschi era cu studiile teologice absolvite din anul 1867 (mit absolv. theol. Studien aus dem Studienjahre 1867) (8), dar era trimis la Viena pentru a studia pictura și nu se angaja în discuții cu ceilalți studenți, ei înșiși neinteresați de subiecte străine studiilor lor.

Mihai Eminescu descoperise *terra incognita.* Prietenul său T. V. Stefanelli descrie această fază de informare și de acumulare de cunoștințe cu sinceră uimire : „Uneori era atît de adîncit în lucru, că scria pînă foarte tîrziu noaptea și atuncea nici nu mergea seara la cină... Cînd nu scria, cetia foarte mult tot felul de cărți... Dl Iacob Negruzzi, directorul Convorbirilor literare, îi dăruise lui Eminescu operile lui Schopenhauer și ele ocupau locul de cinste pe masa poetului. Dar el nu se mărginia numai la cetirea operelor originale ale scriitorilor germani, ci cetia tot felul de cărți traduse din alte literaturi în limba germană și cum germanii în această privință sunt

foarte bogați, Eminescu avea ocazia să cunoască toată literatura străină din traduceri germane. Astfel a cetit el mult din literatura indică și persană și cînd avea cu cine discuta mult asupra acestor literaturi și mai cu seamă asupra principiilor religiei budiste, de care era încîntat și despre care spunea că este cea mai poetică, mai frumoasă și mai profundă religie de pe lume. Cetise și *Ramaiana* și *Mahabharata*, apoi *Sakontala* din literatura indică și frumoasele versuri ale lui Hafis din literatura persană și trebuie să-i fi plăcut foarte mult aceste opere, căci foarte adese vorbia despre ele pînă ajungea la *Budha-Sakhia-Muni* și la *Nirvana*" (9).

Publicîndu-și *Amintirile despre Eminescu* destul de tîrziu (București, Sfetea, 1914), T. V. Stefanelli nu ne spune nimic despre Kalidasa, în schimb Mihai Eminescu citise poemele epico-lirice ale poetului și dramaturgului indian (sec. IV—V). ca *Raghuvamsa Mephaduta, Kumarasambhava* etc., precum și dramele : *Sakuntala, Agnimitra, Malavika, Urvasi* etc. traduse în limba germană din limba sanscrită, și-l așază lîngă Homer :

Din mii de mii de vorbe consistă-a voastră lume,
Nu acea altă lume, a geniului rod,
Căreia tot pămîntul e numai un isvod
Pe care se înalță pămînt și om și cer
În gînd la Kalidasa, pe buza lui Omer...

Plecînd de la izvoare, Mihai Eminescu cunoștea foarte bine religia creștină, fără a intra în expunerea deosebirilor confesionale, pe care nu le considera demne de luat în seamă. Tot atît de bine cunoștea și religiile Indiei, intrînd ca de obicei în profunzimea doctrinelor, nerămînînd la suprafață, nici vînturînd nume și concepții bizare și exotice, pentru a atrage atenția asupra lui :

Astfel și pasăre și om
Și soarele și luna

Se nasc și mor în sfîntul Brahm(a)
În care toate-s una...

Cu timpul, încetîndu-i-se suferințele, din ghearele cărora și-a dat seamă că nu mai are scăpare, apropierea sa de budism este tot mai intensă, pînă la identificare cu dispariția în „marele tot", în „nirvana". Explicația este foarte simplă din punct de vedere psihologic și doctrinal religios. Cel ce suferea cumplitele urmări ale bolii sale aici pe pămînt nu mai avea nevoie de alte suferințe într-un „iad"

creştin, cît de iluzoriu ar fi fost. Doctrina nirvanei, a neființei, a dispariției individuale, a contopirii cu marele tot îi devenise mai acceptabilă :

Ce suflet trist mi-au dăruit
Părinţii din părinţi,
De-au încăput numai în el
Atîtea suferinţi ?

Ce suflet trist şi făr' de rost
Şi din ce lut inert,
Că dup-atîtea amăgiri
Mai speră în deşert ?

Cum nu se simte blestemat
De-a duce-n veci nevoi ?
O, valuri ale sfintei mări,
Luaţi-mă cu voi !

(1880)

Izvoarele sale principale, pentru cunoaşterea religiei creştine, sînt mai întîi de toate *Biblia*, apoi expunerile dogmatice elementare (Melchisedec, Silvestru Morariu etc.) :

Biblia ne povesteşte de Samson, cum că muierea,
Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea
De l-au prins apoi duşmanii, l-au legat şi i-au scos ochii,
Ca dovadă de ce suflet stă în pieptii unei rochii.

(*Scrisoarea V*, 1 februarie 1890)

Informarea poetului însă nu s-a redus la istoriile biblice, la *Ecleziast*, la *Cîntarea Cîntărilor*, la *Psalmi*, la *Iov*, la *Pildele lui Solomon*, la *Profeţi* sau la *Evanghelii* etc., pe care le cunoştea încă din clasele liceale, ci s-a extins şi asupra literaturii teologice contemporane. Mai ales lucrările teologilor din Tübingen i-au fost apropiate şi utile, la Viena, ca şi *Vedele, Ramayana, Mahabharata*, cartea lui Zoroastru (*Sărmanul Dionis*), chiar astrologia, apoi Kalidasa, iar în anii berlinezi una dintre cărţile de căpătîi a fost cea a lui : Georg Wilhelm Friedrich Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, Berlin, 1832 (10). Mai tîrziu, discutînd cu Gaster şi Tiktin, a cunoscut *Tora* (legea), *Cabala* (tradiţii filosofico-mistice care completează legea Vechiului Testament) şi *Talmudul* (codul de tradiţii istorice, ceremoniale şi civile, cercetînd teoria (haggada) şi practica (halacha), din care s-au născut *mişna* (instru-

irea, prima parte a Talmudului) și *ghemara* (noua practică religioasă palestiniană și babilonică).

În problema cosmologică (a creației), cunoștințele lui Mihai Eminescu sînt variate: dogmatica religiei creștine învață creația din nimic, prin cuvînt. Ea se conformează referatului cosmogonic din *Geneză* (întîia carte a *Pentateuhului)*, cap. 1, v. 1—31. Un *Imn al creațiunii* din *Rigveda* este tradus din limba germană de Mihai Eminescu (11), din care cităm: *„Atuncea neființa, ființa nu erau. / A aerului mare, boltitul cort din ceriu / Ce-acoperea atuncea ?... / Pe-atunci nu era moarte, nimic nemuritor... / La început pătruns-au iubirea pe-acel unul / O sete sufletească a facerii sămînță...“* (12). Dar poetul, care cunoștea și *Cabala* cu interpretările sale și, în sfîrșit, *Fenomenologia spiritului* și *Prelegerile de filozofie a religiei*, spune: „Spiritul este absolut ceva ce se mijlocește pe sine din sine, ceea-ce-e-activ; această activitate este o autodiferențiere, diviziune originară; lumea este ceea-ce-e-pus de spirit; ea este făcută din *neantul său;* însă negativul lumii este afirmativul, creatorul; în el neantul este naturalul; așadar, în neantul ei lumea a luat naștere din plenitudinea absolută a puterii binelui, ea este creată din neantul său propriu, care, altul ei, este Dumnezeu“ (14).

Nu putem ignora însă nici cunoașterea teoriei cosmogonice a lui Kant-Laplace de Mihai Eminescu, mai ales lucrarea filozofului Immanuel Kant: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprung des ganzen Weltgebäudes nach newtonischen Grundsätzen abgehandelt* (1755), nici cunoașterea textului sanscrit al *Imnului Creațiunii.* Ceea ce rezultă însă din acest „mixtum compositum” filozofic-religios este concepția originală cosmogonică a lui Mihai Eminescu. Originalitatea sa este evidentă în toate privințele, iar referințele nu ne ajută decît a justifica puterea creatoare și sinteza poetului în impecabilele forme artistice ale versurilor:

La-nceput, pe cînd ființă nu era, nici neființă,
Pe cînd totul era lipsă de viață și voință,
Cînd nu s-ascundea nimica, deși tot era ascuns...
Cînd pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns.
Fu prăpastie ? genune ? Fu noian întins de apă ?
N-a fost lume pricepută și nici minte s-o priceapă,
Căci era un întuneric ca o mare făr-o rază,
Dar nici de văzut nu fuse și nici ochi care s-o vază.
Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-a se desface,
Și în sine împăcată stăpînea eterna pace !...

Dar deodat-un punct se mişcă... cel dintîi şi singur. Iată-l
Cum din chaos face mumă, iară el devine Tatăl...
Punctu-acela de mişcare, mult mai slab ca boaba spumii,
E stăpînul fără margini peste marginile lumii...
De-atunci negura eternă se desface în făşii,
De atunci răsare lumea, lună, soare şi stihii...
De atunci şi pînă astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute
Şi în roiuri luminoase izvorînd din infinit,
Sunt atrase în viaţă de un dor nemărginit...

(*Scrisoarea I*, 1 februarie 1881)

Se află în sinteza cosmogonică eminesciană şi acel „tohu va bohu" iniţial (netocmit şi gol, *Geneza* 1, 2), şi Tatăl din dogmatica religiei creştine, şi versurile identice vedice, şi „punctul mişcător" al lui Kant-Laplace, şi desfăşurarea în afara sa a Spiritului hegelian şi creaţia din neant (din nimic). Viziunea genială a cosmogoniei îi aparţine însă lui Mihai Eminescu, fiindcă nimeni n-a adus la o asemenea măiestrie artistică diferitele referate, ipoteze şi concepţii cosmogonice. Şi aşa stau lucrurile în toate problemele doctrinale care urmează ; ele poartă pecetea originalităţii gîndirii geniului. Tributarismul informaţional şi cultural sînt desfiinţate de originalitatea celui care înmagazinează informaţiile pentru a le trăi prin mijlocirea poeziei.

Este de la sine înţeles că Mihai Eminescu a căutat adevărul cu privire la religie mai întîi şi apoi cu privire la obiectul său, care este Dumnezeu. În ceea ce priveşte religia, convingerile poetului erau formate în faza vieneză, fiindcă în poezia *Epigonii* pune o întrebare fundamentală, la care răspunde :

Ce e cugetarea sacră ? Combinare măiestrită
Unor lucruri nexistente ; carte tristă şi-ncîlcită,
Ce mai mult o incifrează cel ce vrea a descifra.

(*Epigonii*, 15 august 1870)

„Cugetarea sacră" este teologia, al cărui obiect este învăţătura despre divinitate, cunoaşterea şi argumentarea existenţei sale, deci „combinare măiestrită (a) unor lucruri neexistente". Biblia este o „carte tristă şi încîlcită", iar exegeza textelor o „incifrare a celui ce vrea a descifra". Mai dură este definiţia religiei în poezia : *Împărat şi proletar :*

Religia — o frază de dînşii inventată
Ca cu a ei putere să vă aplece-n jug,
Căci de-ar lipsi din inimi speranţa de răsplată,
După ce-amar munciraţi mizeri viaţa toată,
Aţi mai purta osînda ca vita de la plug ?

Zdrobiți orii.duiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați !
Atunci cînd după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați !
(1 decembrie 1874)

Mihai Eminescu a cunoscut doctrina lui Karl Marx, al cărui nume apare pe o pagină de manuscris (15) de la prelegerile vieneze de economie politică și de drept. Expresiile folosite sînt și de această dată excepțional de bine alese, sintetizînd cunoștințele sale. Prin prisma acestor convingeri formate, Mihai Eminescu își dovedea formația și personalitatea, independente de ideologia ateistă a societății *Junimea*, fără a fi influențat de colegii săi. Poeziile acestea sînt anterioare contactului ieșean ; nu pot fi deci produsul ideologiei junimiste, cum se insinuiază uneori. Formularea precisă și clară nu mai are nevoie de comentar. Cît privește cuprinsul tuturor religiilor, poezia *Eu nu cred nici în Iehova* este edificatoare:

Eu nu cred nici în Iehova,
Nici în Buddha-Sakya-Muni,
Nici în viață, nici în moarte,
Nici în stingere ca unii.

Visuri sunt și unul ș-altul,
Și totuna mi-este mie
De-oi trăi în veci pe lume,
De-oi muri în vecinicie.

Toate-aceste taine sfinte
— Pentru om frînturi de limbă —
În zadar gîndești, căci gîndul
Zău, nimic în lume schimbă.

Și fiindcă în nimica
Eu nu cred — o, dați-mi pace !
Fac astfel cum mie-mi pare
Și faceți precum vă place.

Nu mă-ncîntați nici cu clasici,
Nici cu stil curat și antic —
Toate-mi sunt de o potrivă,
Eu rămîn ce-am fost : romantic.
(1876)

Din timpul trieniului vienez, au rămas între manuscrisele lui Mihai Eminescu unele încercări de-a lămuri și problemele religioase care-l preocupau, determinate de cursurile audiate. Între aceste probleme erau existența divină, cosmogeneza, antropogeneza și angelogeneza sau creația în general (a lumii, a omului și a îngerilor). Din această vreme ne-a rămas manuscrisul unei povestiri neterminate, intitulată de G. Călinescu : *Un fragment eminescian : Pustnicul* (16), iar de Perpessicius : *Moș Iosif* (17). Această povestire este tipică pentru modalitatea de integrare și de exprimare artistică a cunoștințelor cîștigate la Viena de „auditorul extraordinar". Povestirea care-l are ca personaj principal pe „zahastrul Iosif" (preocupat de a-și lămuri unele taine cu ajutorul diferitelor cărți vechi, printre care „un manuscript grecesc de astrologie"), este leibniziană, după cum altele vor fi kantiene, schopenhaueriene și hegeliene ca temelie ideatică de susținere. Mihai Eminescu a audiat cursurile lui Robert Zimmermann (1824—1898) la Viena, care susținea, pe linia monadelor leibniziene, că Dumnezeu este un atom, în timp ce Leibniz îl identifica, spiritual, cu monada supremă. Și sufletul era, după acest profesor, tot un atom — o informație care l-a tulburat pe Mihai Eminescu pînă într-atît, încît „a zvîrlit caietul de note și nu s-a mai dus la cursurile lui". Totuși lucrarea lui : *Leibniz's Monadologie*, Viena, 1847, era deocamdată cea mai bună și nu va fi întrecută decît de lucrarea profesorului Eduard Zeller (1814—1908) : *Geschichte der deutscher Philosophie seit Leibniz*, Berlin, 1873, pe care Mihai Eminescu o va citi la Universitatea din Berlin, unde va audia și cursurile acestui profesor.

Monadologia leibniziană, precum și astrologia, cunoscută tot în acest timp, cînd studentul este atras de „exotismul" unor asemenea cunoștințe, vor fi folosite ca pretexte pentru expunerea gîndurilor sihastrului Iosif. Are loc impactul psihic cu filozofia și cultura germană, care fecundează pînă în profunzimile sale sufletul studentului, fiindu-ne mărturie bogata sa activitate creatoare (*Sărmanul Dionis, Archaeus, Avatarii faraonului Tlà, Povestea magului călător în stele*, versiune în versuri a povestirii *Moș Iosif*, bătrînul sihastru Euthanasius din nuvela *Cezara* etc.).

„Sihastrul Iosif era un polihistor considerabil, dar miile de cunoștințe grămădite în capul său se cristalizaseră împrejurul unui sîmbure, mai presus de orice îndoială, *Biblia*. El avea destule cunoștințe astronomice spre a ști că stelele nu sunt scîntei semănate

pe bolta cerului numai spre plăcerea oamenilor, dar locul din biblie avea pentru el un înțeles adînc. După el, fiecare atom era centrul lumii întregi, adică a nemărginirei, și fiecare sta în legătură cu toate lucrurile lumii. Fiecare, după ideea lui, este numărat de ochiul Domnului și neapărat în esistența sa să (piară) unul din lume și toată lumea se tulbură și cade. De aici consecuența că tot omul poate fi influințat de o steauă, adică că o lume întreagă, cu popoarele ei, cu viața ei poate influința asupra unui individ omenesc, precum, iarăși, cine știe dacă pămîntul nu (poate) influința asupra unei persoane însemnate a unui glob îndepărtat. Aceasta era legătura dintre cunoștințele lui pozitive și-ntre astrologia lui".

Distingerea este clară între *Biblie* și *astrologie,* iar „atomul leibnizian" este numai un pretext, un cuvînt pus în gura „polihistorului", vrînd să explice bogăția cunoștințelor sale. Cunoștințele astronomice ale lui Mihai Eminescu erau variate și deosebit de complexe pentru vîrsta și ocupațiile sale multiple. Pentru prima dată în literatura noastră, el venea cu ipoteza existenței unor „persoane extraterestre", pe un glob îndepărtat, care ar putea fi influențat de planeta Pămînt, bineînțeles după susținerile astrologice însușite, prin Dimitrie Cantemir și Paracelsus :

„El nu găsea nici o contrazicere în Biblie, unde toată lumea se zice a fi creată pentru bunul plac al oamenilor. Dacă-i lumea nemărginită, fiecare punct îi tot așa de bine centrul ei ca și cele ce-l înconjoară, așadar lumea-i făcută pentru plăcerea fiecărui din centrele sale în aceeași măsură, fiecare zice că *numai* pentru el, și drept, căci el e tot în lume, dacă ar muri cu desăvîrșire, lumea ar fi moartă pentru vecie. Cu deosebire naturile bogate trebuiau, după părerea lui, (să fie) în legătură cu o stea. Căci de ce nu sunt toți oamenii înțelepți și mari gîndea el, căci altfel sunt toți tot asemenea ? Prin aceea se deosebesc pentru că unii au în ei o rază cerească care-i face să fie pătrunși de puterea suprafirei a unei stele iară ceilalți, născuți din lut și nefiind în legătură decît cu coaja pămîntului, sunt robi cu duhul și fericiți numai atunci dacă oamenii însuflați prin mișcarea stelelor de Dumnezeu însuși se pun în fruntea lor și le prescriu destinele.

Să nu se creadă cumva cumcă, în urma esplicărilor vechilor teologi, el era geogentrist. Este drept cumcă pămîntul a fost creat înaintea soarelui, zicea el. Tocmai așa cum un ceasornicar face și pune pe rînd toate rotițele și pana ceasornicului, așa D-zeu mai întîi pămîntul l-a făcut ca o roată nensemnată și după aceea abia a făcut roata cea mare și, mijlocul sistemei, soarele. Istoria veche

era pentru el o pregătire la creştinism, evul mediu era plantarea lui, iară vremile viitoare vor face din pămînt grădina Domnului. Astfel biblia era sîmburul întregei manieri de a privi lumea şi a cugetărilor lui. Ştiinţa pozitivă o ştia s-o împreune cu învăţăturile bibliei foarte uşor şi cu multă isteţie — nu aşa însă ideile speculative ale celor noi. Acestea erau pentru el erezii păgîneşti. El zicea că învăţăturile a nici unei ştiinţe pozitive nu dau omului dreptul şi pretextul de a se îndoi de biblie. El nu afla nici o ruptură între aflările celor noi, de care auzea şi el, şi-ntre cartea cărţilor, dar o găsea între biblie şi-ntre ceea ce mulţi din oameni se sileau, după el, a găsi în aceste esperienţe".

Mihai Eminescu sesizase conflictul inevitabil dintre Biblie şi ştiinţă cu repercusiuni adînci în mintea sihastrului Iosif. Informaţiile poetului în gîndirea teologică a vremii sînt deosebit de bogate şi de precise. Chiar sihastrul se afla într-un proces de modernizare, părăsind geocentrismul, dar rămînînd ferecat de Biblie, socotită „cartea cărţilor" şi încercînd să afle un „modus vivendi" între descoperirile ştiinţifice şi învăţăturile tradiţionale. „El citise încă-n tinereţe scrieri de-ale enciclopediştilor, dar ei-i insuflase apatie. Dovezile lor îi păreau silite, căci se-ndreptau toate contra unei axiome pe care el nu permitea nimănui s-o nege : atotputernicia lui Dumnezeu. El îşi închipuia că un om trebuie să fie bolnav sau foarte nenorocit pentru ca să compuie cărţi contra bibliei. De aceea mirarea lui era mare cînd vedea că pe zi ce merge tocmai aceste idei se lăţesc pe care el le credea ca un pas înapoi al lumei, iar nu unul înainte". Concluzia este edificatoare. Mihai Eminescu constatase declinul inexorabil al teologiei. Cu toată mixtura astrologică şi încercarea de acomodare cu descoperirile ştiinţifice, sihastrul Iosif reflectă scepticismul unor idei vehiculate pe atunci în mediul universitar, care erau, în parte, şi ideile poetului, pasionat nu numai de cunoaşterea unilaterală filozofică, dar şi de astrologie, astronomie şi teologie.

Noţiunea de Dumnezeu devine astfel „abstractă", „fără conţinut", deşi sînt vehiculaţi termenii Adonai (Iehova) în *Memento mori (Panorama deşertăciunilor)*: „*Vezi Iordanul care udă cîmpii verzii Palestine : / Dintre vii cu struguri de-aur se ridic mîndre coline, / Pe Sion, templul Iehovei, o minune îl privim ; / Codrii de măslin s-amestec printre lunci de dafin verde, / Chidron scaldă-n unda-i clară ierburi mari — şi-apoi se pierde / În cetatea ce-n văi doarme — miticul Ierusalim*". În *Rugăciunea unui dac*, Mihai Eminescu îşi închipuie zeitatea tutelară : „*Pe cînd nu era moarte, nimic nemuritor, / Nici sîmburul luminii de viaţă dătător, / Nu era azi,*

nici mîne, nici ieri, nici totdeauna, / Căci unul erau toate și totul era una ; / Pe cînd pămîntul, cerul, văzduhul, lumea toată / Erau din rîndul celor ce n-au fost niciodată, / Pe-atunci erai Tu singur, încît mă-ntreb în sine-mi : / Au cine-i zeul cărui plecăm a noastre inemi ?" Acest zeu este cel din *Rigveda (Imnul creațiunii*, X, 129), pe care l-a tradus și Mihai Eminescu : *„Întîi eși această sămînță a luminii / Ea singură a lumii stăpînă nenăscută / Pămîntul, cerul ține ea cu a ei ființă / Care e zeul cărui noi jertfă îi aducem ?“* (18).

„Istoria omenirii este desfășurarea cugetării lui Dumnezeu" (19) în scrisoarea lui Mihai Eminescu către Dumitru Brătianu, trimisă în preajma serbării de la Putna (1871), cînd avea nevoie de adeziunea acestui bărbat, pentru ca mai tîrziu principiul istoriei să fie altul, identic cu al Ecleziastului : *„Viitorul și trecutul / Sunt a filei două fețe, / Vede-n capăt începutul / Cine știe să le-nvețe ; / Tot ce-a fost ori o să fie / În prezent le-avem pe toate, / Dar de-a lor zădărnicie / Tu întreabă și socoate“* (*Glossă*, decembrie 1883). Deci, în concluzie, Mihai Eminescu, deși ca poet este fidel motivelor romantice, se întreabă : „Ce este Dumnezeu ? Surdele nebunii (filosofii) a mii de mii de oameni pe care o frunte senină sau încinsă-n aur o modelează într-o uriașă volbură de foc mirele universului, naturei“ (20).

În privința doctrinei despre Iisus Hristos (hristologia), Mihai Eminescu cunoștea destul de bine dialectica idealistă a lui Hegel, după care : „Prin credință acest individ este știut (cunoscut) ca avînd natură divină, prin care să fie suprimată transcendența lui Dumnezeu. Cînd *Cristos* este considerat cum e considerat *Socrate*, el este privit ca om obișnuit, așa cum îl consideră mahomedanii pe Cristos ca pe un trimis al lui Dumnezeu, așa cum toți oamenii mari sunt în sens general trimiși, soli ai lui Dumnezeu. Dacă nu spunem despre Cristos mai mult decît că el este învățător al umanității, martir al adevărului, nu stăm pe poziția creștină, pe aceea a religiei adevărate“ (21). Dar Mihai Eminescu „spune despre Cristos mai mult“. El cunoștea ideologia *Școlii din Tübingen* și citise : *Das Leben Jesu* de David Fr. Strauss, hegelianul de stînga, consemnînd următoarele : „La întrebarea ce și-o face David Strauss, scriitorul lui Isus, de mai suntem creștini sau ba, o întrebare la care răspunde negativ, noi adăugăm alta : fost-am vreodată creștini ? — și suntem dispuși a răspunde *nu*“. Acesta este finalul articolului *Christos a înviat ! (Paștele)* (22), dar tot atît de grăitor este și preambulul : „Și la sunetele vechei legende despre suferințele, moartea și învierea blîndului nazarinean inimile a milioane de oameni se bucură, ca și cînd ieri s-ar fi întîmplat judecata înaintea cărturarilor și fariseilor, ca și cînd ieri proconsulul Pilat din Pont

și-ar fi spălat mîinile ș-ar fi rostit acea mare, vecinică îndoială a omenirii : «Ce este adevărul ?»

Ce este adevărul ?

De două mii de ani aproape ni se predică să ne iubim, și noi ne sfîșiem ; deși de mai multe mii de ani Buddha-Sakya-Muni visează împăcarea omenirii, liniștea inimei și a minții, îndurarea și nepismuirea, și cu toate acestea de tot atîtea mii de ani, de la începutul lumii, războaiele presură pămîntul cu sînge și cu cenușă ; în locurile pe unde au înflorit odinioară cetăți frumoase pasc pe risipe turmele, și ceea ce necesitatea au ridicat ura au dărîmat ; ba, chiar în numele celuia care propovăduia iubire, s-a ridicat în nenumărate rînduri sabia și chiar astăzi, aceeași cruce, același simbol de mîntuire e în ajunul de a încurca (ca protest, nu negăm) Europa într-un război al cărui sfîrșit nici un muritor nu-l poate prevedea" (23).

Iată cît de profund cunoștea doctrina hristologică și soteriologică Mihai Eminescu, nelăsînd nici o posibilitate pentru deducții mistice, deoarece califică „suferințele, moartea și învierea blîndului nazarinean" ca o „veche legendă". Dealtfel, nu se putea ca Mihai Eminescu să nu dedice acestui subiect generos o deosebită atenție. Aflăm, în manuscrisele sale, încercări de-a versifica *Hristos a înviat : „Christos au înviat din morți / Cu moarte pre moarte călcînd / Și celor din morminte / Viață aducînd"* (24) sau varianta: *„Christos au înviat din morți / Cu cetele sfinte, / Cu moartea pre moarte călcînd-o / Lumina ducînd-o / Celor din morminte"* (25). Poezia *„Dumnezeu și om"* (1873) este dedicată lui Iisus Hristos:

Cărții vechi, roase de molii, cu păreții afumați,
I-am deschis unsele pagini, cu-a lor litere bătrîne,
Strîmbe ca gîndirea oarbă-a unor secole străine,
Triste ca aerul bolnav de sub murii afundați.

Dar pe pagina din urmă, în trăsuri greoaie, seci,
Te-am văzut născut în paie, fața mică și urîtă,
Tu, Christoase,-o ieroglifă stai cu fruntea amărîtă,
Tu, Mario, stai tăcută, țeapănă, cu ochii reci !

Era vremi acelea, Doamne, cînd gravura grosolană
Ajuta numai al minții zbor de foc cutezător...
Pe cînd mîna-ncă copilă pe-ochiul sînt și arzător
Nu putea să-l înțeleagă, să-l imite în icoană...

Poetul descrie pe Fecioara Maria, „sufletul cel vergin", apoi apariția stelei pe cerul Indiei. Un mag bătrîn spune că „un gînd

nou se naște-n oameni, mai puternic și mai mare" și se întreabă dacă va urma „dezlegarea celora nedezlegate". Însoțindu-se cu alți „regi", încarcă pe cămile „sarcini de aur și de smirnă", pornind, călăuziți de stea, spre „taverna" (peștera) în care s-a născut „adevărul". După versurile care redau concepția poetului despre nașterea lui Iisus, urmează însă finalul :

Azi artistul te concepe ca pe-un rege-n tronul său,
Dară inima-i deșartă mîna-i fină, n-o urmează...
De a veacului suflare a lui inimă e trează
Și în ochiul lui cuminte tu ești om — nu Dumnezeu.

Azi gîndirea se aprinde ca și focul cel de paie
Ieri ai fost credința simplă — însă sinceră, adîncă,
Împărat fuși Omenirei, crezu-n tine era stîncă...
Azi pe pînză te aruncă, ori în marmoră te taie.

Mihai Eminescu păstrează însă „datina și înțelesul ei sfînt", dîndu-și seama de valoarea sa, chiar dacă are un conținut mitic (miticul Ierusalim). În articolul pascal *„Christos a înviat !"* el afirmă în acest sens : „Dar rămîne datina și înțelesul ei sfînt, așa cum e de mult : și de nu va sosi niciodată acea zi, din care să se-nceapă veacul de aur al adevărului și-al iubirii de oameni, totuși e bine să se creadă în sosirea ei, pentruca să se bucure cei buni în «ziua învierii», cînd ne luminăm prin sărbătoare și ne primim unul pe altul și zicem *frați* celor ce ne urăsc pe noi, și iertăm pe toți pentru înviere, strigînd cu toții : «Christos a înviat»" (26). Tot în acest sens trebuie înțeles și admirabilul colind :

Colinde, colinde !
E vremea colindelor,
Cînd gheața se-ntinde
Asemeni oglinzilor (oglindelor ?)
Și tremură brazii
Mișcînd rămurelele,
Căci noaptea de azi-i
Cînd scînteie stelele.
Se bucur' copiii,
Copiii și fetele,
De dragul Mariei

Își piaptănă pletele,
De dragul Mariei
Ș-a Mîntuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.
(Colinde, colinde, 1878)

Descrierea nașterii lui Iisus Hristos are ca pandant descrierea învierii. Impresiile sînt adînc întipărite în suflet din vremea copilăriei, cînd copilul era dus de „dulcea mamă“ în bisericuța din sat, fiindcă mai tîrziu, după ce a scăpat de „exhortele popii Veniamin Iliuț“, adolescentul, apoi omul matur, înconjură biserica. Poezia *Învierea* (1878) redă emoția veche :

Prin ziduri înnegrite, prin izul umezelii,
Al morții rece spirit se strecură-n tăcere ;
Un singur glas îngînă cuvintele de miere,
Închise în tratajul străvechii evanghelii.

C-un muc în mîni moșneagul cu barba ca zăpada,
Din cărți cu file unse norodul îl învață
Că moartea e în luptă cu vecinica viață,
Că de trei zile-nvinge, cumplit muncindu-și prada...

Apoi din nou tăcere, cutremur și sfială
Și negrul întuneric se sperie de șoapte...
Douăsprezece pasuri răsună... miez de noapte...
Deodată-n negre ziduri lumina dă năvală.

Un clocot lung de glasuri vui de bucurie...
Colo-n altar se uită și preoți și popor,
Cum din mormînt răsare Christos învingător
Iar inimile toate s-unesc în armonie :

„Cîntări și laude nălțăm
Noi, ție Unuia,
Primindu-L cu psalme și ramuri
Plecați-vă neamuri,
Cîntînd Aleluia !

Christos a înviat din morți,
Cu cetele sfinte,
Cu moartea pre moarte călcînd-o,
Lumina ducînd-o
Celor din morminte !”

În strînsă legătură cu hristologia este și învățătura despre Fecioara Maria și Maica Domnului (mariologia). Mihai Eminescu include în poezia *Ta twam asi (Tu ești acesta)* poezia *Rugăciune* (1878), pe care ulterior o dezvoltă :

Crăiasă alegîndu-te
Îngenunchem rugîndu-te,
Înalță-ne, ne mîntuie
Din valul ce ne bîntuie ;
Fii scut de întărire
Și zid de mîntuire,
Privirea-ți adorată
Asupră-ne coboară
O, maică prea curată
Și pururea fecioară,
Marie !

Noi, ce din mila sfîntului
Umbră facem pămîntului,
Rugămu-ne-ndurărilor
Luceafărului mărilor ;
Ascultă-a noastre plîngeri,
Regină peste îngeri,
Din neguri te arată,
Lumină dulce clară,
O, maică prea curată
Și pururea fecioară,
Marie !

(*Rugăciune*, 1878)

În poezia *Ta twam asi* (corect *tut* — *Acela ești tu*) o „fiică gingașă de rege", trecînd în „faeton de gală", numai zîmbet fericit, este confruntată cu o fată (femeie) „născută-ntr-o cămară în mizerie obscură", deci identic cu „încercările lui Budha" (mizeria, sărăcia, bătrînețea, boala și moartea). În nenorocirea ei, femeia nu înțelege „cîntarea pătrunsă de blîndeță", auzită „în templu" :

Rugămu-ne-ndurărilor
Luceafărului mărilor !
Din valul ce ne bîntuie
Înalță-ne, ne mîntuie !

Privirea adorată
Asupră-ne coboară,
O, maică prea curată
Și pururea fecioară,
Marie !
(*Ta twam asi,* 1879)

De remarcat că Mihai Eminescu atribuie Fecioarei Maria un rol soteriologic și că rugăciunea sa se îndreaptă și către Luceafărul mărilor. Influența soteriologică a Mariei este de proveniență romano-catolică. Mihai Eminescu cunoștea teologia confesiunilor romano-catolică și protestantă. În manuscrisele sale aflăm referințe la diferite rugăciuni scrise în limba latină, ca *Pater noster, Ave Maria, Rugăciunea Mariei Stuart* înaintea morții etc. Notîndu-și aceste rugăciuni, Mihai Eminescu le însoțește cu încercări de-a cristaliza rugăciuni în versuri românești. *Ave Maria* i-a plăcut : „Deipara Virgo, ave, gratia plena Maria, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui, quia Salvatorem peperisti animarum nostrarum" (27). Emoționantă trebuie să fi fost, pentru sufletul sensibil al poetului, și *Rugăciunea Mariei Stuart,* care pare a fi apocrifă : O, Domine Deus ! Speravi in te ; o, care mi Jesu, nunc libera me ; in dura catena, in misera poena desidero Te ; languendo, gemendo et genuflectendo adoro, imploro, ut liber(e)s me !" (28). Primele forme ale rugăciunilor în românește, influențate de versificația romano-catolică latină, sînt : „O, sfîntă Marie ! / Regina țăriilor / Și scutul soliilor, / Nădejdea corăbiei / Și pavăza săbiei, /Limanul sermanilor / Și soarele anilor, / O, Maica-ndurărilor, / Luceafăr al mărilor, / Ne dă bucurie, / Sfîntă Marie, / O, sfîntă Fecioară Marie !" (29). Inspirația mariologică culminează în sonetul *Răsai asupra mea :*

Răsai asupra mea, lumină lină,
Ca-n visul meu ceresc d-odinioară ;
O, maică sfîntă, pururea fecioară,
În noaptea gîndurilor mele vină.

Speranța mea tu n-o lăsa să moară
Deși al meu e un noian de vină ;
Privirea ta de milă caldă, plină
Îndurătoare-asupra mea coboară.

Străin de toți, pierdut în suferința
Adîncă a nimicniciei mele,
Eu nu mai cred nimic și n-am tărie.

Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința
Și reapari din cerul tău de stele :
Ca să te-ador de-acum pe veci, Marie !
(1879)

Poetul își pierduse puterea de credință. Este o experiență făcută cu atîți ani înainte, pe care o va repeta Tudor Arghezi : *„Îngerii tăi grijeau pe vremea ceea / Și pruncul și bărbatul și femeea. / Doar mie, Domnul, vecinicul și bunul, / Nu mi-a trimis, de cînd mă rog, nici unul“. (Psalm,* din *Cuvinte potrivite)* și : *„Singuri, acum în marea ta poveste, / Rămîn cu tine să mă mai măsor, / Fără să vreau să ies biruitor, / Vreau să te pipăi și să urlu : „Este !“ (Psalm,* din *„Cuvinte potrivite“).*

Dar dacă Mihai Eminescu era în stare să creeze asemenea bijuterii lirice cu subiecte din hristologie și mariologie, atitudinea lui rămîne constantă împotriva miturilor și bigoteriei, spunînd cu o duritate incredibilă după poeziile de mai sus :

Untdelemnu-n sînt-pretinsa vatră a bigoteriei
E același ce-n amoruri pămîntene-a licurit ;—
Duhul sfînt în chip de porumb nu din cer s-a pogorît
Ci mai jos de brîu l-avuse Iosif și l-a dat Mariei...
(Antropomorfism, 1875)

După cum rezultă din cele de pînă acum, Dumnezeu este o abstracțiune logică, o idee a ideilor, după Hegel, iar Iisus Hristos este, și după Hegel și după Strauss, om ca toți oamenii. Mihai Eminescu „nu credea în nimic”, „credința lui din epoca îndepărtată a copilăriei“ se stinsese ; poetul respingea bigoteria ; dogmele iraționale, ca „întruparea unui Dumnezeu“, „pururea-fecioara, maternitatea divină, învierea din morți“ erau respinse ; unele din ele erau „datine“.

Antropologia eminesciană este eliberată de conceptele dogmatice soteriologice (despre mîntuire) ; omul, viața lui și moartea sînt conduse de înalte precepte etice. În această privință, poetul — exponentul personificat al cinstei, omeniei, corectitudinii, respectului mutual și umanitarismului — este mai apropiat de imperativul categoric kantian decît de Cristos. Deși a suferit mult din partea unora și altora, nimeni nu s-a putut plînge de comportarea sa. În poezia *Demonism,* Mihai Eminescu, referindu-se la oameni, spune : *„Oamenii ; / Spre a-l batjocori pînă și-n moarte / Ne-am născut noi, după ordin divin, / Făcuți ca să-și petreacă Dumne-*

zeul / Bătrîn cu comica-ne neputință, / Să rîdă-n tunet de deșertăciunea / Viermilor cruzi, ce s-asamăn cu el, / Să poată zice-n cruntă ironie : / Pămînt rebel, iată copiii tăi !" (*Demonism*, 1872).

În *Memento mori* (*Panorama deșertăciunilor*), poetul a perindat istoria popoarelor și a civilizațiilor, iar în *Scrisoarea I* oferă o diagramă a traiului omenesc :

Începînd cu talpa însăși a mulțimii omenești
Și suind în susul scării pîn'la frunțile crăiești,
De a vieții lor enigmă îi vedem pe toți munciți,
Făr-a ști să spunem care ar fi mai nenorociți...
Unul e în toți, tot astfel precum una e în toate,
De asupra tuturora se ridică cine poate,
Pe cînd alții stînd în umbră și cu inima smerită
Neștiuți se pierd în taină ca și spuma nezărită —
Ce-o să-i pese soartei oarbe ce vor ei sau ce gîndesc ?...
Ca și vîntu-n valuri trece peste traiul omenesc.
Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l...
Ce-o să aibă din acestea pentru el, bătrînul dascăl ?
Nemurire, se va zice. Este drept că viața-ntreagă,
Ca și iedera de-un arbor, de-o idee i se leagă.
„De-oi muri — își zice-n sine — al meu nume o să-l poarte
Secolii din gură-n gură și l-or duce mai departe,
De a pururi, pretutindeni, în ungherul unor crieri
Și-or găsi, cu al meu nume, adăpost a mele scrieri !"
O, sărmane ! ții tu minte cîte-n lume-ai auzit,
Ce-ți trecu pe dinainte, cîte singur ai vorbit ?
Prea puțin. De ici, de colo de imagine-o fășie,
Vre o umbră de gîndire, ori un petec de hîrtie ;
Și cînd propria ta viață singur n-o știi pe de rost,
O să-și bată alții capul s-o pătrunză cum a fost ?...

(*Scrisoarea I, 1* februarie 1881)

Nemurirea despre care vorbește aici Mihai Eminescu este „în sens pozitivist, după care amintirea noastră rămîne în operele create de noi, spre binele posterității" (30). „Această *nemurire etică* este mărginită la viața de aici de pe pămînt și la durata efemeră a creațiilor umane" (31). Într-alt loc, în *Archaeus*, Mihai Eminescu concepe o *„nemurire panteistă*, după care, noi, uniți cu marele tot, nu am muri nicicînd, ci numai ne-am reintoarce de unde am pornit". „Această nemurire înlătură personalitatea distinctă a fiecăruia și responsabilitatea actelor sale" (32) : „...ființa în om e nemuritoare. E unul și același punctum saliens, care

apare în mii de oameni, disbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit, mișcă cojile, le mînă una-nspre alta, le părăsește, formează altele nouă, pe cînd carnea zugrăviturelor sale apare ca o materie, ca un Ahasver al formelor, care face o călătorie ce pare vecinică... În fiece om se-ncearcă spiritul Universului, se opintește din nou, răsare ca o nouă rază din aceeași apă, oarecum un nou asalt spre ceruri. Dar rămîne-n drum, drept că în mod foarte deosebit, ici ca rege, colo ca cerșitor. Dar ce-i ajută coaja cariului care-a-ncremenit în lemnul vieții ? Asaltul e tinerețea, rămînerea-n drum — decepțiunea, recăderea animalului pățit — bătrîneța și moartea. Oamenii sînt probleme ce și le pune spiritul universului, viețile lor — încercări de deslegare. Chinul îndelungat, vecinica goană după ceva necunoscut nu samănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase ?" (33).

Cristalizarea gîndirii eminesciene este și de astă dată profund originală. *Arhaeus* aparține aceluiași timp de creație ca și *Sărmanul Dionis*, deci anilor vienezi și influențelor schopenhaueriene și budiste. Deși își notează în manuscrise ideile, cum sînt și acele de sub titlul *Despre nemurirea sufletului și a formei individuale*, unde se precizează : „Dar poate nici într-un an al lui Brahma formele nu vor apare pe deplin din urmă, că înainte ca seria să fie epuizată anul se va închide, — dar anii lui Brahma sunt nenumărați și pentru subiectul neconștient 1 an și mii de miliarde sunt aceleași momente fără valoare, căci nu există" (34), Mihai Eminescu ajunge la o formulare proprie, deosebită de a lui Arthur Schopenhauer, a lui I. Kant și a filozofiei budiste. Undeva, în entuziasmul descoperirii afinității sale elective cu ideile budiste exclamă : „Eu sunt buddhist... Religia mea îmi comandă de-a nu spune decît atîta cît poate s-aducă pe-o ființă la cunoștința de sine, la acea fulgurație intelectuală care să-l facă a vedea că degeaba răul se sbate, degeaba răutatea se frămîntă, degeaba minciuna luptă, căci luptă în contra unei puteri constante, care există pururi, în contra lui Brahm(a), a adevărului" (35).

„În fiecare om se-ncearcă spiritul Universului", spune Mihai Eminescu, „dar rămîne-n drum ici ca rege, colo ca cerșetor". Migrațiunea (samsara) pare a fi prezentă ; par a fi cunoscute și „realizarea de sine a spiritului absolut și dezvoltarea sa la starea de conștiință în om", apropieri progresive hegeliene de adevăr, dar intervine și noutatea gîndirii eminesciene : „asaltul e tinerețea, rămînerea-n drum, recăderea sînt bătrînețea și moartea". Afirmarea apartenenței sale budiste este dezmințită, mai tîrziu, de cunoașterea exhaustivă a dogmaticii creștine, deși simpatiile ideologice vieneze au rămas intense pînă în anii amurgului, cînd ca

subbibliotecar la Iaşi, în anul 1886, traduce lucrarea lui Franz Bopp, *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache in kürzerer Fassung*, Berlin, 1868, pînă la paragraful 320, adăugînd şi părţi necesare din vocabularul lui Franz Bopp, *Glossarium comparativum linguae sanscritae*, Berlin, 1867, *Upanişadele* au fost deosebit de incitante pentru tînărul „auditor extraordinar" de la Universitatea din Viena cu „reflectarea spiritului universului, Brahman, în nemărginirea sufletului uman, Atman. Identitatea cu sine a spiritului în timp este prezentă şi în *Sărmanul Dionis* şi în *Arhaeus*. „Trecut şi viitor e în sufletul meu, ca pădurea într-un sîmbure de ghindă, meditează Dionis, şi infinitul asemene, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă... Nu e adevărat că există un trecut — consecutivitatea e în cugetarea noastră — cauzele fenomenelor, consecutive pentru noi, aceleaşi întotdeauna, esistă şi lucrează simultan. Să trăiesc în vremea lui Mircea cel Mare sau a lui Alexandru cel Bun — este oare absolut imposibil ?"

Mihai Eminescu nu preia ideile, care sînt un bun cultural comun al omenirii, în mod steril. Unirea lor, fecundarea reciprocă, noutatea şi specificul lor personal sînt deasupra oricărei contestaţii. A identifica filiaţii şi afinităţi elective este foarte lesne, mai ales în epocile de formare ale tuturor marilor scriitori ; mai greu este a sesiza noutatea, excepţionala putere de asimilare şi de sintetizare. Şi în această privinţă, credem că aici este unul din semnele indubitabile ale genialităţii lui Mihai Eminescu. Dar, totodată, aici stă şi deosebita greutate de a arăta distinct şi exact originalitatea incontestabilă a concepţiei sale faţă de enorma şi diversa încărcătură ideologică.

Cum e şi firesc, antropologia se sfîrşeşte cu învăţătura despre moarte (tanatologia) ; o preocupare firească şi constantă şi pentru Mihai Eminescu, intensificată în anii agonici, cînd boala sa devenise necruţătoare. Tot aşa variază şi ideile sale. În poezia *Epigonii* : *„Moartea succede vieţii, viaţa succede la moarte, / Alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă soarte"*. În *Mortua est* : *„O, moartea-i un chaos, o mare de stele, / Cînd viaţa-i o baltă de vise rebele"*. În poezia *Demonism* însă conceptul capătă gravitate : *„O binefacere ne dă pămîntul, / Nepreţuită-n duioşia ei, / El ne permite ca să ne întoarcem / Dup-o viaţă vană, zgomotoasă, / În sînul lui — în sînul lui şi-al păcii. / El ne-a şi pus, bătrîn-duiosul tată, / Adînc în suflet o dorinţă dulce / Şi de-ntrebăm aceast-enigmă scumpă / Ce înseamnează şi dacă voim / A o pricepe, ea răspunde : pace"*.

Reflexiile tanatologice devin din ce în ce mai complexe: „Moartea este stingerea conștiinței identității numerice. Dar identitatea numerică a unui individ nu este decît o frunză din miile de frunze-n generații pe cari arborul lumii le produce cu fiecare primăvară, astfel că închipuindu-ne chiar pieirea desăvîrșită a organului omenesc de percepțiune, totuși această stare probă și neconștie a universului rămîne față cu eternitatea, prin urmare ca o nesfîrșită probabilitate. Dacă acum peste (subiectiv vorbind) miliarde de ani acest tip omenesc ar răsări iar, faptul că acest timp nemișcat s-a scurs fără ca el s-o poată ști, căci timp n-a existat în lipsa lui, ar face ca tot acel timp să fie mai puțin decît o clipă de adormire, în care el și-a suspendat funcțiunea. Este nu numai verosimil ci *sigur* cum că moartea desăvîrșită a intelectului nostru aflîndu-se față cu posibilitatea infinită a eternității, după un interval nemăsurabil de lung, dar a cărui lungime e indiferentă, va reapare iarăși cu aceleași funcțiuni și sub aceleași condiții și-n aceasta constă nemurirea sa. Căci dacă ne-nchipuim eternitatea moartă ca o urnă de loterie, în care stau închise toate formele vieții, e neapărat că în ea se va trage neapărat odată (și momentul acesta e indiferent oricît de depărtat ar fi), numărul specific al formei omenești. Dar totuși aceasta e cu putință numai într-*un* caz, dacă mulțimea formelor posibile de viață ar fi oricît de mare ar voi (căci e indiferent) dar totuși mărginită — îndată însă ce ar fi nemărginită, atuncea probabilitatea ar dispare căci ar fi ca o loterie ce s-ar trage etern, dar cu numere infinit de multe, astfel încît tocmai numărul formei omenești nu s-ar trage *nicicînd*. Rămîne a decide, dacă numărul formelor, pe care natura le produce este mărginit“ (36).

După entuziasta epocă a închegării acestor teorii metafizice au urmat sedimentările ideologice din Iași și din București. Problema antropologică era amplificată nu numai teoretic ca în Viena și în Berlin; intervenea și experiența proprie, apoi factorul decisiv al clarificării finale: suferința. Concepțiile sale filozofice rămîn la adînc și apar la suprafață cutremurătoarele accente din poezia *Despărțire* (1 octombrie 1879), apoi din poezia *Mai am un singur dor* și din variantele: *De-oi adormi...*, *Nu voi mormînt bogat* și *Iar cînd voi fi pămînt* (decembrie 1883). Poetul exprimă atitudinea poporului român în fața morții. Se aud ecouri din balada *Mioriței* și plîngeri din *Ecleziast* și din cîntările de la înmormîntare: *„Pămînt ești și în pămînt te vei întoarce...“*. Dezbrăcat de *lumesc*, poetul se întoarce spre moartea sa în felul străbunilor noștri, cu simplitate și înțelegere. Marea împăcare și marea seninătate și-au dat mîinile ca-n baladele ciobanului mioritic. Poetul

dorește „în liniștea serii", să moară „la marginea mării" ; să-i fie „codrul aproape", să aibă „un cer senin". Bocete să nu se ridice în preajma sa, cum nu se ridicau cînd mureau străbunii daci, dar natura, întregul cosmos să participe la moartea sa : toamna să dea glas frunzișului veșted, izvoarele să cadă cu zgomot, luna să alunece prin vîrfuri lungi de brad, teiul să-și scuture creanga. Poetul *nu va mai fi pribeag*. Această stare de conștiință, a eternei lui pribegii, este prezentă în clipa morții. Moartea devenea o eliberatoare din ghearele suferinței și din avatarurile existenței, resimțite cu o intensitate maximă. Precum stelele din balada ciobanului căzut, și luceferii îi vor fi prieteni poetului, iar cînd el va fi pămînt, readus la elementele lui componente, numai „al mării aspru cînt va geme de patemi..." Integrarea finală cu natura este concepută euthanasic, ca o trecere în somnie, ca o luare în posesie de „valurile sfintei mări" *(Ce suflet trist)*, ca o „risipire a pulberii în țărînă și a inimii în vînt", ca o putință de-a adormi de „somnul pămîntului" : *„O de ar fi o moarte, fără ca eu să mor, / eu aș cuprinde-o-n brațe și aș strînge-o cu dor" (Povestea magului călător în stele).*

Numai în ceea ce privește atitudinea posterității, poetul a oscilat între „aduceri aminte" și „mormînt făr' de noroc", după cum și-a închipuit comportarea urmașilor :

Luceferi de foc
Privi-vor din cetini
Mormînt făr' de noroc
Și fără prieteni
(*Iar cînd voi fi pămînt,* decembrie 1883)

Dar și versurile premonitorii, săpate pe piatra mormîntului său :

Reverse dulci scîntei
Atotștiutoarea,
Deasupră-mi crengi de tei
Să-și scuture floarea.
Nemaifiind pribeag
De-atunci înainte,
Aduceri aminte
M-or troieni cu drag.

După antropologia eminesciană, excepțional de complexă, ne mai rămîn puține lucruri de spus. Mihai Eminescu are și o angelologie și o demonologie specifice, care pot fi rînduite printre te-

mele romantice. În *Povestea magului călător în stele,* poetul dovedește că a cunoscut creația spiritelor pure, a îngerilor, precum și căderea unora dintre ei :

Cînd Dumnezeu creează de geniuri o ceată
Să cerce vrea p-oricare de-i rău ori de e bun,
Căci nu vrea să mai vadă cum a văzut odată
Că cete rele d-îngeri la glas nu se supun,
Că cerul îl răscoală cu mintea turburată
Pîn' ce trăsniți se prăvăl în caosul străbun ;
De-aceea-n om ce naște, din îngeri orișicare
Odată-n vecinicia-i coboară spre cercare...

(1872)

Concepția astrală a poetului este una mitico-dogmatică și va fi dezvoltată în poemul *Magului*. Soarta oamenilor este legată de stele : *„Dar în acest cer mare ce-n mii de lumi lucește / Tu nu ai nici un înger, tu nu ai nici o stea..."* Îngerii au „imperii", aprind stele „deasupra vămii lumii pe luminoase căi", cuprind corpuri în lume : *„A unui înger palid ursita pămîntească / legată e de soarta corpului ce-l aleg"* etc. G. Călinescu, atras de expunerile magice din această poezie, s-a ocupat, în repetate rînduri, de această temă romantică : *De apparitione et de disparitione angelorum.* Teoria îngerilor își are sorgintea la Mihai Eminescu în „eresurile" copilăriei și-n expunerile mitice ale unor cărți de învățătură pe care le-a citit, nicidecum în opera Timaios a lui Platon (37). Tot acestui timp de inspirație și creație aparține și poezia *Strigoii* (1 decembrie 1876) cu un motto din *Întreptarea legii,* 1852 „...cum de multe ori cînd mor oamenii, mulți deîntr-acei morți zic se scoală de se fac strigoi..."

Ca o ultimă problemă doctrinală a rămas ecleziologia, învățătura despre biserică și despre slujitorii săi. De astă dată, Mihai Eminescu își arată intreaga măiestrie a interpretării acestei învățături, făcînd distincțiile necesare : „Și religia umanității consistă tocmai în recunoașterea existenței unui principiu moral în istorie. Și n-a reprezentat Mitropolia Sucevei un principiu moral ? N-a fost ea aceea care a dat razimul evanghelic populațiilor aservite din Polonia, n-a fost ea care a apărat intactă creștinătatea față cu agresiunea mahometană, n-a fost ea aceea care-n persoana lui Varlaam Mitropolitul au făcut ca duhul sfînt să vorbească în limba neamului românesc, să redeie în graiul de miere al coborîtorilor armiilor romane Sfînta Scriptură și preceptele blîndului Nazarinean ? N-a fost ea care s-a ridicat cu putere contra naționa-

lizării, iudaizării bisericii creștine prin Luther și Calvin ? Patriarchi și Mitropoliți au tăcut față de propășirea repede a reformației și dezbinărei ; Mitropolia Moldovei și a Sucevei au ridicat glasul contra lui Luther și au arătat totodată că reforma era în sine de prisos. Nu reformă — reîntoarcerea la vechea și toleranta comunitate bisericească, precum o încearcă astăzi unii catolici din Germania, era mîntuirea omenirii..." (38).

Mihai Eminescu pune problema bisericii cu implicațiile ei, așa cum n-au pus-o cei chemați. Bunăoară, fără a intra în dezbaterea inutilă și stearpă a unor deosebiri dogmatice confesionale, poetul intră direct în problematica legată de încercările de romano-catolicizare din Bucovina : „Se știe, cînd e vorba de cauza confesională în Bucovina, pe a căreia agitatori unii îi combat și blamă, se știe că nu e decît cauza averilor națiunii românești din Bucovina, că națiunea, supt numele de confesiune, e proprietară de drept a unor averi întinse, că confesiunea e garanția dreptului și numele în care te bați, și că, apărînd confesiunea proprietară de fapt a averilor, aperi averile drepte din moși strămoși ale națiunii, pe care domnii politici pe picior mare ar vrea să le vadă secularizate — deși secularizarea, de ar fi posibilă, nu e decît în dreptul guvernului României" (39).

Tot atît de clar răzbate și problema interconfesională, oglindită în publicistica eminesciană : „Ș-apoi ni se pare că nici un neam de pe fața pămîntului nu are mai mult drept să ceară respectarea sa decît tocmai românul, pentru că nimene nu este mai tolerant decît dînsul. Singure țările românești sînt acelea în care din vremi străvechi fiecare au avut voie să se închine la orice d-zeu au vroit și să vorbească ce limbă i-au plăcut. Nu se va găsi o țară în care să nu se fi încercat de a face prozeliți din conlocuitorii de altă lege ori de altă limbă ; hughenoții în Franța, maurii în Spania, polonii față cu rutenii, ungurii cu românii — toți au încercat a cîștiga pentru cercul lor de idei populațiile conlocuitoare și aceasta prin presiune, cu de-a sila : românul privește c-un stoicism neschimbat biserica catolică, atît de veche în Moldova, și nu i-a venit în minte să silească pe catolici de a deveni orientali ; lipovenii fug din Rusia și trăiesc nesupărați în cultul lor pe pămîntul românesc, apoi armenii, calvinii, protestanții, evreii, toți sînt față și pot spune dacă guvernele românești au oprit vro biserică sau vro școală armenească, protestantă sau evreiască. Nici una. Ni se pare deci că pe pămînturile noastre strămoșești, pe care nimene nu le stăpînește jure belli, am avea dreptul să cerem să ni se respecte limba și biserica, precum le-am respectat-o noi tuturor" (40).

Dacă din punct de vedere istoric, Mihai Eminescu recunoştea meritele bisericii pentru păstrarea unităţii poporului şi a graiului, pentru străduinţele sale culturale într-o epocă în care rolul său era precumpănitor, precum evidenţia, fiind un bun cunoscător al manuscriselor şi cărţilor vechi, şi valoarea figurilor ilustre ale acestei instituţii care s-au preocupat de cultivarea lor şi a poporului (Varlaam, Dosoftei etc.), în schimb anticlericalismul său este notoriu. Prieten l-a avut numai pe ex-diaconul Ion Creangă, de la care a auzit multe şi a învăţat şi mai multe, omul fiind păţit (41). De cunoscut, a cunoscut şi alte figuri de clerici, dar n-a fost prietenul lor. L-a cunoscut pe preotul Gheorghe Ienăchescu, la care voia să-l trimită, în anul 1884, Titu Maiorescu; l-a cunoscut şi pe episcopul cărturar Melchisedec, la şedinţele *Junimii.* Antipatia sa pentru anumiţi slujitori era însă notorie şi apare în poezia *Viaţa* :

Cînd aud vreodată un rotund egumen,
Cu foalele-ncinse şi obrazul rumen,
Povestind că viaţa e calea durerii
Şi că pocăinţa urmează plăcerii —
Mă întreb : „Acesta poate ca să ştie
Cum este viaţa, cum cată să fie ?“
(1879)

Pusă în contrast cu viaţa unei fete care trăieşte în mizerie şi-şi cîştigă existenţa cu ajutorul acului de cusut pînă ce se stinge, bolnavă, întrebarea este tragică, fiindcă „rotundul egumen“ duce altă viaţă, dar se încumetă a propovădui cuvinte făţarnice, sterpe, fără acoperirea lor prin exemplul propriu. Tot din cauza aceasta, Mihai Eminescu scrie poezia *Preot şi filosof* (1874), în care înfruntă superbia unei tagme. Se vede că poetul fusese adînc jignit de unele atitudini insolente clericale sau de unele afirmaţii dogmatice, potrivit cărora „preoţii ar fi depozitarii adevărului absolut“ :

Căci n-avem sfinţii voştri, voi ne mustraţi, preoţi,
Deşi de-a voastră tagmă suntem şi noi cu toţi...
Şi nouă vînătoarea de aur şi mărire
Ne-neamnă-n astă lume a Răului domnire.
Şi nouă-nghesuirea pe drumul spre plăcere
În suflet naşte scîrbă şi inimei durere.
Şi noi simţim că suntem copiii nimicniciei,
Nefericiri zvîrlite în brazdele veciei...

Şi sufletu-ne-n tremur ca marea se aşterne,
Tăiat fiind de nava durerilor eterne ;
Ca unde trecătoare a mării cei albastre,
Dorinţa noastră, spuma nimicniciei noastre.
Şi noi avem o lege — deşi nu Dumnezeu —
Simţim că Universu-l purtăm şi prea ni-i greu :
Ştim a fi strănepoţii acelui vechi păcat
Ce seminţia Cain în lume-o a creat.
De n-o-mbrăcăm în pilde, e semn c-am înţeles,
Că-n noi este credinţă, ce-n alţii e eres.
Căci eretic tiranul ce Crucii se închină
Cînd oardele-i barbare duc moarte şi ruină.
În van cu mîni uscate se roagă, ţiind strana.
Deasupra lui cu aripi întinse stă Satana.
Degeaba lîngă patu-i alături stă sicriul
Cînd gloatele-i pe lume au tot întins pustiul.
Ce Dumnezeu e-acela care-ar putea să-l ierte
Că ţări întregi schimbat-au în întinsori deşerte ?
Şi eretic e-acela ce rasa v-o sărută
Cînd ura-n a lui suflet, de veche, e stătută ?
În van cercaţi a-i drege căci răi rămîn de-a valma
Şi trebuie ca soarta să-i spulbere cu palma,
Din visul să-i trezească cu care-i înconjoară
Demonul lumii-acestei — comedia-i bizară.

Nu ne mustraţi ! Noi suntem de cei cu-auzul fin
Şi pricepurăm şoapta misterului divin.
Urmaţi în calea voastră mulţimii de absurzi
Şi compuneţi simfonii şi imnuri pentru surzi,
Ascundeţi adevărul în idoli, pietre, lemn,
Căci doar astfel pricepe tot neamul cel nedemn
Al oamenilor zilei sublimul adevăr —
Ce voi spuneţi în pilde, iar noi l-avem din cer.

(1874)

Separarea este concludentă, fiind determinată de structura celor două stări apropiate dar antagonice, fiindcă „şi noi avem o lege — deşi nu Dumnezeu". În poezia *Melancolie* (1 septembrie 1876), poetul va preciza : „*Credinţa zugrăveşte icoanele-n biserici / Şi-n sufletu-mi pusese poveştile-i feerici, / Dar de-ale vieţii valuri, de al furtunii pas / Abia conture triste şi umbre-au mai rămas*". Anumit am inclus în text întreaga poezie *Preot şi filosof*, fiindcă ea cuprinde marele impas dintre învăţătură şi viaţă a

doctrinei religioase pe care Mihai Eminescu l-a sesizat cu pătrunderea-i genială. Poezia este expresia reală a unei stări de spirit, în urma unei discuţii contradictorii care s-a continuat şi în versuri, aşa cum de obicei se întîmpla. El ştie să facă deosebire între „rotundul egumen“ şi „bietul călugăr, tînăr, frumos care trăieşte-n scorburi de părete“ *(Povestea magului călător în stele)* sau „călugărul în extaz“ din *Mureşanu.* Prietenia sa trainică cu Ion Creagnă trebuie relevată şi din acest unghiu de vedere. Este exclus ca genialul humuleştean să nu-l fi iniţiat pe marele său prieten în toate amarele peripeţii ale vieţii sale de cleric :

„Preoţi cu crucea-n frunte, visternici de mistere,
Voi sunteţi sarea lumei, formaţi inima ei.
E rău numai că ziua staţi pe mîncat şi bere
Şi sara pe minciune şi noaptea pe femei.“
(*O, adevăr sublime...*, 1974)

Edificatoare este şi constatarea : „Un obiect predilect al ironiei populare e popa şi călugărul. Mulţimea cea mare de călugări şi lipsa de cultură a clerului laic şi monastic vor fi fost în mare parte causa acestei ironii“ (42).

Ceea ce trebuie de reţinut, în încheiere, este o excepţională informare şi acumulare de cunoştinţe *şi* în domeniul doctrinelor religioase pe care numai un studiu atent şi îndelungat le-a putut rotunji. De la acele „poveşti şi doine, ghicitori şi eresuri“ care înseninară fruntea de copil a viitorului poet, preocupările pentru doctrinele religioase au fost constante în timpul studiilor liceale, apoi universitare, cînd Mihai Eminescu a ajuns la maturitatea sa ideologică şi artistică şi la definitivarea concepţiilor sale, privind, după propria sa expresie, „religia ca teologie“. Aceste concepţii ni-l prezintă pe genialul nostru poet ca pe „un mare eliberat de sub tutela mistică“ (43).

Pentru înţelegerea gîndirii poetului este absolut necesară încercarea de a deveni *contemporanii lui,* nu numai de a-l considera *contemporanul nostru.* Devenind contemporani ai lui, este strict necesar să folosim aceleaşi izvoare pe care le-a folosit şi el. Abia atunci vom constata că şi el rămîne permanent contemporanul nostru, fiindcă înţelegerea eminesciană a lucrurilor încă ne depăşeşte. Destinul marelui poet nu este singular, în această privinţă, ci se înfrăţeşte cu destinul celorlalţi mari poeţi ai lumii, a căror hermeneutică n-a atins hotarele operei, nici nu le va atinge, cît va exista „eternul uman“.

Așa trebuie procedat cu toate problemele ce-l privesc pe Mihai Eminescu. El transforma cunoștințele teoretice cîștigate în principii de viață. Aici este cheia explicării unuia din miracolele existenței și activității sale. Înmagazinarea se făcea organic și definitiv, ca izvoarele într-un munte sau apa freatică în sol, răsărind în jerbe la suprafață oricînd era nevoie. Extraordinarul balast de cunoștințe nu este asemănător cu al altuia care-l descarcă, după obținerea unei diplome, și-l lasă în părăsire și în uitare, fără o valorificare maximă.

Și învățătura filozofică budistă trece astfel prin acest proces de transformare și preluare. Arthur Schopenhauer este inițiatorul, deci el trebuie cercetat mai întîi, apoi se va trece la izvoarele consultate de cel ce se iniția, nemulțumit numai cu înțelegerea personală a filozofului, delimitată de opera sa. Și filozoful recursese la alte izvoare, anterioare anilor de închegare și de tipărire a operei sale principale : *Die Welt als Wille und Vorstellung (Lumea ca voință și reprezentare)*, 2 volume, 1819—1842. Miracolul înțelegerii filozofiei budiste începea din momentul desprinderii de ceea ce era cunoscut și al descoperirii „noului" (44).

Am cercetat, pornind pe urmele „auditoriului extraordinar", drumul făcut pentru cunoașterea filozofiei budiste care n-a încetat nici după întoarcerea în țară, ci a durat pînă prin anul 1886, cînd se mai ocupa, ca subbibliotecar la Iași, cu traducerea *Gramaticii* și *Glosarului comparativ al limbii sanscrite* de Franz Bopp. Ideile schopenhaueriene erau fecunde, dar sleite de puteri ; filozoful oglindise în scrierile sale numai ceea ce înțelesese sau îi folosise. Noutățile se aflau deci în alte scrieri ale sanscritologilor Franz Bopp, Eugène Burnouf și Max Műller, precum și în cărțile sacre vedice, brahmanice și budiste. Mihai Eminescu a consultat E. Burnouf, *Introduction à l'histoire du bouddhisme*, Paris, 1875 ; Albrecht Weber, *Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte*, Berlin, 1852 ; Albrecht Weber, *Indische Studien*, numai volumele apărute din 1850 pînă în 1874, apariția celor 17 volume continuînd pînă în 1885 ; Albrecht Weber, *Indische Literaturgeschichte*, 1852 ; Max Müller, *A history of ancient sanskrit Literature. The primitive religion of the Brahmans*, London, 1860, precum și traducerile în limbile germană, franceză și engleză ale cărților sacre : *Rigveda*, *Yajurveda*, cîteva *Upanișade* brahmanice, epopeile *Ramayana*, *Mahabharata* și *Bhagavadgita*, cîteva *Purane*, *Manava-dharma-sastra (Legile lui Manu)*, istoria lui Budha, relatată în *Lalita-vistara*, cartea fundamentală budistă *Dhammapada*, apoi *Sakuntala* și alte opere ale poetului Kalidasa etc. *Rigveda*, de

exemplu, care cuprinde *Imnul creației* cu cosmogonia inzilor *(Cosmogonie der Inder)*, fusese tradusă în germană de Max Müller (*Rigveda-pratisakhya*, 1869, de Karl Geldner und Adolf Kaegi (*Siebenzig Lieder des Rigveda*, 1875) și de H. H. E. Roer (*Rigveda*, 1848). Acest imn se află și în manuscrisele lui Mihai Eminescu (45), înainte de-a se naște viziunea cosmogonică din *Scrisoarea I* care, pe lîngă elemente vedice, presupune și cunoașterea Genezei și a teoriei lui Kant-Laplace. Tot atît de sigur este că Mihai Eminescu a cunoscut și a utilizat și *Gramatica limbii sanscrite* de Franz Bopp, 1845, dicționare (H. Grassmann, *Wörterbuch zum Rigveda*, I—II, 1867 ; R. Roth-O. Böhtlingk, *Sanskrit Wörterbuch*, I—VII, 1852—1875 ; H. H. Wilson, *Sanskrit-English dictionary*, 1819 etc.), precum și istorii ale culturii și literaturii indice, chiar scrieri literare și lucrări de popularizare (*Weltgeschichte* de Welter, *Mythologie für Nichtstudierende* de G. Reinbeck, *Indische Altertumskunde*, I—IV, 1843—1844, de C. Lassen, *Zur ältesten Geschichte der Indogermanischen Volkes*, 1845 etc.) (46).

Mihai Eminescu descoperise ceva din eternul uman în gîndirea budistă și anume concepția despre suferință. În esență, budismul este încercarea umană de-a rezolva insolubila problemă a suferinței, strîns legată de existență. Pornind pe această cale : a adîncirii filozofiei budiste, cel ce se străduia să pătrundă în tainele lui Budha avea și ajutorul propriilor sale suferințe fizice.

Analizînd doctrina budistă în esența ei, constatăm că Mihai Eminescu cunoștea în adîncime cele patru adevăruri fundamentale : 1. *Existența suferinței (durerii)*, Budha învăța : „Nașterea este suferință, bătrînețea este suferință, boala este suferință, a fi despărțit de cine-ți place este suferință, a fi cu cine nu-ți place este suferință, a nu realiza ceea ce dorești este suferință, încincita legătură cu cele pămîntești (legătura corpului, a sensațiilor, a ideilor, a formelor și a cunoștinței) este suferință". 2. *Nașterea suferinței.* Dorința este mobilul suferinței, căci ea este identică cu setea de plăceri, cu alergarea după averi, putere și mărire, cu voința de a trăi și a realiza propria personalitate împotriva vicisitudinilor. 3. *Nimicirea suferinței.* Dorința fiind cauza suferinței, ea trebuie nimicită, pentru a scăpa de căutările și neîmplinirile ei. Înțeleptul deci se desprinde din înlănțuirea cauzală a fenomenelor ; el trebuie să aspire a deveni luminat (buddha), desăvîrșit (thatagatha), izbînditor (siddharta), nemaiavînd nici o dorință, fiind în afara oricărei schimbări, urmărind numai adîncirea în sine, cunoașterea sa, meditația și desprinderea de viață și de lume. 4. *Cele opt căi care duc la nimicirea suferinței.* Acestea

sînt : ideile drepte, hotărîrile drepte, cuvîntul drept, fapta dreaptă, viaţa dreaptă, efortul drept, cugetarea dreaptă şi meditaţia dreaptă. Urmînd aceste căi, se poate ajunge la *nirvana* prin eliberarea finală de suferinţă şi de lanţul reîncarnărilor (samsara), guvernate de legea *karma*. În acest stadiu, individualitatea dispare, contopindu-se cu „marele tot", iar nirvana ar fi : stingere, nimicire, distrugere a individualităţii, dezagregare ireversibilă, neant etc. Noţiunea este cu mai multe sensuri dominante, cum arată sanscritologii (47).

Aceeaşi semnificaţie i-o atribuia şi filozoful Arthur Schopenhauer, afirmînd că budiştii consideră nirvana ca „negarea spaţială şi temporală a locului unde acţionează suferinţa", ca „eliberare finală prin dispariţie şi contopire" (48). Sînt, după cum se poate constata, toate elementele componente din care este alcătuită şi concepţia budistă a lui Mihai Eminescu (49). Budha spunea : „Nimic nu e statornic... Viaţa este ca o scînteie, care iese din lemn prin frecare", iar poezia *Epigonii* se sfîrşeşte cu versul *„Toate-s praf... Lumea-i cum este... şi ca dînsa suntem noi"*. Ultimul vers din *Rugăciunea unui dac* se referă, în mod evident, la nirvana : *„Şi-n stingerea eternă dispar fără de urmă"*. Izolarea astrală a Luceafărului poate fi interpretată şi ca o desprindere budistă de lume, ca un stadiu pe una din căile desăvîrşirii : *„Ci eu în lumea mea mă simt / Nemuritor şi rece"*, ca şi *Glossa*, unde retragerea din clocotul vieţii şi regăsirea contemplativă de sine, meditaţia, fiind şi la budism şi la starea ataractică schopenhaueriană. Poezia *Ce suflet trist* este o sinteză a acestor adevăruri despre suferinţă : *„Ce suflet trist mi-au dăruit / Părinţii din părinţi, / De-au încăput numai în el / Atîtea suferinţi ?... Cum nu se simte blestemat / De-a duce-n veci nevoi ? / O, valuri ale sfintei mări, / Luaţi-mă cu voi !"* În *Mureşanu*, finalitatea budistă a vieţii este cuprinsă în versurile : *„Aş omorî în mine o sută de vieţi / Muncind în mine însumi al firei orice nerv, / Peirea cea eternă în pieptu-mi să o serv... / Dar, vai, tu ştii prea bine că n-am să mor pe veci — / Că vis e a ta moarte cu slabe mîni şi reci, / La sorţi va pune iarăşi prin lumile din ceri / Durerea mea cumplită — un vecinic Ahasver — / Ca cu acelaşi suflet din nou să reapară / Migraţiei eterne unealtă de ocară..."*

În manuscrisele lui Mihai Eminescu aflăm multe maxime şi reflexii despre adevăr, suferinţă, nenorocire, dorinţă, viaţă şi moarte care vădesc adîncul strat de cunoştinţe budiste formative, fie preluate de la Arthur Schopenhauer, fie din cărţile budiste, dar trecute prin propria filieră : „Totul e mărginit, durerea nu" (50) ; „O dorinţă neliniştită în sufletele oamenilor, de-a fi ceea ce

24 — c. 102

nu sunt și de-a avea ceea ce nu au, este rădăcina a toată imoralitatea" (51) ; „Nenorocirea este cel mai bun dascăl ; își are metoda ei proprie, dar de greș nu dă" (52) ; „Timpul e moarte, spațiul e luptă și mișcarea e suferință" (53) ; „Viața e germenul morții, — moartea germenul vieții" (54) ; „Viața noastră e o cărare perpetuă" (55) ; „E un bold nefericit în om care-l revoltă contra superiorității altora. Tămiază mai bine pe un Apis desgustător, fără spirit, nedemn, spre a umili pe un Apollo, care merită tămîie" (56) ; „Adevărul e stăpînul nostru, nu noi stăpînim adevărul" (57) etc.

Învățătura budistă n-a însemnat pentru Eminescu un capriciu de informație. Poetul era oricînd gata să susțină adevărate prelegeri prietenilor săi din Viena, din Iași și din București, cînd era întrebat de cineva în legătură cu problemele budiste (din fărîmiturile acestor discuții, I. L. Caragiale s-a ales cu titlul articolului său *În Nirvana*). Mihai Eminescu își însușise, pentru propria sa lămurire, doctrinele filozofice și religioase, fără a le fetișiza sau a cădea în misticism, dovadă poezia : *„Eu nu cred nici în Iehova" : Eu nu cred nici în Iehova, / Nici în Buddha-Sakya-Muni, / Nici în viață, nici în moarte, / Nici în stingere ca unii. // Visuri sunt și unul și-altul / Și totuna mi-este mie / De-oi trăi în veci pe lume, / De-oi muri in vecinicie...*

Învățătura budistă devenise o constituantă a formației sale, dar poetul nu credea în Budha, după cum nu credea nici în stingere, nici în viață, nici în moarte, nici în Iehova — fiindcă „toate-aceste taine sfinte" sînt pentru om „frînturi de limbă".

Avînd în vedere mult tribulatele influențe de tot felul, mai ales filozofice, să nu uităm avertismentul lui Lucian Blaga, alt excepțional cunoscător în materie : „Schopenhauerismului și budismului li s-a dat în schimb, în opera lui Eminescu, proporții de elefantiază. Prea puțini și-au dat seama că aceste împrumuturi nu devin constitutive pentru personalitatea lui Eminescu, ci rămîn elemente de conștiință suprapuse, prin natura lor poate tocmai contrare substanței sufletești intime a poetului. Eminescu cel adevărat e accesibil numai unei analize mai reverențioase. În fața operei lui Eminescu trebuie să ținem, ca în fața operei nici unui alt român, seama de „inconștient" și de „personanțele" acestuia. De aici trebuie abordat fenomenul" (58).

Scrisoarea lui Euthanasius, cu care vom încheia, este confesiunea unui bătrîn sihastru, cunoscător al „pravilelor mirene și bisericești". Ca-n atîtea capodopere eminesciene, și de astă dată acest

bătrîn, un unchi al lui Ieronim, îi scrie lucruri simple şi adevărate :

„Doctrinele religioase nu sunt decît tot atîtea pleduarii ingenioase ale minţii, ale acestui advocatus diaboli, silit a înşela în şcoală şi în biserică... Viaţa internă a istoriei e instinctivă ; viaţa exterioară, regii, popii, învăţaţii, sunt lustru şi frază..."

Urmează cutremurătoarele sfaturi ale înţeleptului :

„Nu te călugări, copilul meu, nu te preface în rasă şi comanac din ceea ce eşti, un băiat cuminte. Am fost sihastru, nu călugăr !"

20. DESTĂINUIRI EPISTOLARE

Mihai Eminescu n-a cultivat genul epistolar din plăcerea de a coresponda cu părinţii, surorile, fraţii, prietenii şi, în special, cu Veronica Micle. N-a avut o corespondenţă susţinută cu cineva. Scria numai atunci cînd existau motive puternice pentru a comunica diferite ştiri unei persoane sau alteia sau cînd trebuia să răspundă la scrisorile primite de la cineva. Corespondenţa sa era intermitentă, cu mari tăceri şi pauze. După cîte o scrisoare trimisă, Mihai Eminescu epuizează ceea ce avea de spus într-o chestiune oarecare, nemaisimţind nevoia de a continua sau de a întreţine legăturile epistolare. Ceea ce constituie nervul acestui gen de comunicare — plăcerea mărturisirii monologice şi a revărsării subiective — nu ţine de firea poetului. Firea lui singuratică, adîncirea în sine, preocupările, nu-i îngăduiau reluarea corespondenţei şi diluarea gîndurilor pe zeci şi sute de pagini. Compunea, dealtfel, greu orice scrisoare şi-şi păstra copiile, pentru a avea evidenţa sau — pur şi simplu — din pricină că mai întîi alcătuia o ciornă pe care o păstra, după ce trimitea scrisoarea copiată. Aşa au rămas unele copii de-ale sale, precum şi scrisori către Titu Maiorescu, V. Burlă, I. A. Samurcaş, Ion Creangă, Ioan Slavici, Samson Bodnărescu, Iacob Negruzzi, Ronetti-Roman, I. L. Caragiale, Al. Chibici-Revneanu, Al. Vlahuţă etc. Multe s-au pierdut (1).

Mihai Eminescu şi-a descris sufletul în corespondenţa sa, relativ puţină, cîtă ne-a rămas, cu întreaga sinceritate, uneori brutal, fără grija unei „literarizări", fără afectarea preţioşilor sau reticenţele şi prudenţele epistolierilor subţiri, care scriu nădăjduind că vor fi citaţi în posteritate. Corespondenţa lui cu toate acestea poartă pecetea geniului. Poetul comunică lucruri precise, obiective, despre starea sa dintr-un anumit timp, evenimente, idei, atitudini, decizii etc., după variabilele sale umori. Fără a urmări efecte literare, ele devin cu atît mai preţioase prin autenticitatea lor. Fiind strict personale, nedestinate tiparului, dezvăluirile lor sînt

cu atît mai prețioase. Dispersate de-a lungul anilor, după cum le-a scris, epistolele eminesciene s-au pierdut, cele mai multe dintre ele, păstrîndu-ni-se totuși multe adresate Veronicăi Micle (amenințarea acesteia că i le va returna sau le va distruge, ceea ce ar fi însemnat pentru noi o pierdere ireparabilă, nu s-a produs), cîteva lui Iacob Negruzzi, lui Titu Maiorescu, lui Ioan Slavici, lui Ion Creangă etc. Prietenii lui se plîng că nu le răspunde la scrisori, în special Ion Creangă, dar el este atît de ocupat de munca sa de la ziarul *Timpul*, încît uită de ieșeni și de rude, neglijînd-o uneori cu bună știință, chiar pe Veronica Micle. Cercetînd cronologic corespondența eminesciană, constatăm că în timpul studiilor la Cernăuți-Viena-Berlin, prioritatea au avut-o părinții. Căminarul Gheorghe Eminovici îi cere adeverințe că-și urmează studiile și Mihai Eminescu se vede silit să-i trimită o confirmare din partea rectoratului Universității din Berlin că este înscris ca student și a frecventat anumite cursuri — nimic mai doveditor asupra încordatelor sale relații cu familia. În acest timp, elevul „privatist“ corespondează nu numai cu părinții, dar și cu Iosif Vulcan. Din Viena îi va scrie lui Iacob Negruzzi, redactorul *Convorbirilor literare*, și lui Dumitru Brătianu în legătură cu serbarea de la Putna. După ce-l va cunoaște pe Titu Maiorescu și va constata deosebitul interes al acestuia pentru viitorul său, îi va scrie din Botoșani, apoi din Berlin.

Reîntors în țară fără diplomele atît de mult așteptate de Titu Maiorescu și de Gheorghe Eminovici, Mihai se stabilește în Iași și se ocupă de treburile curente ale Bibliotecii centrale, scutindu-l definitiv pe căminar de grija întreținerii sale. Nici corespondență nu mai duce cu nimeni, avîndu-i în jur pe prietenii săi și participînd la „seratele literare“ ale Veronicăi Micle. Abia cînd intervine procesul intentat de Dimitrie Petrino, Mihai Eminescu are nevoie de mărturia lui Samson Bodnărescu, de la care preluase biblioteca fără proces-verbal, și-i scrie ca să arate adevărata stare de lucruri pentru a-și dovedi nevinovăția. Mai poartă tot acum corespondență cu sora Aglaia, căsătorită Drogli. Prin toamna anului 1877, pregătindu-se să părăsească Iașii, le scrie lui Ioan Slavici și lui Titu Maiorescu.

Despărțindu-se de Moldova și de ieșeni, Mihai Eminescu se stabilește în București. De zeflemelile „junimiștilor“ se săturase și nu mai avea relații cu ei, nu mai participa nici la ședințele *Junimii*, cu Veronica Micle se certase, iar Ion Creangă se îmbolnăvise grav. Un an întreg nu mai colaborează la *Convorbiri literare*, nici nu răspunde la scrisorile ieșenilor, inclusiv la scrisorile patetice ale lui Ion Creangă (2). Revirimentul se produce tîrziu,

cînd Veronica Micle îi scrie, iar Iacob Negruzzi intervine peste tot ca să obțină din nou colaborarea poetului. Din vremea aceasta sînt numeroasele scrisori ale Veronicăi și răspunsurile lui Mihai Eminescu. Tot acum, presat de sublocotenentul Constantin Creangă, îi scrie o misivă și lui Ion Creangă, iar lui Iacob Negruzzi îi trimite colaborarea cerută și o scrisoare demnă și excesiv de drastică, fără să țină seama de susceptibilitățile celui care participase, direct și indirect, la criticarea poeziilor eminesciene. S-a păstrat și o scrisoare trimisă de la Florești, unde Mihai Eminescu fusese trimis într-un concediu de odihnă cu documentele din colecția lui Eudoxiu Hurmuzachi, pe care trebuia să le traducă, colegilor din redacția Timpului : Ronetti Roman și I. L. Caragiale.

După îmbolnăvire, Mihai Eminescu devine și mai zgîrcit cu întreținerea corespondenței, mai circumspect, extrem de meticulos, supraveghindu-și scrisul și înlănțuirea ideilor. Scrisorile sînt impecabile, uimindu-l pînă și pe Titu Maiorescu, perfect logice, spiritul înalt însă a lui Mihai Eminescu era absent : preocupările deveniseră prozaice, legate de grijile existenței. Cutremurător, poetul se gîndește la ziua de mîine, la mizeria sa, la mijloacele de existență, chiar la foame, cum nu-i era în obicei. Marile catastrofe ale gîndurilor, viselor, dorurilor, îl apropiaseră de pămînt : omul fusese redus la manifestările comune. Acum îi scrie lui Al. Chibici-Revneanu, coleg la Cernăuți și la Viena, devenit deodată un adevărat samaritean al bolnavului ; nu-i scrie însă nici lui Titu Maiorescu, nici lui Ioan Slavici. După eșuata călătorie în Italia, de unde nu trimite nimănui nici o „vedere“, revine la București și este trimis, împotriva voinței lui, la Iași. De aici îi va mai scrie tot lui Al. Chibici-Revneanu, avînd grija cărților și manuscriselor sale ; de la Liman-Odesa, unde fusese trimis la băi inutile de nămol, le scrie prietenilor, informîndu-i mai ales că n-are bani ; de la Hall — Austria nu scrie nimic și, la întoarcere, se exilează la Botoșani. Încep listele de subscripție, detestate de Eminescu, cum rezultă din ultimele scrisori, dintre care unele adresate Corneliei Emilian și lui Alexandru Vlahuță. Apoi începe marea tăcere care se continuă și la București, în anii de dinaintea deznodămîntului.

Dacă Mihai Eminescu n-a cultivat corespondența (genul epistolar) în sine, după cum nu s-a îndeletnicit zi de zi cu ținerea unui *Jurnal*, lucrul acesta nu l-a împiedicat să pretexteze primirea unor scrisori, pe care le publică în ziarul *Timpul* (*Scrisoarea I* din 12 septembrie 1880, *Scrisoarea a II-a* din 13 septembrie 1880, *Scrisoarea a III-a* din 14 septembrie 1880), sub pseudonimul *Censor*, în care-și expune ideile sale, criticînd stările de lucruri din țară. Aceeași titulatură o va întrebuința și pentru satirele sale în versuri:

Scrisoarea I din 1 februarie 1881, *Scrisoarea II* din 1 aprilie 1881, *Scrisoarea III* din 1 mai 1881 și *Scrisoarea IV* din 1 septembrie 1881, publicate în *Convorbiri literare* (3).

Cunoscut din antichitate (Dionis din Halicarnas, Cicero etc.), genul epistolar își vădește valoarea sa istorică, memorialistică, psihologică, literară etc., și în evul mediu, cînd devine o artă (ars dictaminis) și obiect de studiu în școli. Apare astfel o literatură epistolieră cu exemplificări pentru tot felul de ocazii și persoane. Asemenea tratate de întocmit scrisori, mai ales de dragoste, i-au fost cunoscute și lui Mihai Eminescu. Ele au avut darul de-a artificializa, de-a depersonaliza acest gen literar. De vină erau *stereotipia* și *literaturizarea*. Autenticul va mai fi păstrat de marii epistolieri ai evului mediu și ai Renașterii care vor folosi numai formal regulile alcătuirii scrisorilor (Petrarca, Erasm de Rotterdam, Melanchton etc.), pentru ca să apară în Franța secolelor XVII și XVIII. Genul epistolar se va dezvolta pînă la transformarea lui într-o modă. Poate și din cauza aceasta, Mihai Eminescu avea rețineri față de solicitările corespondenței, nevoind să-și dezvăluie oricui și oricum stările sale de conștiință, lipsurile și nevoile cronice. De aceea, rareori, apar asemenea amănunte în scrisorile sale ; ele sînt adiaforice, eliminate, înăbușite sau trecute cu vederea. Poetul rămîne, cu toate acestea, poet și-n scrisorile sale, iar intensitatea trăirii acordă acestor puține încrestări pe răbojul anilor trăiți o deosebită valoare autobiografică, superioară poeziilor și prozei. Inserarea lor este o datorie, măcar că încă în lipsa editării *Corespondenței eminesciene* ne vom reduce numai la o selectare de gînduri și de sentimente din acele scrisori pe care le socotim reprezentative și definitorii.

Cît a fost elev la Cernăuți, Mihai era cercetat de Gheorghe Eminovici care achita taxele școlare, plătea gazda și se îngrijea de nevoile zilnice ale fiului său. Corespondența din acest timp, dacă a fost, s-a pierdut, cum s-a întîmplat și cu scrisorile trimise de „elevul privatist" prin anul 1866 lui Iosif Vulcan. În timpul pribegiei sale prin Transilvania și Banat nu și-a comunicat adresa nimănui. Tînărul se ferea de tatăl său, iar motivele sînt bine cunoscute : studiile sale la Cernăuți fuseseră întrerupte, iar asprimea lui Gheorghe Eminovici se declanșase iarăși. Avînd, mai tîrziu, promisiunea tatălui său că va primi 18 galbeni lunar, cît va studia la Viena, Mihai Eminescu urmează cursurile universitare — dar în curînd va fi obligat să trimită telegrame și scrisori, fiindcă Gheorghe Eminovici nu-i trimitea la timp banii, obligîndu-l să se împrumute sau să rămînă dator : „N-am răspuns căci așteptam la

zi întîi scrisoare. Cînd îmi trimiteți banii lunari. Am trebuință. Răspundeți telegrafic" (4). Fratelui său Șerban îi scrie : „Deși am sosit la Viena mai tîrziu de zi întîi, totuși toate plățile cîte am să le fac sunt la zi întîi. Ce pozițiune mi se creează, de exemplu, cînd acum la Anul Nou n-aș avea bani sau cînd voi să mă mut. Termine de mutare, termine de plată — în fine terminele dătătoare de măsură sunt la zi întîi. Tata poate să-mi scadă cîndva acele zile, numai s-o facă în vremi mai oportune, de ex. : la vară, iar nu în mijlocul iernei. Te rog ca chiar banii, ce mi i-ați trimis mai mult la începutul lunei curente să nu mi-i scadeți acuma, ci în altă lună. La întîi ianuarie fiece om e silit aicea ca să dea bacșișuri de cel puțin cîte-un florin — la birt, la cafenea, în fine pretutindenea.

De aceea lasă-te rugat și convinge pe tata ca să-mi trimită bani cu două, trei zile nainte de zi întîi. Afară de aceea am să mă mut fiindcă șed foarte departe de universitate... Astfel în ajunul acelei nenorocite expozițiuni s-au scumpit așa toate celea aicia, că abia pot trăi din ceea ce-mi trimite tata. De aceea, cred că ar fi consult ca pe semestrul viitor să mă mut la o altă universitate în provincie.

Matei să nu-mi trimeată epistole nefrancate, după cum mă amenință, căci îi cunosc scrisoarea și nu le voi primi. Trebuie să plătesc cîte 32 de cruceri pe fiecare. Iartă că-ți scriu așa de urît — dar nu sunt amic al formalismului. Nici pe tine eu nu te oblig de fel să-mi scrii caligrafic..." (5).

Este o scrisoare edificatoare care divulgă condițiile în care era obligat să studieze Mihai Eminescu. Problema banilor va fi preocuparea lui permanentă, producîndu-i un adevărat traumatism psihic și la Viena și la Berlin. Căminarul se încurca în socotelile lui complicate sau uita pur și simplu să trimită cei 18 galbeni. Manuscrisele din această vreme cuprind și liste interminabile de datorii pecuniare (6). Aceste liste de datorii și de creditori se vor perpetua de-a lungul anilor, fiind însemnate pe paginile manuscriselor pînă în anul îmbolnăvirii (1883), cînd cheltuielile bănești vor fi preluate de „junimiști" și de amici.

Nevoile bănești se complică în curînd, boala ereditară își face debutul prin 20 ianuarie 1872, silindu-l pe Mihai Eminescu să stea la pat vreo 20 de zile. În 10 februarie el scria familiei : „Anul acesta e într-adevăr un an nefast pentru mine. Abia am scăpat de catarul de stomac și de gălbinare și m-a cuprins o aprindere de mațe, care-a ținut trei săptămîni și era să mă coste viața. Și această boală a fost unită cu o lipsă deplină de apetit, astfel încît, părăsind patul după trei săptămîni de zăcere, arăt mai mult a mumie, decît a om. În vremea din urmă am mai căpătat durerea de ure-

chiar, care-am avut-o cînd locuiam la Blanchin în Cernăuţi. Această durere ţine adesea ceasuri întregi şi dacă m-a apucat o dată în zi, nu mai pot nici gîndi, nici lucra nimic ziua-ntreagă. De doctor, precum ştiţi, nu poate fi vorba cu mijloacele mele...

Banii lunari vă rog a-i trimite nemijlocit după primirea acestei epistole — căci sunt cu desăvîrşire lipsit în momentul de faţă... Vă spun drept că trăiesc cu mare greutate. În momentul în care vă scriu aceste şiruri mă aflu în lipsă deplină de bani, aşa încît voi trebui ca mîni să împrumut de la cineva, deşi şi împrumutarea e grea, căci cunoscuţii mei, studenţi ca şi mine, n-au nici ei de unde..." (7).

Boala, cu un preludiu trecător în Cernăuţi, îşi făcuse apariţia chinuitoare, manifestîndu-se prin dureri care vor deveni cronice, complicîndu-se cu inflamarea genunchilor, apoi la Berlin a mîinilor. Mihai Eminescu nu-şi poate plăti gazda, nu-şi poate cumpăra un pardesiu, nu poate fi în rînd cu colegii săi. Relaţiile sale cu căminarul Gheorghe Eminovici vor fi iarăşi încordate, fiindcă acesta cerea soluţii grabnice şi nu înţelegea motivele tergiversării examenelor şi continuării studiilor. Mihai Eminescu nu comunică familiei amănunte, dar în 1872 el se înşiră între studenţi, fără a comunica nici de astă dată dacă şi-a terminat studiile liceale în Viena. Înrădăcinat în viaţa studenţească vieneză, el nu-şi părăseşte ocupaţiile intense, spre a se întoarce în ţară, ci participă la activitatea societăţii *România Jună,* pregătind serbarea de la Putna. Cu acest prilej, el trimite o scrisoare deschisă lui Dumitru Brătianu care se publică în *„Românul"*, XV, din 15 august 1871, p. 693—694, din care desprindem : „Dacă însă serbarea s-ar întîmpla într-adevăr ca să aibă acea însemnătate istorică pe care i-o doriţi d-voastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbării, cumcă meritul acesta, eroismul acestei idei, nu ni se cuvine nouă. Dacă o generaţiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănţuirea timpilor. Şi istoria lumii cugetă — deşi încet, însă sigur şi just : istoria omenirii e desfăşurarea cugetării lui Dumnezeu. Numai espresiunea esterioară, numai formularea cugetării ş-a faptei constituiesc meritul individului ori al generaţiunii, ideea internă a amîndurora e latentă în timp, e rezultatul unui lanţ întreg de cauze, rezultatul ce atîrnă mult mai puţin de voinţa celor prezinţi decît a celor trecuţi... Este ascuns în fiecare secol din viaţa unui popor complesul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg...

De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze... E o axiomă a istoriei că tot ce e bine e un rezultat al cugetării generale și tot ce e rău e productul celei individuale..." (8).

În scrisorile intime nu va mai face niciodată caz de sentimentele sale de dragoste pentru țară, pentru popor și mai ales pentru țărănime.

Tot în trieniul vienez intervine cunoștința lui Mihai Eminescu cu Iacob Negruzzi, redactorul *Convorbirilor literare*, care-l întîlnește la cafeneaua Troidl din Wollzeile, după publicarea poeziilor *Venere și Madonă* (15 aprilie 1870) și *Epigonii* (15 august 1870). Mihai Eminescu își însoțise poezia *Epigonii* cu unele explicații dintre care reținem : „Dacă în *Epigonii* veți vedea laude pentru poeți ca Bolliac, Mureșan și Eliade, acelea nu sunt pentru meritul intern al lucrărilor lor, ci numai pentru că într-adevăr te mișcă acea naivitate sinceră, neconștiută cu care lucrau ei. Noi ceşti mai noi cunoaștem starea noastră, suntem treji de suflarea secolului, și de aceea avem atîta cauză de a ne descuraja... Poate că *Epigonii* să fie rău scrisă. Ideea fundamentală e comparațiunea dintre lucrarea încrezută și naivă a predecesorilor noștri, și lucrarea noastră trezită, rece. Prin operele liricilor români tineri, se manifestă acel aer bolnav, deși dulce, pe care germanii îl numesc Weltschmerz... Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shakespeare credea în fantasmele sale, îndată însă ce conștiința vede că imaginile nu sunt decît un joc, atunci, după părerea mea, se naște neîncrederea sceptică în propriile sale creațiuni...

Încă una. Mi se pare că strofa a treia nu se prea potrivește cu întregul. Se poate cumcă : numai mi se pare ; se poate cumcă și multe altele mi s-ar fi părînd bune și-ar fi rele ; în fine — ceea ce nu se va potrivi puteți șterge în bună voie. În caz de a șterge strofa a treia, — apoi veți fi bun de-a corege într-a patra — vorba *zidia* în *zidind :* «Eliad zidind...» Omițînd strofa a treia ar suna mai bine cores astfel..." (9).

După scrisoarea aceasta din 17 iunie 1870, a urmat publicarea poeziei *Epigonii*, fără nici o modificare, în *Convorbiri literare* (15 august 1870) și vizita lui Iacob Nebruzzi la Viena (10), cu care ocazie i-a dăruit operele lui Arthur Schopenhauer. În scrisoarea din 4/16 septembrie 1870, Mihai Eminescu se referă la basmul *Făt-Frumos din lacrimă :* „Dacă e v-o fericire pentru care vă invidiez într-adevăr, apoi e aceea că puteți găsi în ocupațiuni litera-

re mulțumirea aceea pe care realitatea nu e în stare a v-o da, la mine e cu totul dimpotrivă; într-un pustiu să fiu și nu mi-aș putea regăsi liniștea. Veți vedea din stîngacele schimbări și din neputința de a corige esențial pe *Făt-Frumos* că v-am spus adevărul. De aceea, vă rog, mai citiți-l d-voastră și ștergeți ce veți crede că nu se potrivește, căci eu nici nu mai știu ce se potrivește și ce nu" (11). Iar într-altă scrisoare din 6 februarie 1871, la cererea permisiei de-a suprima unele versuri, Mihai Eminescu răspunde lui Iacob Negruzzi: „Mă mir de ce-mi mai cereți autorizarea mea întru suprimarea strofelor rele, cînd eu v-am dat-o de mult cu atîta încredere și, vă asigur, cu atîta bucurie. Ștergeți numai pentru că nu sunt înamorat de loc în ceea ce scriu; știu numai prea bine că chiar ce rămîne neșters nu-i de v-o seamă deosebită" (12). Tot atît de concesiv este tînărul poet și-n scrisoarea din 16 mai 1871: „Eu nu vă trimit acuma decît niște nimicuri neînsemnate, căci pentru de-a corige și a da o formă mai omenească unor operate mai întinse îmi trebuie și timp și dispozițiune. Dacă cele ce v-alătur de la mine ar fi rele, nu vă jenați de fel și aruncați-le-n foc" (13).

Mihai Eminescu avea complexul debutantului, ale cărui note caracteristice sînt neîncrederea în propria operă, cedarea apriorică la orice instrusiuni și mutilări ale versurilor, denigrarea personală pentru a ușura munca redactorului, starea de inferioritate în fața celui ce hotărăște soarta manuscriselor, precum și lipsa de reacție, chiar apatia, la orice posibile surprize. Complexat, debutanul își schimbă stilul epistolier (A se compara scrisorile către Șerban și Gheorghe Eminovici cu scrisorile către Iacob Negruzzi!), dînd impresia că nu stăpînește gramatica. Iacob Negruzzi, fără competență practică, nu intervine decît mai tîrziu în poeziile lui Mihai Eminescu, fără a-i mai cere permisiunea. Concesiile debutantului vor dispărea însă curînd. În locul lor, apar conștiința valorii operelor personale și condițiile impuse, fără cruțare, de poet în scrisoarea trimită aceluiași Iacob Negruzzi, cam între 9—23 februarie 1878, după plecarea din Iași: „Iubite prietene, spun drept că n-aveam de gînd a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datoream *Junimii* din Iași, căci desigur că pentru convulsiuni lirice rîsul e mijlocul cel mai bun și — cel mai rău... Eu sunt scriitor de ocazie și dacă am crezut de cuviință a statornici pe hîrtie puținele momente ale unei vieți destul de deșerte și ne-nsemnate, e un semn că le-am crezut vrednice de aceasta. Dacă forma, pe care ele a-mbrăcat-o, e vrednică de rîs, vei concede că nu aceasta a fost intenția mea... Deci trimit această coală de versuri, făcînd trei rugăminți cît se poate de stăruitoare, a căror im-

plinire voi privi-o totdeauna ca un deosebit semn de prieteşug... 1. Să nu se schimbe nimic din ceea ce am scris, căci îndată ce ies tipărite cu iscălitura mea, răspunderea greşelilor mă priveşte pe mine ; 2. să se tipărească tuspatru deodată ; 3. să nu aibă în marginile putinţii nici o greşeală de tipar“ (14).

Scrisoarea celor trei rugăminţi pune capăt unei stări de lucruri intolerabile în cadrul societăţii *Junimea* (15). Conştient de valoarea sa, poetul arată de ce nu mai colaborează la *Convorbiri literare*, fără altă imputare decît aceea că „rîsul“ junimiştilor a fost pentru el „o cură radicală de lirism“ (16). Tonul scrisorii este altul, nu acel al debutantului, iar cele trei rugăminţi sînt condiţii ultimative pe care redactorul *Convorbirilor literare* a fost silit să le primească, publicînd cele patru poezii : *Povestea codrului, Povestea teiului, Singurătatea* şi *Departe sunt de tine* în *Convorbiri literare,* la 1 martie 1878. Atitudinea dură a lui Mihai Eminescu este determinată de intima cunoaştere a stării de lucruri de la *Convorbiri literare* şi de pretenţiile literare, fără acoperire, ale redactorului Iacob Negruzzi.

Mihai Eminescu era susceptibil şi reticent : „Eu pentru a scrie o epistolă, trebuie să am o dispoziţiune deosebit de uşoară, nepotrivită oarecum cu caracterul meu, şi o asemenea dispoziţiune nu mi se întîmplă s-o am decît foarte rar“ (17). Corespondenţa depindea deci de dispoziţia sa sufletească, altfel era o corvoadă, aceasta fiind şi cauza — uneori — a tăcerilor lui în relaţiile cu Veronica, cu prietenii şi cu rudele.

Pe lîngă toate aceste împrejurări, trebuie să mai adăugăm că boala ereditară îşi făcea cursul său. Ne îndoim că Mihai Eminescu se lămurise singur de gravitatea stării sale, pentru a trimite din Viena o scrisoare extrem de alarmantă unui prieten rămas necunoscut din Iaşi, într-un moment de mare depresiune sufletească. Acest prieten cu care poetul întreţinea relaţii epistolare, după cum rezultă din cuprinsul scrisorii, nu era „o persoană influentă“, deci presupunem că nu poate fi decît Ioan (Ioniţă) Scipione Bădescu care se afla în Iaşi, fiind student şi membru al *Junimii.* Cu ceilalţi junimişti, Mihai Eminescu încă nu se împrietenise, deci nu le putea scrie atît de familiar, destăinduindu-se : „Deciziunea mea-i luată. Nevoind să-mpărtăşesc soarta fraţilor mei, risipiţi prin străini, nici să adaug la lipsa lor, am decis să mă întorc în ţară peste cîtăva vreme şi să m-arunc iarăşi în valurile vieţii practice. Mi-e indiferent cum, eu ş-aşa nu mai pot fi fericit în lume ; iar muncind, nu-mi vor lipsi cele trebuitoare de toate zilele, precum îmi lipsesc adeseori azi. Îmi venise într-un rînd ideia, adică în anul trecut, ca să cer un ajutor de la Junimea, dar am

fost în Iași și m-am convins, în persoană, cum că societatea nu are mijloace, iar din sacrificii personale în sensul strict al cuvîntului, nu mi-a trecut nici prin minte vreodată ca să trăiesc.

Am deci o rugă către tine. Știu că-i supărătoare, — și numai eu știu cît m-a costat pînă m-am decis a lua condeiul ca să-ți scriu. Caută-mi o ocupațiune în Iași — ea poate fi foarte modestă și neînsemnată, căci nu sunt pretențios și știu a trăi cu puțin. De vei găsi ceva, scrie-mi — dar nu spune nimănui. Dacă s-ar putea să trăiesc în Iași, să lucrez fără s-o știe cineva, mi-ar părea și mai bine.

De nu vei găsi o ocupațiune pentru mine, fă-te ca și cum n-ai fi primit scrisoarea asta, scrie-mi de altele și eu voi înțelege și voi tăcea. Mă vei întreba poate de ce nu m-am adresat către persoane mai influente decît tine — dar cu cît cineva este mai influent cu atît trebuie să-mi calc mai mult pe inimă, pentru a mă adresa la el. Ei nu cunosc aceste stări sufletești, la ce să te expui la oameni cari chiar prin vorba lor cred că-ți fac o onoare dacă ți-o adresează. Voi să reintru în nimicnicia din care am ieșit" (18).

Scrisoarea este din anul ultim sau penultim (1871—1872) al trieniului vienez. Mihai Eminescu îndurase destulă mizerie, neprimind la timp banii de-acasă ; entuziasmul lui Gheorghe Eminovici se mai răcise ; simptomele bolii apăruseră. Descurajat, fără perspective, poetul spune că „ș-așa nu mai pot fi fericit în lume", lăsîndu-ne să presupunem că aflase ceva despre etiologia și viitoarea evoluție a bolii sale. Fusese și în Iași, dar nu îndrăznise să se adreseze unor „persoane influente". Și totuși la 1 septembrie 1872 participă la ședința *Junimii*, citește nuvela *Sărmanul Dionis* și poezia *Egipetul* și este convins de Titu Maiorescu să plece la Berlin și să-și continuie studiile universitare. Cum s-a lăsat convins Mihai Eminescu pentru a se înscrie ca student la Universitatea din Berlin, după marile lipsuri îndurate la Viena, este greu de stabilit. O „ocupațiune" în Iași cît de modestă nu i s-a găsit, în schimb i s-a făgăduit un viitor post de profesor la Universitatea din Iași, dacă-și va lua doctoratul. Puterea de convingere a lui Titu Maiorescu era foarte mare. O catedră universitară era postul suprem pentru un tînăr excepțional și Titu Maiorescu era convins că Mihai Eminescu poate ocupa o catedră de filozofie. Deocamdată, studentul berlinez, înscris la 16 decembrie 1872, se lovește de aceeași realitate crudă : fratele Șerban îi reproșează, într-o scrisoare din 30 noiembrie 1872, că „nu s-a înscris la Universitate", că „de atîtea săptămîni a plecat, fără să-i fi înștiințat", și că „dacă va scrie, apoi numai ca să i se trimită bani". Gheorghe

Eminovici avea greutăți financiare ; Iorgu era mereu bolnav și trebuia dus pe la medici în Botoșani, așa că Mihai nu se putea aștepta la bani „înainte de 10 dechembrie“ (19).

Ajutorul promis de *Junimea*, la insistențele lui Titu Maiorescu, nu venea, ca de obicei, fiindcă trebuia să se apeleze la fiecare membru și nimeni n-avea grija tînărului student. Deci calvarul începuse din nou, sub și mai sumbre auspicii decît la Viena, creînd o situație neprielnică studiilor, dar favorabilă umilințelor de tot felul și enervărilor. Mihai Eminescu îi trimite o telegramă lui A. D. Xenopol prin care cere urgentarea trimiterii banilor (20), dar oamenii se mișcă greu și banii se lasă așteptați. Atunci studentul lipsit de mijloace primește un serviciu la agenția română din Berlin pe lîngă Teodor Rosetti. Membrii *Junimei*, care consimțiseră să contribuie cu cîte un galben pe lună la întreținerea sa la studii, în ședința din 22 septembrie 1872, își uitaseră obligațiile ; Gheorghe Eminovici se zbătea el însuși în mijlocul nevoilor și grijilor, fiindcă nu știa nimic despre Nicolae, fiul său din Timișoara, iar Iorgu, alt fiu, era mereu bolnav. Mihai Eminescu va trimite o scrisoare din Berlin unui cunoscut din Timișoara, interesîndu-se de fratele său (21). Sătul de lamentările tatălui său, de întîrzierile cronice ale banilor, de cererile fără răspuns și de chemările repetate de-a se întoarce în țară, Mihai Eminescu încearcă mai întîi cu binele, promițînd că se va prezenta la examene și „va pune capăt vieții de student“, apoi prin scrisoarea din 22 iunie 1873 „se vede constrîns să se roage pentru ratele pe lunile iulie și august“. Căminarul este însă intransigent și-i poruncește să vină acasă. Mihai Eminescu cere, la 14 iulie 1873, exmatricularea și dovada frecventării celor două semestre (22). Intervenind însă serviciul plătit de la agenția română din Berlin, Mihai Eminescu ține să-și spună părerea deschisă tatălui său arbitrar: „Iubite tată, dacă nu ți-am scris pîn-acuma — cauza a fost neîncrederea cu care întîmpini orice voință proprie a oricărui din fiii dumitale, neîncredere augmentată de privirea formalistă ce o ai despre lume, după care orice om care nu caută a se chivernisi, după cum o numești d-ta, trebuie să fie un om de nimic. Ești un părinte nenorocit — adevărat. Dar ești nenorocit mai mult pentru că vrei ca fiecare să trăiască și să-și măsure pașii după cum dorești d-ta. Cînd vorbești de frații mei, se poate că ți-ar fi greșit — căci ei poate te-au înșelat, poate ți-au spus lucruri ce nu erau — eu nu-mi aduc aminte să fi păcătuit decît printr-o extremă iubire de adevăr, și de aceea-l spun și acuma.

N-am putut pleca la moment din Berlin pentru că Rosetti a făcut cu putință ca să rămîn. El mi-a ridicat leafa de la Agenție

la 16 napoleoni pe lună şi, fiindcă era singur aici neavînd pe nimeni în Cancelarie, am crezut de datoria mea să rămîn c-un om la a cărui opinie bună am ţinut şi ţin. El în urmă a fost numit membru la Curtea de Casaţie şi la urmaşul lui, fostul ministru Creţulescu, am intrat în aceleaşi condiţii într-o vreme în care eram de neapărată trebuinţă aici. Dacă ţi-aş fi scris asta d-tale, ai fi zis, după cum obicinuieşti, că îmblu cu minciuni, că îmblu să te înşel ş.a. N-am voit să mă espun la asemenea laude şi de aceea am tăcut... În seara chiar în care am primit bani din Lipsca prin casa Wertheimer m-am dus la Agenţie şi am anunţat lui Rosetti plecarea mea, dar tot ceea ce mi-a spus, de asta v-ar putea el însuşi mărturisi, şi am rămas şi dacă n-am plecat, d-ta vei crede că nu-s aşa de nebun să fi stat numai de flori de cuc aici" (23).

Munca de salariat al agenţiei însă îi răpea aproape tot timpul şi studiile au stagnat. În plus, N. Creţulescu pretindea executarea treburilor cancelaristice cu supra-măsură şi cu şicane formaliste. Impresiile şi le comunică secretarul agenţiei, făcînd haz de necaz, prietenului Teodor Rosetti : „De cînd aţi plecat d-voastră, eu sunt îngrozit... Am avut atîta alergătură în luna asta şi jumătate, ca niciodată... Depeşi cifrate se trimet zilnic, iar scrisori confidenţiale către măria-sa la fiecare 2 zile. Găseşte excelenţa sa că taxa de birjă e prea mare : depeşă cifrată ; îl salută pe excelenţa sa pe stradă un ovrei care cumpără haine vechi: scrisoare către măria-sa despre popularitatea cîştigată în neamul lui Israel. Fericit muritor eu, care duc numai scrisorile acestea la poştă, nefericit măria-sa, care trebuie să le citească pe toate.

Încolo, excelenţa sa m-a redus la 30 de taleri, cu parigoria că o să-mi dea o bursă. De-o muri odată excelenţa sa, lucru de care altminteri eu mă îndoiesc, atunci să ştie că moare *cu onoare, luînd în consideraţiune* sau *primind asigurarea preaosebitei*... Zău, e o delă şnuruită, un dosar rămas neluat în seamă, uitat de toată lumea, o dată, o iscălitură indescifrabilă, (...), o antichitate rară, din vremea lui Papură-Vodă.

Vreme n-am acum de fel. Fiindcă însă idolul sufletului meu a plecat la Dresda pentru cîteva zile, am găsit vreme să vă scriu" (24).

Vremea însă trecea — motiv serios de nelinişte pentru Titu Maiorescu. Trecuseră cinci ani şi ciudatul student Mihai Eminescu nu da semne că-şi va termina studiile, aşa că este întrebat de profesor printr-o scrisoare, trimisă din Bucureşti, la 17/29 ianuarie 1874, „cum stă cu doctoratul", fiindcă — dacă va ajunge ministru la Culte şi Instrucţiune — l-ar putea numi profesor de filozofie la Universitatea din Iaşi. Cu tot rolul jucat de Titu Maiorescu în

viața protejatului său, corespondența lor este săracă : vreo cîteva scrisori schimbate în legătură cu studiile, apoi cu sănătatea, după îmbolnăvire (1883), cînd Mihai Eminescu se afla la Ober-Döbling. Alte scrisori care-l privesc pe poet a trimis Titu Maiorescu Emiliei Humpel, sora sa, precum și unor rude și prieteni junimiști, doritori de-a cunoaște soarta lui. Cel ce a avut rețineri, ca de obicei, păstrind relații reci, convenționale, eliminînd intimitatea, a fost Mihai Eminescu. Această stare de lucruri este evidentă mai ales în scrisori, în care eschiva prudentă la ofertele maioresciene se întîlnește cu temporizarea caracteristică a lui Mihai Eminescu, cum rezultă din scrisoarea, trimisă din Charlottenburg, la 5 februarie 1874 : „Prea stimate domn, vă mulțumesc din inimă pentru eventualitatea ce mi-ați pus-o în perspectivă a numirii umilei mele persoane în însemnatul post de profesor de filosofie, dar cred că, cu toate că o astfel de propunere nu-mi poate fi decît măgulitoare și potrivită întregii mele dispoziții firești, după conștiința mea totuși ea vine prea devreme. Formalitatea unui titlu academic ar fi, desigur, piedica cea mai mică și cel mai ușor de trecut ; dar e aceasta singură ? Pot eu ca fără un plan de studii hotărît, pe care să-l fi prelucrat în întregime, să îndrăznesc la vîrsta mea să mă apuc de acest lucru ?

O docență liberă, deci privată, relativă la prelegerile asupra unui teren absolut mărginit în filosofie, de pildă specială, din aceea a lui Kant sau Schopenhauer, așa cum e expusă în scrierile lor respective, aș fi îndrăznit s-o iau asupra mea, din cauză că nu te poți abate de la text și depinde mai mult de redarea exactă și clară a celor știute, decît de elaborarea întinsă a numitelor sisteme. Dar, spre a reda filosofia schopenhaueriană în așa fel încît ea să formeze un curs complet, după cum prescrie însuși autorul, se cer cunoștinți care mi-ar impune o pregătire specială, anume cunoștinți de știință naturală și antropologie ...“ (25).

Atrăgînd atenția asupra filozofiei kantiene și schopenhaueriene pe care abia le deprinde, Mihai Eminescu amintește și de mijloacele de trai precare, apoi continuă : „Acestea sînt îndoielile mele. Directiva noastră se caracterizează doar printr-o conștiinciozitate, pentru care nu sunt suficiente numai condițiile exterioare ale lucrurilor ce vrei să le reprezinți. Un titlu de doctor, m-ar aranja cu lumea și cu legile ei de ordine, nu însă cu mine, care deocamdată nu mă satisfac pe mine însumi. Tocmai această împrejurare concretă mi-a expus clar seriozitatea sarcinei mele, iar motivul foloaselor ce mi s-ar oferi pe această cale nu poate birui gîndul datoriei“ (26).

Deși scrisă în limba germană și poate tocmai de aceea, scrisoarea este o vădită încercare de ascundere a gîndurilor adevă-

rate. Oferta atît de ispititoare n-ar fi lăsat insensibil pe orice tînăr, în afară de Mihai Eminescu. Adevăratele motive pot fi presupuse, dar rămîn tainice. Titu Maiorescu însă insistă într-o nouă scrisoare, iar Mihai Eminescu răspunde la 26 februarie 1874 : „Mă întrebaţi cît timp şi ce mijloace îmi trebuiesc. Întorc mai degrabă întrebarea şi spun : cît timp şi ce mijloace mi s-ar putea pune la dispoziţie, eu declarînd de mai nainte că sunt gata să rambursez totul, cînd mă voi vedea ajuns cu titlul meu academic la un liman sigur" (27). După un alt schimb de scrisori, rămăsese hotărît ca Mihai Eminescu să înceapă cursurile, ca docent, la 1 mai 1874, invocînd diferite motive (28). Dar Titu Maiorescu, rugîndu-l să nu fie „ticăit" şi „să răspundă clar de ce sumă are nevoie şi pe cînd doctoratul" (29). Surprinzător, Mihai răspunde telegrafic : „Prefer Iena. Mi-ar trebui pentru dus, stat trei luni şi înapoiere în ţară aproximativ trei sute taleri. Examen început august" (30). Ce-a intervenit iarăşi după această hotărîre ţine de domeniul ipotezelor. Tot ceea ce se ştie exact este că Mihai Eminescu nu s-a prezentat la doctorat ; cei trei sute de taleri sînt cheltuiţi, iar la 19 septembrie 1874 era în Iaşi, de unde îi trimite o scrisoare secretarului agenţiei din Berlin, I. Al. Samurcaş, prin care justifică întrebuinţarea unei sume de bani, primită de la ministrul N. Creţulescu, pentru a face o călătorie de studii la Koenigsberg, în Prusia Orientală. Titu Maiorescu nu se mai interesează de Mihai Eminescu, mărturisindu-şi amărăciunea într-o scrisoare către Iacob Negruzzi : „Doctoratul ce-mi promisese să-l facă, pe baza cărei promisiuni i-am mandat subvenţiunea anume pentru acel scop. Lipsirea lui la făgăduinţa dată ar fi greu de calificat între amici" (31).

Stabilit la Iaşi, corespondenţa lui Mihai Eminescu se reduce la minimum. Îi răspunde înlocuitorului său la agenţia română din Berlin, secretarului I. Al. Samurcaş, locuieşte la Samson Bodnărescu, împreună cu Miron Pompiliu şi cu Ioan Slavici, se împrieteneşte cu Ion Creangă şi participă la şedinţele Junimii şi la seratele literare ale Veronicăi Micle. Necazurile familiale însă-l copleşesc pe Gheorghe Eminovici. Iorgu Eminovici, mereu bolnav, se sinucide la 21 septembrie 1873 ; Aglaia şi Harieta, trimise la băi la Teplitz, se îmbolnăvesc de tifos la Praga ; Şerban Eminovici, alienat, tocmai la Berlin, este ajutat de N. Creţulescu care se îngrijeşte de internarea sa într-un ospiciu. Anunţat de acelaşi prieten I. Al. Samurcaş, Mihai Eminescu îi mulţumeşte pentru ajutor ministrului N. Creţulescu prin scrisoarea din 4/16 noiembrie 1874 (32), apoi îşi înştiinţează părintele cu care se împăcase de cînd nu-l mai supăra cu cereri grabnice de bani prin scrisoarea

din 4/16 noiembrie 1874, scrisă în aceeaşi zi : „Iubite tată, Şerban după cum prevăzusem e alienat şi totodată în stadiu foarte greu a boalei de plămîni. Încă înainte de-a intra în spital, îmi scrie d. Secretar al agenţiei, se observaseră semnele de alienaţiune a minţii, care însă crescînd din ce în ce au ajuns la un grad foarte mare. Întreţinerea sa în spital costă opt napoleoni pe lună, sumă de care eu nu dispun. D-nul Kreţulescu se-nţelege că nu poate lua asupră-şi o asemenea sarcină, deşi pîn-acu a avut toate îngrijirile putincioase pentru dînsul. Vă rog a-mi răspunde grabnic ce puteţi face şi dacă-i puteţi trimite cel puţin pe două luni deocamdată. Să-mi spuneţi şi cum stau toate acasă şi să tăinuiţi mamei cuprinsul scrisorii mele. Ministrul Cultelor a fost în Iaşi. El ştia deja despre Şerban, dar, neavînd nici o sumă disponibilă din buget, nu poate veni în ajutorul său. Sărutîndu-vă mîinile, rămîn al d-voastră supus fiu, Mihai“ (33).

Raluca Eminovici era şi ea bolnavă şi trebuia cruţată. Mihai Eminescu constata situaţia gravă a fratelui cu inexorabilul fior al presimţirii aceluiaşi destin. Gheorghe Eminovici n-avea de unde scoate 16 napoleoni, ajungînd cu atîtea cheltuieli la limita mijloacelor sale materiale. Mihai Eminescu comunică neputinţa părintelui său de a-l ajuta pe Şerban, dezvăluindu-i lui I. Al. Samurcaş propria sa stare : „Pe mine mă ştiţi că nu am nici un fel de avere şi că traiul meu modest cum este şi va fi întotdeauna, nu e cu toate acestea uşor. După ce-am citit coala întîia a acestei scrisori, am văzut că-i scrisă fără nici un fel de legătură şi vă rog din nou să mă scuzaţi. Vedeţi bine că nu mai ştiu ce să vă răspund, decît că pe cît e-n puterea mea voi încerca să dau o soluţiune acestei afaceri, desigur cea mai penibilă din viaţa mea...“ (34).

Titu Maiorescu, după cei 300 de taleri, nu mai voia să ajute pe Şerban Eminovici, ceea ce Mihai Eminescu a înţeles şi n-a mai apelat niciodată la el, iar cînd a fost avizat la ajutorarea lui, după îmbolnăvire, şi-a exprimat adînca nemulţumire într-o scrisoare către Al. Chibici-Revneanu, silindu-l pe critic să se scuze într-una dintre cele mai frumoase şi patetice scrisori din corespondenţa sa cu marele poet.

Tot din acest an zbuciumat, este şi scrisoarea lui Mihai Eminescu din 8 noiembrie 1874 prin care răspunde la invitaţia doamnei Veronica Micle, care l-a invitat să participe la serata literară de joi : „Stimată doamnă, aseară v-am zărit într-o lojă, pe care o ocupaţi la reprezentaţia de binefacere dată în folosul săracilor, în sala societăţii dramatice. Atunci mi-am amintit de invitaţia

primită, de-a veni într-o joi la serata d-v. literară. Nu merit laudele aduse pentru poezia *Epigonii*. E o concepție pe care o făurisem la Viena, într-un elan de patriotism. Trecutul m-a fascinat întotdeauna. Cronicile și cîntecele populare formează, în clipa de față, un material din care culeg fondul inspirațiunilor.

Cred că voi putea ceti în salonul d-v. o poezie, avînd un subiect cules din acest material. Primiți respectul meu, Mihai Eminescu" (35).

Nici pentru a răspunde la o simplă invitație mondenă, Mihai Eminescu nu se restrîngea la cîteva cuvinte banale. Invitația venea însă de la Veronica Micle, pe care o cunoscuse la Viena.

Tot în Iași, Mihai Eminescu trebuie să se apere de învinuirile lui Dimitrie Petrino, care-l acuzase că a înstrăinat cărți și mobilier din averea Bibliotecii Centrale, în timpul cît a fost bibliotecar. Mihai Eminescu se vede silit să se apere. Titu Maiorescu îl sprijinise pe Dimitrie Petrino, oferindu-i postul deținut de Mihai Eminescu. Acesta acceptase prin scrisoarea din 18 iunie 1875 funcția de revizor școlar peste districtele Iași și Vaslui, renunțînd cu seninătate la cărțile citite de la Bibliotecă, motivîndu-și, de bine, de rău, alegerea : „Punctul meu de vedere este că aș intra în contact cu populația rurală, singura care mă interesează îndeosebi. Cred a fi în stare de a vă da relații fidele asupra stării și traiului ei, precum și asupra marginilor între care ar fi cu putință a se lărgi sau a se adînci învățămîntul primar" (36). Deci nu numai că nu se supără, dar găsește o motivație pentru alegerea sa care era justă — iubirea țărănimii — pentru a nu se simți stingherit Titu Maiorescu. Acesta-l deplasa pe poet dintr-un post sigur care-i oferea și putința de a-și da doctoratul, cum avea de gînd, într-o funcție politică schimbătoare odată cu guvernul. Într-un mod bizar, cel ce stăruise ca Mihai Eminescu să-și termine studiile îi răpea acum ultima posibilitate, aruncîndu-l într-o instabilitate permanentă a existenței.

Mihai Eminescu îi scrie lui Samson Bodnărescu la Pomîrla (25 noiembrie 1876), unde era directorul Institutului „A. Bașotă" : „Dragă Samsoane, judecătorul de instrucție nu așteaptă decît mărturia ta pentru a da ordonanța de *non lieu,* adică că nu e loc de urmărire împotriva mea în privința cărților în cestiune. Dacă nu poți veni la Iași, trimite, după ce vei primi citația, o suplică către judecătorul de instrucție, prin care să-l rogi ca să delege pe primarul comunei să-ți ieie interogatoriul. De urmărire pe cale civilă, adică de restituirea prețului cărților lipsă, nu vom scăpa ; acolo vom intra cu toții de la Cătănescu începînd pînă la *inclusive* Petrino, pentru că nici unul din noi n-au primit biblioteca în deplină

regulă. Dar această cestiune are să fie încurcată așa fel, încît are să li fie lehamite și judecătorilor și nouă de tapatarania asta.

Cînd vei fi interogat, te rog spune *adevărul.* Nu evaziv, nu încurcat, căci toată responsabilitatea civilă e o copilărie alături cu urmările ce le-ar avea pentru mine un singur neadevăr ce l-ai spune. Un neadevăr ar fi în stare să mă nenorocească pe toată viața și să-mi răpească onoarea. De aceea, spune ce am spus eu.

Eu am zis că am numărat biblioteca de mai multe ori, că la fiecare numărătoare din nou am găsit tot mai puține cărți lipsă și că nici azi nu sunt convins că acele cărți lipsesc. Eu am numit sistemul de ținere al bibliotecei vicios, pentru că sunt mai multe biblioteci conținînd aceleași materii, încît ușor se poate pune o carte în raft fals ; c-un cuvînt, eu am zis că *am găsit lipse,* dar că pînă azi nu sunt convins că ele există într-adevăr. Apoi am zis că față cu sistemul cel vechiu și nevrînd să acuz cu ușurință pe nici unul din predecesorii mei am hotărît să catalogizez din nou biblioteca, din care cauză n-am putut să fac un proces-verbal de predare.

C-un cuvînt, gîndește-te la una. Eu am spus adevărul deplin, pentru că orice evazivitate ar fi fost numai o bănuială asupra mea. De aceea gîndește-te. Dacă mai vrei informații, ți le pot da. Adresează la „Redacția *Curierului*". M. Eminescu" (37).

Mihai Eminescu ajunsese redactor la *Curierul de Iași,* „foaia vitelor de pripas" — deci începuse plutirea pe valurile instabilității ; cu „junimiștii" relațiile deveniseră încordate ; cu Veronica Micle iarăși se certase, așa încît, nemaivoind să stea în bojdeuca prietenului Creangă, el însuși bolnav, se hotărăște să părăsească Iașii și să se ducă la București. Se adresează deci prietenului Ioan Slavici, redactor la ziarul *Timpul,* care agrea soluția propusă de Mihai Eminescu. Experiența acestuia din urmă la *Curierul de Iași* i-ar fi fost deosebit de utilă în penuria sa de idei, date fiind greutățile inerente ale editării ziarului. Mihai Eminescu, dezgustat de atmosfera din Iași care se crease în jurul său, îi scrie lui Ioan Slavici pe care nu-l învrednicise din anul 1874 cu atenția sa, scuzîndu-se : „Recunosc că sunt un ticălos de frunte — pentru că nu scriu. Dar tu știi c-am fost totdeauna caracter melancolic și n-am avut niciodată destul curagiu de viață ; prin urmare tot ce gîndesc sau fac, e azi mai ticăit decît înainte. N-am inimă în mine nici cît e-ntr-o mămăligă, nu gîndesc nici la tine, nici la lume, nici la mine însumi. Singura deosebire e c-am devenit susceptibil, că orice atac, cel mai nevinovat, mă irită încît am o adevărată Berserkerwuth, că s-au înmulțit oamenii cu cari nu mai vorbesc nici un cuvînt și c-am s-ajung să nu mai vorbesc

chiar cu nimeni, nici cu mine însumi. Nu-i vorbă, s-a supărat văcarul pe sat și satul habar n-are. Dar dacă-i așa, se vede că nu poate fi altfel" (38).

Primind vești îmbucurătoare de la Ioan Slavici care se consultase și cu Titu Maiorescu, Mihai Eminescu răspunde hotărît : „Dragă Ieni, dacă m-ar hotărî cineva să vin la București, ai fi tocmai tu. A-ți spune pe larg cite împrejurări contribuie a-mi face Iașii nesuferiți ar însemna a scrie volume ; destul că-i Krähwinkel, unde toată lumea se ocupă de un om, oricît de călugăr ar fi, oricum mi-ar semăna mie. Unaustelich ! Dar n-am cu ce veni. Asta m-a făcut să-mi țin gura păn-acuma — 100 de franci am pe lună ; din ce dracu să plec. Am și bagaje : cărți, manuscripte, ciobote vechi, lăzi cu șoareci și molii, populate pe la încheieturi cu deosebite naționalități de ploșnițe. Cu ce să transport aceste *roiuri* de avere, *mobilă* în sens larg al cuvîntului. În acest sens îi scriu și maestrului nostru :

A nu munci și a nu avea — just.
A nu munci și a avea — superb !
A munci ca mine și a nu avea — deplorabil !
A munci și a avea — just.

Prin urmare, deja considerentul din urmă m-ar face să vin la București pe aripele lui Aiolos (Eol hoch poetisch). Așadar, bani de drum și vin. Al tău summo cum amore. M. Eminescu" (39).

Tot în privința venirii la București, Mihai Eminescu îi răspunde cu întîrziere și lui Titu Maiorescu, la 15/27 octombrie 1877 : „Stimate domnule, faptul de a nu fi răspuns la telegrama dv. dată cu răspuns plătit este o nepolitețǎ fără margini, pe care vă rog să aveți bunătatea a nu mi-o ținea în nume de rău. În chipul acesta însă îmi arăt nehotărîrea mea. Slavici îi scrisese lui Jacques că *Timpul* nu prea merge bine ; luni întregi el nu-și primise salariul, iar scrisoarea sa era de natură să mă indispue mult, deși o scăpare din Iași mi-ar fi fost cît se poate de plăcută. Căci nimic nu întrece mahalagismul ieșan, nici vorbăria goală înrădăcinată la Junimea, nici discuția cam trivială pe care onorabila societate, de cîtăva vreme, o face să înflorească față de toate producțiile literare.

Pe de altă parte, trebuie în adevăr de ținut în seamă că această societate este totuși singura care arată oarecare pricepere a devenit foarte strîmtă și judecata a căpătat un caracter care în nici una din cele trei forme ale sale nu te înviorează. Prima formă, cea mică burgheză, a lui Jacques, Gane și alții este paralizantă ; a doua, sceptică și veșnic vrea să pară superioară, a lui Carp — la Pogor puternic amestecată cu necuviințe — deci de-

primantă ; a treia, superficială — Naum, Vîrgolici şi alţii — se apropie foarte mult de nepricepere.

Eu, din parte-mi, cred că am făcut cîţiva paşi înainte, Junimea este de părere că am dat înapoi. Şi totuşi — adevărat sau fals — este cel puţin o judecată, la care în altă parte cu greu te-ai putea aştepta. În Bucureşti, politica, o ocupaţie intelectuală, a întunecat pentru multă vreme literatura. În orice caz, conştiinţei omeneşti este cu greu în stare să cuprindă deodată două direcţiuni, pe cea politică şi pe cea literară ; cursul lor paralel în una şi aceeaşi conştiinţă se face în sau pe socoteala unuia din cele două sisteme de idei, sau chiar pe socoteala amîndurora. Astfel mie îmi pare să fi observat că Slavici a început să scrie mai rău — în ce priveşte literatura, mai bine în ce priveşte politica. Aşa de ex., articolul său asupra *Radicalismului* este bun.

«Incidit în Scyllam qui vult vitare Charybdim».

Vedeţi deci că aş putea fi încă multă vreme nehotărît, cu toate că aici îmi merge rău, cu toate că ar trebui să profit de ocazie, căci «primum vivere, deinde philosophari». De almintrelea, voiajul meu, chiar cu cea mai mare bunăvoinţă, nu ar fi putut avea loc, fiindcă nu aveam (respectiv nu am) cu ce să-l fac.

Dacă s-ar găsi în Bucureşti mai multă linişte, mai mult spaţiu pentru laturile colţuroase ale cuiva — aceasta-i întrebarea. Sau şi acolo eşti tot atît de aspru lovit, ca şi aici ? Dar pentru ce vă mai întreb ? Vin îndată ce pot, poate chiar în zilele ce urmează.

Am adunat multe vechituri, manuscripte şi tipărituri vechi româneşti, pe care le-aş lua bucuros cu mine. Această împrejurare îmi scumpeşte călătoria, dar mi-ar salva materialele spre a-mi putea imple timpul liber cu adunarea de cuvinte şi locuţiuni. Începe a mi se face clar că limba românească este într-adevăr bogată, posedă un număr de sufixe vii, ba chiar şi cantitate. În hîrţoage vechi am descoperit mai multe formaţii sintactice fermecătoare, mai multe timpuri care au fost uitate, apoi conjuncţii, prepoziţii şi adverbe, şi chiar moduri nouă, deşi defective. S-ar putea strînge, material pentru o sintaxă românească. Numai timp şi linişte. Da, cine le-ar avea !..." (40).

Scrisoarea către Ioan Slavici se deosebeşte structural de scrisoarea către Titu Maiorescu. Lui Titu Maiorescu îi scria în limba germană şi ridica diferite probleme, cunoscîndu-i preocupările şi firea olimpiană. Mihai Eminescu stăpînea acum o diversitate de stiluri epistolare, folosindu-se în funcţie de personalitatea „primitorului", după cum vom vedea şi din corespondenţa sa bucureşteană. Stilul liber, familiar, cu unele note umoristice voite, este propriu scrisorilor către Ioan Slavici, Teodor Rosetti, Ronetti-

Roman etc. Scrisorile către Titu Maiorescu sînt academice — stil reținut, expurgat de orice umor, pigmentat de considerații și maxime filozofice. Numai constrîns de diferite evenimente din viața sa sau a altora, Mihai Eminescu recurgea la această modalitate de a întreține relații umane. Oricum, el evita scrisorile convenționale și flecăreala.

Cu inerente complicații, primind 100 de franci de la Ioan Slavici, mai degrabă donați de Titu Maiorescu, Mihai Eminescu se înființează la București cu celebrele sale lăzi, pline de manuscrise și de cărți vechi (41). Firesc ar fi fost să urmeze o corespondență abundentă. De fapt, urmează o tăcere lungă și tenace. Creangă, în așteptarea zadarnică a epistolelor fratelui Mihai, scrie patetic : „Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sunt străin" (42).

Începîndu-și munca la ziarul *Timpul*, Mihai Eminescu uită parcă de lumea ce gravitase nu demult în jurul său. Marea sa iubire însă nu se stinsese. Semnele iertării apar în poeziile publicate la 1 martie 1878, pe care le citește și iubita : *„Cîteodată... prea arare... / A tîrziu cînd arde lampa, / Inima din loc îmi sare / Cînd aud cum sună cleampa... // Este Ea. Deșarta casă / Dintr-odată-mi pare plină, / În privazul negru-al vieți-mi / E-o icoană de lumină. / Și mi-i ciudă cum de vremea / Să mai treacă se îndură, / Cînd eu stau șoptind cu draga / Mînă-n mînă, gură-n gură.* (*Singurătate*, 1 martie 1878). *„Departe sunt de tine și, singur lîngă foc, / Petrec în minte viața-mi lipsită de noroc, / Optzeci de ani îmi pare în lume c-am trăit, / Că sunt bătrîn ca iarna, că tu vei fi murit... // Și-atuncea dinainte-mi prin ceață parcă treci / Cu ochii mari în lacrimi, cu mîni subțiri și reci ; / Cu brațele-amîndouă de gîtul meu te-anini / Și parc-ai vrea a-mi spune ceva... apoi suspini...* (*Departe sunt de tine*, 1 martie 1878).

Așa se leagă din nou iubirea aparent sfărîmată a celor doi și ia naștere corespondența dominantă bucureșteană a lui Mihai Eminescu cu Veronica Micle. Plină de înțelegere reciprocă și de dăruire, această iubire reface din nou punțile prăbușite în Iași, cînd Mihai Eminescu putea scrie. „Mi-ai omorît orice idee bună în cap ; am stat aicea în acest oraș, pe care nu-l pot suferi, pentru a te vede «en société» o dată pe săptămînă și pentru a fi ridicol în ochii lumei și, ceea ce-i mai mult, în ochii d-tale" (43). Spicuim din corespondență ceea ce ni se pare relevabil aici. Veronica își cere iertare : „Titi, nu-i așa că vei veni de sărbători la I... Îți jur că nu voi mai fi răutăcioasă cu tine ; dacă ai ști cît de mult regret și cît de mult îmi blestem sufletul, dar la ce bun tu ai plecat și eu nu sunt în stare măcar să pling plecarea ta. Te îmbrățișez din toată inima, *Tolla* cea nenorocită" (44).

Profesorul Ștefan Micle moare la 4 august 1879, după 23 de ani și jumătate de serviciu, lăsîndu-și soția fără pensie. Veronica se întîlnise în anul 1878 cu Mihai Eminescu la București. Moartea neprevăzută a soțului dezlega nodul gordian al neînțelegerilor celor doi iubiți. Mihai Eminescu îi trimite iubitei una dintre cele mai frumoase și duioase scrisori de dragoste: „Veronica, — e întîia oară că-ți scriu pe nume și cutez a-l pune pe hîrtie — nu voi să-ți spun, dar tu nu știi, nici poți ști cît te-am iubit, cît te iubesc. Atît de mult încît mai lesne aș înțelege o lume fără soare, decît pe mine fără ca să te iubesc.

Tu nu m-ai făcut fericit, și poate că nu sunt nici capabil de a fi, tu nu m-ai făcut nici atît de nefericit încît să mă nimicesc, dar ceea ce era mai adînc ascuns în sufletul meu, privirea ta le-au scos la lumina zilei. Văzîndu-te, am știut că tu ești singura ființă în lume, care în mod fatal, fără să vrea ea, fără ca eu să voiesc, are să determineze întreaga mea viață" (45).

Veronica Micle vine din nou în București, la 5 septembrie 1879, spre a-și rîndui drepturile la pensie și a se întîlni cu Mihai Eminescu. Sînt văzuți împreună, deși Veronica sta în gazdă la Eminescu care o prezenta amicilor ca „logodnica" sa. Erau hotărîți să se căsătorească. Mai ales Veronica insista să legalizeze legătura lor, spre a curma și intrigile ieșenilor. Mihai Eminescu devenise însă din nou „ticăit", cum îi spunea Titu Maiorescu; își făcea sute de calcule și era îngrijorat de nesiguranța viitorului, indispunînd-o și-apoi supărînd-o iarăși pe Veronica, dăruită cu trup și suflet. Reținem scrisori pline de reproșuri, dar și o scrisoare a Veronicăi, după 18 octombrie 1879, cu unele îngrijorări în privința sănătății ei (46). Tergiversarea o exasperează pe tînăra femeie, nesigură de reacțiile iubitului ei. Relațiile iarăși se surpă. Cei doi iubiți parcă umblau pe nisip. Ei se întîlnesc din nou în București, în anul 1880, după ce Mihai Eminescu a fost, în noiembrie 1879, la Iași, și a stat „în cerdacul iubitei". La 16 iunie 1881, Mihai Eminescu îi scrie Veronicăi din Constanța (47), apoi urmează tragica mărturisire a poetului: „Bolnav, neavînd nici o pozițiune socială sigură, prin care să-ți pot pregăti un trai modest și poate fericit alături de mine; sărac precum bine știi că sunt și avînd pururea grija zilei de mîni, tu crezi că eu aș putea fi atît de nelegiuit să pot veni lîngă tine și să nu vreau să vin; crezi că în starea în care mă aflu, îmi abate a-ți face infidelități, mă crezi în sfîrșit de o sută de ori mai mizerabil de cum sunt în stare a fi... Te-am rugat, femee dulce și fermecătoare, să ierți că am îndrăznit a te iubi, să ierți că am aruncat această umbră de mizerie asupra vieții tale, care, după caracterul tău, trebuia să

fie veselă și luminoasă... Nu văd nici o perspectivă deocamdată de-a trăi împreună, pentru că nu mi s-a oferit pînă acum nimic în Iași cu care aș duce o viață convenabilă cu tine și în mizerie nu voi să trăiești... Te sărut dulce, femeea mea iubită și dragă, și, dacă, după toate cele zise, tu poți să mă mai iubești, iubește-mă, dacă nu, dă-mă uitării, dar nu crede că vreodată te voi uita sau voi înceta a te iubi" (48).

Vesela „Nicuță" își zdrobise, într-adevăr, viața, după cum rezultă din multele ei scrisori (49), dar Mihai Eminescu nu putuse acționa altfel, dominat de spectrul bolii sale necruțătoare. Încercările Veronicăi de-a schimba cursul destinului, anunțîndu-și sinuciderea (7 octombrie 1882), rămîn fără efectul scontat: „Îmi vei permite să aștept un răspuns de la d-ta, voi muri în ziua de 27 octombrie (1882), cînd pentru prima oară într-o casă mică și modestă ți-am dat dovadă despre iubirea mea (27 octombrie 1878), vor fi tocmai patru ani în acea zi" (50). Dar, la 28 iulie/10 iulie 1883, a intervenit catastrofa îmbolnăvirii lui Mihai Eminescu care a pus capăt și planurilor de căsătorie ale Veronicăi Micle. Cel care depășise și starea lui de nefericire și intrigile țesute în jurul dragostei lui și-i scrisese femeii iubite la 3 ianuarie 1882: „Va veni o vreme, Nicuță, o! sper că o veni, în care tu vei uita toate durerile ce ți le-am cauzat și-n care vom începe ceea ce eu am numit viața noastră nouă. Poate că atunci voi deveni eu însumi alt om și pacea și liniștea vor fi partea noastră a amîndurora. Îmi dai tu voie să sper că așa va fi, îmi dai voie să sper în credința și curățenia sufletului tău, precum speram cînd te-am cunoscut întîi, Veronică!" (51), nu mai era capabil să fericească pe altcineva și să înceapă o viață nouă (52).

Din anii de dinaintea izbucnirii bolii necruțătoare, petrecuți în București, corespondența lui Mihai Eminescu cu Veronica Micle este ca o avalanșă prăbușită de pe înălțimile sufletelor lor. Amîndoi se îndreptau spre deznodămînt. Celelalte scrisori ale lui Mihai Eminescu din acest timp (1877—1883) se referă la lucruri secundare. Din Florești, plasa Jiul de jos, județul Dolj, îi scria lui Teodor Rosetti care-i înlesnise odihna în conacul lui Nicolae Mandrea, iar la 13 iulie 1878 lui Ronetti-Roman și lui I. L. Caragiale, rugîndu-i să se intereseze de gazda (căsuța) lui (53). Rugat de sublocotenentul Constantin Creangă care i se plînge, pe nedrept, că nu primește bani de la tatăl său, Ion Creangă, îi trimite acestuia o scrisoare scurtă, la 25 decembrie 1878: „Dragă Creangă, nu știu dacă ai cauze deosebite de nemulțumire împotriva fiu-tău, dar ori-care ar fi acelea te rog să le treci cu vederea și să-i trimiți din cînd în cînd parale pentru trebuințele lui

extraordinare ; mai cu seamă însă acuma de sărbători. I-ar trebui de pildă o păreche de încălţăminte mai cuviincioase, căci avănd acum căteva zile libere şi putînd să fie invitat în familie la D. Maiorescu de pildă sau într-alt loc trebue să se presinte în mod convenabil.

Dorindu-ţi sărbători fericite şi mulţi ani cu pace şi cu bine rămân al tău M. Eminescu" (54).

La 20 aprilie 1880 îi scrie Harietei cîteva rînduri patetice : „Aş fi dorit din tot sufletul să te văd, dar mi-e cu totul peste mînă. Poate la toamnă... Dar să nu mai vorbesc, nu de toamnă, ci nici de ziua de mîni... Lumea-i schimbăcioasă şi toate visurile noastre şi nădejdile sunt făcute ca să se spulbere în vînt. Toamna anului e una pe an, apoi-i urmează primăvara. Toamna vieţii vine fără să ştii cînd, nici de unde... numai vezi că totul a trecut pentru a nu se mai întoarce. Ş-apoi se simte omul bătrîn, foarte bătrîn, şi ar vrea să moară. E mult de atunci, Harietă, de cînd eram mici de tot şi ne spuneau moşnegii poveşti. Poveşti sunt toate în lumea asta" (55). De la Harieta, Mihai Eminescu împrumutase 300 de franci şi convenise să-i restituie cîte 100 de franci lunar, după 1 septembrie 1880, deşi „nu-şi vedea capul de mulţimea datoriilor" (56). O scrisoare demnă de remarcat este aceea trimisă, la 18 martie 1881, lui Gheorghe Eminovici. „Iubite tată, m-am bucurat mult primind scrisoarea d-tale în versuri şi m-am întristat asemenea aflînd că nu eşti tocmai bine. Altfel şi eu am avut acele friguri de primăvară, atît de obişnuite în ţară la noi. N-am răspuns numaidecît pentru că m-a apucat proclamarea regatului pe dinainte şi-n asemenea împrejurări noi negustorii de gogoşi şi de braşoave, adică gazetarii, suntem foarte ocupaţi. Aş dori din toată inima să viu acasă să te văd, dac-aş găsi un om de încredere care să-mi ţie locul, căci negustoria asta, pe lîngă că n-aduce nimic, nici nu te îngăduie să închizi o zi, două dugheana şi să mai iei lumea-n cap, ci-n toate zilele trebue omul să-şi bată capul ca să afle minciuni nouă. Dac-oi putea scăpa, iubite tată, fie acum, fie la vară, vin desigur acasă. Îl rog pe Nicu să-mi scrie mai des, şi să nu se uite la aceea că nu-i răspund, căci, dacă am aşa de puţină vreme de scris şi dacă mi-e acru sufletul de cerneală şi de condei, citesc totuşi cu multă bucurie scrisorile ce le primesc de la d-voastră.

Sărutîndu-ţi mînile şi dorindu-ţi multă sănătate şi voie bună, rămîn al d-tale supus fiu, Mihai" (57).

Altă scrisoare semnificativă pentru starea materială a poetului este cea a lui Iosif Vulcan din începuturile sale poetice, cînd a fost publicat în *Familia* sub numele cel nou *Eminescu*,

organic legată, peste ani, de prețuirea directorului revistei, care, primind șapte poezii, a înțeles să trimită un „onorar“ (100 de franci) pentru care Mihai Eminescu a mulțumit : „Mulțumesc pentru onorariul trimis — cel întîi pentru lucrări literare pe care l-am primit vreodată-n viață. În România domnește demagogia, și în politică, și în literatură ; precum omul onest rămîne aici necunoscut în viața publică, astfel talentul adevărat e înecat de buruiana rea a mediocrităților, a acelei școale care crede a putea înlocui talentul prin impertinență și prin admirație reciprocă.

Iartă-mi, stimate amice, acest ton polemic, dar te asigur că a fost pentru mine o rară mîngîiere de-a mă vedea remunerat dintr-un colț atît de depărtat al romănimei, din Oradea Mare, — cînd în țara mea proprie nu voi ajunge nicicînd să însemnez ceva, escepție făcînd de cercul restrîns al cîtorva amici. Ș-apoi să nu fiu pesimist ?“

Scrisoarea aceasta a fost trimisă de Mihai Eminescu în aprilie 1883 și a fost publicată în *Familia* din 27 iunie 1889, după moartea sa (15 iunie 1889) (58). E parcă un postludiu la întreaga sa activitate literară și publicistică.

După îmbolnăvirea lui Mihai Eminescu la 28 iunie/10 iulie 1883, debitul epistolar încetează. Chiar și-n rarele clipe de luciditate, poetul era reticent, complexat de boala sa, scriind caligrafic cu propoziții scurte, nemaiîndepărtîndu-se de subiect. Preocuparea principală este starea sănătății sale compromise pentru totdeauna și grija viitorului. Reacția lui, manifestată prin o economie aproape de zgîrcenie, este explicabilă, știind că existența sa depinde de ajutorul altora și de liste de subscripții. Mihai Eminescu își mai aducea aminte de zeflemelile lui Iacob Negruzzi și ale lui Vasile Pogor (59). Așa că, mai ales acum, cînd nu mai putea să robească la ziarul *Timpul*, era pe drept cuvînt îngrijorat. În scrisorile sale puține din acești ani (1884—1888), sînt dominante grija permanentă a zilei de mîine, nefericirea adîncă după groaznica lovitură primită și mîhnirea că nu mai poate fi util, ducîndu-și zilele fără a munci, așa cum era obișnuit, neavînd niciodată timp pentru odihnă. Acum se odihnea, dar nu mai avea nici o plăcere ; activitatea febrilă încetase ; nu mai avea preocupările care-i umpluseră viața ; se plictisea de moarte și-i era urît, neavînd cu cine vorbi. Compasiunea celor din jur mai mult îl enerva, decît îi făcea bine.

După „6 luni și opt zile“, numărate de Titu Maiorescu (60), Mihai Eminescu revine din scufundarea lui în adînc din nou la suprafață, spre a vedea o lume și mai tristă decît aceea pe care-o părăsise. El are o viziune de coșmar, cînd își dă seama unde se

află, după ce trecuse prin bolgiile infernului său lăuntric. Starea sa de conștiință ne este redată de puținele scrisori din această epocă, adresate cîtorva persoane cu care mai ține legătură. Prima scrisoare de la Ober-Döbling este adresată, la 12/24 ianuarie 1884, lui Alexandru Chibici-Revneanu, prietenul care-i va arăta mult devotament, deși nu ocupase pînă acum vreun loc în viața lui. El îl adusese la Sanatoriul (Heilanstalt) dr. Leidesdorf — dr. Obersteiner unde-l internase. Scrisoarea aceasta va semăna cu toate cele pe care le scrie de acum înainte, adică referindu-se la problemele personale imediate, alcătuită cu o grijă deosebită, spre a da aparențele sănătății, dar neascunzînd starea sa de depresiune psihică și de nefericire. „Iubite Chibici, nu sunt de loc în stare să-mi dau seama de boala cumplită prin care am trecut, nici de modul în care am fost internat aici în ospiciul de alienați. Știu numai atît că boala intelectuală mi-a trecut, deși fizic stau îndestul de prost. Sunt slab, rău hrănit și plin de îngrijire asupra unui viitor care de-acum înainte e fără îndoială și mai nesigur pentru mine decît oricînd.

Ceea ce aș voi să știu de la tine este dacă cărțile și lada mea sunt în oarecare siguranță și dacă pot spera să le revăd. În ladă trebuie să se fi aflînd și ceasornicul pe care l-am fost scos de la Simțion. Încolo, aș voi să știu dacă pot scăpa de aici, unde în adevăr îmi pare că stau fără nici un folos. Tratamentul pare a consista în mîncare puțină și proastă și în recluziune; încolo, n-am observat nimic în maniera de-a mă trata. Sufăr cumplit, iubite Chibici, de lovitura morală pe care mi-a dat-o boala, o lovitură ireparabilă, care va avea influență rea asupra întregului rest al vieții ce voi mai avea-o de trăit. Asemenea nu știu nimic asupra poziției pe care mi-ați creat-o în acest institut. Cine plătește pentru mine aici și cine are grijă de mine ? D-l Maiorescu a trecut pe aici într-o zi, dar a stat mai puțin de un minut și nu mi-a spus nimic în ce mă privește, încît, deși mi-am venit în fire de mai bine de două săptămîni, nu știu absolut nimic asupra sorții care mă așteaptă, căci sper că nu voi fi condamnat a petrece aici ani întregi fără necesitate.

Doctorii mi-au spus că trebuie să-ți scriu ție în privința aceasta. Mi-aduc în adevăr aminte c-am venit cu tine în tren, dar încolo nu mai știu nimic decît că am stat închis și am suferit nu numai de halucinațiuni, ci și mai mult încă de foame. Mă-ntreb acum dacă e vorba ca, cu cheltuială și anume, să continue regimul sub care trăiesc, regim cu totul fără folos atît pentru mine, cît și pentru amicii cari au binevoit a se interesa de mine și a mă trimite aici. Fii bun, iubite Chibici, și răspunde-mi cum stau

lucrurile cu mine. Doctorii de aici îmi vorbesc de d. Maiorescu și de tine. Eu știu despre tine că n-ai mijloace pentru a îngriji de mine în starea în care sunt. Îmi sunt dar necunoscute măsurile pe care d. Maiorescu va fi binevoit să le ia în privire-mi și văd pe de altă parte că doctorii de la institut nu știu asemenea nimic, ci se mărginesc a-mi cita numele d-sale și al tău, ceea ce — în izolarea în care mă aflu — nu e de natură a mă satisface. Și, în adevăr, nu-ți poți închipui starea în care un om se află într-un institut de alienați, după ce și-a venit în fire. Neavînd nimic de lucru, închis alături c-un alt individ, hrănit rău precum se obicinuiește la spitale și lăsat în prada celor mai omorîtoare grije în privirea viitorului, mi-e frică chiar de-a-mi plînge soarta, căci și aceasta ar fi interpretat ca un semn de nebunie. Astfel, fără speranță și plin de amare îndoieli, îți scriu, iubite Chibici, și te rog să-mi lămurești poziția în care mă aflu. Eu aș vrea să scap cît se poate de curînd și să mă întorc în țară, să mă satur de mămăliga strămoșească, căci aici, de cînd mă aflu, n-am avut niciodată fericirea de-a mînca măcar pînă la sațiu. Foamea și demoralizarea, iată cele două stări continue în care petrece Nenorocitul tău amic M. Eminescu“ (61).

Este evident că Mihai Eminescu a redus cuprinsul scrisorii numai la grijele sale. Toate problemele se-nvîrt în jurul stării sale în institutul de alienați : foame, recluziune, tratament fără folos, prezența unui individ în aceeași cameră, cheltuieli inutile, nesiguranța viitorului și inactivitatea. Lui Titu Maiorescu îi scrie abia la 4/16 februarie 1884, scurt și cu rețineri : „Stimabile domnule Maiorescu, astăzi, ieșind din casa de sănătate pentru vreo două ore, mă folosesc de vizita ce o fac nepotului d-voastră, d-lui Popasu pentru a vă adresa aceste șiruri. Sunt mai bine de trei săptămîni de cînd au încetat toate simptomele boalei de care am suferit, încît, dacă ar fi stat în putința mea, aș fi părăsit institutul, fie pentru a schimba mediul în care mă aflu, fie pentru a mă întoarce în țară. Cu toate acestea, nu știu dacă, pentru un asemenea sfîrșit, va fi cu putință a se realiza mijloacele necesare.

Amintirea stării mele trecute e foarte slabă, încît pe mine însumi mă miră lungimea timpului, în decursul căruia nu mi-am putut da sama de nimic. Punînd în socoteala acelei stări toate neajunsurile și supărările pe care le-am putut cauza atît d-voastră cît și altor amici binevoitori, cutez a solicita din nou îngăduința d-voastră și a vă cere ca, prin cîteva șiruri, să mă lămuriți dacă am perspectiva de-a mă întoarce curînd în țară. În așteptarea unui răspuns, rămîn al d-voastră cu toată supunerea și stima, M. Eminescu“ (62).

Scrisoarea nu mai e scrisă în limba germană. S-a produs o înstrăinare. Mihai Eminescu nu s-a bucurat de volumul de poezii, publicat după gustul criticului, avînd obiecţiuni grave cu privire la cuprins şi la forma unor poezii.

La 10 februarie 1884, Titu Maiorescu îi trimite lui Mihai Eminescu mult lăudata scrisoare, cu totul deosebită de scrisorile trimise de el surorii sale Emilia, în care afirma că poetul este irecuperabil. Cu mult tact pentru susceptibilităţile rănite ale bolnavului, Titu Maiorescu răspunde la toate îngrijorările bolnavului: starea lui în sanatoriu a fost determinată de „o meningită sau inflamare a învălitoarei creerilor", „Chibici vine ca să-l scoată din institut şi să facă împreună o excursiune de vreo 6 săptămîni spre sudul Alpilor, poate pînă la Venezia, Padua sau Florenţa", „volumul de poesii a avut cel mai neaşteptat succes". Cît priveşte mijloacele băneşti, pasajul din scrisoare devine patetic, dar tocmai prin aceasta insuportabil pentru Eminescu: „Dar vreai să ştii cu ce mijloace eşti susţinut deocamdată? Bine, domnule Eminescu, suntem noi aşa străini unii de alţii? Nu ştii d-ta iubirea şi (dacă-mi dai voie să întrebuinţez cuvîntul exact, deşi este mai tare) admirarea adeseori entuziastă ce o am şi eu şi tot cercul nostru literar pentru d-ta, pentru poeziile d-tale, pentru toată lucrarea d-tale literară şi politică? Dar a fost o adevărată explosiune de iubire cu care noi toţi prietenii d-tale (şi *numai* aceştia) am contribuit pentru puţinele trebuinţe materiale ce le reclama situaţia...

Poeziile d-tale, pînă acum îngropate în *Convorbiri,* sunt astăzi cetite de toate cocoanele de la Palat pînă în mahala la Tirchileşti, şi la întoarcerea în Ţară te vei trezi cel mai popular scriitor al României. *„Was ich mir dafor koofe?"* zici d-ta. Aşa cum este, dar tot nu este rău, cînd te simţi primit cu atîta iubire de compatrioţii săi. Aşadar, fii fără grijă, redobîndeşte-ţi acea filosofie impersonală ce o aveai totdeauna, adaoge-i ceva veselie şi petrecere în excursiunea prin frumoasa Italie, şi la întoarcere mai încălzeşte-ne mintea şi inima cu o rază din geniul d-tale poetic, care pentru noi este şi va rămînea cea mai înaltă încorporare a inteligenţei române" (63).

Contrar celor scrise, poate aflînd de la Al. Chibici nemulţumirile lui Mihai Eminescu cu privire la volumul de poezii şi la excursie, Titu Maiorescu, iarăşi împotriva voinţei poetului şi conştient de starea sa iremediabilă, îl trimite la Iaşi. Aici, Mihai Eminescu intră într-acelaşi circuit al mizeriei, schimbînd gazdele, stînd la Miron Pompiliu, la V. Burlă etc., şi plîngîndu-se lui P. Missir, însărcinat de junimişti cu paza poetului, că este *„ein*

aufgegebener Mensch" (un om părăsit, pierdut) (64). Scrisorile devin din ce în ce mai scurte și mai rare, legate de probleme importante care-l preocupau. Manuscrisele și cărțile vechi îi stăteau la inimă și se interesează mereu de ele, scriindu-i lui Al. Chibici, la 20 octombrie 1884, din Iași : „Dragă Chibici, de vreme ce rezidez la otel România (vechiul han al lui Bacalu), într-o hulubărie puțin recomandabilă din orice punct de vedere, e lesne de-nțeles că nu am unde pune lucrurile mele, încît ar fi foarte bine dac-ai păstra tu încă cîtva timp așa-numita mea ladă, deși presupun că acest lucru nu e tocmai plăcut.

Sănătatea mea scîrțîie într-una ca o moară de mult stricată, ba poate ireparabilă. Săptămîna aceasta am avut friguri și dureri de cap ; cît despre picioare — ele sunt într-o stare așa de plîns, precum erau în București. O tristă iarnă mă așteaptă și o tristă viață. Vă rog dar, *să iei tu lada de la Simțion,* dacă nu mai e cu putință să stea acolo, pînă ce starea mea se va-ndrepta, dacă e cu putință să se-ndrepte vrodată.

Am mai încăput — fără voie — într-o belea greu de descurcat. Fiind vacante mai multe catedre la școala comercială, cerusem suplinirea istoriei. Dar catedra aceasta dîndu-se altuia, m-a însărcinat pe mine cu geografia și statistica, cu un program foarte încărcat, obiect care are inconvenientul că nici cărți nu există pentru studierea lui, iar el însuși consistă dintr-un dicționar de mii de nume proprii și de cifre statistice. Cît despre onorata bibliotecă, e atît de încurcată și îngrămădită, încît ar trebui un an sau doi pentru a introduce orînduială în acest haos ereditar. Te rog, spune salutări din parte-mi tuturor amicilor și primește călduroase strîngeri de mînă de la al tău M. Eminescu" (65).

Din Odesa, unde plecase pentru a face băi de nămol la Andrejevski Liman, îi scrie, la 18 august 1885, lui V. Burlă : „E timp... să chibzuiți în privința lui *nervus rerum*, căci de m-oi vindeca, de nu m-oi vindeca, de plată știu că nu pot să scap. Îmi trebuiesc 100 de ruble cel puțin... Încolo, dușmanul cel mare al singurătății mele e urîtul. Persoanele cîte sunt aici nu vorbesc decît rusește ori franțuzește. Astfel, deși nu tocmai vorbăreț de felul meu, sunt condamnat la un mutism absolut" (66). Lui Iacob Negruzzi îi trimite cîteva șire, la 20 ianuarie 1887, de la mănăstirea Neamțului, și poezia *De ce nu-mi vii* (67), publicată în *Convorbiri literare* (1 februarie 1887) : „*Tîrzie toamnă e acum, / Se scutur frunzele pe drum, / Și lanurile sunt pusti .. / De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii ?*" Poezia aceasta avea să răscolească din nou amintirile Veronicăi Micle care părăsise definitiv proiectul căsătoriei, dar nu-l uitase pe Mihai Eminescu.

Retras la Botoșani și locuind cu sora sa Harieta, Mihai Eminescu s-a rupt și de puținii cunoscuți ieșeni. Titu Maiorescu, preocupat de a treia ediție a *Poesiilor,* cere permisiunea poetului, precum și eventuale poezii inedite. Mihai Eminescu îi răspunde destul de rece și formal, dîndu-și învoirea, dar specifică subliniat : *„Poesii nepublicate, de intercalat în noua ediție, nu am“* (67). Inițiindu-se liste de subscripție pentru ajutorarea lui, Mihai Eminescu își arată profunda sa dezaprobare pentru nefericita idee care totuși fusese pusă în practică, provocîndu-i supărări și umilințe, într-o scrisoare către Al. Vlahuță din 26 ianuarie, cînd se afla încă la mănăstirea Neamțului : „Dragă Vlahuță, nu te pot încredința îndestul cît de odioasă e pentru mine această specie de cerșetorie, deghizată sub titlul de subscripție publică, recompensă națională etc. E drept că n-am bani, dar aceasta e departe de a fi un motiv pentru a întinde talgerul la public. Te rog, dar, să desistezi cu desăvîrșire de la planul tău oricît de bine intenționat ar fi de-a face pentru mine apel la public. Mai sunt destule alte mijloace onorabile pentru a-mi veni în ajutor, iar cel propus de voi e desigur cel din urmă la care aș avea vreodată recurs“ (68).

Totuși, Mihai Eminescu mulțumește, la 26 august 1887, profesorului Ștefan Emilian pentru suma de 225 florini, primiți la Hall-Austria, care fuseseră adunați cu liste de subscripție, împrăștiate de soția sa, Cornelia Emilian, și de fiica sa, Cornelia S. Emilian (69). Demnitatea poetului este încovoiată de mizeriile zilnice, de lipsuri și griji. Întîrziind „mijloacele onorabile de a-i veni în ajutor“ despre care vorbea în scrisoarea către Al. Vlahuță, Mihai Eminescu îi scrie, la 10 noiembrie 1887, lui V. G. Morțun : „Mult iubite amice, boala îndelungată de care am suferit m-a împiedicat de la ținerea unei corespondențe regulate. Acum fiind întrucîtva mai restabilit, vin a vă ruga să v-aduceți aminte de mine, de lipsa aproape absolută de mijloace de subsistență, în care mă aflu. Dacă vă este cu putință de-a-mi veni în ajutor, vă rog a o face cît de curînd, căci cea mai neagră mizerie mă amenință. În așteptarea unui răspuns, rămîn al d-voastre devotat amic M. Eminescu“ (70). Neprimind nici un răspuns, Mihai Eminescu scrie altă scrisoare, insistînd asupra situației sale disperate : „Acuma am ajuns la o mizerie atît de amară și deplină, încît nu e condei care ar putea-o descrie. Părăsit de toți ca o corabie care se îneacă, iartă că cutez încă o dată a mă adresa la d-ta care ai avut atîta bunăvoință pentru mine și a te ruga să-mi vii în ajutor sau să-mi răspunzi măcar, sfătuindu-mă ce-ar fi de făcut în contra acelei extreme mizerii“ (71).

Sătul de Botoșani și de tutela acaparantă a Harietei, de reclama deplasată a lui I. Scipione-Bădescu și de caritatea trîmbițată a Corneliei Emilian, Mihai Eminescu îi scrie Veronicăi Micle, care se mutase din decembrie 1887 la București : „Dragă Veronică, uită totul. Nenorocirea care m-a lovit e destulă pedeapsă că n-am voit să te ascult. Ce viață dezordonată am dus ; toate sfaturile tale erau așa de sincere, așa de bine, așa de drepte, încît, dacă îndeplineam o parte din ele, azi n-aș zace pe patul de suferinți. Amintindu-mi de bunătatea inimii tale, simt remușcări de faptele din trecut. Ar fi o zi de sărbătoare, ar fi o mare plăcere ca să vii la Botoșani, să mă vezi unde sunt bolnav și din minut în minut îmi aștept sfîrșitul, căci pentru societate sunt de mult mort" (72). Veronica Micle insistă ca Mihai Eminescu să vină în București, dar fără rezultat (73). În sfîrșit, vine ea însăși la Botoșani și-l convinge ușor pe bolnavul care se plictisea acolo s-o însoțească. La 12 aprilie 1888, poetul a părăsit domiciliul său, pe soră-sa Harieta, care pusese stăpînire pe banii săi, și pe medicul Francisc Iszac și a plecat, împreună cu Veronica Micle, „Bălăuca" sau „berecheta" (cum îi spunea sora) la București.

Mihai Emniescu ieșea din liniștita și patriarhala urbe moldoveană și intra din nou în vacarmul Capitalei, măcinîndu-și ultimele forțe. Din acest scurt interval (12 aprilie 1888 — 15 iunie 1889), nu mai sînt de înregistrat scrisori importante. Poetul nu mai corespondă cu nimeni, nici cu ieșenii, nici cu botoșănenii, nici cu bucovinenii. La Botoșani fusese uitat de prieteni. Veronica Micle îi scrie, la 17 aprilie 1888, lui Iacob Negruzzi să-i trimită lui Eminescu revista *Convorbiri literare*. Colaboratorul care contribuise la gloria acestei reviste nu mai era vrednic, după socotința redactorului, s-o primească gratuit. Din București, Veronica Micle se deplasează din nou la Botoșani, pentru a ridica pensia lui Mihai Eminescu de la primărie. Locuia la fiica ei Virginia, profesoară de matematici și fizico-chimice la Gimnaziul de fete. Corespondența dintre Veronica Micle și Mihai Eminescu se referă mai mult la formalități și chitanțe.

Așa s-a întins marea și definitiva tăcere finală. Geniului care și-a folosit inegalabil rațiunea, i-a fost zdrobit de întuneric tocmai instrumentul de care se folosea și care-i asigura demnitatea și valoarea unică. Ca pe Marsyas, care s-a întrecut în cîntece cu Apollo, viața trăită în împrejurările sale specifice l-a supus celor mai cumplite suferințe, jupuindu-l de viu și sfărîmîndu-i flautul fermecat.

21. BIOGRAFIA SUBȚIRE

Nici un cercetător n-a putut ignora versurile din *Scrisoarea I* decît cu bună știință, căci lui i se adresează amarele meditații ale poetului asupra postumității sale. Din ele desprindem tocmai ceea ce Mihai Eminescu ar fi dorit să nu se întîmple cu memoria sa. Sînt cele mai scumpe gînduri ale poetului, și de ele trebuie să se țină seama. Concepția biografică a poetului era deci extrem de exigentă. El, cel dintîi, și-ar fi dorit o *biografie adevărată*.

Dar afară de acestea, vor căta vieții tale
Să-i găsească pete multe, răutăți și mici scandale —
Astea toate te apropie de dînșii... Nu lumina
Ce în lume-ai revărsat-o, ci păcatele și vina,
Oboseala, slăbiciunea, toate relele ce sînt
Într-un mod fatal legate de o mînă de pămînt ;
Toate micile mizerii-a unui suflet chinuit
Mult mai mult îi vor atrage decît tot ce ai gîndit.

(*Scrisoarea I,* 1 februarie 1881).

Aceste versuri, deși sînt un *memento* pentru fiecare biograf și critic, sînt considerate numai „artistic", nu ca referințe „ad personam". Mihai Eminescu a știut că se vor clădi pe viața lui biografii pentru ridicarea „mititeilor" și n-a greșit. A prevăzut că va fi o goană perpetuă după „informații documentare", și că vor fi destui cei care nu-i vor lua în seamă avertismentul, legîndu-se exact de *pete multe, mici scandale, păcate, vină, oboseală, slăbiciune, rele, mici mizerii, fatal legate de o mînă de pămînt !*

Și așa s-a întîmplat ! Dacă, prin absurd, n-ar fi existat Mihai Eminescu un gol uriaș s-ar căsca în biografia multor personalități care și-au clădit monumentul peren din cercetările pînă-n amănunt ale vieții și activității „sufletului chinuit". Incontestabil că

aceste versuri nu constituie o oprelişte pentru urmaşi de a cerceta viaţa şi opera marelui clasic. Depinde însă de felul cum sînt cercetate — şi oricum, nu face referinţă la munca de eremit a lui Perpessicius.

Mihai Eminescu prevăzuse *„biografia subţire"*, precum şi faptul „că va încăpea pe mîna oricui", chiar şi pe mîna celor care nu-l vor înţelege, ci vor afirma că n-a fost „un lucru mare" ci, „un om cum sunt şi dînşii". Aceasta este tragedia ! Cu o îndrăzneală bolnăvicioasă s-a afirmat că poţi afla şi greşeli logice sau gramaticale în versurile lui Mihai Eminescu, că a avut limite de înţelegere, inteligenţă mijlocie, deci exact ceea ce afirmau şi duşmanii lui, cînd mai era în viaţă.

Dar să desprindem din versurile de mai sus ceea ce Mihai Eminescu ar fi dorit să se spună despre el. „Nu lumina ce în lume-ai revărsat-o...". Este cutremurător : marele poet nu voia să i se conteste *lumina revărsată,* chiar dacă cei ce se vor ocupa cu viaţa şi cu opera sa îi vor scoate la suprafaţă măruntele „mizerii" ale biografiei.

Ce ar fi dorit Mihai Eminescu să se spună despre el, în marginile adevărului şi cu sfiala apropierii de omul cu mintea cea mai *luminată* pe care ni l-a dăruit poporul român ?

Cred că mai întîi de toate ar fi dorit să se spună despre el, ca om, că a fost cinstit (nici nu putea fi altfel omul de geniu) ; că a avut o linie de conduită neabătută de la adevăr, bine şi frumos ; că a avut dragoste pentru familia sa, cu toate neînţelegerile iniţiale ; că ar fi vrut să nu-i fie nedreptăţită dragostea pentru Veronica. Efortul de denigrare a acestei femei, unice în viaţa poetului, nu-şi mai are sensul. Nici o explicaţie complementară printr-o optică viciată iniţial nu mai poate aduce nimic nou la înţelegerea fenomenului Eminescu.

Ceea ce a spus marele său prieten Ion Creangă i-a mers la inimă : *Tu eşti cel mai mare poet al românilor !* Adevărul venea din gura altui geniu. Sinceritatea declaraţiei a fost bine primită de Mihai Eminescu, cînd scriitori de rînd ca Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, G. Panu şi alţii îl acuzau că nu ştie gramatica şi că are „idei obscure în versuri obscure". De adevărul rostit de Ion Creangă, într-un moment de elan sufletesc, Mihai Eminescu era convins. El ştia să discearnă valoarea între scriitorii timpului.

Mihai Eminescu n-a cerut onoruri în viaţă, nici nu le-a primit. După moarte, puţin îi mai interesează pe marii dispăruţi că vor fi cinstiţi sau nu. Mihai Eminescu era însă un vizionar. El este adevăratul ctitor al limbii româneşti moderne ; el ne-a dăruit un nou mod de gîndire şi de versificare a acestei gîndiri, el s-a

apropiat de literatura populară cu toată ființa sa și a înnobilat-o cu poezii și proze care sînt capodopere ale genului ; tot el a abordat „gazetăria“ cu seriozitatea sa fantastică, rămînînd părintele tuturor gazetarilor adevărați. El a fost multilateral, a fost un univers uman, de aceea nu trebuie să-l lipsim de lumina lui de soare pe care a revărsat-o din plin :

Din sînul vecinicului ieri
Trăiește azi ce moare,
Un soare de s-ar stinge-n cer
S-aprinde iarăși soare ;

Părînd pe veci a răsări,
Din urmă moartea-l paște
Căci toți se nasc spre a muri
Și mor spre a se naște.

Iar tu, Hyperion, rămîi
Oriunde ai apune...
(*Luceafărul*, aprilie 1883)

Ca preromantic în anii tinereții și ca romantic, la maturitate, Mihai Eminescu nu se supune unei fixații în timp, unei categoirisiri tipologice, deși afirmă : *„Eu rămîn ce-am fost, romantic“*.

El însuși se pronunță împotriva „încîntării clasice“ căreia totul i-a fost subjugat (vezi traducerile din *Iliada și Odiseea*, din Horațiu și Ovidiu precum și miraculoasa *Odă în metru antic : Nu credeam să-nvăț a muri vreodată...*). Poetul este accesibil tuturor motivelor de inspirație, lăsîndu-se dominat de marile sale idei, astfel încît elementele clasice se întrepătrund cu cele romantice. El avea conștiința că a fost și este romantic printr-o „stare de spirit“, printr-o perpetuă „stare de criză“ cu toate implicațiile ei, sincronice cu cele ale altor poeți preromantici și romantici și identificabile în poeziile : *„Misterele nopții, Amorul unei marmore, Mortua est, Strigoii, Demonism, O arfă pe-un mormînt, In liră-mi geme și suspin-un cînt* (cu obsesiva repetare „încet-încet“) etc. El a cunoscut scrierile lui Herder și ale lui A.W. Schlegel, avea prin urmare stăpînire asupra noțiunii de *clasicism*, restrîns la cultivarea valorilor antice, la închistarea în anumite ritmuri și practicarea unei versificații stabilite. Clasicismul devenea astfel un curent literar închis, restrîns numai la o tematică cunoscută, avînd drept valori recunoscute : „stilul curat și antic“, expresiile limpezi și sentimentele elevate, precum și versificația exactă.

Romantismul, în schimb, elibera omul de sub servituțile tiranice ale formei precise și a tematicii scriitorilor antici, în general

de sub rigorile *Poeticii lui Aristotel.* Demarcaţiile se făcuseră de Schlegel, iar Mihai Eminescu va descoperi că a fost *dintotdeauna* un romantic. Această „stare de spirit“ nu poate fi a unui „romantic întîrziat“, cum s-au obişnuit cei mai mulţi a-l defini pe Mihai Eminescu. În „stările de spirit“ nu există „întîietate sau întîrziere“, fiindcă spiritul uman rămîne veşnic liber şi deschis tuturor marilor idei. Clasici şi romantici pot exista şi astăzi, totul depinde de formaţia lor spirituală. În orice caz termenul, folosit confuz sau greşit, s-a preschimbat într-o etichetă cu care mulţi nu mai sînt de acord şi pe bună dreptate (1).

Fin cunoscător şi al clasicismului şi degustător al licorilor tari şi untdelemnoase ale antichităţilor, Mihai Eminescu înclina *vădit* spre romantism : sentimentul puternic al singurătăţii, conştiinţa genialităţii, sfîşierea dureroasă a suferinţei, melancolia dominantă, intensa dragoste pentru trecut, tracismul şi valorificarea figurilor Evului Mediu, preferinţa manifestă pentru legendar şi mitic, marile viziuni cosmogonice, identificarea cu natura înconjurătoare şi cu întreg cosmosul, presentimentul şi starea de conştiinţă permanentă a omului predestinat morţii, grava confruntare cu un prezent necorespunzător înaltelor şi nobilelor idealuri personale şi naţionale — iată coordonatele fiinţiale ale romantismului eminescian. Poetul este deschis tuturor ideilor generoase : seminţele gîndirii sociale şi politice cad pe un sol fertil. Romanticul, prin definiţie şi prin structură, nu mai poate fi claustrat într-un trecut revolut, cum se întîmpla cu clasicismul. Poetul nostru naţional este un romantic în sensul unic, superior al acestui termen. Este tot atît de „romantic“ ca toţi marii romantici ai lumii. Semnificativă pentru atitudinea sa este însă şi admiraţia pentru Kalidasa, cît şi pentru „acvila Nordului“, „marele brit“ William Shakespeare, renascentistul englez, ale cărui 154 de sonete şi 37 de tragedii şi comedii le citise în traducerea germană a lui Regis-Schlegel-Tieck (unele piese văzîndu-le şi la teatrul vienez) :

„Shakespeare ! adesea te gîndesc cu jale,
Prieten blînd al sufletului meu ;
Izvorul plin al cînturilor tale
Îmi sare-n gînd şi le repet mereu.
Atît de crud eşti tu, ş-atît de moale,
Furtună-i azi şi linu-i glasul tău ;
Ca Dumnezeu te-arăţi în mii de feţe
Şi-nveţi ce-un ev nu poate să te-nveţe...“.

(*Cărţile*, 1876)

Repeta mereu „cinturile" lui Shakespeare în gînd și tradusese sonetul *Sătul de lucru...* (1877). În opera lui Mihai Eminescu se află toate *temele universale ale romantismului,* iar studiile monografice, consacrate acestei opere, le-au abordat, fiecare urmînd să le epuizeze mai mult sau mai puțin : Gh. Bulgăr (2), Elena Tacciu (3), Amita Bhose (4), Zoe-Dumitrescu-Bușulenga (5), Liviu Rusu (6), Ion Negoițescu (7), Eugen Simion (8) etc. Deschis marilor idei și marilor motive de inspirație, poetul este un romantic în sensul cel mai cuprinzător al cuvîntului. Tot ce intră în vadul său adîncit de profunda sa gîndire și excepționala sa sensibilitate primește numele său. Nu vom săvîrși deci greșeala multor cercetători de-a scoate în evidență, cu tot dinadinsul, elementele de tribut ale operei eminesciene, sau de-a-l numi pe poet, precum face Șerban Cioculescu, ca „un produs de altfel tardiv al romantismului german" (8 a) cînd el nu poate fi înfeudat unei școli anumite, cum e cea romantică germană, numai din cauză că a studiat în Viena și în Berlin, sau unui sistem filozofic, cunoscîndu-i corect și exact formația culturală. Împotriva atitudinilor arbitrare și exclusiviste, s-ar putea spune că Mihai Eminescu a fost *și* un mare poet romantic, ca Victor Hugo *(Legenda secolelor),* Friedrich Schiller *(Hoții, Intrigă și iubire* etc.), Novalis *(Imnele către noapte),* Byron *(Peregrinările lui Child Harold),* Alfred de Musset *(Nopțile),* Giacomo Leopardi *(Cînturi)* etc., nu un *întîrziat,* ci, poate mai exact : *ultimul.*

Se știe de toată lumea că Mihai Eminescu era un mare cunoscător al textelor vechi și al manuscriselor (9). Nu se poate constata însă, drept urmare a acestei cunoașteri, decît minunata cristalizare a instrumentului său de lucru, limba românească, îmbogățită cu expresii și cuvinte renăscute la altă viață, și nicidecum o contaminare de atitudine derivată din, bunăoară, scrierile sapiențiale. Este stabilit de la început, axiomatic, că oricine vrea să-și potrivească diferitele deducții poate afla material suficient în opera eminesciană pentru susținerea oricăror opinii.

Unele exemple folosite mai sînt și astăzi tot atît de contradictoriu înțelese ca și pe vremea lui Iacob Negruzzi care se plîngea de „obscuritate și neclaritate". Cît privește „ruralismul" său de care se face mult caz, el nu este în opoziție cu „citadinismul". Mihai Eminescu nu propovăduia o „întoarcere la viața naturală" (zurück zur Natur), nici nu era entuziasmat de *Emile* al lui Jean-Jacques Rousseau. Îi plăcea însă viața, țăranului, nesofisticată și neînlănțuită în formalisme și protocoale. „Eminescu era bun, blînd la vorbă, modest, simpatic, spune Iacob Negruzzi în necrologul

publicat în *Convorbiri, literare,* XXIII, nr. 4, 1 iulie 1889. Pentru poporul de jos el avea o dragoste și o milă nemărginită. Cu oamenii din popor se înțelegea mai bine decît cu toată lumea noastră cultă și semicultă ; o vară întreagă o petrecu la o stînă în tovărășia cîtorva ciobani". Legăturile lui Mihai Eminescu cu „ruralul" n-au fost întrerupte niciodată, dar din iubirea lui pentru oropsita țărănime nu se poate naște altceva, străin de adevărata stare de lucruri. Poetul cunoștea foarte bine adînca mizerie a acelei categorii de oameni care ținea țara în spate. În acest sens trebuie acceptat „ruralismul" său, care nu este antagonic, cu „citadinismul".

Mihai Eminescu cunoștea, este drept, filozofia lui A. Schopenhauer, precum și pe a lui Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel, Herbart etc. Cunoștea tot atît de bine și filozofia indică — a trage însă de aici concluzia că opera eminesciană este un conglomerat de influențe este mai mult decît greșit. În cazul lui Mihai Eminescu nu se mai poate pune problema aridă și scolastică a *apartenenței* sale la ideile altora, chiar dacă ele se pot distinge cu efortul documentariștilor. Ideile sînt înconjurate într-un tot care-i aparține numai lui. N-avem de-a face cu un *mixtum compositum,* ci cu o creație nouă și originală. Opera lui Mihai Eminescu nu este o trecere în revistă a istoriei filozofiei europene sau a filozofiei indice (10), cum încearcă unii s-o prezinte. Cunoștințele culese de Mihai Eminescu, cu o asiduitate unică pentru un „auditor extraordinar", sînt la temelia formației și operei sale. Numai așa se poate înțelege saltul genial de la poeziile din *Lăcrămioarele gimnasiaștilor* și din *Familia,* la *Venere și Madonă, Epigonii* și *Mortua est.* Pe această temelie a clădit edificiul său somptuos Mihai Eminescu. Fără temelie n-ar fi existat edificiul, dar fără edificiu temelia ar fi fost fără importanță, întru cît cunoștințele din acea vreme au stat la dispoziția tuturor studenților și nu au determinat nașterea altui Eminescu în nici una din țările imensei împărății a vulturului bicefalic austro-ungar.

Este deci pe deplin întemeiat cineva de-a veni cu „noutăți eminesciene", fiindcă ele vor fi posibile încă foarte multă vreme — fără un minimum de prudență, unele afirmații, însă vor rămîne să ne surprindă, fără a ne și instrui în tainele poetului ; bunăoară : „*Odă (în metru antic)* rămîne pe plan mondial poate prima valoroasă piesă lirică a existențialismului" (11). Or, existențialismul, definit în istoria filozofiei, nu se poate identifica, așa cum vrea cercetătorul. *Oda* își conține propria problematică — iar aceasta aparține unei individualități de excepție care devine conștientă de moartea sa. *Oda* este diametral opusă filozofiei lui

Sören Kierkegaard și a descoperitorilor lui tîrzii : Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, A. Camus, Karl Jaspers, G. Marcel, M. Buber etc. Sören Kierkegaard, cere ca „fiecare om să se simtă în chinurile de pe cruce“, pentru a deveni conștient pentru ce trăiește. *Oda (în metru antic)*, o expresie desăvîrșită a romantismului (deși se servește de versificația antică), este pur și simplu confesia unui cuget care a învățat a muri, simțind necontenita prezență a „așchiei din trup“ — boala sa ereditară. Este vorba de starea de conștiință a unui moment biografic cu repercusiuni asupra unei întregi atitudini față de realitatea antică :

Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus,
Ori ca Hercul înveninat de haina-i ;
Focul meu a-l stinge nu pot cu toate
Apele mării.

De-al meu propriu vis, mistuit mă vaiet
Pe-al meu propriu rug mă topesc în flacări...
Pot să mai renviu luminos din el ca
Pasărea Phoenix ?

Piară-mi ochii turburători din cale,
Vino iar în sîn, nepăsare tristă ;
Ca să pot muri liniștit, pe mine
Mie redă-mă !
(decembrie 1883)

Nici vorbă de „angoasă“ și de „neant“ ! Poetul se referă la „nepăsarea tristă“, eventual la ataraxie, gîndindu-se la o reînviere din cenușa sa ca „pasărea Phoenix“. El nu cere acestei risipiri universale a suferinței decît o revenire la sine însuși, ceea ce este cu totul deosebit de temele favorite ale „existențialismului“ (12).

„Demitizarea“ nu trebuie să coboare pe geniu la nivelul „fiecăruia dintre noi“, apăsînd pe „cantitate“ sau nepotrivita expresie

călinesciană „haimana sănătoasă“ (13). Pe lîngă „acoperirea cîtorva culturi“, cunoașterea „cîtorva limbi“ și „chestiunea de cantitate și acumulare“ (14), pe care le poate îndeplini nu numai unul ci mulți inși, mai trebuie ceea ce este specific geniului : excepționala putere de asimilare și de sintetizare a materialului cultural înmagazinat, filtrîndu-l prin retortele complexe ale personalității sale și generînd *noutatea.* De acest lucru trebuie să se țină seama, precum și de faptul că oameni de cultură, chiar de excepție, am mai avut și avem, dar un alt Eminescu încă nu.

Pornind de la falsa premisă că Mihai Eminescu trebuie apropiat de noi, și nu acceptat ca geniu, G. Ibrăileanu găsea în poezia eminesciană : „imaginație dubioasă“, „exagerări și în formă și în fond“, „lucru inferior“ (misoghinismul), „defecte ale postumelor“ (bucata nu e unitară), „un chin pentru oricare cuvînt“ etc. (15), de parcă pe această cale, a demitizării, Mihai Eminescu ne-ar deveni mai familiar, mai inteligibil, de parcă prin sacrificarea dimensiunilor geniului, geniul însuși ar avea ceva în plus de cîștigat. Formația poetului aparține unui timp bine determinat, cu caracteristicile sale culturale, sociale, politice, și economice, cu limitele și deschiderile sale, iar Mihai Eminescu este exponentul genial al timpului său, valabil prin creațiile sale pentru eternitate. A i se aduce imputări prin prisma altui timp, netținînd seama de structura psiho-fizică a poetului, și de ambianța istorică, nu este decît o formă de pierdere a vremii și obținerea unor satisfacții sterile : ireversibilitatea timpului a fixat, în chilimbarul celor 17 ani de creație, chipul definitiv al Poetului, care nu mai suferă mutații, fără idilism sau idealizare.

Un „Eminescu vesel“, ca Alecsandri, nu este de conceput în interiorul operei sale, ci numai în exteriorul ei. În opera sa Eminescu este totdeauna de o seriozitate desăvîrșită. El era conștient că scrie „biblia lirismului românesc“. Ceea ce crea poetul nu se putea împăca niciodată cu „veselia“ alecsandriană, a cărei notă dominantă Mihai Eminescu o scoate în evidență în *Epigonii,* la vîrsta de 20 de ani, parcă spre a se feri iremediabil de ea. Tot așa, marcat de seriozitate, dar nu exclusiv de „Weltschmerz“ sau „mal de siècle“, trebuie înțeles poetul și în celelalte manifestări ale sale, care nu i se refuză, cînd este considerat „combatant activ“, „dornic de distracție“, „în întrunire agreabilă cu prietenii“ (16), așa că se formează nu numai imaginea unui „Eminescu-geniu“, ci și a unui „Eminescu-om“, ceea ce este esențial pentru înțelegerea sa plenară.

Tot atît de unilaterale sînt și cercetările orientate „psihanalitic“ pentru a lămuri „cazul Eminescu“ (de fapt nu există nici

un „caz Eminescu" !). Și din acest punct de vedere, exagerările au compromis metoda care în alte privințe se dovedește a fi plină de interes și generatoare de sugestii. Convins adept al „freudismului", medicul C. Vlad care a prezentat la Facultatea de medicină din București teza: *Contribuțiuni la studiul tratamentului psihanalitic* (1923), a extins ipotezele lui Sigmund Freud și asupra lui Mihai Eminescu. Întemeiat numai pe deducții personale și pe terenul instabil și imprecis al „inconștientului", docentul C. Vlad și-a permis a afirma că va lămuri orice „problemă psihică și chiar literară a creației eminesciene". *Ab initio,* o asemenea absurdă încercare de a explica cu ajutorul „morbidului, sexualității și patologicului" întreaga creație a lui Mihai Eminescu era supusă deriziunii și eșecului. Mai întîi de toate, operele eminesciene nu sînt creația unui individ, supus marilor convulsii ale „libido-ului" sau ale „pansexualismului", cu atît mai puțin acțiunii provocate de „spirochaeta pallida". Ar urma ca, fără acțiunea spirochaetei, Eminescu să nu mai fi fost Eminescu, după cum orice individ luetic ar trebui să fie de la sine „un Eminescu", ceea ce este imposibil, întrucît asemenea indivizi au fost cu sutele în epoca respectivă, cît și-n alte epoci (17).

Cel dintîi care a luat atitudine împotriva unei asemenea interpretări greșite și unilaterale a fost G. Călinescu. Recenzînd cartea lui C. Vlad, combătea „teoria lombroziană a geniului ca formă de demență"; deși el însuși acorda o mare atenție „cadrului psihic eminescian", racordîndu-l la metoda freudiană, rezultatele acestui tip de analiză au fost părăsite în edițiile următoare ale biografiei *Viața lui Mihai Eminescu* (18).

Rămîne să constatăm că aplicarea psihanalizei, așa cum a conceput-o C. Vlad, este profund eronată. Opera eminesciană nu este produsul „unui ins care trebuie supus cercetării psihanalitice în mod unilateral și exclusiv". Mihai Eminescu a creat capodoperele sale între 1866 și 1883, cînd luesul ereditar nu și-a spus cuvîntul hotărîtor. Dacă nu și l-ar fi spus niciodată — și faptul ar fi fost cu putință — poetul și-ar fi continuat activitatea și după 1883 și ar fi atins vîrsta lui Gheorghe Eminovici și Matei Eminovici (72—73 de ani), ceea ce ar fi însemnat imens pentru cultura românească și nimic pentru psihanaliza freudiană (19).

Nici încercările de nivelare valorică n-au fost și nu vor fi niciodată revelatorii. Saturația de perenitatea tutelară a lui Mihai Eminescu poate conduce uneori la răbufniri subiective din partea celor complexați, dar nicidecum la umbrirea măcar parțială a geniului, ori de cîte ori s-a urmărit aceasta sub diferite forme și cu pretexte dintre cele mai benigne. „Ne-am învățat să nu ne

dezvățăm încă de anumite prejudecăți și tabuuri. Bunăoară, de prejudecata considerării lui Eminescu și ca poet și ca om, drept unic etalon, drept reper, drept exemplul suprem la care alergăm și ne referim invariabil, ori de cîte ori ne animă dorința absolutizării. Dar absolutizările, orice radicalism și orice absolutizare, sînt inumane. Întrucîtva, măcar" (20).

Un inconoclast — oricine ar fi — nu poate merge încă atît de repede, încît să se atingă de „icoana" lui Mihai Eminescu, pretextînd „prejudecăți" și „ tabuuri", servituți filozofice sau plagiate după Cajetano Cerri *(Veneția)* sau Max Nordau *(Fîntîna Blanduziei)*. Mihai Eminescu nu va deveni niciodată în cultura românească o prejudecată sau un tabu, din pricina cărora să nu încapă alte „etaloane", „repere" și „exemple". Aceasta s-ar putea întîmpla numai odată cu nașterea altui poet național, cu o cultură similară, cu o putere egală de reprezentare a geniului limbii. Reproșîndu-i-se scăderi și lipsuri umane („xenofobie, conservatorism orb, mistică, antisemitism, orientări idealiste, concepții reacționare etc.") (21), nu se încearcă, de fapt, decît coborîrea poetului pe o treaptă a unei rău înțelese accesibilități. Lucian Blaga și Tudor Arghezi sînt mari scriitori români, fără aceste inutile oficii de demolare. Trebuie să se admită odată pentru totdeauna, nu pornind de la „scăderile și lipsurile umane", că Mihai Eminescu este *unic* — această realitate a culturii noastre neînsumînd totodată că avem de-a face cu o prejudecată sau cu un tabu (22).

Tot atît de greșite sînt și acuzele : „conservatorism orb, mistică, orientări idealiste, concepții, reacționare etc. Că n-a fost mistic sînt dovezi destul de clare și numeroase, enumerate în altă parte, dar este suficient de precizat că motivele romantice *(Înger și demon, Strigoii* etc.) nu se referă decît la creația artistică, nu la convingerile personale ale celui care nu credea, „nici în Iehova, nici în Buddha-Sakya-Muni". Tot așa formația sa filozofică este idealistă, fiindcă întreaga filozofie, învățată la Universitățile din Viena și din Berlin, era idealistă, deci nu i se poate face un cap de acuză numai lui Mihail Eminescu, cînd și Titu Maiorescu și întreaga *Junime,* cu tot cu Ioan Slavici, Ion Creangă și I. L. Caragiale, sta sub zodia acestei culturi idealiste. Dar, oare, Mihai Eminescu nu este cel dintîi scriitor român care publică o poezie revoluționară din toate punctele de vedere, ca *Împărat și proletar* ? Obiecțiile și criticile deci nu mai pot fi unilaterale, în stadiul eminescologiei actuale, și trebuie înlăturată teama de a-l aborda pe poet din toate punctele de vedere.

Nici „inerenta limitare a posibilităților de cunoaștere și de realizare" nu se poate invoca în „cazul lui Mihai Eminescu", ca

un fel de scuză sau de constatare apriorică, precum obişnuiesc unii critici, pentru a putea înşira şi generaliza „deficienţe şi scăderi" exagerate, dar nu totdeauna reale. Limitări spaţiale, temporale, gnoseologice şi fiinţiale i se pot atribui oricărui individ, dar nu ele sînt determinante în multipla, variata şi continua receptare a operei lui Mihai Eminescu. El intră în categoria acelor spirite fecunde ale unei culturi care nu pot fi claustrate în alveola cîtorva decenii trăite pe pămînt, nici determinate de motivele filozofice identificate în ţesătura fină a gîndirii sale (schopenhaueriene, kantiene, hegeliene etc.), nici clasificate ca aparţinînd unui curent literar (romantismul) sau unui sistem organizatoric politic (conservatorism orb). Tinereţea permanentă a ideilor sale respinge, de facto, considerarea arbitrară că genialul poet aparţine trecutului, cînd opera sa a depăşit de mult vremelnicul şi s-a înscris pe orbita veşniciei. Şi „limitarea" deci este în funcţie de caratele personalităţii în discuţie şi nu poate fi folosită şi atribuită cu de-a sila oricui şi de oricine ; judecăţile de valoare cîntărind greu şi prin măsura celui care le formulează.

Atunci cînd lipsesc principiile obiective de preluare a moştenirii literare, în locul lor operează pe toate fronturile subiectivismul. Mihai Eminescu, în această situaţie, a fost categorisit fie : pesimist, alarmîndu-l zadarnic pe Alexandru Vlahuţă (23), fie semănătorist, după Ilarie Chendi (24), şi Ion Scurtu (25), fie iniţiator al simbolismului (presimbolist), fie modernist, futurist şi existenţialist (26).

Obiecţiuni valorice cu privire la poeziile şi la proza lui Mihai Eminescu s-au ivit încă în timpul vieţii sale, formulate chiar de unii contemporani „junimişti", după cum am văzut (Iacob Negruzzi, Nicu Gane, George Panu etc.), şi aduse la cunoştinţa lui Titu Maiorescu sau rostite pe faţă, la şedinţele *Junimii ;* ele n-au fost luate-n seamă de poet, deşi pînă la urmă au avut darul să-l supere serios, încît a încetat un an (1877), orice colaborare la *Convorbiri literare*. Obiecţiile junimiste preţuiesc tot atît, pentru poet, cît şi elogiile unui Grigore Melidon, care va publica în ziarul *Secolul*, II, nr. 28, din 5 septembrie 1870, p. 4, poezia *Eminentului poet Eminescu*, din care desprindem prima strofă :

„Pentru ce sombru de gînduri, scoţi din lira ta duioasă
Cîntul trist al disperării, minţind geniul tău,
Cînd accentul tău sonore, şi-a ta limb-armonioasă
Pune omul în uimire, ca la cîntul unui zeu..." (27).

Mai virulente au devenit criticile în timpul redactării ziarului *Timpul* din partea lui Al. Macedonski, care „îşi face un punct

de onoare de a pune accentul fără greș“ (28), cît și a „literatorilor“. Aceste „obiecțiuni și critici“ s-au dovedit a fi însă neimportante ; ele nu au putut umbri creația eminesciană care s-a bucurat de o continuă și progresivă apreciere, cu toată „anatema“ ignorantului canonic de la Blaj Alexandru Grama (29). Parcă tocmai pentru a demonstra că nimeni nu poate fi sustras greșelii, o recrudescență critică i-a atribuit din nou lui Mihai Eminescu „erori gramaticale, greșeli grele morfologice, rime palide și dezordonate, accente arbitrare ritmice și tonice, stricarea acordului gramatical, șchiopenia versului, proastă cadențare a versurilor, rime banale sau forțate etc.“ (30). Insinuările sînt abile, acoperind spații tipografice mici, cele mari fiind acoperite de platoșa cuvintelor elogioase, totuși cele dintîi persistă, urmărind expunerile și varsă în suflete iritare și îndoială (31). Ai impresia că sculptorul, după ce a sfîrșit statuia, a început s-o ciocănească din nou, încercîndu-i rezistența, chiar cu riscul plesnirii și sfărîmării ei (32). Or, iată, chiar și acest violent procedeu ne demonstrează de fiecare dată că Mihai Eminescu nu poate să intre niciodată într-un proces de devalorizare (33).

Mihai Eminescu este el însuși prin ceea ce este, nu prin ceea ce n-a putut fi sau deveni : „prototipul tuturor însușirilor și virtuților umane“ (34). A apăsa pe lacunele prezumptive ale formației sale este o eroare, fiindcă poetul n-a urmărit cuprinderea universală a cunoștințelor din vremea sa, ci numai informația necesară desăvîrșirii unei culturi dependente de mijloacele sale personale, după cum tot eroare este a-i judeca opera din perspectiva exclusivă a sociologismului, a romantismului, a pesimismului sau a tradiționalismului. A i se atribui proprietăți nelimitate în toate domeniile și a i se spune „atoateștiutorul“ (Gh. Bogdan-Duică) sau „divinul“ este o atitudine tot atît de necritică și neverosimilă ca și aceea a contestării acestor proprietăți culturale. Tot efortul critic în această privință este inutil, fiindcă se exercită în gol, adică asupra unor presupuse „proprietăți personale“, existente într-un caz și contestate într-alt caz, deși ele sînt „inexistente“ și nu pot forma obiectul unor cercetări serioase, odată ce sînt întemeiate pe calcule ale „probabilității“. (35).

Pornind de la unitatea limbii și de la exagerările latiniste, Mihai Eminescu are prilejul să-și afirme răspicat și atitudinea sa față de problemele lingvistice, valabile permanent, dar și față de popoarele străine învecinate, infirmă orice alegațiuni cu privire la xenofobia sa : „Uitînd cu totul că limba noastră e singura în Europa care se vorbește aproape în același chip în toate

părţile locuite de Români, uitînd că n-avem dialecte şi că moldoveanul se înţelege tot aşa de bine cu crişanul. ca şi acesta cu oamenii din banatul Craiovei, politicilor noştri nu le era deajuns această dovadă şi de unitate între noi şi de deosebire către străini, ci au căutat să ne silească să dovedim că fiecare vorbă e latină şi că toţi, fără osebire, ne coborîm de-a dreptul de la romani. De prisos era aceasta, pentru că nu originea face pe un popor să fie trainic, ci munca lui proprie, fie cu mîna, fie cu mintea ; primejdios era, pentru că una — se zguduia unitatea preexistentă a poporului nostru, al doilea — limba păsărească, trebuind învăţată ca orice limbă străină, răpea timpul altor învăţături folositoare ; al treilea pentru că, în multe cazuri, nici dascălul nu ştia înţelesul cuvintelor nouă, necum şcolarul ; şi, în sfîrşit, pierderea cea mai mare era că întreaga comoară a limbei, ce sta în zicători. proverbe, inversiuni, adecă în fraze gata, moştenite din neam în neam de la strămoşi, se aruncă în apă, pentru că-n ele erau şi cuvinte de origine nelatină. Pare că cine-ştie ce nenorocire ar fi fost aceasta, pare că n-am trăit alături cu vecinii sute de ani şi n-o să mai trăim, pare că se făcuse gaură-n ceri, dac-am primit noi cîte ceva de la ei, ei de la noi“ (36).

Sint îndreptăţite deci şi reflexiile lui Sextil Puşcariu : „Adesea mă gîndeam că cel ce s-ar încumeta vreodată să scrie biografia lui Eminescu, atît de săracă în date din care i se poate reconstrui într-adevăr imaginea lui, ar trebui să-l urmărească în singurătatea şi în visurile lui. Căci acolo, între cei patru pereţi, ai odăii lui i s-a scurs partea cea mai mare şi cea mai bună a vieţii lui, nu între prieteni, între care ieşea rar şi atunci cînd îi căuta nu mai era Eminescu cel adevărat. De aceea amintirile celor ce azi se numesc „foşti prieteni ai lui Eminescu“, făcîndu-şi un merit din aceasta, ne dau o foarte slabă şi de cele mai multe ori greşită imagine a poetului. Biografia lui Eminescu se poate scrie numai studiindu-i scrierile, din care se pot reconstrui zilele şi mai ales nopţile acestui îndrăgit al singurătăţii. Singurătatea aceasta îi era iubită, căci în ea trăia cele mai frumoase ceasuri ale vieţii sale, ceasurile de creator şi ceasurile de visător“ (37).

Îndepărtarea în timp de Eminescu, a schimbat perspectiva biografică şi a impus adevărata valorificare a moştenirii sale literare. Încă aproape de moartea poetului, în anul 1891, canonicul Dr. Alexandru Grama (8 ianuarie 1850—12 iunie 1896) publică, după cum am văzut, rămînînd şi astăzi citabil ca „Herostrat din Efes care a dat foc templului zeiţei Artemis“ (38), broşura : *Mihail Eminescu. Studiu critic*, Blasiu, Tip. Arhidiecezana, 1891. Un exemplu negativ de cum nu trebuie scrisă o monografie, viciată

structural de incompetență, de limitare a posibilităților de înțelegere și de patimă distructivă, duse pînă la contestarea globală. Iată o viziune specifică formației deficitare și unilaterale — teziste ale autorului, dezmințită definitiv și eliminată. Nu se poate nega însă că asemenea „îndrăznelii inconștiente" au, în anul 1892, repercusiuni în epocă, atunci ca și astăzi (mutatis mutandis). N. Petrașcu răspunde cu o altă lucrare, avînd același titlu (39), dar își permite și el, din aceleași motive de receptare incompletă a lui Mihai Eminescu, să înșire lipsuri născocite și defecte exagerate în articolul publicat, în anul 1900, în *Enciclopedia română* a lui C. Diaconovici : „Atît limba, cît și poetica lui, au trecut, ca toate inovările, prin grade de formație, în care se văd o sumă de bîjbăieli, de greșeli, de lucruri greoaie și cîte odată lipsite de gust. Mai toate aceste defecte au dispărut în ultimele lui bucăți... Prima și cea mai generală idee, care se desprinde din poesia lui, e pesimismul său... Această filosofie, netăgăduit, e descurajatoare și neadmisibilă..." (40). Reticențele, ezitările și concesiile lui N. Petrașcu, dealtfel merituosul autor al unei biografii eminesciene valoroase și inițiator al cercetării critice a operei poetului (41), ne arată primejdia insinuărilor neavizate cît și îndrăznelile iconoclaste, în pofida consacrării definitive a valorii lui Mihai Eminescu.

Tudor Arghezi, cînd a devenit conștient de propria sa valoare, pe drept cuvînt, incontestabilă, s-a văzut pus în situația de a-și da părerea și despre alții, nu numai despre sine, mai mult atacînd decît apărîndu-se, așa cum se obișnuise.

În ipostaza inedită de critic literar, Tudor Arghezi dovedește nepriceperea critică mai cu seamă cînd atenția lui se îndreaptă asupra unor Maiorescu, Ion Creangă, Al. Macedonski și chiar Mihai Eminescu, despre care s-a pronunțat.

„Bietul Maiorescu nu era scriitor, îl deplînge pe critic Tudor Arghezi. În zece rînduri de text se sucea de cîteva ori și rămînea, să mă ierți, nu vreau să ațîț termenii, inexpresiv" (42). Nimic despre limpezimea de cuget a celui ce-a întemeiat critica românească, nici despre meritele culturale și literare ale inauguratorului unei epoci în literatura română. Dar nedreptatea întrece marginile cînd se referă la marele Ion Creangă : „Acela și-a scris o copilărie și nu a putut să-i dea transfigurarea pe care o capătă, de pildă, găina comună în desenul japonez. E o copilărie cu sărituri de garduri și, scrisă de el, nu se deosebește de nici o copilărie. Un fapt trăit nu merită să fie povestit fără o echivalență artistică peste isprăvile unui puști. Mai dibaci să noteze după ureche, decît să transpuie lucrul viu sau să-l urzească închipuit, copilăria lui

scrisă e ca orice copilărie nescrisă, și nu capătă accent purtată de condei". (43). Tudor Arghezi devenise dificil și contestatar, neavînd respect pentru alte valori literare, fie chiar Al. Macedonski, maestrul său de la *Liga ortodoxă,* pe care-l trata cu superioară compătimire, fie I. L. Caragiale, la care remarca numai eforturile și exigența formală, altceva nu, fie Liviu Rebreanu, căruia-i contesta stilul (iarăși), fie Al. Brătescu-Voinești, evidențiindu-i simplismul prozelor și previziunea desfășurării temelor, fie E. Lovinescu, negat ca prozator și critic, sau Ion Minulescu, rînduit între „flașnetari".

Cu Mihai Eminescu, însă, nu putea să procedeze la fel, fiindcă într-un chip oarecare el devenise tabu și nu mai putea fi contestat, fără a fi un iconoclast ridicol. Excepționala valoare a acestuia inhiba, dar incita la întrecere ; lui Mihai Eminescu nu i se putea spune nici „bietul", dar nici „acela" ; el devenise pentru Tudor Arghezi un „miraj literar", pe care-l avusese sau nu-l avusese în copilărie : „Mă numesc unul dintre oamenii în viață care l-au văzut pe Eminescu în carne și oase. Eram copil de șapte ani. L-am zărit pe Calea Victoriei. Trecea prin public un om grăbit, fără să ocolească, impetuoas. „Uite-l pe Eminescu" — a spus cineva, cu un glas pe care-l țiu minte. Se pare că poetul nu mai făcea parte din viața lui și că trăia o metempsihoză străină. Nu puteam ști atunci cine era să fie Eminescu și ar fi fost normal să-i uit numele auzit. E curios că nu l-am uitat. Mi-a rămas în ureche, odată cu tonul de stupefacție și de compătimire, probabil, cu care a fost rostit. Mi-a răsmas aninat ca de o schiță de fum. Nu mă puteam gîndi, atunci, că, după 65 ani trecuți, voi evoca într-o pagină de tipar ceea ce începea să fie, încă de pe atunci, o amintire" (44).

Evenimentul amintit se putea întîmpla în anul 1887, dar atunci poetul se mai afla în Botoșani, deci mai probabil în 1888 sau 1889, dacă s-a întîmplat într-adevăr. Complexul eminescian al lui Tudor Arghezi este evident. Din întreaga poezie eminesciană, pe el nu-l atrage decît erotica, pe care însă o interpretează după măsura lui, atribuindu-i lui Mihai Eminescu categorii lirice închipuite. După ele, dragostea poetului „e mai cu seamă senzuală, o dragoste pribeagă, de pasiune", „amestecată cu visul", „o dragoste de senzații tari, iuți" ; „directă și elementară" ; „femeia lui Eminescu nu e niciodată soție, rămînînd exclusiv amantă" ; „statornicia îi face poetului oroare". „Din poezia de dragoste a lui Eminescu, se alege totuși, concede Tudor Arghezi, o bucată care o depășește, orientată de o sensibilitate de distanță și de regret. E scurtă : *„Din valurile vremii...* Decepția îi dă lui Eminescu înăl-

ţimea care-i lipseşte din dragoste şi lumina tîrzie şi dureroasă" (54). Despre celelalte poezii, despre proza literară, despre publicistică, despre teatru nici un cuvînt, ci doar global : „De fapt, poezia caracteristică şi mare a lui Eminescu se ridică din mîhnire. Speranţă, credinţă, mîngîiere, nimic nu se găseşte la Eminescu. Locul de încolţire e dezamăgirea" (46). Pentru cîteva calificative : „sfînt prea curat al ghiersului românesc", „foarte român", „universal", „mare", Tudor Arghezi ia cu mîinile amîndouă îndărăt, negînd ceea ce are, din plin şi multilateral, unicul poet. Şi gheara leului cît de adînc este întipărită şi în carnea poeziilor lui Tudor Arghezi, atît în cele din tinereţe, cît şi-n cele din plină maturitate, etape uşor de precizat şi la el : „Printre copacii morţi de vremi, / M-ai tot chemat şi tot mă chemi" (*Iubitei mele,* 1896) ; „Clara undă argintoasă reflectează alba lună, / Lacul limpede se mişcă, nalta trestie răsună..." (*Clara noapte,* 1896) ; *De-o fi să mor* (1896) ; *Adolescenţă* (1910) ; „Apropiată mie şi totuşi depărtată, / Logodnică de-a pururi, soţie niciodată" (*Cîntare,* 1927) ; *Poate că este ceasul* (1927) ; „Mai mult, tu nu vei mai vedea / Nimic, nici cer, nici flori. / S-au prăfuit din zarea ta, / Ca nişte nori..." (*Doliu,* 1927) ; „Cine-a scris, în ce odaie, fără pat şi fără foc, / Imnul ăsta de izbîndă, de iubire şi durere ?" (*Caligula,* 1927) ; *Stinse scîntei ; Restituiri; Din nou; Vino-mi tot tu ; Despărţire ; Psalmul de taină ; Triumful ; Apă trecătoare* (*Cuvinte potrivite,* 1927) etc.

Atitudinea permanent umanistă, patriotismul său arzător, fără reproş şi prihană, imensa şi neogoita sete de cultură şi de informaţie, concepţia sa raţională, în politică, economie, filozofie şi artă îl menţin pe Eminescu în starea de *etalon de aur,* respingînd orice încercare de denigrare ce se strecoară prin texte critice sau elogii.

Mihai Eminescu a denunţat *străinismul cosmopolit,* atît al „junilor corupţi" prin „lupanarele Parisului", cît şi al indivizilor care urmăreau numai exploatarea poporului, scoţîndu-se ei înşişi din comuniunea lui. El a protestat împotriva încercărilor de desnaţionalizare, precum şi împotriva persecutării naţionalităţilor conlocuitoare, făcînd discriminările necesare între „jecmănitorii de la sate" şi oamenii de valoare cu dragoste de ţară şi cu milă faţă de norod. Plecînd de la cunoscutele articole : *Ecuilibrul* în care afirmă drepturile poporului român în Transilvania (*Federaţiunea,* III, nr. 38 (370), 22 aprilie / 4 mai 1870, p. 147—148) ; *Influenţa austriacă asupra românilor din Principate* în care condamnă rapacitatea imperialistă habsburgică (*Convorbiri literare,* X, nr. 5, 1 august 1876, p. 165—175) — deontologia eminesciană

impune un efort de receptare și de înțelegere, nu de contestare subiectivă.

Așa numitele „contaminări junimiste“ care se scot mereu în evidență neprincipial (ateism, xenofobie, antisemitism, conservatorism și cîte mai de toate, fiindcă opera lui Eminescu, ca și *Biblia*, poate fi interpretată în chip și fel), te miri cînd și te miri de cine (47), pentru a-l înșirui cu sila între susținătorii unor „curente retrograde“, ba chiar antiumane, încercînd a-i atribui poetului național un alt facies, sînt tot atîtea atentate recunoscute sau mascate împotriva celui mai important exponent clasic al spiritualității românești.

Anti-eminescianismului i s-a dat totdeauna riposta hotărîtă. Îndrăzneala insultelor unei anumite „insolențe“ trebuie să i se răspundă mereu cu vorbele marelui Tudor Arghezi : „Omagiile contemporanilor nu ne mișcă afară din cale, astăzi cînd a nu respecta pe Eminescu este o dovadă de imbecilitate“. Eminescu nu este „un eveniment aproape inexplicabil“ în literatura noastră sau „un accident“, cum decreta criticul G. Ibrăileanu, uimit de „proporțiile fenomenului“, dilatînd cuvintele lui Titu Maiorescu care, referindu-se și el la geniul său poetic, îl socotea „cea mai înaltă incorporare a inteligenței române“. Eminescu rămîne o fericită sinteză a valorilor spirituale ale poporului român, care s-a produs într-o epocă pe care — am spune — tot el a determinat-o în adevăratul ei nume — „a marilor clasici“.

23. COPILUL NEFERICITEI SECTE

Fără să fi fost neapărat atras de concepția lui Schopenhauer despre geniu, Mihai Eminescu a fost silit de împrejurări să se lovească dureros de cei din jur. L-au trezit la realitate nu teoriile filozofice, ci viața. *Primum vivere, deinde philosophari!* revine des pe buzele poetului, așa că Mihai Eminescu n-a contribuit în viață la înălțarea statuii sale și la regizarea abilă a acestei înălțări. Dimpotrivă, condițiile sale specifice de viață, ravagiile crescînde ale cumplitei boli, comportamentul intim legat de boală, după anul 1883, ar fi determinat ruina oricărei personalități (cum a fost de exemplu, cea a lui Miron Pompiliu) dacă n-ar fi fost opera. Într-adevăr, dacă n-ar fi fost opera!

Mihai Eminescu era conștient de valoarea operei sale. Se străduise să stăpînească limba românească așa cum nimeni n-o mai stăpînise și-o dăltuise pînă la el. Muncise pentru aceasta ca Sisif, mereu suind piatra amorfă a cuvîntului spre creștetul muntelui pentru o nouă șlefuire a sa. Pînă la el, nu s-a mai știut ce sînt acelea *variante*. La această muncă nimeni nu l-a silit, ci el însuși s-a supus (cu conștiința geniului că poate face mai mult) mergînd pînă la marginile posibilității exprimabilului.

Cum să înțelegem așadar, afirmația biografului său cel mai bun: „Inteligența îi era limpede, îndreptată numaidecît la țintă, dar mijlocie ca o apă curgătoare fără ochiuri adînci“ ? (1).

„O inteligență mijlocie“ — nimic mai în flagrantă contradicție cu geniul. Arthur Schopenhauer afirmă împotriva celor de mai sus: „Geniul constă, așadar, într-o dezvoltare abnormă a intelectului care-și poate găsi o utilizare, fiind aplicată cunoașterii existenței în totalitatea ei; prin aceasta geniul se pune în slujba întregului neam omenesc, așa cum inteligența normală, la rîndul ei, îi servește numai individului“ (2). Capacitatea de cuprindere a unui asemenea intelect este infinită, față de a omului normal. Omul de geniu se interesează de cele mai diferite probleme, cărora

altcineva nu le acordă nici o valoare ; inspirația sa se dezleagă și se desfășoară pe spații întinse, pornind de la un simplu amănunt ; sensibilitatea sa este ascuțită la maximum, transformindu-l într-un imens ghem de nervi, gata să recepteze orice impuls venit de afară sau dinlăuntru. Geniul, spre deosebire de omul normal sau de omul talentat, este un univers în necontenită mișcare, întors întotdeauna cu privirea cercetătoare asupra evenimentelor și indivizilor din jurul său.

Cu o „inteligență mijlocie", Mihai Eminescu n-ar mai fi fost Mihai Eminescu ! De fapt, criticul se familiarizase prea mult cu obiectul studiului său. Pe de o parte l-a înălțat pe un soclu, pe de altă parte l-a coborît între oameni, încercînd să reducă distanțele și diferențele. Criticul G. Călinescu inventează episoade imaginare, pentru a trage concluzii : „Un copil care urlă trarara prin curte, bătînd pasul prusian, cu chivără pe cap, spre panica cotețelor, care se urcă pe șură și se ascunde în casă prin rafturile de la scrin și lăzile cu luminări, care încalecă pe cîine și atacă gîștele, care se bălăcește toată ziua în iaz, îndeletnicindu-se cu capturarea verdelui neam al batracienilor, care fuge de acasă cu zilele, răscolind pădurile și stîncile sau scapă de la școală venind acasă pe jos și trebuie să fie alergat călare pentru a fi prins, nu e nici un descreerat precoce, nici un palid trubadur solitar, ci o haimana sănătoasă, din zburdălnicia căreia talentul și inteligența vor scoate mai tîrziu un mare poet al naturii" (3).

Pentru a-l apropia de cititori, firește, a folosit G. Călinescu epitetul „haimana". Dacă s-ar fi mulțumit numai cu atîta satisfacție — dar criticul, iată, caută nod în papură și inegalabilei dragoste a lui Mihai Eminescu pentru nedreptățita Veronica : „Eminescu nu are mistica transfigurătoare a marilor romantici cari-și creează o femeie fictivă, platonică, pe datele imperfecte ale realității și absorb în contemplație orice nevroză sexuală, el nu vede îngeri suavi cu ochi incandescenți, ca misticii medievali, cari să-l umple de turbare și căință și să-l împingă spre o claustralitate a spiritului" (4).

Mihai Eminescu este însă unic ca putere de asimilare, sintetizare și transfigurare — atribute prin excelență ale geniului. „Din contră, *omul superior*, spune A. Schopenhauer, se recunoaște pe sine în tot ce există, deci în totalitatea lucrurilor ; el nu trăiește numai în microcosmosul lui, ci mai ales în macrocosmos. De aceea el manifestă interes față de totalitatea lucrurilor, caută să le înțeleagă și să le exprime, fie în scopul de a le lămuri sensul, fie de a acționa în mod practic asupra lor. Omului superior, în adevăr, nu-i e nimic străin și el simte că totul îl interesează" (5).

„A compara oamenii practici cu oamenii de geniu ar mai însemna să compari nişte pietre folosite în construcţie cu diamantele“ (6).

Cunoscîndu-se pe sine însuşi, maturizîndu-se prin suferinţă, devenind „bătrîn“, cum el însuşi afirmă, Mihai Eminescu are surprinzătoare limpeziri sufleteşti, cînd ştie precis ce este :

„O, genii ce cu umbră pămîntul îl sfinţiţi,
Trecînd atît de singuri prin secolii robiţi,
Sunteţi ca acei medici miloşi şi blînzi în viaţă
Ce parcă n-au alt bolnav decît pe cel de faţă.
Oricui sunteţi prieteni, dar şi oricui îi pare
Că numai pentru dînsul aţi fost în lumea mare.
În orice veac trăirăţi neîncetăţeniţi,
Şi totuşi nici într-unul străini nu o să fiţi,
Căci lamura vieţii aţi strîns-o cu-ngrijire
Şi dîndu-i acea haină de neîmbătrînire,
Oricît se schimbe lumea, de cade ori de creşte,
În dreapta-vă oglindă de-a pururi se găseşte...“
(*Ca o făclie*, 1879)

Într-adevăr, dacă se pune întrebarea direct, fără a încerca să se facă cu orice preţ dintr-un „pesimist“ un „optimist“ : A fost fericit Mihai Eminescu ?, trecînd peste rarele clipe pe care i le-a dăruit Veronica Micle — şi ele puţine —, putem afirma, fără teama unei contraziceri, că poetul a fost un mare nefericit. De această realitate devenise el însuşi conştient, încă din anii vienezi — şi nu înţelegem de ce ar trebui să ne străduim a demonstra că poetul s-a înşelat cu privire la sine însuşi! sau că accesele sale de mizantropie au fost doar o „poză romantică“. Mihai Eminescu ajunsese să nu se suporte nici pe sine însuşi.

A. Schopenhauer are dreptate : „Geniul îşi face apariţia în epocă, ca o cometă printre planete, al cărei curs excentric este complet străin de mersul regulat, de ordinea uşor sesizabilă în care se învîrtesc acele corpuri. Aşa se explică că geniul nu se poate acomoda, pe planul culturii, mersului normal, tradiţional, al lucrurilor, ci el — prin operele create — inaugurează o epocă nouă, deschide noi perspective şi căi (ca acel comandant de oşti, sortit morţii, care şi-a azvîrlit spada în rîndurile duşmanilor) — căi pe care abia epocile următoare sînt chemate să păşească“ (7). Acomodat cu ideea morţii, Mihai Eminescu „a învăţat să moară“ cunoscînd ravagiile finale ale bolii : „Moartea, spune el, este stingerea conştiinţei identităţii numerice. Dar identitatea numerică a unui individ nu este decît o frunză din miile de frunze-n gene-

rații pe care arborul lumii le produce cu fiecare primăvară... Dacă acum peste (subiectiv vorbind) miliarde de ani acest tip omenesc ar răsări iar, faptul că acest timp nemișcat s-a scurs fără ca el s-o poată ști, căci timp n-a existat în lipsa lui, ar face ca tot acel timp să fie mai puțin decît clipa de adormire, în care el și-ar fi suspendat funcțiunea" (8).

Recviem-urile eminesciene sînt premonitorii. Poetul își simte sfîrșitul apropiat. În zadar, unii au căutat eludarea presimțirii ; ea exista tiranică, accentuată de urmările fizice catastrofale ale bolii :

Să simți cum că natura își bate joc de noi :
Ici-colo cîte-un geniu — și peste tot gunoi.
Și eu simt acest farmec și-n sufletu-mi admir
Cum admira cu ochii cei mari odat' Shakespeare.
Și eu, eu sunt copilul nefericitei secte
Cuprins de-adînca sete a formelor perfecte ;
Dar unde este dînsul cu geniu-i de foc
Și eu, fire hibridă — copil făr' de noroc !"
(*Icoană și privaz*, 1876)

Dintr-odată aproape fiecare poezie vine cu marea presimțire a catastrofei finale. Testamentele poetului sînt pe măsura geniului său :

Cum n-oi mai fi pribeag
De-atunci înainte,
M-or troieni cu drag
Aduceri aminte...
Reverse dulci scîntei
Atotștiutoarea,
Deasupră-mi crengi de tei
Să-și scuture floarea...
(decembrie 1883)

Poetul a știut că va avea o altă soartă decît aceea pe care i-o cobeau dușmanii. „Dumnezeul geniului m-a sorbit din popor cum soarele soarbe un nour de aur din marea de amar" (9).

Cînd un geniu moare spiritual la vîrsta de 33 de ani, iar fizic la vîrsta neîmplinită de 40 de ani, după ce a dat poporului său o limbă nouă și o sumedenie de capodopere, sînt zadarnice revoltele împotriva unui destin nemilos. Asemenea tragedii s-au mai întîmplat în dimensiunea ireversibilă a timpului. Vie, demonstrativă, nu rămîne decît „fapta".

24. O FAȚĂ DE-O ADÎNCĂ ȘI NOBILĂ SERIOZITATE

Ca și prietenul său Ion Creangă, și Mihai Eminescu n-a excelat prin frecventarea atelierelor fotografice ale vremii. Atitudinea este explicabilă în multe privințe. În drum spre Viena, în anul 1869, de cînd ne-a rămas prima fotografie, Mihai Eminescu era îmbrăcat în haine noi (Gheorghe Eminovici, Raluca și Aglaia veniseră cu el pînă la Praga) — și tînărul de 19 ani s-a fotografiat fără rezerve. Înainte de această dată nu există altă fotografie a lui Mihai Eminescu. Presupusa fotografie din Botoșani, pe care cineva a scris numele poetului (iar G. Călinescu a introdus-o în monografia sa: *Viața lui Mihai Eminescu)* aparține altcuiva, după cum s-a dovedit (1).

În perioada ieșeană (1874—1877), Mihai Eminescu n-a fost preocupat niciodată de gîndul de-a se fotografia, deși atelierul fotografic al lui Nestor Heck era bine cunoscut ieșenilor. El ironiza, ca și Ion Creangă, pe cei ce se „imortalizau". Cînd va avea de la Veronica o fotografie, poetul se va plînge că bogăția părului nu se potrivește pe capul ei mic și drăgălaș (2).

Cerînd Iacob Negruzzi fotografii, pentru tabloul jubiliar al *Junimii* și pentru un album, de la junimiștii bucureșteni (Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Ioan Slavici, I. L. Caragiale, Vasile Conta etc.), singurul care nu trimite cele două fotografii cerute este Mihai Eminescu. Poetul era supărat pe junimiști și, după plecarea sa din Iași, n-a mai trimis nimic la *Convorbiri literare* aproape un an de zile. Apoi nu-i permitea starea sa materială să se fotografieze. Salariul de 300 de lei lunar de la *Timpul* nu i se plătea regulat, iar hainele sale lăsau de dorit. În asemenea condițiuni, a trebuit să intervină însuși Titu Maiorescu, ducîndu-l la fotograful F. Duschek (3).

După anul 1883, a rămas o fotografie a poetului în haine albe. Era, probabil, în timpul lunilor de vară, după întoarcerea de la Viena. Această fotografie, tip cabinet (ca și celelalte) a fost

executată în Iași, la atelierul fotografic al lui Nestor Heck. Amicii săi, Wilhelm Humpel, soțul Emiliei, și Petru V. Grigoriu (4) au folosit un șiretlic. L-au hotărît pe Mihai Eminescu să meargă cu ei la fotograf, dar s-au înțeles cu meșterul ca să-l „scoată“ numai pe Mihai Eminescu.

A patra fotografie, tip cabinet, cunoscută este din perioada botoșăneană (1887), fiind executată de fotograful Jean Bielig, după care s-a făcut litografia lui Th. Mayerhofer.

În sfîrșit, masca mortuară este ultima imagine pe care o avem de la Mihai Eminescu.

Cercetîndu-le pe rînd (5), putem constata următoarele :

1. Fotografia tip cabinet, executată de J. Tomaš din Praga, în toamna anului 1869, ne-a păstrat chipul „luciferian“ al poetului. Bine legat trupește, îmbrăcat corect după moda timpului, tînărul Mihai Eminescu privește în depărtare. Ochii mari, negri (6) par să cunoască lumea încă de la această vîrstă. Părul negru, dat peste cap, lung, dar nu exagerat, înconjoară fruntea inaltă. Umerii obrazului sînt puțin evidențiați, nasul este drept, iar gura sensuală. Întru totul, o figură ieșită din comun care atrage atenția. Această fotografie a fost făcută în șase exemplare.

2. Fotografia de pe tabloul *Junimii,* multiplicat de fotograful Brandt din Iași, este a poetului maturizat. Liniile feței s-au mai îndulcit. Poetul purta mustață în anul 1878, cînd a fost serbarea jubiliară a *Junimii*. Gulerul tare, cravata și hainele negre sînt noi. Mihai Eminescu este, în această fotografie, un bărbat tînăr. Avea 28 de ani, dar trecuse prin multe cumpene și supărări. Privește cercetător spre lume. Ochii sînt tot atît de pătrunzători, părul tot atît de negru, dar pletele juvenile s-au astîmpărat. Mustața acoperă buza superioară și este tot atît de neagra. Nici o sclipire de zîmbet nu strălucește în ochii poetului sau pe fața sa. O seriozitate totală a încremenit chipul unui om aflat la răspîntia marilor creații și marilor dureri.

3. Fotografia lui Mihai Eminescu din anul 1884, după ravagiile catastrofice ale bolii. Poetul are 34 de ani. Alții abia-și încep viața lor creatoare la această vîrstă, cînd el și-o incheiase de un an. Mihai Eminescu este tot atît de bine „legat“ trupește, fără a fi gras. Hainele albe de vară sînt noi și curate, bine aranjate pe trup. Aceeași cravată discretă, în formă de fluture sau de

lavalieră, îl însoțește și-n această fotografie, ca și în celelalte trei, mărindu-se puțin într-a patra. Fața este mai plină; mustața îi este neagră ca și părul, puțin înspicat. Bărbia are conturul mai plin. Privirea îi este absentă. Liniile care pornesc de la nas spre colțurile gurii s-au mai adîncit. Pletele s-au mai lungit, ca în tinerețe. Omul este liniștit, ca un pămînt după cutremur. Ravagiile nu se mai văd la suprafață, au rămas la adîncime, unde straturile sînt în necontenită frămîntare pentru o nouă dezlănțuire catastrofică (7).

4. Fotografie a lui Mihai Eminescu din anul 1887, executată de Jean Bielig din Botoșani. Litografie de Th. Mayerhofer, după aceeași fotografie. Ținuta vestimentară corectă. Suferințele și boala și-au așezat zăbranicul pe fața poetului. Mustața plină și stufoasă e „nitzscheiană", revărsată pe gură și coborînd pe bărbie. Poetul are 37 de ani, dar chipul său denunță boala. Ochii, ferestrele sufletului, sînt morți și afundați în cap. Omul miraculos este total absent. Boala a ajuns la ultimele sale consecințe. Trupește, Mihai Eminescu este mai slăbit, ceea ce înseamnă că se supunea sau era supus unei diete severe. Aceeași seriozitate tragică întîmpină lumea.

5. Masca tragică a lui Mihai Eminescu, luată de sculptorul Filip Marinescu-Marin, în ziua de 17 iunie 1889. De pe buzele întredeschise, pare să nu fi dispărut încă marele țipăt de izbăvire. Fața este extrem de slăbită. Mustața și părul au crescut în voie. Numai fruntea largă domină chipul pămîntean devastat de marea furtună a întîlnirii cu eternitatea. Și în moarte suferința i-a însemnat cu aripile ei fața. Poetul parcă ar cere ceva sau ne-ar spune că a aflat liniștea eternă și a scăpat de zbucium. Fluturele miraculos și-a părăsit crisalida sa.

Pentru completarea celor mai de sus, devin deosebit de prețioase „descrierile" lui Matei Eminovici, singurul frate în viață al lui Mihai Eminescu. Acesta este în corespondență cu Corneliu Botez, care se informa despre unele amănunte din viața poetului pentru alcătuirea unui studiu (8). Matei Eminovici oferă cu mărinimie ceea ce știa despre familia sa, întemeindu-se mai mult pe memorie și pe relatările orale. Adeseori, amintirile sale sînt fanteziste. Putem avea însă deplină încredere în portretul fizic și psihic pe care i-l face ilustrului său frate, totuși nu fără a strecura și aici unele inexactități și exagerări benigne.

„Ca fizic, relatează Matei Eminovici, în scrisoarea din 20 aprilie 1909, Mihaiu era mai scurt ca mine, eu am talia 1,68, el era cu vr-o 2—3 centimetri poate și patru, mai scurt, avea o musculatură herculitană, piciorul la scobitura tălpei era plin (Platfuss

cum zice neamțul) însă nu-l jena de loc la mers. Păr negru ca corbul, fața un brun alb. Pălăria lui favorită era semi-joben, mergea tot-de-auna gînditor. Somnul îi era neregulat, aici citea de cu sară pîn' răsărea soarele, aci dormea de cu seară pîn' la amiază și uneori și pîn' la 1 și 2 p.m. Piciorul și miinile mici, ca ale mamei, dinții regulați și de culoare gălbuie, cînd rîdea, rîdea cu mare poftă, și rîs sincer. Pe cînd era la *Timpul*, joben întreg nu punea decît cînd venea Veronica de la Iași... Făcia abus de tutun și cafele negre, de beut bea țapăn însă numai vin, rachiuri nu, bea țapăn de la vîrsta de 14 ani.

Cînd venea vara de vacanțe de la Wiena, mergeam amîndoi la vînătoare de rațe selbatice la un iaz de pe moșia Cucoreni... Dar el tot gînditor, vorbea el, spunea, rîdea, dar iar rămînea gînditor. Grozav iubea pe țărani, mare simpatie avea pe ardeleni... Purta căciulă de astrahan, însă nu țuguiată (nu dacică), ci dreaptă... Revenind la fizic. — Era forte păros Mihaiu, pe pulpele și cele de jos și cele de sus, credeai că-i omul lui Darvin. Cînta bine din gură, ca și mama și Harieta. — Îi plăcea singurătatea și desmormintarea trecutului. Făcia mare haz, și chiar imita în bătaie de joc dascălii cari serveau la biserică. — Lucru care supăra pe mama..." (9). În scrisoarea sa din 29 aprilie 1909, Matei Eminovici mai adaugă aceste amănunte fizice : „Mihaiu avea ochii ceva intermediar între negru și căprii, un fel de căprii închiși, nasul era drept ca al mamei și nu aquilin" (10).

Amintirile, ca toate amintirile, sînt subiective, dar trebuie să le luăm așa cum ne-au rămas ; o verificare a lor este imposibilă. Harieta, care a trăit mai mult împreună cu fratele său, nu ne-a lăsat nici o descriere a lui. Nici Aglaia n-a avut această grijă. Matei Eminovici, dacă nu era întrebat de Corneliu Botez și de Leca Morariu, nu și-ar fi adunat amintirile abia în anul 1909. Așa cum sînt însă, ele ne aduc înaintea ochilor „chipul fizic" al lui Mihai Eminescu. Neorganizate, răzlețe, împrăștiate între alte relatări biografice familiale, cu inevitabile exagerări, cum este aceea că poetul „bea țapăn de la vîrsta de 14 ani", aceste amintiri reușesc să învie umbra celui ce-a fost chintesența geniului românesc. Parcă o simțim plutind printre șirele celui care o evocă...

Săraca iconografie eminesciană a fost, adeseori, completată cu impresiile contemporanilor care l-au cunoscut sau au trăit în preajma sa. Asemenea descrieri subiective sînt la Ioan Slavici, parțial la Titu Maiorescu (mai mult din punct de vedere al psihicului), I. L. Caragiale, Veronica Micle, Mite Kremnitz, T. Stefanelli, Ioan Russu-Șirianu etc., cum și la N. Petrașcu, Al. Vlahuță etc. Puținele fotografii ale poetului ne arată demnitatea sa umană,

de care era conștient, scriind cu mîna lui : „Caracterul oamenilor e intipărit pe fața lor. Toate pasiunile causează trăsături deosebite în față. De durată lungă fiind, trăsăturile rămîn neșterse" (11). Tot cuvintele lui Mihai Eminescu rămîn definitorii pentru iconografia sa.

Considerînd cele de mai sus, multe din exagerările și fabulațiile parazitare, legate de persoana, înfățișarea, vestimentația și comportarea în societate ale lui Mihai Eminescu au fost generate de invidia, de ura și chiar de „compătimirea" unora dintre contemporani. Cît a frecventat cursurile gimnaziale în Cernăuți, Mihai Eminescu a fost decent îmbrăcat ca oricare elev. Ca practicant la Tribunalul din Botoșani, a primit salariu, cînd s-a angajat „copist". Dorind să-și continuie studiile, își cere salariul și se înscrie „privatist" în clasa a II-a a „Ober-Gymnasium-ului" din Cernăuți. Pribegia sa în Transilvania n-a durat atît de mult încît să ajungă în „halul vestimentar" descris de N. Densușianu : „...în adevăratul înțeles al cuvîntului curgeau sdrențele de pe el. Abia se mai vedea pe la gît un mic rest de cămașă neagră, iar pieptul de sus pînă jos era gol, și cu mare necas cerca bietul om să-și acopere pielea cu o jachetă ruptă în toate părțile, sdrențuită dela mîneci pînă la coate, cu niște simpli pantaloni sdrențuiți din sus și sdrențuiți din jos" (12).

După „tîrzielnicele amintiri" ale lui N. Densușianu din timpul cînd era student la Sibiu, Mihai Eminescu n-ar fi putut circula pe drumurile împărătești și ar fi fost reținut imediat de jandarmi. După moartea poetului însă, încep mistificările. Poetul este „îmbrăcat din cap pînă-n picioare" și-apoi este ajutat să treacă, prin Vama Cucului, în țară. Exagerările sînt evidente.

Gustul vestimentar al lui Mihai Eminescu este atestat de toate fotografiile sale cunoscute, înșirate mai sus. În epoca vieneză, frecventa cursurile, mergea la teatru, făcea vizite. Comportarea sa între ceilalți tineri studenți nu lăsa nimic de dorit. Hainele sale erau curate, purtarea sa devenise ireproșabilă, remarcată nu numai de Iacob Negruzzi și de Theodor V. Stefanelli, dar și de Veronica Micle. Lux vestimentar nu făcea, frac și joben nu avea, ci împrumuta cînd avea nevoie. De cunoscut însă „snobismul", „bonjurismul" și „decadentismul" tineretului trimis să învețe în școli înalte nu se poate spune că nu le cunoștea, apăsind

nu numai pe extravaganța veșmintelor, dar și pe comportarea în societate :

Ai noștri tineri la Paris învață
La gît cravatei cum se leagă nodul,
Ș-apoi ni vin de fericesc norodul
Cu chipul lor isteț de oaie creață.

La ei își cască ochii săi norodul,
Că-i vede-n birje răsucind mustață,
Ducînd în dinți țigara lungăreață...
Ei toată ziua bat de-a lungul Podul.

Vorbesc pe nas, ca saltimbanci se strîmbă :
Stîlpi de bordel, de crîșme, cafenele
Și viața lor nu și-o muncesc — și-o plimbă.

Ș-aceste mărfuri fade, ușurele,
Ce au uitat pîn' și a noastră limbă,
Pretind a fi pe cerul țării : stele.
(*Ai noștri tineri*, 1876)

Un astfel de tînăr n-a fost Mihai Eminescu, deci nu s-a preocupat de legarea nodului la cravată, nici de răsucirea mustății sau de plimbarea în birjă. El n-a considerat că aceste „artificii" vestimentare și mondene sînt preocupări principale, scopuri în sine. La Iași, a participat la ședințele *Junimii* și la seratele literare ale Veronicăi Micle, fără a atrage atenția cuiva prin extravaganța hainelor sau prin dezordinea lor. Avea două rînduri de haine, iar ghetele nu-i erau scîlciate, purtate pînă la extrema uzură, cum se afirmă, fiindcă ține o conferință și vine în „redingotă", care nu avusese cînd să fie „cam înverzită de eroziuni" (13). Purta „pălărie tare, demi-țilindru" (14) și ghete de lac. Mereu se fac presupuneri gratuite că redingota ar fi de împrumut, după cum vor fi tot de împrumut hainele cu care este dus de Titu Maiorescu la fotograf sau fracul purtat la vizita regală (15). Nimic mai puțin adevărat ! Este o încercare eșuată de a scoate în evidență viața boemă, dezorganizată a lui Mihai Eminescu. Exagerarea merge pînă acolo, eludînd adevărul și punînd în locul lui mistificarea, încît nu i se admite lui Mihai Eminescu nici aspectul urban vestimentar, uitîndu-se realitatea elementară. În manuscrisele poetului sînt liste cu rufăria sa intimă dată la spălătoreasă, apoi el nu se putea prezenta oricum la redacția ziarului *Timpul*

și la ședințele *Junimii* în casa lui Titu Maiorescu, precum și în vizitele sale frecvente în familia Wilhelm și Mite Kremnitz.

Surprinde, așadar, exagerarea polemicii de către Nicu Xenopol pînă la descrierea pătimașă a îmbrăcămintei lui Mihai Eminescu în articolul : *Un critic de la Timpul : d-l Mihail Eminescu,* publicat în *Telegraful* din 2 aprilie 1882 : „Acest individ poartă pantaloni vineți, un ghieroc negru de împrumut și o pălărie mare, neagră, întocmai ca aceea a nemților care umblă cu flașnetele în spate ; e pururea plin de noroi, și fața și mîinile sale poartă nenumărate urme de cerneală violetă. Cizmele le înlocuiește adeseori prin papuci, și în acest hal, i se întîmplă uneori să intre la Hugues..." (16). Polemica este coborîtă astfel la atacul meschin „ad hominem", deviindu-se atenția de la realitățile grave, dezvăluite de Mihai Eminescu. Se pare, totuși, că „ghierocul negru de împrumut" era în perfectă stare, deoarece proprietatea lui îi este atribuită altuia ! Se apăsa deci și în anul 1882 pe starea materială a poetului care nu da preț pe „pedantismul" vestimentar. În ziua îmbolnăvirii sale însă, cînd un rînd de haine fusese udat și mototolit la baia Mitrașevschi, prietenul C. Simțion aduce alt rînd de haine de la gazda lui Mihai Eminescu din strada Amzei, nr. 6. Cu aceste haine, luate de la gazdă, a plecat bolnavul la Ober-Döbling, deci au fost socotite în bună stare. Abia pentru călătoria în Italia, A. Chibici-Revneanu înnoiește complet garderoba lui Mihai Eminescu.

Fără a trece dintr-o extremă într-alta, pentru apărarea adevărului și din acest punct de vedere, poate adiaforic, dar foarte mult speculat de unii biografi pro și contra, începînd chiar cu contemporanii poetului, trebuie de arătat că mult tribulata sperietoare critică a „mizeriei totale", a „boemei" și a „neorînduielii vestimentare" este neîntemeiată. În limitele bunei cuviințe, Mihai Eminescu s-a îmbrăcat simplu și decent și s-a comportat exemplar în societate.

25. DE AICI ÎNCOLO ÎNCEPE LUMEA...

A cerceta îndărăt bibliografia contemporană și a stabili filiații (1) este tot ce poate fi mai ușor. Tînărul Mihai Eminescu a citit; la început fără spirit selectiv-critic, ca fiecare student. Novalis, Hölderlin, Heine, Goethe, Schiller, Shakespeare, Leopardi, Hugo sînt citiți și selectați după „afinitatea sa electivă". El va traduce din Fr. Schiller *(Mănușa, Ector și Andromache, Resignațiune)*, W. Goethe *(Cîntec de nuntă)*, W. Shakespeare *(Sătul de lucru...)*, V. Hugo *(Serenadă)*, N. Lenau *(Foaia veștedă)*, dar și din Cajetano Cerri *(Veneția)*, Gottfried Keller *(La steaua)*, Hoffmann von Fallersleben *(Germanu-i foarte tacticos)* și Wernicke *(Un om de stat)* etc. El va traduce astfel din Schiller, Goethe, Shakespeare, Hugo, Lenau dar și din obscurii Cajetano Cerri, Gottfried Keller, Hoffmann von Fallersleben și Wernicke. Tot așa procedează și cu filozofii : Arthur Schopenhauer *(Pentru tălmăcirea aforismelor lui Schopenhauer)*, I. Kant, Spinoza, Leibnitz, Hegel, Herbart etc., pe care-i citește cu pasiune, nu din datorie, îi adîncește, reușind să stăpînească excelent sistemele lor (2). Curiozitatea sa este ieșită din comun. Dacă se ocupă cu ceva, el are tendința de-a epuiza cunoștințele domeniului respectiv. Astfel trebuie înțeleasă universalitatea sa incipientă. Ea nu trebuie redusă la conspectarea manuscriselor din cele 44 de caiete și la înduioșătoarele cuvinte ale lui Constantin Noica (3). Acesta vede limite unde de fapt era o universalitate culturală incipientă ; Mihai Eminescu nu își nota, ca student și mai tîrziu ca om avid de cultură, tot ceea ce citea și-i atrăgea atenția. Formația culturală universală a poetului nu poate fi reflectată decît *în parte* de cele 44 de caiete.

O comparație cu alți poeți străini poate porni numai de la aceste constatări, nu de la firavele și neconvingătoarele traduceri (4). Studiile comparative în privința filiațiilor cu alți poeți (5) nimeresc adeseori în gol, întrucît ele pornesc, majorita-

tea, de la prezența traducerilor. Considerațiile cercetătorilor străini (6) nu dau totdeauna cele mai bune rezultate. Universalitatea lui Eminescu trebuie constatată din interior, nu din exterior. Comparativ, el poate sta alături de marii poeți ai lumii, fără nici o rezervă, fără a fi înfeudat static unui sistem filozofic (curent literar) sau altuia.

Nu interesează, aici, dacă individualitatea universală eminesciană este recunoscută orizontal, adică este egală cu a unui W. Shakespeare, Victor Hugo, Fr. Schiller sau W. Goethe. Nici Sören Kierkegaard, marele însingurat din Nord, n-a fost cunoscut multă vreme, după moartea sa, și totuși el este întemeietorul existențialismului. Alte impedimente obiective, cum ar fi limba în care a scris, au împiedicat recunoașterea externă a universalității eminesciene. Nu în ele însă trebuie să ne împiedicăm și noi, cînd stabilim coordonatele acestei universalități. Nici nu vom pleca, subiectiv și unilateral, de la însemnările intime din caietele poetului, trăgînd de aici concluziile unor „limite“ existente doar în timpul procesului de formare și dezvoltare (7).

Dîndu-ne seama de cultura lui Mihai Eminescu, analizînd izvoarele sale contemporane, așa cum a făcut și G. Călinescu (8), care afirmă că n-a fost „un monstrum eruditionis“ (9), păstrăm proporțiile specifice eminesciene. Oricine poate consulta fișierele bibliotecilor din Viena, Berlin și Iași, oprindu-se la cărțile care l-ar fi putut interesa pe student, apoi pe blibliotecar. Rezultatele sînt edificatoare. Din inventarul acestor biblioteci, Mihai Eminescu a consultat literatura, filozofia, limbile și literaturile clasice și moderne (greacă, latină, germană, franceză, italiană, spaniolă, engleză, indică), religiile orientale (în special budismul), filologia, dreptul, economia politică, istoria, artele etc. Nu în totalitatea lor, ci iarăși numai cele legate de afinitatea sa electivă. Totuși numărul lor, dacă este vorba de cantitate, este enorm, depășind datoriile unui „auditor extraordinar“. Se constată existența unui apetit literar și filozofic fără echivalent în timpul său, la Universitatea din Viena. Dar importantă nu este cantitatea, ci calitatea. Mihai Eminescu începe să-și selecteze materialul informativ la Viena ; nu mai citește orice platitudini. Apoi trebuie să avem în vedere puterea sa de sistematizare a cunoștințelor. Un altul, cu atîtea cunoștințe, cîștigate într-un timp scurt, ar fi fost un monument de confuzie, ca, bunăoară, Iacob Negruzzi. Mihai Eminescu, dimpotrivă, își încheagă armonic cunoștințele, își formează un sistem individual filozofic și științific, își conturează o cultură individuală universală.

După întoarcerea de la Universitatea din Berlin, transportul său de valori culturale contemporane este evident. Marile idei ale veacului își aflaseră în el o albie adîncă. Acest lucru nu înseamnă că purtătorul lor le era *tributar*. Aici se produce o altă eroare gravă, în privința „servilismului" și „tributarismului" său față de poeți sau filozofi străini. Dacă ar fi așa, atunci Mihai Eminescu nu s-ar putea bucura de universalitate ; ar fi un simplu epigon al „romantismului" sau un „romantic întîrziat", cum le place unora să caracterizeze această personalitate proteică a literaturii noastre.

Lucrurile stau însă cu totul altfel. Mihai Eminescu nu este un simplu „purtător" al ideilor altora, nici un „imitator" al unor poeți străini. Glasul său este de la început inconfundabil.

Muzicalitatea unică a versurilor eminesciene este intraductibilă. Traducătorii ar trebui să aibă în vedere dominantele capodoperelor sale. Mihai Eminescu nu trebuie tradus oricum și de oricine. Cantabilitatea versurilor sale fură, dar alunecă în romanță. Selectarea capodoperelor și grija de a fi fidele traducerile, cît se poate, ar contribui mai mult la justificarea calificativului „universal" sau „mondial" (10). „Cu cît e (cineva) mai cult, nota poetul, cu atîta-i mai nenorocit" (11). Enorma încărcătură de cunoștințe l-a făcut exigent cu sine însuși — ca să nu mai vorbim de ignoranța contemporanilor, prilejuitoare de suferință. Viața poetului nu este decît o încercare incomparabilă de domolire a unei sete de cunoaștere ea însăși incomparabilă. Așa că se cuvine să încheiem tot cu cuvintele lui : „Martirul, eroul și înțeleptul sunt numai trei forme ale uneia și aceleiași substanțe : adevărul" (12).

Rămînînd un *magister perpetuus* pentru literatura română (13), și nu numai pentru ea, surpriza cititorilor străini este tot atît de îndreptățită ca și a noastră. Dramaturgul englez George Bernard Shaw, în *Prefața* la volumul de poezii: *Poems of Mihai Eminescu,* traduse de Sylvia Pankhurst (London, 1930), își exprimă admirația : „Am citit *Împărat și proletar, Strigoii* și toate celelalte. Dacă aș fi unul din editorii aceștia tineri, cu tipografie proprie..., m-aș repezi deodată la această carte uluitoare" (14). Asemenea cuvinte de sinceră și explozivă prețuire au avut și vor avea toți cei care vin în contact cu creația eminesciană. Este și această receptare a poetului nostru național o dovadă a universalității sale.

Înregistrînd reale succese, procesul de cunoaștere universală a marelui poet român Mihai Eminescu este totuși la începuturile sale. Este evident că, pentru a fi cunoscut, poetul trebuie să fie mai întîi tradus în limbile altor popoare. Numai atunci putem

spera la o receptare adecvată a operei sale, la suscitarea interesului și la apariția unor studii monografice. Decalajul în timp între difuzarea operei eminesciene în anii 1890—1944 în comparație cu anii următori, pînă astăzi, este grăitor. Poezia eminesciană a fost tradusă în 31 de limbi, iar comentarii monografice eminesciene au apărut în 16 limbi, astfel că Mihai Eminescu, în anii de explozie culturală a poporului nostru, a devenit cunoscut în întreaga lume. Demne de remarcat sînt traducerile făcute de: Em. Grigorovitza, Alfred Klug, Maximilian W. Schroff, Alfred Margul Sperber, Roy MacGregor-Hastie, Mario Ruffini, Franyo Zoltán, Rafael Alberti, Maria Teresa Léon, P. Grimm, A. Globa, Konrad Richter, Umberto Cianciolo etc. (15). Unele traduceri fragmentare și stîngace ale poeziilor sale n-au ajutat procesul de cunoaștere. De aceea cele mai bune traduceri au fost alcătuite de cei care au învățat a vorbi românește, (Omar Lara, *Poemas*, Editura Minerva, 1980), cînd ne referim la străini, sau de cei care stăpînesc la perfecție subtilitățile altei limbi, cînd îi avem în vedere pe români. Fără traducerea operei lui Mihai Eminescu în condiții cît mai onorabile — identitatea valorică cu originalul sau intrecerea lui fiind imposibile —, nu este recomandabilă bruscarea procesului de cunoaștere numai prin studii de istorie sau de critică literară. Aceste lucrări rămîn fără efectele scontate, izolate, neconvingătoare.

Mihai Eminescu a apreciat traducerile doamnei Kremnitz din poeziile și proza sa, (în special *Luceafărul)*, dar a constatat el însuși despuierea capodoperelor sale de toate frumusețile stilistice. Încurajarea elevei silitoare, pe care o învăța să deprindă limba românească (pe care însă n-a stăpînit-o bine niciodată), este explicabilă, dar încercările sale sînt modeste; ele nu s-au putut ridica la înălțimea originalului. Mai fidele au fost traducerile în germană ale lui Emanoil Grigorovitza (1857—1915), care se împrietenise cu Mihai Eminescu în Iași, după cum afirmă el însuși: „Tot așa nu mi-a fost dat să-l văd pe neuitatul Eminescu ca școlar la Cernăuți și îmi pare cu atît mai rău de asta, fiindcă el singur a fost acela, care mi-a povestit în urmă, — cînd ne împrietenisem la Iași, — multe și mărunte din viața lui de gimnaziast, prin anii 63 și 64. Cîte întîmplări hazlii nu am aflat de la bietul Mihai! Mai ales anul 64, cînd cu venirea trupei Fany Tardini la Cernăuți, care înebunise pe băieții noștri, a fost un val vîrtej întreg de năzdrăvănii. Că a luat în urmă și Eminescu lumea în cap și a plecat din Cernăuți, nu se știe cînd și cum. Avusese și el profesor de nemțește pe neuitatul Neubauer, pe acela care mi-a aprins mie, ca și lui, dragostea pătimașă pen-

tru scrierile lui Schiller. Eminescu știa să spue bucăți întregi de ale acestui poet pe de rost și cînd a văzut la Iași că tradusesem *Stejarul din Borzești* al lui Gane în nemțește, era nebun de bucurie. Au urmat apoi traducerile cîtorva din poeziile proprii ale lui Mihai, care ne-au legat prieteni pe vecie și — cu durere o spun — îl făceau uneoari să se întreacă cu firea, încît înțelesesem în urmă că în dosul acestor înduioșări se ascundea și suferința". *(Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, București, Editura „Librăria Națională", 1911, p. 125—126).

În anul 1892, Em. Grigorovitza și-a adunat traducerile în ediția : *„Deutsche Uebertragungen aus den auserleseneren des Dichtungen verstorbenen rumaenischen Poeten Michail Eminescu"*. Mit einer biographischen Skizze von Titus Maiorescu, Bukarest, Koenigl. Staatsdruckerei, 1892, XIII — 78 p. Bucurîndu-se și de atenția lui Titu Maiorescu, ediția a avut succes. Ea cuprindea : Michail Eminescu. *Lebenskizze*, III—XIII ; *Eminescu an seine Kritiker*, 17 ; *Melancholie*, 21 ; *Aus dem Gedichte „Die Epigonen"*, 25 ; *Ode*, 29 ; *Das Gebet eines Daken*, 31 ; *Sonett* (Ori cîte stele), 35 ; *Sonett* (Trecut-au anii), 37 ; *Ewige Ruhe* (O, mamă), 39 ; *Letzter Wunsch* (Mai am un singur dor), 41 ; *Erinnerung* (Departe sunt de tine), 45 ; *Reminiscenz* (De cîte ori, iubito), 47 ; *Der Schutzengel*, 49 ; *Sehnsucht* (De ce nu-mi vii), 51 ; *Schläfrige Vöglein*, 53 ; *Wiedersehen*, 55 ; *Bleibe da* (O, rămîi), 59 ; *Lass' die Welt*, 63 ; *Kamadeva*, 67 ; *Satyre* (Scrisoarea IV), 69.

Ilie Miron Cristea (1868—1939) a făcut studii în filologia modernă și în filozofie la Universitatea din Budapesta. El „este primul care a tratat într-o lucrare academică, la o Universitate străină, despre vieața și activitatea lui Mihai Eminescu" (16). Completăm aceste date sumare, comunicate de C. Rădulescu-Motru în ședința Academiei Române din 10 martie 1939, și totodată precizăm : Ilie Miron Cristea s-a înscris, în anul 1891, la Universitatea din Budapesta, Facultatea de filologie și filozofie. În 1895, obține doctoratul cu teza : *Eminescu élete és müvei (Viața și opera lui Eminescu)* (17). Am cercetat arhiva Universității din Budapesta în toamna anului 1937, dar n-am reușit să dau de urma formalităților de susținere a acestei lucrări academice, demne de interes, ca teză de doctorat, după publicarea cărții lui Alexandru Grama, *Mihai Eminescu. Studiu critic*, Blaj, Tip. Arhidiecezana, 1891, și a cărții lui Nicolae Petrașcu, *Mihail Eminescu. Studiu critic*, București, Socec, 1892, pe care Ilie Miron Cristea le-a cunoscut (18).

Au urmat apoi : Ion Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktor-

würde der philosophischen Fakultät der Universität Leipzig, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1903 ; Al. Bogdan, *Die Metrik Eminescus*, Leipzig, 1904 etc. Cu studiile lui : Carlo Tagliavini, *Michele Eminescu*, în : Studi sulla Romania, Napoli, 1923, Ramiro Ortiz, *Eminescu il poeta romeno della foresta e della polla*, în : M. Eminescu, *Poesie*, Firenze, Sansoni, 1927 ; I. Sân-Georgiu, *Eminescu und der deutsche Geist*, Jena, Gronau, 1936 ; Gino Lupi, *Mihail Eminescu*, Roma, 1943 ; Rosa del Conte. *Mihai Eminescu o dell' Assoluto*, Modena, 1961 ; Alain Guillermou, *La genèse intérieure des poésies d'Eminescu*, Paris, Libraire Marcel Didier, 1963 : I. A. Kojevnikov, *Mihail Eminescu i problema romantisma v rumânskoi literature XIX-ogo veka*, Moskva, Izdatelstvo „Nauka", 1968 etc., care sînt tot aîtea inițieri în viața și în opera lui Mihai Eminescu, sporul cunoașterii sale universale este evident.

Traducerile masive de poezii și de proză din ultimul deceniu în limbile : germană, engleză, franceză, italiană, latină, maghiară, rusă, spaniolă, polonă, etc. vor avea darul să schimbe definitiv procesul de receptare și de valorificare universală a poetului nostru național. Cunoașterea operelor mai de seamă ale scriitorilor, precum și a operelor oamenilor de artă și de știință, duc implicit și la cunoașterea sporită a valorilor unui popor, la apropierea dintre oameni și la schimburi culturale eficiente. Operele lui Mihai Eminescu, precum și cele ale lui Ion Creangă, I. L. Caragiale, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu etc. sînt în măsură să fie solii literaturii cu o profundă originalitate și o mare diversitate tematică a poporului român.

ÎNCHEIERE

„Marile lumini“ ale poetului, ale gînditorului și ale omului politic rămîn deschizătoare și călăuzitoare de drumuri. Chipul său se identifică pentru totdeauna cu al Luceafărului străbătător de spații și timpuri. Aceste „lumini eterne“ nu pot fi înnegurate, unilateral și subiectiv (1), așa cum alte popoare nu permit să fie „maculată sau știrbită“ imaginea unor scriitori ca : Homer, Shakespeare, Goethe, Dante, Pușkin, Hugo etc. Există astfel o „sfîntă a sfintelor“ în literatură, pe care o are nu numai poporul român, ci toate popoarele — și este un sacrilegiu profanarea ei (2). Este necesar să se facă un distinguo chiar între concepțiile contemporanilor (Titu Maiorescu, Vasile Conta, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Ioan Slavici) și cele ale lui Mihai Eminescu, fără o atribuire simplistă. Ele nu au fost identice în întregime și totdeauna. În orice caz, aceste concepții nu pot fi la îndemîna unei etichetări subiective și arbitrare, desprinzîndu-l pe Mihai Eminescu de Weltanschauung-ul său, de epoca istorică a formării și a exprimării *coram populo,* precum și de sinceritatea totală și de obiectivitatea convingerilor sale (3).

Chiar și cei care l-au „apărat“ pe Mihai Eminescu l-au nedreptățit, într-un fel sau altul, avînd rezerve față de postume sau exagerînd pesimismul său. Una dintre diformările rău intenționate, într-un sens extremist, este însă onesta și obiectiva concepție eminesciană despre conviețuirea poporului român cu alte naționalități. După Mihai Eminescu, nu puteau avea mai multe drepturi alte naționalități în dauna poporului român, ceea ce este valabil, din punct de vedere al dreptului internațional, și astăzi. El era atît împotriva cotropirii teritoriului național de marile puteri imperialiste ale vremii: imperiul austro-maghiar, imperiul otoman și imperiul țarist, cum și împotriva sărăcirii și împilării sistematice a țărăminii prin practicarea negoțului la sate, mai ales cu băuturi alcoolice, și a cametei, a asupririi de către arendași

și vechili, fie ei de orice naționalitate. Așa a pus corect problema Mihai Eminescu, veștejind rapacitatea imperialistă a epocii, tot așa a ridicat glasul împotriva gazetarilor detractori ai țării noastre în ziarele apusene, arătînd adevărata situație nu numai a românilor politicianiști exploatatori, dar și a celor de altă naționalitate care, în definitiv, tot exploatatori erau, făcînd demarcațiile necesare (4). Mozes Gaster, Heinmann Tiktin, Ronetti-Roman, Eduard Gruber, Wilhelm Kremnitz, Wilhelm Humpel, A. D. Xenopol și alții cu siguranță că au înțeles lucrurile și nu s-au supărat pe prietenul lor, convinși de onestitatea exemplară a convingerilor sale, așa cum s-au supărat alții, chiar în timpul vieții, simțindu-se lezați în interesele lor (5). Exista în această atitudine tot atîta nedreptate cîtă se face unor articole sau poezii, contestate sau excluse din edițiile lui Mihai Eminescu, menținîndu-se „problematicul", greșit înțeles. Se admite că poetul este o „prezență arhetipală benefică în desfășurarea de istorie și spirit a neamului său", îmbrăcînd „mii de forme, de ipostaze care-l apropie de oricine îi rostește numele și îi citește opera" (6), dar persistă rezervele problematice, încă de la Titu Maiorescu încoace, care-l mai lasă expus oricăror contestări îndrăznețe, tocmai datorită neelucidării definitive a situației sale în literatura română din toate punctele de vedere și cu autoritatea critică necesară. Și, după cum s-a dovedit pînă acum, toate aceste atitudini ale „problemiștilor diletanți" nu contribuie la rezolvarea chestiunii, ci au efecte contrare, menținînd la suprafață probleme false și inutile.

Este imperios necesar ca Mihai Eminescu, ca poet național, să fie scos definitiv nu numai din „problematicul critic ne-literar sau a-literar", ci și din „problematicul editorial", publicîndu-i-se întreaga operă, cu toate comentariile ce se impun la o asemenea ediție, așa cum stau lucrurile, în actualitate, și la alte popoare (7). Mihai Eminescu își aparține mai întîi lui însuși, apoi îi aparține poporului român. Cine îl atinge, fără înțelegere și fără cinstirea cuvenită, atinge însăși ființa neamului, sensibilă la valorile ei naționale trecute și actuale. În consecință, denigrarea „valorii naționale literare prin excelență", fără motive obiective întemeiate, numai de hatîrul unor teorii abstracte, individualiste, fără nici o legătură cu unanimitatea criticii eminesciene și a spiritualității poporului român, este egală, pur și simplu, cu autodesființarea și cu eliminarea definitivă din „aria eminesciană", cu vehicularea acelorași contestări neîntemeiate și cu rămînerea în rîndul detractorilor săi, al căror număr, din motive obiective, s-a rărit. Această permanență tutelară eminesciană va continua în literatura ro-

mână cît va exista ; ea nu poate fi infirmată din diferite motive extranee spiritualității românești.

Dar Mihai Eminescu n-a fost „prețuit", nici „valorificat" la justa sa valoare nici de cei care au fost socotiți că-i sînt favorabili, fie din cercul societății *Junimea,* fie din afara lui. Adevărata valorificare a poetului național se face abia în zilele noastre, de aceea trebuie să fim cît mai atenți la vechile și noile motive de contestare.

O problemă care a rămas încă actuală este astfel *publicarea manuscriselor,* cu care ne încheiem și noi expunerea. Valoarea manuscriselor, pentru cunoașterea omului și a activității sale continue din anul 1868, cînd avea 18 ani, pînă în anul 1883, cînd avea 33 de ani, este neprețuită. Aceste manuscrise îl cuprind pe Mihai Eminescu în devenire, apoi în deplinătatea genială a puterilor sale spirituale. Realitatea, evidentă pentru oricine a cercetat manuscrisele poetului, a fost sesizată „cu cutremur" pentru prima dată de Titu Maiorescu, fiindcă C. Simțion și A. Chibici-Revneanu, chiar dacă le-au răscolit din curiozitate, nu s-au priceput să le acorde valoarea reală. Nici Titu Maiorescu nu poate fi descifrat în întregime, în privința atitudinii sale față de „comoara eminesciană". El selectează, într-adevăr, poeziile incluse în ediția din anul 1884, dar lasă deoparte multe capodopere, finisate de poet, dar nepublicate, fiind prea personale, aparținînd „ciclului veronian". Ediția din Iași, 1914, va încerca să cuprindă mai mult. Complexat de aceste manuscrise, neștiind prea bine ce să facă cu enorma încărcătură informativă cuprinsă, Titu Maiorescu mai înainte de toate a refuzat să le restituie proprietarului lor care le cerea cînd se afla la Botoșani. Se temea, *pe drept cuvînt,* să nu fie risipite de Mihai Eminescu și să nu ajungă în alte mîini, așa că autorul lor nu le-a mai văzut, deși le-a cerut pînă în clipa morții. Ne îndoim că a avut vreo înțelegere cu Titu Maiorescu ca să tipărească din manuscrise ; nici nu se poate preciza dacă a putut face distincție între cele 38 de poezii publicate în *Convorbiri literare* și cele 26 de poezii, selectate de critic din manuscrise. Ceea ce avea de gînd să facă Mihai Eminescu cu manuscrisele sale nu mai putem ști, ci doar presupune.

Istoricul N. Iorga a salutat cu bucurie tipărirea operelor poetului : „Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprind poezia și proza pe care nu le-a tipărit. Dar nici nu le-a distrus, căci el știa că sînt în ele diamante care așteaptă numai mai multă tăietură pentru a străluci deplin... Un nou Eminescu apăru..." (8). În schimb, un oarecare Censor (D. Karnabat ?) are altă părere : „Natural că

ceea ce a rămas nepublicat sunt lucrările dintr-o singură trăsătură de condei, opere imperfecte, căci încă o dată Eminescu nu e poetul primei inspirațiuni sau încercări din tinerețe" (9). Mai ireductibil, peste așteptări, este criticul G. Ibrăileanu : „Căci hîrtiuțele rămase pe urma unui poet, caietele maculatură, brulioanele — aceste mărturii penibile ale chinurilor creatoare — sunt pline de cugetări adesea banale, de însemnări uneori triviale, de forme vulgare și imperfecte..." (10). Dar tot mai multe glasuri se raliază cu glasul vizionarului N. Iorga, iar Ilarie Chendi denunță „amicii literari ai răposatului care au simulat un fel de indiferență", precum și faptul paradoxal că presa „a preferat să certe pe descoperitorii acestor scrieri" (11). Astăzi, putem invoca în favoarea manuscriselor, ca o „summa summarum", convingerea lui Constantin Noica : „De aceea caietele lui Eminescu nu pot fi străbătute decît în întregime, cu sentimentul că te afli în fața omului deplin al culturii românești" (12).

Manuscrisele n-au fost rînduite cronologic de Titu Maiorescu, ci au fost predate așa cum se găseau în ladă : „cărți cartonate, caiete cusute și foi volante" (13). Cărțile cartonate sînt cele adunate de Mihai Eminescu de pe la anticari încă pe cînd se afla în Iași, aparținînd „vechiului scris românesc" (14). Se specifică apoi „caiete cusute", între ele se află și un carnet de reporter încă de pe timpul cînd poetul era „redactor en chef" la *Curierul de Iași*, apoi „foi volante". Toate acestea au fost cusute de vreun bibliotecar al Academiei Române în anul 1902, fără nici un criteriu, născîndu-se în felul acesta „miscelaneele". În starea aceasta, mi-a înlesnit acad. prof. Ion Nistor, directorul Bibliotecii Academiei Române în anii 1946—1947, cercetarea manuscriselor lui Mihai Eminescu, numerotate : 2254—2275, 2275 bis, 2276, 2276 bis, 2277—2292, 2306—2308, în număr de 44, cum și două dosare cu nr. 51, 52 (Mihai Eminescu — Veronica Micle) și ms. Gheorghe Eminovici, nr. 3215 și nr. 4850.

De la prima pagină pînă la ultima, manuscrisele eminesciene devin pentru oricine un miracol și iscă o uimire continuă. Cercetătorul se află în fața laboratorului intim al celui mai desăvârșit spirit al poporului nostru. Vechi păreri preconcepute sau formate din citirea bibliografiei se spulberă. Mai există și alte caiete de memorii, jurnale, amintiri, dar manuscrisele eminesciene oferă cercetătorului cu totul altceva. Dintr-o dată cel ce le consultă simte că se află în fața geniului, că are înaintea lui procesul de devenire al celui mai mare poet român. Ceea ce scrie el, traduce, gîndește, formulează și reformulează, încheagă în versuri și în variante, caută, află sau nu află, își manifestă curiozitatea imensă

și dorința de a se informa, abordînd diferite științe (matematica, fizica, dreptul, economia politică etc.), nu numai filozofia și literatura, pentru care avea aptitudini ieșite din comun, întrece totul ceea ce este posibil uman de aflat sau de comparat.

Cineva, frunzărind filele manuscriselor, fără a adînci cugetările eminesciene, dînd de expuneri de fizică, de matematică și de economie, notează dubitativ pe pagina 373 a manuscrisului 2255 : Alienație mintală ? Acest anonim nu s-a oprit, chiar în același manuscris, la celelalte „valori" cuprinse, între care considerații valabile permanent despre știință și cultură sau fulgurații filozofice, ca : „Pămîntul nostru e mai sărac în genii decît universul în stele fixe și mai lesne se naște în văile nemăsurate ale chaosului un nou sistem solar, decît pe pămînt un geniu" (15). Problemele lingvistice sînt mereu prezente, fiindcă traducătorul documentelor istorice din *Colecția Eudoxiu Hurmuzachi* și al *Criticii rațiunii pure* de I. Kant avea nevoie de echivalențe românești ale cuvintelor germane, lovindu-se de „sufixele vii și sufixele moarte", înșirînd iarăși cuvinte germane traduse (Zusammenhang, vorläufig, verkommen etc.) (16), sau teoretizînd : „Nu noi suntem stăpînii limbii, ci limba e stăpîna noastră. Precum într-un sanctuar reconstituim, pas cu pas, ce-a fost înainte — nu după fantasie sau imaginația noastră momentană, ci după ideea în genere, și după amănunte — care a predominat la zidirea sanctuarului —, astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească..." (17). Și tot despre limbă în alt manuscris : „Limba și legile ei desvoltă cugetarea" (18).

Dotarea filozofică a lui Mihai Eminescu era excepțională, evidentă dintr-o simplă notație : „Reprezentația e un ghem absolut unul și dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul și — experiența. Sau și un fuior, din care toarcem firul timpului, văzînd numai astfel ce conține. Din nefericire atît torsul cît și fuiorul țin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgînd de la tors, are predispoziție filosofică" (19). „Ce au fost românii pe cînd eu n-am fost, se-ntreabă el, ce vor fi ei, cînd eu n-oi mai fi. Oare eu, tu, el, nu e totuna. (Oare astea nu se confundă într-un individ...) (20). „Fără eu nu există timp, nu există spațiu, nu există Dumnezeu, fără ochi nu e lumină, fără auz nu e cîntec — ochiul e lumina, auzul e cîntecul, eu e Dumnezeu" (21). „Omul de spirit e acela care-n fundul inimei lui rîde de toți și de toate. Omul de geniu e cel ce rîde de el însuși. De aceea un geniu nu poate fi rău, pe cînd un om de spirit e totdeauna rău" (22). „Progresul omenirei nu zace adesea în mulțimea geniilor săi — națiuni cu genii mulți și străluciți sunt adesea nefericite, ci în acelea perso-

nagii multe ale istoriei, cari lucrează neobosit, fără altă răsplată decît conştiinţa datoriei împlinite, în fine progresul e în toţi, nu în unul ori în unii“ (23) etc.

Extrem de puţine sînt, în manuscrise, referinţele familiale. Cele autobiografice sînt topite în poezii. Despărţit curînd de fraţi şi de surori, vremelnic şi apoi pentru totdeauna, Mihai Eminescu defineşte doliul: „Doliul este umbra ce-o aruncă cei duşi în altă lume asupra chipurilor celor rămaşi pe pămînt“ (24). El îşi aminteşte numai de fratele său Ilie, cu care a copilărit, mort de tifos în Bucureşti, cînd studia medicina (25). În sfîrşit, spre a reda măcar palid unele dintre ideile inedite din manuscrise, cel mai modern poet din timpul său s-a pronunţat astfel despre „scriitorii noştri moderni“: „Faţă cu cea mai mare parte din scriitorii noştri moderni ţi se impune simţămîntul că ei nu sunt pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sunt inele în lanţul continuităţii istorice a culturii noastre, ci cum s-ar zice extra muros, sunt inele din dezvoltarea unui cap strein, o ramură de nuc din care, crescut pe jumătate, ai vrea să cultivi un trunchi de stejar; pe cînd numai din disoluţiunea acelei ramure în pămînt se pot trage atome constitutive şi pentru stejar“ (26). Descrierea acestor scriitori care înţelegeau „modernismul literar“ în felul lor, desprinşi de public, este valabilă şi astăzi, aşa cum o făcea acel peste figura căruia Lucian Blaga „a proiectat aura voievodală“ (27).

Cele 44 de manuscrise eminesciene, după predarea lor de către Titu Maiorescu Bibliotecii Academiei Române, au fost cercetate cu asiduitate. Unele sînt fotocopiate. Rezultatele sînt excepţionale, înregistrîndu-se valorificarea, în unele privinţe, integrală a operelor postume eminesciene (poezii, proză, literatură populară, teatru, pedagogie, publicistică etc.). Totuşi cele 44 de manuscrise aşteaptă publicarea lor în ordinea în care au fost scrise. Lucrul este posibil, iar necesitatea cunoaşterii depline a lui Mihai Eminescu este deasupra oricăror obiecţii şi tergiversări. Marile culturi au oameni de mare cultură, iar cultura noastră românească actuală are stringentă nevoie de mărturia marelui om de cultură care a fost şi va fi totdeauna Mihai Eminescu. Pentru aceasta însă opera sa trebuie să fie publicată în întregime, pentru a marca definitiv dimensiunile culturale ale fenomenului.

Manuscrisele eminesciene, puse la îndemîna cercetătorilor, au oferit, după 24 ianuarie 1902, descoperirea unui „Eminescu necunoscut“, după cum alte descoperiri vor urma pe măsură ce se vor succeda ediţiile critice şi complete ale operelor sale. Toate

acestea au fost expuse din punct de vedere al valorificării moștenirii literare. Referindu-ne însă la explozia informativă eminesciană din acești ani, constatăm că preluarea progresivă a acestei moșteniri este și ea capabilă de permanentă noutate și stringentă actualitate, ca totul ce se scrie despre marele poet.

De fapt, fiecare monografie eminesciană se sfîrșește cu începutul, ea rămînînd deschisă noilor contribuții și marilor mutații care se întîmplă în imensul laborator al cunoașterii progresive a vieții și a operei lui Mihai Eminescu.

CRONOLOGIE EMINESCIANĂ (VIAȚA ȘI OPERA)

1780 :

Este consemnat în condicile parohiale ale satului Călineștii lui Cuparencu (Bucovina) Petrea Eminovici, străbunicul poetului (? — ?), căsătorit cu Agafia (1736—1818).

1780 :

Se naște Vasile Eminovici, fiul lui Petrea Eminovici și al soției sale Agafia.

1812 :

10 februarie : Se naște Gheorghe Eminovici (Iminovici), fiul lui Vasile Eminovici și al soției sale Ioana.

1816 :

Se naște Raluca (Rareșa, Ralu) Iurașcu, fiica stolnicului Vasile Iurașcu din Joldești, „dulcea mamă“ a poetului.

1821 :

21 iulie (14 iunie 1818) : Se naște poetul Vasile Alecsandri.

1839 :

10 iunie : Se naște în satul Humulești, județul Neamț, Ion Creangă, marele prieten al lui Mihai Eminescu.

1840 :

15 februarie : Se naște Titu-Liviu Maiorescu.

29 iunie : Gheorghe Eminovici se însoară cu Raluca Iurașcu.

1841 :

12 mai : Slugerul Gheorghe Eminovici primește rangul de căminar. Se naște Șerban Eminovici.

1843 :

2 februarie : Se naște Nicolae (Nicu) Eminovici.

1844 :
Se naşte Iorgu (Gheorghe) Eminovici.

1845 :
5 mai : Se naşte Ruxandra (moare de copil).

1846 :
1 iulie : Se naşte Ilie Eminovici.

1848 :
Se naşte Maria (Marghioala), care moare în vîrstă de 7 ani (1855).
18 ianuarie : Se naşte scriitorul Ioan Slavici.

1850 :
15 ianuarie : Se naşte Mihai Eminovici (Eminescu), al şaptelea copil al căminarului Gheorghe Eminovici (Condica mitricală a bisericii Uspenia din Botoşani). Însemnarea lui Gheorghe Eminovici pe scoarţele unei Psaltiri : „Astăzi 20 Decemvrie anul 1849 la patru ceasuri şi cincisprezece minute evropieneşti s-au născut fiul nostru Mihai". În Albumul societăţii Junimea, 1878, Mihai Eminescu scrie cu mîna sa : „Născut în anul 1849, luna decembrie, ziua 20 (Sf. Ignat), în Botoşani". Se consideră valabilă data oficială din Condica mitricală.
22 aprilie : Se naşte Veronica (Ana), fiica lui Ilie Cîmpan şi a soţiei sale Ana.

1852 :
7 mai : Se naşte Aglaia Eminovici, căs. I cu Ioan Drogli, căs. II cu Heinrich Gareiss von Döllitzturm.
30 ianuarie : Se naşte scriitorul I. L. Caragiale.

1854 :
Se naşte Henrieta (Harieta) Eminovici.

1856 :
20 noiembrie : Se naşte Matei Eminovici.
Familia Eminovici se mută din Botoşani la Ipoteşti.

1858 :
Se naşte Vasile, al unsprezecelea copil, mort la 1 an şi jumătate. Mihai Eminovici este înscris în clasa a III-a la Şcoala primară greco-orientală din Cernăuţi (Naţional-Hauptschule). Promovează clasa, fiind clasificat al 15-lea din 72 de elevi (1857—1858).

1859 :

Mihai Eminovici în clasa a IV-a primară la Cernăuţi, clasificat al 5-lea din 82 de elevi (1858—1859).

1860 :

Mihai Eminovici este înscris în clasa I la : K. K. Ober-Gymnasium din Cernăuţi ; clasificat al 11-lea în semestrul I şi al 23-lea în semestrul al II-lea din 68 elevi. Promovat (1860—1861). Aron Pumnul preda limba română.

1861 :

Mihai Eminovici în clasa a II-a gimnazială. Repetent (1861—1862). I. G. Sbiera preda limba română, suplinindu-l pe Aron Pumnul, bolnav.

1862 :

Mihai Eminovici din nou în clasa a II-a gimnazială (1862—1863). Stă în gazdă la Victor Blanchin, profesor de limba franceză.

1863 :

16 aprilie : Mihai Eminovici părăseşte gimnaziul. În 4/16 aprilie era absent la cursuri.
Iarna : Moare la Bucureşti studentul în medicină Ilie Eminovici, bolnav de tifos, in vîrstă de 17 ani.
Iarna : Înfiinţarea societăţii literare *Junimea.*

1864 :

Martie : Mihai Eminovici iarăşi în Cernăuţi. Pleacă la Botoşani cu trupa de teatru Fani Tardini-Vlădicescu.
5 octombrie : Este primit ca practicant la cancelaria tribunalului din Botoşani, apoi devine copist cu un salar de 250 de lei lunar la Comitetul permanent judeţean.
7 august : Veronica (Ana) Cîmpan se căsătoreşte cu Ştefan Micle.

1865 :

5 martie : Mihai Eminovici îşi dă demisia, motivînd-o cu dorinţa de a-şi continua studiile la Cernăuţi.
11 martie : Cere paşaport pentru a trece în Bucovina.
Toamna : Este din nou în Cernăuţi, ca „elev privatist". Locuieşte la profesorul Aron Pumnul şi i se dă în grijă „Biblioteca gimnasiaştilor din Cernăuţi", precum şi biblioteca profesorului. În timpul anilor de „gimnasist" şi „privatist" i-a avut co-

legi de: T. Stefaniuk (Stefanelli), A. Chibici (din Revna), D. Şcurei, Petru Pitey (fiul lui Mihai Pitei, „Bezirksvorsteher in Radautz"), Casian Issar, Artemie Chiseliță, Ion Comoroşan, Gh. Costaş, Emil Cozub, Arthur Hynek (fiul lui Marian Hynek, „Stadtarzt in Botoşani"), Petru Goian, Stephan Wolf (fiul directorului gimnaziului), Ion Şahin, Ilie Luția etc.

1866 :

12/24 inauarie : Moare profesorul Aron Pumnul.
Mihai Eminovici debutează cu poezia *La mormîntul lui Aron Pumnul* în : *Lăcrămioarele învățăceilor gimnasiaşti de-n Cernăuți la mormîntul prea iubitului lor profesoriu Arune Pumnul răpăusat într-a 12/24 Ianuariu 1866*, Cernăuți, 1866. Semnează : M. Eminoviciu, privatist.
25 februarie / 9 martie : Apare în revista *Familia* poezia : *De-aş avea,* semnată de *Mihaiu Eminescu.* Numele i-a fost schimbat de Iosif Vulcan, directorul revistei.
15/27 mai : Apare în revista *Familia* poezia : *O călărire în zori*
Iunie : Mihai Eminescu părăseşte Bucovina și pleacă în Transilvania pentru a-și continua studiile (Sibiu și Blaj). Continuă colaborarea la revista *Familia* cu poeziile : *Din străinătate* (16/28 iulie), *La Bucovina* (14/26 august), *Speranța* (14/26 septembrie) și *Misterele nopții* (16/28 octombrie).
27—28 august : Participă la adunarea anuală a Astrei la Alba Iulia și ascultă cuvîntarea lui Timotei Cipariu.
Toamna : Mihai Eminescu trece munții clandestin în România și se află la Giurgiu, apoi la Bucureşti.

1867 :

1 martie : Apare la Iaşi revista *Convorbiri literare.*
Mihai Eminescu este angajat sufleur şi copist în trupa lui Iorgu Caragiale. Participă la turnee : Giurgiu, Ploieşti, Brăila și Galați.
2/14 aprilie : Apare în revista *Familia* poezia : *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie ?*
18/30 iunie : Apare în revista *Familia* poezia : *La Heliade.*
Mihai Eminescu îl cunoaşte pe I. L. Caragiale, care-l va descrie mai tîrziu în articolul său : *În Nirvana.*

1868 :

Sufleur în trupa lui Mihail Pascali. Împreună cu trupa, se află în turneu din nou în Transilvania și Banat (Braşov, Sibiu, Lugoj, Timişoara, Arad și Oravița).

Publică în revista *Familia* poeziile : *La o artistă* (18/30 august), ocazionată de recitalul cintăreței Carlotta Patty și *Amorul unei marmure* (19 septembrie / 1 octombrie).

29 septembrie : Este încadrat sufleur cl. II la Teatrul Național. Începe să scrie în București romanul *Geniu pustiu*.

Traduce pentru Mihail Pascali : *Arta reprezentării dramatice. Dezvoltată științific și în legătura ei organică de profesorul dr. Enric Theodor Rötscher (după edițiunea a doua).*

1869 :

Publică în *Familia* poeziile : *Junii corupți* (31 ianuarie / 11 februarie), *Amicului F. I.* (Filemon Ilea, un prieten din Blaj) (30 martie / 11 aprilie).

Februarie : Membru al societății „*Românismul*".

1 aprilie : Membru al *Cercului literar Orientul*, înființat pentru culegerea folcorului. Mihai Eminescu urma să culeagă folclor din Moldova.

Primăvara : Turneu cu trupa Mihail Pascali în Moldova și Bucovina.

Gheorghe Eminovici îi promite fiului său un stipendiu pentru studii la Universitatea din Viena. Mihai Eminescu părăsește trupa Mihail Pascali

2/14 octombrie : Mihai Eminescu se înscrie ca „auditor extraordinar" (A.O. — Ausserordentlich) la Universitatea din Viena, Facultatea de filozofie și de drept, urmînd cursurile în semestrul de iarnă (1869—1870).

20 octombrie : Membru al Societății „*România*" și „*Societății literare și științifice*" din Viena.

Octombrie : Se împrietenește cu studentul de la Facultatea de drept Ioan Slavici.

1870 :

1 ianuarie : Mihai Eminescu, cu o delegație de studenți români vienezi, îl vizitează la Döbling pe fostul domnitor Alexandru I. Cuza.

7/19, 9/21 ianuarie : Apare în ziarul *Albina* din Pesta articolul „*O scrisoare critică*", împotriva broșurii lui Dimitrie Petrino : *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina*, Cernăuți, Tip. Bucoviecki, 1869, luînd apărarea lui Aron Pumnul. Începutul activității publicistice.

18/30 ianuarie : Apare articolul *Repertoriul nostru teatral* în *Familia.*

15 aprilie : Apare poezia *Venere și Madonă* în revista *Convorbiri literare.*

15 august : Apare poezia *Epigonii* în *Convorbiri literare.*
Vara : Se întîlneşte cu Iacob Negruzzi, secretarul revistei *Convorbiri literare*, la Viena.
1, 15 octombrie : Apare *Făt-Frumos din lacrimă* în *Convorbiri literare.*
Proiectează, în ziarul *Federaţiunea* din Pesta, apariţia romanului *Naturi catilinare.*

1871 :

1 martie : Apare, în *Convorbiri literare*, poezia *Mortua est.*
8 aprilie : Ia fiinţă Societatea *„România Jună"* în Viena.
15 iunie : Apar în *Convorbiri literare* poeziile : *Înger de pază* şi *Noaptea.*
1 august : Întrunirea Comitetului pentru organizarea serbărilor de la Mănăstirea Putna la Cernăuţi. Este prezent şi Mihai Eminescu, care pleacă pentru cîteva zile la Ipoteşti şi la Botoşani.
3/15 *august* : Mihai Eminescu şi Pamfil Dan publică în ziarele *Românul* un apel către tineretul român de a se aduna la mormîntul lui Ştefan cel Mare de la Putna, la aniversarea a 400 de ani de la zidirea mănăstirii.
15/27 august : Serbarea şi Congresul studenţesc de la Putna.
Vara-toamna : Veronica Micle vine la Viena pentru un tratament medical şi se întîlneşte cu Mihai Eminescu.
În semestrul de iarnă 1871—1872, urmează cursuri de filozofie şi de drept.

1872 :

20 ianuarie — 10 februarie : Bolnav de gălbinare, dureri de stomac etc.
28 iunie : Întîlnire cu Titu Maiorescu la Botoşani. Acesta-l decide să urmeze cursurile universitare la Berlin.
1 septembrie : La Iaşi, citeşte în şedinţa *Junimii* poezia *Egipetul*, publicată în *Convorbiri literare* în 1 octombrie 1872.
1 decembrie 1872, 1 ianuarie 1873 : Apare „novela" *Sărmanul Dionis* în *Convorbiri literare.*
16 decembrie : Se înscrie la Universitatea din Berlin, ca student „ordinar" cu *„Anmeldungs-buch"*, deci a prezentat acte doveditoare că era „bacalaureus" de la Botoşani.

1873 :

Urmează cursuri, în semestrul de iarnă 1873—1874, la Universitatea din Berlin (filozofie, drept, istorie, economie etc.).
Ocupă un post la Consulatul român din Berlin.

17/29 ianuarie: I se propune de Titu Maiorescu o catedră de filozofie la Universitatea din Iaşi.
1 aprilie: Apar poeziile: *Înger şi demon* şi *Floare albastră.*
26 iulie: I se eliberează un certificat de secretariatul Universităţii din Berlin, prin care se atestă că a urmat cu regularitate 2 semestre. Nu s-a prezentat la examene.
29 septembrie: Moare la Ipoteşti Iorgu (Gheorghe) Eminovici, în vîrstă de 27 de ani (sinucidere prin împuşcare).
8 decembrie: Se înscrie pentru semestrul de iarnă, 1873—1874, la Universitatea din Berlin. Nu s-a prezentat la examene.

1874:
În vara anului, plecînd spre ţară, Mihai Eminescu cercetează cinci zile arhivele din Königsberg, vizitează mormîntul filozofului Immanuel Kant, apoi se opreşte cîteva zile şi la Lwow, unde-l interesau „vestigiile Movileştilor".
Revine în ţară şi este numit directorul Bibliotecii centrale din Iaşi la 1 septembrie, în locul lui Samson Bodnărescu. Preia biblioteca fără forme legale.
Locuieşte, împreună cu Miron Pompiliu şi cu Ioan Slavici, la Samson Bodnărescu, în locuinţa acestuia de la Şcoala normală Trei-Sfetite.
Raluca Eminovici, bolnavă.
Între 4/16 şi 26 noiembrie: Moare în Berlin candidatul în medicină de la Erlangen Şerban Eminovici, în vîrstă de 33 de ani.
8 noiembrie: Invitat la serata literară de la Veronica Micle, acceptă să vină într-o joi, spre a citi din poeziile sale.
1 decembrie: Apare, în *Convorbiri literare,* poezia *Împărat şi proletar.*

1875:
1 februarie: Apare, în *Convorbiri literare,* poezia *Făt-Frumos din Tei.*
Martie: Suplineşte pe A. D. Xenopol la cursul de logică de la Institutul academic, apoi predă limba germană la acelaşi Institut şi la Şcoala normală pînă în iunie 1875.
Începe traducerea *Criticii raţiunii pure* de I. Kant.
15 iunie: Titu Maiorescu, fiind ministru, îl numeşte în funcţia de director al Bibliotecii centrale din Iaşi pe Dimitrie Petrino.
Mihai Eminescu ocupă postul „politic" de revizor şcolar peste districtele Iaşi şi Vaslui.

Predă biblioteca, la 2 iulie, fără forme legale.
20 iulie — 10 august : La conferinţele metodologice ale învăţătorilor din judeţul Iaşi, revizorul şcolar Mihai Eminescu il cunoaşte pe învăţătorul Ion Creangă de la şcoala nr. 2 din Păcurari.
Toamna : În vizită la Cernăuţi, răspîndind broşura : *Răpirea Bucovinei după documente autentice.*
Octombrie : Colaborează la *Conversations-Lexikon* al editorului Brockhaus din Leipzig.

1876 :

14 martie : Conferinţa lui Mihai Eminescu . *Influenţa austriacă asupra românilor din Principate,* publicată în *Convorbiri literare,* 1 august 1876.
18 mai : Este destituit din postul de revizor şcolar, schimbîndu-se guvernul. Locuieşte cîtva timp în bojdeuca lui Ion Creangă.
Din 13 iunie : Lucrează la ziarul *Curierul de Iaşi,* cu 100 de lei lunar, pînă în toamna anului 1877.
22 iunie : Este dat în judecată de D. Petrino, fiindcă „a înstrăinat cărţi şi mobilier de la Biblioteca centrală, Iaşi". Dosarul se va alcătui la Tribunalul Iaşi.
26 mai : Raportul revizorului şcolar M. Eminescu către Ministrul Cultelor şi Instrucţiunii publice, prin care recomandă cartea lui Ion Creangă : *„Povăţuitoriu la citire prin scriere".*
15 august : Raluca Eminovici, „dulcea mamă" a poetului, se stinge din viaţă, în vîrstă de 60 de ani, în Ipoteşti.
9 iulie : Publică în *Curierul de Iaşi* schiţa : *La aniversare.*
6, 11, 13, 15, 18 august : Publică în *Curierul de Iaşi* nuvela : *Cezara.*

1 septembrie : Apar poeziile : *Melancolie, Crăiasa din poveşti, Lacul* şi *Dorinţa* în *Convorbiri literare.*
Septembrie : Invitat de Titu Maiorescu la Bucureşti. O cunoaşte pe Mite Kremnitz, care-şi va scrie impresiile mai tîrziu *(Amintiri fugare despre Eminescu).*
1 noiembrie : Apare în *Convorbiri literare* basmul în versuri: *Călin (file de poveste).*
1 decembrie : Apare în *Convorbiri literare* poezia *Strigoii.*
16 decembrie : Parchetul din Iaşi, cercetînd acuzaţia lui D. Petrino, închide dosarul cu declaraţia judecătorului de instrucţie : „Nu este loc de urmărire".

1877 :

Iulie : Ion Creangă are primul atac epileptic generalizat, după terminarea *Poveștii lui Harap-Alb.*

12 august : Apare o recenzie favorabilă *Manualului de logică* al lui Titu Maiorescu în *Curierul de Iași.*

1 septembrie : Publică din nou, în apărarea lui Maiorescu : *Încă o dată recenziunea logicei — Maiorescu,* în *Convorbiri literare.*

12 octombrie : Se hotărește să plece la București, părăsind Iașii, pentru a lucra la ziarul *Timpul,* împreună cu redactorul Ioan Slavici.

4 noiembrie : Ziarul *Timpul* nu are cu ce-și plăti redactorii (Ioan Slavici și Mihai Eminescu). Mihai Eminescu era plătit cu 300 de lei pe lună, pe care însă nu-i primea regulat. La insistențele lui Titu Maiorescu, ca „junimiștii" să trimită contribuții, Vasile Pogor răspunde cinic.

11/23 decembrie : Se fotografiază pentru tabloul jubiliar al *Junimii.*

30 decembrie : Scrie articolul *Dorobanții* în ziarul *Timpul.*

1878 :

1 martie : După un an de întrerupere a colaborării la revista *Convorbiri literare,* apar poeziile : *Povestea codrului, Singurătate, Departe sunt de tine* și *Povestea teiului.* Tensiune între Mihai Eminescu și *Convorbiri literare.*

16 aprilie : Publică în *Timpul* articolul *Paștele.*

30 aprilie : Moare poetul Dimitrie Petrino în București, Spitalul Brâncovenesc. Mihai Eminescu scrie un necrolog în ziarul *Timpul,* III, nr. 97, 4 mai 1878.

26 mai : Citește poezii în ședința de la Titu Maiorescu. Prezent și Vasile Alecsandri.

13 iulie : Se află la Florești — Dolj, la conacul junimistului N. Mandrea, pentru o lună, lucrînd la traducerea cărții lui Eudoxiu Hurmuzachi : *Fragmente zur Geschichte der Rumänen.* E surmenat ; apar plăgi pe fluierele picioarelor.

15 august : Întîlnire la București cu amicii săi din timpul studiilor vieneze : A. Chibici-Revneanu, Vasile Morariu și Teodor Stefanelli.

12 noiembrie : La Iași, la a 15-a aniversare a *Junimii,* împreună cu Ioan Slavici și I. L. Caragiale.

17 septembrie : Publică în *Timpul* recenzia : *Cuvente den bătrîni,* tomul I, de B. P. Hasdeu.

1879 :

4 ianuarie : Cu prilejul aniversării zilei de naștere a Mitei Kremnitz, Mihai Eminescu îi dăruiește un album, legat în piele roșie, cuprinzînd copiile complete ale poeziilor : *Cu mîne zilele-ți adaogi, Despărțire, Foaia veștedă, Rugăciunea unui dac,* precum și copia a patru strofe din *Atît de fragedă.*

1 februarie : Apar în *Convorbiri literare* poeziile : *Pajul Cupidon, O rămîi, Pe aceeași ulicioară.*

4 august : Moare Ștefan Micle la Iași. Nu împlinise anii de pensie pentru urmași, care va fi obținută cu greu abia în 1883.

1 septembrie : Apar în *Convorbiri literare* poeziile : *De cîte ori, iubito, Rugăciunea unui dac, Atît de fragedă.*

Apare traducerea lui Mihai Eminescu : *Fragmente din istoria românilor,* București, Socec, 1879 (XXXV + 376 p.).

1 octombrie : Apar în *Convorbiri literare* poeziile : *Sonete, Freamăt de codru, Revedere, Despărțire, Foaia veștedă — Das dürre Blatt* (dpuă N. Lenau).

Toamna și iarna : Veronica Micle vine la București și este prezentată de Mihai Eminescu : „logodnica sa".

1880 :

Primăvara : Are intenții serioase de-a se căsători cu văduva Veronica Micle, îl consultă pe Titu Maiorescu, care se opune. Se țes intrigi de Miron Pompiliu, Scipione Bădescu și I. L. Caragiale, care află „audiență" la Titu Maiorescu.

1 aprilie : Apare în *Convorbiri literare* poezia : *O, mamă,*

12, 13, 14, 24 septembrie : Publică sub pseudonimul *Censor* în ziarul *Timpul : Scrisoarea I, Scrisoarea a II-a, Scrisoarea a III-a și Scrisoarea a IV-a* (articole).

22 septembrie : Are o „așa-zisă idilă" cu Cleopatra Lecca-Poenaru, văduvă. Titu Maiorescu confirmă ironic că Eminescu „găsește în această doamnă cam corpolentă multă inspirație".

Toamna : Ion Creangă, numit în Consiliul general al instrucțiunii de ministrul Vasile Conta, vine la București, spre a participa la ședințe. Multe interviuri cu Mihai Eminescu, Ioan Slavici, Titu Maiorescu și I. L. Caragiale.

8 decembrie : Veronica Micle îi scrie lui B. P. Hasdeu că Titu Maiorescu „l-a decis pe d-l Eminescu a renunța la alianța proiectată".

1881 :

23, 27 ianuarie : Mihai Eminescu publică în *Timpul : Amintiri I* de Ion Creangă.

1 februarie : Apare în *Convorbiri literare* : *Scrisoarea I.*
1 aprilie : Apare în *Convorbiri literare* : *Scrisoarea II.*
3 aprilie : Samson Bodnărescu încearcă numirea ca profesor a lui Mihai Eminescu la Institutul Bașotă din Pomîrla.
1 mai : Apare în *Convorbiri literare* : *Scrisoarea III.* Reprodusă la 10 mai și în ziarul *Timpul.*
16 iunie : Mihai Eminescu vizitează Constanța și vede Marea Neagră.
1 iulie : Apare la Iași *Contemporanul* sub redacția lui I. Nădejde.
1 septembrie : Apare în *Convorbiri literare* : *Scrisoarea IV,*
4 octombrie : Publică în ziarul *Timpul* : *Anecdote de Elie Baican* cu un articol introductiv.
22 noiembrie : Participă la dezvelirea statuii lui Eliade.
Apare, la Leipzig, antologia : *Rumänische Dichtungen,* cu traduceri de Carmen Sylva și Mite Kremnitz, care cuprinde 21 de poezii de Mihai Eminescu : *Luceafărul, Scrisoarea III, Scrisoarea IV, Crăiasa din povești, Strigoii, Lacul, Freamăt de codru, Singurătate, Sunt ani la mijloc, Melancolie, Doină, Pe aceeași ulicioară, Revedere, Ce te legeni, codrule, Povestea codrului, Cînd însuși glasul, Dorința, O, mamă, De cîte ori, iubito, O, rămîi* și *Despărțire.*

1882 :

1 ianuarie : Se instituie un comitet, în frunte cu Grigore Păucescu, pentru problemele politice ale ziarului *Timpul.*
28 martie : Mihai Eminescu publică în *Timpul* recenzia : *Novele din popor de Ioan Slavici,* semnată M. E. Atitudine dură împotriva *Literatorului* lui Alexandru A. Macedonski și a „literatorilor", care declanșează atacul lui N. Xenopol (Xenopulos).
2 aprilie : N. Xenopol publică în *Telegraful* cronica : *Un critic de la „Timpul", d-l Mihail Eminescu.*
17 aprilie : Mihai Eminescu citește, la *Junimea,* în casa lui Titu Maiorescu : *Luceafărul.* În 28 octombrie îl citește din nou „șlefuit".
21 aprilie : Moare filozoful Vasile Conta, prietenul lui Mihai Eminescu și al lui Ion Creangă.
Veronica Micle se întîlnește de cîteva ori în București cu Mihai Eminescu.
30 octombrie : Mihai Eminescu este primit în audiență la intervențiile lui Titu Maiorescu și ale Mitei Kremnitz, de Carmen Sylva.
Apare : Elie Baican, *Literatura populară sau Palavre și anecdote.* Prefață de M. Eminescu, București, Tip. Academiei, 1882,

1883 :

12 ianuarie : Mite Kremnitz citește în germană traducerea : *Luceafărului.*
Ianuarie (c. 15—31) : Mihai Eminescu se internează în spital.
24 aprilie/6 mai : Apare poezia *Luceafărul* în : *Almanahul societății academice social-literare „România Jună"*, retipărită în *Convorbiri literare* (1 august 1883).
Apar în *Familia* poeziile : *S-a dus amorul* (24 aprilie/6 mai), *Cînd amintirea* (15/27 mai), *De-acuma* (5/17 iunie), *Ce e amorul ?* (17/29 iulie), *Pe lîngă plopii fără soț* (28 august/9 septembrie), *Și dacă* (13/25 noiembrie), și *Din noaptea* (12/24 februarie 1884). Poeziile i-au fost predate lui Iosif Vulcan la ședința „Junimii" din 23 martie ; pentru ele i s-a trimis poetului 100 de lei, unicul „onorar" primit.
5 iunie : Participă la dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare din Iași. Citește, într-un cerc restrîns, poezia *Doina* (în casa lui Iacob Negruzzi).

28 iunie : Mihai Eminescu suferă un acces grav al bolii sale și este internat la spitalul Caritatea, condus de dr. A. Șuțu.
1 iulie : Apare în *Convorbiri literare*, XVII, nr. 4, poezia *Doină.*
Iulie : Apare în *Literatorul*, nr. 7, p. 413, *Epigrama* lui Al. Macedonski, la adresa lui Mihai Eminescu, indignînd opinia publică.
12 august : Gheorghe Eminovici și locotenentul Matei Eminovici vin în București și se interesează de starea lui Mihai Eminescu. Lasă îngrijirea bolnavului pe seama lui Titu Maiorescu.
14 octombrie : Poetul Vasile Alecsandri ține o conferință cu intrare plătită, în folosul lui Mihai Eminescu, la Ateneu, citind din piesa *Fîntîna Blanduziei* (se realizează suma de 2000 lei). Titu Maiorescu adunase pînă la 3 octombrie : 1140 lei.
20 octombrie : Însoțit de amicul A. Chibici-Revneanu, Mihai Eminescu pleacă la Viena și este internat în Institutul dr. Leidesdorf-Obersteiner, la Ober-Döbling lîngă Viena.
21 decembrie : Apare volumul : *Poesii de Mihail Eminescu*, Socec, cu o prefață de Titu Maiorescu. Pe copertă, s-a însemnat 1884 (antedatare). Sînt incluse și 26 de poezii, dintre care 20 inedite, selectate de Titu Maiorescu din manuscrisele poetului, aflate „la unele persoane particulare". Lada cu manuscrise rămăsese la ing. C. Simțion. Poeziile inedite sînt următoarele : *Lasă-ți lumea ta uitată, Ce te legeni codrule, Odă, La mijloc de codru des, Iubind în taină, Trecut-au anii, S-a stins viața falnicei Veneții, Se bate miezul nopții, Cu mîne zilele-ți adaugi, Din valurile vremii, Glossă, De-or trece anii, Te duci, Peste*

vîrfuri, Somnoroase păsărele, Mai am un singur dor, De-oi adormi curînd, Nu voi mormînt bogat, Iar cînd voi fi pămînt și *Criticilor mei.*

Apariția volumului este anunțată de ziarul *România liberă* din 23 decembrie 1883 : „Poeziile eminentului nostru poet Eminescu au apărut. Recomandăm cu stăruință cititorilor noștri volumul apărut astăzi în librăria domnului Socec, perlă fără preț a poeziei noastre".

1884 :

1 ianuarie : Titu Maiorescu și nepotul său dr. C. Popasu îl vizitează pe Mihai Eminescu la Ober-Dőbling.

1 ianuarie, 1 februarie : Convorbiri literare publică 21 poezii din volumul *Poesii,* la dorința lui Titu Maiorescu, precum și poezia inedită *Diana* (6 poezii fuseseră publicate în revista *„Familia")*.

8 ianuarie : Moare Gheorghe Eminovici, la Ipotești, în vîrstă de 72 de ani.

26 februarie : Mihai Eminescu pleacă din sanatorul Ober-Dőbling și începe excursia din Italia cu A. Chibici-Revneanu (Veneția, Padua, Milano, Florența). Excursia a durat 29 de zile.

7 martie : Neculae Eminovici, în vîrstă de 41 de ani, se sinucide la Ipotești „prin împușcare".

14 martie : Mihai Eminescu se află cu A. Chibici la Florența.

27 martie : Se reîntoarce în țară. Este primit la gara București de Titu Maiorescu și de prieteni.

6 aprilie : Se stabilește la Iași, în urma hotărîrii lui Titu Maiorescu.

27 septembrie : Este numit subbibliotecar. Traduce : Fr. Bopp, *Kritische Grammatik der Sanscrita-Sprache.*

20 octombrie : Scrie lui A. Chibici să ia lada cu manuscrise de la C. Simțion, unde rămăsese. A. Chibici o ia și o dă în păstrare lui Titu Maiorescu. Acesta alege alte poezii (postume) și le tipărește în *Convorbiri literare,* apoi în edițiile *Poeziilor lui Mihail Eminescu.*

21 octombrie : Mihai Eminescu și Ion Creangă participă la *Centenarul lui Horia* la Iași.

25 octombrie : Mihai Eminescu participă la serbarea anuală a *Junimii.*

Noiembrie : Fiind bolnav, se internează la Spitalul Sf. Spiridon din Iași.

Decembrie : Este vizitat de poetul și admiratorul său Alexandru Vlahuță.

1885 :

Mihai Eminescu își îndeplinește „datoriile de subbliblotecar" și predă lecții la școala comercială.

1 iulie : Apare în *Convorbiri literare* poezia *Sara pe deal.*

1 august : Pleacă pentru băi de nămol la Liman, lîngă Odesa, unde este îngrijit de dr. Iachimovicz.

Septembrie : Apare ediția a II-a : *Poesii de Mihail Eminescu,* avînd același cuprins. Primește de la Editura Socec 500 de lei. Portret executat de fotograful Nestor Heck din Iași (1884—1885). Revista „*Convorbiri literare*" se mută la București.

25—26 decembrie : Mihai Eminescu se află de Sărbătorile Crăciunului în Cernăuți, la soră-sa Aglaia și cumnatul său Ioan Drogli, str. Mitropolit Silvestru, nr. 12. Mihai Eminescu locuia, pentru mai multă liniște, la Aspazia, sora prefectului de Rădăuți Oreste Renney de Herșeni, căsătorită cu Ladislau Kaplonski, str. 11 Noiembrie, nr. 24, fostă Franzensgasse, nr. 24, în apropiere.

27 decembrie : Mihai Eminescu se află în Suceava, împreună cu Vasile Bumbac, la care găzduia, și Ștefan Ștefureac (Ștefurea). Participă la sărbătorirea zilei onomastice a directorului liceului Ștefan Dracinschi. Este trist și taciturn.

1886 :

15 martie : Apare în : *„Albumul literar al societății studenților universitari „Unirea"* poezia : *Nu mă înțelegi.*

17 martie : Veronica Micle este în București.

12 mai : Mihai Eminescu este de Paști la București.

14 mai : Miron Pompiliu îi scrie lui Titu Maiorescu că starea lui Mihai Eminescu este iarăși gravă.

16 mai : Titu Maiorescu vine la Iași și constată că „Eminescu devine din nou direct alienat".

25 octombrie : Apare în ziarul *România liberă* poezia *La steaua,* la rubrica *Mai nou.*

6 noiembrie : După expertiza doctorilor Iuliano și Bogdan „la arestul preventiv al despărțirei I, unde se afla pacientul", Mihai Eminescu este trimis în ospiciul de la Mănăstirea Neamț, sub paza unui sergent din poliția orașului Iași.

1 decembrie : Apare în Convorbiri literare poezia *La steaua.*

1887 :

2 februarie : I. Creangă și V. G. Morțun îl vizitează pe Mihai Eminescu la Spitalul Mănăstirii Neamț.

6 februarie : Veronica Micle dăruiește un exemplar din volumul

său : *Poesii* (București, I. Haimann, 1887) cu dedicația : „Scumpului meu Mihai Eminescu, ca o mărturie de neștearsă dragoste. Veronica Micle. București, 6 februarie 1887".
10 martie : Cornelia S. Emilian, fiica profesorului Ștefan Emilian și a Corneliei Emilian, elevă la Școala Artelor frumoase din Iași, formează un comitet de elevi „cu scop de a deschide liste de subscrieri pentru Mihai Eminescu".
10 aprilie : Mihai Eminescu iese din Spitalul de la Mănăstirea Neamț. Se stabilește la Botoșani, în casa Harietei, sub îngrijirea dr. Fr. Iszak. În gară la Pașcani, a fost întîmpinat de Ion Creangă, el însuși grav bolnav, și de Miron Pompiliu.
14 iulie : Consult medical în casa profesorului Ștefan Emilian din Iași (Dr. Filipescu, medic primar al orașului Iași, colonel Dr. Otremba, medic șef al corpului al IV-lea de armată, Dr. Riegler, Dr. C. Botez și Dr. Negel, profesori la Facultatea de medicină din Iași). Se recomandă plecarea bolnavului la băile de la Hall în Austria, însoțit de doctorandul Grigorie Focșa (15 iulie), unde s-a aflat și în august.
14 iulie : Se adună comitetul elevilor la Ștefan Emilian, împreună cu W. Humpel, Miron Pompiliu și Anton S. Savul. Suma totală adunată : 2367,35 lei.
30 august : Mihai Eminescu se reîntoarce de la băile din Hall-Austria, împreună cu doctorandul Grigorie Focșa, în Botoșani.
7 septembrie : Se instituie o comisie de gestiune a listelor de subscripție primite de Cornelia S. Emilian, casieră.
12 septembrie : Harieta anunță că „bolnavul" s-a întors în Botoșani și se află „destul de bine".
Ultima fotografie, executată în Botoșani, fotograf Jean Bielig, litografie de Th. Mayerhofer.

1888 :

2 martie : Iacob Negruzzi supune Camerei deputaților cererea unui „ajutor viager nenorocitului poet național, Mihail Eminescu". Mihail Kogălniceanu susține cererea, care este aprobată de Cameră, votîndu-se un ajutor lunar viager de 250 de lei. De acest proiect de lege, trecut și prin Senat abia în 23 noiembrie și votat abia în aprilie 1889, n-a mai ajuns să beneficieze „nenorocitul poet național".

2 aprilie : Mihai Eminescu părăsește orașul Botoșani.
15 aprilie : Harieta anunță că Mihai Eminescu a plecat cu Veronica Micle la București.

13, 15 noiembrie : Apar în *România liberă* articolele : *Iconarii d-lui Beldiman* și *Iar iconarii.*

4 decembrie : Apare gazeta ***Fîntîna Blanduziei*** cu articolul de fond semnat E.
11 decembrie : Apare în gazeta ***Fîntîna Blanduziei***, articolul ***Fond și formă***, semnat cu inițialele M. E.
Traduce piesa : ***Le joueur de flûte*** de Emile Augier și o citește sub titlul ***Laïs***.
Apare volumul : ***Poesii de Mihail Eminescu***, ediția a III-a, cuprinzînd în plus : ***La steaua, De ce nu-mi vii*** și ***Kamadeva***.

1889 :

3 februarie : E internat din nou la Spitalul Mărcuța, apoi la Institutul „Caritatea" al dr. A. Șuțu (Strada Plantelor).
13 aprilie : Se instituie o curatelă, formată din Titu Maiorescu, Dem. Laurian, St. Mihăilescu, I. L. Caragiale, I. Gr. Valentineanu și Mihail Brăneanu, pentru a primi pensia lui Mihai Eminescu printr-un „tutor legal".
15/27 iunie, în zori (ora 3) : Se stinge din viață Mihai Eminescu, cel mai mare poet al românilor, în casa de sănătate a dr. S. Șuțu, fără să se afle nimeni în preajma lui. Împlinise 39 de ani și 5 luni.
17/29 iunie : Este înmormîntat în cimitirul Bellu (cimitirul Șerban-Vodă). Sicriul este dus pînă la groapă pe patru elevi din Școala normală de institutori.
15 iunie : B. P. Hasdeu publică în ***Revista nouă***, II, nr. 6, necrologul ***Eminescu***.
1 iulie : Iacob Negruzzi publică în ***Convorbiri literare***, XXIII, nr. 4 iulie 1889, necrologul lui Mihai Eminescu.
3 august, noaptea : Veronica Micle se sinucide cu arsenic la Mănăstirea Văratic, nemaiputînd rezista despărțirii de marele ei dispărut.
August : Apar în gazeta ***Fîntîna Blanduziei*** poeziile : ***Viața*** și ***Stelele-n cer***.
14 octombrie : Moare de „apoplexie cerebrală" Henrieta (Harieta) Eminovici, în vîrstă de 35 de ani, în orașul Botoșani.
31 decembrie : Moare marele prieten al lui Mihai Eminescu : Ion Creangă, în urma unui atac apoplectic.
Apare volumul : ***Poesii de Mihail Eminescu***, ediția a IV-a, cu introducerea lui T. Maiorescu : ***Poetul Eminescu***.

1890 :

2 ianuarie : Înmormîntarea lui Ion Creangă în cimitirul Eternitatea din Iași, „ora 1 precis".
1 februarie : Apar în ***Convorbiri literare*** poeziile : ***Oricîte stele*** și ***Scrisoarea V (Dalila)***.

22 august : Moare poetul Vasile Alecsandri, la Mirceşti.
Octombrie : Apare volumul : *Poesii de Mihail Eminescu,* ediţia a V-a, care cuprinde şi poeziile postume : *Diana* (*Convorbiri literare,* 1 februarie 1884), *Sara pe deal* (*Convorbiri literare,* 1 iulie 1885), *Nu mă înţelegi* (*Album literar al Societăţii studenţilor universitari „Unirea"*, 15 martie 1886), *Oricîte stele, Dalila* (*Convorbiri literare,* 1 februarie 1890).

1891

Apare imunda tipăritură a detractorului Alexandru Grama, *Mihail Eminescu. Studiu critic*, Blaj, Tip. Arhidiecezană, 1891.

1892 :

Apare volumul : *Poesii de Mihail Eminescu*, ediţia a VI-a, care cuprinde şi poeziile postume : *Pe un album, Între păsări, Fragment* şi *Rugăciune* (*Convorbiri literare*, 1 iulie 1892), alese de Titu Maiorescu din manuscrisele poetului ca şi cele din ediţiile anterioare. Apar : **Critice**, Vol. I—III, Bucureşti, Socec, 1892, de Titu Maiorescu.
30 octombrie : Matei Eminovici „face cunoscut că pe viitor se va subscrie Matei Eminescu".

1900 :

30 iulie : Moare Aglaia Eminovici, căs. II cu Heinrich Gareiss von Döllitzturm, în vîrstă de 48 de ani, în Cernăuţi.

1902 :

24 ianuarie : Titu Maiorescu „donează" Academiei Române 44 de caiete manuscrise ale lui Mihai Eminescu, după ce le-a ţinut din anul 1884 în „posesia sa".

1904 :

28 mai : Titu Maiorescu donează Academiei Române „25 volume manuscrise vechi româneşti şi 72 volume şi broşuri tipărite", care fuseseră ale lui Mihai Eminescu, păstrate în cele două lăzi de la ing. C. Simţion, luate de A. Chibici-Revneanu, la cererea poetului, şi predate lui Titu Maiorescu în anul 1884.

1912 :

9/22 iunie : Moare I. L. Caragiale, la locuinţa sa de la Schöneberg-Berlin.

1917 :

18 iunie/1 iulie : Moare Titu Maiorescu.

1920 :

24 noiembrie : Moare poetul Al. A. Macedonski.

1925 :

17 august : Moare Ioan Slavici în casa fiicei sale Lavinia din Crucea-de-Jos, Panciu.

1929 :

12 decembrie : Moare de pneumonie căpitanul î.r. Matei Eminovici (Eminescu) în orașul Bistrița (Năsăud), în vîrstă de 73 de ani.

1948 :

Mihai Eminescu este proclamat post-mortem „membru de onoare“ al Academiei Republicii Populare Române.

Referințe documentare :

1. *Părinții din părinți*

1. Vasile Gherasim, *Mihai Eminescu.* Studii și articole. Ediție alcătuită, prefață și bibliografie de George Munteanu, Iași, Editura Junimea, (Eminesciana — 8), 1977, p. 105—141.
2. Leca Morariu, *Gheorghe Eminovici, tatăl lui Eminescu,* în : Glasul Bucovinei, V, nr. 1156/1157, Cernăuți, 1922 ; Leca Morariu, *Iarăși obîrșia Eminovicenilor,* în : Glasul Bucovinei, VI, nr. 1252, Cernăuți, 1923 ; Gr. Nandriș, *Familia Eminowicz în Polonia, în :* Junimea literară, XII, nr. 1—2, Cernăuți, ianuarie-februarie 1923, p. 86—90.
3. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții documentare la bibliografia lui Mihai Eminescu,* București, Editura Acad. R.P.R., 1962, planșa IV ; *Eminescu în documente de familie,* Ediție de Gh. Ungureanu, București, Editura Minerva, 1977, p. 58.
4. Vasile Gherasim, *op. cit.,* p. 120—121.
5. Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XIV,* București, Editura științ. și encicl., 1977, p. 104 și urm.
6. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții...,* pl. V.
7. Idem, *ibidem.*
8. Idem, *ibidem.* Vezi și : D. Vatamaniuc, *Ilie Eminovici,* în : Caietele Mihai Eminescu. Studii și articole, note, documente, iconografie și bibliografie prezentate de Marin Bucur, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 176—194 ; D. Vatamaniuc, *Gheorghe Eminovici,* I, în : Caietele Mihai Eminescu, III, 1975, p. 152—163 ; *Gheorghe Eminovici,* II, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, 1977, p. 268—280.
9. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții...,* pl. V.
10. George Muntean, *Eminescu — documente noi,* în : Revista de istorie și teorie literară, nr. 3—4, București, 1964, p. 753, apoi : Idem, *Cercetări literare,* București, Editura pentru literatură, 1969, p. 156—159 *(Eminescu în lumina unor documente noi).*
11. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu.* Ediția a III-a București, Imprimeria Națională, 1938, p. 32 și urm.

Problema bolii nu mai este controversată la : George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, București, Editura Minerva, (Universitas), 1973, p. 22, 84 și urm.

12. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 34 și urm.
13. Titu Maiorescu, *Critice*. Vol. II, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 333 (*Eminescu și poeziile lui*).
14. Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 22—27, 115 etc.
15. I. L. Caragiale, *Opere*. Vol. IV, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 254 și urm. (*În Nirvana*).
16. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*. Vol. IV. *„Junimea"*, București, Editura „Bucovina", 1933, p. 38.
17. Idem, *ibidem* (Mite Kremnitz, *Amintiri fugare despre M. Eminescu*).
18. Leca Morariu, *Frăținii Eminescu*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1923, passim.
19. Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 14.
20. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 35 și urm.
21. Idem, *ibidem*, p. 31 și urm.
22. Idem, *ibidem*, p. 34 și urm.
23. Idem, *ibidem*, p. 36 și urm.
24. *Ms.*, 2255, f. 294, 311 v.
25. I. Grămadă, *Mihai Eminescu (Contribuții la studiul vieții și operei sale)*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1914, p. 11 și urm.
26. G. Călinescu, op. cit., p. 8.

Iacob Negruzi, *Amintiri din „Junimea"*, II, Ediție îngrijită de Corneliu Simionescu, București, Editura Minerva, 1970, p. 222, spune următoarele : „Două versiuni circulau despre originea familiei lui Eminescu. După unii, bunul sau străbunul său ar fi fost turcul Emin. Acest Emin sau Emin-efendi, cum i s-ar fi zis, ar fi fost negustor rămas prin Moldova în timpurile cînd relațiile noastre cu turcii erau mai strînse. Deprins cu noi, el și-ar fi schimbat numele în Eminovici, s-ar fi botezat, s-ar fi căsătorit cu o romîncă și s-ar fi așăzat întîi la Suceava și apoi la Botoșani. Negreșit că după cîteva generații, membrii acestei familii nici nu ar mai fi știut de originea lor orientală, iar dragostea și respectul ce Eminescu le-a avut totdeauna pentru musulmani, și disprețul său pentru greci, evrei, bulgari și alte neamuri din Orientul Europei ce trăise sub dominația turcească, s-ar explica astfel prin atavism. Această versiune este însă cu totul imaginară. După alta, poate mai întemeiată dar totuși nesigură ce mi-a comunicat Slavici, familia lui Eminescu s-ar

trage din unul din războinicii cu care regele Carol XII al Suediei a scăpat în țările române, după bătălia de la Pultava. Acest străbun al poetului nu a urmat mai departe pe regele său, ci însurîndu-se la noi cu o româncă, a intrat în serviciul statului moldovenesc."
27. George Munteanu, *op. cit.*, I, p. 21. Gluma cu „imineii" era folosită și de junimiști.
28. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 359.
29. Idem, *ibidem.*, p. 359 și urm.
30. Leca Morariu, *Iarăși obîrșia Eminovicenilor*, p. 2.
31. Vasile Gherasim, *op. cit.*, p. 105—141.
32. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 5 și urm.
33. George Munteanu, *op. cit.*, p. 21 și urm.
34. Vasile Gherasim, *op. cit.*, p. 105—130 ; Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Editura Academiei R. S. R., 1969, p. 19 și urm.
35. Vasile Gherasim, *op. cit.*, p. 138.
36. Vezi pe larg : D. Vatamaniuc, *Un alt arbore genealogic*, în : Manuscriptum, VI, nr. 1 (14), 1975, p. 39—43.
37. August Nibio, *Die Radautzer Deutschen*, in : Deutscher Kalender für die Bukowina — 1930, redigiert von Dr. Franz Lang, Czernowitz, 1930, p. 54 (înșiră și familia Effinowicz).
38. Vasile Gherasim, *op. cit.*, p. 125, 136.
39. Idem, *ibidem*, p. 121.
40. Vezi art. : *Și Eminescu — cîmp de bătaie ; Iarăși originea lui* M. Eminescu, în : Vasile Gherasim, *op. cit.*, p. 124—130 ; 131—141.
41. Petru Rezuș, *Eminesciana. Regula onomasticii*, în : Luceafărul, XXV, 17 (1 042), 24 aprilie 1982, p. 1, 6.

2. *Elevul cel imberb (1858—1869)*

1. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*. Ediția a III-a, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 43.
2. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*. Vol. II, București, Editura „Cultura Națională", 1934, p. 36—41. Vezi și : George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Mihai Eminescu*, București, Editura Minerva (Universitas), 1973, p. 27 și urm.

3. Augustin Z. N. Pop. *Contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu,* Bucureşti, Editura Acad. R.P.R., 1962, planşa V.
4. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu,* p. 44.
5. Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 111.
6. *Omagiu lui Mihai Eminescu.* Comitetul Comemorării, Galaţi, Bucureşti, 1909, passim.
7. Datele la : Radu I. Sbiera, *Amintiri despre Eminescu,* Cernăuţi, 1903, passim.
8. Idem, *ibidem.*
9. Cf. Leca Morariu, *Fraţinii Eminescu,* în : Glasul Bucovinei, VI, nr. 1360—1363, Cernăuţi, 1923, passim.
10. Radu I. Sbiera, *op. cit.*, p. 29 şi urm.
11. Iraclie Porumbescu, *Amintiri.* Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi glosar de Nicolae Oprea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 180—187.
12. Mihai Eminescu, *Scrieri politice şi literare.* Vol. I (1870—1877), Bucureşti, „Minerva", 1905, p. 55.
13. Petre Rezuş, *Contribuţii la istoria oraşului Rădăuţi,* Bucureşti, Editura Litera, 1975, p. 77.
14. Franz Xaver Knapp, *Die illustrierte Bukowina,* Wien, 1857 (14 St.). Erklärender Text zu F. X. Knapp's „illustrierter Bukowina". Verfasst von Ernst Rudolf Neubauer. In das romanische übersetzt von Johann Mittkiewicz, passim.
15. Radu I. Sbiera, *op. cit.*, p. 16 şi urm.
16. I. D. Marin, *Eminescu la Ipoteşti,* Iaşi, Editura Junimea (Eminesciana — 15), 1979, p. 119.
17. Idem, *ibidem.*
18. *George Munteanu, Hyperion.* 1. *Viaţa lui Eminescu,* p. 31.
19. I. D. Marin, *op. cit.*, p. 121 şi urm.
20. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu,* în : Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Tip. Mitr. Silvestru, 1943, p. 37.
21. *Omagiu lui Mihai Eminescu,* passim.
22. Idem, *ibidem.*
23. Vasile Vîrcol, *Amintiri despre Eminescu,* în : Viaţa nouă, I, 1906, p. 59.
24. Ioan Slavici, *Eminescu şi ardelenii,* în : Tribuna, An. XIII, nr. 129, Arad, 29 iunie 1909, p. 2.
25. *Omagiu lui Mihai Eminescu,* passim.
26. D. Furtună, *Eminescu la Botoşani,* în : Cuget clar, nr. 34 din 3 marie 1938, p. 4.
27. *Ms.*, 2285, f. 108.
28. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu,* p. 94.

29. Aurel Vasiliu, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, în : Eminescu și Bucovina, p. 239 și urm.

30. Vezi titlurile la : Aurel Vasiliu, *op. cit.*, p. 311.

31. Ioan Slavici, *Eminescu și ardelenii*, în : Tribuna, XIII, nr. 144, Arad, 18 iulie 1909, p. 2.

32. Ștefan Cacovean, *Eminescu la Blaj*, în : Luceafărul, 1 februarie 1904, p. 71 și urm. ; Idem, *Eminescu în București în anul 1868—1869*, în : Luceafărul, 1905, p. 59 și urm. ; *Amintiri despre Eminescu*, Iași Editura Junimea, 1971, p. 29 și urm. ; 34 și urm.

33. Petre Uilacanu, *Amintiri despre Eminescu*, în : Familia, 1902, p. 538 și urm.

34. Declarație dată pentru înscrierea ca „ausserordentlicher Hörer" la Universitatea din Viena. Cf. I. Grămadă, *Mihai Eminescu. (Contribuții la studiul vieții și operei sale)*, Heidelberg, (Extras din : Mitteilungen des rumänischen Instituts zu Wien), 1914, p. 18 și urm. ; I. Grămadă, *Societatea academică social-literară „România Jună" din Viena (1871—1911)*, Arad, 1912, passim ; Ieronim Barițiu, *Amintiri despre Eminescu. Eminescu la Viena*, în : Semănătorul, II, București, 1903, p. 238—260 ; Ioan Slavici, *Eminescu la Viena*, în : Viața Românească, XIII, București, 1921, p. 355—361.

35. Leca Morariu, *Eminescu. Note pentru o monografie. Fascicolul I : Cap. VI. Copilăria lui Eminescu și cap. VII. Eminescu elev*, Suceava, Tip. Hermann Reiner, 1932, p. 41.

36. Cei mai mulți veneau de la liceul din Suceava (satele din jur) și de la liceul din Cernăuți.

37. Petre Uilacanu, *Amintiri despre Eminescu*, p. 538 și urm.

38. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare. Vol. V. „Junimea"*, București, Editura „Bucovina", 1934, p. 124.

39. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 81 și urm. ; 121 și urm.

40. Ștefan Cacovean, *Amintiri despre Eminescu*, în : Amintiri despre Eminescu, p. 29 și urm.

3. *La aceste acadèmii de științi (1869—1874)*

1. I. Grămadă, *Mihai Eminescu*, p. 6 și urm.

2. Idem, *ibidem*.

3. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 223.
4. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*. Vol. V, p. 303.
5. Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Cultura Națională 1924, passim.
6. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, București, Sfetea, 1914.
7. I. Grămadă, *Mihai Eminescu*, passim ; Ioan Slavici, *Amintiri*, passim ; T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 34.
8. T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 35.
9. I. V. Pătrășcanu, *M. Eminescu, student la Berlin*, București, 1931, passim.
10. Poeziile sînt citate cronologic după : M. Eminescu, *Poezii, Proză literară*, Vol. I—II. Ediție de Petru Creția, București, Editura Cartea Românească, 1978, passim.
11. G. N. Nicolescu, *Anii marilor frămîntări eminesciene*, în : Steaua, XV, nr. 5—6 (172), Cluj, mai-iunie 1964, p. 147.
12. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 112.
13. Idem, *ibidem*, IV, p. 114—116 (scrisoarea în l. germană), 117—119 (trad.).
14. Șerban Cioculescu, *Eminesciana. Puterea de dispreț*, în : România literară, XIV, nr. 11, 12 martie 1981, p. 7 ; N. Tertulian, *Erori îndărătnice* în : România literară, XIV, nr. 16, 16 aprilie 1981, p. 23.
15. Vezi : M. Eminescu, *Fragmentarium*. Ediție după manuscrise, cu variante, note, addenda, și indici de Magdalena D. Vatamaniuc, București, Editura științ. și encicl., 1981, passim ; M. Eminescu, *însemnări despre istoria filozofiei ; Însemnări despre istorie*, în : Manuscriptum, XIIII, 1 (46) 1982, p. 12—30 ; Mariana Petrescu, Constantin Noica, *Însemnările în limba germană din caietele lui Eminescu*, mss. 2287, traduse de Mariana Petrescu și prezentate de Constantin Noica, în : Transilvania, X (LXXXVII), nr. 6, supliment, Sibiu, 1981, între pp. 6—7 ; *Extrasele lui Eminescu din : Versuch über das Geistersehn und was damit zusammenhängt* (transliterare și traducere de Mariana Petrescu), ibidem, X (LXXXVII), 12, 1981, p. 40—49 ; Contatin Noica,, *Cinci ani din viața poetului*, în : Manuscriptum, XIII, 1 (46), 1982, p. 9—11 ; Dr. Lucian Gavrilă, *Eminescu și științele biologice*, în : Contemporanul, Nr. 19, (1982), 7 mai 1982, p. 4 etc.

4. *Un vis al lui de aur (1871)*

1. Gheorghe Moisescu, *Centenarul Societăţii academice literare România Jună din Viena. 1871—1971*, Viena, 1971, p. 35—50.
2. I. Creţu, *Mihai Eminescu, Biografie documentară*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 100.
3. I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*. Vol. IV. „Junimea", p. 83. Vezi şi : M. Eminescu, *Scrieri politice*. Ediţie îngrijită de D. Murăraşu, Craiova, Scrisul Românesc, 1931, p. 31—34 ; M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica. 1870—1877*. Albina, Familia, Federaţiunea, Convorbiri literare, Curierul de Iaşi. Studiu introductiv de Al. Oprea. Coordonator Petru Creţia, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 99.
4. Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 42 şi urm.
5. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 83.
6. I. Grămadă, *Societatea academică social-literară „România Jună" din Viena (1871—1911)*, Arad, 1912, p. 4 şi urm. ; I. Grămadă, *Mihail Eminescu. (Contribuţii la studiul vieţii şi operei sale)*, Heidelberg, (Extras din : Mitteilungen des rumänischen Instituts zu Wien), 1914, p. 21 şi urm.
7. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, p. 209.
8. Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 45.
9. Ioan Slavici, *Amintiri*, p. 50.
10. *Provincial-Schematismus für das Herzogthum Bukowina im Jahre 1870*, în : Bukowinaer Haus-Kalender für das Jahr 1870, Czernowitz, Druch und Verlag von R. Eckhardt. 1870, p. 119.
11. *Schematismus der gr. or. Bukowinaer Diöcese für das Jahr 1871*, Czernowitz, Johann Eckhardt, 1871, p. 41.
12. *Schematismus der Bukowinaer griech. — orient. Archiepiscopal — Diöcese für das Jahr 1877*, p. 48.
13. August Nibio, *Die Radautzer Deutschen*, în : Deutscher Kalender für die Bukowina — 1930, redigiert von Dr. Franz Lang, Czernowitz, 1930, p. 50.
14. Petru Rezuş, *Contribuţii la istoria oraşului Rădăuţi*, Bucureşti, Editura Litera, 1975, p. 73.
15. Idem, *ibidem*, p. 149.
16. *Ms.*, 2255, f. 307.
17. Vezi : T. Bălan, *Serbarea de la Putna. 1871*, Cernăuţi, 1932, passim ; Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna 1871*, în : Şaptezeci de ani dela înfiinţarea Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina 1862—1932, Cernăuţi, Mitr. Silvestru, 1932, p. 99—197.
18. Petru Rezuş, *op. cit.*, p. 76.

19. Idem, *Ibidem*, p. 76. Vezi : Oreste Renney, *Privire istorică*, în : Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina, An. I, nr. 4, Cernăuți, 1865, p. 73—78.
20. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 72.
21. Idem, *Ibidem*, p. 76.
22. *Schematismus*, 1877, p. 44.
23. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 149—151 (*Extras din cronica anonimă : „Catastivul celor de trebuință traiului zilnicesc și starea economiei“*).
24. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în : Eminescu și Bucovina, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1943, p. 71.
25. Idem, *ibidem*, p. 71.
26. *Schematismus*, 1871, p. 60 și urm.
27. Idem, *ibidem*, p. 44.
28. Idem, *ibidem*.
29. Idem, *ibidem*, p. 45.
30. Idem, *ibidem*.
31. Idem, *ibidem*, p. 48.
32. Idem, *ibidem*, p. 49.
33. Idem, *ibidem*.
34. Eufrosina Popescu, *Eminescu la Crasna în Bucovina. În ajunul serbării de la Putna 1871*, în : Făt-Frumos, IV, nr. 1, Suceava, ianuarie—februarie 1929, p. 11 și urm. ; T. Bălan, *op. cit.*, p. 142 și urm.
35. *Schematismus*, 1877, p. 62.
36. Idem, *ibidem*, p. 61.
37. Gheorghe Moisescu, *op. cit.*, p. 45.
38. T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 72 ; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 212.
39. Dragoș Vitencu, *Viața pasională a lui Ciprian Porumbescu*, București, Editura muzicală, 1974, p. 58.
40. Idem, *ibidem*, p. 57.
41. T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 73.
42. M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume.* Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.S.R., 1958, p. 54—57 ; Perpessicius, *Poemul Putnei : o postumă mai puțin*, în : Luceafărul, II, nr. 1, 1 ian. 1959, p. 7 ; nr. 2, 15 ian. 1959, p. 7.
43. Gheorghe Moisescu, *op. cit*,, p. 46.
44. Idem, *ibidem*, p. 47 și urm.
45. Idem, *ibidem*, p. 48.
46. Idem, *ibidem*, p. 48. Vezi și : Ioan Slavici, *Serbarea de la Putna — Amintiri*, în : Tribuna, VIII, n-rele 103—105 ; 107—110 ; 112—115 ; 117—120 ; 122—123, Arad, 14 iunie — 12 iulie 1904,

passim ; apoi : Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Serbarea de la Putna. 15 august 1871, în :* Vieaţa lui Alecsandri, Craiova, Scrisul românesc, 1940, p. 267—274 ; Ioan Slavici, *Serbarea de la Putna,* în : Convorbiri literare, XXXVII, 1903, p. 923—938, 1006—1015 ; XXXVIII, 1904, p. 29—48 ; A. D. Xenopol, *Programa după care s-a celebrat serbarea în memoria lui Ştefan cel Mare la mormîntul acestui erou, în mănăstirea Putna (Bucovina),* 15/27 şi 16/28 August 1871, în : Convorbiri literare, V, 1871, p. 186 ; A. D. Xenopol, *Cuvîntare festivă rostită la serbarea naţională pe mormîntul lui Ştefan cel Mare. Putna în 15/27 August 1871,* în : Convorbiri literare, V, 1871, p. 187—192.

47. M. Eminescu, *Opere. IV. Poezii postume,* p. 54 şi urm. ; M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume.* Ediţie critică îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 54—57.

48. I. Creţu, *op. cit.,* p. 104, nota 1.

49. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu,* Bucureşti, Sfetea, 1914, p. 111 şi urm. ; Teodor V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu,* în : Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Mitr. Silvestru, 1943, p. 72 şi urm.

50. M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume,* p. 56 şi urm.

51. F. F., *Gusti, Dimitrie,* în : Academia R.S.R., Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, autori de la Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Al. I. Cuza", Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 419 şi urm.

52. M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume,* p. 57.

Lui Mihai Eminescu i se atribuie şi articolul : *Serbarea de la Putna întru memoria lui Ştefan cel Mare,* publicat tot în Curierul de Iaşi, IV, nr. 92—93, 22 şi 25 august 1871, p. 1—3 (N. Barbu, *Un articol necunoscut al lui Eminescu asupra serbării de la Putna,* în : Convorbiri literare, nr. 11, noiembrie 1977, p. 4—5 ; nr. 1, ianuarie 1878, p. 1). Deşi N. Barbu aduce argumente temeinice de istorie literară şi filologie pentru susţinerea paternităţii eminesciene, stilul articolului nu se ridică la înălţimea artistică şi ideatică a poetului, autorul putînd fi altcineva dintre participanţii ieşeni la serbare, mai degrabă M. Kogălniceanu. Introducerea istorică cu întrebările retorice pot fi ale acestuia ; el introducînd şi versurile care i-au plăcut din poemul *„La mormîntul lui Ştefan cel Mare"*. Dar tot atît de probabil pot fi aceste impresii de călătorie şi ale lui D. Gusti. Descrierea drumului de la Hadickfalva (Dorneşti, jud. Suceava) pînă la Putna nu-l poate avea ca autor pe Mihai Eminescu. Poetul n-ar fi scris

„Bucovina cea drăgălașă“, în anul 1871, fiind desprins de influențele juvenile, apoi „*Cronica anonimă rădăuțeană*“ ne oferă amănunte care nu mai pot fi ignorate. Extrasele din „*Cuvîntul de îngropăciune la moartea lui Ștefan cel Mare*“ au fost făcute numai de un participant la serbări. Problema paternității acestui articol rămîne încă deschisă. Consultă articolul la : M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica. 1870—1877*, p. 493—497 ; 817—821 ; apoi : Mihai Eminescu, *Însemnătatea serbării de la Putna*, București, Minerva, 1905, passim.

5. *Fără o poziție materială asigurată (1874—1877)*

1. I. V. Pătrășcanu, *M. Eminescu, student la Berlin*, București, 1931, p. 7.
2. Leca Morariu, *Data împrietenirii lui Eminescu cu Creangă*, în : Junimea literară, XII, Cernăuți, 1923, p. 456.
3. Samson Bodnărescu, *Scrieri*. Antologie, prefață, note bibliografice de Aurel Petrescu. Text stabilit și glosar de Paul Lăzărescu, București, Editura pentru literatură, 1968, p. X ; G. Zane, *M. Eminescu la Biblioteca Universității din Iași*, în Studii. Studiu introductiv de Costin Murgescu. Cuvîntul editorului de Valeriu Râpeanu. Ediție îngrijită de Elena G. Zane, București, Editura Eminescu, 1980, p. 361—370.
4. Samson Bodnărescu, *op. cit.*, p. X.
5. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, p. 337, nota 1.
6. Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu*, București, Cartea Românească, 1979, p. 9—55.
7. Idem, *ibidem*, p. 11.
8. Dan Ciachir, *Prof. Liviu Rusu despre Titu Maiorescu și despre „contradicțiile“ lui N. Manolescu*, în : Săptămîna culturală a Capitalei, Serie nouă, nr. 499, vineri 27 iunie 1980, p. 3.
9. Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 162—185.
10. T. Maiorescu, *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 1861, passim.
11. N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1970, passim ; G. Ivașcu, *T. Maiorescu*, București, Editura Albatros, 1972, passim ; Domnica Filimon, *Tînărul Maiorescu*, București, Editura Albatros, 1974, passim ; Simion

Ghiță, *Titu Maiorescu. Filozof și teoretician al culturii*, București, Editura științifică, 1974, passim ; Eugen Todoran, *Maiorescu*, București, Editura Eminescu, 1977, passim etc.
12. T. Maiorescu, *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, p. 7 și urm. ; 35 și urm. etc.
13. Vezi : G. I. Gulian, *Titu Maiorescu, exponentul ideologiei reacționare a regimului burghezo-moșieresc*, în : Din istoria filozofiei moderne. Vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 71—92 ; N. Tertulian, *Caracterul reacționar al teoriei „Autonomiei esteticului". I. Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în : Viața românească, nr. 2, București, 1952, p. 215—238 ; G. I. Gulian, *Valorificarea critică și necritică a lui Titu Maiorescu*, în : Contemporanul, nr. 24, 14 iunie 1963, p. 3 ; G. Călinescu, *Eminescu și contemporanii săi*, în : Contemporanul, 21 iunie 1963, p. 1, precum și magistrala lucrare : Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 9—55.
14. T. Maiorescu, *Einiges Philosophishe in gemeinfasslicher Form*, p. 12 și urm.

Tudor Vianu a reținut din : *Einiges Philosophishe...*, p. 154 și și 170, unele idei semnificative ale lui T. Maiorescu : „Dumnezeu nu este altceva decît umanitatea abstractizată ; conceptul Dumnezeirii nu e decît conceptul umanității". Și în altă parte : „Din toate cele de mai sus rezultă că Dumnezeu, pe care unii vor să-l înțeleagă ca pe o ființă suprapămînteană, nu este decît una exclusiv umană. El este nobil în cei nobili, curat în cei curați, obscur și intolerant în credincioșii eretizați. Conceptul său progresiv este măsura civilizației omenirii, căci el este reflexul celui mai bun și mai clar spirit al acesteia ; el e nemuritor pentru că omenirea e nemuritoare, pentru că conceptul trăiește într-o tinerețe eternă, fără bătrînețe, stîlp nezguduit pe care se poate clădi un loc de refugiu pentru reprezentările noastre ușuratice și trecătoare". (Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, București, Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tomul VI. Mem. 10), Imprimeria Națională, 1933, p. 24.

Deși antihegelian, Titu Maiorescu cunoaște evoluția triadică a religiilor, deci și conceptul progresiv al lui Dumnezeu (Diese bestimmten Religionen sind nur *besondere* Momente des Begriffs und eben damit entsprechen sie dem Begriff nicht, denn er ist nichtwirklich in ihnen), G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, herausgegeben von Ph. Marheineke, I Theil, II Aufl., Berlin, 1840, p. 256). Procesul evolutiv nu este decît un drum de realizare a spiritului absolut ; religia este un

drum progresiv al naturalității spre idee (p. 84, 257). Împărțirea triadică a religiilor de către Hegel susține evoluționismul său idealist (p. 253—262). Intemeindu-se pe Herbart și pe Feuerbach, într-o lucrare, cum spune Tudor Vianu, „puțin originală", unele idei hegeliene sînt totuși prezentate la acest festin filozofic eclectic. (Vezi și : Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, p. 22—39).

15. Vezi legăturile lui Eminescu cu Bucovina și în : Mihai Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, București, Minerva, 1905, passim ; Mihai Eminescu, *Însemnătatea serbării de la Putna*, București, Minerva, 1905, passim ; Mihai Eminescu, *Un incident din viața noului mitropolit al Bucovinei Teoctist Blajevici*, în : Telegraful român, 17, nr. 27, Brașov, 1877, p. 3 ; Mihai Eminescu, *Serbarea din Bucovina îndreptată în contra românilor. (A suta aniversare a deslipirii Bucovinei de Moldova)*, în : Convorbiri literare, VIII, 1874, p. 446—448 etc.

Alte scrieri : Mihai Ciopraga, *Bucovinenii la mormîntul lui Eminescu*, în : Neamul românesc literar, 3, Vălenii-de-Munte, 1911, p. 548 ; Liviu Marian, *Eminescu și Bucovina*, în : Junimea literară, 11, nr. 6—8, Cernăuți, 1914, p. 149—160 ; Vasile Gherasim, *Ipoteștii lui Eminescu*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1924, passim ; Vasile Gherasim, *Eminescu und die Bukowina*, în : Kalender-Almanach der Czernowitzer Allgemeinen Zeitung, Czernowitz, 1927, passim ; Aurel Vasiliu, *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1941, passim ; Ilie Mandiuc, *Mihai Eminescu și drepturile noastre asupra Bucovinei*, Cernăuți, Bucovina literară, 1942, passim ; Leca Morariu, *Eminescu și „Arboroasa Bucovinei"*, în : Revista Bucovinei, 1, Cernăuți, 1942, p. 131—132; Augustin Z. N. Pop, *Despre Aglaea Eminescu, sora poetului, în Bucovina*, în : Revista Bucovinei, 2, Cernăuți, 1943, p. 19—35, 81—89 ; Aurel Vasiliu, *Bucovina în viața și opera lui Eminescu*, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1943, passim ; Tudor. V. Stefanelli, *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1943, passim etc.

16. M. Eminescu, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în : Convorbiri literare, X, nr. 5, Iași 1 august 1876, p. 171 ; M. Eminescu, *Opere*. IX, *Publicistica*. 1870—1877, p. 169.

17. Convorbiri literare, XXIV, București, 15 iulie 1890 , apud : Lucian Dumbravă, *Retrospectivă „Convorbiri" : T. M., Titu Maiorescu despre modestia lui Leon C. Negruzzi și despre „Junimea"*, în : Almanah Convorbiri literare, Iași, 1980, p. 14—15.

18. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în : Eminescu și Bucovina, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1943, p. 97—101.

18 a. M. Eminescu, *Opere*. IX. *Publicistica*. *1870—1877*, p. 347.

19. Petru Rezuş, *Anii de studenţie ai lui Ciprian Porumbescu. Contribuţii biografice.* Extras, Bucureşti, 1970, p. 110.
20. Dan Mănucă, *Scriitori junimişti*, Iaşi, Editura Junimea, 1971, p. 128—148.
21. I. Creţu, *op. cit.*, p. 167.
22. Idem, *ibidem.*
23. O. Minar, *Eminescu în faţa justiţiei*, Bucureşti, Sfetea, 1914, passim.
24. M. Eminescu, *Opere IX, Publicistica, 1870—1877*, p. 83.
25. O. Minar, *op. cit.*, p. 21 şi urm.
26. Em. Gîrleanu, *Ion Creangă şi Mihail Eminescu*, în : Luceafărul, Sibiu, 1 iulie 1909, p.295 şi urm.
27. *Omagiu lui Mihail Eminescu*, Comitetul comemorativ, Galaţi, Bucureşti, 1909, p. 86 (N. A. Bogdan, *Eminescu redactor la „Curierul de* Iaşi").
28. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 208—229.
29. Mihai Gafiţa, *Mihai Eminescu*, în : Faţa ascunsă a lunii, Bucureşti, Cartea Românească, 1974, p. 214.
30. Idem, *ibidem.*
31. G. Zane, *op. cit.*, p. 362 şi urm.
32. Citat după : Gh. Bulgăr, *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva (Universitas), 1971, p. 72,
33. Idem, *ibidem*, p. 86.

Mozes Gaster şi H. Tiktin sunt amintiţi de Mihai Eminescu : *Ms.*, 2255, f. 303.

6. *Salahor al minţii (1877—1883)*

1. I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare.* Vol. III, Bucureşti, Editura „Bucovina", 1932, p. 126.
2. Mihai Drăgan, *O scrisoare a lui Eminescu către junimişti*, în : Manuscriptum, Anul XI, 1 (38), 1980, p. 40—43 ; publicată şi de : I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare.* Vol. IV, Bucureşti, Editura „Bucovina", 1933, p. 134—136.
3. I. Creţu, *op. cit.*, p. 225 şi urm.
4. Idem, *ibidem*, p. 226—227.
5. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, p. 275—315 ; C. I.

Gulian, *T. Maiorescu, exponent ideologic al regimului burghezo-moșieresc,* în : Din istoria filozofiei moderne. Vol. I. București, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 71—92 ; Z. Ornea, *Junimea și junimismul.* Ediția a II-a, revizuită și adăugită, București, Editura Eminescu, 1978, p. 528—564.

6. M. Eminescu, *Poezii și variante.* Ediție omagială alcătuită de D. R. Mazilu, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 75.

7. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu,* București, Editura Sport-Turism, 1978, p. 200—214.

8. *Enciclopedia istoriografiei românești.* Coord. științ. Ștefan Ștefănescu, București, Editura științ. și enciclop., 1978, p. 174 ; apoi : Constantin Șerban, *Eudoxiu Hurmuzachi, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne,* în : Revista de istorie, 27, nr. 1, 1974, p. 49—53 ; T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția sa de documente,* în : Anuarul Institutului de istorie națională, X, Cluj, 1945, p. 223—256 ; Aurel Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzachi“,* în : Revista Arhivelor, XII, nr. 2, 1969, p. 31—57 etc.

9. I. Crețu, *op. cit.,* p. 261, nota 1.

10. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare.* Vol. IV, 1933, p. 24 (Textul original german, p. 1—19 ; trad. 23—39).

11. E. Lovinescu, *Mite, Bălăuca,* Iași, Editura Junimea, (Eminesciana — 20), 1980, p. 3—193 ; apoi : Mite Kremnitz, *Amintiri fugare despre M. Eminescu. (Încredințate fiului meu adoptiv),* în : E. Lovinescu, *op. cit.,* p. 431—455.

12. Idem, *ibidem,* p. 84 și urm.

13. Idem *ibidem,* p. 197—402.

14. Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu,* p. 162 și urm.

15. Flora Șuteu și Octavian Șchiau, *Manuscrisele eminesciene din colecția Mite Kremnitz,* în : Studii de limbă literară și filologie. Vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 409—435.

16. Mite Kremnitz, *Amintiri fugare despre M. Eminescu,* p. 446 și urm. (Anexă la : E. Lovinescu, *op. cit.,* p. 431—452).

17. G. Călinescu, *op. cit.,* p. 343.

18. Mite Kremnitz, *op. cit.,* p. 431—452.

19. G. Călinescu, *op. cit.,* p. 343.

20. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle,* București, Editura tineretului, 1967, p. 109—110.

21. Carmen Sylva, *Vîrful cu dor,* București, Tip. F. Göbl, 1879, passim ; M. Eminescu, *Poezii postume.* Prefața I. Chendi. Ediție nouă, București, Minerva, 1905, p. 101 și urm. ; Georges Allan

(Mite Kremnitz), *Un caracter de artist*, trad. de L. Maiorescu, în : Convorbiri literare, XIX, București, 16 februarie 1880, p. 557—558.
22. Petru Vintilă, *Mihai Eminescu*. Roman cronologic, București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 499, 533.
23. N. Petrașcu, *Mihail Eminescu*. Studiu critic, București, Tip. „Bucovina“, 1933, p. 51 și urm.
24. Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, 1969, p. 194—202, 329—330.
25. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 92 și urm.
26. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, p. 220.
27. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*. Vol. IV, p. 1—19, 23—39.
28. Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, p. 194 și urm.
29. Petru Rezuș, *Dochița-Împărătița. Basme și poezii populare din Țara-de-Sus*, București, Editura Minerva, 1972, p. 279—284.
30. Vezi și : Mircea Zaciu, *Anghezi sau „arta de a muri“*, în : Viața Românească, XXXIII, nr. 8, august 1980, p. 107—121.

7. *Nu credeam să-nvăț a muri vreodată (1883—1889)*

1. Titu Maiorescu, *Poetul Eminescu*, în : Mihai Eminescu, *Poesii*. Ediția a IV-a, București, Socec, 1889 ; reproducere la : D. R. Mazilu, *M. Eminescu. Poezii și variante*. Ediție omagială, București, Academia Română. Studii și cercetări, XLIV, 1940, p. 74—79.
2. Em. Gîrleanu, *Ion Creangă și Mihai Eminescu*, în : Luceafărul, Sibiu, 1 iulie 1909, p. 295—297.
3. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*. Vol. II, Îngr. și pref. de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Editura „Socec“, 1939, p. 189.
4. Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Cultura Națională, 1924, p. 134—135.
5. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 381.
6. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*. Vol. II, p. 189.
7. Vezi la : I. Crețu, *op. cit.*, p. 371 și urm.
8. *Ms.*, 2267.
9. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*. Vol. II, p. 190.
10. Idem, *ibidem*.
11. Augustin Z. N. Pop, *Din ultimii ani*, în : Caietele Mihai Emi-

nescu. Studii, articole, note, documente, iconografie și bibliografie prezentate de Marin Bucur, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 196.

12. Idem, *ibidem*, p. 196.

13. Idem, *ibidem*.

14. Idem, *ibidem*,

15. Idem, *ibidem*.

16. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 35.

17. Augustin Z. N. Pop, *Din ultimii ani*, p. 200.

18. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 383.

19. Al. Macedonski, *Epigramă*, în : Literatorul, nr. 7, București, iulie 1883, p. 413.

20. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 201.

21. Idem, *ibidem*, p. 201 și urm., nota 455.

22. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 389.

23. Schimbul de scrisori între Titu Maiorescu și Henrieta Eminovici, pentru lămurirea atitudinii „reprobabile" a „ofițerului" Matei Eminovici, la : I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 177 ; George Muntean, *Eminescu — documente noi*, II, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul XIII, nr. 3—4, București, 1964, p. 767—768 ; Petru Vintilă, *Eminescu*. Roman cronologic, București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 588.

24. Petru Vintilă, *op. cit.*, p. 598.

25. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*. Vol. IV, p. 157.

26. Idem, *ibidem*, IV, p. 160.

27. Petru Vintilă, *Un prieten al lui Eminescu : C. Popasu*, în : 101 picături de cerneală, București, Cartea Românească, 1973, p. 49—52.

28. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 171 și urm.

29. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 231 și urm.

30. Vezi scrisoarea la : George Muntean, *Eminescu — documente noi*, II, p. 761.

31. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 231 și urm.

32. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 158.

33. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 232.

34. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 179.

35. Idem, *ibidem*.

36. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 239.

37. Idem, *ibidem*.

Scrisorile lui A. Chibici-Revneanu către Ioan Slavici și Titu Maiorescu la : I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, III, p. 137—140 ; IV, p. 179—180. Alte amănunte despre „excursia" din Italia la : Eugen Sperantia, *Un prieten al lui Eminescu*, în : Tribuna, VIII, nr. 28 (388), Cluj-Napoca, 9 iunie 1964, p. 1, 9 (A. Chibici-Revneanu).

38. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 241.
39. Idem, *ibidem*.
40. Idem, *ibidem*, II, p. 227.
41. Vezi scrisoarea lui A. Chibici-Revneanu la : I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 179.
42. I. Crețu, *op. cit.*, p. 395 și urm.

42a. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, III, Junimea, p. 125.

43. Idem, *ibidem*, IV, p. 181.
44. Idem, *ibidem*, IV, p. 160.
45. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, p. 447—459 (*Eminescu la Odesa*).
46. Petru Vintilă, *Eminescu*, p. 630, 636.
47. Idem, *ibidem*, p. 664.
48. Idem, *ibidem*, p. 672.
49. Idem, *ibidem*, p. 673.
50. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 315.
51. Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 467.
52. Idem, *ibidem*, p. 471.
53. G. Zane, *M. Eminescu la Biblioteca Universității din Iași*, p. 369—370.
54. I. Crețu, *op. cit.*, p. 423.
55. Petru Vintilă, *Eminescu*, p. 783.
56. Petre Brînzei, *Itinerar psihiatric*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 357.

57. Idem, *ibidem*, p. 357.
58. Idem, *ibidem*, p. 355.
59. T. Maiorescu, *Poetul Eminescu*, în : M. Eminescu, *Poezii și variante*. Ediție omagială alcătuită de D. R. Mazilu, București, Academia Română. Studii și cercetări, XLIV, 1940, p. 77 și : Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*. *Scrieri alese*, II, Ediție îngrijită de Corneliu Simionescu, București, Editura Minerva, 1970, p. 231.
60. Petre Brînzei, *op. cit.*, p. 356.
61. Idem, *ibidem*, p. 362.
62. Vintilă Russu Șirianu, *Vinurile lor...*, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 389 și urm.

63. Petre Brînzei, *op. cit.*, p. 362.
64. C. Vlad., *Eminescu din punct de vedere psihanalitic*, București, Cartea Românească. 1932, passim ; Dr. Ion Nica, *Eminescu — structura somato-psihică*, București, 1972, passim ; Panaite Zosin, *Nebunia lui Eminescu*, București 1903, passim.
65. G. Ibrăileanu, *Opere*, 9. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, Prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1980, p. 189.
66. *Dermatologie și venerologie*. Sub redacția Acad. dr. Șt. Gh. Nicolau (colectiv), București, Editura medicală, 1958, p. 753—960 ; Emil Cîmpeanu, Mircea Șerban, Marius Abrudan, *Neurologie clinică*, III, Cluj-Napoca, Editura „Dacia“, 1980, p. 102—113.
67. Petru Vintilă, *Eminescu*, p. 785.
68. Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 529—530.
69. I. Crețu, *op. cit.*, p. 434.
70. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 41.
71. I. Crețu, *op. cit.*, p. 434.
72. Idem, *ibidem*.

8. *Iubirea de pămînt*

1. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 319.
2. Idem, *ibidem*.
3. Octav Minar, *Veronica Micle*, București, Flacăra, 1914, passim; Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu. Pagini intime (Scrisori, Amintiri și poezii inedite)*, București, Librăria Nouă, 1912, passim. Aceste scrieri cuprind unele informații prețioase, dar păcătuiesc printr-un „senzațional ieftin“.
4. I. D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, Iași, Editura Junimea (Eminesciana), 1979, passim. Se centrează toată cartea, excepțional muncită, pe dragostea revolută.
5. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle*, București, Editura tineretului, 1967, p. 17.
6. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 333.
7. Idem, *ibidem*, p. 319.
8. Idem, *ibidem*, p. 317.
9. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle*, p. 23.
10. Vezi : G. Ibrăileanu, *Studii literare*. Vol. II, București, Editura Minerva, 1979, p. 96 *(Eminescu)*.
11. T. Maiorescu, *Poetul Eminescu*, în : M. Eminescu, *Poezii și variante*. Ediție omagială alcătuită de D. R. Mazilu, București,

Academia Română. Studii și cercetări. XLIV, 1940, p. 74—79.
12. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, II, p. 96.
13. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle*, p. 43.
14. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, I, p. 334.
15. *Ms.* 2283, f. 1.
16. Gabriel Țepelea, *Pagini inedite despre Eminescu ale lui Sextil Pușcariu*, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 108—109.
17. Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, p. 168 și urm.
18. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii*, p. 43.
19. Idem, *ibidem*, p. 24 și urm.
20. Vezi scrisorile la : *Cum a iubit Eminescu. Pagini intime (Amintiri, scrisori, și poezii inedite)*, Ediție îngrijită de Octav Minar, București, Librăria Nouă, (1912), passim ; Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, București, Bibl. Lumina, 1925, passim ; *Ms.*, 2255, f. 317 și urm. ; D. Murărașu, *Eminescu. Scrisori*. Texte comentate, București, 1972, passim ; Veronica Micle, *Corespondență*. Ediție îngrijită, prefață și note de Augustin Z. N. Pop, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1979, passim.
21. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii*, p. 93.
22. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 136—137, Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, p. 150 și urm.
23. *Ms.*, 2255, f. 318.
24. *Ms.*, S 4 (12)/LXVIII ; *Ms.*, 4850 (18 copii de scrisori — Veronica Micle lui Mihai Eminescu (1877—1880) ; Veronica Micle, *Corespondență*, passim.
25. *Ms.*, 4(36)/LXVIII ; Veronica Micle, *Corespondență*, passim.
26. Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, p. 168 și urm.
27. Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale. Caragialiana*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 81, 146 și urm.
28. Idem, *ibidem*, p. 154.
29. Idem, *ibidem*.
30. Augustin Z. N. Pop publică scrisoarea aceasta senzațională, care arată că Mihai Eminescu a cunoscut Marea Neagră în 16 iunie 1881 de la Constanța și-i comunică impresiile Veronicăi cu care nu era supărat, în : Revista „Tomis", nr. 9, Constanța, 1969, p. 7.
31. Pe cînd publicarea lui în colecția *„Eminesciana"* cu un studiu critic ?
32. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 319.
33. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 317 ; Gh. Bulgăr, *M. Eminescu*. Co-

ordonate istorice și stilistice ale creației, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 145 : „Plutește astfel și acum, după un secol aproape, destul mister asupra relațiilor dintre poet și nestatornica Veronica Micle, foarte aspru judecată în unele variante din care vom cita îndată. Tensiunea care străbate aceste variante își are punctul de plecare în conflictul acut al anilor 1881—1883..." Poeziile exprimă — e drept cu duritate și folosind invective (sperjură, monstru, infamă, hetairă etc.) — convulsiile erotice trecătoare ale poetului, care se alină, lăsîndu-se peste ele liniștea.
34. N. Petrașcu, *Icoane de lumină*, I—IV, București, Casa Școalelor, 1936—1941.
35. Idem, *ibidem*, *III*, p. 44 și urm.
36. Veronica Micle, *Corespondență*, passim.
37. I. D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, passim.
38. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 28.
39. George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, p. 279 și urm.
40. Octav Minar, *op. cit.*, p. 125 și urm. ; 151—153.
41. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii*, p. 98.
42. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 142 și urm.
43. Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 154.
44. *Ms.*, S 4 (7)/LXVIII.
45. Veronica Micle, *Corespondență*, passim.
46. Ca la 35.
47. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 149 și urm.
48. George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, p. 286 și urm.
49. *Ms.*, cota S 4 (38)/LXVIII.
50. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii*, p. 105.
51. Idem, *ibidem*, p. 167.
52. Idem, *ibidem*, p. 207.
53. Idem, *ibidem*, p. 108.
54. Idem, *ibidem*, p. 124.
55. Idem, *ibidem*.
56. Idem, *ibidem*, p. 123 și urm.
57. Constantin Ciopraga, *Fiicele Veronicăi Micle*, în : Almanahul literar 1970, ed. de Uniunea Scriitorilor, București, 1970, p. 174—175.

Virginia Gruber (1868—1937), ca străvechea Casandră, auzind că E. Lovinescu va publica romanul „*Bălăuca*" prevestea „știrbirea prestigiului" mamei sale. Într-o scrisoare abilă, Lovinescu risipește „prevestirile", dar nu mai publică romanul *Luceafărul* cu „drama triunghiulară Eminescu — Caragiale —

Veronica". E. Lovinescu, *Scrisori şi documente.* Ediţie îngr. de Nicolae Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 182.
58. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii,* p. 175 ; Idem, Tr. XXIV, Cluj-Napoca, 1980, nr. 3, p. 5 ; apud : Teodor Tanco, *De la adevărul documentelor la erorile dicţionarelor,* in : Tribuna, XXIV, 29 (1230), 17 iulie 1980, p. 2.

Iacob Negruzzi publică în *Convorbiri literare.* An. XXIII, nr. 6, Bucureşti, 1 septembrie 1889, acest scurt necrolog : „Doamna *Veronica Micle* a încetat din viaţă în 6 a lunei trecute August, la mănăstirea Varatec din judeţul Neamţu. Doamna *Micle* este binecunoscută publicului român ca autoare a unui şir de poesii lirice care toate au apărut mai întîi în revista noastră şi apoi au fost adunate şi publicate acum doi ani într-un volum. Plăcutele sale inspiraţii vor păstra memoria doamnei *Micle* care a trebuit să moară pînă a nu atinge încă al patruzecelea an al vieţii sale. Noi perdem în graţioasa autoare un colaborator statornic care a îmbogăţit cu talentul său coloanele „Convorbirilor literare" timp de treisprezece ani".

9. *Un dascăl al lui Mihai Eminescu : Ernst Rudolf Neubauer (1829—1890)*

1. Leca Morariu, *Eminescu. Note pentru o monografie.* Fascicolul 1 : Cap. IV. *Copilăria lui Eminescu* şi Cap. VII. *Eminescu elev,* Suceava, Tip. Hermann Reiner, 1932, p. 39.
2. Idem, *ibidem,* p. 42.
3. Radu I. Sbiera, *Amintiri despre Eminescu,* Cernăuţi, 1903, passim.
4. Leca Morariu, *op. cit.,* p. 42.
5. Idem, *ibidem.*
6. Idem, *ibidem,* p. 43.
7. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu.* Ediţia a III-a, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, p. 79—102.
8. Petru Rezuş, *Contribuţii la istoria oraşului Rădăuţi,* Bucureşti, Editura Litera, 1975, p. 150—151.
9. Vezi şi : Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965,* München, 1966, n. 0060, 1001, 4076.
10. Ernst Rudolf Neubauer, *Erzählungen aus der Bukowina,* p. 13.
11. Aurel Vasiliu, *Bucovina în viaţa şi opera lui M. Eminescu,* în : *Eminescu şi Bucovina,* Cernăuţi, Mitr. Silvestru, 1943, p. 354—356 ; G. Călinescu, *op. cit.,* p. 365.
12. G. Călinescu, *op. cit.,* p. 265.
13. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1978, passim.

31 — c. 102 39

14. Augustin Z. N. Pop, *Despre Aglaea Eminescu, sora poetului*, în : *Eminescu și Bucovina*, p. 583—615.
15. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 78.
16. Alfred Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und das Werk*, I, Czernowitz, 1933, p. 17.
17. *Ernst Rudolf Neubaeur (1829—1890)*, în : Erich Beck, *op. cit.* p. 318—319.
18. Din bogata bibliografie cităm : Alfred Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und das Werk*, 2 Bde, Czernowitz, Mühldorf, 1931—1933 ; Alfred Klug, *Ernst Rudolf Neubauer als Dichter und Schriftsteller. Mann und Werk*, în : Südostdeutsche Forschungen, 4, München, 1939, p. 601—642, 887—940 ; Erich Beck, *Ernst Rudolf Neubauer. Journalist und Schriftsteller*, in · Neuland, 15, nr. 50—52, Freilassing, 1962 ; Karl Wolf, *Ernst Rudolf Neubauer*, în : Deutscher Kalender für die Bukowina, 4, 1906, p. 105—109 ; Karl Wolf, *Ernst Rudolf Neubauer*, in : Bukowiner Nachrichten, Nr. 5853, Czernowitz, 1908 ; Anton Altrichter, *E. R. Neubauer — Politiker, Schulmann und Dichter*, în : Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 26, nr. 4, Brünn, 1924 ; Anton Zachar, *Ernst Rudolf Neubauer in memoriam*, în : Buchwald, 1, nr. 10, Czernowitz, 1890 ; August Nibio, *E. R. Neubauers Leben*, in : Czernowitzer Deutsche Tagespost, 24,7 ; 27,7 ; 12,10 ; 18,10 , 19,10 : Czernowitz, 1930 etc.
19. De la Ernst Rudolf Neubauer au rămas memorii și poezii nepublicate : *Biographische Momente aus dem Leben E. R. Neubauers. Von ihm selbst geschrieben*, în : Czernowitzer Allgemeine Zeitung, nr. 1295—1300, Czernowitz, 1908 ; August Nibio, *Autobiographisches von E. R. Neubauer. Aus dem handschriftlichen Nachlass ermittelt*, în : H. 2, nr. 26, 1921 ; August Nibio, *Ein Erlebnis E. R. Neubauers im Jahre 1848*, în : H. 4, nr. 42, 1923 ; August Nibio, *Neubauer und seine Papageien*, in : H. 5, nr. 37, 1924 ; August Nibio, *Aus Neubauers ungedruckter Lyrik*, în : H. 10, nr. 7—8, 1929 ; Aurel Vasiliu, *Eminescu și Neubauer*, în : Revista Bucovinei, 1, Cernăuți, 1942, p. 247.

10. *Îndrumătorul altora*

a) *Șirianul Ioan Slavici*

1. Pompiliu Marcea, *Ioan Slavici*. Ediția a III-a, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 12 și urm.
2. Idem, *ibidem*, p. 16, 23.
3. Idem, *ibidem*, p. 23 și urm.
4. Idem, *ibidem*, p. 28.

5. Petru Rezuş, *Ion Creangă. Mit şi adevăr*, Bucureşti, Cartea Românească, 1981, p. 296—301.
6. Idem, *ibidem*.
7. *Convorbiri literare*. An. IX, nr. 3, Iaşi, martie 1875.
8. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 178.
9. Idem, *ibidem*, p. 179.
10. Ioan Slavici, *Amintiri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 22, 24, 27, 115, 124, 170 etc.
11. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, p. 209 şi urm.
12. Petru Rezuş, *Ion Creangă. Mit şi adevăr*, Bucureşti, Cartea Românească, 1981, p. 52—69.
13. Idem, *ibidem*.
14. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, p. 212 şi urm.
15. Ioan Slavici, *Amintiri*, p. 119 şi urm.
16. Idem, *ibidem*, p. 122.
17. Idem, *ibidem*, p. 22.
18. Idem, *ibidem*, p. 81 şi urm.
19. Petru Vintilă, *Eminescu*. Roman cronologic, Bucureşti, Cartea Românească, 1974, p. 603.

b) *Marele humuleştean Ion Creangă*

1. Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, II, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 171.
2. I. A. Bassarabescu, *Cine a îndemnat pe Creangă să scrie*, in : Convorbiri literare, LXIII, Bucureşti, februarie 1930, p. 3 şi urm.
3. Emilgar, *Ion Creangă şi Mihai Eminescu*, în : Făt-Frumos, I, Bîrlad, 1904, p. 82 şi urm. ; G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, p. 305—312 ; G. Călinescu, *Creangă, Eminescu şi Junimea*, în : *Ion Creangă (Viaţa şi opera)*. Prefaţă de Eugen Simion, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 175—204.
4. Em. Gîrleanu, *Ion Creangă şi Mihail Eminescu*, în : Luceafărul, Sibiu, 1 iulie 1909, p. 295 şi urm.
5. E. Lovinescu, *Scrieri. T. Maiorescu şi posteritatea lui critică*. Ediţie şi postfaţă de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 45.
6. Em. Gîrleanu, *op. cit.*, p. 296.
7. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistică*, 1870—1877, p. 122.
8. Ion Creangă, *Opere*, II. Ediţie îngrijită, note şi variante, glosar şi bibliografie de Iorgu Iordan şi Elisabeta Brâncuş. Studiu

introductiv de I. Iordan, București, Editura Minerva, 1970, p. 193,
9. Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*. Ediție critică de Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi cu un cuvînt inainte de Mihai Bordeianu, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 78—80.
10. Idem, *ibidem*, p. 121.
11. M. Eminescu, *Notițe bibliografice. Pilde și ghicitori. Învățătorul copiilor*, în : Timpul, V, nr. 101, 6 mai 1880, p. 2—3.
12. Idem, *ibidem*.

c) *Junele I. L. Caragiale*

1. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 190.
2. I. Crețu, *op. cit.*, p. 437 și urm.
3. Ioan Slavici, *Amintiri*, p. 87.
4. Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale. Caragialiana*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 54 și urm.
5. Idem, *ibidem*, p. 56.
6. Al. Oprea, *Mateiu I. Caragiale — un personaj. Dosar al existenței*, București, Muzeul literaturii române, 1979, p. XIII, XIX etc.
7. Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 217.
8. *Regulele limbei române pentru incepători (clasa II primară)*, de Titu Maiorescu, retipărită cu învoirea autorului de Ion Creangă, Iași, 1880, 20 p.
9. Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 151 și urm. ; George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, București, Editura Minerva, (Universitas), 1973, p. 214 și urm.
10. Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 81.
11. Idem, *ibidem*, p. 67.
12. George Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, I. București, Editura Minerva, 1971, p. 170 și urm.
13. Petru Vintilă, *Eminescu*, p. 487.
14. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II. p. 28.
15. Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 156.
16. Ioan Al. Brătescu-Voinești, *Din pragul apusului*, București, Cartea Românească, 1935 *(Luceafărul)*, p. 41—50, 167—205.
17. Idem, *ibidem*.
18. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 190.
19. I. Crețu, *op. cit.*, p. 439 și urm.
20. T. Maiorescu, *Poetul Eminescu*, în : M. Eminescu, *Poezii și variante*. Ediție omagială alcătuită de D. R. Mazilu, București, Academia Română. Studii și cercetări. XLIV, 1940, p. 74.
21. Em. Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scri-*

sori (1884—1913), București, Editura Fundației pentru literatură și artă, 1937.
22. E. Lovinescu, *Scrieri. 8. T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, p. 82.
23. Idem, *ibidem*, p. 28.
24. M. Eminescu, *Opere, V. Poezii postume*, p. 330—340.
25. *Ms.*, *2289*, f. 11—16 ; 24—27.
26. *Timpul*, III, 97, 4 mai 1878.
27. *Timpul*, VII, 28 martie 1882.
28. I. Crețu, *op. cit.*, p. 261, n. 1.
29. *Timpul*, II, 12 noiembrie 1877.

Pentru un spor de cunoaștere a lui I. L. Caragiale, vezi și : N. Davidescu, *Caragiale, cel din urmă ocupant fanariot sau Inaderența lui la spiritul românesc*, în : Cuvîntul liber, II, 39, 3 august 1935, passim ; N. Davidescu, *Ultimul ocupant fanariot sau Inaderența lui Caragiale la spiritul românesc*, în : Familia, III, 1, 1936, passim ; precum și foiletoanele lui : Eugen Barbu, publicate în Săptămîna, *Caragiale (CCXLIV). Opera*, în : Săptămîna. Serie Nouă, Nr. 529, vineri 23 ianuarie 1981, p. 2.
30. Vezi : Mircea Tomuș, *Opera lui I. L. Cartgiale*, București, Editura Minerva, 1977, p. 150—154.

11. *Poetul nopților — Al. A. Macedonski*

1. Al. Macedonski, *Mișcarea literară în cei din urmă zece ani*, București, Tipografia laboratorilor români, 1878, p. 4 și urm.
2. T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, II, București, Socec, 1938, p. 46.
3. I. Crețu, *op. cit.*, p. 333 și urm.
4. Pe larg, întreaga polemică la : Mihai Eminescu, *Opera politică*, Vol. II. Ediție îngrijită de Ion Crețu, București, Editura Cugetarea, 1941, p. 439 și urm.
5. I. Crețu, *op. cit.*, p. 336 și urm.
6. *Ms.*, 2255, f. 350.
7. Al. Macedonski, *Opere. I. Poezii*. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 167 și urm.
8. Idem, *ibidem*.
9. Adrian Marino, *Studiu introductiv*, la : Al. Macedonski, *Opere. I. Poezii*, p. 63 : „Dacă erotica lui Eminescu este, în bună parte, o lungă suplică sentimentală („De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii ?"), a lui Macedonski este posesivă, imperioasă și violentă. Bărbatul învinge și femeia (este) învinsă. Erotică prin excelență virilă, care consacră triumful masculinității nu prin reprezentări de un mare rafinament senzual și de penumbră, ci

de vitalitate în erupție, de exaltare directă a bucuriei fizice, în termeni de o plasticitate cum poezia română nu va cunoaşte pînă la unele *Flori de mucegai*, gen *Rada* sau *Tinca*".

Nimic nu se spune însă de profunzimea eroticii eminesciene, mai ales a „Ciclului veronian", neîntrecută de nimeni, care nu se reduce numai la „o lungă suplică sentimentală" !

10. Idem, *ibidem*, p. 192—193.
11. A. Macedonski, *Opere. I. Poezii*, p. 402.
12. Idem, *ibidem*, p. 403.
13. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 46.
14. Idem, *ibidem*.
15. A. Macedonski, *Opere, II. Poezii*, p. 259.
16. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 46.
17. *Tribuna*, Arad 1911, nr. 227, p. 2 ; A. Macedonski, *Opere. III. Poezii*, 1967, p. 127 ; *Opere*. IV. *Poezii*, 1967, p. 11 (194—195).

Amănunte despre istoricul epigramei „nefericite" a lui Al. A. Macedonski, la : Gh. Eminescu. *Amintiri*, în : Limba şi literatura română, 1, Bucureşti, 1980, p. 35—37.

18. Adrian Marino, *Viaţa lui Alexandru Macedonski*, Bucureşti, E.P.L., 1966, passim ; Adrian Marino, *Opera lui Alexandru Macedonski*, Bucureşti, E.P.L., 1967, passim.
19. Din marea listă a contemporanilor cu care Mihai Eminescu a avut relaţii, cît şi a confluenţelor cu scriitori şi filozofi străini, am tratat în volumul în manuscris : *Mihai Eminescu. Istoria omului prin oameni.* Relaţii şi confluenţe, în ordinea cronologică a cunoaşterii personale a unora sau a impactului cu operele literare şi filozofice ale altora, în capitole speciale : *Şcolar şi licealist la Cernăuţi* (1858—1867) : Ioan Litwiniuk, Ioan Zybaczynski, Aron Pumnul, Stephan Wolff, Ernst Rudolf Neubauer, Veniamin Iliuţ, Mihai Călinescu, I. G. Sbiera, Constantin Ştefanovici, A. Ştefanovici, fraţii Daşchiewicz, Ilie Luţia, Theodor V. Stefanelli (Ştefaniuc), Ion Şahin, Ion Bumbac, Gavril şi Ilie Buliga, Nicolai Dzierzek (Ţirţec), Ştefania (Fani) Tardini etc.

Practicant la Botoşani (1866—1867) : Grigore Lazu, George M. Foxănianu.

Pribeag prin Transilvania, copist şi sufler în Bucureşti ; turneele (1867—1869) : Ioan Cotta, Ştefan Cacovean, Filmon Ilea, Petre Uilacanu, Nicolae Densuşianu.

Iorgu Caragiale, Mihail Pascali, Matei Millo, Eufrosina Popescu, Gr. H. Grandea, I. L. Caragiale.

Auditor extraordinar şi student la Viena şi Berlin (1869—1874) : Ioan Slavici, A. Chibici-Revneanu, Vasile Bumbac, Şte-

fan Ştefureac, Samuil Isopescu, Iancu Cocinschi, Ioan Luţă, Vasile Burlă, Petre Pitei, Petru Novleanu, Ştefan Dracinschi, Epaminonda Bucevschi, Vasile Grigoroviţă, Aurel Mureşianu, Vasile Morariu, Onesim Ţurcan, Pamfil Dan, Alexandru Ciurcu, Ioan Hosanu, Neculai Teclu, Frederica Bognar. Iacob Negruzzi, Matei Lupu, Thoma Micheru, Veronica Micle.

Theodor Rosetti, N. Creţulescu, Ioan Al. Samurcaş.

Bibliotecar, revizor şcolar şi redactor la Iaşi (1874—1877) : Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri, Vasile Pogor, Samson Bodnărescu, Miron Pompiliu, Nicu Gane, Scipione I. Bădescu, Dimitrie Petrino, Ion Creangă, Gheorghe Ienăchescu, Tinca (Ecaterina) Vartic, Vasile Conta, A. D. Xenopol, G. Panu, V. Alexandrescu-Urechia, P. P. Carp, I. Pop-Florantin, D. Gusti, Anton Naum, Alexandru Lambrior, Ioan Drogli, Matilda Kugler-Burlă (Poni), Ştefan Micle.

Redactor şef la Timpul — Bucureşti (1877—1883) : Ronetti Roman, Mozes Gaster, Lascăr Catargiu, C. A. Rosetti. N. Xenopol, Al. Macedonski, B. P. Hasdeu, I. Filibiliu, Pantazi Ghica, Nicolae Mandrea, Grigorie G. Păucescu, Grigore Ventura, D. C. Ollănescu-Ascanio, Constantin Creangă, Ştefan Mihăileanu. Anghel Demetriescu, Frédéric Damé, Constantin Simţion, Mite Kremnitz, Cleopatra Lecca-Poenaru, A. Şuţu, Carmen Sylva, Elie Baican, Al. Lahovary, Ion Russu-Şirianu, I. A. Cantacuzino-Zizin, Iosif Vulcan, scriitorul american Eugene Schuyler etc.

Bolnav (1883—1889) : Dr. Alexandru Şuţu. Dr. Leidesdorf, Dr. Obersteiner, Dr. Francisc Iszak, Dr. C. Popasu, Dr. F. Jachimowicz, Dr. Ursulescu, Cornelia Emilian, Emilia Humpel, V. A. Morţun, Petre Novleanu, P. Misir, Petre V. Grigoriu, I. Caraiani, Al. Vlahuţă, A. C. Cuza etc.

Confluenţe : F. Schiller, W. Goethe, Heinrich Heine, William Shakespeare, V. Hugo, Charles Baudelaire, Novalis, Hölderlin, N. Lenau, Kalidasa, Dante, Leopardi, Machiavelli, Boccaccio, Goldoni, Heinrich Theodor Rötscher.

Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant, L. Feuerbach, David Strauss, Leibniz, Spinoza, Hegel, Pascal, Descartes, Wundt, Herbart.

Lessing, Herder, Uhland, Grillparzer, E. A. Poe, Mark Twain, Gogol, Petőfi, Voltaire, J. J. Rousseau, George Sand, Al. Dumas, Jules Verne, H. Taine, E. Renan etc.

20. *Tribuna*, Arad, 1911, nr. 227, apud : Z. Ornea, *Junimea şi junimismul.* Ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Eminescu, 1978, p. 657—658, nota 5.

12. *Poezie — sărăcie*

1. T. Maiorescu, *Prefaţa primei ediţii Maiorescu,* la : M. Eminescu, *Poezii şi variante.* Ediţie omagială alcătuită de D. R. Mazilu, Bucureşti, Academia Română Studii şi cercetări . XLIV, 1940, p. 73.

2. Vezi : Al. Elian, *Eminescu şi vechiul scris românesc,* in : Studii şi cercetări de bibliologie, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 129—160.

3. M. Eminescu, *Opere. IV. Poezii postume.* Ediţie îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. XX—XXI.

4. Idem, *ibidem,* p. XXI.

5. George Munteanu, *Hyperion. 1. Viaţa lui Eminescu,* Bucureşti, Editura Minerva, (Universitas), 1973, p. 324.

6 *Analele Academiei Române.* Partea administrativă, 1902, p. 95 ; la : I. Creţu, *Mihail Eminescu.* Biografie documentară, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 407.

7. M. Eminescu. *Opere, IV. Poezii postume,* p. XXI.

8. Idem, *ibidem.*

9. Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu,* Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 404—412.

10. T. Maiorescu, *Poetul Eminescu,* în : M. Eminescu, *Poezii şi variante.* Ediţie omagială alcătuită de D. R. Mazilu, p. 74—79.

11. Idem, *ibidem,* p. 75.

12. Idem, *ibidem,* p. 77.

13. Idem, *ibidem,* p. 77—78.

14. Arthur Schopenhauer, *Studii de estetică.* Studiu introductiv de N. Tertulian. Traducere şi note de G. Tănăsescu, Bucureşti, Editura ştiinţ., 1974, p. 132.

15. Idem, *ibidem,* p. 121.

16. T. Maiorescu, *Opere.* I. Ediţie, note, variante, indice de Gabriela Rădulescu-Dulgheru şi Domnica Filimon. Studiu introductiv de Eugen Todoran, Bucureşti, Editura Minerva, 1978,

17. T. Maiorescu, *Eminescu şi poeziile lui,* în : Convorbiri lite-
p. 160. (*Direcţia nouă în poezia şi proza română* ,1972).
rare, XXII, nr. 8, 1 noiembrie 1889, p. 625—645 ; T. Maiorescu, *Eminescu şi poeziile lui,* în : Critice, II, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 332 şi urm.

18. Ovidia Babu-Buznea, *Eminescu,* în : Dacii în conştiinţa romanticilor noştri, Bucureşti, Editura Minerva (Universitas), 1979, p. 150—230.

19. I. Creţu, *op. cit.,* p. 345.

20. M. Eminescu, *Poezii și variante*, p. 569—606.
21. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 127.
22. Idem, *ibidem*, p. 132—133.
23. G. Ibrăileanu, *Opere*, 9, p. 161.
24. *Ms.*, 2255, f. 303.
25. N. Moraru, *Prefață*, la : M. Eminescu, *Poezii*, cu o prefață de N. Moraru, Editura pentru literatură și artă, București, 1950, p. VII—XXII.
26. D. Caracostea, *Personalitatea lui Eminescu* București, 1926, passim, Al. Grama, *Mihail Eminescu.* Studiu critic, Blaj, Tip. Arhidiecezană, 1891, passim ; D. Murărașcu, *Naționalismul lui Eminescu*, București, Editura „Bucovina“, 1932, passim.
27. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu — cultură și creație*, București, Editura Eminescu, 1976, p. 7—14 ; I. Negoițescu, *Poezia lui Eminescu*, Ediția a III-a, Iași, Editura Junimea, 1980, p 110 și urm. ; Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 9 și urm. ; 128 și urm. ; 155 și urm. etc.
28. De o apreciere deosebită s-a bucurat, din partea lui Mihai Eminescu, și Anton Pann, „fiul Pepelei, cel isteț ca un proverb“. Postuma *„De-ar fi mijloace“* a fost copiată de Mihai Eminescu după traducerea antonpannescă a poeziei lui Atanasios Hristopoulos : *Pothos (Dorință arzătoare)*, în forma originală cu versuri de zece silabe, apoi schimbate în versuri de cinci silabe : *De-ar fi mijloace / Și-ar fi putință / Cum m-aș mai face / După dorință* etc. În manuscrisele eminesciene, aflăm dovezi că poetul s-a ocupat nu numai cu limba latină, ci și cu limba greacă. Un lucru este însă cert, Mihai Eminescu îl cunoștea foarte bine pe Anton Pann, ca de altfel și Ion Creangă, și a copiat poezia, precum și alte poezii de Costache Conachi, fără să știe că ea aparține noului „Anacreon“ al Greciei. Vezi : Nestor Comariano, *Atanasios Hristopoulos, Anton Pann și Mihail Eminescu*, în : Caietele Mihai Eminescu, V. București, Editura Eminescu, 1980, p. 148—156.
29. *Ms.*, 2275 B, f. 56.
30. Constantin Noica, *Basmul ființei în „Luceafărul“*, în: Luceafărul, XIX, nr. 20 (733), 15 mai 1976, p. 10.
31. Idem, *ibidem*.
32. Idem, *ibidem*.
33. Idem, *ibidem*.
34. Idem, *ibidem*.
35. Călina Mare *Introducere în ontologia generală*, București, Editura Albatros, 1980, p. 23 și urm.

36. Richard Kunisch, *Bucarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn. Rumänien, und der Türkei*, Berlin, 1861, p. 180—193.
37. Idem, *ibidem*.
38. A. Piru, *Permanențe românești*, București, Cartea Românească, 1978, p. 269.
39. Idem, *ibidem*.
40. Idem, *ibidem*, p. 272.
41. I. D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 119—174 (Problema identificării iubitei poetului din poezia *Floare Albastră* = Casandra Alupului din Ipotești, înmormîntată la 20 ghenar 1864).
42. Gh. Bogdan-Duică, *Veronica Anadyomene*, în : Buletinul Mihai Eminescu, IV, nr. 12, Cernăuți, 1934, p. 2.
43. M. Eminescu, *Opere. VII. Proza literară*. Studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 325.
44. Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, București, Editura politică, 1980, p 95—96 ; 125 ; 182 ; 189 ; Dan Zamfirescu, *Strămoșii noștri spirituali*, în : Istorie și cultură, București, Editura Eminescu, 1975 p. 46—49.
45. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu — cultură și creație*, p. 228.
46. I. Negoițescu, *Poezia lui Eminescu*, p. 123, 132.
47. *Shakespeare Sämtliche Werke*. Dritter Band. *Tragödien. Poetische Werke*, Aufbau-Verlag Berlin, 1956, p. 953, 954.
48. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978, passim; Elena Tacciu, *Eminescu. Poezia elementelor. Eseu asupra imaginației materiale în postumele din tinerețe*. București, Cartea Românească, 1979, passim.

Pentru formarea unei impresii asupra unor elemente lexicale ale operei artistice eminesciene, grupate în ordinea descrescîndă a frecvenței lor absolute, desprindem din lucrarea : Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974, passim, următoarele cuvinte : Ochi 299, lume 233, viață 184, umbră 183, față 176, dulce 173, lună 163, noapte 158, alb 151, negru 134, suflet 134, țară 132, vis 128, inimă 125, cer 121, stea 115, floare 114, lumină 105, pămînt 95, apă 91, amor 87, moarte 82, val 80, muri 79, nor 77, vreme 76, aur 74, vînt 74, codru 73, durere 71, fată 71, gîndi 70, albastru 69, gînd 68, soare 68, lacrimă 66, rece 65, singur 64, izvor 63, roșu 60, plînge 59, copil 58, trist 55, dor 54, femeie 52, visa 48, chip 46, frunză 46, departe 44, marmură 43, argint 42, pădure

42, cînta 39, dormi 39, somn 39, palid 38, gîndire 37, iubire 34, sară 33, pustiu 30, mormînt 27, farmec 26, demon 25, geniu 19, vrajă 11, chin 8, repaos 6.

49. Vladimir Streinu, *„Floare albastră“ și lirismul eminescian*, în: Pagini de critică literară. III. Marginalia, eseuri. Ediție îngrijită de George Muntean, București, Editura Minerva, 1974, p. 171—192.

13. *Carte de calicie*

1. M. Eminescu, *Opere. VII. Proza literară*. Studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 93—328; M. Eminescu, *Poezii. Proză literară*, II, Ediție de Petru Creția, București, Cartea Românească, 1978, p. 262—548.

2. M. Eminescu, *Opere. VI. Literatură populară*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 315—360.

3. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Acad. R.P.R., 1968, p. 129 și urm.

4. Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Cultura Națională, 1924, p. 11.

5. Emilgar, *Ioan Creangă și Mihai Eminescu*, în: Făt-Frumos, I, Bîrlad, 1904, p. 82 și urm.

6. George Panu, *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*, București, Adevărul, 1908, passim (despre Eminescu).

7. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*. Ediția a III-a, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 294.

8. *Omul de piatră. Basmele călătoriilor în timp*. Antologie, prefață și bibliografie de Ruxandra Niculescu, București, Editura Minerva, 1976, passim.

9. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Mihai Eminescu*, București, Editura tineretului, 1968, p. 272.

10. *A. Toma, poet combatant*, în: Sărbătorirea academicianului A. Toma la împlinirea vîrstei de 75 de ani, București, Editura Acad. R. P. R., 1950, p. 19 și urm.

11. Richard Kunisch, *Bukarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Turkei*, Berlin, 1951 (*Das Mädchen ohne Kőrper, Das Mädchen im goldenen Garten*).

12. Vezi pe larg: G. Călinescu, *Izvoarele filozofiei teoretice a lui M. Eminescu*, în: Studii și cercetări de istorie literară și folclor, V, nr. 3—4, București, 1956, p. 399—478.

13. *Ms.*, 2269, f. 20.
14. *Ms.*, 2258, f. 163.
15. *Ms.*, 2258, f. 163.
16. *Ms.*, 2269, f. 55.
17. *Ms.*, 2258, f. 163.
18. *Ms.*, 2258, f. 163.
19. *Ms.*, 2268, f. 15.
20. *Ms.*, 2269, f. 56.
21. *Ms.*, 2258, f. 163.
22. *Ms.*, 2258, f. 163.
23. *Ms.*, 2258, f. 163.
24. *Ms.*, 2258, f. 163.
25. *Ms.*, 2258, f. 173.
26. G. Călinescu, ***Avatarii faraonului Tlà.*** Ediţie îngrijită, prefaţă, note, anexe şi indici de D. Vatamaniuc, Iaşi, Editura Junimea (Eminesciana — 18), 1979, p. 9.
27. Titu Maiorescu, ***Prelegeri de filosofie.*** Ediţie îngrijită, note, comentarii şi indice de Grigore Traian Pop, Alexandru Surdu. Cuvînt înainte de Grigore Traian Pop, Craiova, Scrisul românesc, 1980, p. 84—102 ; Victor Ernest Maşek, ***Titu Maiorescu. În intimitatea teoreticianului,*** în : Manuscriptum, XI, nr. 2 (39), 1980, p. 101.
28. Arthur Schopenhauer, ***Die Welt als Wille und Vorstellung,*** în : Sämtliche Werke. Herausgegeben von Julius Frauenstädt, Bd. I, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1873, p. 31 şi urm.
29. Ioan Slavici, ***Amintiri,*** p. 105.
30. I. E. Torouţiu, ***Studii şi documente literare,*** IV, 1933, p. 102—104.
31. G. Panu, ***Amintiri de la „Junimea" din Iaşi.*** Vol. I, Ed. Remus Cioflec, p. 87.
32. I. Negoiţescu, ***Poezia lui Eminescu.*** Ediţia a III-a, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 105.
33. Idem, ***ibidem,*** p. 106.
34. Idem, ***ibidem,*** p. 11.
35. Idem, ***ibidem,*** p. 13.
36. G. Călinescu, ***Viaţa lui Mihai Eminescu,*** p. 317. Nuvela ***Cezara*** se bucură de originalele comentarii ale lui : Mircea Eliade, ***Insula lui Euthanasius,*** Bucureşti, Editura Fundaţiile regale pentru literatură şi artă, 1943, p. 5—18 : Marian Papahagi, ***Eros şi utopie,*** Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1980, p. 11—27.
37. E. Lovinescu, ***Critice.*** I. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Minerva (Biblioteca pentru toţi, nr. 1007), 1979, p. 165. ***(M. Eminescu).***

1. Titu Maiorescu, *Opere*. I. Ediție, note, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon. Studiu introductiv de Eugen Todoran, București, Editura Minerva, 1978, p. 71—79.
2. Idem, *ibidem*, p. 76 și urm.
3. Idem, *ibidem*, p. 74.
4. Idem, *ibidem*, p. 75.
5. I. Crețu, *M. Eminescu. Biografie documentară*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 49 și urm.
6. An. IV, nr. 1, Iași, 1871, 1 martie.
7. *Convorbiri literare*, An. IV, 1 și 15 Noiembrie 1870.
8. Pompiliu Marcea, *Ioan Slavici*. Ediția a III-a, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 357 și urm.
9. Idem, *ibidem*, p. 358.
10. Ioan Slavici, *Povești*. Vol. I—II, București, Editura Minerva, 1908—1909.,
11. G. Călinescu, *Estetica basmului*, București, Editura pentru literatură, 1965, passim.
12. Vezi în acest sens : G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, în : Studii și cercetări de istorie literară și folclorică, nr. 1—2, București, 1956, p. 243—379 ; Ion Rotaru, *Eminescu și poezia populară*, București, Editura pentru literatură, 1965, passim ; Gr. Vrabie, *M. Eminescu despre literatura populară*, în · Revista de istorie și teorie literară. Tom. 13, nr. 2, București, 1964, p. 367—374 ; George Muntean, *Epoca marilor clasici. Folclorul ca substanță a creației poetice originale*, în : Temelii folclorice și orizont european în literatura română, București, Editura Academiei R. S. R., 1971, p. 187—221 ; George Muntean, *Puterile mitului*, în : Istoria literaturii române. Studii, Coord. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București, Editura Acad. R.S.R., p. 9—42 ; D. Murărașu, *Comentarii eminesciene*, București, Editura pentru literatură, 1967, passim și alții.
13. G. Ibrăileanu, *Studii literare*, 1, București, Editura Minerva, 1979, p. 278 (*Povestirile lui Creangă*).
14. În ediția Perpessicius este „rîndunele", în ediția Petru Creția — „rîndurele", în ediția Adamescu „rîndunele" etc. Noi am optat pentru „rîndunele".
15. Mihai Eminescu, *Literatura populară*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 23—97.
16. Idem, *ibidem*, p. 98—127.
17. M. Eminescu, *„Globul"*, în : *M. Eminescu, Opere. IX. Publi-*

cistica. 1870—1877. Studiu introductiv de Al. Oprea. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 412 ; apoi : M. Eminescu, *Literatura populară.* Ediție critică îngrijită de D. Murărașu, București, Editura Minerva, 1977, p. XX.
18. Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii române,* București, Editura enciclopedică română, 1974, passim.
19. M. Eminescu, *Opere. VI. Literatura populară.* Ediție critică îngraijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 473—545 ; 612—622.
20. Idem, *ibidem,* p. 624—629.
21. M. Eminescu, *Notițe bibliografice. Pilde și ghicitori,* în : Timpul, V, nr. 101, 6 mai 1880, p. 2—3.
22. D. Murărașu, *Eminescu și literatura populară,* în : M. Eminescu, *Literatura populară.* Ediție critică îngrijită de D. Murărașu, București, Editura Minerva, 1977, p. XI.
23. M. Eminescu, *Notițe bibliografice. Michaiada,* în : Timpul, V, Nr. 103, 8 mai 1880, p. 3.
24. Idem, *ibidem.*

15. *Lada cu cele 44 de caiete*

1. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu,* p. 383.
2. Mihai Eminescu, *I. Ipostaze. Fragmentarium,* în : Manuscriptum, X, 3 (36), 1979, p. 25.
3. M. Eminescu, *Opere. Poezii tipărite în timpul vieții.* Vol. I, București, F.R.L.A., 1939 (*Prefață* de D. Panaitescu-Perpessicius, p. IX).
4. M. Eminescu, *Poezii. Proză literară.* Vol. I—II. Ediție de Petru Creția, București, Cartea Românească, 1978.
5. Idem, *ibidem,* I, p. 4.
6. Idem, *ibidem.*
7. G. Ibrăileanu, *Studii literare.* 1, București, Editura Minerva, 1979, p. 189 (*Postumele lui Eminescu*).
8. Idem, *ibidem,* p. 193.
9. M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume.* Ediție critică, îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 5.
10. G. Ibrăileanu, Viața Românească, VII, vol. XXVI, Iași, 1912, p. 389, spune : „...Într-adevăr nefastă inspirație a avut d. Maiorescu cînd a dăruit Academiei manuscrisele lui Eminescu. Mai bine le-ar fi păstrat la d-sa, sub șapte lacăte".
11. Censor, *Poeziile inedite ale lui Eminescu,* în : Secolul XX, III, 824, 22 februarie 1902 ; apud : M. Eminescu, *Opere.*

V. *Poezii postume*, p. 693.

12. Cezar Papacostea, Convorbiri literare, An. 57, septembrie 1925, p. 616 și urm.; apud: M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume*, p. 701.

13. N. Iorga, *Eminescu și generația de astăzi*, în: Semănătorul, II, 46, 16 noiembrie 1903; apud: M. Eminescu, *Opere, V. Poezii postume*, p. 695 și urm.

14. Al Vlahuță, Semănătorul, I, 14 aprilie 1902; apud: M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume*, p. 693 și urm.

15. Ilarie Chendi, *Literatura de Crăciun*, în: Semănătorul, III, 1, 4 ianuarie 1903, apud: M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume*, p. 695.

16. Ion Trivale, *Postumele lui Eminescu*, în: Noua revistă română, Vol. XIV, 5, 19 mai 1913; apud: M. Eminescu, *Opere. V. Poezii postume*, p. 699 și urm.

17. *Ms.*, 2256, f. 47 v.

18. D. Vatamaniuc, *Pretexte pentru pronunțarea unui divorț*, în: Manuscriptum, V, 4 (17), 1974, p. 73.

19. Ioar Slavici, *Amintiri*, p. 25—27.

20. *Ms.*, 2255, f. 294, 311 v.

21. I. D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, p. 114.

22. Idem, *ibidem*, p. 111.

23. Idem, *ibidem*, p. 110. A se consulta și: Teofil Răchițeanu, *Mihai Eminescu: „Sara pe deal“ (Cîteva repere ale lecturii)*, în: Limba și literatura română, An. VI, (IX), nr. 1 (ianuarie-martie), București, 1980, p. 21—22.

24. Vasile Gherasim, *Mihai Eminescu*, Studii și articole, 105—118, 119—123, 124—130, 131—141.

25. Constantin Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 32.

26. George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, București, Editura didactică și pedagogică, 1980, p. 256.

27. Aurel Vasiliu, *Bucovina în viața și opera lui M. Eminescu*, în: Eminescu și Bucovina, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1943, p. 311, 329, 365.

16. *Privitor ca la teatru*

1. I. L. Caragiale, *Opere complete. Momente, schițe, amintiri*, București, Editura Minerva, 1908, p. 278 (*În Nirvana*).

2. *Ms.*, 2254, f. 310—446.

3. Ioan Massoff, *Eminescu și teatrul*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 85 și urm.

4. Idem, *ibidem*, p. 181.
5. M. Eminescu, *Opere, IV. Teatru*. Ediţie critică, note şi variante de Aurelia Rusu. Studiu introductiv de George Munteanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 389—684.
6.Idem, *ibidem*, p. 341—344.
7. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica. 1870—1877*, p. 85 ; Mihai Eminescu, *Scrieri de critică teatrală*. Cu un studiu introductiv şi note de Ion V. Boieriu. Cluj, Editura „Dacia", 1972, p. 46.
8. Idem, *ibidem*, p. 130.
9. *Timpul*, 12 noiembrie 1877.
10. *Timpul*, 15 noiembrie 1877.
11. *Timpul*, 14 august 1882.

17. *Un asemenea revizor*

1. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, p. 260.
2. *Ms.*, 2288, f. 1 v. Raportul este publicat în întregime şi la : Ion Creangă, *Documente*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gheorghe Ungureanu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, p. 252—254.
3. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 365 şi urm.
4. Idem, *ibidem*, p. 269.
5. *Ms.*, 2264, f. 213 şi v.
6. Mihai Eminescu, *Scrieri politice şi literare*. Vol. I. (1870—1877). Ediţie critică îngrijită de Ion Scurtu, Bucureşti, Minerva, 1905, p. 259 şi urm.
7. Vezi pe larg : Mircea Ştefan, *Mihai Eminescu, revizor şcolar*, Bucureşti, Editura de stat didactică şi pedagogică, 1954, p. 6 şi urm.
8. Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*. Ediţie critică de Mihai Bordeianu şi Petru Vladcovschi, Iaşi, Editura Junimea (Eminesciana — 7), 1977, p. 7.
9. Vezi şi : Bianca Bratu, *Învăţătorul Ion Creangă*, Bucureşti, Editura de stat didactică şi pedagogică, 1958, p. 195 şi urm.
10. Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, p. 17.
11. Idem, *ibidem*, p. 36 şi urm.
12. Idem, *ibidem*, p. 45.
13. Idem, *ibidem*, p. 3—82.
14. Idem, *Ibidem*, p. 170.
15. Idem, *ibidem*, p. 195.
16. Idem, *ibidem*, p 196.
17. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, p. 253—254.
18. *Ms.*, 2269, ff. 71—73.

19. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 255—256.
20. Perpessicius, *Eminescu și cazul de la liceul „Matei Basarab"*, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 185—186.
21. Idem, *ibidem*, p. 186.
22. Idem, *ibidem*, p. 186.
23. Idem, *ibidem*, p. 189.
24. Idem, *ibidem*, p. 189.
25. Idem, *ibidem*, p. 189.
26. Idem, *ibidem*, p. 185.
27. I. E. Toronțiu, *Studii și documente literare.* Vol. III. Junimea, București, Tip. „Bucovina", 1932, p. 125.

18. *Scriu de meserie...*

1. *Ms.*, 2256, f. 46 v.
2. Samson Bodnărescu, *Scrieri.* Antologie, prefață, note, bibliografie de Aurel Petrescu, București, Editura Minerva, 1968, p. XI.
3. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica.* 1870—1877, p. 310—312 ; 414—419 ; I. Crețu, *Mihai Eminescu.* Biografie documentară, p. 192.
4. Columna lui Traian. An. VIII, nr. 6—7, iunie iulie 1877.
5. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicstică.* 1870—1877, p. 418. Vezi și : Încă o dată recenziunea logicei Maiorescu, în : M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica.* 1870—1877, p. 422—424.
6. Idem, *ibidem*, p. 362, 418, 426, 505—506 etc.
7. *Ms.*, 2283, f. 43. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica.* 1870—1877, p. 220.
8. Idem, *ibidem*, p. 363, 364, 375, 378, 386, 390, 399, 400, 401, 403, 409, 414, 420, 428, 433, 434, 435 etc.
9. *Ms.*, 2283, f. 43.
10. Idem, *ibidem*.
11. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare.* Vol. III, 1932, p. 126.
12. *Ms. scrisorii :* S 16 (13)/XVI.
13. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 8 și urm. Cf. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle*, București, Editura tineretului, 1967, p. 70.
14. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 8 și urm.
15. Idem, *ibidem*.
16. Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 109 și urm.
17. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 10.
18. Mihai Eminescu, *Scrieri politice*, îngr. de D. Murărașu, Craiova, Scrisul românesc, 1931, passim ; Mihai Eminescu, *Scrieri politice și literare.* I (1870—1877), București, Editura Minerva, 1905, passim.

19. Octav Minar, *Eminescu comemorativ.* Album artistic-literar întocmit de..., Iaşi, 1909, passim.
20. *Timpul*, 17 septembrie 1878, p. 3.
21. *Timpul*, 31 decembrie 1880.
22. *Timpul*, 21, 23 noiembrie 1882.
23. *Timpul*, 12, 13, 14 septembrie 1880.
24. *Timpul*, 19 februarie 1880.
25. *Timpul*, 21 aprilie 1879.
26. George Munteanu, *op. cit.*, p. 274 şi urm.
27. *Timpul*, 31 mai 1883.
28. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, V, p. 123.
29. I. Baican, *Din viaţa lui Eminescu*, în : Convorbiri literare București, iunie 1914, p. 604 şi urm.
30. *Timpul*, 4 octombrie 1881.
31. *Timpul*, 19 martie 1882.
32. *Timpul*, 6 ianuarie 1882.
33. Al. Oprea, *Publicistica lui M. Eminescu*, în : M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica. 1870—1877*, p. 8, 49.

19. *Cugetarea sacră*

1. Max Müller, *A History of Ancient Sanskrit Literature. The Primitive Religon of the Brahmans*, London, 1860 ; Eugène Burnouf, *Introduction à l'histoire du Bouddhisme indien*, Paris, 1876 etc.
2. *Ms.*, 2280, f. 34.
3. *Ms.*, 2257, f. 27.
4. *Ms.*, 2257, f. 45 ; 2276, f. 18.
5. D. Fr. Strauss, *Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbaitet.* Theil I—II, Tübingen, 1835 ; *Glaubenslehre*, I Bd., Tübingen, 1840 etc.
6. Fr. Chr. Baur, *Kritische Untersuchungen über die kanonischen Evangelien*, Tübingen, 1847 ; *Symbolik und Mythologie, oder die Naturreligion des Altertums*, Bd. I—III, Tübingen, 1924—1925 ; *Die christliche Gnosis, oder die christliche Religonsphilosophie*, Tübingen, 1835 etc.
7. Bruno Bauer, *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, I—III, Tübingen, 1841—1842 ; Kritk der Evangelien, I—IV, Bde, Tübingen, 1850—1852 etc.
8. *Schematismus der Bukowinaer griech. — orient. Archiepiscopal-Diöcese für das Jahr 1877*, Czernowitz, Druck von Rudolf Eckhardt, 1877, p. 110.
9. T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în : Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Editura „Mitr. Silvestru", 1943, p. 46—47.
10. Referinţele noastre vor fi făcute după: Georg Wilhelm Fried-

rich Hegel, *Prelegeri de filozofie a religiei.* Traducere de D. D. Roşca, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1969, passim,
11. *Ms.*, 2262, f. 116.
12. Idem, *ibidem.*
13. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phenomenologie des Geistes,* Berlin, 1907, passim.
14. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filozofie a religiei,* p. 338.
15. *Ms.*, 2261, f. 90.
16. G. Călinescu, *Un fragment eminescian : „Pustnicul"*, în : România literară, I, nr. 37, 29 octombrie 1932, p. 1—2.
17. *Ms.*, 2255, f. 162—167 r. Vezi şi : M. Eminescu, *Opere. VII. Proza literară.* Studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creţia, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 310—312, 395—396.
18. Apud : Amita Bhose, *Eminescu şi India,* Iaşi, Editura Junimea, 1978, p. 103—115.
19. M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare. Manuscrise inedite şi culegeri din ziare şi reviste.* Vol. I (1870—1877). Ediţie critică. introducere de Ion Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1905, p. 419—420 ; Tudor Vianu, M. Eminescu, în : *Influenţa lui Hegel în cultura română,* Academia Română. Memoriile Secţiunii literare. Seria III. Tomul VI, Mem. 10, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1933, p. 40—49.
20. *Ms.*, 2254, f. 18.
21. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filozofie a religiei,* p. 492.
22. *Timpul,* 16 aprilie 1878.
23. Idem, *ibidem.*
24. *Ms.*, 2254, f. 99.
25. *Ms.*, 2261, f. 79.
26. *Timpul,* 16 aprilie 1878.
27. *Ms.*, 2276, f. 12.
28. *Ms.*, 2258, f. 163. v.
29. *Ms.*, 2276, f. 18.
30. Petru Rezuş, *Curs de teologie fundamentală,* Caransebeş, Tip. Tipografiei diecezane, 1942, p. 237 *(Nemurirea sufletului).*
31. Idem, *ibidem,* p. 287—288.
32. Idem, *ibidem,* p. 288.
33. *Ms.*, 2269, f. 19—39. Vezi textul acestui fragment şi la : M. Eminescu, *Poezii. Proză literară.* Vol. II, Ediţie de Petru Creţia, Bucureşti, Cartea Românească, 1978, p. 503—504 ; M. Eminescu, *Scrieri literare.* Ediţia a II-a. Comentate de D. Murăraşu,

Craiova, Scrisul românesc, 1939, p. 255.
34. *Ms.*, 2255, f. 186.
35. *Ms.*, 2275, f. 89.
36. *Ms.*, 2255, f. 10.
37. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, 1. București, Editura Minerva, 1976, p. 617.
38. M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistica*, 1870—1877, p. 259.
39. M. Eminescu, *Scrieri politice*. Ediție îngrijită de D. Murărașu, Craiova, Scrisul românesc, 1931, p. 66.
40. M. Eminescu, *„Se vorbește că în Consiliul"...*, în : *Opere. IX. Publicistica*. 1870—1877, p. 253.
41. M. Eminescu, *Poezii. Proză literară*. Vol. II. Ediție de Petru Creția, București, Cartea Românească, 1978, p. 519—523.
42. M. (Eminescu), *Prefață*, la : E. Baican, Literatura populară sau Palavre și anecdote. Broșura I-a. — București, Tip. Acad. Rom., 1882, p. 3.
43. Canonicul Alexandru Grama (8 ianuarie 1850 — 12 iunie 1896), în articolele sale, publicate în ziarul *Unirea* — Blaj, apoi în tipăritura : *Mihai Eminescu. Studiu critic*, Blaj, Tip. Arhidiecezană, 1891, passim, încearcă să prezinte, pentru prima dată, ca teolog specialist, influența filozofică schopenhauriană, pesimismul, urmările bolii în viața și activitatea poetului, precum și lipsa totală de valoare estetică a poeziilor lui Mihai Eminescu, care „n-a fost nice geniu, nice barem poet", ci un „biet comediant". Detractorul a avut, pentru cercetarea lui incompetentă, poeziile din ediția lui Titu Maiorescu. Alexandru Grama își dovedește nu numai incapacitatea critică, — cunoștințele sale fiind sub nivelul elementar —, dar și răutatea nedemnă pentru tagma sa, precum și nepregătirea teologică, neputîndu-și sistematiza obiecțiile ideologice teziste. În loc să reușească a contribui cu ceva la cunoașterea poetului, acest teolog *a-gramat* blăjan este un detractor rudimentar, pătimaș, alertat de anumite versuri eminesciene, rupte din contextul lor, și lipsit de o temeinică pregătire culturală, pentru a înțelege „curentul eminescian" cel puțin din punctul lui profesionist de vedere. I se întîmplă lui Mihai Eminescu cam aceleași lucruri care i s-au întîmplat, pe alt plan și în alte condiții, din partea altor indivizi agramați, identici ca pregătire și înțelegere, și lui Ion Creangă. Am socotit că detractorului i se cuvine numai atîta atenție cîtă este cuprinsă în nota aceasta.

Un atac tot atît de vehement și de nedrept va mai îndrepta, împotriva lui Mihai Eminescu, Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturei române*, Ed. 2-a, Iași Tip. Goldner, 1894, p. 301—303,

evident influențat de Al. Grama și reluînd afirmațiile detractorului. Titu Maiorescu îl va executa în articolul : *În lături !*, publicat în 1886. Aron Densușianu va persista în atitudinea antijunimistă, publicînd : *Literatură bolnavă,* în : Revista critică literară, II, 5, Iași, 1894 ; IV, 9, 10, 1896 etc.
44. Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* în : Sämmtliche Werke. Herausgegeben von Julius Frauenstädt, I Bd., Leipzig, F. A. Brockhaus, 1873, p. 204 și urm., *Parerga und, Paralipomena*, ibidem, V. Bd., 1874, p. 16 și urm.
45. *Ms.*, 2262, f. 116 v. — 116 r.
46. Amita Bhose, *Eminescu și India*, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 21—27 ; Amita Bhose, *Proza literară a lui Eminescu și gîndirea indiană,* în M. Eminescu, *Opere. VII. Proza literară,* p. 402—420.
47. Dr. Petru Rezuș. *Religiile Indiei : Vedismul, Brahmanismul, Budismul și Hinduismul,* în : Curs de teologie fundamentală, Caransebeș, Tip. Tipografiei Diecezane, 1942, p. 551—559.
48. Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Idea.* Translated by R. B. Haldane and J. Kemp, Vol. I, London, 1883, p. 350 și urm.
49. Amita Bhose, *Eminescu și India,* p. 16—152.
50. *Ms.*, 2254, f. 160.
51. *Ms.*, 2258, f. 163.
52. *Ms.*, 2258, f. 163.
53. *Ms.*, 2254, f .168.
54. *Ms.*, 2285, f. 18.
55. *Ms.*, 2258, f. 163.
56. *Ms.*, 2258, f. 163.
57. *Ms.*, 2275 B, f. 91.

În ceea ce privește morala, a se consulta : D. Spânu, *Morala lui M. Eminescu și raportul ei cu religiunea creștină.* Cernăuți, Institutul de Arte grafice „Glasul Bucovinei“, 1931, p. 6 și urm. ; 37—49.
58. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic,* în : Trilogia culturii, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1945, p. 324.

20. *Destăinuiri epistolare*

1. *Ms.*, 4850 (ff. 64) : 18 copii de scrisori de la Veronica Micle (1877—1880) ; scrisori ale lui Mihai Eminescu către Titu Maiorescu, V. Burlă, I. A. Samurcaș, Al. Vlahuță etc. (1871—1885) ; Veronica Micle, *Corespondență.* Ediție, prefață și note de Augustin Z. N. Pop, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, passim; Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle,* București,

Editura tineretului, 1967, passim ; Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu. Pagini intime (Amintiri, scrisori și poezii inedite).* Ediție îngrijită de..., București, Librăria Nouă, (1912), passim ; I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare,* II, III, 1932 ; IV, 1933 ; V, 1934, București, Editura „Bucovina", 1932—1934, passim etc.

2. Ion Creangă, *Opere,* II, Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabete Brâncuș. Studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1970, p. 192—194.

3. C. Negruzzi, *Opere. 1. Păcatele tinereţelor.* Ediţie critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, București, Editura Minerva, 1974, p. 211—312.

4. *Ms.,* 2257, f. 103 v.

5. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare,* IV, 1933, p. 93.

6. *Ms.,* 2291, ff. 14, 72 ; 2254, f. 77 v. etc.

7. I. E. Torouțiu, *op. cit.,* IV, p. 95.

8. M. Eminescu, *Opere, IX, Publicistică,* 1870—1877, p. 99.

9. I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare,* I, 1931, p. 311.

10. Iacob Negruzzi, *Amintiri de la „Junimea". Scrieri alese,* II, București, Editura Minerva, (Biblioteca pentru toți, 608), 1970, p. 217—218.

11. Iacob Negruzzi, *op. cit.,* II, p. 220 ; I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *op. cit.,* p. 313.

12. I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *op. cit.,* p. 313.

13. Idem, *ibidem,* p. 320.

14. Mihai Drăgan, *O scrisoare a lui Eminescu către junimiști,* în : Manuscriptum, XI, 1 (38), 1980, p. 40—43, publicată și de : I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare,* IV, p. 134—136.

15. *Ms.,* 2262, f. 102 v.

16. *Ms.,* 2260, f. 25.

17. I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *op. cit.,* I, p. 315.

18. *Ms.,* 2255, f. 311.

19. *Ms.,* 2255, f. 301.

20. *Ms.,* 2290, f. 87.

21. *Ms.,* 2287, f. 38.

22. I. V. Pătrășcanu, *M. Eminescu student la Berlin,* București, 1931, p. 8 și urm.

23. *Ms.,* 2258, f. 169.

24. I. A. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii,* București, 1910, p. 71 ; apud : I. Crețu, *Mihail Eminescu.* Biografie documentară, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 145—146 ; George Mun-

teanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, București, Editura Minerva („Universitas"), 1973, p. 107.

25. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 102—105.
26. Idem, *ibidem.*
27. Idem, *ibidem*, p. 106.
28. Idem, *ibidem.*
29. Idem, *ibidem*, p. 170.
30. Idem, *ibidem*, p. 113.
31. Idem, *ibidem*, I, p. 2.
32. Idem, *ibidem*, IV, p. 124.
33. Idem, *ibidem*, p. 125.
34. *Ms.*, 4850, f. 9—10. Acest manuscris cuprinde în cele 64 foi numerotate pe lîngă scrisorile către I. Al. Samurcaș și scrisori către Titu Maiorescu, V. Burlă, Al. Vlahuță etc., precum și 18 còpii de scrisori de la Veronica Micle către Mihai Eminescu (1871—1885).
35. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 127.
36. Idem, *ibidem*, V, p. 119—121.
37. I. Crețu, *op. cit.*, p. 188—189.
38. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, III, p. 126.
39. I. Crețu, *op. cit.*, p. 225—226 ; George Munteanu, *op. cit.*, 1, p. 183.
40. Idem, *ibidem*, p. 226—228.
41. Titu Maiorescu „a dăruit", la 24 ianuarie 1902, Bibliotecii Academiei Române cele 44 manuscrise, precum și 25 volume manuscrise vechi românești și 72 volume și broșuri tipărite. O listă de manuscrise vechi românești și cărți tipărite se poate cerceta la : Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, în : Studii și cercetări de bibliologie. Vol. I, București, 1955, p. 129—160.
42. Ion Creangă, *Opere*, II, p. 193.
43. Vezi scrisorile la : *Cum a iubit Eminescu. Pagini intime (Amintiri, scrisori și poezii inedite).* Ediție îngrijită de Octav Minar, București, Librăria Nouă, (1912), passim ; Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, București, Bibl. Lumina, 1925, passim ; *Ms.*, 2255, f. 317 și urm. ; D. Murărașu, *Eminescu. Scrisori. Texte comentate*, București, 1972, passim ; Veronica Micle, *Corespondență.* Ediție, prefață și note de Augustin Z. N. Pop, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1979, passim etc.
44. *Ms.*, 2258, f. 317 și urm.
45. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 136—137.
46. Octav Minar, *Cum a iubit Eminescu*, p. 168 și urm.
47. Augustin Z. N. Pop publică scrisoarea în revista : Tomis,

nr. 9, Constanţa, 1969, p. 7.
48. Octav, Minar, *op. cit.*, p. 151—153.
49. Veronica Micle, *Corespondenţă*, passim.
50. *Ms.*, S 4 (36) / LXVIII.
51. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 143—144.
52. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*. Ediţia a III-a, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, p. 377.
53. I. Creţu, *op. cit.*, p. 260, nota 2 şi 261, nota 1.
54. Facsimilul scrisorii la: Pompiliu Caraioan, *Ion Creangă*, Bucureşti, Editura tineretului, 1955, p. 250.
55. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 139.
56. I. Creţu, *op. cit.*, p. 290.
57. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 142.
58. *O scrisoare inedită a lui Eminescu*, în: Familia, nr. 26, 27 iunie 1889.
59. *Ms.*, Biblioteca Academiei : S 54 (5) / XVI.
60. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, Ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Rădulescu-Pogoneanu, Bucureşti, Socec, 1937, p. 220 şi urm.
61. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 157.
62. Idem, *ibidem*, p. 160.
63. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 229—232.
64. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 181.
65. Idem, *Ibidem*, p. 160.
66. Idem, *ibidem*, p. 161.
67. Ilem, *ibidem*, p. 167.
68. Facsimil la: Universul literar, nr. 24, 16 iunie 1913, p. 2.
69. Henriette şi Mihail Eminescu, *Scrisori către Cornelia Emilian şi fiica sa*, Iaşi, Şaraga, 1893, passim.
70. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 164.
71. I. Creţu, *op. cit.*, p. 420.
72. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 168.
73. Veronica Micle, *Corespondenţă*, passim.
74. Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu — Veronica Micle*, p. 160—167.

Consultă şi: Marin Bucur: *O componentă a operei eminesciene: corespondenţa*, în: Caietele Mihai Eminescu, Studii, articole, note, documente, iconografie şi bibliografie prezentate de Marin Bucur, III, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 39—49. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Bibliografia Mihai Eminescu* (1866—1970). Volumul I. Opera, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1976, p. 221—228 (*Corespondenţă, rapoarte şcolare, documente, adeverinţe*).

1. Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu.* Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Iaşi, Editura Junimea (Eminesciana — 19), 1979, p. 192.
2. Gh. Bulgăr, *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva („Universitas"), 1971, passim.
3. Elena Tacciu, *Eminescu. Poezia elementelor*, Bucureşti, Cartea Românească, 1979, passim.
4. Amita Bhose, *Eminescu şi India*, Iaşi, Editura Junimea (Eminesciana — 12), 1978, passim.
5. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu — Cultură şi creaţie*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1976, passim.
6. Liviu Rusu, *Eminescu şi Schopenhauer*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, passim.
7. Ion Negoiţescu, *Poezia lui Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, passim.
8. Eugen Simion, *Proza lui Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, passim.
8 a. Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, p. 7.

9. Consultă : N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi.* Prefaţă şi bibliografii finale de Dan Simonescu. Prefaţă de Dan Zamfirescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. VIII, XV, 85, 244, 532 ; Al. Elian, *Eminescu şi vechiul scris românesc*, in : Studii şi cercetări de bibliologie, I, Bucureşti, 1955 ; Dan Zamfirescu, *Eminescu şi literatura română veche*, în : Studii şi articole de literatură română veche, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967 ; etc.

10. G. Călinescu, *Izvoarele filozofiei teoretice a lui M. Eminescu*, p. 399—478.

11. Edgar Papu, *op. cit.*, p. 204.

12. Specifică este *Prefaţa* lui N. Moraru la : M. Eminescu, *Poezii*, Bucureşti, Editura pentru literatură şi artă, 1950, p. VII—XXII, în care se vîrfuiesc acele „acuze proletcultiste" împotriva operei eminesciene, fără competenţă şi pricepere în încadrarea poetului în coordonatele istorice, culturale, politice şi sociale în care a trăit (confuzie, şovinism, idei ostile mersului înainte, agnosticism, deznădejde, xenofobie, conservatorism orb, mistică, antisemitism, orientări idealiste, concepţii reacţionare etc.), demonstrînd simplismul şi subiectivismul critic de circumstanţă.

13. Constantin Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, București, Editura Eminescu, 1875, p. 63, 65.
14. Idem, *ibidem*, p. 60—65.
15. G. Ibrăileanu, *Opere*. 9. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru. Prefață de A. Piru, București, Editura Minerva, 1980, p. 273, 283, 325.
16. Mihai Gafița, *Mihai Eminescu*, în : Fața ascunsă a lunii, București, Cartea Românească, 1974, p. 154.

Criticului Constantin Dobrogeanu-Ghera i se pare, fără a fi în stare de asemenea ispravă, că a aflat „greșeli de limbă" și „versuri greoaie" în poeziile lui Mihai Eminescu (*Opere complete*. Vol. 6. București, Editura politică, 1979, p. 111). Tot el însă afirmă : „Eminescu e poet în toată puterea cuvîntului, e cel mai de frunte poet contemporan și, ca atare, începe a avea o înrîurire asupra tinerei noastre literaturi" (*Ibidem*, p. 71).

17. C. Vlad, *Mihail Eminescu din punct de vedere psihanalitic*, București, Cartea Românească, 1932, passim.
18. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*. Ediția a III-a, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 437—444 (*Prefață le ediția a III-a*).
19. Consultă : S. Freud, *Die Traumdeutung*, Wien, 1922, passim ; S. Freud, *Essais de psychanalyse*, Paris, Payot, 1927, passim ; S. Freud, *Introduction dans la psychanalyse*, Paris, Payot, 1925, passim ; S. Freud, *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Berlin, Kiepenhauer, 1935, passim : S. Freud, *La naissance de la psychanalyse. Lettres à Wilhelm Fliess. Notes et plans* (1887—1902), publiés par Marie Bonaparte, Anna Freud, Ernd Kris, trad. de l'allemand par Anne Berman, Paris, Presses universitaires, 1956, passim, precum și : S. Freud, *Totem et tabou*, Paris, 1924, passim.
20. T. Arghezi, *Versuri*, *I*, ediție și postfață de G. Pienescu, București, Cartea Românească, p. XI—XII.
21. Idem, *ibidem*, p. XII.
22. A. C. Cuza, *Kamadeva. Amintiri*, în : Neamul românesc literar, nr. 7, 1909, p. 497—502 ; Theodor Naum și A. C. Cuza, *Antisemitismul lui Eminescu*, București, Tipografia „Reforma socială", 1930, passim.
23. Alexandru Vlahuță, *Curentul Eminescu*, București, 1890, passim.
24. Ilarie Chendi, *In chestiunea limbii literare*, în : Preludii, București, Minerva, 1903, p. 73—88.

25. Ion Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1904, passim.
26. Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, p. 204 ; Emil Manu, *Presimbolistul Mihai Eminescu*, în : Roza vinturilor. Itinerare culturale, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1980, p. 189—193.
27. Augustin Z. N. Pap, *Contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, p. 307.
28. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, 2, p. 541.
29. Alexandru Grama, *Mihai Eminescu*, passim.
30. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, 2, p. 485, 486, 489, 507, 531, 538.
31. D. Caracostea, *Arta cuvintului la Eminescu*. Ediţie îngrijită, note, addendă bibliografică şi indice de nume de Nina Apetroaie. Studiu introductiv de Ion Apetroaie, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 161—182.
32. I. S. Ordeanu, *Eminescu pesimist, profet şi economist*, Bucureşti, 1899, passim.
33. Gh. Bogdan-Duică, *Multe şi mărunte despre Eminescu*, I—IV, în : Viaţa Românească, XVI, nr. 7, 1924, p. 53—54 ; nr. 8, p. 153—156 ; nr. 12, p. 383—393 ; idem, ibidem, V, XVII, nr. 1, 1925, p. 80—83.
34. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, 1, p. 355.
35. Idem, *ibidem*, p. 355—354.
36. M. Eminescu, *Notiţe bibliografice. Pilde şi ghicitori*, în : Timpul, V, nr. 101, 6 mai 1880, p. 2—3.
37. Gabriel Ţepelea, *Pagini inedite despre Eminescu ale lui Sextil Puşcariu*, p. 110.
38. Academia R.S.R., Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Al. I. Cuza“ Iaşi, *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 407.
39. N. Petraşcu, *Mihail Eminescu*. Studiu critic, Bucureşti, Socec, 1892.
40. N. Petraşcu, *Mihail Eminescu*, în : Enciclopedia română, publicată din însărcinarea şi sub auspiciile Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român de Dr. C. Diaconovich. Tomul II, Sibiu, Editura W. Kraft, 1900, p. 290.
41. N. Petraşcu, *Mihail Eminescu*. Studiu critic, p. 6 şi urm. ; 18 şi urm.
42. V. Netea, *Şapte nopţi de vorbă cu Tudor Arghezi*, 1943, în : Interviuri literare, Bucureşti, 1972, p. 121 şi urm.
43. *Mărturisiri literare*, Bucureşti, 1971, p. 154 şi urm.
44. Tudor Arghezi, *Eminescu*, în : M. Eminescu, Poezii. Ediţie

îngrijită de Perpessicius. Ediția a II-a revăzută, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 4.
45. Idem, *ibidem*, p. 7.
46. Idem, *ibidem*, p. 8. Vezi și : Tudor Arghezi, *Eminescu*, Ed. Vremea, 1943, passim ; Tudor Arghezi, *Eminescu*, București, Editura Eminescu, 1973, passim.
47. Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, passim.

22. *Copilul nefericitei secte*

1. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 432.
2. Arthur Schopenhauer, *Studii de estetică*, traducere și note de G. Tănăsescu, București, Editura științifică, 1974, p. 100.
3. G. Călinescu, *op. cit.*, *p. 58.*
4. Idem, *ibidem*, p. 294.
5. A. Schopenhauer, *op. cit.*, p. 113.
6. Idem, *ibidem*, p. 119.
7. Idem, *ibidem*, p. 122 și urm.
8. *Ms.*, 2255, f. 10.
9. *Ms.*, 2254, f. 18 v.

23. *O față de-o adîncă și nobilă seriozitate*

1. Vezi fotografia la : G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 112—113, ilustrația a IV-a, cu legenda : „*Eminescu la 16 ani*".
2. Vezi pe larg : 8. *Iubirea pe pămînt*".
3. I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*. Vol. I, București, Tip. „Bucovina", 1931, p. 11.
4. I. Crețu, *Mihai Eminescu*. Biografie documentară, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 400.

Vezi și : Maria Polojințev, *O altă imagine a lui Eminescu ?* în : Manuscriptum, VI, 1 (18), 1975. p. 80—81. Fotografia pusă în discuție nu este a lui Eminescu, deși sînt unele asemănări. Personajul fotografiat este îmbrăcat militărește, poartă cizme și are monoclu. Ține o gambetă în mîna dreaptă. Fața este a unui om voluntar, nevisător, cu privire ageră. Ochii sînt scrutători și au privirea dură. Părul mai puțin bogat decît al lui Eminescu. De fapt, s-a dovedit că această fotografie, care a făcut senzație, aparține altuia. Vezi : Adriana Daia, *Ancheta Manuscriptum. Acesta este Eminescu! (expertiză antropologică)*, în : Manuscriptum, VII, 1 (22), 1976, p. 179—183.

5. Vezi și : Ion Scurtu, *Portretele lui Eminescu*, București, Editura Minerva, 1903, passim.

6. „Prima schiță somatică" din anul 1857 : „Statul — crescătoriu ; Părul — negru ; Ochii — negri ; Nasul — potrivit ; Fața — smolită" (Petru Vintilă, *Eminescu*. Roman cronologic, București, Cartea Românească, 1974, p. 9.

7. „Mica istorie" a celei de-a treia fotografii eminesciene : „In sfîrșit, într-o zi, profitînd de bunele lui dispoziții, eu l-am luat de pe terasa otelului Traian, împreună cu Wilhelm Humpel și cu Petru V. Grigoriu, și așa îmbrăcat în costumul său alb de vară, cum era, ne-am dus cu toții la atelierul de fotografie Nestor Heck, unde a consimțit a se fotografia, însă numai in grup, alăturea cu noi. Ne-am și așezat împreună. După indicațiile noastre însă, fotograful l-a scos numai pe dînsul, ceea ce nu puțin l-a supărat mai apoi, văzîndu-se amăgit ca un copil" (A. Cuza). Petru Vintilă, *op. cit.*, p. 617.

8. Corneliu Botez, *Viața poetului Mihail Eminescu. (Date biografice inedite)*, în : Omagiu lui Mihail Eminescu, București 1909, p. 37—38.

9. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, p. 265—266, 271.

10. Idem, *ibidem*, p. 281.

11. *Ms.*, 2258, f. 163.

12. N. Petra-Petrescu, *Din junețea lui Eminescu. Amintiri*, în : Familia, XXXVI, Oradea, 1900, p. 6—7, 13—14.

13. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 304.

14. Idem, *ibidem*, p. 304, 372.

15. Idem, *ibidem*, p. 304, 372.

16. Vezi polemica la : Mihail Eminescu, *Opera politică*. Vol. II, Ediție îngrijită de Ion Crețu, p. 439 și urm.

24. *De aici încolo începe lumea...*

1. G. Călinescu, *Cultura. Eminescu în timp și spațiu*, în : Opera lui Mihai Eminescu, 1, București, Editura Minerva, 1976, p. 355—548.

2. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu — cultură și creație*, p. 241—276 (*Shakespeare în viziunea lui Eminescu ; Eminescu și Hölderlin*); Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer*, p. 102—118; Iosif Cheie-Pantea, *Eminescu și Leopardi*, passim ; Viorica Nișcov, *Eminescu și Novalis*, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, 1977, p. 122—140 ; Ion Dumitrescu, *Relații inedite între Goethe și Eminescu*, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, 1977, p. 108—121.

3. Constantin Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, p. 115—131.

4. Vezi : Al. Philipidde, *Traductibil, intraductibil, la Eminescu,* în : Secolul 20, 6, 1964, p. 13—21. Ca exemplificare, vezi : *7 versiuni din „Sara pe deal"*, ibidem, p. 22—31.

Traducătorii poeziilor lui Mihai Eminescu atestă valoarea și accepțiunea universalității marelui nostru poet național. Dintre ei, înșirăm, cronologic, pe cițiva : Mite Kremnitz, *Luceafărul* (Cf. T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 149, 151) ; Em. Grigorovitza (*Deutsche Uebertragungen aus den auserleseneren des Dichtungen verstorbenen rumanischen Poeten.* Mit einer biographischen Skizze von Titus Maiorescu, București, 1892) ; M. Miller Verghi (*Quelques poésies...* Avec une notice biographique par Alexandre Vlahoutza, Genève, Paris, 1892) ; Maximilian W. Schroff (*Gedichte. Novellen*, Craiova, 1913); Ramiro Ortiz (*Poesie*, Firenze, 1927) ; E. Sylvia Pankhurst and I. O. Stefanovici (*Poems.* With a preface by George Bernard Shaw, London, 1930) ; Emil Zegladovicz (*Wybór poezyi i poematow,* Warszawa, 1933) ; L. Barral (*Poèmes choisis*, Paris, 1934); Konrad Richter (*Gedichte*, Jena und Leipzig, 1937) ; Dimitrie Cuclin (*Poems*, București, 1937) ; P. Grimm (*Poems*, Cluj, 1938) ; Umberto Cianciolo (*Poesie scelte di Mihai Eminescu*, Modena, 1941) ; Alfred Margul-Sperber (*Gedichte*, Bukarest, 1957) ; Maria Teresa Leon y Rafael Alberti (*Poesias*, Buenos Aires, 1958) ; Mario Ruffini (*Poesie d'amore*, Torino, 1964) ; Roy Mac Gregor-Hastie (*Poems*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980) etc.

5. G. Călinescu, *op. cit.*, 1, p. 355—548 ; Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 241—276 ; Iosif Cheie-Pantea, *op. cit.*, passim etc.

6. *Mihai Eminescu în critica italiană.* Texte alese și traduse de Radu Boureanu și Titus Pârvulescu. Argument de Radu Boureanu. Prefață de Ștefan Cuciureanu, Iași, Editura Junimea, 1977 (Carlo Tagliavini, p. 29—72 ; Ramiro Ortiz, p. 73—126 ; Giulio Bertoni, p. 127—140 ; Umberto Cianciolo, p. 141—168 ; Gino Lupi, p. 169—200 ; Rosa del Conte, p. 201—244 ; Mario Ruffini, p. 245—287) ; Giuseppe Ungaretti, *Omagiu lui Mihai Eminescu*, în : Secolul 20, 6, 1964, p. 3—5 ; A. Dupont, *Cuvint la deschiderea Colocviului*, în : Eminescu după Eminescu. Volum îngrijit de Dim. Păcurariu, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 23—32 etc.

7. Constantin Noica, *op. cit.*, p. 117.

8. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 355—548.

9. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu și romantismul german* în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, București, aprilie-mai 1964, p. 314—321 ; Al. Duțu, *Eminescu și romantismul englez*, ibidem, p. 322—339.

10. D. I. Suchianu, *Eminescu, poet mondial,* în : Secolul 20, 6, 1964, p. 32—42 ; George Munteanu, *Universalitatea eminescianismului,* în : Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici, București, Editura didactică și pedagogică, 1980, p. 333—339 ; Edgar Papu, *Universalitatea lui Eminescu,* în : *Poezia lui Eminescu,* Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 186—208 etc.
11. *Ms.,* 2258, f. 213.
12. *Ms.,* 2275, f. 75.
13. Al. Dima, *Magister perpetuus,* în : Dezbateri critice, București, Editura Eminescu, 1977, p. 132.
14. Horia Oprescu, *Scriitori în lumina documentelor,* București, Editura tineretului, 1968, p. 14 și urm.
15. Vezi pe larg : Elena Piru, *Eminescu în limbi străine,* în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 340—349 ; Al. Philippide, *Traductibil, intraductibil la Eminescu,* în : Secolul 20, 6, 1964, p. 13—21.
16. *C. Rădulescu-Motru elogiază memoria I. P. S. Patriarh Miron Cristea,* în : Ședința publică de la 10 Martie 1939 — Analele Academiei Române. Desbaterile. Tomul LIX. 1938—1939, București, Monitorul Oficial, 1940, p. 88—89.

Illes Cristea, *Eminescu. Elité és müvei tanulmány az újabb román irodalom köréböl.* Szamusujvártt, Todorán Endre „Aurora" Könyvnyomdaja, 1895, passim.

17. Cf. Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș,* Caransebeș, Tip. Tipografiei diecezane, 1940, p. 49.
18. Vezi în limba maghiară și : Endre Kakassy, *A fiatal Eminescu,* București, 1962, passim etc.

Încheiere

1. Gr. Gellianu, *Poeziele d-lui Eminescu,* în : Revista contimporană, III, 3, 1875, p. 1 și urm., ca și ceilalți antijunimiști, spune despre poeziile lui Mihai Eminescu că sînt „un nămol de greșeli de versificare, de rime imposibile, de imagini inexacte, de cuvinte fără sens" (!?!).
2. Anghel Demetriescu, *Mihail Eminescu,* în : Literatură și artă românească, 1903, passim, pe lîngă considerații critice simpliste, dar pertinente (Eminescu este deschizătorul unui drum nou în poezia românească), a emis și asemenea enormități : „haosul gîndirii eminesciene" ; „stil confuz" etc. Vezi și : Alexandru Dobrescu, *Foiletoane.* 2, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 189—198 *(Un eminescolog ignorat).*
3. N. Petrașcu, *Mihai Eminescu.* Studiu critic, București, Socec,

1892, passim. (O ripostă cu același titlu dată lui : Al. Grama, *Mihai Eminescu*, Studiu critic, Blasiu, Tip. Arhidiecezană, 1891).
4. Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1981, passim ; Z. Ornea, *Comentarii*, București, Editura Eminescu, 1980, passim ; Constantin Sorescu, *Cum polemizează Z. Ornea (II)*, în : Săptămina, Serie Nouă, Nr. 594, 23 aprilie 1982, p. 3 ; Pompiliu Marcea, *O carte de vizită a spiritualității unui popor*, în : Luceafărul, XXV, 17 (1 042), 24 aprilie 1982, p. 3.
5. Vezi, pe larg, la locul său, expunerea activtății publicistice a poetului !
6. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Mihai Eminescu. În timp și spațiu național*, în : Itinerarii prin cultură, București, Editura Eminescu, 1982, p. 57.
7. A se consulta recenta ediție integrală a marelui scriitor Taras Șevcenko !
8. Nicolae Iorga, *Eminescu și generația de astăzi*, în : Semănătorul, II, 46, 16 noiembrie 1903 ; apud : M. Eminescu, *Opere, V. Poezii postume*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 659—696.
9. Censor, *Poeziile inedite ale lui Eminescu*, ibidem, p. 693.
10. G. Ibrăileanu, Viața Românească, VII, vol. XXVI, 1912, p. 388 și urm. : apud : M. Eminescu, *Opere; V. Poezii postume*, p. 695,
11. Il. Chendi, *Literatura de Crăciun*, în : Semănătorul, III, 1, 4 ianuarie 1903 ; apud : M. Eminescu, op. cit., V, p. 695.
12. Constantin Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, p. 77—78.
13. Vezi despre el : E. Lovinescu, *Scrieri. 8. T. Maiorescu și poseritatea lui critică*. Ediție și postfață de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1980, p. 70—74 *(I. A. Rădulescu-Pogoneanu)* ; M. Eminescu, *Opere. I. Poezii*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939, p. XIV ; C. Nastasi, *Alexandru Chibici-Revneanu, amicul lui Eminescu*, Cernăuți, Tip. Glasul Bucovinei, 1935, passim.
14. Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, în : Studii și cercetări de bibliologie, I, București, 1955, p. 129 și urm.
15. *Ms.*, 2255, f. 256 r.
16. *Ms.*, 2289, f. 87.
17. *Ms.*, 2275 B, f. 74.
18. *Ms.*, 2257, f. 175.
19. *Ms.*, 2258, f. 114.
20. *Ms.*, 2262, f. 2 v.

21. *Ms.*, 2262, f. 2 r.
22. *Ms.*, 2269, f. 56.
23. *Ms.*, 2259, f. 264.
24. *Ms.*, 2258, f. 179.
25. *Ms.*, 2287, f. 11.
26. *Ms.*, 2257, f. 9.

Prețioase materiale din cele 44 de caiete ale lui Mihai Eminescu s-au publicat în revista : *Manuscriptum*. Înșirăm : Marin Bucur, *Revelația unui manuscris eminescian (II). Originalitate și manieră*, în : Manuscriptum, IV, 1, (10), București, 1973, p. 6—11. (Fragment din : *Arta reprezentării dramatice de Enric Theodor Rötscher) ; Secvențe biografice* (Comentariu de Augustin Z. N. Pop); V, 1, (14), 1974, p. 14—20 ; *Fragmentarium. Jurnalistică. Corrigenda*, VI, 1, (18), 1975, p. 14—38 ; *Economia politică*, VI, 3, (20), 1975, p. 8—25 ; *Eminescu om politic* (Prefață de Ștefan Pascu), VII, 1 (22), 1976, p. 31—36 (Texte) ; D. Vatamaniuc, *Ceva despre adevărul caietelor eminesciene*, VII, 3 (24), 1976, p. 27—35 ; D. Vatamaniuc, *Visul — o dimensiune* a prozei eminesciene, VII, 3 (24), 1976, p. 29—35 ; *Alte pagini de proză* (Prefață de Petru Creția), VIII, 3 (28), 1977, p. 8—37 ; Mihai Eminescu, *„...de acolo înrîurie, înrîurință“* — glosar de termeni populari (comentat de D. Vatamaniuc), VIII, 4 (29), 1977, p. 8—18 ; Mihai Eminescu, *Aforisme ; în apărarea lui Maiorescu* (Prezentare de D. Vatamaniuc) ; *Preocupări de filologie romanică* (Cuvînt introductiv de Eugenia Oprescu) ; *Fiziografie* II, IX, 1 (30), 1978, p. 10—39 ; *Valențele polemice ale gazetarului* (D. Vatamaniuc) ; *Articole politice ; Teoria mecanică a căldurii*. Capitolul IV etc., IX, 3 (32), 1978, p. 10—32 ; *Despre limba și obiceiurile dacilor* (D. Vatamaniuc), X, 1, (38), 1979, p. 98—101 ; *Prolegomene la un studiu despre publicistica lui Eminescu* (Al. Oprea), X, 3 (36), 1979, p. 11—15 ; *Valențele publicisticii* (D. Vatamaniuc) ; *O viziune asupra fizicii* — VIII (Notă introductivă de Magdalena Vatamaniuc-Lungu) ; *Gîndirea eminesciană și ipostazele științifice în cosmogonie* (Acad. Aurel Avramescu), XI, 1 (38), 1980, p. 12—27 etc.

27. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în : Trilogia culturii, București, Fundația pentru literatură și artă, 1945, p. 328.

Demne de relevat prin contribuțiile lor mai sînt studiile și articolele : Nicolae Petrașcu, *Mihai Eminescu*, București, Tip. „Bucovina“, 1932, p. 6 și urm. ; M. Petroveanu, *Eminescu și Bacovia*, în : Viața Românească, XVII, 4—5, martie-mai 1964, p. 289—297 ; Al. Bojin, *Bacovia și eminescianismul*, în : Limbă

și literatură, III, 1979, p. 341—451 ; Eugen Todoran, *„Luceafărul" mitului românesc* (1), în: Limbă și literatură, II, 1978, p. p. 207—217 ; (II), ibidem, III, 1978, p. 350—355 ; M. Ungheanu, *Criteriul valorilor literare junimiste și maiorescianismul,* ibdem, I, 1980, p. 48—59 ; Mihai Zamfir, *Configurații recente ale exegezei eminesciene, ibidem,* III, 1979, P. 335—340; Alexandru Melian, *Sensul pozitiv al experienței lui Hyperion,* ibidem, III, 1979, p. 352—359, precum și articolele eminesciene de la Al. Oprea, *Fața nevăzută a literaturii,* București, Editura Eminescu, 1980, passim.

Un exemplu negativ de receptare a poeziilor eminesciene se mai poate afla la : Victor Ivanovici, *Un nou Eminescu în spaniolă,* în : Luceafărul, XXIII, 52 (974), 27 decembrie 1980, p. 8. Vezi pe larg : Darie Novăceanu, *Asupra unei traduceri în spaniolă din Eminescu,* în: România literară, XIV, nr. 6, 5 februarie 1981, p. 20—21 etc.

Bibliografie eminesciană selectivă

Notele înşirate după capitole reprezintă numai bibliografia strict necesară susţinerii unor afirmaţii din text. Pentru a nu încărca aceste note, am înşirat bibliografia generală şi specială, consultate din volume şi din periodice, la sfîrşit, indicînd paginile, spre a sta la îndemîna cercetătorilor. Lucrînd la această biografie din anul 1931, o selecţie riguroasă a izvoarelor folosite şi o sistematizare a materialului pletoric, inerent unei asemenea lucrări, s-au impus de la sine.

I. Opera

Mihail Eminescu, Poesii de ... Cu o notiţă biografică de T. Maiorescu, Bucureşti, Socec., 1884.

Mihail Eminescu, Poezii postume. Prefaţă de Nerva Hodoş, Bucureşti, Minerva, 1902.

M. Eminescu, Opere complete. I. Literatura populară, Bucureşti, Editura Minerva, 1902.

Mihail Eminescu, Poezii postume. Ediţie nouă îngrijită de Ilarie Chendi, Bucureşti, Minerva, 1905.

Mihail Eminescu, Proza literară. Ediţie îngrijită după izvoare, cu o introducere de Ion Scurtu, Bucureşti, Minerva, 1908.

M. Eminescu, Scrieri politice şi literare. Manuscrise inedite şi culegeri din ziare şi reviste. Vol. I (1870—1877). Ediţie critică, introducere de Ion Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1910.

M. Eminescu, Articole politice, Bucureşti, Editura Minerva, 1910.

Mihai Eminescu, Opere complete. Poezii. Nuvele. Roman. Teatru. Cugetări. Scrieri : Literare, economice, politice şi filozofice. Scrisori. Critica raţiunii pure de Kant. Cu o prefaţă şi un studiu introductiv de A. C. Cuza, Iaşi, Editat de Librăria românească, Institutul de Arte Grafice „N. V. Ştefaniu & Co", 1914.

M. Eminescu, Scrieri politice. Ediție îngrijită de D. Murărașu, Craiova, Scrisul românesc, 1931.

Mihai Eminescu, Poezii. Ediție îngrijită de Constantin Botez, București, Editura „Cultura Națională", 1933.

M. Eminescu, Opere, I—IV, Ediție îngrijită de Ion Crețu, București, Cartea românească, 1938—1939.

M. Eminescu, Scrieri literare. Comentate de D. Murărașu, Ediția a II-a, Craiova, Scrisul românesc, 1939.

M. Eminescu, Poezii și variante. Ediție omagială de D. R. Mazilu, București, Academia Română, Studii și cercetări XLIV, 1940.

M. Eminescu, Opera politică, I—II, Ediție îngrijită de I. Crețu, București, Cugetarea, 1941.

Mihail Eminescu, Poezii. Cu o introducere, biografie, notițe și glosar de Gh. Adamescu. Tipăritura a VIII-a, București, Cartea Românească, 1942.

M. Eminescu, Proza literară. Publicată. Postumă. Inedită. Cu o introducere, note, indice de nume și glosar. Ediție îngrijită de Alexandru Colorian, București, „Cugetarea". Georgescu Delafras, 1943.

M. Eminescu, Opere. Vol. I—III. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939—1944 ; Vol. IV—VI ; Editura Academiei R.P.R., 1952—1963.

M. Eminescu, Poezii. Cu o prefață de N. Morariu, București, Editura pentru literatură și artă, 1950.

M. Eminescu, Poezii. Ediție îngrijită de Perpessicius, București, Editura pentru literatură și artă, 1958.

M. Eminescu, Proză literară. Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu cu un studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura pentru literatură, 1964.

Mihai Eminescu, Despre cultură și artă. Ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, Editura Junimea, 1970.

M. Eminescu, Poezii, I—III. Ediție critică îngrijită de D. Murărașu, București, Editura Minerva, 1970—1972.

M. Eminescu, Poezii. Poésies. Gedichte. Stihi. Poesias. Echivalențe eminesciene în limbile engleză, franceză, germană, rusă și spaniolă. Ediție selectivă și cuvînt introductiv de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București, Editura Albatros, 1971.

Mihai Eminescu, Scrieri de critică teatrală. Cu un studiu introductiv și note de Ion V. Boeriu, Cluj, Editura Dacia, 1972.
M. Eminescu, Opere alese. Ediție îngrijită și prefațată de Perpessicius. Vol. I—III, București, Editura Minerva („Scriitori români"), 1973.
M. Eminescu, Poezii. Selectate de D. Murărașu. Traducere în limba latină de Tr. Lăzărescu, N. Sulică, V. Sulică, Șt. Cîmpeanu, C. Antoniu, Șt. Bezdechi, E. A. Dobriceanu, Carmina, București, Editura Eminescu, 1974.
M. Eminescu, Articole și traduceri, I. Ediție îngrijită de Aurelia Rusu, cu o introducere de Aurel Martin, București, Editura Minerva, 1974.
Mihai Eminescu, „Icoane vechi și nouă", București, Editura Eminescu, 1974.
M. Eminescu, Poezii. Repere istorico-literare de Aurelia Rusu, București, Editura Minerva (Seria „Patrimoniu"), 1975.
Mihai Eminescu, Proză. Prefață și note : Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Text stabilit : Eugen Simion și Flora Șuteu. Ediția a II-a, București, Editura Albatros, 1976.
M. Eminescu, Lecturi kantiene. Traduceri din Critica rațiunii pure. Editate de C. Noica și Al. Surdu, București, Editura Univers, 1975.
Mihai Eminescu, Dicționar de rime, București, Editura Albatros, 1976.
Mihai Eminescu, Vremea trece, vremea vine..., Iași, Editura Junimea, 1976.
M. Eminescu, Literatura populară. Ediție îngrijită de D. Murărașu, Editura Minerva, 1977.
Mihai Eminescu, Scrieri pedagogice. Ediție critică de Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi cu un cuvînt înainte de Mihai Bordeianu, Iași, Editura Junimea, 1977.
M. Eminescu, Opere. VII. Proza literară. Ediție îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul literaturii române cu un studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.
M. Eminescu, Poezii. Proză literară. I—II. Ediție Petru Creția, București, Cartea Românească, 1978.
M. Eminescu, Opere. IV. Teatru. Ediție critică, note și variante de Aurelia Rusu. Studiu introductiv de George Munteanu, București, Editura Minerva, 1978.
Mihai Eminescu, Cugetări. Ediție îngrijită de Marin Bucur, București, Editura Albatros, (Colecția Cogito), 1979.

M. Eminescu, Opere. IX. Publicistică. 1870—1877. Studiu introductiv de Al. Oprea. Ediție critică îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul literaturii române. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.

Mihai Eminescu, Luceafărul. Poezie și proză. Prefață, tabel bibliografic și selectarea aprecierilor critice: prof. dr. Vladimir Dogaru, București, Editura Ion Creangă, 1980.

Mihai Eminescu, Ms., 2254 (Shakespeare : Timon din Atena, fragmente) ; ms., 2257 (Machiavelli : Il Principe, fragmente) etc.

Mihai Eminescu, Mss., B.A.R.S.R., 2254—2292 ; 2306—2308 ; 3215, 4850.

Miron Pompiliu, Ms., 1828, ff. 138—141 cuprind : Pămîntul ca planet de Mihai Eminescu, din Biblioteca Academiei R. S. România.

Mihai Eminescu, Ms., nr. 357 II—30 (I—III) din Biblioteca Centrală Universitară, Iași (Traducerea : Franz Bopp, Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache in kürzerer Fassung, Berlin, 1868).

Mihai Eminescu, Corespondență : 18 còpii de scrisori de la Veronica Micle (1877—1880) ; scrisori către Titu Maiorescu, V. Burlă, I. A. Samurcaș (1871—1885), A. Vlahuță (1887) ; documente, acte (1864—1865) etc. ; Scrisori de la Mihail Eminescu, în : Convorbiri literare, XXIII, 1899, p. 1—10 ; Trei scrisori ale lui Eminescu, în : Sămănătorul, II, nr. 39, 28 septembrie 1903 ; Patru scrisori inedite ale lui M. Eminescu, în : Junimea literară, VI, nr. 7, 8, Cernăuți, 1909 ; I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Două scrisori de la Eminescu și Creangă, în : Convorbiri literare, XXXIX, 1905, p. 1150 ; I. A. R(ădulescu-Pogoneanu), Două scrisori ale lui Eminescu, în : Convorbiri literare, LIII, 1919, p. 393—398 ; M. Eminescu, Scrisori, îngr. D. Murărașu, București, Editura Albatros, 1972 etc.

Mihail Eminescu, — Literatură, Iași, 1903.

Eminescu comemorativ. Album artistic-literar întocmit de Octav Minar, Iași, 1909.

Eminescu în documente de familie. Ediție îngrijită de Gh. Ungureanu, București, Editura Minerva, 1977.

Biblioteca Academiei R.S.R., Bibliografia Mihai Eminescu (1866—1970). Volumul I. Opera, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.

II. Referințe (articole, documente, monografii, studii etc.)

A

Felix Aderca, Oameni excepționali, București, Vremea, 1934, p. 43—55.

Sorin Alexandrescu, Probleme de autenticitate în corespondența Eminescu publicată de Octav Minar, în : revista de istorie și teorie literară. Tomul 13, nr. 2, București, 1964, p. 375—384.

Vasile Alexandrescu, Eminescu văzut de poeții noștri, Cernăuți, Tip. Mitr. Silvestru, 1940.

Amintiri despre Eminescu. Antologie și ediție îngrijită de Ion Popescu, Iași, Editura Junimea, 1971.

Al. Andriescu, Limbajul satiric eminescian, în : Iașul literar, nr. 5, 1964, p. 79—84.

Al. Andriescu, Limba presei românești în seoclul al XIX-lea, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 194—203.

Pompiliu I. Andronescu-Caraioan, Schiță asupra cugetării lui M. Eminescu, Buzău, tip. Luca Oprescu, 1945.

Mircea Anghelescu, Literatura română și Orientul (secolele XVII—XIX), București, Editura Minerva, 1975, p. 154—164.

Marta Anineanu, Corespondența lui Eminescu cu Veronica Micle, în : Revista de istorie și teorie literară, XVI, 4, 1967, p. 217.

Iosif Antohi, Rolul primilor ani de școală în formarea intelectuală și artistică a lui M. Eminescu, în : Revista de pedagogie, nr. 6, București, iunie 1964, p. 78—84.

Mihai Apostolescu, Împărat și proletar — o antiteză istorico-filozofică, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 29—37.

Nicolae Apostolescu, L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine, Paris, Champion, 1909.

Virgil Ardeleanu, Prozatorul, în : Steaua, XV (172) 5—6, Cluj, mai—iunie 1964, p. 66—83.

Virgil Ardeleanu, M. Eminescu, în : Proza poeților, București, E.P.L., 1969, p. 46—72.

Tudor Arghezi, Eminescu, București, Ed. Vremea, 1943.

Tudor Arghezi, Eminescu, în : Mihai Eminescu, Poezii. Ediție îngrijită de Perpessicius. Cu un cuvînt înainte de Tudor Arghezi. Ediția a II-a revăzută, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 3—8.

Tudor Arghezi, Eminescu, București, Editura Eminescu, 1973.

Emile Augier, Laïs. Prefață de I. Scurtu, București, Socec, 1908.

Tiberiu Avramescu, Eminescu și Constantin Mille, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 285—289.

B

V. Baboianu, Iubire-durere. M. Eminescu — Veronica Micle. Scrisori, Impresii, Note, Epilog, București, Ed. Nițeanu, 1905.

Ștefan Badea, Termeni și construcții metaforice eminesciene: „Dor", în: România literară, XIV, nr. 3, joi 15 ianuarie 1981, p. 13.

Ștefan Badea, Pentru o „biografie" a poeziei eminesciene, în: România literară, XII, nr. 24, joi 14 iunie 1979, p. 4.

Ovidia Babu-Buznea, Eminescu, în: Dacii în conștiința romanticilor noștri, București, Editura Minerva, (Universitas), 1979, p. 150—230.

I. Baican, Din viața lui Eminescu, în: Convorbiri literare, 1914, p. 604—608.

G. Baiculescu, Mihai Eminescu și Fani Tardini, în: Buletinul Mihai Eminescu, I, nr. 2, Cernăuți, 1930, p. 80—85.

Eugen Barbu, Contemporaneitatea lui Eminescu, în: Caietele Mihai Eminescu, III, București, Editura Eminescu, 1975, p. 28—38.

N. Barbu, Eminescu critic. Critica de teatru, în: Iașul literar, II, nr. 5—6, Iași, septembrie 1950, p. 128—147.

N. Barbu, Noi și clasicii, București, Editura Eminescu, 1975, p. 88—125.

Ieronim Barițiu, Amintiri despre Eminescu, Eminescu la Viena, în: Semănătorul, II, București, 1903, p. 238—260.

T. Bălan, Șaptezeci de ani de la înființarea „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina" (1862—1932), Cernăuți, Tip. „Mitropolitul Silvestru", 1932 (Serbarea de la Putna, p. 148—159).

T. Bălan, Trupa Fani Tardini în Bucovina, în: Buletinul Mihai Eminescu, III, Cernăuți, 1932, p. 121—140; IV, 1933, p. 22—30; V, 1934, p. 30—42.

T. Bălan, Serbarea de la Putna, 1871, Cernăuți, 1932.

T. Bălan, Procesul „Arboroasei", 1877—1878, Cernăuți, f.a., p. 23—31.

N. V. Bălan, Un prieten al lui Eminescu: Scipione Bădescu, în: Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 205—223.

Adela Becleanu Iancu, Spiritualitatea românească. Permanențe, devenire, București, Editura politică, 1980, p. 95—96, 125, 182, 189.

Giulio Bertoni, Poezia lui Eminescu, în: Mihai Eminescu și critica italiană. Texte alese și traduse de Radu Boureanu și Titus Pârvulescu. Argument de Radu Boureanu. Prefață de Ștefan Cuciureanu, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 129—140.

Amita Bhose, Proza literară a lui Eminescu și gîndirea indiană, în : M. Eminescu, Opere. VII. Proza literară. Studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 403—420.

Amita Bhose, Eminescu și India, Iași, Editura Junimea, 1978.

Bibliografia Mihai Eminescu (1866—1970). I. Opera. Prefață de Șerban Cioculescu. Introducere de Valeria Trifu și Rodica Fochi, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.

Lucian Blaga, Trilogia culturii, București, Fundația pentru literatură și artă, 1944, p. 313—331.

Lucian Blaga, Ceasornicul de nisip. Ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca, 1973, p. 215—222.

Alexander Bogdan, Die Metrik Eminescus, în : Elfter Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig. Herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Gustav Weigand, Leipzig, 1904, p. 193—272, 364—368.

Alexandru Bogdan, „Strigoii“, Comentar, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1910.

Gh. Bogdan-Duică, Titu Maiorescu și Mihail Eminescu (Documente din Blaj), în : Societatea de mîine, nr. 14, Cluj, 13 iulie 1924, p. 304—305.

Gh. Bogdan-Duică, Multe și mărunte despre Eminescu, I—IV, în : Viața Românească, XVI, nr. 7, 1924, p. 53—54 ; nr. 8, p. 153—156 ; nr. 12, p. 383—393 ; XVII, 1, 1925, p. 80—83.

Gh. Bogdan-Duică, Despre Luceafărul lui Eminescu, Brașov, 1925.

Gh. Bogdan-Duică, Mihai Eminescu și Veronica Micle, în : Societatea de mîine, II, nr. 7, 15 februarie 1925, p. 109.

Gh. Bogdan-Duică, Biografice. V. Alecsandri și Eminescu, în : Buletinul Mihai Eminescu, I, nr. 2, Cernăuți, 1930, p. 57.

Gh. Bogdan-Duică, Despre „Floarea albastră“ — explicație istorică, în : Buletinul Mihai Eminescu, II, Cernăuți, 1931, p. 18—19.

Gh. Bogdan-Duică, Multe și mărunte. Glumă eminesciană, în : Buletinul Mihai Eminescu, II, nr. 6, Cernăuți, 1931, p. 93—94.

Gh. Bogdan-Duică, Eminescu în soc. „Orientul“, în : Buletinul Mihai Eminescu, III, fasc. 7, Cernăuți, 1931, p. 116—120.

Gh. Bogdan-Duică, Eufrosina Popescu și M. Eminescu, ibidem, III, 1932, p. 114.

Gh. Bogdan-Duică, Eminescu în Sibiu, ibidem, IV, 1933, p. 6.

Gh. Bogdan-Duică, Studii și articole. Ediție îngr. și pref. D. Petrescu, București Editura Minerva, 1975, p. 371—412.

N. A. Bogdan, Amintiri despre Eminescu, în: Familia, XXXVIII, 1902, p. 92—93.

N. A. Bogdan, Eminescu, redactor la „Curierul de Iaşi", în: Omagiu lui M. Eminescu, Bucureşti, Socec, 1909, p. 86—87.

M. Bordeianu, Versificaţia românească, Iaşi, Editura Junimea, 1974.

Corneliu Botez, Viaţa poetului Mihai Eminescu (Date biografice inedite); în: Omagiu lui Mihail Eminescu, Bucureşti, 1909, p. 29—98.

Corneliu Botez, Icoane, cugetări şi fapte din viaţa lui Eminescu, ibidem, p. 189—199.

Viorica şi Grigore Botez, Mihai Eminescu, bibliotecar, în: Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 224—234.

Victor Branişte, Izvodul de zestre al părinţilor lui Mihai Eminescu, în: Convorbiri literare, LVIII, Bucureşti, 1926, p. 44—48.

Savin Bratu, Eminescu în recepţia critică a contemporanilor săi, în: Viaţa Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 137—171.

Ioan Al. Brătescu-Voineşti, Din pragul apusului, Bucureşti, Cartea Românească, 1935, p. 41—50, 167—205.

Ion Breazu, Eminescu, „Scrisoarea IV şi V", Glosă, Luceafărul, în: Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, Bucureşti, E.P.L., 1965, p. 533—568.

Marin Bucur, Debutul lui Eminescu la „Timpul", în: Caietele Mihai Eminescu, I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1972, p. 198—238.

Marin Bucur, O componentă a operei eminesciene: corespondenţa, în: Caietele Mihai Eminescu, III, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 39—49.

Marin Bucur, Poezie şi limbaj ştiinţific la Eminescu, în: Revista de istorie şi teorie literară. Tomul 24, nr. 2, Bucureşti, 1975, p. 173—182.

Marin Bucur, Cultura istorică la Eminescu, în: Caietele Mihai Eminescu, V, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 19—48.

Septimiu Bucur, Banchetul lui Luculus, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 12—58.

T. Bugnariu, I. Domşa şi *D. Vatamaniuc*, Ioan Slavici (1848—1925), Bibliografie, Bucureşti, 1973, p. 351—352.

Buletinul „Mihai Eminescu", Lămuriri pentru viaţa şi opera lui Eminescu, redactate cu concursul lui Gh. Bogdan-Duică şi G. Ibrăileanu, I—VIII, Cernăuţi, 1930—1937; Rîmnicu-Vîlcea, 1943.

Gh. Bulgăr, Eminescu despre problemele limbii literare, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955.

Gh. Bulgăr, Cuvinte rare în opera lui Mihail Eminescu, în : Limba română, X, nr. 1, 1961, p. 48—57.
Gh. Bulgăr, Expresia poetică în proza literară a lui Eminescu, în : Limbă şi literatură, VI, Bucureşti, 1962, p. 175—192.
Gh. Bulgăr, Eminescu despre problemele limbii române literare, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963.
Gh. Bulgăr, Comparaţia la Eminescu, în : Limbă şi literatură, VII, Bucureşti, 1964, p. 269—284.
Gh. Bulgăr, Anii marilor frămîntări eminesciene, în : Steaua, XV (172), 5—6, Cluj, mai-iunie 1964, p. 146—170.
Gh. Bulgăr, Evoluţia expresiei poetice în variantele „Luceafărului", în : Viaţa Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 260—278.
Gh. Bulgăr, Evoluţia stilului poetic în variantele „Luceafărului", în : Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, Bucureşti, E.P.L., 1965, p. 533—568.
Gh. Bulgăr, Mihai Eminescu, în : Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români. Antologie, studiu introductiv, comentar, glosar. Prefaţă de Perpessicius, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1966, p. 133—150.
Gh. Bulgăr. Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare, Bucureşti, Editura Minerva (Universitas), 1971.
Gh. Bulgăr, Sinteze critice pentru o nouă ediţie a poeziilor lui Eminescu, în : Limbă română, XXIII, nr. 6, 1974, p. 499—514.
Gh. Bulgăr, De la cuvînt la metaforă în variantele liricii eminesciene, Iaşi, Editura Junimea, 1975.
Gh. Bulgăr, Pagini vechi despre Eminescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1976.
Gh. Bulgăr, M. Eminescu. Coordonate istorice şi stilistice ale creaţiei, Iaşi, Editura Junimea, 1980.
George Burdun, Mihai Eminescu. O viaţă zbuciumată. O operă nemuritoare, Brăila, Institut de arte grafice „Dunărea", 1935.

C

Ştefan Cacovean, Eminescu în Blaj, în : Luceafărul, 1904, p. 71—74.
Ştefan Cacovean, Eminescu la Bucureşti, în a 1868—1869, în : Luceafărul, 1905, p. 59—64.
Ştefan Cacovean, Eminescu în Blaj, Eminescu la Bucureşti, în : Amintiri despre Eminescu. Ediţie îngrijită de Ion Popescu, Iaşi, Editura Junimea, 1971, p. 19—34.
Caietele Mihai Eminescu. Studii, articole, note, documente, iconografie şi bibliografie prezentate de Marin Bucur. Vol. I—V,

București, 1972—1980 (Vol. I, 1972 ; Vol. II, 1974 ; Vol. III, 1975; Vol. IV, 1977 ; Vol. V, 1980).

Caietele Eminescu, Iași, 1980.

C. I. Calotă, Poezia lui Mihail Eminescu și psihologia romantismului. Prefață de C. Rădulescu-Motru, București, 1937.

D. Caracostea, Două basme necunoscute din izvoarele lui Eminescu, București, 1926.

D. Caracostea, Izvoarele poemei Luceafărul, București, 1926.

D. Caracostea, Personalitatea lui Eminescu, București, 1926.

D. Caracostea, Cum plăsmuia Eminescu, București, 1933.

D. Caracostea, Eminescu față de Leopardi, în : Revista fundațiilor regale, V, nr. 2, februarie 1938, p. 235—359.

D. Caracostea, Expresivitatea limbii române, București, 1942.

D. Caracostea, Creativitatea eminesciană, București, Fundația pentru literatură și artă, 1943.

D. Caracostea, Destinul poetului și menirea poeziei, în : Critice, Vol. II, București, Fundația pentru literatură și artă, 1944.

D. Caracostea, Studii eminesciene. Ediție îngrijită și note de Ion Dumitrescu. Prefață de George Munteanu, București, Editura Minerva, 1975.

D. Caracostea, Arta cuvîntului la Eminescu, Iași, Editura Junimea, 1980.

Gh. Cardaș, Viața lui Mihai Eminescu, 1850—1889, București, Cartea noastră, 1939.

Gh. Cardaș, M. Eminescu, în : Istoria literaturii românești, București, Editura „Oltenia“, 1939, p. 257—280.

Mihai Carp, O explicare gramaticală a versului : „Totuși este trist în lume“ din poezia „Floare albastră a lui Eminescu, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 380—382.

Cartea „Convorbirilor literare“, I—III, îngr. și pref. Pavel Florea, Iași, Editura Junimea, 1974, 1978, 1980.

Ștefan Cazimir, Stelele cardinale. Eseu despre Eminescu, București, Editura Eminescu, 1975.

Vera Călin, Romantic Irony in the Works of Eminescu, în : Cahiers Roumains d'Études littéraires, nr. 4, București, 1975, p. 59—68.

Al. Călinescu, Caragiale sau vîrsta modernă a literaturii, București, 1976.
G. Călinescu, Antihegelianismul lui Eminescu, în : Viața Românească, XXV, nr. 10, Iași, octombrie 1933, p. 27—30.
G. Călinescu, Viața lui Mihai Eminescu. Ediția a III-a, București, Imprimeria Națională, 1938.
G. Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941, p. 385—481 (Mihai Eminescu).
G. Călinescu, Cultura lui Eminescu, în : Studii și cercetări de istorie literară și folclor, V, nr. 1—2, București, 1956, p. 243—379.
G. Călinescu, Izvoarele filozofiei teoretice a lui Eminescu, în : Studii și cercetări de istorie literară și folclor, V, nr. 3—4, București, iulie-decembrie 1956, p. 399—478.
G. Călinescu, M. Eminescu, în : Studii și cercetări de istorie literară și folclor, XII, nr. 1—2, 1963, p. 17—31.
G. Călinescu, Eminescu și contemporanii săi, în : Contemporanul, 21 iunie 1963, p. 1.
G. Călinescu, Eminescu, poet național, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul 13, nr. 2, București, 1964, p. 217—232.
G. Călinescu, Cronicile optimistului, București, 1964.
G. Călinescu, Contradicțiile erei burgheze oglindite în ideologia lui Eminescu, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 25—33.
G. Călinescu, Ion Creangă (Viața și opera). Prefață de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1966 (Creangă, Eminescu și Junimea, p. 175—204).
G. Călinescu, Principii de estetică, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 88—89.
G. Călinescu, Mihai Eminescu, în : Istoria literaturii române. III. Epoca marilor clasici, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, p. 159—242.
G. Călinescu, Opera lui Eminescu. 1—2, București, Editura Minerva, 1976.
G. Călinescu, Mihai Eminescu. Studii și articole. Ediție îngrijită, postfață și bibliografie de Maria și Const. Teodorovici, Iași, Editura Junimea, 1978.
G. Călinescu, Avatarii faraonului Tlà, Ediție îngrijită, prefață, note, anexe și indici de D. Vatamaniuc, Iași, Editura Junimea, 1979.
G. Călinescu, Istoria literaturii române. Compendiu, București, Editura Naționala-Mecu, f. a., p. 170—188.

Matei Călinescu, Simbolul titanului în poezia lui Eminescu, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 67—89.
Matei Călinescu, „Luceafărul", în : Steaua, XV (172), 5—6, Cluj, Mai-iunie 1964, p. 125—146.
Matei Călinescu, Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu. Semnificații și direcții ale etosului eminescian, București. E.P.L., 1964.
Gh. Ceaușescu, Viziunea asupra lumii a antichității clasice în percepția lui Eminescu, în : Studii de literatură universală și comparată, Îngrij. de I. C. Chițimia și Stan Valea, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
Gh. Ceaușescu, M. Eminescu : „Scrisoarea IV", în : Limbă și literatură, 1972, p. 436—440.
Gh. Ceaușescu, Dacia în poezia lui Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, I, București, Editura Eminescu, 1972, p. 32—42.
Gh. Ceaușescu, Filozofia poetică a istoriei, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, 1974, p. 41—54.
Gh. Ceaușescu, Civilizațiile orientale în poezia lui Eminescu, în : Revista de istorie și teorie literară, XXIV, nr. 2, 1975, p. 179—191.
Gh. Ceaușescu, Mit și istorie în gîndirea poetului, în : Cronica, XII, nr. 2, 14 ianuarie 1977, p. 4.
Paul Cernovodeanu, Un manuscris de istorie veche din biblioteca lui Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, București, Editura Eminescu, 1977, p. 55—67.
Paul Cernovodeanu, Eminescu și cronografele românești, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 55—74.
Paul Cernovodeanu, Eminescu traducător al primului volum din „Fragmente zur Geschichte der Rumänen" de Eudoxiu Hurmuzachi, în : Caietele Mihai Eminescu, V, București, Editura Eminescu, 1980, p. 49—70.
A. Chajes, Michael Eminescu, Ierusalim, 1939.
Iosif Cheie-Pantea, Valoarea negativului în dialectica eminesciană, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul 26, nr. 1, București, ianuarie-martie 1977, p. 67—76.
Iosif Cheie-Pantea, Eminescu și Leopardi. Afinități elective, București, Editura Minerva, 1980.
Toma Chiricuță, Eminescu pedagog, Botoșani, Saidman, 1927.
I. C. Chițimia, Un element folcloric în creația lui Eminescu : Codrul, în : Revista de istorie și teorie literară, Tomul 13, nr. 2, București, 1964, p. 238—250.

I. C. Chiţimia, M. Gaster, în : Folcloriști și folcloristică românească, București, 1968, p. 273—326.
Umberto Cianciolo, Introducere la poezia lui Eminescu, Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1943.
Şerban Cioculescu, Titu Maiorescu şi Eminescu, în : Revista Fundaţiilor regale, VII, nr. 3, Bucureşti, 1 martie 1940, p. 627—642.
Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, Istoria literaturii române moderne. I. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944 (Afini ai lui Eminescu şi primii eminescieni. Samson Bodnărescu, Veronica Micle, p. 216—236).
Şerban Cioculescu, Aspecte de critică socială eminesciană, în : Viaţa Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 235—246.
Şerban Cioculescu, Varietăţi critice, Bucureşti, E.P.L., 1966, (Feericul nocturn eminescian, p. 203—209 ; Motivul lebedei la Eminescu, p. 224—230 ; Observaţii asupra metricii eminesciene, p. 231—234 ; Universul rural eminescian, p. 235—240).
Şerban Cioculescu, Mihai Eminescu — titanism şi demonie, Sonetele lui Eminescu, în : Itinerar critic, Bucureşti, Editura Eminescu, 1973, p. 90—95, 105—108.
Şerban Cioculescu, Caragialiana, Bucureşti, 1974.
Şerban Cioculescu, Luceafărul, în : Itinerar critic. Vol. II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1976, p. 117—162.
Şerban Cioculescu, Viaţa lui I. L. Caragiale. Caragialiana, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977 (Mihai Eminescu, p. 146—161).
Şerban Cioculescu, Gîndul şi gîndirea în lirica eminesciană, în : România literară, XII, nr. 24, joi 14 iunie 1979, p. 7.
Şerban Cioculescu, Publicistica lui Eminescu, în : România literară, XIII, nr. 41, 9 octombrie 1980, p. 7 ; nr. 42, 16 octombrie 1980, p. 7.
Const. Ciopraga, Eminescu şi Sadoveanu, în : Steaua, XV (172), 5—6, Cluj, mai-iunie 1964, p. 92—101.
Const. Ciopraga, „Nocturnul“ în opera lui Eminescu, în : Portrete şi reflexii literare, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 7—24 ; Culoare şi muzică în poezia eminesciană, ibidem, p. 26—38.
Const. Ciopraga, Eminescu, metamorfozele timpului, în : Personalitatea Literaturii române, Iaşi, Editura Junimea, 1973, p. 143—152.
Const. Ciopraga, Eminescu, în : Tribuna, XXV, 3 (1256), 15 ianuarie 1981, p. 1.
Elena Ciornea şi *Barbu Brezeanu*, Contingenţe eminesciene în arta plastică românească, în : Viaţa Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 368—375.

Alexandru Ciura, Eminescu şi Coşbuc, Blaj, 1903.
M. Ciurdaru, Eminescu şi problema ţărănească, — Retrospectiva unei utopii istorice, în : Revista de filozofie, XIX, nr. 3, mai-iunie 1972, p. 377—393.
P. Ciureanu, Eminescu, Torino-Milano-Genova, Società editrice internazionale, (1946).
E. Cimpeanu, Statistica pronumelor în poeziile lui Eminescu, în · Cercetări de lingvistică, VI, nr. 2, 1961, p. 293—314.
Al. Claudian, Observaţii psihologice ale lui I. L. Caragiale asupra lui Eminescu, în : Iaşul literar, XV, nr. 5, Iaşi, mai 1964, p. 61—64.
Ioan Comşa, Surprizele unei casete diplomatice, în : Secolul 20, 233, 6, 1980, p. 121—127.
I. Constantinescu, Moştenirea modernilor, Iaşi, Editura Junimea, 1975, p. 12—58, 223—224.
I. Constantinescu, Semnificaţiile cromaticii, în : Romània literară, XII, nr. 24, joi 14 iunie 1979, p. 8.
I. Constantinescu, Melancolie (I), în : Cronica, XIV, nr. 24 (698), 15 iunie 1979, p. 6.
I. Constantinescu, Eminescu şi cromatica abstracţiunilor, în : Convorbiri literare, nr. 6, (114), Iaşi, iunie 1979, p. 6.
I. Constantinescu, Interioritatea naturii, în : România literară, XIV, nr. 3, joi 15 ianuarie 1981, p. 12—13.
I. Constantinescu, Eminesciana. Poezia visului lucid, în : Luceafărul, XXIV, 3 (977), sîmbătă 17 ianuarie 1981, p. 2.
Pompiliu Constantinescu, Eros şi Daimonion, în : Scrieri. Vol. II. Ediţie îngrijită de Constanţa Constantinescu, cu o prefaţă de Aurel Felea, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 551—560.
Viorica S. Constantinescu, Eminescu — nostalgia „rozelor de Şiraz", în : Convorbiri literare, nr. 9 (129), sept. 1980, p. 10.
Rosa del Conte, Mihai Eminescu o dell'Assoluto, Modena, 1961.
Rosa del Conte, Ut pictura poesis : sensibilitatea cromatică a lui Eminescu. Secretul muzicalităţii eminesciene. Simbolul materiei, în : Mihai Eminescu în critica italiană, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 202—244.
Victor Cordoş, Bihorul şi Eminescu, în : Omagiu lui Mihai Eminescu, Constanţa, 1933, p. 151—154.
Corespondenţa dintre T. Maiorescu şi Emilia Humpel. Ediţie îngrijită de G. Juvara, Iaşi, Tip. Presa bună, 1943.
Paul Cornea, De la Alexandrescu la Eminescu, Bucureşti, E.P.L., 1966.
Paul Cornea, Originile romantismului românesc, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

Maria Costăchescu, Întîlnire cu Mihail Eminescu, în : Mihail Eminescu — Literatură, Iași, 1903, p. 28—29.
Petru Creția, Personaje eminesciene în ipostaze necunoscute, în : Manuscriptum, VIII, nr. 1, 1977, p. 22—27.
Ion Crețu, Rectificări la edițiile poeziilor lui Eminescu, în : Limba română, VIII, nr. 5, 1959, p. 91—95 ; nr. 6, p. 57—69 ; IX, nr. 1, 1960, p. 85—97 ; nr. 3, p. 47—53 ; nr. 5, p. 47—59 ; nr. 6, p. 47—54.
Ion Crețu, Unde s-a născut Eminescu, în : Viața Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 376—378.
Ion Crețu, Ce număr de cuvinte a folosit Eminescu ? în : Luceafărul, nr. 10, 9 mai 1964, p. 11—12.
Ion Crețu, Izvoare vechi folosite de Eminescu în scrierile sale, în : Viața Românească, nr. 10, octombrie 1965, p. 164—167.
Ion Crețu, Trei variante eminesciene, în : Limbă și literatură, Vol. XI, 1966, p. 551—564.
Ion Crețu, Mihail Eminescu. Biografie documentară, București, Editura pentru literatură, 1968.
Ion Crețu, Tabel cronologic, în : M. Eminescu, Poezii. Prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Tabel cronologic de Ion Crețu, București, Editura Eminescu, 1980, p. 33—52.
Dan Cristea, Eminesciana, în : Arcadia imaginară, București, Cartea Românească, 1977, p. 75—85.
Illés Cristea, Eminescu. Eleté és müvei tanulmäny az újabb román irodalom köreböl. Szamusujvártt, Todorán Endre, „Aurora" Könyvnyomdaja, 1895.
Ov. S. Crohmălniceanu, Literatura română între cele două războaie mondiale. Vol. I—III, București, Editura Minerva, 1967, 1974, 1975.
Tiberiu Crudu, Înrîurirea literaturii populare asupra lui Eminescu, în : Făt-Frumos, IV, nr. 3, Suceava, mai-iunie 1929, p. 100—104.
Leonid Curuci, Aspecte ale artei eminesciene, Chișinău, Editura Cartea moldovenească, 1966.
Virgil Cuțitaru, Eminescu, București, Editura Minerva, 1972.
Virgil Cuțitaru, Cîteva aspecte de limbă literară la Eminescu, în : Cărți și idei, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 9—17, 18—31, 32—69.

D

Crișu Dascălu, Mihai Eminescu : Glossa, în : Limbă și literatură, Vol. II, București, 1980, p. 258—268.
Iordan Datcu, Mihai Eminescu, în : Iordan Datcu, S. C. Stroescu, Dicționarul folcloriștilor. Folclorul românesc literar. Cu o prefață

de Ovidiu Bîrlea, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 186—189.
E. Dăianu, Eminescu în Blaj, Sibiu, 1914.
S. E. Demetrian, Literatura clasică indiană în poezia lui M. Eminescu, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 224—232.
Anghel Demetriescu, Mihail Eminescu, în : Literatura și arta română, VII, nr. 7—9, 25 iulie — 25 septembrie 1903, p. 359—396.
Aron Densușianu, Istoria limbei și literaturei române. Ediția a II-a, Iași, Tip. Goldner, 1894, p. 301—303.
Aron Densușianu, Literatură bolnavă, în : Revista critică literară, II, 5, Iași, 1894 ; IV, 9, 1896.
Ovid Densușianu, Evoluția estetică a limbei române. Încheiere. 1931—1932, București, Facultatea de litere și filozofie, 1932, p. 149—155, 162—165, 170—172.
Dermatologie și venerologie. Sub redacția Acad. St. Gh. Nicolau, București, Editura medicală, 1958.
Paula Diaconescu, Repetiția, procedeu stilistic în opera lui M. Eminescu, în : Limbă și literatură. Vol. III, București, 1957, p. 27—41.
Paula Diaconescu, Mihaela Mancaș, Sémantique et stylistique. La structure sémantique des déterminants chez Mihail Eminescu, în : Revue roumaine de linguistique, 14, nr. 2, 1969, p. 111—136.
Al. Dima, Tradiționalismul lui Mihail Eminescu, Turnu-Severin, Tip. „Datina“, 1929.
Al. Dima, Motive hegeliene în scrisul eminescian, Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1934.
Al. Dima, Motivul cosmic în opera eminesciană, în : Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, București, E.P.L., 1965, p. 261—288.
E. T. Dinescu, Eminescu și „noul erotocrit“, în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iași, iunie 1979, p. 12.
E. T. Dinescu, Personaje mitologice eminesciene și dicționarul, în : Convorbiri literare, nr. 10 (130), Iași, octombrie 1980, p. 15.
Constantin Dobrogeanu-Gherea, Eminescu, în : Opere complete, 6, București, Editura politică, 1979, p. 61—123.
Documente literare junimiste. Ediție îngrijită, prefață și note de Dan Mănucă, Iași, Editura Junimea, 1973.
Ciprian Doicescu, Eminescu. Izvoarele de inspirație. Preocupările de cultură, București, Tipografia „Bucovina“, 1932.
Ștefan Aug. Doinaș, Eminescu și formele prozodice fixe, în : Lampa lui Diogene, București, Editura Eminescu, 1970, p. 37—41.

Ștefan Aug. Doinaș, Modelul eminescian, în : Lectura poeziei, București, Editura Cartea Românească, 1980, p. 340—352.
Gh. N. Dragomirescu, Erotica eminesciană, București, Editura Publicom, 1944.
Gh. N. Dragomirescu, Despre măiestria artistică a rimei eminesciene, în : Limba română, XVI, nr. 1, București, 1967, p. 25—38.
M. Dragomirescu, Critica științifică și Eminescu, București, Carol Müller, 1895.
M. Dragomirescu, Critică, II, București, Casa Școalelor, 1928, p. 362—412.
M. Dragomirescu, Mihai Eminescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
M. I. Dragomirescu, Publicistica lui M. Eminescu, in : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 109—132.
Gh. Drăgan, Eminescu și Baudelaire, în : Ateneu, IV, nr. 1, Bacău, ianuarie 1957, p. 6.
Mihai Drăgan, Începuturile poetice ale lui Eminescu, în : Iașul literar, nr. 5, 1964, p. 54—60.
Mihai Drăgan, Proza lui Eminescu. I—IV, în : Tribuna, VIII, nr. 10—13, 1964.
Mihai Drăgan, Proza lui Eminescu, în : Aproximații critice, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 99—134.
Lucian Drimba, Eminescu la „Familia", Oradea, 1974.
Florica Dumitrescu, Eminescu și limba veche, în : Revista Universității „C. I. Parhon". Seria științe social-filologice, nr. 2—3, București, 1955, p. 167—187.
Ion Dumitrescu, Introducere la un studiu despre ucenicia muncii artistice la M. Eminescu, în : Limbă și literatură. Vol. IX, 1965, p. 79—100.
Ion Dumitrescu, Metafora mării in poezia lui Eminescu, București, Editura Minerva, 1972.
Ion Dumitrescu, Relații inedite între Goethe și Eminescu, in : Caietele Mihai Eminescu, IV, București, Editura Eminescu, 1977, p. 108—121.
Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Mihai Eminescu, București, Editura tineretului, 1963.
Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Eminescu și romantismul german, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 314—321.
Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Eminescu sau despre absolut, in : Secolul 20, 6, 1964, p. 43—50.
Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Eminesciene, în : Valori și echivalențe umanistice, București, Editura Eminescu, 1973, p. 175—287.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Eminescu — cultură şi creaţie, Bucureşti, Editura Eminescu, 1976.
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Proza lui Mihai Eminescu, în : Mihai Eminescu, Proză. Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. V—XLIII.
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Mit arhaic — mit cultural, poezia românească în a doua jumătate a secolului XIX, în : Istoria literaturii române. Studii, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979, p. 145—169.
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Urmaş şi înaintaş într-o conştiinţă colectivă : Eminescu, în : România literară, XIII, nr. 2, 10 ianuarie 1980, p. 4—5.
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Eminescu sau vîrsta eonilor, în : România literară, XIV, nr. 3, joi 15 ianuarie 1981, p. 12.
Al. Duţu, Eminescu şi romantismul englez, în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 322—339.

E

V. Eftimiu, Arta lui Eminescu, în : Akademos, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 75—85.
Mircea Eliade, Insula lui Euthanasius, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1943, p. 5—18.
Al. Elian, Eminescu şi vechiul scris românesc, în : Studii şi cercetări de bibliologie. Vol. I, Bucureşti, 1955, p. 129—160.
Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Mitropolitul Silvestru, 1943.
Gh. Eminescu, Amintiri, în : Limba şi literatura română, 1, Bucureşti, 1980, p. 35—37.
Henriette şi Mihail Eminescu, Scrisori către Cornelia Emilian şi fiica sa, Iaşi, Şaraga, 1893.
Mihail Eminescu, Studii şi conferinţe cu prilejul sărbătoririi a 100 de ani de la naşterea poetului, Bucureşti, 1950.
Eminescu-Creangă. Studii. Ediţie îngrijită de Eugen Todoran, Ştefan Muntean şi Ionel Stan, Timişoara, Editura Facla, 1965.
Mihai Eminescu în critica italiană. Texte alese şi traduse de Radu Boureanu şi Titus Pârvulescu. Argument de Radu Boureanu. Prefaţă de Ştefan Cuciureanu, Iaşi, Editura Junimea, 1977.
Mihai Eminescu, Omagiu (1889—1979), Bucureşti, 1979.
Eminescu în documente de familie. Ediţie de Gh. Ungureanu. Documente literare, Bucureşti, Editura Minerva, 1977.
Eminescu după Eminescu. Volum îngrijit de Dim. Păcurariu Iaşi, Editura Junimea, 1978.

Matei Eminovici, Memoriu asupra lui Eminescu, în : Fîntîna Blanduziei, nr. 27, București, 16 iulie 1889, p. 2.
Matei Eminescu, Cel din urmă an din viața lui Alexandru (după Schlosser), în : Generația viitoare, II, nr. 1, ianuarie 1890, p. 16—19.
Matei Eminescu, Memoriu asupra familiei Eminescu, în : Omagiu lui Mihail Eminescu, București, Socec, 1909, p. 146—153.
Matei Eminescu, Noi informații despre familia Eminescu, în : Junimea literară, XIII, Cernăuți, 1924, p. 4—8.

F

Victor Felea, Permanența și actualitatea lui Eminescu, în : Steaua, XV, 5—6 (172), mai-iunie 1964, p. 12—18.
Ludwig Feuerbach, Esența creștinismului. Traducere de Petre Drăghici și Radu Stoichiță. Studiu introductiv de I. Cernea, București, Editura științifică, 1961.
Pavel Florea, Mihai Eminescu și „Convorbiri literare", în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iași, iunie 1979, p. 4.
Rodica Florea, Poeți convorbiriști în perioada 1867—1895, în : Studii de istorie a literaturii române. De la C. A. Rosetti la G. Călinescu, îngr. Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 159—191.
I. Funeriu, Rime categoriale și noncategoriale în poezia lui M. Eminescu, în : Limbă și literatură, nr. 1, 1972, p. 47—63.
Gr. Forțu, Din scrierile politice și literare ale lui Eminescu, în : Omagiu lui Mihail Eminescu. Cu prilejul a 20 ani de la moartea sa, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1909.

G

Mihai Gafița, Eminescu — erou literar, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 171—179.
Mihai Gafița, Fața ascunsă a lunii, București, Cartea Românească, 1974 (M. Eminescu, p. 148—279).
Mihai Gafița, Mihai Eminescu, în : Studii de istorie literară. Ediție îngrijită de Gabriel Gafița, postfață Aurelia Batali, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 123—261.
Gala Galaction, Viața lui Eminescu. Ediția a II-a, București, Editura Adevărul (Biblioteca Dimineața), 1924.
Ladislau Gáldi, Geneza sonetului „Veneția" (Universitatea din Cernăuți. Seminarul român de literatură modernă și folclor, director : Leca Morariu), București, 1936, p. 1—24.

Ladislau Gáldi, Din atelierul tînărului Eminescu. Glasul poetului profet, în : Limba română, IX, nr. 4, București, 1960, p. 47—52.

Ladislau Gáldi, Stilul poetic al lui Eminescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1964.

Ladislau Gáldi, Observații asupra poeziei ritmice a lui Mihai Eminescu, in : Limbă și literatură. Vol. II, 1964, p. 257—267.

Ladislau Gáldi, Geneza poeziei „Dintre sute de catarge...", în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 359—361.

Ladislau Gáldi, O nouă încercare de exegeză eminesciană : „Melancolie", în : Limbă și literatură. Vol. IX, 1965, p. 39—52.

Ladislau Gáldi, Le style élégiaque de Michel Eminescu Réflexion sur la genèse d'un poème, în : Orbis Litterarum, Copenhaga, 1968.

Paul Georgescu, Naționalismul lui Eminescu, București, Vremea, (1941).

Pietro Gerbore, Eminescu poeta di noi tutti, București, Tip. Monitorul Oficial, 1943.

Fănică N. Gheorghe, Mihai Eminescu. I. Analize și sinteze. II. Universul rural în opera poetului. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura didactică și pedagogică, 1977.

Vasile Gherasim, Ipoteștii lui Eminescu, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1924.

Vasile Gherasim, Mihai Eminescu. Studii și articole. Ediție alcătuită, prefață și bibliografie de George Muntean, Iași, Editura Junimea, 1977.

Em. Gîrleanu, Ion Creangă și Mihail Eminescu, în : Luceafărul, 1909, p. 295—297.

Artur Gorovei, Influența poeziei populare asupra lui Eminescu, în : Făt-Frumos, IV, nr. 4, Suceava, iulie-august 1929, p. 142—144.

Artur Gorovei, Amănunte din viața lui Eminescu, în : Mihai Eminescu, III, fasc. 8, Cernăuți, 1932, p. 5.

Alexandru Grama, Mihail Eminescu. Studiu critic, Blasiu, Tip. Arhidiecezana, 1891.

I. Grămadă, Societatea Academică Socială Literară „România Jună" din Viena (1871—1911). Monografie istorică, Arad, Tip. „Concordia", 1912, p. 10—19, 25—70, 149—166.

I. Grămadă, Mihail Eminescu. Contribuții la studiul vieții și operei sale, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1914.

Eduard Gruber, Stil și gîndire. Încercare de psihologie literară, Iași, Șaraga, 1888, p. 30—38, 103—116.

Alain Guillermou, „Oda în metru antic", în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 350—357.
Alain Guillermou, La genèse intérieure des poésies d'Eminescu, Paris, Didier, 1963 ; Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu. Traducere de Gh. Bulgăr și Gabriel Pârvan, Iași, Editura Junimea, 1977.

H

Em. Haivas, Aliterațiunea în poezia românească, Cernăuți, 1937, p. 3—24.
Petre V. Haneș, M. Eminescu începător, București, Ed. Soc. „Prietenii istoriei literare", (1930).
Nicolai Hartmann, Estetica, București, Editura Univers, 1974.
G. W. F. Hegel, Fenomenologia spiritului. Traducere de Virgil Bogdan, București, Editura Academiei R.P.R., 1965.
G. W. F. Hegel, Enciclopedia științelor filozofice. P. I—III, București, Editura Academiei, 1962, 1971 (I, Logica. Trad. D. D. Roșca, V. Bogdan, C. Floru și R. Stoichița ; II. Filozofia naturii. Trad. C. Floru; III. Filozofia spiritului. Trad. C. Floru).
G. W. F. Hegel, Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului. Traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, București, Editura Academiei, 1969.
G. W. F. Hegel, Prelegeri de filozofia istoriei. Traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, București, Editura Academiei, 1968.
G. W. F. Hegel, Prelegeri de filozofie a religiei. Traducere și Cuvînt înainte de D. D. Roșca, București, Editura Academiei, 1969.
G. W. F. Hegel, Prelegeri de estetică, Vol. I—II, Traducere de D. D. Roșca, București, Editura Academiei, 1966.
Al. Husar, Pe marginea unor considerații ale lui Eminescu despre artă, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 197—206.
Al. Husar, Eminescu și „chestiunea română", în : Cronica, XV, nr. 36, (762), Iași, 5 septembrie 1980, p. 5.

I

Mircea Radu Iacoban, Pe urmele lui Eminescu, revizor școlar, în : Iașul literar, XV, nr. 5, Iași, mai 1964, p. 115—120.
Ion Ianoși, Manual de estetică, București, Tip. Universității din București, 1976.

G. Ibrăileanu, Curs de istoria literaturii române. Epoca Eminescu, Iași, 1925.
G. Ibrăileanu, Curentul eminescian, în : Scriitori români și străini, I, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 74—100 ; Eminescu — „Pe lîngă plopii fără soț", p. 131—141 ; Eminescu — note asupra versului, p. 148—195.
G. Ibrăileanu, Eminescu, Iași, Editura Junimea, 1974.
G. Ibrăileanu, Mihai Eminescu. Studii și articole. Ediție îngrijită și prefață de M. Drăgan, Iași, Editura Junimea, 1974.
G. Ibrăileanu, Opere. 9. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru. Prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1980.
Al. Ieșan, G. Călinescu : „Opera lui M. Eminescu". Vol. I, în : Buletinul Mihai Eminescu, VI, nr. 13, 1935, p. 19—24.
Nestor Ignat, Statistica unei clase morfologice (adjectivul în lexicul eminescian), în : Limbă și literatură. Vol. I, 1973, p. 19—24.
Nestor Ignat, Cu privire la opera lui Mihai Eminescu, București, Ed. Scînteia, 1950.
Adriana Iliescu, Literatorul, București, E.P.L., 1968.
Ion Iliescu, Eminescu în Banat. Bibliografie de F. Moldovan, Timișoara, 1964.
Ioan S. Ionescu, Povești. Anecdote. Impresii de călătorie, Iași, 1905, p. 109—113.
Iorgu Iordan, Limba lui Eminescu. Extras din Revista Fundațiilor, nr. 5, București, 1940, p. 334—352.
Iorgu Iordan, Observații cu privire la limba poeziilor lui Eminescu, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 190—196.
Iorgu Iordan, Observații cu privire la limba poeziilor lui Eminescu, în : Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, București, E.P.L., 1965, p. 519—532.
Iorgu Iordan, Limba literară. Studii și articole. Ediție îngrijită și note de Pavel Țugui și Ion Trăistaru, Craiova, Scrisul românesc, 1977 (Limba lui Eminescu, p. 186—204).
N. Iorga, Schițe de literatură română, II, Iași, 1894, p. 85—104.
N. Iorga, O dramă a lui Eminescu, în : Semănătorul, V, nr. 40, 1 octombrie 1906, p. 781—783.
N. Iorga, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte. Vol. I—III, București, 1907, 1908 ; Vălenii de Munte, 1909.
N. Iorga, Istoria literaturii românești, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, p. 167—177.
N. Iorga, Istoria literaturii românești contemporane. Vol. I—II, București, 1934 (I, p. 124—166, 230—239, 280—286, 291—301).

N. Iorga, Eminescu în și din cea mai nouă ediție, București, Tip. Monitorul Oficial, 1940.
Silvian Iosifescu, Caragiale, București, E.P.L., 1951.
Silvian Iosifescu, Eminescu pe fondul literaturii universale, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 298—307.
D. Irimia, Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu, în : Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, XI, nr. 2, 1967, p. 147—163.
D. Irimia, Aspecte stilistice ale întrebuințării neologismului în poezia lui Eminescu, ibidem, XIII, nr. 2, 1967, p. 131—154.
D. Irimia, Aspecte stilistice ale articulării substantivului în poezia lui M. Eminescu, în : Anuarul de lingvistică și istorie literară. Tom. XXIV, 1973, p. 63—73.
D. Irimia, Metaforele poeticii eminesciene, în : Cronica, XIV, nr. 24, (698), 15 iunie 1979, p. 3.
D. Irimia, Limbajul poetic eminescian, Iași, Editura Junimea, 1979.
Petru Iroaie, Scrisul folcloric în poezia lui Eminescu, în : Convorbiri literare, LXXII, nr. 6—9, București, iunie-septembrie 1939, p. 913—961.
Petru Iroaie, Sensul folcloric în poezia lui Eminescu, Cernăuți, 1940.
Samuil Isopescu, Momente din viața lui M. Eminescu, în : Adevărul literar și artistic, IV, nr. 125, 15 aprilie 1923, p. 2.
Gavril Istrate, Limba română literară, București, Editura Minerva, 1970, p. 144—228.
George Ivașcu, Eminescu — scenografia ideilor, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 118—123.
G. Ivașcu, Patriotismul lui Eminescu, în : Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 70 și urm.
Gh. Ivănescu, Problemele limbii lui M. Eminescu, în : Orizont, I, nr. 5, 1964, p. 101—107.
Gh. Ivănescu, Observații asupra limbii lui Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, I, București, Editura Eminescu, 1972, p. 112—125.
Mircea Ivănescu, În planul universalității, în : Steaua, XV (172), 5—6, Cluj, mai-iunie 1964, p. 30—36.

J

Grațian Jucan, Bibliografie eminesciană. Contribuții : 1940, 30 iunie 1960, în : Limbă și literatură, V, București, 1962, p. 371—399.

Grațian Jucan, Bibiografie eminesciană. Completări : 23 August 1944 — 30 iunie 1960. Contribuții : 1 iulie 1960—30 septembrie 1964, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 269—336.
Grațian Jurcan, Bibliografia eminesciană (1960—1964), București, 1965.

Junimea. Amintiri, studii, scrisori, documente, I—II, Ediție îngrijită, prefață și note de C. Regman, București, Editura Albatros, 1971.

Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite. Ediție îngrijită, introducere și note de Ion Arhip și Dumitru Vacariu, Iași, Editura Junimea, 1973.
Iulian Jura, Mitul în poezia lui Eminescu, Paris, Librairie universitaire, J. Gamber, 1933.

K

Endre Kakassy, A fiatal Eminescu, București, 1959.
Endre Kakassy, Eminescu ëlete ës költészete, București, 1962.
Iurii Kojevnikov, Mihai Eminescu și problema romantismului în literatura română. Traducere, prefață și indice de autori de Ariton Vraciu, Iași, Editura Junimea, 1979.

Immanuel Kant, Critica puterii de judecată, București, 1940.
Immanuel Kant, Critica rațiunii pure. Trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii : Nicolae Bagdasar, București, Ed. științifică, 1972.

Immanuel Kant, Critica rațiunii practice, București, Ed. Științifică, 1972.

Immanuel Kant, Întemeierea metafizicii moravurilor. Traducere, studiu introductiv, note și indici : Nicolae Bagdasar. Postfață : Nicolae Bellu, București, Ed. științifică, 1972.
Mite Kremnitz, Amintiri fugare despre M. Eminescu (Încredințate fiului meu adoptiv), în : E. Lovinescu, Mite. Bălăuca. Ediție critică, prefață, note, variante, glosar și bibliografie de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 431—452.
Leonid Kuruci, Aspecte ale artei eminesciene, Chișinău, Cartea moldovenească, 1966.

L

Fr. Lang, M. Eminescu als Dichter und Denker, Cluj Minerva, 1928.
Barbu Lăzăreanu, Eminescu și Ronetti Roman, în : Adam, I, nr. 3, București, 1929, p. 3.
Barbu Lăzăreanu, Cu privire la : Mihai Eminescu, Ion Creangă,

I. L. Caragiale, G. Coşbuc, B. P. Hasdeu, V. Alecsandri, G. Asachi şi I. Heliade-Rădulescu. Glose şi comentarii. Ediţie îngrijită de George Baiculescu. Cuvînt introductiv de Perpessicius, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 11—17, 45—58, 63—66.
Const. Loghin, Aron Pumnul — Mihai Eminescu, Cernăuţi, Tip. „Mitr. Silvestru", 1943.
Const. Loghin, Societatea pentru cultura şi literatura română în Bucovina (1862—1942). La 80 de ani. Istoric şi realizări, Cernăuţi, Mitr. Silvestru, 1943.
G. D. Loghin, „Nice geniu, nice poet", în : Jurnalul literar, I, nr. 45, Iaşi, 1939, p. 2.
E. Lovinescu, C. A. Rosetti şi M. Eminescu, în : Flacăra, V, 34, Bucureşti, 1916, p. 4.
E. Lovinescu, Filozofia lui Eminescu, în : Critice. Vol. IV, Bucureşti, 1920, p. 27—32.
E. Lovinescu, Antologia ideologiei junimiste, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1943.
E. Lovinescu, T. Maiorescu şi contemporanii lui I. V. Alecsandri, M. Eminescu, A. D. Xenopol. II. Gh. Panu, Iacob Negruzzi, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1943—1944.
E. Lovinescu, Scrieri. Vol. I—III. Ediţe şi studiu introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Minerva, 1969—1970.
E. Lovinescu, T. Maiorescu. Ediţie îngrijită de Maria Simionescu, cuvînt înainte de Alexandru George, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.
E. Lovinescu, Mite. Bălăuca. Ediţie îngrijită critică, prefaţă, note, variante, glosar şi bibliografie de Ion Nuţă, Iaşi, Editura Junimea, 1980.
E. Lovinescu, Scrieri. 8. T. Maiorescu şi posteritatea lui critică. Ediţie şi postfaţă de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Minerva, 1980.
Lui Eminescu. Ediţie îngrijită de Gh. Cătană. Prefaţă de Mircea Iorgulescu, Iaşi, Editura Junimea, 1972.
Georg Luckács, Estetica. Vol. I—II, Bucureşti, Editura Univers, 1972—1974.
I. N. Lungulescu, Mihai Eminescu — omul, poetul, filozoful, Timişoara, Tip. Românească, 1934.
I. Lupaş, Scrieri alese. I. Introducere. Ediţie îngrijită, note şi vaiante de Acad. Ştefan Pascu şi Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 176—183.
Gino Lupi, La Junimea e le correnti antijunimiste, Roma, 1943.
Gino Lupi, Mihail Eminescu, Roma, 1943.
Gino Lupi, Mihai Eminescu, în : Mihai Eminescu şi critica italiană, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 170—200.

M

Ilie Mandiuc, Mihai Eminescu, și drepturile noastre asupra Bucovinei, Cernăuți, Bucovina literară, 1942.

Al. A. Macedonski, Mișcarea literară în cei din urmă zece ani, București, Tipografia laboratorilor români, 1878.

Al. A. Macedonski, Opere. I—IV. Poezii. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino, București, Editura pentru literatură, 1966—1967.

T. Maiorescu, Istoria contemporană a României (1866—1900), București, Socec, 1925.

T. Maiorescu, Însemnări zilnice. I—III, Ediție îngrijită și prefață de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Socec, 1937—1943.

T. Maiorescu, Eminescu și poeziile lui, în : Critice, II, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 332—334.

T. Maiorescu, Critice. Vol. I—II. Prefață de Paul Georgescu. Text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, București, Editura pentru literatură, 1967.

T. Maiorescu, Jurnal și epistolar. Studiu introductiv de Liviu Rusu. Ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon. Vol. I—II, București, Editura Minerva, 1975—1978.

T. Maiorescu, Opere. I. Ediție, note, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon. Studiu introductiv de Eugen Todoran, București, Editura Minerva, 1978.

Titu Maiorescu din Critice. Ediție îngrijită și tabel cronologic de Domnica Filimon. Introducere de Eugen Todoran, București, Editura Eminescu, 1978.

Titu Maiorescu, Prelegeri de filosofie. Ediție îngrijită, note, comentarii și indice de Grigore Traian Pop, Alexandru Surdu, Cuvînt înainte de Grigore Traian Pop, Craiova, Scrisul românesc, 1980.

Nicolae Manolescu, Vocile lirice ale „Luceafărului", în : Teme, București, Cartea Românească, 1971, p. 137—144.

Radu Manoliu, Adaos la izvoarele motivelor din opera lui Eminescu, în : Preocupări literare, II, nr. 1—3, București, ianuarie—martie 1937, p. 24—33.

Emil Manu, Presimbolistul Mihai Eminescu, în : Roza vînturilor. Itinerare culturale, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 189—193.

Manuscriptum. Revistă trimestrială editată de Muzeul literaturii române, Eminesciana, II, 3, 4, 1971 ; III, 1, 4, 1972 ; IV, 1, 2, 1973 ; V, 1, 3, 1974 ; VI, 1, 3, 1975 ; VII, 1—3, 1976 ; VIII, 1—4, 1977 ; IX, 1, 2, 1978 ; X, 1, 2, 1979 ; XI, 1, 3, 4, 1980 ; XII, 1, 1981.

Pompiliu Marcea, „Convorbirile literare" și spiritul critic, București, Editura Minerva, 1972.
Pompiliu Marcea, Eminescu în viziunea lui Călinescu, în : Eminescu, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 139—144.
P(ompiliu) M(arcea), Mihai Eminescu, în : Dicționar de literatura română. Scriitori, reviste, curente. Coordonator Dim. Păcurariu, București, Editura Univers, 1979, p. 154—158.
Pompiliu Marcea, Un monument al culturii române, în : România literară, XIII, nr. 50, joi 11 decembrie 1980, p. 8.
Solomon Marcus, Poetica matematică, București, Editura Academiei R.S.R., 1970.
Solomon Marcus, Cercetări matematice recente asupra unor poezii ale lui Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 161—175.
Liviu Marian, Un detractor al lui Eminescu : N. Xenopol, în : Adevărul literar și artistic, IV, nr. 149, București, 1923, p. 2.
Liviu Marian, B. P. Hasdeu și M. Eminescu, Chișinău, Cartea Românească, 1927.
I. D. Marin, Samson Bodnărescu — prieten și emul al lui M. Eminescu, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 183—204.
I. D. Marin, Eminescu la Ipotești, Iași, Editura Junimea, 1979.
Constanța Marinescu, Postumele lui Eminescu, București, Tip. Ionescu, 1912.
Adrian Marino, Viața lui Alexandru Macedonski, București, Editura pentru literatură, 1966.
Adrian Marino, Opera lui Alexandru Macedonski, București, Editura pentru literatură, 1967.
Adrian Marino, Dicționar de idei literare, I, București, Editura Eminescu, 1973.
Aurel Martin, Precursorii. M. Eminescu, în : Pro patria, București, Editura militară, 1974, p. 62—67.
Aurel Martin, Metonimii, București, Editura Eminescu, 1974, p. 171—191, 351—355.
Aurel Martin, Eminescu, ses idées littéraires et artistiques, în : Cahiers Roumains d'Ètudes littéraires, nr. 4, București, 1975, p. 18—30.
D. R. Maziliu, „Luceafărul" lui Eminescu. Expresia gîndirii, text critic și vocabular, București, Cartea Românească, 1937.
Ladislau C. Mayor. Eminescu și problemele economice, Oradea, Tip. „Putna", 1940.
Dan Mănucă, Scriitori junimiști, Iași, Editura Junimea, 1971.

Dan Mănucă, Critica literară junimistă (1864—1885), Iași, Editura Junimea, 1975.
Octavian Mărculescu, Mic studiu critic asupra omului și operei poetice a lui M. Eminescu, Bazargic, Tip. „Gutenberg", 1930.
Simion Mehedinți, Optimismul lui Eminescu, București, Tip. Universul, 1936.
Alexandru Melian, Catedra Eminescu. Cultul adevărului, în : Luceafărul, XXIII, nr. 43 (965), 23 octombrie 1980, p. 1, 6.
Valentin F. Mihăiescu, Eminesciana. Figura timpului, în : Luceafărul, XXIV, 3 (977), sîmbătă 17 ianuarie 1981, p. 2.
Veronica Micle, Poezii, București, Ig. Haimann, 1887.
Veronica Micle, Poezii. Ediție îngrijită și prefață de Augustin Z. N. Pop, București, Editura pentru literatură, 1969.
Veronica Micle, Corespondență. Ediție, prefață și note de Augustin Z. N. Pop, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1979.
Dumitru Micu, M. Eminescu, în : Periplu, București, Cartea Românească, 1974, p. 7—8.
Dumitru Micu, Erosul eminescian în interpretarea lui G. Călinescu (I), în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iași, iunie 1979, p. 3.
G. Mihăilă, O dimensiune puțin cunoscută a culturii lui M. Eminescu : limba paleoslavă, în : Cultura și literatura română veche în context european — Studii și texte, București, 1979, p. 62—216.
Dan C. Mihăilescu, Pentru o mai dreaptă cinstire a lumii eminesciene (I), în : Luceafărul, XXIII, nr. 24 (946), 14 iunie 1980, p. 1, 7.
Octav Minar, Caragiale, omul și opera, Iași, 1912.
Octav Minar, Cum a iubit Eminescu. Pagini intime (Amintiri, scrisori și poezii inedite). Ediție îngrijită de..., București, Librăria Nouă, (1912).
Octav Minar, Eminescu în fața justiției, București, C. Sfetea, 1914.
Octav Minar, Veronica Micle — Muza lui Eminescu, București, Editura Institutului „Flacăra", 1914.
Octav Minar, Veronica Micle. Dragoste și poezie, îngr. și pref. de..., București, Socec, 1923.
Octav Minar, M. Eminescu. Probleme și analize filosofice. Ediție îngr. de..., București, 1924.
Octav Minar, Cum a iubit Eminescu, București, Bibl. Lumina, 1925.
Octav Minar, Conacul dela Ipotești unde a copilărit Eminescu, în : Adevărul literar și artistic, X, nr. 540, București, 12 aprilie 1931, p. 2.
Octav Minar, (Popovici), Eminescu. Aspecte din viața și opera poetului, București, Clasic și modern, 1935.

Marin Mincu, Natura dilematică a eminescianismului, în : Repere, București, Cartea Românească, 1977, p. 83—117.
Gheorghe Moisescu, Centenarul societății academice literare România Jună din Viena. 1871—1971, Viena, 1971.
Leca Morariu, Frăținii Eminescu, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1923.
Leca Morariu, Folcloristul Eminescu, în : Junimea literară, XII, nr. 1—3, Cernăuți, ian. — mart. 1923, p. 53.
Leca Morariu, Sentimentalism sau știință ? (Iarăși originea lui M. Eminescu), în : Junimea literară, XII, nr. 10—11, Cernăuți, 1923, p. 395—396.
Leca Morariu, Pentru arheologia „Luceafărului", ibidem, XIII, nr. 3—4, 1924, p. 185—186.
Leca Morariu, Un vandal din veacul al 20-lea : Casa copilăriei lui Eminescu, ibidem, XIII, nr. 5—6, 1924, p. 274—275.
Leca Morariu, Idolul celei dintîi iubiri a lui Eminescu, ibidem, XIII, nr. 9—10, 1924, p. 452.
Leca Morariu, Personalitatea lui Eminescu, ibidem, XV, nr. 5—6, 1926, p. 141—143.
Leca Morariu, Eminescu. Note pentru o monografie. Fascicolul 1 : Cap. VI. Copilăria lui Eminescu și Cap. VII. Eminescu elev, Suceava, Tip. Hermann Reiner, 1932.
Leca Morariu, Eminescu în italienește, Cernăuți, Tip. Glasul Bucovinei, 1935.
Leca Morariu, Eminescu și Veronica Micle, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1939.
Leca Morariu, Mihai Eminescu, în : Convorbiri literare, LXXII, nr. 6—9, iunie — septembrie 1939, p. 765—781.
Leca Morariu, Eminescu, Cernăuți, Tip. Mitr. Silvestru, 1940.
Leca Morariu, Veronica Micle, Cernăuți, 1942.
Leca Morariu, Regionalismul „rid" la Eminescu, în : Buletinul Mihai Eminescu, XIII, nr. 20, Cernăuți, 1942, p. 32.
Leca Morariu, Pentru viitoarele ediții Eminescu, în : Buletinul Mihai Eminescu, XIII, nr. 20, Cernăuți, 1942, p. 19—20.
Victor Morariu, Novalis, teoretician al romantismului, Suceava, 1924.
George Muntean, Eminescu. Documente noi, în : Gazeta literară, XI, nr. 24 (535), 1964, p. 12.
George Muntean, Eminescu — Documente noi, în : Revista de istorie și teorie literară, XIII, nr. 2, București, 1964, p. 450—451.
George Muntean, Eminescu — Documente noi, II, în : Revista de istorie și teorie literară.Tomul XIII, nr. 3—4, București, 1964, p. 765—768.

George Muntean, Eminescu — Documente noi, III, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul XIV, nr. 1, 1965, p. 163—168.
George Muntean, Eminesciene. Harieta, Aglae și Mihai — știri noi, în : Luceafărul, XI, nr. 41 (337), București, 12 octombrie 1968, p. 6.

George Muntean, Eminescu în lumina unor documente noi, în : Cercetări literare, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 156—159.

George Muntean, Eminescu și școala, în : România literară, III, nr. 3, 15 ianuarie 1970, p. 9.

George Muntean, Epoca marilor clasici. Folclorul ca substanță a creației poetice originale, în : Temelii folclorice și orizont european în literatura română, București, Editura Academiei R.S.R., 1971, p. 187—221.

George Muntean, Eminescu dans la littérature universelle. Esquisse d'un bilan, în : Synthesis, II, București, 1975, p. 25—30.

George Muntean, Memorial Eminescu, în : România literară, XII, nr. 24, joi 14 iunie 1979, p. 12—13.

George Muntean, Puterile mitului, în : Istoria literaturii române. Studii. Coordonator Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București, Editura Academiei R.S.R., 1978, p. 9—42.

George Munteanu, Structurile operei eminesciene, în : Contemporanul, nr. 31, București, 1967, p. 1—2.

George Munteanu, Umanismul poeziei eminesciene, în : Atitudini, București, Editura pentru literatură, 1966.

George Munteanu, Semnificația sublimului în poezia lui Eminescu, în : Atitudini, București, E.P.L., 1966, p. 78—83 ; Titanism și contemplație luciferică în poezia lui Eminescu, ibidem, p. 318—322.

George Munteanu, Eminescu și Macedonski, în : Tribuna, XVI, nr. 2, Cluj, 1972, p. 4 ; XVI, nr. 3, p. 4.

George Munteanu, Hyperion. 1. Viața lui Eminescu, București, Editura Minerva (Universitas), 1973.

George Munteanu, Eminesciana, în : Sub semnul lui Aristarc, București, Editura Eminescu, 1975, p. 10—77, 113—146.

George Munteanu, Ce este eminescianismul ? în : Eminescu după Eminescu. Comunicări prezentate la Colocviul organizat de Universitatea din Paris-Sorbona (12—15 martie 1975). Volum îngrijit de Dim. Păcurariu, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 33—44.

George Munteanu, Istoria literaturii române. Epoca marilor cla-

sici, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1980, p. 175—339.
George Munteanu, Postfaţă, la : M. Eminescu, Poezii. Postfaţă de George Munteanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 381—392.
George Munteanu, Universalitatea operei eminesciene, în : Scînteia, L. nr. 11943, joi 15 ianuarie 1981, p. 1, 4.
D. Murăraşu, Eminescu şi cosmopolitismul, în : Revista „Societăţii Tinerimea română", XI, nr. 7, martie 1930, p. 11—13.
D. Murăraşu, Naţionalismul lui Eminescu, Bucureşti, Tip. „Bucovina", 1932.
D. Murăraşu, Eminescu şi clasicismul greco-latin, Bucureşti, Tip. „Bucovina", 1933.
D. Murăraşu, Orientarea lui Eminescu spre folclor, în : Gînd românesc, III, Cluj, 1935, p. 129—141.
D. Murăraşu, Eminescu şi Oxenstiern. Extras, Bucureşti, Institutul de arte grafice „Bucovina", (1936).
D. Murăraşu, Eminescu în faţa criticii literare, Bucureşti, Tip. „Viaţa literară", 1937.
D. Murăraşu, Comentarii eminesciene, în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 214—224.
D. Murăraşu, Comentarii eminesciene, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967.
D. Murăraşu, Eminescu. Scrisori. Texte comentate, Bucureşti, 1972.
A. A. Mureşianu, Mihai Eminescu şi întemeierea „României June", 1868—1871, Braşov, Tip. Mureşianu, 1926.
A. A. Mureşianu, Eminescu, Aurel Mureşianu şi Serbarea de la Putna, Cernăuţi, Tiparul „Glasul Bucovinei", 1935.

N

Gr. Nandriş, Familia Eminowicz în Polonia, în : Junimea literară, XII, Cernăuţi, 1923, p. 86—90.
D. Al. Nanu, Le poète Eminescou et la poésie lyrique française, Paris, J. Gamber, 1930.
C. Nastasi, Alexandru Chibici-Revneanu, amicul lui Eminescu, Cernăuţi, Tip. „Glasul Bucoviwi", 1935.
Theodor Naum şi A. C. Cuza, Antisemitsmul lui Eminescu, Bucureşti, Tipografia „Reforma socială", 1930.
I. Nădejde, Dl. Macedonski, în : Contemporanul, III, nr. 2, Iaşi, 1883, p. 73—74.
Gheorghe Neamţu, Aspecte anteschopenhaueriene în creaţia lui Eminescu, în : Studia Universitatum Babeş-Bolyai. Series Philosophica, XV, Cluj, 1970, p. 69—77.
I. Negoiţescu, Poezia lui Eminescu, Iaşi, Editura Junimea, 1980.

Iacob Negruzzi, Amintiri din „Junimea, Scrieri alese, II, Ediție îngrijită de Corneliu Simionescu, București, Editura Minerva (BPT 608), 1970.

Vasile Netea, Din legăturile lui Eminescu cu Transilvania, București, 1965.

Dr. Ion Nica, Eminescu — structura somato-psihică, București, 1972.

Nicolae Nicoară, Eminescu tradus peste hotare, în : Flacăra, XXX, (1336), 15 ianuarie 1981, p. 1, 23.

G. C. Nicolescu, Eminescu și Creangă, în : Viața Românească, III, nr. 1, București, ianuarie 1950, p. 234—245.

G. C. Nicolescu, Aspecte din erotica lui Eminescu, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 90—112.

G. C. Nicolescu, Erotica lui Eminescu, în : Studii eminesciene, București, E.P.L., 1964, p. 313—376.

G. C. Nicolescu, Eminescu în critica și istoria literară românească, de pînă la 1944, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 67—96.

G. C. Nicolescu, Studii și articole despre Eminescu, București, E.P.L., 1968.

Vasile Nicolescu, Eminescu : logos și viziune, în : Starea lirică, București, Editura Eminescu, 1975, p. 9—21.

Al. Niculescu, Structură pronominală și atitudine lirică în poezia lui Eminescu, în : Limbă și literatură. Vol. XXVIII, 1972, p. 23—33.

Viorica Nișcov, Eminescu și Novalis, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, București, Editura Eminescu, 1977, p. 122—140.

Constantin Noica, Pagini despre sufletul românesc, București, 1944.

Constantin Noica, „Critica rațiunii pure“ în traducerea lui Eminescu, în : Ramuri, V, nr. 4, Craiova, 15 aprilie 1968, p. 8.

Constantin Noica, Eminescu, „un uomo universale“, în : Cronica, VII, nr. 2, 1972, p. 8—9.

Constantin Noica, Creație și frumos în rostirea românească, București, Editura Eminescu, 1973.

Constantin Noica, Traducerea lui Eminescu din „Critica rațiunii pure“, în : Revista de filozofie, XXI, nr. 6, oct.— dec. 1974, p. 762—769.

Constantin Noica, Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești, București, Editura Eminescu, 1975.

Constantin Noica, Basmul ființei în „Luceafărul“, în : Luceafărul, XIX, nr. 20 (733), 15 mai 1976, p. 10.

Constantin Noica, Sentimentul românesc al ființei, București, Editura Eminescu, 1978.

Constantin Noica, Spiritul românesc în cumpătul vremii, București, Editura Univers, 1978.
Constantin Noica, Două păcate față de Eminescu, în : Cronica, XIV, nr. 34 (698), 15 iunie 1979, p. 3.
Constantin Noica, Povestiri despre om. După o carte a lui Hegel, București, Cartea Românească, 1980.

O

I. Oancea, Proza lui Mihai Eminescu. Observații lingvistice, în : Analele Universității din Timișoara, VII, 1970, p. 117—121.
Ion Oarcășu, Eminescu și întrebările criticii, în : Tribuna, XXV, nr. 3, (1256), 15 ianuarie 1981, p. 4.
Omagiu lui Mihai Eminescu. Cu prilejul a 20 ani de la moartea sa, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1909.
Omagiu lui Mihai Eminescu. — Comitetul organizării Galați, București, Socec, 1909.
Omagiu lui Mihai Eminescu, Constanța. 1933.
Omagiu lui Mihai Eminescu. Volum editat de Comitetul „Pro-Eminescu“, sub îngrijirea dlui Valerian Petrescu, București, Tip. „Universul“, 1934.
Al. Oprea, Perpessicius și romanul ediției integrale a operei lui Eminescu, în : M. Eminescu, Opere, VII. Proza literară. Studiu introductiv de Perpessicius. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 5—19.
Al. Oprea, Eminescu la „Curierul de Iași“, în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iași, iunie 1979, p. 4.
Al. Oprea, Publicistica lui M. Eminescu, în : M. Eminescu, Opere. IX. Publicistica. 1870—1877. Studiu introductiv de Al. Oprea. Coordonator Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 5—49.
Al. Oprea, Faza apoliniană a gazetăriei poetului, în : Luceafărul, XXII, nr. 2 (924), 12 ianuarie 1980, p. 2, 7.
Eugenia Oprescu, Veronica Micle, poeta eminesciană, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul 13, nr. 2, București, 1964, p. 329—342.
I. Oprișan, Mite Kremnitz. Epistole regăsite, în : Manuscriptum, VIII, nr. 1 (26), București, 1977, p. 134—143.
I. Oprișan, Afinități elective : Eminescu, în : Luceafărul, XXIII, nr. 44 (966), 1 noiembrie 1980, p. 2.
I. S. Ordeanu, Eminescu pesimist, profet și economist, București, Tip. Lupta, 1899.

I. S. Ordeanu, Eminescu plînge în poezia sa ruina României, I—II, Bucureşti, Tip. Lupta, 1914.
Z. Ornea, Junimismul. Contribuţii la studiul Curentului, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966.
Z. Ornea, Junimea şi junimismul. Ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Eminescu, 1978 (Eminescu, p. 528—565).
Ramiro Ortiz, Eminescu, poetul român al pădurii şi izvoarelor, în : Mihai Eminescu în critica italiană. Texte alese şi traduse de Radu Boureanu şi Titus Pârvulescu. Argument de Radu Boureanu. Prefaţă de Ştefan Cuciureanu, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 75—126.

P

Pagini vechi despre Eminescu. Antologie, texte stabilite, note şi prefaţă de Gh. Bulgăr, Bucureşti, Editura Eminescu, 1976.
George Panu, Prietenia între Creangă şi Eminescu ; Eminescu şi Veronica Micle, în : Pagini alese, Bucureşti, 1958.
George Panu, Amintiri de la „Junimea" din Iaşi, I—II, Ediţie îngrijită şi prefaţă de Z. Ornea, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.
Cezar Papacostea, Filosofia antică în opera lui Eminescu, Bucureşti, Tip. Văcărescu (1933).
O. Papadima, Doi contemporani ai lui Eminescu. Miron Pompiliu şi Anghel Demetriescu, în : Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, XII, nr. 3—4, 1963.
O. Papadima, Ipostaze ale iluminismului românesc, Bucureşti, Editura Minerva, 1975.
Marian Papahagi, Eros şi utopie, Bucureşti, Cartea Românească, 1980, p. 11—27.
Edgar Papu, Principiul feminin la Eminescu, în : Viaţa Românească, nr. 6. iunie 1969, p. 62—75.
Edgar Papu, Poezia lui Eminescu. Elemente structurale, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.
Edgar Papu, Ambivalenţa visului la Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1974, p. 24—33.
Edgar Papu, Gîndire şi gînd, în : Caietele Mihai Eminescu, III, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 19—27.
Edgar Papu, Glose eminesciene, în : Din clasicii noştri, Bucureşti,, Editura Eminescu, 1977, p. 87—124.
Edgar Papu, Poezia lui Eminescu, Iaşi Editura Junimea, 1979.
Edgar Papu, Noţiunea de „Eminescu" astăzi, în : Luceafărul, XXII, nr. 24 (894), 16 iunie 1979, p. 1, 7.

Edgar Papu, Necuprinsul Eminescu, în : Luceafărul, XXIII, nr. 24 (946), 14 iunie 1980, p. 1, 6.
Edgar Papu, Existența romantică. Schiță morfologică a romantismului, București, Editura Minerva (BPT 1048), 1980, p. 56—57, 60—62, 65—67, 132—133, 181—182, 210—211, 226—227.
C. Pavel, Miron Pompiliu. Viața și opera (1847—1897), Beiuș, Tip. Doina, 1930.
Gh. Pavelescu, Eminescu la Sibiu, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 133—150.
D. Păcurariu, Un romantic năzuind spre clasicism, în : Clasicismul românesc, București, Editura Minerva, 1971, p. 155—166.
D. Păcurariu, Clasicism și romantism, București, Editura Albatros, 1973.
D. Păcurariu, Eminescu în primul deceniu după Eminescu, în : Eminescu după Eminescu, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 79—86.
D. Păcurariu, Clasicism și tendințe clasice în literatura română, București, Cartea Românească, 1979.
I. V. Pătrășcanu, M. Eminescu student la Berlin, București, 1931.
I. Pătrășcoiu, M. Eminescu's pessimistische Weltanschauung mit besonderer Beziehung auf der Pessimismus Schopenhauers. Inaugural Disertation, Tîrgu-Jiu, Druck von Nicu D. Miloșescu, 1905.
Eugen I. Păunel, Popasuri eminesciene, în : Convorbiri literare, LXXII, nr. 6—9, București, 1939, p. 936—939.
T. Păunescu-Ulmu, Viața tragică și românească a lui Eminescu, Craiova, Tip. Prietenii științei, 1928.
T. Păunescu-Ulmu, Problema Eminescu, Craiova, Ramuri, 1938.
Gr. D. Pencioiu, Încercări critice. Proza lui Eminescu (Sermanul Dionis), Craiova, Tipografia Benvenisti, 1890.
Perpessicius, Proza literară a lui Eminescu, în : Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956), București, E.S.P.L.A., 1957, p. 72—85.
Perpessicius, Creație și divertisment folcloric la Eminescu, în : Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, București, E.P.L., 1961, p. 108—121, 126.
Perpessicius, Doi cronicari dramatici de excepție : M. Eminescu și I. L. Caragiale, în : Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, III, București, E.P.L., 1964, p. 44—50, 74—75.
Perpessicius, Eminescu și cazul de la liceul „Matei Basarab", în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie—mai 1964, p. 184—189.
Perpessicius, Rectificări și contrarectificări la edițiile poeziilor lui Eminescu, în : Limbă și literatură, VIII, 1964, p. 61—68.
Perpessicius, Postumele lui Eminescu, în : Studii eminesciene —

75 de ani de la moartea poetului, Bucureşti, E.P.L., 1965, p. 433—441.

Perpessicius, Eminesciana. Tablou cronologic de Dumitru D. Panaitescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.

Perpessicius, Patru clasici. Prefaţă de Edgar Papu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1974, p. 1—158.

Perpessicius, Proza literară a lui Eminescu, în : M. Eminescu, Opere. VII. Proza literară. Studiu introductiv de Perspessicius. Coordonator Petru Creţia, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 20—39.

N.Petraşcu, Mihai Eminescu. Studiu critic, Bucureşti, Socec, 1892.

N. Petraşcu, Scriitori români contimporani, Bucureşti, Imprimeria statului, 1898, p. 135—143.

N. Petraşcu, Mihai Eminescu, în : Enciclopedia română, publicată... de C. Diaconovich. Tomul II, Sibiu, Editura W. Krafft, 1900, p. 290.

N. Petraşcu, Icoane de lumină. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Dumitru Petrescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 291—327 (Eminescu, Cleopatra Lecca, Mite Kremnitz şi Veronica Micle).

Aurel D. Petrescu, Şerban Eminovici, medicinist la Erlangen (Noi contribuţii documentare), în : Caietele Eminescu, IV, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 281—288.

Ioana Em. Petrescu, Eminescu. Modele cosmologice şi viziune poetică, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

I(oana) Em. P(etrescu), Mihai Eminescu, în : Scriitori români. Coord. Mircea Zaciu, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, p. 208—220.

Ion Petrovici, Kant und das rumänische Denken (Extras din : Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie, Bd. 38, Heft 112), Berlin, 1929.

Ion Petrovici, Poezia filozofică a lui Eminescu, in : Convorbiri literare, Bucureşti, iunie — septembrie 1939, p. 744—755.

George Petruşan, Legăturile lui Eminescu cu Iosif Vulcan şi revista „Familia", în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 279—284.

Al. Philippide, Despre arta poetică a lui Eminescu, în : Scriitorul şi arta lui, Bucureşti, iunie — septembrie 1939, p. 193—202.

Al. Philippide, Traductibil, intraductibil la Eminescu, în : Secolul 20, 6, 1964, p. 13—21.

Ion Pillat, Eminescu şi poezia pură, în : Tradiţie şi literatură, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1943, p. 188—201.

Al. Piru, Eminescu şi clasicismul, în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 308—313.
Al Piru, Satira eminesciană, în : Limbă şi literatură, VII, Bucureşti, 1964, p. 115—136.
Al. Piru, Veronica Micle, în : România literară, III, nr. 9, Bucureşti, 26 februarie 1970, p. 12.
Al. Piru, Luceafărul, în : Analize şi sinteze critice, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1973, p. 134—151.
Al. Piru, Satira eminesciană. Luceafărul. Eminescu şi clasicismul. Proza lui Eminescu, în : Valori clasice, Bucureşti, Editura Albatros, 1978, p. 46—130.
Al. Piru, Permanenţe româneşti, Bucureşti, Cartea românească, 1978, p. 267—272.
Al. Piru, Eminesciana, în : Marginalia, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 70—98.
Al. Piru, Mihai Eminescu, în : Analele Universităţii Bucureşti. Seria Limba şi literatura română. Vol. XXIX, Bucureşti, 1980.
Elena Piru, Eminescu în limbi străine, în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 340—349.
C. Pompilian, H. Zalis, „Convorbiri literare". Bibliografie, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1975.
Augustin Z. N. Pop, Eminescu şi Bonifaciu Florescu, Bucureşti, Imprimeria centrală, 1938.
Augustin Z. N. Pop, Eminescu necunoscut, Cernăuţi, 1942.
Augustin Z. N. Pop, Despre Aglaea Eminescu, sora poetului, în: Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Editura „Mitr. Silvestru", 1943, p. 583—615.
Augustin Z. N. Pop, Contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1962.
Augustin Z. N. Pop, Mihail Eminescu — Luceafărul poeziei româneşti, Bucureşti, 1963.
Augustin Z. N. Pop, Mărturii. Eminescu — Veronica Micle, Bucureşti, Editura tineretului, 1967.
Augustin Z. N. Pop, Noi contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu, Bucureşti, 1969.
Augustin Z. N. Pop, Din ultimii ani, în : Caietele Mihai Eminescu, II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1974, p. 195—223.
Augustin Z. N. Pop, Pe urmele lui Mihai Eminescu, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1978.
Augustin Z. N. Pop, Matei Eminescu — Fratele viteaz scria, în : Caietele Mihai Eminescu, V, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 220—225.

Augustin Z. N. Pop, Un revelion, în : Tribuna, XXV, 3 (1256), 15 ianuarie 1981, p. 2.
Mihai Pop, Originea orală a basmului „Călin Nebunul", în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 207—214.
Mihai Pop, M. Eminescu şi folclorul, în : Limbă şi literatură, 9, Bucureşti, 1965, p. 233—240.
Mihai Pop, Eminescu şi folclorul, în : Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, Bucureşti, E.P.L., 1965, p. 199—210.
Sînziana Pop, Călătoria lui Eminescu în Transilvania, în : Luceafărul, XXII, 24 (894), 16 iunie 1979, p. 9.
Gh. Popa Rădoi, O amintire din viaţa lui Eminescu, în : Arhiva, Iaşi, 1900, p. 283—284.
Eufrosina Popescu, Eminescu la Crasna (în Bucovina). În ajunul serbării de la Putna. 1871, în : Făt-Frumos, IV, nr. 1, Suceava, ianuarie — februarie 1929, p. 11—12.
Magdalena Popescu, Slavici, Bucureşti, 1977.
C. F. Popovici, Eminescu. Viaţa şi opera, Chişinău, Cartea moldovenească, 1974.
D. Popovici, Romantismul românesc, Bucureşti, Editura tineretului, 1969.
D. Popovici, Poezia lui M. Eminescu, Bucureşti, Editura tineretului, 1969.
Doru Popovici, Poetul în muzica românească, în : Luceafărul, XXIII, nr. 2, (924), 12 ianuarie 1980, p. 2.
K. Popovici, Eminescu. Viaţa şi opera, Chişinău, Cartea moldovenească, 1974.
Profil eminescian. Volum colectiv, Deva, 1973.

R

I. M. Raşcu, Eminescu şi catolicismul, Bucureşti, 1935.
I. M. Raşcu, Eminescu şi Alecsandri, Bucureşti, Tipografia seminarului monahal Cernica, 1936.
I. M. Raşcu, Eminescu şi cultura franceză. Ediţie îngrijită de Albert Schreiber şi D. Murăraşu, Prefaţă de D. Murăraşu, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.
Elena Rădulescu-Pogoneanu, Serbarea de la Putna. 15 august 1871, în : Vieaţa lui Alecsandri, Craiova, Scrisul românesc, 1940, p. 267—274, 309—311.
I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Cîteva pagini din tinereţea lui Eminescu, în : Convorbiri literare, XXXVII, 1903, p. 297—328.
I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Kant şi Eminescu. Traducerea „Criti-

cii rațiunii pure", în : Convorbiri literare, CL, nr. 6—8, iunie — august 1906, p. 519—549.
I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Studii, București, Tip. Göbl, 1910, p. 1—77.
Răpirea Bucovinei după documente autentice. 1775, 7 mai/26 aprilie 1775, București, Stabilimentul Litho-Typografic Socec, Sander & Teclu, 1875, XXI+75 p. În limba franceză : Rapt de la Bukowine d'après des documents authentiques, Paris, Guillaimin et Co, Libraires, 1875, 78 p. (Archives diplomatiques. Politique allemande en Orient).
Valeriu Râpeanu, Vlahuță, și opera sa, București, 1966.
Petru Rezuș, Anii de studenție a lui Ciprian Porumbescu. Contribuții biografice. Extras, București, 1970.
Petru Rezuș, Contribuții la istoria orașului Rădăuți, București, Editura Litera, 1975, (Anexă : Extras din Cronica locală anonimă : Catastivul celor de trebuință traiului zilnicesc și starea economiei), p. 149—151.
Petru Rezuș, Pe urmele lui Ion Creangă, București, Editura Eminescu, 1977, p. 110—183.
Rienzi, Frunze găsite prin volume, în : Literatorul, I, nr. 6, 24 februarie 1880, p. 82—86.
Al. Rosetti, Limba poeziilor lui Eminescu, București, E.S.P.L A., 1956.
Al. Rosetti, Limba poeziilor lui M. Eminescu, în : De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 311—356.
Al. Rosetti, Ion Gheție, Limba și stilul operei beletristice a lui M. Eminescu, în : Studii de istoria limbii române literare. Sec. XIX. Vol. II, 1969, p. 307—351.
Al. Rosetti, I. Gheție, Limba și stilul poeziilor lui M. Eminescu, în : Studii de poetică și stilistică, București, E.P.L., 1966, p. 167—204.
Radu D. Rosetti, Tragedia lui Eminescu, București, 1931.
Arion Roșu, Eminescu et l'indianisme romantique, în : Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, Band, 119, Heft 2, Wiesbaden, 1970, p. 246—247.
Ion Rotaru, Eminescu și poezia populară, București, E. P. L., 1965.
Ion Rotaru, M. Eminescu, în : O istorie a literaturii române. Vol. I, București, Editura Minerva, 1971, p. 311—404.
Ion Rotaru, Analize literare și stilistice, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Ion Creangă, 1979, (Epigonii, Scrisoarea III, Glossă, p. 112—149).

Ion Rotaru, Un monument al limbii române, în : Luceafărul, XXIV, 3 (977), sîmbătă 17 ianuarie 1981, p. 1—2.
Mario Ruffini, Nota su „Junimea" e il movimento letterario in Romania fra il 1864 e il 1885, Torino, Milano, Società editrice internationale, 1937.
Mario Ruffini, Mihai Eminescu. Poesie d'amore, în : Mihai Eminescu în critica italiană, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 246—287.
Aurelia Rusu, Edițiile Eminescu, în : Luceafărul, XXIII, nr. 30 (952), sîmbătă 26 iulie 1980, p. 6.
Liviu Rusu, Estetica poeziei lirice, București, Editura Casa Școalelor, 1944.
Liviu Rusu, Eminescu și Schopenhauer, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 102—118.
Liviu Rusu, Eminescu și Schopenhauer, București, E.P.L., 1966.
Liviu Rusu, Scrieri despre Titu Maiorescu, București, Cartea Românească, 1979.
Liviu Rusu, „Lectura trebuie să fie una : conștiincioasă, cu aplicație, cu atașament și aprofundare, cu respectul strict al obiectului", în : Luceafărul, Fondul principal al culturii române. Interviurile „Luceafărului", XXIII, nr. 49 (917), sîmbătă 6 decembrie 1980, p. 3 ; nr. 50 (972), sîmbătă 13 decembrie 1980, p. 6.
N. I. Rusu, Mihail Eminescu (Biografie), București, Editura „Institutul de literatură", 1929.
Vintilă Rusu-Șirianu, Pelin și „Lacrima Christi" cu Mihail Eminescu, în : Vinurile lor..., București, E.P.L., 1969, p. 359—407.

S

George Sanda, Veronica Micle, București, 1972.
I. Sân-Georgiu, Eminescu und der deutsche Geist, Leipzig, Jena, Verlag von Wilhelm Gronau, 1936.
Radu I. Sbiera, Amintiri despre Eminescu, Cernăuți, Tipografia Bucovineană H. Pardini, 1903.
Arthur Schopenhauer's sämmtliche Werke. Herausgegeben von Iulius Frauenstaedt, I—VI, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1873—1874 (II—III. Die Welt als Wille und Vorstellung).
Arthur Schopenhauer, Aforisme asupra înțelepciunii în viață. Traducere de Titu Maiorescu, Text stabilit de Domnica Filimon-Stoicescu. Studiu introductiv de Liviu Rusu, București, E.P.L., 1969.
Arthur Shopenhauer, Studii de estetică. Studiu introductiv și note de N. Tertulian. Traducere de G. Tănăsescu, București, Editura științifică, 1974.

Grigore Scorpan, Valoarea simbolică a poemei „Luceafărul", Iaşi, Tip. Terek, 1936.
Grigore Scorpan, Un leit-motiv al poeziei lui Eminescu : umbra, în : Arhiva, nr. 1—2, Iaşi, 1936, p. 12—21.
Grigore Scorpan, Forme dialectale în poezia lui Eminescu, în : Buletinul „Alexandru Philippide", III, Iaşi, 1936, p. 117—137.
Grigore Scorpan, Influenţa lui Eminescu în poezia românească. I. Elemente eminesciene în poezia lui A. Vlahuţă, Iaşi, Tip. „Albina românească", 1937.
Grigore Scorpan, Eminescu şi Alecsandri — critica unei metode comparative, în : Revista critică, XI, nr. 1, Iaşi, ianuarie-martie 1937, p. 1—15.
Grigore Scorpan, Vocabularul poeziei lui Eminescu, în : Însemnări ieşene, nr. 7, 1938, p. 66—80.
Grigore Scorpan, Introducere, la : M. Eminescu, Poezii. Ediţie îngrijită şi note de Gr. Scorpan, Iaşi, Ed. „Cartea Moldovei", 1943, p. I—XVI.
Grigore Scorpan, Moldovenismul lui Caragiale, Iaşi, Tip. Gheorghiu, 1943.
Grigore Scorpan, Mihai Eminescu. Studiu şi articole. Ediţie, bibliografie şi indice de nume de Virgil Andriescu. Introducere de G. Ivănescu, Iaşi, Editura Junimea, 1977.
Ion Scurtu, Portretele lui Eminescu, Bucureşti, Minerva, 1903.
Ion Scurtu, Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften. Inaugural-Dissertation zur Erlangenng der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Uniwersität Lepzig, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1903.
Ion Scurtu, Eminescu în lumina vremilor de azi, în : Sămănătorul, VI, nr. 17—18, Bucureşti, 20 aprilie 1907, p. 342—357.
Vasile Scurtu, Cîteva date despre Veronica Micle, în : Luceafărul, VIII, nr. 12 (171), 1965, p. 4.
Luiza Seche. Lexicul artistic eminescian în perspective statistice, în : Studii de filologie şi limbă literară, I, 1969, p. 62—90.
Luiza Seche, Cromatica eminesciană, în : Cercetări de lingvistică, XVI, nr. 2, iulie — decembrie 1972, p. 371—388.
Luiza Seche. Lexicul artistic eminescian în lumină statistică, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1974.
Eugen Simion, Eminescu şi Arghezi, în : Steaua, XV (1972), 5—6, Cluj, mai — iunie 1964, p. 84—91.
Eugen Simion, Proza lui Eminescu, Bucureşti, E.P.L., 1975.
Eugen Simion, Mitul, în : Tribuna, XIX, nr. 3, 16 ianuarie 1975, p. 11.

Eugen Simion, La prose fantastique et philosophique de Mihai Eminescu : „Umbra mea" et „Sărmanul Dionis", în : Cahiers roumains d'études littéraires, 4, 1975, p. 35—38.
Florin Sion, Mihai Eminescu ca economist, Iaşi, Institutul de arte grafice N. V. Stefaniu, 1914.
Ioan Slavici, Serbarea de la Putna — Amintiri, în : Tribuna, VIII, n-rele 103—105, 107—110, 112—115, 117—120, 122—123, Arad, 14 iunie — 12 iulie 1904.
Ioan Slavici, Gramatica limbii române. Partea I. Etimologia, Bucureşti, 1914.
Ioan Slavici, Eminescu la Viena, în : Viaţa Românească, XIII, Bucureşti, 1921, p. 355—361.
Ioan Slavici, Amintiri. Eminescu, Creangă, Caragiale, Coşbuc, Maiorescu, Bucureşti, Cultura Naţională, 1924.
Ioan Slavici, Atitudini şi mărturisiri. Ediţie prefaţată şi îngrijită de Z. Macovei, Timişoara, Editura Facla, 1975 (Pro amico, p. 95—99).
Ioan Slavici, Opere. IX. Memorialistica. Varia. Text ales şi stabilit : C. Mohanu. Note şi indici : D. Vatamaniuc, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 47—85, 207—216, 291—295, 712—719, 756—764, 781, 791.
Smara, Veronica Micle. Viaţa şi operele sale, Bucureşti, Tip. Basilescu, 1892.
V. Sofroni, Valoarea stilistică a nedeterminării în poezia lui Eminescu, în : Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, XVIII, Iaşi, 1972, p. 67—76.
George Sorescu, Eminescu, o conştiinţă preromantică, în : Ramuri, nr. 7, (181), Craiova, 15 iulie 1979, p. 3.
George Sorescu, „Floare albastră" — nuanţări, în : Ramuri, nr. 8, (194), Craiova, august 1980, p. 10.
Eugen Speranţia, Un prieten al lui Eminescu, în : Tribuna, VIII, nr. 28 (388), Cluj-Napoca, 9 iunie 1964, p. 1, 9.
Domiţian Spânu, Morala lui M. Eminescu şi raportul ei cu religiunea creştină, Cernăuţi, Glasul Bucovinei, 1931.
Elena Stan, Poezia lui Eminescu în Transilvania, Bucureşti, E.P.L., 1969.
Nichita Stănescu, Orfeu sau scurt tratat de geometrie a cuvintelor şi Eminescu cel Mare, în : Cartea de recitire, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1972, p. 101—117.
Teodor V. Stefanelli, Amintiri despre Eminescu, Bucureşti, C. Sfetea, 1914.
Teodor V. Stefanelli, Eminescu şi Bucovina, Cernăuţi, Mitr. Silvestru, 1943.

Mihai Straje, Mihai Eminescu, în : Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români, București, Editura Minerva, 1973, p. 253—254.
Vladimir Streinu, „Floare albastră" și lirismul eminescian, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai 1964, p. 246—259.
Vladimir Streinu, Clasicii noștri, București, Editura tineretului, 1969, p. 107—155.
Vladimir Streinu, Eminescu văzut de G. Călinescu, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 124—129.
Vladimir Streinu, Eminescu — Arghezi. Ediție alcătuită și prefață de George Munteanu, București, 1976.
Studii eminesciene — 75 de ani de la moartea poetului, București, E.P.L., 1965.
Studii eminesciene. Antologie de V. Ene și I. Nistor, București, 1971.
D. I. Suchianu, Eminescu, poet mondial, în : Secolul 20, 6, 1964, p. 32—42.
N. Sulică, Eminescu și clasicismul latin, Tîrgu-Mureș, 1931.
Ștefan Sturdza, Observații și schițe comparative asupra poetului M. Eminescu, Bîrlad, 1888.

Ș

Al. Șerban, D-l V. G. Morțun și Eminescu, în : Flacăra, III, nr. 35, București, 1914, p. 16.
Mircea Ștefan, Mihai Eminescu, revizor școlar. 1 iulie 1875 — 4 iunie 1876, București, 1956.
Sofia Ștefanovici, Amintiri eminesciene, în : Buletinul Mihai Eminescu, III, fasc. 8, 1932, p. 9—10.
A. Șunda, Nevroza lui M. Eminescu, București, Institutul de arte grafice „Eminescu", 1905.
Flora Șuteu, Literarizare, modernizare și critică de text în editarea poeziilor lui Eminescu, în : Studii de limbă literară și filologie, I, București, Editura Academiei R.P.R., 1969, p. 317—338.
Flora Șuteu și *Octavian Șchiau,* Manuscrisele eminesciene din colecția Mite Kremnitz, în : Studii de limbă literară și filologiei Vol. II, București, 1972, p. 409—435.

T

Hippolyte Taine, Filozofia artei. Traducere și postfață de Tudor Țopa. Introducere de Silvian Iosifescu, București, Editura enciclopedică română, 1973, p. 369—370.

Elena Tacciu, Mitologia romantică, Bucureşti, Cartea Românească, 1973, p. 29—30, 148—149, 268—270, 285—286.
Elena Tacciu, Eminescu. Poezia elementelor. Eseu asupra imaginaţiei materiale în postumele din tinereţe, Bucureşti, Cartea Românească, 1979.
Carol Tagliavini, Michele Eminescu. L'uomo e l'opera, Roma, Riccardo Ricciardi editore, 1923.
Grig. Tănăsescu, Expresivitatea latină a lui Eminescu, în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iaşi, iunie 1979, p. 8.
Grig. Tănăsescu, Însemnări despre „minunea" eminesciană, în : Luceafărul, XXIII, nr. 25 (947), sîmbătă 21 iunie 1980, p. 3 (Eminesciana).
B. A. Teladoire, Mihail Eminescu, Nice, 1974.
D. Teleor, Eminescu intim, Bucureşti, Editura Tipografiei moderne, 1904.
A(lexandru) T(eodorescu), Mihai Eminescu, în : Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979, p. 312—332.
Gh. Teodorescu-Kirileanu, Cîteva date asupra lui Eminescu, în : Convorbiri literare, XL, Bucureşti, 1906, p. 995—1016.
N. Tertulian, Semnificaţia critică şi polemică a pesimismului eminescian, în : Viaţa Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie — mai, 1964, p. 34—52.
N. Tertulian, Pesimismul eminescian şi pesimismul schopenhauerian, în : Eseuri, Bucureşti, E.P.L., 1968, p. 5—36.
Eugen Todoran, Natura ca univers în poezia lui Eminescu, în : Orizont, I, nr. 5, mai 1964, p. 35—47.
Eugen Todoran, Simbol şi alegorie în poezia lui Eminescu, în : Orizont, I, nr. 3 martie 1964, p. 58—68.
Eugen Todoran, Mitul românesc în poezia lui Eminescu, în : Analele Universităţii din Timişoara. Seria Ştiinţe filologice, IV, 1966, p. 9—94.
Eugen Todoran, Mitul românesc în poezia lui Eminescu, în : Studii de folclor şi literatură, Bucureşti, E.P.L., 1966, p. 167—204.
Eugen Todoran, Eminescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.
Eugen Todoran, Eminescu, dincolo de romantism, poet modern, în : Eminescu după Eminescu, Iaşi Editura Junimea, 1978, p. 58—67.
Eugen Todoran, În spaţiul orfic al mitului românesc, în : România literară, XII, nr. 24, joi 14 iunie 1979, p. 10—11.
G. I. Tohăneanu, Studii de poetică eminesciană, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1956.

G. I. Tohăneanu, Limba poeziilor lui M. Eminescu în perioada 1866—1869. Lexicul, în : Analele Universității din Timișoara. Seria Științe filologice, 1963, p. 147—179.

G. I. Tohăneanu, Studiu de stilistică eminesciană, București, Editura științifică, 1965.

G. I. Tohăneanu, Prestigiul stilistic al rimei, în : Studii de limbă literară și filologie. Vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., p. 207—240.

G. I. Tohăneanu, Expresia artistică eminisciană, Timișoara, Editura Facla, 1975.

G. I. Tohăneanu, Eminescu — scriitor oral, în : Dincolo de cuvînt, București, Editura științ. și encicl., 1976, p. 118—140.

Peter Tomaschek, Mihail Eminescu der Dichterkönig Rumäniens. Ein Bild sienes Lebens und seiner Zeit, Cernăuți, Buchdruckerei „Czernowitzer Tagblatt", 1914.

P. Tomaschek, Cercetări noi referitoare la originea lui Mihai Eminescu, Siret, B. Fleischer, 1925.

Gheorghe Tomozei, Miradoniz. Copilăria și adolescența lui Eminescu, Ediția a II-a, București, 1977.

Mircea Tomuș, Un mare romantic, în : Steaua, XV (172), 5—6, Cluj, mai — iunie 1964, p. 51—65.

Mircea Tomuș, M. Eminescu, în : 15 poeți, București, E.P.L., 1968, p. 15—46.

Mircea Tomuș, Opera lui I. L. Caragiale, București, Editura Minerva, 1977.

I. E. Toroutiu, Immanuel Kant în filosofia și literatura română, București, Tip. „Bucovina", 1925, p. 43—44.

I. E. Toroutiu, Studii și documente literare, II, III, 1932 ; IV, 1933 ; V, 1934, București, Editura „Bucovina", 1932—1934.

I. E. Toroutiu, La 50 de ani de la moartea poetei Veronica Micle (1850—1889), în : Convorbiri literare, LXXII, nr. 10—12, București, octombrie — decembrie 1939, p. 1915—1933.

I. E. Toroutiu, Contribuție la o viitoare ediție critică Eminescu. Extras din „Convorbiri literare", București, Editura „Bucovina", 1942.

Ț

Gabriel Țepelea, În legătură cu începuturile lui Eminescu. II. Aspecte ale ortografiei dintre 1868—1870, în : Studii de istorie și limbă literară, București, 1970, p. 174—178.

Gabriel Țepelea, Pagini inedite despre Eminescu ale lui Sextil Pușcariu, în : Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 104—111.

U

Gh. Ungureanu, Documente inedite pentru cunoașterea copilăriei lui Eminescu, în : Universul literar, 24 iunie 1939, p. 1.
Gh. Ungureanu, Mihai Eminescu și frații săi, școlari la Cernăuți, în : Cetatea Moldovei, nr. 11—12, Iași, 1941, p. 279.
Gh. Ungureanu, Documente privitoare la biografia lui Eminescu, în : Convorbiri literare, nr. 10, Iași, octombrie 1975, p. 11—14.
Petre Uilacanu, Amintiri despre Eminescu, în : Familia, 1902, p. 537—538.
G. G. Ursu, Un capitol eminescian de istorie literară : Veronica Micle, Anexă, în : Limbă și literatură, 8, București, 1964, p. 69—100.
G. G. Ursu, Iubita de la Ipotești — prototip al creației eminesciene, în : Limbă și literatură, 9, București, 1965, p. 151—170.

V

Aurel Vasiliu, Eminescu și Bucovina, Cernăuți, Mitr. Silvestru, 1941.
Aurel Vasiliu, Eminescu și folclorul, în : Anuarul Muzeului Bucovinei. Seria II, An. I—II, 1943—1944, Cernăuți. 1944, p. 237—255.
Aurel Vasiliu, Intelectualismul lui Eminescu, în : Anuarul liceului teoretic de băieți „Aron Pumnul“, An. șc. 1942/1943, Cernăuți, 1944, p. 14—43.
Aurel Vasiliu, Două studii literare. I. Eminescu și folclorul. II. Adnotări de literatură română veche, Cernăuți, Tip. Mitr. Silvestru, 1944.
Aurel Vasiliu, Mihai Eminescu și „Biblioteca gimnasiaștilor din Cernăuți“, în : Limbă și literatură, XIX, București, 1969, p. 221—230.
Aurel Vasiliu, Elevul Mihai Eminescu în lumea cărților, în : Caietele Mihai Eminescu, IV, București, Editura Eminescu, 1977, p. 229—267.
D. Vatamaniuc, Eminescu — bibliotecar, în : Călăuza bibliotecarului, XVII, 6, iunie 1964, p. 332—334.
D. Vatamaniuc, Eminescu și Slavici la „România Jună“ din Viena. Lupta lor pentru unitatea națională, în : Revista de istorie și teorie literară, XVI, nr. 1, ianuarie-martie 1967, p. 89—100.
D. Vatamaniuc, Ilie Eminovici, în: Caietele Mihai Eminescu, II, București, Editura Eminescu, 1974, p. 176—194.
D. Vatamaniuc, Gheorghe Eminovici, I, în : Caietele Mihai Emi-

nescu, III, 1975, p. 152—163 ; Gheorghe Eminovici, II, ibidem, IV, 1977, p. 268—280.
D. Vatamaniuc, Ipoteze : Să fie Blajul vatra străbunilor lui Eminescu, în : Manuscriptum, VII, 1 (22), 1976, p. 127—138.
D. Vatamaniuc, Eminescu în lumina memorialstică a lui G. Panu, în : Convorbiri literare, nr. 6 (114), Iaşi, iunie 1979, p. 5.
D. Vatamaniuc, M. Eminescu. Preocupări pentru istoria naţională şi universală, în : Manuscriptum, XI, nr. 3 (40), 1980, p. 9—16.
D. Vatamaniuc, Eminescu şi Tocqueville, în : Luceafărul, XXIV, 3, (977), sîmbătă 17 ianuarie 1981, p. 2.
Elena Văcărescu, Întoarcere la Eminescu, în : Omagiu lui Mihai Eminescu, Bucureşti, 1934, p. 18.
Simion Vărzaru, Problema culturii lui M. Eminescu, Iaşi, Tip. Ţerek, (1941).
Tudor Vianu, Poesia lui Eminescu, Bucureşti, Cartea Românească, 1930.
Tudor Vianu, M. Eminescu, în : Influenţa lui Hegel în cultura română, Academia Română. Memoriile Secţiunii literare. Seria III, Tomul VI, Mem. 10, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1933, p. 40—49.
Tudor Vianu, Arta prozatorilor români, Bucureşti, 1940.
Tudor Vianu, Mihai Eminescu, în : Istoria literaturii române moderne, I, de Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu şi Tudor Vianu, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, p. 254—281.
Tudor Vianu, Junimea în istoria literaturii române moderne, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944.
Tudor Vianu, Epitetul eminescian, în : Probleme de stil şi artă literară, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 11—64.
Tudor Vianu, Eminescu, în : Revue d'Histoire littéraire. T. I., 1956, p. 5—23.
Tudor Vianu, Eminescu, în : Literatura universală şi literatura naţională, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 166—188.
Tudor Vianu, Statistica lexicală şi o problemă a vocabularului eminescian, în : Limba română, VIII, nr. 3, Bucureşti, 1959, p 25—33.
Tudor Vianu, Eminescu şi Shakespeare, în : Studii de literatură română şi comparată, Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, p. 565—567.
Tudor Vianu, Demon la Eminescu, în : Viaţa Românească, XVII, 4—5, aprilie-mai 1964, p. 180—184.
Tudor Vianu, Estetica. Studiu de Ion Ianoşi, Bucureşti, E.P.L., 1968.
Tudor Vianu, Scriitori români, I, Ediţie îngrijită de Corneliu

36 — c 102

Botez. Prefață de Pompiliu Marcea, București, Editura pentru literatură, 1970, p. 268—301.
Tudor Vianu, Atitudinea și formele eului în lirica lui Eminescu, în : Opere, II, Text stabilit de Corneliu Botez, București, Editura Minerva, 1972, p. 447—456.
Tudor Vianu, Junimea. Marii creatori. Mihai Eminescu, în : Opere, II, p. 231—259.
Tudor Vianu, Mihai Eminescu. Ediție îngrijtă de Virgil Cuțitaru și prefațată de Al. Dima, Iași, Editura Junimea, 1974.
Dr. V. Vineș, Cîteva date asupra ultimelor zile ale poetului Mihail Eminescu, București, 1931.
Petru Vintilă, Eminescu. Roman cronologic, București, Editura Cartea Românească, 1974.
Ion Vitner, Eminescu, București, E.S.P.L.A., 1955.
Ion Vitner, Literatura în publicațiile socialiste și muncitorești (1880—1900). Reviste literare. Formarea conceptului de literatură socialistă, București, Editura pentru literatură, 1966 (Problematica operei lui Eminescu. Sublinierea marilor ei valori. Punerea premiselor eminescologiei științifice, p. 117—127).
C. Vlad, Eminescu din punct de vedere psihanalitic, București, Cartea Românească, 1932.
A. Vlahuță, Curentul Eminescu și poezia nouă, București, Lupta, 1892.
A. Vlahuță, Amintiri despre Eminescu (1889) ; Curentul Eminescu, în : Scrieri alese. Vol. II, Ediție îngrijită și introducere de Valeriu Râpeanu, București, E.P.L., 1963, p. 383—397.
Gheorghe Vornica, Gîndirea biopolitică a lui Eminescu, Sibiu, Editura Astrei, 1943.
Al. Vrabie, Eminescu despre poezia populară, în : Revista de istorie și teorie literară. Tomul 13, nr. 2, București, 1964, p. 367—374.

W

Wechselwirkungen in der deutschen und rumänischen Geisteswelt am Beispiel Mihai Eminescu — ans Anlass des 125. Geburtstages des rumänischen Dichters, Stuttgart (Institut für Auslandbeziehungen), 1975.

Z

Mircea Zaciu, Efigii, în : Masca geniului, București, E.P.L., 1967, p. 19—36.
Mircea Zaciu, Pentru a evoca pe Eminescu, în : Glose, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 61—68.

Mircea Zaciu, Lecturi şi zile, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 47—60.

N. Zaharia, Mihail Eminescu. Viaţa şi opera sa. Ediţia a II-a, Bucureşti, Socec, 1923.

Henri Zalis, Eminescu — poet mesianic, în : Caietele Mihai Eminescu, V, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 135—147.

M. Zamfir, Constituirea mitului eminescian : Glose despre un mit modern (naşterea a ceea ce se poate numi „mitul eminescian" al „tînărului Geniu") ; în : Viaţa Românească, 30, nr. 4, Bucureşti, aprilie 1977, p. 7—15.

Mihai Zamfir, Constituirea mitului eminescian : glose despre un mit modern, în : Eminescu după Eminescu. Volum îngrijit de Dim. Păcurariu, Iaşi, Editura Junimea, 1978, p. 96—116.

Dan Zamfirescu, Mihai Eminescu şi destinul universal al culturii româneşti, în : Permanenţa patriei, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 70—73.

Dan Zamfirescu, Strămoşii noştri spirituali, în : Istorie şi cultură, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 46—49.

Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913), publ. Emanoil Bucuţa, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1937, p. 265—269.

G. Zane, Cîteva ştiri despre Eminescu, în : Revista Fundaţiilor regale, VI, nr. 2, februarie 1939, p. 317—326.

G. Zane, M. Eminescu la Biblioteca Universităţii din Iaşi, in : Studii. Studiu introductiv de Costin Murgescu. Cuvîntul editorului de Valeriu Râpeanu. Ediţie îngrijită de Elena G. Zane, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 361—370.

Zilele M. Eminescu, sesiune de comunicări ştiinţifice, Botoşani, 1969.

Dr. Panaite Zosin, Substratul patologic în pesimismul contemporan, Bucureşti, 1900 (Eminescu, p. 152—159).

Dr. Panaite Zosin, Nebunia lui Eminescu, Bucureşti, 1903.

Al. Zub, Junimea, implicaţii istoriografice. 1864—1885, Iaşi, Editura Junimea, 1976.

Al. Zub, Sensul duratei istorice la Eminescu, în : Caietele Mihai Eminescu, V, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 9—18.

Petru Zugun, Epitetul eminescian în lumina statisticii, in : Limbă şi literatură, Vol. XXII, 1969, p. 129—150.

Petru Zugun, Rima la Dosoftei şi Eminescu, în : Cronica, nr. 2, Iaşi, 1975, p. 6.

II

Constantin Barbu, Lumea la Eminescu, în : Ramuri, 1905—1980, Craiova, 1980, p. 137—138.

N. Barbu, Criticul Eminescu ; „Un mîndru chip", în : Sine ira..., Iași, Editura Junimea, 1971, p. 35—40 ; 244—247.

Gh. Bogdan-Duică, Iubita de la Ipotești, în : Buletinul Mihai Eminescu, I, 1930, p. 65—66.

Gh. Bogdan-Duică, Tapas (Între dd. C. Papacostea și T. Vianu), în : Buletinul Mihai Eminescu, II, nr. 7, Cernăuți, 1931, p. 97—99.

Gh. Bogdan-Duică, Eminescu în Cernăuți, în : Buletinul Mihai Eminescu, III, nr. 8, Cernăuți, 1932, p. 5—8.

Gh. Bogdan-Duică, Mihai și Veronica, în : Buletinul Mihai Eminescu, III, nr. 8, Cernăuți, 1932, p. 10—15.

Gh. Bogdan-Duică, Ioan Slavici și Mihai Eminescu, în : Buletinul Mihai Eminescu, VI, nr. 13, Cernăuți, 1935, p. 1—3.

Gh. Bogdan-Duică, Slavici pentru Eminescu, în : Buletinul Mihai Eminescu, XV, nr. 22, Cernăuți, 1944, p. 1—6.

Gh. Bogdan-Duică, Eminescu. Studii și articole. Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Ecaterina Vaum, Iași, Editura Junimea, (Eminesciana) 1981.

V. Braniște, Două certificate școlare ale lui Mihai Eminescu, în : Convorbiri literare, apr. 1926, p. 244—245.

Savin Bratu, Fantoma lui Maiorescu, în : Gazeta literară, V, nr. 25, 19 iunie 1958, p. 2.

Șt. Cazimir, Floare albastră, în : Caietele Mihai Eminescu, I, București, 1972, p. 58—60.

Liviu Călin, Eminescu și folclorul, în : Recitind pe clasici, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 5—10.

G. Călinescu, Eminescu — făuritor al limbii literare, în : Contemporanul, 6 ianuarie 1950, p. 1.

G. Călinescu, Folclorul la „Convorbiri literare", în : Studii și istorie a literaturii române. De la C. A. Rosetti la G. Călinescu, București, Editura Academiei, 1968, p. 67—158.

Nicolae Ciobanu, Aura romantică și visul fantastic (I), în : Luceafărul, XXV, 3 (1029), 16 ianuarie 1982, p. 3, 7.

Șerban Cioculescu, Eminesciana : Puterea de dispreț, în : România literară, XIV, nr. 11, joi 12 martie 1981, p. 7.

Șerban Cioculescu, Eminesciana — 24, în România literară, XIV, nr. 15, joi 19 aprilie 1981, p. 7.

Șerban Cioculescu, Eminescu și ironia romantică, în : România literară, An. XIV, nr. 35, joi 17 august 1981, p. 7.

M. N. Colibași, Data nașterii lui Eminescu, în : Convorbiri lite-

rare, 1904, p. 1018—1019.
P. Cornea, Conceptul de „concordanţă“ în literatura comparată şi categoriile sale, în : Studii de literatură comparată, Bucureşti, 1968, p. 35—36.
Ion Creţu, Cîteva aspecte deosebite ale limbajului eminescian, în : Limba română, XIII, nr. 3, 1964, p. 190—191.
C. Crişan, Victor Crăciun, Literatura română în lume, pref. Pierre de Boisdeffre, Bucureşti, Meridiane, 1969, p. 55—62.
Constantin Cubleşan, Basmele lui Eminescu, în : Tribuna, XXVI, 2 (1308), 14 ianuarie 1982, p. 3.
Eugen S. Cucerzan, Eminescu la Blaj, în : Tribuna, XXVI, nr. 2. (1308), 14 ianuarie 1982, p. 7.
Şt. Cuciurean, Reflexe eliadiste în poezia de început a lui Eminescu, în : Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie, VII, f. 1, Iaşi, 1956, p. 47—61.
Ştefan Aug. Doinaş, Modelul eminescian, în : Lectura poeziei, Bucureşti, Cartea Românească, 1980, p. 340—352.
Mihai Drăgan, Aproximaţii critice, Iaşi, Editura Junimea, 1970, p. 99—108.
Mihai Drăgan, Eminescu şi Leopardi, în : Convorbiri literare, nr. 2 (134), februarie, 1981, p. 13.
Mihai Drăgan, Eminesciana. Vizionarismul gazetarului, în : Ateneu, An. 18, nr. 1, (145), martie 1981, p. 4.
Mihai Drăgan, Texte eminesciene : O dramă romantică „Mira“, în : România literară, XV, nr. 3, joi 14 ianuarie 1982, p. 12—13.
Ovidiu Drimba, Eminescu şi Boiardo, în : Familia, An. 17 (117), nr. 2, (186), februarie 1981, p. 16.
Alexandru Duţu, Explorări în istoria literaturii române, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1969, p. 144—179.
Pompiliu Eliade, De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie, Paris, 1898, p. 6—45.
Mihai Eminescu, Luceafărul (Der Abendstern). Ins. Deutsch übersetzt von Olvian Sorocean, Suceava, 1940.
Mihai Eminescu, Gedichte. Übersetzt von Laurent Tomoiagă. Band I, Cernăuţi, Editura Mitr. Silvestru, 1943.
Mihai Eminescu, Fragmentarium. Ediţie după manuscrise, cu variante, note, addenda şi indici de Magdalena D. Vatamaniuc, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1981.
Nina Façon, Pe marginea unei similitudini între Eminescu şi Leopardi, în : Caietele Mihai Eminescu, II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1974, p. 130—135.
Pavel Florea, Eminesciana. Publicistica poetului, în : Ateneu, An. 18, nr. 1, (145), martie 1981, p. 4.

Alexandru George, Arghezi despre Eminescu, în : La sfîrşitul lecturii, III, Bucureşti, Cartea Românească, 1980, p. 134—138.
Marian Ghica, Anaboliţi eminescieni, în : Luceafărul, XXV, 3, (1029), 16 ianuarie 1982, p. 3, 7.
N. D. Giurescu, Cînd s-a născut Eminescu, în : Convorbiri literare, 1892—1893, p. 183.
Em. Grigorovitza, Cum a fost odată. Schiţe din Bucovina, Bucureşti, Editura „Librăria Naţională", 1911, p. 125—126.
J. F. Herbart, Sämtliche Werke, hrsg. von G. Hartenstein. Bde I—X, Leipzig, Voss, 1850—1851.
Traian Ichim, Contribuţii la biografia lui Eminescu, in : Viaţa Românească, ianuarie 1921, Iaşi, 1921, p. 123.
Iorgu Iordan, Precursorii lui Sadoveanu, în : Viaţa Românească, XXXIII, nr. 11, noiembrie 1980, p. 1—14.
N. Iorga, Eminescu, Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Nicolae Liu, Iaşi, Editura Junimea, 1981.
Victor Ivanovici, Un nou Eminescu în spaniolă, în : Luceafărul, XXIII, nr. 52 (974), 27 decembrie 1980, p. 8.
Gh. Ivănescu, Limba poetică românească, în : Limbă şi literatură, II, 1956, p. 220—223.
L. Kalustian, Ibrăileanu şi obsesia Eminescu, în : Luceafărul, XIX, nr. 11, 13 martie 1976, p. 8.
E. Lovinescu, Titu Maiorescu, I, îngrij. şi pref. de Ovidiu Papadima, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1940, p. 439—440.
E. Lovinescu, Istoria literaturii române contemporane. Vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 13 şi urm. ; 22 şi urm. etc.
N. Liu, Secretul manuscriselor eminesciene, în : România literară, VII, nr. 25, 20 iunie 1974, p. 4.
Titu Maiorescu, Prelegeri de filosofie. Ediţie îngrijită, note, comentarii şi indice de Grigore Traian Pop, Alexandru Surdu. Cuvînt înainte de Grigore Traian Pop, Craiova, Scrisul Românesc, 1980, p. 92—102.
Al. Marcu, De la Torquato Tasso la Eminescu, Bucureşti, Monitorul Oficial, 1937.
Aurel Martin, Eminescu despre cultură, civilizaţie, artă şi literatură, în : Acolade, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 7—83.
Mircea Martin, G. Călinescu şi „complexele" literaturii române, Bucureşti, Editura Albatros, 1981, p. 221—223, 245.
D. Micu, G. Călinescu. Între Apollo şi Dionysos, Bucureşti, Editura Minerva, (Universitas), 1979, p. 273—285.
Dan C. Măihăilescu, Auzul dinăuntru, în : Tribuna, XXVI, 2 (1308), 14 ianuarie 1982, p. 3.

V. Mîndra, Incursiuni în istoria dramaturgiei române, București, Editura Minerva, 1971, p. 65—89.

Ștefan Muntean, Eminescu și limba poetică a înaintașilor, în : Limba română artistică, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, p. 61—85 ; *Idem*, Luceafărul. Considerații asupra artei literare, p. 86—103.

D. Murărașu, Mărturii în legătură cu originea lui Eminescu, București, 1931.

D. Murărașu, Comentarii eminesciene, București, Editura pentru literatură, 1967.

D. Murărașu, M. Eminescu. Scrisori, București, 1973.

D. Murărașu, Mihai Eminescu. Viața și opera, București, Editura Eminescu, 1983.

Vasile Netea, C. A. Rosetti, București, Editura științifică, 1970, p. 72—73, 334—336.

Constantin Noica, Prezența fizică a lui Eminescu în lumea noastră, în : Ramuri, 8 (206), 15 august 1981, p. 3.

Constantin Noica, Scrisoare despre caietele lui Eminescu, în : Ramuri, 9 (207), 15 septembrie 1981, p. 3.

Darie Novăceanu. Asupra unei traduceri în spaniolă din Eminescu, în : România literară, XIV, nr. 6, 5 februarie 1981, p. 20—21.

Al. Oprea, Eminesciene, în : Fața nevăzută a literaturii, București, Editura Eminescu, 1981, p. 227—287.

Al. Oprea, Eminescu și Machiavelli, în : Luceafărul, XXIV, 24 (998), sîmbătă 13 iunie 1981, p. 7—8.

Al. Oprea, Fișe eminesciene. X. Odiseea poetului, în : Luceafărul, XXIV, 49 (1023), 5 decembrie 1981, p. 1—2 ; În jurul biografiei intelectuale, ibidem, XXV, 1—2, 9 ianuarie 1982, p. 4 ; XXV, 3 (1029), 16 ianuarie 1982, p. 1, 7.

Nicolae Petrașcu, Figuri literare contemporane, București, Socec, 1893.

Nicolae Petrașcu, Mihai Eminescu, București, Tip. „Bucovina“, 1932.

M. Petroveanu, Eminescu și Bacovia, în : Viața Românească, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 289—297.

Al. Piru, Metafora mării în poezia lui Eminescu ; Ediții eminesciene ; Veronica Micle ; Ion Creangă, în Varia. Studii și observații critice, 2, București, Editura Eminescu, 1973, p. 113—163.

Augustin Z. N. Pop, Nou despre Veronica Micle, în : Steaua, XXXII, nr. 4 (407), aprilie 1981, p. 11.

Aug. Z. N. Pop, Pe urmele Veronicăi Micle, București, Editura Sport-Turism, 1981.
Augustin Z. N. Pop, Amintirea lui Aron Pumnul, în : Tribuna, XXVI, 2 (1308), 14 ianuarie 1982, p. 1, 8.
George Popa, Eminescu și Rilke, în : Luceafărul, XXIV, (998), sîmbătă 13 iunie 1981, p. 1, 3.
Marian Popa, Geschichte der rumänischen Literatur. Deutsch von Thomas Kleininger, București, Editura Univers, 1980, p. 81—107.
Prinos întru aducere aminte a lui Mihai Eminescu, Viena, 1968.
Probleme de literatură comparată și sociologie literară, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 193—222.
Sextil Pușcariu, Mihai Eminescu, în : Junimea literară, VI, nr. 7—8, Cernăuți, iulie 1909, p. 130—135.
Sextil Pușcariu, 1909. Privire generală asupra literaturii beletristice românești, în : Academia Ortodoxă. 1884—1909, Almanah jubilar, Cernăuți, Soc. tip. bucovineană, 1909, p. 66—83.
I. M. Rașcu, Eminescu și Alecsandri, București, 1936.
Al. Romașcanu, Ciudatele farse și zadarnicele melancolii ale diaconului Creangă, în : Steaua, XXXII, nr. 2, (405), februarie 1981, p. 22—24.
Liviu Rusu, De la Eminescu la Lucian Blaga, București, Editura Cartea Românească, 1981, p. 13—159.
Nicanor Rusu, Coincidențe : Eminescu și Leopardi, în : Însemnări ieșene, 1 octombrie 1939, p. 14.
Gr. Scorpan, Note de stilistică sintactică, în : Bul. Inst. de Filologie rom. „A. Philippide“, vol. XIII—XIV, Iași, 1946—1974, p. 376—391.
A. Sînceleanu, Amintiri despre Eminescu, în : Neamul românesc, literar, I, 1909, p. 686.
Ioan Slavici, Este fericire ?, în : Academia Ortodoxă. 1884—1909. Almanach jubilar, Cernăuți, Soc. tip. bucovineană, 1909, p. 42—45.
Gheorghe Suciu, Eminesciana. Situația tezaurului epistolar, în : Luceafărul, XXXIV, 24, (998), sîmbătă 13 iunie 1981, p. 1, 3.
Gheorghe Suciu, Ce conține un manuscris eminescian, în : Luceafărul, XXV, 3 (1029), 16 ianuarie 1982, p. 3, 6.
Elena Tacciu, Trei poeți preeminescieni, București, Editura Minerva, 1978.
Teodor Tanco, Prietenii poetului, în : Tribuna, XXVI, 2 (1308), 14 ianuarie 1982, p. 7.
Grigore Tănăsescu, Tematica visului la Eminescu, și Calderon, în : Tribuna, XVI, 2 (1308), 14 ianuarie 1982, p. 8.
Eugen Todoran, Eminescu. Epopeea română, Iași, Editura Junimea, 1981.

D. Vatamaniuc, Eminescu și Lepsius, în : Convorbiri literare, nr. 1, (133), Iași, ianuarie 1981, p. 12.
D. Vatamaniuc, Poeta utilis urbi. Mistuitoarea dragoste de țară, în : Manuscriptum, XII, nr. 2 (43), 1981, p. 35—41.
D. Vatamaniuc, Publicistica lui Eminescu la „Timpul" și edițiile critice, în : Luceafărul, XXV, 3 (1029), 16 ianuarie 1982, p. 3, 7.
D. Vatamaniuc, Eminescu și Conferința națională de la Sibiu, din 1881, în : Steaua, XXXII, nr. 11/414, noiembrie 1981, p. 6—7.
Tudor Vianu, Jurnal, București, Ed. pentru literatură, 1961, p. 175—185.
Vasile Voia, Novalis, București, Editura Univers, 1981, p. 328—347.
Mihai Zamfir, Excepția eminesciană, în : Proza românească în secolul al XIX-lea, București, Editura Minerva, 1971, p. 209—246.
Dan Zamfirescu, Eminescu și literatura română veche, în : Contribuții la istoria literaturii române vechi, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, p. 43—53.

III

Dan Arsenie, „Dacă treci rîul Selenei", în : Amfiteatru, XVII, nr. 1, ianuarie 1982, p. 9, 11.
Șerban Cioculescu, Eminesciana, în : România literară, XV, nr. 6, 4 februarie 1982, p. 7.
Nicolae Ciobanu, Aura romantică și visul fantastic (V), în : Luceafărul, XXV, 7 (1 033), 13 februarie 1982, p. 6.
Virgil Cuțitaru, Construcții stilistice eminesciene, în : Convorbiri literare, nr. 1, (145), ianuarie 1982, p. 2.
Sergiu Pavel Dan, Mihai Eminescu, în : Proza fantastică românească, București, Editura Minerva, 1975, p. 221—235.
M. Drăgan, M. Eminescu. Interpretări. I, Iași, Editura Junimea, (Col. Eminesciana), 1982.
M. Drăgan, Eminescu — o problemă de metodă (I), în : Convorbiri literare, nr. 1 (145), ianuarie 1982, p. 2.
Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Mihai Eminescu. În timp și spațiu național, în : Itinerarii prin cultură, București, Editura Eminescu, 1982, p. 40—59.
Gheorghe Eminescu, Povara unui nume de geniu, în : Magazin literar al Asociației scriitorilor din Timișoara, 1982, p. 170—172.
Mihai Eminescu, Pagini germane (Cosmogonie der Ider ; Über die Prinzipien der Hegelschen Philosophie), în : Manuscriptum, XII, 4 (45), 1981, p. 10—21.

Eminescu și clasicismul greco-latin. Studii și articole. Ed. îngr. Traian Diaconescu, Iași, Editura Junimea, 1982.

Damian Hurezeanu, Mihai Eminescu — Un pasionat al istoriei (I), în : Revista de istorie. Tomul 35, 1, 1982, p. 115—136 ; (II), ibidem, 2, 1982, p. 313—338.

Mircea Ivănescu, Lecția lui Eminescu, în : Transilvania, Anul X, (LXXXVII), 12, Sibiu, 1981, p. 18—19.

Aurel Martin, Postfață, în : M. Eminescu, Proză literară, București, Editura Minerva, 1981, p. 273—292.

Ion Ilie Mileșan, Mihai Eminescu despre specificul literaturii dramatice și al artei spectacolului, în : Vatra, XII, nr. 130, 20 ianuarie 1982, p. 5.

E. Lovinescu, Eminescu, în : Critice. X, București, Editura Ancora, 1929, p. 5—32.

E. Lovinescu, „Dictatura ideologiei eminesciene", în : Istoria literaturii române contemporane. Vol. I, București, Editura Minerva, 1981, p. 40—44.

Simion Mehedinți-Soveja, Titu Maiorescu, București, Cartea Românească, 1910.

Dan C. Mihăilescu. Perspective eminesciene, București, Cartea Românească, 1982.

Radu-Gabriel Pârvu, Sub semnul lunii, în : Convorbiri literare, nr. 1 (145), ianuarie 1982, p. 3.

Mariana Petrescu, Constantin Noica, File germane din manuscrisele lui Eminescu. Însemnările în limba germană din caietele lui Eminescu, mss. 2287, traduse de Mariana Petrescu și prezentate de Constantin Noica, în : Transilvania, Anul X (LXXXVII), nr. 6, supliment, Sibiu, 1981, între pp. 6—7 ; Extrasele lui Eminescu din : Versuch über das Geistersehn und was damit zusammenhängt (transliterare și traducere de Mariana Petrescu), ibidem, X (LXXXVII), 12, 1981, p. 40—49.

Augustin Z. N. Pop, Eminescu emeritat la „România Jună", în : Convorbiri literare, nr. 1 (145), ianuarie 1982, p. 3.

George Popa, Spațiul poetic eminescian, Iași, Editura Junimea, 1982.

Petru Rezuș, Ion Creangă. Mit și adevăr, București, Cartea Românească, 1981.

Petru Rezuș, Eminesciana. Regula onomasticii, în : Luceafărul, XXV, 17 (1 042), 24 aprilie 1982, p. 1, 6.

H. Sanielevici, Sărmanul Dionis, în : Cercetări critice și filosofice, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1916, p. 1—65.

Eugen Simion, Întoarcerea autorului. Eseuri despre relația crea-

tor-operă, București, Editura Cartea Românească, 1981, p. 3—9 ; 141—144.
Elvira Sorohan, Ipostaze ale revoltei la Heliade Rădulescu și Eminescu, București, Editura Minerva, 1982.
Vladimir Streinu, Pagini de critică literară. III. Marginalia, eseuri. Ediție alcătuită de George Muntean, București, Editura Minerva, 1974, p. 171—192 ; 258—271 ; 417—422.
Studii eminesciene, București, Editura Albatros, 1971.

(decembrie 1982)

SUMAR

Lector : Mircea Ciobanu
Tehnoredactor Constanța Vulcănescu

Apărut : 1983. Bun de tipar : 10.08
Format : 16/61X86 Coli tipo. 36.

c. 102 — I. P „INFORMAȚIA“
str. Brezoianu nr. 23—25,
București